

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

Humanitārās fakultātes
XXVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli.
Vēsture XX

VĒSTURE: AVOTI UN CILVĒKI

Proceedings of the 26th International Scientific
Readings of the Faculty of Humanities.
History XX

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2017

Saleniece I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVI zinātniskie lasījumi. Vēsture XX*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2017. 442 lpp.

Redkolēģija / Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) –
atbildīgā redaktore

Sandra Grigaravičiūtė (Lietuvas Edukoloģijas universitāte, Viļņa)

Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Tatjana Kuzņecova (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Ilgvars Misāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Valerij Nikuļin (I. Kanta Baltijas Federālā universitāte, Krievija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Literārās redaktores:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Gaļina Sirica

Tehniskie redaktori:

Sergejs Kuzmins, Vita Štotaka

Maketētāja:

Marina Stočka

Iekļauts EBSCO datu bāzē.

Included in EBSCO database.

Kopš 1991. gada Daugavpils Universitātes Humanitārajā fakultātē notiek Zinātniskie lasījumi, kuru gaitā tiek prezentēti aktuālo pētījumu rezultāti. Pēdējā desmitgadē Zinātnisko lasījumu Vēstures darba grupa ir pati reprezentatīvākā dalībnieku skaita ziņā. Lasījumos tradicionāli piedalās ne tikai Latvijas un kaimiņzemju Lietuvas, Igaunijas, Krievijas un Baltkrievijas vēsturnieki, bet arī citu valstu (Lielbritānijas, Vācijas, Polijas, Ukrainas u.c.) pārstāvji. Pētniecības radošais gars, pieeju daudzveidība, dziļa ieinteresētība, uzskatu plurālisms un iecietība pret atšķirīgiem viedokļiem raksturo gaisotni darba grupas sēdēs. Vēsturnieku diskusiju krustpunktā lasījumos allaž bijusi tēma “Avoti un cilvēki”, kas caur sava laika un sabiedrības dzīves liecinieku – vēstures avotu – izpēti ļauj spriest par vispārcilvēciskām problēmām. Uz nolasīto referātu pamata tapušie raksti tiek anonīmi recenzēti un publicēti konferences rakstu krājumā *Vēsture: avoti un cilvēki*. Šogad lasītāju uzmanībai tiek piedāvāts jau divdesmitais Zinātnisko lasījumu dalībnieku darbu apkopojums, kurā dažādu nacionālo historiogrāfijas skolu pārstāvji iedziļinās pagātnes norisēs, lai dziļāk saprastu tagadni.

The Scientific Readings at the Faculty of Humanities of Daugavpils University have been held since 1991; and the papers presented there reflect topical issues and results of an in-depth research work. During the last decade, the History Work-group is the most representative among other work-groups. The participants of the History Work-group are not only from Latvia and neighbouring countries – Lithuania, Belarus, Russia, and Estonia, but also from such countries as Great Britain, Germany, Poland, Ukraine, etc. Creative spirit of research work, variety of approaches, deep interest, pluralism of views, and tolerance towards different opinions form the atmosphere of the sessions of this work-group. The topic “Sources and People” has always been in the focus of historians’ discussions on panhuman problems reflected in historical sources – real witnesses of a definite time and society. The Proceedings of the History Work-group are published regularly on the basis of the presented and peer-reviewed papers. This year, the readers are invited to get acquainted with the 20th volume of the Proceedings *History: Sources and People*. This collection of contributions represents diverse national schools in historical research and provides for a deeper understanding of the present on the basis of analysis of the past.

SATURS / CONTENTS

Ilga Apine	
Johans Kristofs Broce par Rīgas iedzīvotāju daudzveidību 18. gadsimtā	9
Татьяна Бартеле	
Отражение событий Первой мировой войны в Прибалтике в журнале «Нива»	20
Tatjana Bogdanoviča	
Infantijas rekatolizācijas procesa reprezentācija Dinaburgas rezidences jezuītu mājas arhīva dokumentos	29
Bogusz Bomanowski	
Polish Cavalry in the View of Foreign Sources: Types, Character and Role in the Polish Art of War	37
Доминикас Бурба	
Дуэли между шляхтичами в Вильнюсском повете XVIII века	52
Edgars Ceske	
Seksuāli aspekti dažu vācbaltiešu ceļotāju piezīmēs (18. gadsimta otrā puse – 19. gadsimta sākums)	61
Ирина Гордеева	
Из истории неформальных движений позднего советского времени: пацифизм в Латвии (вторая половина 1970х – 1980 год)	68
Евгений Гребень	
Влияние польской и советской эпохи на межличностные отношения граждан в период нацистской оккупации Беларуси	79
Sandra Grigaravičiūtė	
Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922	88
Maija Grizāne	
Correspondence between Latvian and Lithuanian Old Believers about Publishing and Purchasing Religious and Educational Editions (1927–1940)	105
Oskars Gruziņš	
Children Born of War, State of the Art, and Latvia: Approaches, Methods, and Data	111

Александр Иванов

- Архивоведческий подход в комплексном изучении исторических источников: принцип «первоначальной упорядоченности» и реконструкция комплексов архивных документов 121

Галина Яковлева

- Дискуссии о новом быте на страницах газет Витебска периода НЭПа 133

Gintautas Jakštys

- The Influence and Traditions of the Military School of the First President of Lithuania on Military Academy of Lithuania ... 149

Ēriks Jēkabsons

- Virsnieki – vecticībnieki Latvijas armijā 1919.–1940. gadā 155

Anete Karlsonē

- Baltvāciete Marta Bilenšteina un viņas pētījums par latviešu tradicionālo kultūras mantojumu 167

Iveta Krilova

- Daugavpils prese par marginālo sievieti (1953–1964) 174

Aistė Lazauskienė

- Kaunas City Council Elections in 1924: The Electoral Campaign and its Results 188

Сигитас Лужис

- Церковная канцелярия в Литве в XVII веке: язык отчетов генеральных визитаций 199

Артём Махлин

- Материалы о Даугавпилсской (Динабургской, Двинской) крепости в Национальном историческом архиве Беларуси 209

Vladislavs Malahovskis

- Diskursīvais nošķīrums “latgalieši – baltieši” nacionālkonservatīvajā latviešu presē (1920–1934) 217

Arturs Medveckis

- Laikmeta un kultūrvēsturisko faktoru ietekme uz diriģenta Kārļa Rūdolfā Kreicberga identitātes attīstību 225

Сергей Меньченя

- Структура и социально-конфессиональный состав
комитетов попечительства о народной трезвости в
латышских уездах Витебской губернии в 1897–1914 годах 235

Monika Mihališina

- Latviešu filologa Krišjāņa Anciša sakari ar Poliju 245

Arvydas Mikalauskas

- Issues of Lithuanian Civil Servants' Loyalty in 1918–1940 252

Максим Моисеев

- Миграции кочевников в Русское государство в XVI веке 263

Евгения Назарова

- Эйженс Виетниекс: эпизоды из жизни учителя в России 271

Zane Nemme

- Zemnieku sadzīves atspoguļojums Oto Hūna materiālos:
19. gadsimta sākums, Rīgas apriņķis 285

Guntis Pakalns

- Augusta Bīlenšteina savāktās pasakas kā avots pasaku
pētniecībai 294

Вида Пукене

- Подготовка католического духовенства в Российской
империи во второй половине XIX — начале XX веков:
проблема национальной идентичности 302

Tālis Pumpuriņš

- Pedagoga un komponista Jāņa Cimzes (1814–1881)
fotoportreti 311

Andis Rasums

- Tālās izlūkošanas operācija “Džungļi” (1943): Vācijas
Federālā arhīva Militārā arhīva nodaļas materiāli 318

Daina Roze, Evija Smiltniece

- “Latviskie” augi Ogres pilsētas kultūrainavā 326

Ирена Саленице

- Вопросы школьной жизни Латвийской ССР в документах
Латбюро ЦК ВКП(б) (1944–1947) 334

Gaļina Sedova (māsa Jevfrosinija)	
Rīgas eparhija “Hruščova vajāšanu” laikā: priesteri Dmitrijs Okolovičs un Jēkabs Ļogkijs	346
Raitis Simsons	
Vācu ordeņa Kurzemes zemes kundzības izveidošanās tiesiskie aspekti 13. gadsimta rakstītajos avotos	355
Henrihs Soms	
Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1916. gadā	363
Vitālijs Šalda	
Latviešu pilsonības attieksme pret latviešu strēlniekiem	375
Uldis Vanags	
Memuāru tipa vēstures avotu analīzes nozīme: Pēterā Beltes darba “Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni” piemērs	393
Елена Варустина	
Запретные книги как исторический источник	400
Ilona Vaškevičiūtē	
Burial Items and Their Image in the Afterlife	408
Guntis Vāveris	
Augusta Dombrovska sociālā darbība kā <i>atturībnieku pilsētas</i> izveides mēģinājums Vecmīlgrāvī (1899–1914)	419
Steven A. Vickers Jr.	
Green Growing Pains: The Formation of the Green Party in Ireland, 1981–1992	430
Ziņas par autoriem / Authors	439

Ilga Apine

Johans Kristofs Broce par Rīgas iedzīvotāju daudzveidību 18. gadsimtā

Atslēgas vārdi: Rīgas vizuālais tēls, etniskā daudzveidība, baltkrievi feodālajā Rīgā, Rīgas identitāte, Rīga – vienotāja

Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823) atstājis mantojumā paša zīmētos un 10 sējumos sakārtotos Rīgas, Vidzemes un Igaunijas attēlus (*Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente, Prospecte und dergleichen*, 10 Bände, Manuskript, 1776–1818). Nākamo paaudžu novadpētniekiem, vēsturniekiem, etnogrāfiem tas var būt nenovērtējams ieguvums. Mūsdienu izdevēji (1992–2007) J. Broces materiālus ir kārtājuši citādāk, tie ir pieejami bibliotēkās, pēc ģeogrāfiskā un tematiskā principa sistematizēti piecos apjomīgos sējumos. Divi no tiem veltīti Rīgai un tās apkārtni.

J. Broce dzimis Gerlicā (Silēzija) sāls mērītāja ģimenē. Dzimtai bijusi slāviska izcelsme – senči ieceļojuši no Čehijas. Jaunībā apguvis tehniskās zīmēšanas arodu, mācījies Gerlicas ģimnāzijā. Pelnot iztiku ar privātsundām, nodrošināja studijas Leipcigas Universitātē, bet Vitenbergas Universitātē ieguva filozofijas doktora grādu. Interesu loks un paveiktais darbs ļauj J. Broci saukt par vēsturnieku, izcilu novadpētnieku un plaša profila kultūrvēsturnieku, kurš var tikt pieskaitīts vēlīnā humānisma vēsturnieku skolai, ko Baltijā pārstāvēja J. G. Arnsts (*Johann Gottfried Arndt*, 1713–1767) un F. K. Gādebušs (*Friedrich Konrad Gadebusch*, 1719–1788).

J. Broces dzīves lielākā daļa aizritēja Baltijā. Rīgā viņš ieradās 1768. gadā, aicināts par mājskolotāju Rīgas rātskunga Fēgezaka (*Gothard von Vegesac*, 1723–1792) ģimenē. Daudzus gadus bija mācībspēks Rīgas Ķeizarkajā licejā (vēlāk pārveidots par ģimnāziju), pildīja arī rektora pienākumus. Pats atzina, ka atradis Latvijā otru tēvzemi, ieguvis draugus un labvēļus. Mākslinieka zīmējumi liecina par simpātijām pret attēlotajiem personāžiem. J. Broce mācījās latviešu valodu ar nodomu kļūt par mācītāju, tomēr tas nepiepildījās.

Miris un apglabāts Rīgā, Jēkaba baznīcas draudzes kapos.

J. Broces darbos atspoguļotais Rīgas vizuālais tēls ir no 16. gadsimta vidus līdz 18. gadsimta beigām – ar pilsētas teritorijas plāniem, ielām, baznīcām, cilvēkiem, pajūgiem u. c. Precīzie zīmējumi tapa laikā, kad vēl nepastāvēja fotogrāfija. Bez J. Broces veikuma daudz kas varēja tikt neattēlots:

Daugavas salas, ko iznīcināja pavasaru plūdi, nav vairs Rīgas mūra sienu vārtu (J. Broce piemin Kārļa un Šāļu vārtus) u. c. J. Broces darbos saglabāti arī citu autoru senāk tapušie Rīgas zīmējumi, kurus mākslinieks pārzīmēja un komentēja. J. Broce fiksējis arī dramatiskus momentus Rīgas vēsturē: sveša karaspēka uzbrukumu un Rīgas aplenkumu 1621. gadā zviedru laikā, krievu cara Alekseja Mihailoviča (*Алексей Михайлович Романов*, 1629–1676) karaspēka tuvošanos Rīgai 1656. gadā un sakšu pienākšanu pie pilsētas vārtiem 1700. gadā (Broce 1992, 17).

J. Broces zīmējumos īpaša uzmanība pievērsta vēstures liecībām, detaļām, piemēram, zīmēto personāžu apģērbam (Broce 1992, 25–26). Autora zīmējumi var būt noderīgi etnogrāfiem, jo tajos attēloti tā laika arodu darbariki, tautību apliecināši tērpi.

Mākslinieka interese ir par tolaik galveno pārvietošanās līdzekli pa Daugavu – strūgām. Zīmējumos fiksētas strūgu pienākšanas vietas, noliktavas Kliversalā, strūgu uzbūve. J. Broce, esot no vienkāršo ļaužu vidus, apliecina savas simpātijas darba cilvēkiem, latviešu zemniekiem, arī krieviem un Krievijai. J. Broces uzskatus var pielīdzināt G. Merķeļa (1769–1850) un J. Eizena (1717–1779) skatījumam, taču nav drošu ziņu, vai viņš bija lasījis šo autoru darbus.

J. Broces I sējuma III nodaļa saucas “Ļaudis Rīgas ielās”. Etniskais daudzveidīgums, kas attēlots zīmējumos, ir apbrīnojams: Rīgas ielās 18. gadsimtā bieži redzami latviešu zemnieki no dažādiem Latvijas novadiem (to apliecina apģērbs), pastaigājas krievu zaldāti un virsnieki atšķirīgās uniformās, vācu amatnieki un vācu kalpones, ierodas tuvo kaimiņu lietuviešu un baltkrievu strūdzinieki. J. Broci saistīja iebraucēji no tālākām zemēm: ukraiņu kazaks, baškīrs, zīmēti ņenci (eskimosi) ar briežiem. Mākslinieka interesi par cilvēku etnisko piederību pierāda fakts, ka viņš ieraudzīja un pieminēja krievņus – somugru izcelsmes votu grupu no Zemgales. Etniskā daudzveidība saskatāma skaitļos: no 108 zīmējumiem 66 ir tēloti latvieši, 33 – vācieši, bet 55 – tuvo kaimiņu tautu pārstāvji. J. Broce zīmēja cilvēkus darba apģērbā un ar darbarikiem (krievu namdari, vācu mūrniekzellis) (Broce 1992).

Etniskā savdabība J. Broces zīmējumos izcelta ar apģērbu īpatnībām: krievam no Orlas mugurā ir bekešs, ukrainim – župans, lapsādas cepure – baškīram un krievu sievietei – dušgreika. Tālaika oficiālā statistika neatspoguļo Rīgas iedzīvotāju etnisko daudzveidību. Rīgas iedzīvotāju skaitu un dažādību feodālisma laikā minējuši daudzi Latvijas vēsturnieki: T. Zeids (1912–1994), E. Dunsdorfs (1904–2002), pētījusi Rita Brambe. 18. gadsimta otrajā pusē Rīgā bija 24 515 iedzīvotāju, no tiem 43% bija vācieši, 34% – latvieši,

15,2% – krievi un 6,8% – poļi (Brambe 1982, 130). Pilnīgu iedzīvotāju etnisko ainu šie dati neatklāj; nav pieminēti ne baltkrievi, ne igauņi, ne ebreji. Oficiālā statistika Rīgas dokumentos parāda tikai pilntiesīgos Rīgas iedzīvotājus, kuriem pieskaitīja muižniekus, garīdzniekus, ģildes locekļus un arī namniekus. Iekļūšana namnieku kārtā bija sarežģīts process; Rīgā toreiz bija daudz brīvu latviešu – amatnieku un palīgstrādnieku, kuri gadiem ilgi pūlējās kļūt par namniekiem. Armijas cilvēku un sezonas strādnieku tūkstoši, kas bija iesaistīti Rīgas sabiedrības dzīvē, statistikā neparādījās.

Atšķirībā no oficiālās tālaika statistikas J. Broces zīmējumi atspoguļo ienācēju lielo lomu Rīgas saimnieciskajā dzīvē. Tirdzniecība bija Rīgas dzīves centrālā ass, pati Rīga – tranzītpilsēta starp Austrumiem un Rietumeiropu. Iebraucēji, sezonas strādnieki bija saistīti ar tirdzniecību. Katru gadu no aprīļa līdz rudenim pa Daugavas ūdeņiem virzījās plosti un strūgas ar koksni, pelniem, kaņepēm, liniem, graudiem, Rietumeiropā pēc tiem bija liels pieprasījums. Rīgā notika preču pārstrāde un pārkraušana uz kuģiem, kas devās uz Angliju, Holandi, Spāniju. Strūgu kuģotāji no Daugavas augšteces un vidus-teces varēja būt krievi, baltkrievi, poļi, lietuvieši (J. Broce min vidējo skaitli vienā sezonā: 10–12 tūkstoši), tomēr vairākums, visdrīzāk, bija baltkrievi no Vitebskas, Polockas, Smoļenskas.

Rīgas saimniecisko dzīvi raksturoja amatniecība un sīktirdzniecība. Ar to bija saistīti daudzi cittautieši, piemēram, J. Broces zīmējumos bieži parādās krievu sīktirgotāji. Viņi Rīgas ielās tirgoja kalačus, sveces un ziepes (no Vologdas), dārzeņus, ko paspēja izaudzēt uz nomātas zemes gabaliem un rudens pusē iztirgot. J. Broces pamanīta arī kāda atvaļināta krievu zaldāta sieva ar ogu un sēņu grozu no Pierīgas mežiem. Amatnieku skaitu no cittautiešu vidus palielināja Rīgas vāciskās administrācijas pragmatiskā politika.

J. Broces zīmējumos redzami gan ebreji, gan vecticībnieki, lai gan Krievijas oficiālā vara uzturēja dažādus aizliegumus šīm abām grupām. Līdz Katrīnas II laikam Rīgā ebreji dzīvoja nedrīkstēja. Rīgas administrācija bija liberālāka, jo tika pieprasītas ebreju amatnieku prasmes, bet ebreji tirgotāji – starpnieki no Polijas un Vācijas (atrodami J. Broces zīmējumos) – rosināja preču saimniecības attīstību (Dribins 1996, 9). Līdzīgi notika ar vecticībniekiem, kas Rīgā parādījās jau 18. gadsimta sākumā. Ar savu askētisko dzīvesveidu un strādīgumu viņi ātri izveidoja tirgotāju kārtu, uzkrāja kapitālu un kļuva noderīgi Rīgas saimniecības attīstībā. Savu lomu spēlēja arī varas pārstāvju personiskā attieksme. Zināms, ka Pēteris I pret vecticībniekiem izturējās naidīgi, savukārt labvēlīgāka bijusi Katrīna II. Vecticībniekus Rīgā atbalstījis ģenerālguber-

nators markīzs F. Pauluči (*Filippo Paulucci, Филипп Осипович Паулуччи*, 1779–1849) (Podmazovs 2001, 67).

J. Broce ievēroja Rīgas iedzīvotāju konfesionālo dažādību un zīmēja visus Rīgas dievnamus: Doma un Pētera baznīcu, Jēkaba un Jāņa, Trīsvienības baznīcu Klīversalā un citas – pavisam septiņus dievnamus. J. Brocem patika izteiksmīgas baznīcu interjera detaļas. Zīmēts Doma baznīcas altāris, Jēkaba baznīcas ērģeles un sudraba biķeris, attēloti visu konfesiju mācītāji. Tāpat kā etniskajās īpatnībās, arī konfesionālajās iezīmēs J. Broce prata saskatīt atšķirības, piemēram, autora zīmējumos redzami tālaika pareizticības paveidi. Bija divas krievu pareizticīgās baznīcas: Pētera-Pāvila citadelē un Sv. Alekseja baznīca pie Rīgas pils. Bez tām pastāvēja arī baltkrievu uniātu dievnamu.

Pēc J. Broces zīmējumiem var secināt, ka Rīga nebūt nebija tikai vāciska pilsēta, kā to uzsvēruši Baltijas vācu vēsturnieki. Rīga 18. gadsimtā pēc saimnieciskās darbības veida bija tipiska viduslaiku pilsēta: ar ostām, kur notika produkcijas pārkraušana, ar strūgām un plostiem pie Daugavas krastiem, ar etnisko daudzveidību Rīgas siktirgotāju vidū. Tajā pašā laikā jau brieda pārmaiņas iedzīvotāju nodarbinātībā. Līdztekus tirdzniecībai Rīgā visai attīstīta kļuva ražošana – manufaktūras. Rāves cukura fabrikai J. Broce veltījis četrus zīmējumus. Uzzīmēta Venta kokzāģētava, kurā izmantots tvaika dzinējs, tirgotāja Simona Leļuhina (*Симон Лелюхин*) dzīvojamais nams Klīversalā un tam blakus Rīgas balzama fabrika (Broce 1992, 20). 18. gadsimta Rīgas etniskais un konfesionālais raibums bija Rīgas organiska īpatnība.

J. Broces zīmējumi ļauj labāk saskatīt prāvu Rīgas etnisko grupu – baltkrievu strūdziniekus no Polockas, Vitebskas un citām baltkrievu apdzīvotām vietām Daugavas krastos. Rīgai un Latgalei ar šīm pilsētām bija ļoti cieša saskare pirms vācu krustnešu ierašanās. Savulaik pastāvēja meslu atkarība no Polockas kņazistes; jāmin pareizticības ienākšana Koknesē, Jersikā no Polockas klosteriem, speciāli noslēgtie tirdzniecības līgumi (arī Hanzas ietvaros). Kontakti ar baltkrieviem bija ilgstoši. Vislielākais plostnieku un strūdzinieku skaits ieradās viduslaiku Rīgā tieši no šīm pilsētām. Ilgas Grasmanes pētījumā parādīts, ka parasti sezonas laikā pilsētā vidēji ienāca līdz 800 strūgām, bet labvēlīgos gados – līdz 1400 (Grasmane 1973, 217). Daugavas muzejā Doles salā speciālā stendā par strūgām fiksēts viens no auglīgajiem periodiem 17. gadsimta 50. gados: no Rīgai tuvākām vietām (Koknese u. c.) ienāca 10–20 strūgas, bet no Polockas, Vitebskas, Smoļenskas (toreiz vēl baltkrievu pilsētas) – gandrīz 300 strūgu no katras.

Gan tolaik, gan vēsturnieku vēlākos pētījumos baltkrievu etnisko grupu nenorāda kā īpašu tautu, bet pielīdzina krieviem. Viduslaiku avotos termins “rus” (“rusi”) attiecināts uz visiem austrumslāviem, uz pareizticīgajiem. Līdzīgs lietojums šajos avotos ir nosaukumam “rutheni”. Piemēram, Rīgas pilsētas arhīva lielai dokumentu kolekcijai dots nosaukums “Moscowitica-Ruthenica”, tajā ir materiāli par slāviem un sarakste ar Austrumiem (Apine, Volkovs 1998, 24). Pēc valstiskās piederības viņus dēvē par lietuviešiem vai poļiem. Viens no izskaidrojumiem saistās ar baltkrievu etnonīma sarežģīto vēsturi. Pašu baltkrievu visilgāk lietotais etnonīms, kamēr viņi ietilpa Lietuvas lielkunigaitijā, bija “litvini” (*литвины*). Baltkrievi sevi strikti atdalīja no etniskiem lietuviešiem un krieviem. Lietuviešus dēvēja par žemaišiem, bet krievus – par moskaļiem. Pēc pievienošanas Krievijas impērijai baltkrievi tika nonivelēti līdz Rietumu Krievzemes mazizglītotai zemnieku masai, savukārt viņu elite – pārpoļota vai pārkrievota.

Ar baltkrievu etnisko vēsturi saistīti vairāki etnonīmi: “rusi”, “litvini”, “belorusi”. Etnonīms “rusi” tika lietots kā sinonīms vārdam “slāvi”. Toponīms “Belaja Rusj” parādījās viduslaiku kartēs kā ģeogrāfiska apgabala apzīmējums. Etnonīms “baltkrievi” nebija pazīstams. Cariskās Krievijas oficiālās iestādes ilgi pretojās nosaukumam “Baltkrievija”, kas sakrita ar baltkrievu etnisko teritoriju. Tikai 19. gadsimta otrajā pusē, mostoties tautas pašapziņai, literāti un dzejnieki aizvien biežāk sāka sevi dēvēt par baltkrieviem, lai uzsvērtu tautas specifiskās īpatnības. Pilnībā šis toponīms nostiprinājās 19. un 20. gadsimta mijā (Apine 1995, 14).

Neapšaubāma baltkrievu pazīšanās zīme 17. un 18. gadsimtā bija viņu piederība uniātismam, kad kopš 1596. gada tika noslēgta ūnija katoļu un pareizticīgo konfesiju starpā. Uniātisms baltkrieviem divus gadsimtus bija nacionāla reliģija. J. Broce vērīgi to pamanīja un zīmēja strūgu pulcēšanās vietas, baltkrievus un viņu dievnamus viduslaiku Rīgā. Kādu laiku bija uzslēts pagaidu dievnams lielā teltī Daugavas labajā krastā, kur kalpoja mūki no Polockas klosteriem. Vienu baznīcu J. Broce uzzīmēja un komentēja, ka “mazas baznīciņas jumts atradās [...] pie Kārļa vārtiem, saucās par Nikolaja baznīcu, piederēja uniātiem” (Broce 1992, 72). Kad šo baznīcu nojauca, 1781. gadā uzcēla jaunu jau Daugavas kreisajā krastā Klīversalā. J. Broce zīmēja abas baznīcas un pieminēja to piederību uniātismam. Trīsvienības baznīcai Klīversalā speciāli sagatavotie priežu koki vesti no Daugavas augštecēm, aprikojums (ikonas, kokgriezumi) – no Polockas, Vitebskas klosteriem. Mācītāji ieradās kopā ar strūdziniekiem (Broce 1996, 220).

Rīga spilgtāk izgaismoja Latvijas etnisko ainu, tomēr Rīgas un visas Latvijas etniskā dzīve nedublējās. Šo pretrunu visskaidrāk atsedza J. Stradiņš vairākās publikācijās, kas tapušas laikā, kad notika gatavošanās Rīgas 800. gadadienai. Latvija veidojās kā nacionāla valsts ar zemniecisku substrātu, bet Rīga izsenis – kā tirdzniecības osta, vēlāk industriāla pilsēta, kultūras centrs ar cittautiešu substrātu (Stradiņš 2001, 14). J. Stradiņš arī par mūsdienu Rīgu secina, ka tai ir multikulturāla sabiedrība un tā ir kosmopolitiski orientēta, tāpēc tās intereses var atšķirties no visas Latvijas interesēm.

Rīga kā plaša reģiona tranzītpilsēta starp Austrumiem un Rietumiem ar savu aktīvo saimniecisko dzīvi piesaistīja vispirms pamatiedzīvotājus latviešus – drosmīgākos, enerģiskākos. Dabiski, ka Rīga vilināja arī cittautiešus, kas nāca ar cerībām atrast nodarbošanos. Rīgas ģeopolitisks novietojums to noteica objektīvi. Rīgā jau vēsturiski izpaudās vairāku etnisko kultūru elementi: vāciskais un latviskais konkurēja, palaikam spilgtāk sevi pieteica krieviskais, poliskais, ebrejiskais.

Vāciskais Rīgas veidolā nav apstrīdams. To noteica jau pilsētas sākumposms, kad Rīga kļuva vācu kundzības citadele. Rīgas arhitektoniskā vēsture, Vecrīga, Rīgas parki to rāda joprojām. Vāciskās saimnieciskās un kultūras tradīcijas Rīgā dominēja līdz Pirmajam pasaules karam. Latvieši pastāvīgi ienāca vāciešu pārvaldītajā pilsētā; ilgstoši tie bija no muižniekiem aizbēgušie dzimtļaužu zemnieki. Rīga tos pieņēma, un latvieši sāka cīņu par savu vietu Rīgas saimnieciskajā un administratīvajā dzīvē. Tālaika Rīgā vairāki amati kļuva nacionāli, kopš reformācijas radās arī latviešu skolas (Hausmanis, Kūle 2013, 96). Latviešu skaits pieauga, un 19. gadsimta beigās latvieši Rīgā jau bija 45% – relatīvais vairākums salīdzinājumā ar vāciešiem un krieviem (Skujenieks 1927, 268).

Neatkarīgi no procentuālās pārstāvniecības, kopš latvieši kļuva par kultūrnāciju, Rīga ir latviešu nacionālās kultūras centrs. To spilgti parādīja vairāki nozīmīgi notikumi 19. gadsimta otrajā pusē: 1868. gadā tika nodibināta Rīgas Latviešu biedrība; 1873. gadā latvieši Rīgā manifestējās ar I Vispārējiem latviešu dziedāšanas svētkiem Ķeizardārzā; Rīgā iznāca vairāki latviešu preses izdevumi; izveidots teātris; tika demonstrēta gan latviešu etnogrāfiskā savdabība, gan arī profesionālo gleznotāju veikums. Pēc Latvijas neatkarības iegūšanas Rīga kļuva par latviešu pilsētu, augstākā mācību iestāde – Universitāte – tapa Latvijas, nevis Rīgas Universitāte. Šo lomu – būt par latviešu kultūras centru – nezaudēja arī pārkrievotajā Rīga padomju periodā. Latviešu inteliģence ar panākumiem turpināja savu profesionālo darbību.

Slāviskais elements Rīgas saimnieciskajā dzīvē ir sens. Pilsētas ieguvums ir Maskavas priekšpilsētas īpatnējās, tostarp vecticībnieku, tradīcijas. Kopš 1883. gada Rīgas neatņemams kultūras faktors ir Rīgas Krievu teātris. Tāpat pienesums Rīgas kultūras dzīvē ir Rērihu dzimtas ciešā saikne ar Latviju. Palaikam Rīgas ikdienas dzīvē spilgtāk parādās arī citas etniskās tradīcijas. J. Stradiņš pievērsa uzmanību poļu jauniešu plašai pārstāvniecībai Rīgas Politehnikumā (līdz 30%), kādēļ to ironiski sadzīvē dēvējuši par “Polentehnikumu” (Stradiņš 1992, 3). Starpkaru periodā viens no būtiskajiem elementiem Rīgas pilsētas ikdienas un arī kultūras dzīvē bija ebreju kopienas (95 tūkstoši) līdzdalība, ko labi parāda Valentīnas Freimanis grāmata “Ardievu, Atlantīda!”

Rodas jautājums par Rīgas īpatnējo identitāti un tās vietu Latvijas nacionālās identitātes veidošanā. Katra indivīda identitāte ir daudzveidīga, nav monolīta, tajā saplūst dažādi statusi un vairākas lomas. Kļūst redzamāka reģionālās (Rīgas) identitātes savienojamība ar plašāku – piederību visai valstij. Tā tam arī vajadzēja būt ideālā gadījumā. To, ka daudzveidīgums rada arī nopietnas problēmas, parāda pēdējā desmitgade Eiropā. Parīzē alžīriešu izcelsmes jaunieši dedzināja mašīnas un grāva veikalu vitrīnas, taču tā nebija pirmā parīziešu paaudze. Viņi bija mācījušies Parīzes skolās, baudījuši pilsētas kultūrpolitiku un tomēr neiemīlēja franču mūziku, franču teātri un literatūru. Viņiem palika svešs impresionisms un postimpresionisms. Tas nevar nenodarbināt citu valstu politiķus un kultūras pārstāvjus. Arī Sanktpēterburgas fenomens ir tās kultūras mantojuma bagātība, taču rodas jautājums, kā veicināt daudzo iebraucēju (ekonomisko migrantu) kultūras identifikāciju? (Барылова 2008, 434).

Citu problēmu, ko rada etniskā daudzveidība, izgaismo Maskavas socioloģe Leokādija Drobiževa (*Леокадия Дробижева*). Maskavas etniskais raižums rada etniskos konfliktus. Turklāt Maskavas tirgiem piemītot etniskās nokrāsas (azerbaidžāņu, armēņu u. c.), tie kļuvuši par etniskā sasprindzinājuma avotu pilsētā. L. Drobiževa un citi Maskavas sociologi savos pētījumos parāda, ka labvēlīgs faktors ir valstiskās – Krievzemes – identitātes nostiprināšanās. Arī maskavieša apziņa mazinot etnisko spriedzi (Дробижева 2009, 131).

Rīgas etniskā daudzveidība rada atšķirīgas intereses, un pēc 1991. gada ir bijuši etniskā sasprindzinājuma periodi. Gribas cerēt, ka rīdzinieka apziņa, piederības Rīgai stiprināšana varētu mazināt etnocentrisma izjūtu latviešos un atsvešinātību cittautiešos. Tomēr tas nenotiek pats par sevi. Lokālais patriotisms tiek veidots, konstruēts ar vairāk vai mazāk prasmīgu kultūras politiku.

Veiksmīgas kultūrpolitikas piemērs bija Rīgas 800. gadadienas atzīmēšana 2001. gadā. Svētku scenārijs un pati norise bija adresēti visiem rīdziniekiem, nevis kādai tās iedzīvotāju daļai. Mūsdienās Rīgas dome ar svētku organizēšanu Daugavas krastmalā šo tradīciju turpina.

Vai Rīga ar savu identitāti nosaka vienotājas lomu? Šo problēmu savā doktora darbā risina Svetlana Rižakova (*Светлана Рыжакова*). Maskavas etnoloģe no Krievijas Zinātņu akadēmijas Etnoloģijas un antropoloģijas institūta jau daudzus gadus ir saistīta ar Latvijas kultūras dzīvi un tās darbiniekiem, iedziļinājusies Latvijas vēsturē un latviešu folkloras tradīcijās. Viņas pētījumā “Historica Lettica: nacionālā vēsture un etniskā identitāte” parādīta Latvijas vēsturisko laikmetu uztvere un interpretēšana latviešu apziņā. Šāds profesionāls “skats no malas” varētu būt noderīgs latviešu pētniekiem.

Latviešus vienmēr ir interesējis jautājums: kam Rīga pieder? No vienas puses – svešā kungu Rīga. Vietā, kur bijis libiešu zvejnieku ciems, pacēlās vāciskās Rīgas mūri. S. Rižakova uzsver jautājuma otru pusi – lai arī svešāda, Rīga nekad nav bijusi latviešiem pilnīgi sveša (Рыжакова 2010, 184) – Rīgā latvieši vienmēr dzīvojuši, ar latviešu rokām Rīga celta; laukiem vienmēr pastāvēja tirdzniecības apmaiņa ar Rīgu. Un, galvenais, cauri laikiem notikusi Rīgas latviskošana: Latvija Rīgu “ielenca” no visām pusēm; latviska bija Ārrīga; latviska kļuva Pārdaugava; Rīgas vāciskajiem mūriem tuvojās latviskie smilšu pakalni, un Rīga attīstījās uz to rēķina; Dziesmu svētki katrreiz ir Rīgas latviskā apgūšana (Рыжакова 2010, 186).

S. Rižakovai likusies īpatnēja vēsturisko personu uztvere latviešu vēsturiskajā atmiņā. Vāciskums it nemaz netraucē pozitīvi uztvert Kurzemes hercogistes laiku un pašu hercogu Jēkabu (*Jakob Kettler*, 1610–1682) kā zemnieku karali. Mitoloģizēta paliek kolonijas vēsture Tobago salā. Vēsturnieku pētījumi par Zviedrijas kundzības laiku nespēj no latviešu apziņas izsvītrot “labos zviedru laikus”. Pēteris I paliek negatīva figūra, bet kāpēc gaišāki tēli šķiet Katrīna I un Katrīna II? S. Rižakova norāda, ka vēstures interpretācija un to atspoguļojums identitātē ir mainīgi lielumi, un ir pārliecināta, ka Rīga spēlējusi vienojošu lomu. Ik dienas pilsētas kultūra vienoja visus iedzīvotājus neatkarīgi no citām viņu identitātes formām un pārvērtā par rīdziniekiem (Рыжакова 2010, 193).

J. Broces zīmējumu sējumos parādīta Rīgas etniskā daudzveidība, kas 18. gadsimtā jau ir tradicionāla. J. Broces darbu saturs un komentāri ataino rīdzinieku sadzīvošanas veidu, darbu dalīšanas tradīcijas starp sociālajām un etniskajām grupām. Redzams, ka Rīga ir labvēlīga ienācējiem, pieņēma tos

un “svešos” padarīja par “savējiem”. Šajā tradīcijā iekļaujas gan J. Broces uzzīmētā 18. gadsimta Rīga, gan Rīga 21. gadsimtā.

Rīgai bija vienotājas loma gan Latvijas iedzīvotājiem, gan rīdziniekiem, kuru sastāvs pastāvīgi mainījās. Jau Livonijas pastāvēšanas laikā satuvinājās radniecīgās baltu etnogrāfiskās grupas – kurši, sēļi, zemgaļi, latgaļi. 16.–17. gadsimtā tās pārtapa par vienotu – latviešu – tautību un valodu.

Rīdzinieku identitāti veidoja visa Rīgas vēsture. Fakts, ka Rīga kopš 1201. gada bija latviešu apdzīvota reģiona politiskais centrs, nevarēja neatstāt nospiedumu rīdzinieku vēsturiskajā atmiņā. Identitāti nosaka arī lielas pilsētas dzīves ritms. “Ienākšana pilsētā nozīmēja jaunu iemaņu iegūšanu, prasīja reakciju un uztveres asumu.” (Beitnere 2015, 76). Latvietis Rīgā kļuva apsviedīgāks un enerģiskāks nekā viņa lēnīgākie tautas brāļi laukos.

Rīgas multietnisko sastāvu vienoja tās spraigā ekonomiskā un sociālā dzīve, pilsētas vide ar kopīgi risināmām problēmām, Rīgas saimnieku piedāvātie kultūras pasākumi. Rīga ir nacionālas valsts galvaspilsēta ar savām specifiskām funkcijām. Rīdzinieku identitātē kļūst spēcīgāka pilsonisko jūtu sastāvdaļa. Pakāpeniski veidojas visu Latvijas iedzīvotāju nacionālā identitāte. Nacionālās identitātes un integrācijas politikas mērķis ir stipra, saliedēta Latvijas tauta – vienots pilsoņu kopums.

Avotu un literatūras saraksts

- Broce, J. K. (1992) *Zīmējumi un apraksti*. 1. sēj. Sēj. red. T. Zeids. Rīga: Zinātne. 453 lpp.
- Broce, J. K. (1996) *Zīmējumi un apraksti*. 2. sēj. Sēj. red. T. Zeids. Rīga: Zinātne. 585 lpp.
- Apine, I. (1995) *Baltkrievi Latvijā*. Rīga: LU FSI. 90 lpp.
- Apine, I., Volkovs, V. (1998) *Slāvi Latvijā (etniskās vēstures apcerējums)*. Rīga: LU FSI. 251 lpp.
- Beitnere Le Galla, D. (2015). No tautas par nāciju: Aspazijas un Raiņa daiļrade. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 5/6 (69).
- Brambe, R. (1982) *Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās*. Rīga: Zinātne. 175 lpp.
- Dribins, L. (1996) *Ebreji Latvijā*. Rīga: LZA FSI. 117 lpp.
- Dunsdorfs, E. (1962) *Latvijas vēsture (1600–1700)*. Rīga: Daugava. 588 lpp.
- Feodālā Rīga*. (1978) Atb. red. T. Zeids. Rīga: Zinātne. 536 lpp.
- Grasmane, I. (1973) *Daugava un Rīgas eksports 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē*. Rīga: Zinātne. 223 lpp.

Grasmane, I. (2000) Krievu tirgotāji Rīgā 19. gs. pirmajā pusē. *Latvijas Vēsture*, Nr. 1: 34–42.

Hausmanis, V., Kūle, M. (2013). *Latvieši un Latvija*. IV sējums. Latvijas kultūra, izglītība, zinātne. Atb. red. V. Hausmanis, M. Kūle. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija.

Podmazovs, A. (2001) *Vecticība Latvijā*. Rīga: LU FSI, 209 lpp.

Skujenieks, M. (1927) *Zeme un iedzīvotāji*. Rīga: Gulbja apgāds. 752 lpp.

Stradiņš, J. (1992) Nacionālais un eiropēiskais Rīgas kultūrvēsturē. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 3: 1–6.

Stradiņš, J. (2001) Rīga un Latvija: vēsture un šodienas pretrunīgie jautājumi. *Latvijas Vēsture*. Nr. 4 (44): 14–23.

Taube, M. (1980) *Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17.–18. gs.* Rīga: Zinātne. 193 lpp.

Zutis, J. (1951) *Baltijas jautājums 18. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 485 lpp.

Барылова, Е. А. (2008) Петербургская идентичность как фактор сохранения культурного наследия. В кн.: *Реальность этноса*. С-Петербург: Росс. госуд. пед. университет им. А. Герцена. 431–435 с.

Дробижева, Л. М. (2009) *Российская идентичность в Москве и регионах*. Отв. ред. Л. М. Дробижева. Москва: Институт социологии РАН, МАКС Пресс. 268 с.

Рыжакова, С. (2010) *Historica Lettica: Национальная история и этническая идентичность*. Москва: Российская академия наук, Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. 598 с.

Ilga Apine

Johann Cristoph Brotze about the Diversity of the Population of Riga in the 18th Century

Key words: the visual image of Riga, ethnic diversity, Belarusians in the feudal Riga, identity of Riga, uniting Riga

Summary

Johann Cristoph Brotze (1742–1823) is a multi-profile cultural historian and investigator of local history, but his drawings in several volumes constitute a highly evaluable cultural historical reference source about Riga and Vidzeme in the 18th century.

Volumes I, II, III of Brotze present the visual image of Riga in drawings, yet people are another important aspect in them. The author of the present article analyses the composition of Riga's population – ethnic diversity, variety of religious denominations, as well as their socially professional employment. In order to illustrate Riga's ethnic content, historical evidence about the presence of Belarusians – barge haulers coming from the riverhead of the Dau-gava – in the feudal Riga is used. Belarusians for a long time had no single ethnonym that would make it possible for researchers to distinguish them among the common mass of the Slavs or the Orthodox believers. The interest of J. Brotze about the diversity of the population composition and his observations are of great assistance in this. He noticed in Riga scenery and described churches belonging to the Uniates – the Belarusians from the Grand Duchy of Lithuania. The drawings of J. Brotze demonstrate the role of Riga in the formation of the multi-ethnic population in the city. At present such features of Riga as cultural and ethnical diversity, cosmopolitan face, and European charm are being emphasized. All these features have formed historically, and the 18th century left a strong impression in this process. The diversity of Riga's population was enlarged by the pragmatic policy of the city's administration – they allowed Jews to settle in Riga as well as Old Believers persecuted in Russian Empire.

The ethnical life of Riga and Latvia did not duplicate. Latvia developed as a national country with a rustic substratum, whereas Riga – as a trade and industrial centre with a substratum of non-Latvians. Gradually Latvians took over Riga, made it more Latvian, and adapted the city to their life. Riga became the centre of Latvian national culture for the future.

The identity of Riga has a significant role in the formation of the national (mainly civic) identity of Latvia. Riga is always uniting: from the times of Livonia Riga united ethnographic groups of Latvians and newcomers – non-Latvians. The identity of the inhabitants of Riga could reduce the mood of ethnocentrism in Latvians and estrangement in non-Latvians. This tradition is common for both the 18th century Riga drawn by Brotze and Riga of the 21st century.

Т. Бартеле

Отражение событий Первой мировой войны в Прибалтике в журнале «Нива»

Ключевые слова: популярный еженедельный журнал, Первая мировая война, латышские стрелки

«Нива» была популярным еженедельным русским журналом, издававшимся с 1870 по 1918 год в Петербурге/Петрограде. Его основателем и многолетним издателем был А. Ф. Маркс (1838–1904). Журнал имел самый высокий тираж, какой когда-либо имела журнальная периодика в России, — 250 тысяч экземпляров в 1901 году (Махонина 2004). Позиционировалась «Нива» как иллюстрированный журнал для семейного чтения и была ориентирована, главным образом, на обывателя. В журнале публиковались произведения известных писателей, исторические, научно-популярные очерки, репродукции с картин. Все материалы политического и общественного содержания сопровождалось многочисленными иллюстрациями и фотографиями. Политики, в современном понимании, в журнале было немного.

С началом Первой мировой, или Великой войны, как ее тогда сразу стали называть, ситуация изменилась, однако произошло это не сразу. Скорее всего, это было связано с тем, что еще очень многие надеялись, что война не продлится долго и уже в следующем году закончится, не понимали, что разразилась мировая катастрофа. И это относилось не только к России. Однако с каждым следующим номером материалов о войне становилось все больше. Журнал печатал официальные сообщения, речи и обращения Николая II, сложились и три постоянные рубрики. Это «Великая война», появившаяся в № 32, (чуть позже был добавлен подзаголовок «Хроника военных действий») и «Отклики войны» (в № 34 (23 (5 сентября) августа). В первой рассказывалось о военных действиях, а вторая содержала небольшие заметки о разных событиях, связанных с ходом войны. Обе они печатались в каждом номере и сохранялись до конца года. Третья рубрика — «Хронология войны» — печаталась, начиная с № 35 (30 (12 сентября) августа) и давала обзоры событий за 1,5 — 2 месяца. Очерки военных корреспондентов, рассказы, повести, стихи в подавляющем большинстве также имели военную тематику.

На общем фоне публикаций, посвященных положению в годы войны различных народов, латышам, и в частности латышским беженцам, стрелкам, уделено не много места. Было интересно проследить, как на страницах журнала изображены латыши как таковые, а также события войны на территории Латвии, в частности сражения, в которых активное участие принимали латышские стрелки.

В связи с этим представляется возможным выделить несколько групп публикаций. Во-первых, это очерки военных корреспондентов, в которых рассказывалось о латышах, живших в прифронтовой зоне; статьи, отразившие ситуацию на Рижском фронте; рассказы и стихотворения, так или иначе связанные с военными действиями; материалы о латышских стрелках. Во-вторых, фотографии, карты, схемы и рисунки, на которых, в той или иной степени, отразились события войны на территории Латвии.

Первое упоминание о латышах, сражавшихся на фронте, обнаружено в номере за 6 сентября 1914 года. Это перепечатка из латышской прессы чрезвычайно эмоционального воззвания к мобилизованным латышам и литовцам во время боев в Восточной Пруссии, когда российская армия подошла к бывшей столице Тевтонского ордена Мариенбургу (*Malbork* в Польше). В данном случае, кроме взятого в кавычки текста, который призывал латышей отомстить за века рабства и угнетения, журнал не дал никакого комментария (Воззвание к латышам и литовцам. 1914, 4). О поражении в Восточной Пруссии и о жертвах русской армии журнал практически умолчал. Значительно больше описывались события на других фронтах.

В апреле 1915 года в связи с захватом германскими войсками части Курземе началось и массовое движение беженцев. В отличие, к примеру, от подробного описания положения польского населения и беженцев, беженство, охватившее значительную часть населения Латвии, за исключением двух очерков Н.Н. Брешко-Брешковского (1874—1943), пары фотографий и упоминания в одном стихотворении, практически не нашло своего отражения в журнале. Задачей автора этих очерков, находившегося некоторое время в Курляндии в мае 1915 года, очевидно, не было описание положения местного населения, но именно он дал возможность читателям журнала получить некоторое представление о том, что происходило в это время в прифронтовой полосе в этой части империи.

Первое, на что он обратил внимание, это то, что «все телеграфные линии в Курляндии охраняются от злоумышленной порчи добровольно взявшими на себя эту сторожевую службу латышами». На каждой полу-

версте они организовали небольшой кордон из двух-трех человек, которые, правда, были безоружны и серьезного сопротивления оказать не смогли бы. Также «благодаря латышам», отряды, действовавшие в Прибалтийском крае, могли знать «решительно все, до мельчайших подробностей», что делалось в Либаве (*Liepāja*), Газенпоте (*Aizpute*) и других городах, занятых немцами. Автор включил в свой очерк и небольшой рассказ о маленьком латыше-разведчике, стараясь подчеркнуть патриотизм местного населения. Как автор представлял себе латышей, можно судить только по вскользь брошенной фразе: «Какие-то железные эти латышские дети! Дети своих отцов, крепких, выносливых богатырей» (Брешко-Брешковский 1915, 516—517).

Очень хорошее отношение латышей к русской армии отражено в очерке. Н.Н. Брешко-Брешковский все время сравнивает это доброе чувство к русским с ненавистью как к оккупантам, так и к местным жителям-немцам. Так, он отмечал, что ополченцы русской армии — «желанные постояльцы» у латышей, которые снабжали их продуктами, за которые солдаты с ними расплачивались почти насильно, т.к. те не желали при этом брать денег. В Гольдингене (*Kuldīga*) русско-латышское население не знало, чем угощать и как чествовать гусарский разъезд, вступивший в город и заставивший немцев уйти из него (Брешко-Брешковский 1915, 518—519). Можно сказать, что автор очерка с восторгом описал, как во время боя за поместье Априкен (*Apriķi*) латыши «угостили на славу» изголодавшихся воинов. Был «и свежий хлеб, и душистый мед, и глыба только что сбитого масла, и круг швейцарского сыра, молоко, чай». Автор особо отметил, что все это было подано на разостланной на траве скатерти (Брешко-Брешковский 1915, 538).

Н.Н. Брешко-Брешковский, описывая отход части, в которой он находился, из Априкена, отметил, что они вынуждены были двигаться по «обочине», «так как вся дорога была запружена латышскими беженцами». То, что видел корреспондент, он назвал бесконечным караваном скорби, в котором узнавал и тех, кто служил в поместье Априкен. «Мимо все проходили и проходили беженцы, растянувшиеся далеко—далеко, напоминая переселение народов». Все они «брели теперь со своими пожитками прочь от ненавистных *вацешей* [немцев.— Т.Б.], куда глаза глядят». Это была грустная, тяжелая картина, которая, как писал автор, преследовала его все «тридцать верст до Гольдингена» (Брешко-Брешковский, 1915, 540).

К очерку Н.Н. Брешко-Брешковского в журнале за 1915 год (№ 38) была помещена серия фотографий «На позициях в Курляндии», сделанных полковником А.Д. Далматовым (1873 – ?). Серия состояла из 8 фотографий (среди них ветряная мельница в Курляндии, точное расположение которой изъела цензура; латыши, перевозившие раненых немецких солдат; фотография самого Н.Н. Брешко-Брешковского на лошади, переправа гусарского эскадрона через реку Виндаву (Вента) (*Нива* 1915, № 38, 706–710).

Кроме этого латышские беженцы упоминаются в журнале еще трижды.

Они изображены на фотографии с подписью «Беженцы из Польши и Прибалтийского края в городском доме по разбору нищих. Регистрация прибывающих беженцев» (*Нива* 1915, № 32, 607). Однако никаких пояснений к фотографии не дано.

Латышские беженцы были упомянуты в довольно большом стихотворении «Изгнанники войны», в котором есть такая строфа:

Набитые мешки, узлы, у всех котомки;

Шум, говор смешанный — на разных языках:

Поляк, литвин, латыш сроднились в общей ломке,

Природные рабы и вольности потомки, —

С одной и той же все тревогою в глазах:

«А что, как не найдем ни хлеба, ни работы?...» (Коринфский 1915, 677)

В 1917 году к статье «Приют для детей интеллигентных беженцев в Петрограде» приложена фотография. На ней изображено несколько десятков детей вместе со взрослыми, среди которых и попечитель приюта академик В.М. Бехтерев (1857–1927), по чьей инициативе на частные средства этот приют и был создан. В приюте были «собраны дети чиновников, общественных деятелей, журналистов, адвокатов и т.п.». Большинство детей было из Западного края: русские, поляки, литовцы, латыши, евреи, эстонцы и др. Не все они были сиротами. У части были родители (Приют для детей 1917, 64).

Летом 1915 года в период формирования латышских стрелковых батальонов «Нива» опубликовала речь Я. Голдманиса (*Jānis Goldmanis*, 1875–1955) (в материале неправильно указаны его инициалы) перед первым сформированным латышским батальоном, покидавшим Ригу. Автор публикации отметил, что «благодаря неустанной работе латышского депутата в Государственной думе Гольдмана» близится к концу обра-

зование латышского батальона и что он приехал 15 августа в Ригу, чтобы проводить в военный лагерь один из самых больших отрядов «латышей-легионеров», и в его прощальной речи ярко сказались чувства латышского народа. Автор также писал, что «парад уходящего в бой латышского батальона обратился в грандиозную патриотическую манифестацию, которую вряд ли когда-либо видела Рига» (Речь депутата Гольдмана 1915, 4). Справедливости ради надо отметить, что стрелки попали на фронт только в октябре, но автору публикации, как видно, хотелось придать событию больший эмоциональный накал. Сообщение о проходах латышского батальона (*“Latviešu kareivju izvadišana”*) и речь Я. Голдманиса были частично опубликованы в газете *«Dzimtenes Vēstnesis»* («Вестник родины») (*Latviešu kareivju izvadišana* 1915) и полностью в газете *«Jaunākās Ziņas»* («Новейшие известия»). Заметка заканчивалась возгласами, прозвучавшими из уст добровольцев, — «Бог, храни Государя!» (*«Dievs, sargi Ķeizaru!»*) и «Бог, благослови Латвию!» (*«Dievs, svētī Latviju!»*), с которыми под пение народных песен начались проходы батальона (*pL Latviešu kareivju izvadišana*. 1915). Журнал же «Нива» об этом умалчал. Можно предположить, что цензура посчитала невозможной публикацию двух таких призывов рядом. А следы работы цензуры хорошо видны по тем проблемам, которые время от времени появлялись в журнальных текстах.

Без всяких комментариев журнал перепечатал заметку из «Рижского Вестника» о судьбе девушки-стрелка Лины Чанки (*Līna Čanka*, 1893—1981) (*Девушка-стрелок* 1916, 4).

Первая и единственная оценка участия латышских частей в военных действиях появилась в 35 номере «Нивы» за 1916 год. Общий тон заметки восторженно-хвалебный. Ее автор назвал латышские батальоны доблестными. Он отметил, что «среди разных войсковых частей, покрывших свои знамена славою у Берземюнде (*Bērzmende*) и Кэкау (*Ķekava*), на двинских позициях и у Икскюля (*Ikšķile*) и Огера (*Ogre*), и по топям и болотным берегам Шлокских (*Sloka*) и Кемернских (*Ķemerī*) озер, на Кангере (*Kangari*) и у моря, латышские батальоны занимают одно из первых мест».

Отряды латышей были названы непоколебимыми «даже при самых неблагоприятных обстановках», что, по мнению автора, стало ясно уже через полгода их участия в боевых действиях. «Силою их мужества держались трудные позиции, брались неприступные вооруженные высоты, занимались участки врагов в непролазных болотах». И спустя год (заметка появилась 27 августа) «латыши блестяще сражаются, выделяя из своих

народных масс новые и новые мужественные отряды» (Латышские батальоны 1916, 3).

Этот панегирик был дополнен тремя фотографиями. На первой было запечатлено посещение латышских стрелков командующим армией генералом Р.Д. Радко-Дмитриевым (1859–1918) и представителем английской военной миссии майором И.А. Торнхилем [возможно, резидент британской разведки в Петрограде майор Кадберт Торнхилл. — Т. Б.], на второй — приезд в часть, как гласила подпись, организатора и идейного вождя «славных латышских стрелковых батальонов» члена Государственной думы Я.Ю. Гольдмана, а на третьей — стрелки перед боем (*Нива* 1916, 584–585).

Однако, несмотря на все упомянутые хвалебные восклицания, в описании рождественских боев латышские стрелки даже не упоминаются. Журнал поместил фотографию Р.Д. Радко-Дмитриева с надписью: «Герой последнего наступления на Рижском фронте», а в описании боев сказано, что «23 декабря <...> сибирские части из числа войск, находившихся под командованием генерала Радко-Дмитриева, атаковали деревню у юго-западной оконечности озера Бабит (*Babīte*) и после ожесточенного боя заняли два ряда окопов, в шести верстах восточнее деревни Калнцем (*Kalnāciems*), в 20 верстах юго-западнее Риги, захватив при этом пленных и пулеметы <...>. Одновременно наши части овладели также после упорного боя неприятельской позицией между болотом Тироль (*Tīrelis*) и рекою Аа (*Lielupe*)» (Шумский 1917, 30). И все. Ни одного слова ни о латышских стрелках, ни о людских потерях со стороны российских войск.

Необходимо отметить, что о потерях русской армии в журнале вообще писали крайне мало. В некоторых номерах публиковались фотографии погибших офицеров, а также сообщалось о гибели представителей высших слоев общества. 28 января 1917 года была опубликована фотография «На Рижском фронте. Освящение памятника на братском кладбище». Но где оно находилось и в связи с какими сражениями был поставлен памятник, не уточнялось (*Нива* 1917, 62).

Вот, собственно, и все, что обыватель, читавший «Ниву», мог узнать о латышах в годы войны. В начале 1917 года журнал как-то вообще отошел от темы войны. Первый номер открывался не привычными сообщениями о ходе войны, а информацией о новых модах. После Февральской революции журнал всю силу гнева обратил на свергнутую монархию, которую только пару месяцев назад прославлял всеми возможными тогда средствами.

В 1917 году журнал к судьбе латышей вернулся лишь один раз. И связано это было с постановкой национального вопроса после Февраля. В июне кадет, проф. права К.Н. Соколов (1882—1927), в одном из политических обзоров, которые он стал вести в «Ниве» после революции, опубликовал свое видение решения национального вопроса в России. Признавая, что «старый государственный порядок понимал задачу сохранения единства России чрезвычайно примитивно <...>, легкомысленно пренебрегал законными стремлениями и притязаниями отдельных народностей России», он считал, что «до Учредительного собрания <...> никто не вправе «явочным» порядком растаскивать Россию по кусочкам». По мнению автора, надо было сохранить «единство Российского государства. И здесь могут возникнуть трудности с урегулированием положения «национальных групп, которые более или менее сплошной массой населяют определенные территории и с большим или меньшим основанием заявляют свои «исторические права» на эти территории». К таким народам он отнес украинцев, грузин, латышей, эстонцев, литовцев, белорусов и т.д. Отметив, что все эти народы требуют уже национальную автономию, он выразил беспокойство, что осуществление этого может привести «к распадению единого государства на ряд самостоятельных государств». Оставляя за скобками Финляндию, уже являвшуюся политическим целым, для Украины, Латвии и Белоруссии, которые находились в состоянии брожения и формирования и в которых шла «жесточайшая внутренняя борьба между различными группами населения за местное преобладание...», автор предложил сохранить губернское деление. Создание самостоятельных республик значило, по мнению автора, «отдаться на волю случайностям и потрясти основы государственного единства России, никого вполне не удовлетворив и не умиротворив». Федеративное устройство России он считал делом достаточно далекого будущего (Соколов 1917, 338—340).

После же Октябрьского переворота, в 1918 году, последнем, когда выходил журнал, политика вообще исчезла с его страниц.

В заключение можно сказать, что, несмотря на небольшое количество материалов в журнале, рассказывавших о латышах в годы Первой мировой войны, внимательный читатель все же мог получить некоторую, пусть и «лакированную» информацию о их судьбе и участии в военных действиях.

Список источников и литературы

- Latviešu kareivju izvadišana. (1915) *Dzimtenes Vēstnesis*, Nr. 223. 16. (20.) augusts.
- pLLatviešu kareivju izvadišana. (1915) *Jaunākās Ziņas*, Nr. 225. 16 augusts.
- Брешко-Брешковский Н.Н. (1915) На Прибалтийском театре войны. *Нива*, № 26. 516–520.
- Брешко-Брешковский Н.Н. (1915) Война в Прибалтийском крае. *Нива*, № 27. 536–540.
- Воззвание к латышам и литовцам. (1914) *Нива*, № 36. 4.
- Девушка-стрелок. (1916) *Нива*, № 18. 4.
- Коринфский А. (1915) Изгнанники войны. *Нива*, № 36. 677.
- Латышские батальоны. (1916) *Нива*, № 35. 3.
- Нива*. (1915) № 38. 706–710.
- Нива*. (1915) № 32. 607.
- Нива*. (1916) № 35. 584–585.
- Нива*. (1917) № 4. 62.
- Приют для детей интеллигентных беженцев в Петрограде. (1917) *Нива*, № 4. 64.
- Речь депутата Гольдмана перед латышским батальоном. (1915) *Нива*, № 36. 4.
- Соколов К.Н. (1917) Политическое обозрение. Единство России. *Нива*, № 22. 338–340.
- Шумский К. (1917) Дневник военных действий. *Нива*, № 2. 29–32.
- Махонина С.Я. (2004) *История русской журналистики начала XX века*. М.: Флинта: Наука. см. <http://www.evartist.narod.ru/text1/84.htm> (24.01.16.)

Tatjana Barteleva

Pirmā pasaules kara notikumu atainojums Baltijā žurnālā “Nīva”

Atslēgas vārdi: populārs nedēļas žurnāls, Pirmais pasaules karš, latviešu strēlnieki

Kopsavilkums

“Nīva” (“Druva”) bija populārs krievu nedēļas žurnāls, kas tika izdots no 1870. līdz 1918. gadam Pēterburgā / Petrogradā. 20. gadsimta sākumā tā abonentu skaits pārsniedza 235 000. Pēc Pirmā pasaules kara sākuma žurnāls publicēja pārskatus par karadarbību un situāciju okupētajās teritorijās. Uz kopējā rakstu fona, kas veltīti dažādu tautu stāvoklim kara gados, par latviešiem kopumā un latviešu strēlniekiem, īpaši, latviešu bēgļiem, bija publicēts samērā maz materiālu. Pirmkārt, tie bija kara korespondentu apraksti par latviešiem, kuri dzīvoja piefrontes zonā; raksti par situāciju Rīgas frontē; stāsti un dzejoļi par karadarbību; materiāli par latviešu strēlniekiem. Otrkārt, militārie notikumi Latvijas teritorijā tika atspoguļoti fotogrāfijās un ilustrācijās, kartēs un diagrammās. Pēdējais latviešu pieminējums attiecas uz 1917. gada jūniju.

Tatjana Barteleva

The Depiction of World War I Events in the Baltics in Magazine *Niva*

Key words: popular weekly magazine, World War I, the Latvian riflemen

Summary

“Niva” was a popular Russian weekly magazine, published from 1870 to 1918 in St. Petersburg / Petrograd. At the beginning of the century the number of its subscribers exceeded 235,000.

With the outbreak of World War I, publications reporting on the course of hostilities and the situation in the occupied territories appeared in the journal.

Against the backdrop of the publications devoted to the situation of various nations during the war, not too much space was given to Latvians in general, and to Latvian refugees, riflemen – in particular. Firstly, they were mentioned in the essays of war correspondents, also in the articles reflecting the situation at the Riga front as well as in stories and poems about war and specific materials about the Latvian riflemen. Secondly, the military events in the territory of Latvia were reflected in the photographs and illustrations, maps and diagrams. The last mention of Latvians refers to June 1917.

Tatjana Bogdanoviča

Infantijas rekatolizācijas procesa reprezentācija Dinaburgas rezidences jezuītu mājas arhīva dokumentos

Atslēgas vārdi: Infantija, rekatolizācija, jezuīti, rezidence, Dinaburga

17. gadsimtā poļu-zviedru un krievu-poļu karu rezultātā Žečpospolitas sastāvā palika tikai Infantijas austrumu daļa, kas atbilst mūsdienu Latgales teritorijai. Pēc konfesionālā sastāva Latgale krasi atšķiras no pārējiem Latvijas novadiem, Latgalē ir katoļu pārsvars. Pētnieki to saista ar jezuītu ordeni (Dunsdorfs 1962, 134; Strods 1996, 148–149), kas par savu pastāvīgo apmešanās vietu Infantijā izvēlējās Dinaburgu. Līdz šim nav veikti detalizēti pētījumi par Infantijas rekatolizācijas procesu un Dinaburgas jezuītu lomu tajā.

Par pamatavotiem Infantijas rekatolizācijas procesa pētniecībā tradicionāli kalpo 1940. gadā publicētie Dinaburgas jezuītu rezidences mājas arhīva dokumenti (Latvijas vēstures avoti 1940, 261–340), kurus apkopoja Holandes jezuīts Jozefs Kleijntjenss (*Jozef Kleyntjens*). Uz šiem avotiem atsaucas H. Strods (Strods 1996, 148–149), E. Dunsdorfs (Dunsdorfs 1962, 132), K. Ogle (Ogle 2007, 99–100) un citi pētnieki.

Raksta mērķis ir aktualizēt Dinaburgas jezuītu rezidences mājas arhīva dokumentu nozīmi Infantijas rekatolizācijas procesa pētniecībā. Tā hronoloģiskās robežas aptver laika posmu no 1643. līdz 1761. gadam. Tas ir laiks, kad Dinaburgas pilsētā darbojās jezuītu rezidence¹.

J. Kleijntjensa redakcijā iznāca divi avotu krājumi, kas iekļauj Rīgas kolēģijas, Vendenas (Cēsu) rezidences, Mītavas (Jelgavas) rezidences, Šonbergas (Skaistkalnes) rezidences, Dinaburgas rezidences, vēlāk kolēģijas un Ilūkstes rezidences un kolēģijas mājas arhīva materiālus (*Latvijas vēstures avoti* 1940, *Latvijas vēstures avoti* 1941). Pēc publicēto dokumentu apjoma un satura izceļas Dinaburgas jezuītu arhīvs (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 261–340). Tas ietver plašāko dokumentu klāstu – ikgadējas atskaites, personāla katalogi, vēstules, akti. Arhīvs kopumā satur 277 dokumentu vienības, no tiem 5 attiecas uz Dinaburgas misijas darbības posmu (1630–1643), 210

¹ 1643. gadā Dinaburgas misija saņēma rezidences statusu, savukārt 1761. gadā jezuītu ordeņa ģenerālis Laurentijs Riči paaugstināja rezidenci līdz kolēģijai.

uz rezidences posmu (1643–1761) un 62 uz kolēģijas darbības laiku (1761–1809). J. Kleijntjenss dokumentu meklējumos apzinājis vairākus arhīvus – Jesuītu kūrijas arhīvu Romā, Vatikāna arhīvu un jezuītu ģenerālo arhīvu Holandē (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 5). Dinaburgas arhīvu publikācijai nav analoģu, tā ir vienīgā ne tikai Inflantijas teritorijā, bet visas Žečpospolitas teritorijā kalpojošo jezuītu arhīvu publikācija.

Strādājot ar publicētiem jezuītu arhīvu materiāliem, jāņem vērā, ka sniegtā informācija varēja būt pakļauta ordeņa vadības cenzūrai. Šajā sakarā ir vērts pieminēt divus dokumentus – 1634. un 1635. gada atskaides. J. Kleijntjenss ievaddaļā rakstīja, ka 1634. un 1635. gada atskaitē Dinaburgas jezuītu institūcija tiek dēvēta par “missio Duneburgensis in Livonia” (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 243). Analizējot minētos dokumentus, šis apgalvojums netika apstiprināts, jo tekstā neparādās misijas nosaukums. Rodas jautājums: par kādu dokumentu rakstīja J. Kleijntjenss? Iespējams, ka nezināmu iemeslu dēļ bija publicēts tikai dokumenta fragments vai arī misijas nosaukums tika speciāli izlaists. Neredzot oriģinālu, nav iespējams rast atbildi.

No visiem Dinaburgas rezidences arhīva publicētajiem dokumentiem lielāka nozīme rekatolizācijas procesa pētniecībā ir ikgadējām atskaitēm – *Historia Residentia Duneburgensis S. J.* un *Litterae annuae Residentiae Duneburgensis S. J.*

Pēc Jēzus biedrības lietvedības noteikumiem visas atskaides bija jāraksta trīs eksemplāros – vienu glabāšanai mājas arhīvā, otru sūtīšanai ordeņa provinciālim Viļņā, savukārt trešais bija domāts ordeņa Centrālajam arhīvam Romā (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 5). Tas tika attiecināts uz visiem dokumentiem: aktiem, vēstulēm, testamentiem. Pateicoties šādai lietvedības sistēmai, mūsdienās pētniekiem ir iespēja iepazīties ar Dinaburgas jezuītu mājas arhīva materiāliem, kaut gan 19. gadsimta sākumā Izvaltā, uz kurieni 1819. gadā tika pārcelta Dinaburgas kolēģija, arhīvs sadega ugunsgrēka laikā.

Atskaitēs bija jānorāda precīza informācija par jezuītu darbību noteiktajā misijā, rezidencē vai kolēģijā. Faktu grozīšana un viltojumi nebija pieļaujami. Tādā veidā ordeņa vadība varēja kontrolēt savas struktūrvienības, koriģējot to darbību. Ņemot vērā to, ka paklausības princips ordenī tika stingri ievērots, ir pamats uzskatīt, ka šiem avotiem ir liela ticamības pakāpe, lai gan nevar apgalvot, ka avoti ir brīvi no subjektivitātes. Tie ir rakstīti no jezuītu ordeņa pozīcijas, tāpēc pauž tā ideoloģiju un Romas katoļu baznīcas nostāju. Piemēram, luterticība un pagānisms tika raksturoti kā lielākais ļaunums (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 261), bet luterticīgā muižniecība, kaut arī neveidoja

šķēršļus Dinaburgas jezuītu darbībai Inflantijas teritorijā, tika uzskatīta par ordeņa ienaidnieku (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 263).

Historia Residentia Duneburgensis S. J. ir saimnieciskās atskaites. Krājuma trūkst dokumentu no 1643. līdz 1649. gadam un no 1651. līdz 1669. gadam. Diemžēl līdz šim nav atrasti dokumenti, kas sniegtu plašāku informāciju par rekatolizācijas darbu Inflantijā 17. gadsimta 50.–60. gados. 1656. gadā Dinaburga nonāca Krievijas armijas rokās un tika pārdēvēta par Borisoglebsku, tāpēc bija cerība atrast liecības par šo laika posmu Krievijas seno aktu arhīva Dienesta prikaza fondā, kur glabājas dokumenti par Dinaburgas un Inflantijas vēsturi no 1656. gada jūlija līdz 1666. gada aprīlim. Daļa no Dienesta prikaza dokumentiem ir publicēta (*Акты Московского государства* 1896, 258–773). Apskatot iepriekšminētos materiālus, tika atrasta viena liecība par rezidences eksistenci Borisoglebskā – 1656. gada vojevodas Vasilija Filatjeva (*Василий Филатьев*) ziņojumā caram pieminēts, ka pilsētā atrodas katoļu baznīca un klosteris (*Акты Московского государства* 1896, 545). Taču neviens no aplūkotajiem dokumentiem nesatur informāciju par pašiem jezuītiem un viņu darbību. Var domāt, ka jezuīti uz laiku pārtrauca savu darbību, bet Dinaburgas rezidences katalogā ir pieminēti ordeņa brāļu vārdi, kas kalpoja rezidencē 1658. un 1660. gadā (*Latvijas vēstures avoti* 1941, 352–352). No tā var secināt, ka 17. gadsimta 50.–60. gados rezidence tomēr turpināja darboties, līdz ar to turpinājās arī rekatolizācijas darbs. Iespējams, jezuīti kopā ar daudziem citiem Dinaburgas iedzīvotājiem, baidoties no krievu kara spēka iebrukuma, aizbēga uz Kurzemi.

Saimnieciskā rakstura atskaites satur informāciju par rezidences ekonomisko stāvokli, misijām, kā arī tika minēti visi ordeņa atbalstītāji Dinaburgā. Tā ir būtiska informācija rekatolizācijas procesa pētniecībā. Jesuītu rezidences saimnieciskās attīstības tendences analīze palīdz izprast arī rekatolizācijas darba dinamiku. Jesuītu garīgā darbība, līdz ar to arī vietējo iedzīvotāju atgriešana katoļticībā bija atkarīga no rezidences ekonomiskā stāvokļa. Tā līdz 17. gadsimta 80. gadiem rekatolizācijas darbs noritēja pārsvarā Dinaburgas apkārtnē. Jesuītiem nebija finansiālas iespējas veikt tālākas misijas. Visa brāļu uzmanība tika veltīta saimniecības atjaunošanai, kas bija pilnīgi sagrauta krievu-poļu kara rezultātā (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 261). Tikai sākot ar 1680. gadu, kad jezuītiem beidzot izdevās pārvarēt visus zaudējumus, sākās strauja Inflantijas iedzīvotāju rekatolizācija arī attālākajos rajonos (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 261). Savukārt 1695. gadā Dinaburgu piemeklēja epidēmija un neraža. Rezidence guva lielus finansiālus zaudējumus. Tā rezultātā Dinaburgas jezuīti nespēja organizēt misijas darbu (*Latvijas vēstures avoti*

1940, 275). Tas uzreiz ietekmēja ticīgo skaitu – šajā gadā bija atzīmēts vismazākais grēksūdzes sakramentu pieņemušo skaits 17. gadsimtā – 3 454 cilvēki (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 371).

Saimnieciskajās atskaitēs tiek piefiksēti misijas punkti. Tie atradās gan Dinaburgas pilsētas apkārtnē – Ilūkstē, Izvaltā, Kumbuļos, Liksnā, pierobežas teritorijās ar Lietuvu un Baltkrieviju, gan tālākajos rajonos – Dagdā, Preiļos, Varakļānos, Marienhauzenā (Viļaka), pierobežas teritorijās ar Krieviju. Šie dati liecina par aktīvu jezuītu misijas darbu. Misijas tīkls skāra visu Inflantijas teritoriju.

Ordeņa atbalstītāju pieminēšana ir būtisks avots rekatolizācijas procesa pētīšanai vācu protestantu muižniecības vidū. Atskaitēs tika fiksēti Inflantijas muižnieku un viņu ģimenes konversijas gadījumi. Ne vienmēr dižciltīgie tika nosaukti vārdos. Precīzi ir zināms, ka 1695. gadā katoļu ticībā atgriezās Grot-husu dzimta un Borhu dzimta (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 371), savukārt 1697. gadā Romas katoļu baznīcas sakramentus pieņēma muižniece Katarina Podbereska un viņas trīs meitas (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 371), kā arī muižniece Votosovska un vairākas Inflantijas amatpersonas (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 371). Dinaburgas jezuītu atskaites liecina, ka 17. gadsimta vidū par rezidences atbalstītājiem kļuva Ziberģu dzimtas pārstāvji (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 264), bet 18. gadsimta sākumā rezidences misionāri darbojās Hilzenu un Plāteru īpašumos (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 375). Tas nozīmē, ka 17.–18. gadsimta mijā arī šīs dzimtas pārstāvji kļuva par katoļticības piekritējiem.

18. gadsimtā jezuīti atskaitēs rakstīja tikai par Kurzemes muižnieku atgriešanu katoļu ticībā. Tas var liecināt par to, ka Inflantijas muižniecības rekatolizācija bija pabeigta 17.–18. gadsimta mijā. Šo apgalvojumu apstiprina 1713. gada vizitācijas protokols, kas bija adresēts kardinālam Benediktam Erba Odeskalki (*Benedetto Erba Odescalchi*). Protokolā rakstīts, ka visa Inflantijas muižniecība ir katoļticīga, izņēmums ir tikai Krustpili dzīvojošā Korfu dzimta (LNA LVVA, 6984. f., 1. apr., 7. l.).

Bez iepriekšminētās informācijas *Historia Residentia Dunenburgensis* atskaitēs ir atrodamas ziņas par Dinaburgas pilsētas un Inflantijas attīstību: ceļu un krogu būvniecību, pilsētas apbūvi, kā arī tiek aprakstītas kara gaitas un kara postījumi (krievu-poļu un Ziemeļu karš). Turklāt saimnieciskās atskaites ir svarīgs avots Inflantijas un Dinaburgas kultūrvēsturiskās vides pētniecībā. Dokumentos tiek pieminētas Inflantiņā dzīvojošas etniskās grupas – vācu muižnieki, latviešu zemnieki, krievu vecticībnieki, tatāri, žemaiši, baltkrievi – un to sadzīves īpatnības, tiek aprakstītas Inflantijas teritorijā uzbūvētās

Romas katoļu baznīcas, to eksterjers un interjers. Lielākā daļa no šīm baznīcām nav saglabājusies līdz mūsdienām, līdz ar to Dinaburgas jezuītu atskaites ir vienīgais avots, kas liecina par jezuītu mākslas tradīcijām Inflantijā.

Nākamā atskaišu grupa ir *Litterae annuae Residentiae Dunaburgensis S. J.* Tās ir atskaites par garīgo darbu. Krājumā trūkst dokumentu par 1649. gadu, kā arī par laika posmu no 1651. līdz 1665. gadam. Šīs atskaites satur statistikas datus – svēto sakramentu saņēmumu skaitu par katru gadu. Atsevišķi tiek izcelti Kristības, Grēksūdzes, Laulības, Slimnieku svaidīšanas sakramenti. Pēc šiem datiem ir iespējams saskaitīt ticīgo kopskaitu par katru gadu. Ticīgo kopskaits, kā raksta paši jezuīti, tika skaitīts pēc grēksūdzēm (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 341). Skaitīšana notika Lieldienās, kad dievnamu apmeklēja vislielākais ticīgo skaits. Tas nozīmē, ka dati neatspoguļo patieso ainu. Raugoties uz tiem, nevar noteikt, kāds bija praktizējošo katoļticīgo skaits. Spriežot pēc atskaitēm, daļa no Inflantijas iedzīvotājiem dievnamu apmeklēja galvenokārt tikai Lieldienās. Atskaitēs tiek rakstīts, ka zemnieki bieži pieņēma ticību tikai formāli un pēc kāda laika atgriezās pagānismā (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 340–342). Savukārt tālāko apgabalu iedzīvotājiem iespēja doties pie grēksūdzes bija tikai gadījumā, ja kāds no jezuītu brāļiem devās misijās (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 374). Tāpēc misijas gados krietni palielinājās ticīgo skaits.

Atskaitēs tiek fiksēti konversijas gadījumi. Katru gadu atsevišķi tika saskaitīts no luterticības, kalvinisma un pareizticības Romas katoļu baznīcā atgrieztos skaits. Strādājot ar šiem datiem, ir jāatceras, ka tie domāti rezidences jezuītu panākumu atspoguļošanai. Tāpēc pastāv varbūtība, ka dati ir pārspīlēti. Ņemot vērā, ka jezuītu ordenī valdīja stingra disciplīna un pilnīga paklausība, kas tika salīdzināta ar “liķa paklausību” (Гризингер 1999, 62), var pieļaut domu, ka šie dati ir visai ticami. Atskaišu statistikas datus var izmantot rekatolizācijas procesa dinamikas atspoguļošanai.

Kopumā Dinaburgas jezuītu rezidences saimnieciskās un garīga darba atskaites papildina viena otru un sniedz plašas ziņas par rekatolizācijas procesu Inflantijā.

Viens no rekatolizācijas līdzekļiem bija skola un izglītība. Diemžēl ziņas par skolas darbību atskaitēs ir ļoti pieticīgas. Tikai septiņos dokumentos parādās informācija par skolēniem un skolas pastāvēšanas problēmām (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 262, 263, 267, 277, 291, 340). Skolēnu skaits tiek pieminēts tikai vienā dokumentā – 1636. gadā jezuītu ģimnāziju apmeklēja 40 skolēni (*Latvijas vēstures avoti* 1940, 340). Ziņas par skolas attīstību var iegūt no *Catalogi primi* jeb rezidences personālkataloga (*Latvijas vēstures*

avoti 1941, 349–381). Šeit pa gadiem tiek uzskaitīti rezidencē kalpojošie brāļi. Katalogos ir pierakstīta katra brāļa izcelsme, vecums, izglītība, valodu zināšanas un iestāšanās datums ordenī. Pēc kataloga datiem var skaidri redzēt jezuītu rekatolizācijas darbības specifiku – viens no primārajiem rekatolizācijas līdzekļiem bija izglītība – rezidencē puse no personāla bija skolotāji, bet 18. gadsimtā parādījās arī profesori (*Latvijas vēstures avoti* 1941, 362). Liela uzmanība tika veltīta vietējās tautas izglītībai un katehizācijai – visi brāļi brīvi pārvaldīja latviešu un lietuviešu valodu (*Latvijas vēstures avoti* 1941, 349–381).

Par jezuītu izglītības darba panākumiem Inflantijas rekatolizācijā ir iespējams spriest, analizējot protestantu jauniešu konversijas dinamiku. Taču Dinaburgas rezidences gadījumā nevar precīzi saskaitīt Romas katoļu baznīcā atgrieztos jauniešu skaitu. Šāda statistika netika fiksēta nedz atskaitēs, nedz citos arhīva dokumentos. Tāpēc, lai noteiktu skolas lomu rekatolizācijas procesā, ir jāmeklē papildu informācija citos avotos.

Vērtējot Dinaburgas jezuītu rezidences arhīvu, ir jāsecina, ka tas satur plašu informācijas klāstu. Pirmkārt, arhīvu dokumenti satur liecības par rekatolizācijas procesu Inflantijā. Ar arhīva dokumentu palīdzību var aplūkot rekatolizācijas procesu no dažādiem aspektiem: izsekot rekatolizācijas procesa dinamiku, noteikt un izpētīt jezuītu darbības metodes, noteikt faktorus, kas ietekmēja jezuītu darbību un rekatolizācijas procesu kopumā. Šobrīd Dinaburgas jezuītu dokumenti ir pamatavots rekatolizācijas procesa pētniecībā Inflantijā, bet, ņemot vērā, ka jezuītu ordenī pastāvēja noteikts darbības kārtības reglaments, šī avotu krājuma dokumenti ir svarīgi arī rekatolizācijas procesa pētniecībai citās Žečpospolitas provincēs. Otrkārt, Dinaburgas jezuīti neaprobežojās tikai ar savas darbības aprakstīšanu, viņi piefiksēja Dinaburgas pilsētai un Inflantijai svarīgus notikumus, kā arī aprakstīja vidi, kur dzīvo. Līdz ar to šim avotu kompleksam ir liels potenciāls. Tas reprezentē ne tikai rekatolizācijas procesu, bet arī sniedz ziņas par Dinaburgas pilsētas un Inflantijas vēsturi un kultūrvēsturisko attīstību.

Darbā ar dotajiem avotiem pastāv arī grūtības. Pirmkārt, trūkst dokumentu par lielu laika posmu – 17. gadsimta 50.–60. gadiem. Otrkārt, ļoti pieticīgas ziņas ir par Dinaburgas rezidences skolas attīstību un jezuītu izglītojošo darbu, tāpēc ir grūti noteikt rekatolizācijas darba panākumus jauniešu vidū, kā arī spriest par izglītības attīstību Inflantijā. Treškārt, strādājot ar šiem dokumentiem, nedrīkst aizmirst, ka tajos tiek pausta Romas katoļu baznīcas nostāja, tāpēc ir jābūt uzmanīgam notikumu vērtēšanā.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 6984. f. (Boļeslava Brežgo fonds), 1. arp., 7. l.

Latvijas vēstures avoti: Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa archīvos (1940). J. Kleijntjenss (sast.). Rīga: Apgāds Latvju Grāmata, 242. 459 lpp.

Latvijas vēstures avoti: Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa archīvos (1941). J. Kleijntjenss (sast.). Rīga: Apgāds Latvju Grāmata, 349. 381 lpp.

Dunsdorfs, E. (1962) *Latvijas vēsture 1600–1710*. Stokholma: Appelbergs Boktryckeri AB Uppsala. 588 lpp.

Ogle, K. (2007) *Societas Jesu ieguldījums Latvijas arhitektūras un tēlotājas mākslas mantojumā*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija. 270 lpp.

Strods, H. (1996) *Latvijas katoļu baznīcas vēsture 1075–1995*. Rīga: Poli-grāfists, 123.–185. lpp.

Акты Московского государства. т. 2. Разрядный приказ. Московский стол. 1535–1659 гг (1896). СПб: Императорская Академия наук. 773 с.

Гризингер, Т. (1992) *Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний от основания ордена до настоящего времени*. Санкт-Петербург: ЛАНБ. 575 с.

Tatjana Bogdanovicha

Reflection of the Re-Catholicization Process of Inflanty in the Documents of Dinaburg's Jesuit Archives

Key words: Dinaburg, Inflanty, Jesuits, re-catholicization, residence of Jesuits

Summary

The basic sources of the process of re-catholicization in Inflanty are the documents of the archives of Dinaburg's Jesuit residence. These documents were published in 1940. The Jesuit archives contain a variety of documents: reports, testaments, catalogues, etc.

The most important reports are *Historia Residentia Duneburgensis S. J.* and *Litterae annuae Residentiae Dunaburgensis S.J.* *Historia Residentia Duneburgensis S. J.* contains reports of economic character. They present information about the economic situation of the residence as well as information about missions and their supporters. This is important information for studying the process of the re-catholicization in Inflanty. Economic activities analysis helps us to understand the dynamics of the process of re-catholicization. In its turn the information about the supporters of Dinaburg's

residence is an important source for the study of the process of re-catholicization among German nobility. The archive's documents show that the process of re-catholicization of German nobility was completed at the turn of the 17th–18th centuries.

Litterae annuae Residentiae Dunaburgensis S.J. is a corpus of reports of the spiritual activities of Dinaburg's Jesuits. These reports contain statistics – the number of sacraments and cases of conversion. These data help us to determine the achievement of the process of re-catholicization. In general, reports complement each other and provide extensive information on the process of re-catholicization in Inflanty. But there are also disadvantages, not enough documents for several years. The documents contain only fragmentary information about the Jesuits' school and about the process of re-catholicization among the youth. Also, it is worth pointing out that these documents reflect the view of the Roman Catholic Church.

Bogusz Bomanowski

Polish Cavalry in the View of Foreign Sources: Types, Character, and Role in the Polish Art of War

Key words: cavalry, the Polish Art of War, forces' cooperation, armament, tactic

The present work intends to show a full spectrum of the types of Polish cavalry¹ fielded in the war campaigns since the period of Stefan Batory reforms to the end of Jan III Sobieski governing.

Sources created by foreign observers, including soldiers, commanders, diplomats, politicians as well as other witnesses who wrote a plot of texts, were selected as the core of the issue under investigation. They give a lot of information about the perception of Polish cavalry. Their coverage represents different levels of cognition and understanding of the Polish Art of War and the circumstances in Central and East Europe at large as well as Polish cavalry *sensu stricto*. Nevertheless, these relations might be reflected to a certain extent as even better sources of information than generalized reports made by Polish authors, for whom many features and problems were obvious and evident, thus not considered as a matter of discussion. For instance, reports made by foreigners contain rich information about the equipment and tactic of Polish winged hussars. These sources describe wings, coats of arms, arms, etc. All these things were common to Polish observers, that is why they did not mention them so frequently.

Sources by Polish–Lithuanian authors were used as an accessory set of information, especially useful to summarize and explain all features, which were not understandable for foreign authors.

¹ I consistently prefer to use the word “cavalry” to refer to the Polish horsemen’s forces of that time. The other designations popularly used as synonyms are: “horse” or “mounted forces”. I decide to use word “horse” just to describe animals to avoid using ambiguities when narration is about cavalry units and about animals used by them. Also, I believe it is better to reserve designations “mounted forces” or “mounted soldiers” exclusively for describing mounted shooters (e.g. mounted archers and crossbowmen) or eventually mounted infantry, called dragoons in the 17th century (just a decade later they possessed the qualities of cavalry).

Polish cavalry had been generally the most prolific compartment of the entire Polish military since the beginning of the practical implementation of the Polish Art of War [PAW] to the period of partitions. It played the fundamental role in almost any campaign from the period of protection of Inflanty/Livonia against the Muscovite Tsar Ivan IV by Stefan Batory up to the confrontation between Jan Sobieski and the aggression of Ottoman – Tatar forces in the late 17th century.

Infantry units are usually recruited with the approach of a war. There was a tendency to prefer foreign-type infantry and (conversely) when it concerned cavalry.

In fact, even long before Batory, there were at least two significant victories where cavalry was employed largely: in the battle conducted by Lithuanians supported by Poland near Orsha counter Muscovites in 1514 and during the battle under Obertyn of Polish forces commanded by Jan Tarnowski against Moldovians under Petru Rare in 1531. Although the classic Polish cavalry started to be used in the 17th century, some variants of cavalry formations² had been created in the first half of the 16th century. The initial remarks focused on these separate types. Thus there were sources referring to these initial forms of modern-era cavalry fielded in Poland close to the end of the Jagiellonian dynasty reign. Taking these sources into account, we can launch our journey to observe not only fully developed cavalry used in the PAW but also the process and switchbacks of its development under many influences and in the light of different opinions.

I decided to separate the findings related to Polish cavalry from the issues of Lithuanian cavalry. Even in the period of the existence of Polish–Lithuanian state since 1569, both unified countries saved their military forces commanded by separate hetmans, respectively: two for Poland (the great hetman and the field hetman) and – analogically – two for the Grand Duchy of Lithuania. Although the general typology of cavalry formations is very similar for both

² To avoid confusion, it is worth explaining the usage of some words in the context of a proper analysis. When ‘formations’ were mentioned, it means types of cavalry, like: hussars, reitars, light cavalry, and some other specific formations explained here. On the other hand, the word ‘units’ is dedicated to describing exact regiments, squadrons, banners and other army units. *A contrario*, ‘compartment’ refers to the generally distinguished category, such as infantry, cavalry, artillery, navy, and – for the purpose of the present analysis – dragoons treated as separate compartment due to the specific character of this formation in the analysed time period.

the Crown (Poland) and the Duchy, there was far more reliable information about certain military units from Poland than from Lithuania. The other reason to choose exclusively Polish cavalry for the present study is the relatively large discrepancy in terms of quantitative proportions of different formations in the Crown army and in the army of the Great Duchy. Generally, there were more plate-armoured hussars in the Polish forces. However, the figures are very general and for the volume of the present publication it is necessary to renounce presenting any specified arrangements.

Secondly, it is necessary to keep in mind the general dichotomy typical of the military system of Polish–Lithuanian Commonwealth, that was observed by Gaspar de Tende, who wrote: *The Polish army consists of Poles and foreigners* (de Tende 1686, 268). There were two types of state military forces, one qualified as a Polish type (Polish: *autorament narodowy*) and second referred to as a foreign type (Polish: *autorament cudzoziemski*).

Autorament was not a certain formation nor a unified type of soldiers. *Autorament cudzoziemski* contains such different types of units as typical lightreitars, harquebusiers, pikemans, and musketeers. Nevertheless, many of them were polonised. In the 17th century there were a lot of Poles serving in these units, therefore the only distinguishing feature of this set of formations was their procedures of recruitment, organization, and tactic, as from the ethnical point of view they were either mixed or polonised. Regardless of the ethnical line-up, all regiments and squadrons of the foreign type forces in the Polish army were mainly similar to the analogous western and northern European forces. Though they performed well many times and were reputable for discipline (but not always loyalty) and availability, being also valued as an optimal complement of Polish national type forces, the foreign type of forces was not what really gave superiority to the military forces of Poland. They were desired but not determinative, not vital. That is the reason why only Polish national-type forces have been selected as a subject of analysis.

Sebastiano Cefali, a Sicilian, a secretary to the crown field hetman Jerzy Sebastian Lubomirski, described the diversification of Polish cavalry very precisely: *The quarciane militia is composed of the Hussars, Cossacks, Wllachians and Tatars. The most highly regarded are the Hussars, due to their superiority and military dignity* (Cefali 1976, 352).

The types of the Polish cavalry fielded in the period of the Polish Art of War where classified in different ways. An influential military theoretician and successful commander, great hetman Jan Amor Tarnowski recognized the benefits from operating different types of cavalry and explained them in

his most important book, *Consilium rationis bellicae*: “Horsemen should be of two types of armament: one – *gravioris* (heavy) an the other – *levioris armaturae*, because one type cannot perform fully effective without the other one”³ (Tarnowski 1558, 8).

Presently, the most simple, though too generalized dichotomous classification is represented by Bartosz Głubisz in his long-awaited and critical book “Cossack Cavalry of Crown army 1549–1696” (Głubisz 2016, 9–10). He individualized just two general types of Polish cavalry: the hussars and the Cossacks.

Hussars were fielded as the main assault force and their most distinguishing feature was neither wings nor banners, but their special purpose offensive weapon, especially the long lance (Polish: *kopia*), most frequently used along with at least one firearm and several bladed weapons (e.g. saber, long estoc, broadsword, light battleaxe/hummer/horsemen’s pick). Sometimes also bows were used along with (rather than instead of) different types of firearms. To make a general statement referring to the entire scope of the analyzed period (the 16th and 17th centuries), it is worth underlining the uniqueness of a set of offensive armament as the only feature, which is an infallible criterion to distinguish the hussars from other formations. In the early beginnings of the employment of hussars called initially *raca* and probably formed from the Balkan and Hungarian soldiers, they were not an armoured and heavy-armed cavalry, but rather formations without plate armour, protected just by Albanian-style shields, chain mail and armed with relatively long and light lance. Even taking into account any considerations about how “light” such a cavalry was and recognizing some differences between the role of the “light” hussars and other light cavalry formations of the period (which are mainly mounted shooters using either crossbow, bow, or firearms), the hussars of all periods before Stefan Batory are generally considered light horsemen formation as opposed to remaining heavy knight formation, a vestige of late-medieval standards. On the other hand, it will be proved both from foreign and Polish sources, that even in the 17th century, when the hussars evolved in to the main plate armoured cavalry in the Polish-type military, there were occasionally some other Polish units using metal solid armour (see chapters devoted to the *pancerni*).

³ More about hetman Tarnowski and his role in the Polish Art of War see: B. Bomanowski 2015b; B. Bomanowski 2016.

Consequently, neither a certain type of protective weaponry nor the “heaviness” of the formation were the most distinguishing features of hussars, who were an inherently offensive formation defined primarily by a special combination of cold weapons and firearms. The solid plate armour itself was employed in the period of greatest victories of the PWA but was configured depending on the type of conditions and the type of enemy, to achieve an optimal balance between speed, agility, and survivability. Also offensive armament was not identical when employed in order to engage either slow massive regiments of German-type infantry and Reitars or the agile Tatar raiders, but the core of hussars’ tactic was always the arrangement of capabilities to use a variety of offensive weapons.

According to sources, a lance has always been a distinctive weapon of the hussars. Already in 1574, [...] *all armed, some in the French manner, others like Reitars, but most of them like Hungarians, that is in a helmet, mail, large oblong shield that covers a man so that only the head is seen, and extraordinary long lance, half a pike in length* (Discovrs 1574, 1).

In the period of modernization of hussar formations, performed by king Batory, his secretary, Reinhold Heidenstein noticed on 5 August 1579: *Horseman wore a cuirass and iron helemet, and apart from a lance, they were all armed with a saber, an estoc and pair of pistols at the saddle* [...] (Heidenstein 1584, 44–45).

Nearly 100 years later, Sebastiano Cefali in more precise reviews on hussars’ equipment and tactic made similar statements: *They are all armed with blanded weapons and a lance which they call kopia [...] and which pierces through armour with the impetus of the horse [...]. It is longer than a pike. [...] At the left-hand side of the saddle they carry a pistol, and under the left thigh, attached to the saddle, a koncerz, a sort of a long and very strong sword with the handle also properly long, which, having broken their kopia’s [long lances – B.B.], they use instead of the lance. In the battle they use wide-fronted ranks, never exceeding three files at the flank, hence the companies, if they are numerous, divide themselves into bands so that everyone may use their principal weapon, the lance* (Cefali 1976, p. 353).

Exceptional combination of weaponry used by the hussars was marked up by a French officer and ultimate expert in terms of Central and East Europe, Guillaume le Vasseur de Beauplan:

[...] their lance is 19 feet long [approximately 6,17 m] [...] on the points of their lances have streamers [...] which are at least 4–5 ells long; this must

be in order to frighten the enemy horses, because when they lower their lances charging at full speed of their horses, those streamers whirl round [...]; They are armed in cuirasses, bracers, greaves, burgonets etc. They have no other offensive weapon (Beauplan 1661, 169).

Beauplan described the very expanded version of protective equipment. Although some authors claimed that the entire concept of hussar tactic was outdated since firearms had become ubiquitous, this observation does not support such a thesis. If a Polish cavalryman, who had to buy equipment of his own, tends to buy more, it means, that they observe how irreplaceable it is. Further research presented here shows that even less armored formations fielded some limited quantities of add-on plate armor under certain circumstances.

Initially, after Batorys' reform, hussars grew into the most numerous cavalry formation of Polish army. Financial crisis – a result of decades long continuous conflict caused the decline of their number. However, hussars did not lose their exceptional efficiency throughout all that time. At the end of the 17th century the next warrior-king, Jan III Sobieski reinstated the hussars.

Another source provides a good explanation of the unique role of the hussars: characterization of Polish hussar cavalry presented by Wojciech Tytlewski to the Spanish Duke of Medina de las Torres in 1641: *The lancer is considered a core of Polish army, because he finds no equal in any other soldier in the goodness of his horse or in his own valour, in the noble superiority of both offensive and defensive weaponry, or in the great costs which he incurs and which he is able to bear.*

Cossack-style cavalry was the second group of the general dichotomous system. They were a regular, professional formation of Polish cavalry. For the sake of saving the terminological order, primarily to avoid confusion between this cavalry and Zaporozhian Cossacks (mainly light infantry) and some non-governmental/not regular cavalry formations consociated with Cossack heritage (*the Tatar–Cossacks, the Lisowski Cossacks*) I refer to the Polish regular cavalry of this kind as the Cossack-style cavalry.

The simplest way is to refer to it as all non-hussar cavalry in Polish-type military forces. Although it was the broad name used by B. Glubisz (in the entire monograph publication of 2016) following the vast majority of source coverage, this is rather a kind of a negative or “great rest” definition, showing only what they were not instead of precisely disclosing any significant characteristics of these formations.

In terms of equipment, this type of mounted combatants could be distinguished from the hussars primarily because of the lack of long spears. Only after reforms made by Stefan Batory there appeared another criterion – the Cossack riders were not usually covered by solid-steel plates, however, there made some exception from this rule.

Functionally – in terms of the roles consigned to the Cossack-style cavalry, it had to be stated that this type of cavalry was intended to be fast deployable, cheaper, and more readily available than the hussars, primarily due to simplified training procedures. The Cossack-style cavalry should be used to play all plethora of roles when and where the elite hussars are not prerequisite.

As concerns nomenclatural issues, the Polish cavalry generally referred to as Cossack-style cavalymen should not be equated with the Cossacks from the territories of the present-day Ukraine, Russia, and the Caucasus. They should also be distinguished from the Tatar–Cossacks steppe-style lower-class warriors distinguished from higher classes as *ulans* and *murza* (Borawski 2015, 188–189 and 193–194). Even if some riders in the Polish Cossack cavalry units were the Ruthenians or the Tatars by nationality, the entire Cossack-style cavalry in the system of Polish military was a primarily Polish noblemen formation, although not so elitist as the hussars and thus comprising a lot of minor gentry and some representatives of other classes (burgesses and, rarely, peasantry). Consequently, I will use the designation “Cossack-style cavalry” exclusively to Polish regular, professional cavalry formation being a part of governmental forces. Reversely, to describe the light infantry descended from Zaporozhian, mostly Ruthenian community, the designation “Cossacks” or Zaporozhian forces (“registered⁴ Cossacks”, if speaking about the forces serving for Poland) seems to be adequate.

Moreover, there is some confusion in the system of Polish light cavalry, as undoubtedly it contains different sub-types.

Firstly, for the initial period of the development of the PAW, there were some (aforementioned) reasons to classify the hussars as light cavalry, nonetheless this reason disappeared after the reform of Batory placing on hussars the role of heavily armed cavalry. Therefore, since the triumph in the Livonian war in 1582, Polish military forces assumed the broad structure, which was later fielded throughout the 17th century, and the hussars became a dedicated fast assault, plate armour covered formation.

⁴ “Registered Cossacks” might be referred to as mercenary or conscripted.

Secondly, shortly after separating the hussars from light cavalry formations, another light formation appeared causing an additional confusion in the nomenclature. These were the Lisowski Cossacks (Polish: *Lisowczycy*⁵) (still observable in some historical research works mainly through the imprecise naming in sources). An additional problem is the manner of naming different types of governmental cavalry forces, likewise the Cossack-style cavalry, just by the generalized designation “light cavalry” or “light units”, whereas also *Lisowczycy* mercenaries were (mostly) light cavalry. Key difference was the legal status or, from another point of view, the system of recruitment. Insofar as the Cossack-style cavalry mentioned above had a status of regular professional soldiers employed though paid by the government, the *Lisowczycy* / the Lisowski Cossack units were closer to the soldiers of fortune/mercenaries/*condottieri*, etc. They were equipped by themselves and were not provided with any payment from the government or any other public subject, receiving no soldiers’ pay. Therefore, this formation was very cost-effective, although somewhat incontrollable. An additional problem of controlling the *Lisowczycy* formation was that they are very democratic (self-governing) – their commanders were not employed by the state but chosen by soldiers, which was the second and very significant difference between them and the regular cavalry.

In the early period of the modern-era Polish cavalry, we can observe some lack of homogeneity (in the 16th century, prior to Batory’s reform). Their basic units, called “banners” (counting 50–200 men, normally 100–150), were combined of at least two types of cavalymen: heavier medieval-style knights using panoply and lighter – the hussars (the initial version of equipment, without body-armour, just with shields), or one of these types combined with the mounted shooters (mostly crossbowmen). Even in the initial 20–30 years of the 17th century, some units of the hussars (at that time owning a second version of equipment and being heavily armed)

⁵ “Elearia” (Hungarian: *előljáró* – to squirm forward/ahead or to lead, bearing a spike of an army) is the name consociated with *Lisowczycy* / Lisowski Cossacks by some authors which is not completely correct, even though based on some sources, like *Przewagi elearów polskich, co ich niegdy lisowczykami zwano* by Wojciech Dębołęcki. In fact, *elear* is the name of cavalryman-skirmisher of Hungarian aka Polish military. See more: Marian Hutten-Czapski. This author presumes, that the original name of such a skirmishers might be a derivate of Hungarian command “*előre*” – forward (Hutten-Czapski 1874, 458).

contained also harquebusiers (cavalry-shooters⁶ with harquebus and pistols wearing metal armour and helmets, similar in appearance to those used by the hussars).

As it was mentioned before, the Cossack-style cavalry was also, in fact, not completely unitary. It is the main reason to disagree with B. Głubisz, who claimed that there were only two formations in the PAW up to the second half of the 17th century: the hussars and the Cossack cavalry (Głubisz 2016, p. 9–10). As a matter of fact, this author amended his statements in the other part of his work by distinguishing two sub-types among the Cossack-style cavalry even at the initial stage of the development of this formation: medium-cavalrymen and light cavalry fighting primarily with distance weapons *pixidarii* – equipped with long-barrel firearms and *sagittari* cavalry-archers (Głubisz 2016, 34–35, compare: Kotarski 1973, 60). This diversification accrued in the period of permanent wars of the 17th century. Besides the hussars, there was always more than one formation of Polish cavalry. What is referred by B. Głubisz as the one formation and called the Cossack cavalry (the Cossack-style cavalry), is actually not a formation, but rather a general organizational scheme: a set of rules of service, recruitment standards, methods of training. Versatile scheme serves as a basis of various cavalry formations.

Since the early beginnings of the Polish Cossack-style cavalry, some soldiers or units received an armament intended primarily to conduct the role of mobile shooters, whereas the others are supposed to be dedicated for direct combat.

A very interesting source is what Szytmon Starowolski⁷ wrote in 1628 in *Eques Polonus* treaty: *Light cavalry is twofold; which used short spear and chainmail is called Cheremysy* (Polish: *Czeremysy*) *and second type, which*

⁶ The implementation of the term: “cavalry-shooters” along with cavalry-archers is made by me to underline the difference between cavalymen who primarily used firearms or bows, but – if necessary – were prepared for mounted close combat using bladed weapons (also pole arms) and mounted riflemen or mounted archers, who normally just moved on horse but dismounted for fight and were not trained for advanced horse riding and fencing from horseback. E.g. for the 17th century standards in Western European art of war, the difference between cavalry reitars and dragoons as “mounted infantry” was similar, although in the next two centuries dragoons tended to achieve cavalry standards.

⁷ Starowolski was not a military theoretician an even not a soldier, but he was well educated, graduated from Cracow Academy, as well as being polymath and preceptor

used either firearms or bows or both of them, wearing armour or not, should be called Cossacks (Górski 1894, 67).

A substantial foreign source concerning diversification among the forces which were generally called the Cossack-style cavalry was provided in 1635 by Charles Ogier of France: *Light cavalry, called Cossacks, rides beside and in front of us, it was lovely view [...] they are very formed and supple men, wearing metal plates and equipped with muskets* (Ogier 1950, 161).

This kind of ambiguity became more obvious starting from the second part of the 17th century, when some of the Cossack-style cavalry banners started to be indicated as *pancerni* (English: the armoured). This had two reasons.

The first reason is rather tangible – some of the Cossack-style cavalymen started to use elements of protective equipment, such as chainmail (the most widespread), lamellar armour (rarely), later also scale armour⁸.

The second reason is of a different nature: vast majority of historians connected this change in terminology with the beginning of the Great Cossack Uprising in 1648 commanded by Bohdan Chmielnicki, when Polish forces had to fight against the Zaporozhian Cossacks. In such a case, referring to Polish cavalry as “Cossacks” became not only politically cumbersome, but even misleading during military communication⁹. In case of rather inconsequent politics of Bohdan Chmielnicki and his successors, the Cossacks and

in several magnate families, he travelled a lot through the Netherlands, Italy, France, Germany, he also worked as a secretary of great hetman Jan Karol Chodkiewicz and accompanied him during the siege of Khotym 1621.

⁸ It is very common to confuse words *pancerni* and *hussars*. This mistake was made many times even by professional historians, rarely Polish, but often by foreigners. It is all about the nomenclature of different types of body-armour, which might be confusing for many people, even for a vast majority of Polish native speakers. Commonly, in the informal usage, word *pancerny* is related to a person or object / machine, which is covered by any kind of armour. In fact – *pancerz* means “armour” in the direct, literal translation. The problem is, that in the times of *pancerni* cavalry, in the 17th century, word *pancerz* was referred just to the flexible, elastic body-armour (chain armour, lamellar armour \ scale armour \ caracen, leather armour known as *kolet*, the word developed from French: *collet* – collar). A fixed, plate armour made of metal was in turn named “zbroja” and normally was reserved for the hussars.

⁹ I cannot utterly agree with this argument – see the statements about the light Tatar-style banners. Also, there were some forces from the second half of the 17th century – thus from the period of wars against Cossacks and their allies, where expression

Orthodox Ruthnenian did not receive any independence from Poland, just exchanging the previous status of dependence on (initially) Russian and (later) Ottoman empires. This way the Polish–Lithuanian Commonwealth was involved in the catastrophic sequence of conflicts, lasting almost ceaselessly from 1648 to 1668, causing tragically exhaustive hostilities around Poland, Lithuania, and Ukrainian territories. In this period economic issues and strategic isolation and, finally, used-up recruitment basis, human and horse resources caused issues in organizing the most expensive hussar banners and regiments. Instead of them, a plot of *pancerni* universal cavalry was deployed.

In my opinion calling the *pancerni* a universal (alternatively: all-purpose) cavalry is the best way of describing their capabilities. I had to disagree with terms commonly adopted among the doctrine (although not very readable) like “medium-armed cavalry” and “semi-heavy cavalry”. Actually the “heaviness” of the *pancerni* / universal cavalry was comparable to the hussars, and a few kilograms’ gap between 10–13 kg of all-metal plate armour versus 7–9 kg of popular chain armour of universal *pancerni* (plus Turkish-style shield called *kalkan* also used by them widely) might be somewhat significant for an infantryman but not for a horse. Also the entire amount of offensive arms was comparable in weight to those of hussars, even though it consisted of some other elements (a short lance instead of a long one, a pair of pistols complemented by a long barrel harquebus instead of mid-length *bandolet*¹⁰).

By analogy to what Ogier wrote about the plate armour of “light” cavalry (Ogier 1950, 161), Maksymilian Fredro also marked up a need of additional protection in his treaty *Militarium, seu axiomatum belli ad harmoniam togæ accommodatorum libri duo. Accessere minutiora quaedam, ejusdem authoris scripta*. This source was written after an official introduction of all-purpose *pancerni* cavalry and printed in 1668. According to Fredro, *in the Cossack equipment* [equipment of Cossack-style cavalry – B.B.] *they should use light plate armour or just front plate* [of cuirass – B.B.] *or at least strengthened, resewed linen long-sleeved tunic or at least kalkan-type shield [...]. Instead of chain mail hood or camail they should employ the light zischagge*¹¹ *because it gives better protection, especially when equipped with cheek protection as*

“Cossack cavalry” was used to refer to the Polish light and all-purpose cavalry formation (*Diaryusz* 1845, 156; Lubomirski 1922, 79–81).

¹⁰ A Short-barrel wheelock harquebus, playing a similar role to the cavalry carbine of XVIII and XIX.

¹¹ Eng.: a lobster-tailed pot helmet, Turkish: *chichak*, Hungarian: *sisak*.

well as it is warmer for a bad weather and more stable when fixed on a head (Fredro 1668, 166).

Along with all-purpose cavalry, the light Cossack-style cavalry remained in service. What is interesting about terminology, the light units of cavalry received new names: Tatar - or Wallachian-style banners/units. What might look surprising is that these units obtained a name that was associated with enemy forces (the Tatars were, for some period, allies of Chmielnickis' mutineers, they also supported all aggressions by the Turks; moreover – the Tatars were responsible for nearly annual plunder raids across the south-eastern frontiers of the Polish–Lithuanian Commonwealth). In the light of this conclusion, it seems to be not very persuasive what historians state about the renaming of the Polish Cossack-style cavalry due to the outbreak of a conflict with the Ruthenian Cossacks.

Finally, the whole cavalry fielded in the PAW could be separated into three groups:

- 1) **Breaching cavalry**, intended primarily for breaking the lines of enemy formations and to overcome them by the impetus of charge in the field battle; initially this role remains as a domain of traditional knights wearing panoply, but even in the battle of Orsha (1514) it is likely that the hussars were used for charge, too. Also under Obertyn (1531) some of the hussars were introduced to cooperate with knights in charging against Moldavian forces. Later, owing to the king Batory, the updated hussars combined armour and speed with extra long lance and formidable look as the indigenous Polish pattern to create a small but very effective army based on cavalry units.
- 2) **All-purpose (multirole) cavalry**, with long-barrel firearms and pistols, sabers and other cold arms, sometimes with pole arms (cavalry hooked spears, called *rohatyna*, lances, Turkish/Persian inspired djerid/jarid in quivers) as well as reflex bows. This type of cavalry was never completely unified in general, although it is rather possible that separate units were similar in terms of the main armament. In the course of time the multirole cavalry tends to use protective equipment, predominantly chain mail, but in some cases – even frontal solid plate armor. Occasionally, this medium, all-purpose cavalry was (sometimes in large quantities) **transferred to the hussars** with additional tactical training and armament (presumably better horses were introduced, if available). Polish term *pohusarzenie* given to describe this procedure could be translated as “hussarisation”. In several views on this period one can find demands for hussarisation

of the multirole cavalry. Samuel Leszczyński wrote that, in face of the campaign of 1660 against overwhelming combined Muscovite–Cossack forces, magnates should be asked by the king to provide the Cossack-style cavalry with extraordinary founding in order to create new hussar formations (Leszczyński 2006, 58).

- 3) **Light cavalry** separated from the Cossack-style formations in the second half of the 17th century. For the first time Tatars-style light cavalry banner appeared in *comput-forces* in 1650 (Wimmer 1965, 78–79). Light cavalry components (Tatar-style cavalry and Wallachian-style cavalry) were noticed in Cefali relation (Cefali, 1976, 353); they performed well, e.g. during the Cudnovian Campaign of 1660¹². This type of forces was inspired especially by a style of fight typical of the Cossacks of Don, the Tatars, and the Wallachian riders, employing primary distance weapons (bows and firearms), also having advanced skills in skirmishing, raids, patrolling, scout missions, and close combat performed with sabers, estocs, broadsword, horsemen picks, etc.

References

Beauplan, G. (1661) *Description d’Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne. Contenus depuis les confins de la Moscovie, insques aux limites de la Transilvanie*, Paris.

Cefali, S., (1976) Relazione dello stato politico e militare della Polonia del signor Sebastiano Cefali. *Obsservatori italiani della crisi polacca a meta del Seciento. Relazione dello stato politico e militare della Polonia del signor Sebastiano Cefali*, Archivio Stricto Italiano, ed. D. Caccamo, Florence.

Diaryusz wojny z Szeremetem i Cieciorą pułkownikiem perejersławskim, która się odprawowała w meu wrześniu, październiku i listopadzie roku 1660. In: A. Grabowski ed. (1845). *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski*. Kraków.

Discovrs de l’entrecoronnement de Henry, a present de Roy de Pologne. In: *Discovrs de l’entrerrement du feu Roy Sigismund Deuxiesme de ce nom, & de l’entree & coronnementd’ Henry, a present de Pologne. Extraictd’unes letters escriptes par ung gentil–home Francois, enuoye par le Roy audit Pologne*, chart “B”, Lyon. (1574)

¹² Formore: B. Bomanowski, *Współdziałanie wojsk Rzeczypospolitej Obojga Narodów w pierwszym etapie walk kampanii cudnowskiej*. “Acta Universitatis Lodzensis, Folia Historica”, nr 95/2015, s. 65–87.

de Tende, G. (Sieur de Hauteville) (1686). *Relation historique de la Pologne. Contentant Le pouvoir de ses Rois, leur election, & leur Couronnement, les privileges de la Noblesse, la Religion, la Justice, les moeurs & les inclinations des Polonois; avec plusieurs actions remarquables*. Paris.

Heidenstein, R. (1584). *Reinoldi Heidensteni Secr. Regii de Bello Moscouitico quod Stephanus Rex Poloni gessit Commentariorum Libri VI*. Kraków.

Leszczyński, S. (2006) *Potrzeba z Szeremetem hetmanem moskiewskim, i z Kozakami w roku pańskim 1660 od Polaków wygrana*, oprac. P. Borek, Kraków.

Lubomirski, J. (1922) *Wojna polsko-moskiewska pod Cudnowem odprawiona za panowania króla Jana Kazimierza pod wodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego Lubomirskiego, marszałka koronnego w roku pańskim 1660*. In: A. Hniłko ed. *Wyprawa cud nowska*. Warszawa.

Ogier, Ch. (1950) *Dziennik z podróży do Polski 1635–1636 part 1*. Gdańsk.

Tarnowski, J. (1558) *Consilium rationis bellicae* In: K. J. Turowski, ed. *Dzieła Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego* (1858).

Bomanowski, B. (2015a) *Współdziałanie wojsk Rzeczypospolitej Obojga Narodów w pierwszym etapie walk kampanii cudnowskiej*. In: *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Historica*, No 95, pp. 65–87.

Bomanowski, B. (2015b) *Żołnierz jako adresat prawa w Polsce ostatnich Jagiellonów*. In: E. Fliger, Ł. Biały, ed. *A Human being in Space and Time – anthropological Meeting at the Institute of History*. pp. 95–105.

Bomanowski, B. (2016) *Sources of Development of the Indigenous Polish Military Doctrine in 16th Century: Comparison: Theory and Practice*. In: I. Saleniece, ed. *Vēsture: Avoti un Cilvēki*. Daugavpils: Saule, pp. 27–36.

Borawski, P. (2015) *Ziemska służba wojskowa Tatarów Wilkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVII wieku*. Zabrze–Tarnowskie Góry, 431 p.

Głubisz, B. (2016) *Jazda kozacka w armii koronnej 1549–1696*. Wydawnictwo Poznańskie, 358p.

Górski, K. (1894) *Historia jazdy polskiej*. Kraków, 367 p.

Hutten-Czapski, M. (1874) *History of the Horse*, t. II, Poznań, 527 p.

Kotarski, J. (1973) *Wojsko polsko-litewskie podczas wojny inflanckiej 1576–1582. Sprawy organizacyjne, cz. 5*, In: *Studia i materiały do historii wojskowości t. XVIII, cz. 2*, Warszawa, 104 p.

Wimmer, J. (1965) *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, Warszawa, 380 p.

Boguś Bomanovskis

Polijas kavalērija poļu karamākslā

Atslēgas vārdi: kavalērija, poļu karamāksla, karaspēku sadarbība, bruņojums, taktika

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir apzināt Polijas karaspēka specifiku un attīstību. Poļu karamāksla bija unikālu metožu kopums, efektīva cīņā pret jebkuru ienaidnieku un balstījās uz Polijas, Lietuvas, kazaku, tatāru un tā dēvēto “ārzemju ierindas spēku” sadarbību. Pētāmajā laikposmā Eiropā karaspēki atšķīrās pēc kavalērijas vienību skaita un to nozīmes. Nevar apgalvot, ka poļu militārā doktrīna pilnīgi paļāvās uz kavalēriju, tādējādi nenovērtējot citu ieroču lomu un iespējas karalaukā. Kavalērija bija būtiska, neaizstājama aizsardzības šķira, kas daudzos gadījumos noteica karadarbības norises. Ir liela varbūtība, ka kavalērijas nozīme un tās spēja veikt dažādus militārus uzdevumus noteica kavalērijas tipu pilnīga spektra izveidi Polijas bruņotajos spēkos.

Домининкас Бурба
Дуэли между шляхтичами
в Вильнюсском повете XVIII века

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, Вильнюсский повет, шляхта, преступление, дуэль

Проблема

Дворянская, шляхетская честь в средние века была одним из идеалов привилегированных сословий в Европе. Ради чести дворянин должен был быть готовым даже пожертвовать своей жизнью. Поэтому в кодексе чести аристократов существовало право на дуэль. Однако светская и духовная власть противились этому праву, потому что этот обычай уносил много жизней. Указы римских пап и европейских королей неоднократно запрещали дуэли, но они существовали; и право этих государств предусматривало ситуации, когда дуэли разрешались. Например, во Франции начала XVII века на дуэлях погибло около 20 000 дворян. Даже в XX веке этот обычай существовал (Below 1896; Binding 1909; Boguslawski 1902; Boguslawski 1896; Czernin 1904; Fehr 1908; Hausner 1880, *Opojedynku*; Hausner 1880, *Ueberden*; Lelewel 1856; Levi 1889; Liepmann 1904; Maurer 1874; Naimski 1881; Szyndler 1987; Świda 1927; Vorberg 1902). Дуэли происходили и в Речи Посполитой (в Королевстве Польском и в Великом княжестве Литовском), хотя местное право запрещало такое выяснение отношений. Основной правовой кодекс Великого княжества Литовского (ВКЛ) — Третий Литовский Статут, по которому жило общество княжества, не позволял шляхтичам выяснять отношения с помощью дуэлей. Но они всё же происходили. В делах Вильнюсского повета XVIII века можно найти некоторые примеры дуэлей или просто вызовы на поединок.

Цель данной статьи — установить, как право Великого княжества Литовского в те времена оценивало дуэли, исследовать случаи дуэлей и показать, почему и как часто возникали такого рода преступления среди шляхтичей Вильнюсского повета.

Основным источником статьи стали книги актов и протоколов замкового (гродского) суда Вильнюсского повета XVIII века. Судебные дела — сложный, субъективный, специфический источник, и в работе историка над ним многое может решить человеческий фактор. Число книг в Литовском государственном историческом архиве достаточно большое

(свыше 80), во многих из них тысячи страниц, сотни дел. Язык судебных жалоб насыщен клише, в уголовных делах дается часто противоречивая информация. Но, несмотря на упомянутые проблемы, с которыми всегда сталкиваются историки, исследующие преступность, значение этого источника огромно. Он отражает социальные отношения, бытовую культуру и даже менталитет общества того времени. Замокский суд решал уголовные дела шляхты, но в его делах много информации и о мещанах, крестьянах и других жителях Вильнюсского повета. Хронология статьи: 1717 (конец Северной войны) – 1795 год (Третий раздел Речи Посполитой и утрата государственности Великого княжества Литовского).

Найти информацию о дуэлях среди дел замкового суда Вильнюсского повета достаточно сложно, так как она встречается редко. Было найдено только одно дело об убийстве, когда стрелялись офицеры войск ВКЛ, и один поединок, когда шляхтич был ранен. Чаше всего встречаются вызовы на дуэль.

Дуэль в Третьем Литовском Статуте, в юридической, педагогической литературе

Третий Литовский Статут практически не предусматривал возможности дуэли в мирное время. В преамбуле 14-ой статьи 11-ого раздела было записано, что поединок – зловерный обычай, который вошел в употребление подданными государства. Провозглашалось, что дуэли можно проводить только при чрезвычайных обстоятельствах и только с разрешения короля или гетмана – верховного главнокомандующего в войсках. В тексте упомянутой статьи говорилось, что в случае оскорбления шляхетской чести и достоинства никто никого не должен убивать, а такие дела должны решаться в суде. За убийство во время дуэли грозила смертная казнь для вызвавшего соперника на дуэль. Такая же мера наказания грозила и принявшему вызов шляхтичу, если он убил соперника. За ранение во время поединка ответчик должен был полгода сидеть в Вильнюсе в замковой тюремной башне. В кодексе Великого княжества не предусматривалось возможности выкупа за убийство (т.н. гловщины) во время поединка, потому что принявший вызов знал, на что идет, и сам на него соглашался. Не было выкупа и за увечья и раны, полученные во время дуэли (Статут Вялікага Княства, 1988, 283–285). Правда, убийство во время поединка считалось облегчающим вину обстоятельством (Vansevičius 1981, 96).

Публицисты и юристы XVIII века негативно оценивали поединки. Юзеф Каетан Скршетуский (*Józef Kajetan Skrzetuski*, 1743–1806) в учебни-

ке науки о морали писал: это плохой обычай просвещенных европейцев и есть тысячи способов показать храбрость, которые не противоречат человечности (Skrzetuski 1793, 87–88). Юрист эпохи Просвещения Теодор Островский (*Teodor Ostrowski* 1750–1802) писал, что дуэль – нечеловеческий способ добиться справедливости (Ostrowski 1787, 322).

Процессы о дуэлях

Знаменитый историк и педагог XIX века профессор Вильнюсского университета Иоахим Лелевель (*Joachim Lelewel*, 1786–1861) в своём труде о дуэлях пришёл к выводу, что во времена правления короля Станислава Августа Понятовского (*Stanisław August Poniatowski*, 1732–1798) государство начало жёстче контролировать дуэли, сажать виновных в тюрьмы, и число поединков сократилось (Lelewel 1856, 18). Но единственный найденный случай дуэли со смертельным исходом произошёл как раз в эпоху последнего короля Речи Посполитой.

В 1785 году в западной части Вильнюсского повета, около реки Воке, стрелялись лейтенант гусарской бригады Юзеф Буховский (*Józef Buchowski*) и другой лейтенант этой бригады Антоний Хлевинский (*Antoni Chlewiński*). По информации дела — они поссорились в фарном костёле¹ Каунаса (теперешний кафедральный собор), вызвали друг друга на дуэль и стрелялись на пистолетах. А. Хлевинский попал сопернику в ногу, и тот через несколько дней умер (LVIA, SA, b. 4799, l. 1811–1811v).

Это дело — краткая картинка из жизни офицеров, но вызывались на дуэли и гражданские лица. В 1740 году Станислав и Ян Ковзаны (*Stanisław i Jan Kowzanowie*) подали жалобу в замковый суд на братьев Ежи и Самуэля Вишневских (*Jerzy i Samuel Wiszniewscy*). Ковзаны утверждали, что Вишневские побили их кулаками и ранили саблями в селе Пикчунишкый (*Pikčiūniškiai*) неподалеку от городка Интурке (*Inturkė* — сегодня район города Молетай (*Molėtai*)). Потом Вишневские вызвали на дуэль Ковзанов через своего друга Тшецяка (*Trzeciak*), чтобы решить спор в честном шляхетском поединке. Он произошел около корчмы Прокшю (*Prokšų karčema*). Вишневские прибыли со слугами, хотя Ковзаны были одни. Когда начался поединок, Станислав Ковзан прижал своего соперника Самуэля Вишневского к земле, но позволил ему взять саблю и продолжить честный бой. Однако слуга шляхтичей Вишневских Антоний Пиотух (*Antoni Piotuch*) по приказу хозяина ударил саблей в спину Ковзану, а

¹ Фарный (парафиальный) костёл — название ряда католических храмов.

Самуэль Вишне夫斯基 ударил саблей спереди. А Ян Ковзан, который сражался с Ежи Вишневским, был атакован всеми тремя соперниками и обезоружен, а потом ранен. Вишневские не явились на суд, и заочным решением их приговорили к инфамии (лат. *infamia* — отнятие чести) и баниции (лат. *bannitio* — высылка из государства), а Антония Пиотуха — к инфамии (LVIA, SA, b. 4752, l. 218–219v, 637–640v). Это дело парадоксальное. Ведь шляхтичи подали иск, хотя сами признали, что участвовали в дуэли, а дуэли в мирное время без согласия короля не разрешались. И решение суда очевидно противоречило принципам Статута. Это свидетельство того, что на факт дуэли замковый суд мог смотреть сквозь пальцы и разрешить отстаивать шляхтскую честь.

Как сообщалось в жалобе, поданной в 1721 году в Вильнюсе во время сеймика, Михал Бейнар (*Michał Bejnar*), увидевший дуэль Казимира Антония Вишомирского (*Kazimierz Antoni Wiszomierski*) и мечника Мстиславского повета Доминика Карвовского (*Dominik Karwowski*), хотел их помирить. Однако противники вдруг объединились и бросились на истца, побили его (LVIA, SA, b. 4736, l. 69–69 v, 70).

Обвинения в угрозах и вызовах на поединок

Этими единичными случаями и заканчиваются все примеры состоявшихся дуэлей, все другие судебные дела — об обвинениях в вызовах на поединок. Они происходили во время драк, разбоя, погромов домов и владений как в Вильнюсе, так и на территориях сел или местечек. Хотя шляхтичи в основном жили в сельских местностях, они часто приезжали в Вильнюс. Там происходили столкновения и звучали вызовы на дуэль. Например, в 1726 году братья Ян и Станислав Юхневичи Блажевичи (*Jan i Stanisław Juchniewiczowie Błazewiczowie*) обвиняли Казимира Антония Вишомерского (*Kazimierz Antoni Wiszomierski*). Согласно версии истцов, он напал на съёмную квартиру в Вильнюсе в каменном доме Котлов (*kamienica Kotłowska*) на Замковой улице, угрожал Станиславу Юхневичу Блажевичу, провоцировал дуэль (LVIA, SA, b. 4741, l. 414–415v). В 1737 году Адам Дзечканец (*Adam Dzieczkaniec*) в жалобе на Людвика Терпиловского (*Ludwik Terpilowski*) обвинял последнего в том, что тот напал на квартиру во дворце Пшездзецких (*Przeździeccy*) в Вильнюсе, вызывал на поединок на виду у окружающих, а потом начал избивать истца (LVIA, SA, b. 4838, l. 99–99v).

В 1738 году Людвик Дзевилевич (*Ludwik Dziewiłowicz*) обвинял стражника Каунаасского повета Ежи Заблоцкого (*Jerzy Zablocki*), который в

Антакальнис (*Antakalnis* — часть Вильнюса) провоцировал истца на поединок, но тот отказался.

В 1745 году Брестский земский судья Флориан Грабовский (*Florian Grabowski*) обвинил подचाшия² мельницой (*Mielnik*, сегодняшняя Польша, Подляское воеводство) земли Юзефа Оссولينского (*Józef Ossoliński*), который в Вильнюсе, во дворце униатского митрополита, недалеко от Спасских ворот, оскорблял и вызывал его на дуэль на пистолетах, но Ф. Грабовский отказался (LVIA, SA, b. 4844, l. 6v). Марцин Ордаковский (*Marcin Ordakowski*), живший в Заречье (сегодня Ужупис, лит. *Užupis* — часть города Вильнюса), обвинил соседа Станислава Мозалевского (*Stanisław Mozalewski*) в том, что тот, выпивший, с оголенным палахом (длинной саблей) в руках, атаковал их домик, рубил ворота и вызывал на поединок истца (LVIA, SA, b. 4862, l. 102v).

В деревнях и местечках шляхтичи тоже вызывали один другого на поединки. В 1719 году Ян Белавский (*Jan Bielawski*) обвинял шляхтича Шимона Сперского (*Szymon Sperski*) в том, что тот на публичной (большой) дороге около местечка Муснинкай (*Musninkai* сегодня район города Ширвинтос (лит. *Širvintos*)) его побил и вызывал на поединок, но тот отказался. Виновик отобрал у истца пистолет и скрылся (LVIA, SA, b. 4740, l. 702—703v). В 1722 году Антоний Стецкевич (*Antoni Steckiewicz*) напал на владения Казимира Почобута-Одлянницкого (*Kazimierz Poczubutt-Odlanicki*) Пасольче (*Pasolczę* — сегодня район города Шальчининкай (лит. *Šalčininkai*)) и непристойными словами вызывал его на дуэль (LVIA, SA, b. 4738, l. 1176—1176v).

В 1744—1745 годах проходил процесс скарбников (казначеев) Вильнюсского повета Казимира и Зузаны Медзиховских (*Kazimierz i Zuzana Miedzichowscy*) и скарбников Инфлянтских Игнация и Констанции Рыков (*Ignacy i Konstancja Rykowie*). Когда Рыки напали на владение Медзиховских, слуга Рыков Григорий Мариановский (*Hrehory Maryanowski*) вызывал 16-летнего сына Медзиховских Владислава на поединок (LVIA, SA, b. 4757, l. 567—569v).

Антоний Огановский (*Antoni Oganowski*) обвинял Анджея Полонского (*Andrzej Połonski*) в том, что тот в 1747 году пригласил к себе домой во владение Пунжёнис (*Punžonys*) в Вильнюсском районе недалеко от городка Буйвиджйай (*Buivydžiai*), побил и вызывал на дуэль (LVIA, SA, b. 4758, l. 863—863v).

² Подचाший (польск. *podczaszy*; лат. *pocillator, subpincerna*) — придворная должность, виночерпий.

В 1761 году Антоний Коленда (*Antoni Kołęda*) в суде заявил, что его противники — братья Станислав, Шимон, Юзеф и Бонифаций Круковские (*Stanisław, Szymon, Józef, Bonifacy Krukowscy*) — на большой дороге провоцировали поединок, оскорбляя истца (LVIA, SA, b. 4775, l. 516—516v; 530—530v).

В 1778 году Кароль Сенкевич (*Karol Sienkiewicz*) обвинял Мацея Гечевского (*Maciej Gieczewski*) в том, что тот приставал к нему по дороге из костела Гедрайчай (*Giedraičiai*) сегодня район Молетай (*Molėtai*). Потом в корчме Кушелевской (*Kuszelewska*) унижал и вызывал на поединок, а потом побил палкой (LVIA, SA, b. 4791, l. 1252—1252v). В жалобе Матеуша Павловича (*Mateusz Pawłowicz*) говорилось, что в имении Лайбишкес (*Laibiškės* — сегодня Вильнюсский район, недалеко от городка Медининкай (*Medininkai*)) в 1778 году его позвал в гости Вежбицкий (*Wierzbicki*), а там хозяин и Станислав Круковский (*Stanisław Krukowski*) побили истца кулаками. Они также вызывали М. Павловича на дуэль (LVIA, SA, b. 4791, l. 1496—1496v).

В 1791 году в Кантримишкис (*Kantrimiškis* — сегодня Ширвинтский район (*Širvintų rajonas*)) много выпивший Адам Видзицкий (*Adam Widzicki*) два раза вызывал на дуэль хозяина дома Тадеуша Казакевича (*Tadeusz Kazakewicz*) (LVIA, SA, b. 4806, l. 830—837).

Среди дел о вызовах на поединок можно найти объяснения потерпевших, что дуэли запрещены, и они не имеют права их принимать. В 1765 году Антоний Волковицкий (*Antoni Wołkowyci*) и коморник³ Великого княжества Леон Рошчевский (*Leon Roszczewski*) поссорились во дворе епископов. А. Волковицкий отказался идти на дуэль именно потому, что дуэли незаконны (LVIA, SA, b. 4780, l. 658—659v).

Как известно из уголовного дела 1744 года шляхтича Юзефа Каниговского (*Józef Kanigowski*) против татарина Мустафы Елиашевича (*Mustafa Eliaszewicz*), даже мусульмане татары в Лукишкес (*Lukiškės* часть города Вильнюса) вызывали друг друга на дуэль (LVIA, SA, b. 4756, l. 201—201v). Татарин Шабан Байрулевич (*Szaban Bajrulewicz*) в Вильнюсе в 1785 году обвинял татарина Михала Сулеймановича (*Michał Sulejmanowicz*) в многочисленных угрозах и унижениях, а также в вызове на дуэль (LVIA, SA, b. 4799, l. 1775—1775v). А в деле Иоанны Прокшини (*Joanna Prokšynia*) и Матеуша Йотейки (*Mateusz Joteiko*) в 1765 году мужчина обвинялся в

³ Коморник — помощник подкомория в подкоморском суде — межевом суде в Белоруссии, Украине, Литве и Польше XV—XIX веков.

том, что вызывал упомянутую шляхтянку на дуэль в местности Пабене (*Pabenė* – сегодня район Шальчининкай (*Šalčininkų rajonas*)) (LVIA, SA, b. 4780, l. 520–520v). В Западной Европе дуэли между женщинами действительно происходили (Szyndler 1987, 23–24), но вызов женщины на поединок мужчиной был не только явным нарушением законов государства, но и кодекса чести шляхты.

Можно сделать вывод, что дуэли были очень редким преступлением среди шляхтичей Вильнюсского повета в XVIII веке. Не только в судебных актах, но и в других источниках (мемуарах, корреспонденции) они упоминаются редко. В жалобах истцов подчеркивалось, что дуэли – неприемлемый, неподобающий шляхте способ решений конфликтов. Но это не означало, что преступлений других типов было мало. Преступность шляхты была высока, и от нее страдали представители всех социальных слоев.

При этом, заглянув в документы Воинской комиссии конца XVIII века, можно найти указ гетмана Михала Казимира Огинского (*Michał Kazimierz Ogieski*) 1789 года. В нем сообщается, что офицеры часто вступают в поединки с гражданскими лицами и это должно пресекаться (LVIA, SA, b. 18290, l. 153–153v). Так что такой источник как книги замкового суда о дуэлях могут рассказать далеко не все.

Выводы

1. Третий Литовский Статут, по которому жило общество Великого княжества Литовского, практически не предусматривал возможности дуэли. Юридическая и педагогическая литература XVIII века осуждала поединки как зловердный обычай.
2. В делах замкового суда Вильнюсского повета удалось найти только два дела, в которых говорилось о реально происшедших дуэлях на территории повета. Одна из них произошла в 1785 году между офицерами, закончилась смертью одного из них от пулевого ранения из пистолета, другая произошла в 1740 году и закончилась ранениями, шляхтичи дрались на саблях. Обвинения в дуэлях были редки, ведь поединки были запрещены законом.
3. Вызовы на дуэль и угрозы вызвать противника были распространены между шляхтичами Вильнюсского повета. Вызывались на поединки люди в Вильнюсе, в деревнях и местечках. Судебные документы свидетельствуют, что на дуэли вызывались даже не имевшие шляхетского звания татары и шляхтянки.

Список источников и литературы

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), SA (Senieji aktai), b. 4736, 4838, 4740, 4741, 4752, 4756, 4757, 4758, 4775, 4780, 4791, 4799, 4806, 4844, 4862, 18290.

Ostrowski, T. (1787) *Prawo cywilne albo szczegulne narodu polskiego z statutow i konstytucyi koronnych i litewskich zebrane: rezolucyami Rady Nieustaiqcey obiasnione: dodatkami, z praw kanonicznego, magdeburskiego, i chełmskiego pomnożone: a porządkiem praw rzymskich ułożone.* w Warszawie, w Drukarni J.K. Mci y Rzeczypospolitey u X.X. Scholarum Piarum, t. 1. 364 p.

Skrzetuski, J.K. (1793) *Prawidła Początkowe Nauki obyczajow, Do Pojęcia Uczqcey Się Młodzi Przystosowane.* w Warszawie, 201 p.

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі. (1989). Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя. 570 p.

Chłapowski, K. (1902) *O pojedynkach.* Poznań: Nakładem autora. 30 p.

Below, G. von (1896) *Das Duell in Deutschland: Geschichte und Gegenwart.* Kassel: Verlag von M. Brunnenmann. 78 p.

Binding, K. (1909) *Die Ehre; Der Zweikampf: zwei Vorträge.* Leipzig: Duncker & Humblot. 75 p.

Boguslawski, A. von (1902) *Die Antiduellbewegung: kritisch beleuchtet mit einem Blick auf Mörchingen, Insterburg, Jena und Springe.* Berlin: Verlagsbuchhandlung Alfred Schall. 59 p.

Boguslawski, A. von (1896) *Die Ehre und das Duell.* Schall & Grund, Berlin. 110, [1] p.

Czernin, R. (1904) *Die Duellfrage.* Wien: K. Gerold. 146 p.

Fehr, H. (1908) *Der Zweikampf: Antrittsrede.* Berlin: K. Curtius. 64 p.

Hausner, O. (1880) *O pojedynku.* Lwów: Księgarnia Polska. 53, [3] s.

Hausner, O. (1880) *Ueber den Zweikampf: Geschichte, Gesetzgebung und Lösung.* Wien: Verlag der "Alma mater". 24 p.

Lelewel, J. (1856) *Pojedynki w Polsce.* Poznań: J. K. Żupański, 20 p.

Levi, E. (1889) *Zur Lehre vom Zweikampferbrechen.* Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt. 131 p.

Liepmann, M. (1904) *Duell und Ehre.* Berlin: O. Liebmann. 61 p.

Maurer, W. (1874) *Zweikampf.* Anklam: R. Poettcke. 52 p.

Naimski, J. (1881) *O pojedynkach.* Warszawa: Drukarnia J. Sikorskiego. 146, II p.

Szyndler, B. (1987) *Pojedynki*, Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe. 203 p.
Świda, W. (1927) *Pojedynek ze stanowiska polityki kryminalnej*. Wilno. 43 p.
Vansevičius, S. (1981) *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai: pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademija. Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas. 134 p.

Vorberg, A. (1902) *Der Zweikampf in dem Strafgesetzbuch für das deutsche Reich*. Berlin: Schall und Rentel. 55, [1] p.

Domininks Burba

Šlahtiču duelī Viļņas apriņķī 18. gadsimtā

Atslēgas vārdi: Lietuvas lielkņaziste, Viļņas apriņķis, šlahta, noziegums, duelis

Kopsavilkums

Trešais Lietuvas statūts, kas regulēja sabiedrības dzīvi Lietuvas lielkņazistē, neparedzēja duelu iespējamību. 18. gadsimta juridiskajā un pedagogiskajā literatūrā muižnieku divkaujas tika nosodītas. Starp Viļņas apriņķa pils tiesas lietām bija atrasti divi konstatējumi par apriņķa teritorijā notikušajiem dueliem. Apsūdzības duelu sarīkošanā tika izvirzītas reti, jo duelis bija aizliegts ar likumu; iesniegt sūdzību pēc izaicinājuma saņemšanas bija pretrunā ar likumiem. Tomēr izaicinājumi uz divkaujām notika Viļņā, sādžās un ciemos.

Domininkas Burba

Duels between the Nobility of Vilnius District in the Eighteenth Century

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Vilnius District, nobility, crime, duels

Summary

The judicial material does not provide for many references to the crime of duels. Only two documents were found, which mention duels and their outcomes. They are mostly identifiable from the complaints and evaluated in didactic literature and cases as a negative phenomenon, which needed to be avoided and any provocations had to be ignored. Invitations to duels were made both in the urban and rural environment. The noblemen of different hierarchical positions, including Tatars, invited and were invited to duels. Duels were solved by pistols and swords.

Edgars Ceske

Seksuāli aspekti dažu vācbaltiešu ceļotāju piezīmēs (18. gadsimta otrā puse – 19. gadsimta sākums)

Atslēgas vārdi: ceļojumu literatūra, vācbaltieši, seksuāli aspekti, prostitūcija, sieviešu emancipācija

18. gadsimta otrajā pusē Eiropas izglītotajā sabiedrībā ceļojumi tika uzlūkoti par būtisku līdzekli personības harmoniskai attīstībai. No aristokrātiskajiem tūristiem, *Grand tour* dalībniekiem tika sagaidīts, ka viņi padziļinās zināšanas par antīko kultūru, papildinās svešvalodu prasmes vai vingrināsies galma manierēs. Tomēr praksē, kā raksta Karls Tomsons, “daudzi pievērsās frivolākiem vai izlaidīgākiem mērķiem” (Thomson 2011, 47). Uz to norāda arī Hilde Ridere-Simoensa (Ridder-Symoens 1989, 219).

Seksuāli aspekti 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta sākuma Rietumeiropas valstu ceļojumu literatūrā sastopami diezgan bieži. Lai arī līdz šim apzināto, uz apskatāmo laika posmu attiecināmo vācbaltiešu ceļotāju piezīmju skaits ir neliels, tomēr četros no tiem minētā problemātika izpaužas reljefi.

Visvairāk materiāla sniedz Rīgas ārsta Nikolausa fon Himzeļa (*Nicolaus von Himsel*, 1729–1764) ceļojumu dienasgrāmata. Piecu gadu laikā (1752–1757) N. Himzelis apceļoja vairāk nekā 10 Eiropas valstis¹ (rēķinot pēc toreizējā politiski teritoriālā dalījuma), kā arī Krievijas impērijas galvaspilsētu Pēterburgu. Ne mazsvarīga vieta viņa rūpīgi sistematizētajā dažādu apceļojamo valstu dzīves pušu attēlojumā ierādīta pretējam dzimumam.

Raksturīgi, ka autors neliāz garām izdevību uzslavēt sieviešu skaistumu. Tā Avinjonā “sievietes ir ārkārtīgi skaistas [...]. Pat zemnieces ir skaistas kā gleznas (*Bild-schoene*)” (Himsel I, 224). Tāpat “skaistas kā gleznas” ir arī Šveices zemnieces (īpaši Bernes kantonā) (Himsel II, 303). “Ir zināms,” raksta Himzelis, “ka šveiciešu meitenes šajā ziņā pārspēj daudzas citas nācijas” (Himsel II, 286). Arī angļu sievietes “pelna, ka tās pieskaita lielākajiem Anglijas lepnumiem” (Himsel III, 16). Daudz skaistuļu ir starp zviedrietēm, īpaši

¹ Sīkāk skat.: Ceske E. Rīgas ārsta Nikolausa fon Himzeļa ceļojumu apraksts (1752–1757): Apgaismības ideju refleksijas. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XXII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVI*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2013, 60.–65. lpp.

vidusšķirā (Himsel III, 352). Tādas ir arī Dienvidvācijas sievietes Geislingenā, Bādenes–Virtembergas hercogistē (Himsel II, 482) u. c.

Tomēr galvenais kritērijs sieviešu novērtējumā N. Himzelim ir ne tikai viņu ārējais skaistums, bet prasme brīvi izturēties sabiedrībā; šī pazīme nekļūdīgi norāda uz izglītoto aprindu sieviešu samērā augsto sociālo statusu. Tajā pašā laikā gan protestantiskajās ziemeļvācu, gan katoliskajās dienvidu zemēs sieviešu uzvedību vēl 18. gadsimta vidū stingri reglamentēja gan no senčiem pārmantotās tradīcijas, gan stingrās reliģiskās normas. N. Himzelim, kura uzskati veidojušies Getingenas universitātē valdošo apgaismības ideju ietekmē, tas nešķiet pareizi. Piemēram, Dancigā dzīvesveids “ir samērā stīvs [...] un pie šejienes dāmām ļoti viegli izpelnīties nicinājumu ar kādu vaļīgāku joku. Daudzas skaistules [...] būtu daudz apburošākas, ja nebūtu saņēmušas pārlietu stingru audzināšanu. [...] Dažas no viņām ir arī šo to lasījušas. Tomēr galvenais, kas tās nodarbina, ir šūšana, adīšana un dažādi darbi virtuvē” (Himsel I, 11). Arī Vinē, kur “sastopamas tikai dažas skaistules”, pat tās ir “pārāk klīrīgas, lai spētu izmantot sava daiļuma priekšrocības” (Himsel II, 405). Dzīvesveids “ar pārlietu saviesīgumu neizceļas” arī katoliskajā Romā – “daudzas ģimenes savas meitas tur klosteros līdz nobriedušam vecumam” (Himsel I, 382). Izņēmums ir tikai dažas apcēlotās zemes un pilsētas – Francija, Zviedrija, atsevišķi Šveices kantoni, bet jo īpaši Pēterburga, kur krievu aristokrātu meitu audzināšana, neatmetot pieklājīgo toni, ļaujot ar skaistulēm smieties, jokoties un pat mēģināt tās noskūpstīt. “Jaunajām meitenēm šeit tiek sniegta laimīga audzināšana, jo viņas apgūst svešvalodas, mūziku un citus priekšmetus” (Himsel III, 470–471). “Neparasti brīvs” dzīvesveids ir arī Strasburgā (Himsel II, 485).

Bet tur, kur komunikācijai ar pretējo dzimumu ļauta lielāka brīvība, tā nes sev līdzī arī lielākus riskus. N. Himzelis šeit pretējo dzimumu nodēvē reizē gan par skaistu un “valdzinošu” (*reiztend*), gan “pavedinošu” (*verfuehrerisch*) – tā tas ir Strasburgā (Himsel II, 485), Geislingenā (Himsel II, 482), Gēpingenas kūrvietā Bādenē–Virtembergā (Himsel II, 479), bet jo īpaši Parīzē, kurai jau tajos laikos bija “grēcīgās Bābeles” slava. Robeža starp jēdzieniem “galanta uzvedība” un “netikums” bija ļoti trausla; un tomēr tieši tas jauno Rīgas ārstu visvairāk fascinē. Tas izpaužas, piemēram, aprakstot vieglas uzvedības sieviešu paņēmienus, lai savaldzinātu vīriešus Parīzes parkos (Himsel I, 192–193), vai arī Venēcijas kurtizāņu prasmi piesaistīt ārzemniekus (Himsel II, 34).

Tieši karnevāli Venēcijā, Romā un citās Itālijas pilsētās izraisa īpašu N. Himzeļa apbrīnu. Maskas itālieši esot ļoti iecienījuši, jo tās nodrošinot

lielāku brīvību: “Ja agrākos laikos itāliešus pārlietu mocīja greizsirdība, kuras dēļ daļajam dzimumam bija jādzīvo aiz slēgtām durvīm, tad tagad, pateicoties šai priekšrocībai, kļuvis iespējams nodibināt pazīšanos ar sievietēm”.

Ja galantie sakari N. Himzelim nešķiet pārāk nosodāmi un tajos viņš pat saskata zināmu pikantērijas piegāršu, tad pērkamā milestība, bet jo īpaši – tās apjomi un nekautrība, ar kādu tiek piedāvāta “dzīvā prece”, spēj izraisīt vienīgi šausmas un riebumu. Viņš konstatē, ka Francijā pastāvot īpašs nelegāls prostitūtu piegādes tīkls, kuras centrs esot Avinjona; tai cauri dodoties “vieglās māšiņas” no visas Francijas: “no šīs pilsētas arī Liona, Parīze un Marseļa tiek apgādātas ar šo precī” (Himsel I, 224–225).

Viena no “senākās profesijas” metropolēm esot Roma: “Izlaidīgo un pērkamo sieviešu lielais skaits, [...] kā arī daudzie bordeļi ir temats, kas izraisa pārdomas, jo īpaši tāpēc, ka jo mazāk ir savienojams ar Svētā Krēsla rezidenci”² (Himsel I, 382). Līdzīga situācija valdot arī Neapolē: “šajā pilsētā pērkamo un netikumībā dzīvojošu sieviešu skaits ir lielāks nekā jebkur citur Itālijā, un tās nekautrēdamās ielās ķer aiz rokas vīriešus, īpaši tos, kurus uzskata par ārzemniekiem, atklāti un gaišā dienas laikā piedāvājot savus pakalpojumus” (Himsel I, 512).

Starp citu, Neapolē “visā savā krāšņumā” uzplaukstot “sodomiskais grēks” (homoseksuālisms) (Himsel I, 512). Šādām pašām nedabiskām dziņām esot padoti arī florencieši³ (Himsel I, 356–357).

Ne mazāka seksuāla izlaidība un pārmērības valda tālaika “demokrātijas citadelē” – Anglijā, īpaši Londonā. Aicinājumi uz īslaicīgiem ārlaulības sakariem pat tiekot publiski drukāti avīzēs (Himsel III, 31). “Man šķiet, ka nevienā zemē nevar sastapt lielāku samaitātību, kā starp šiem saliniekiem,” rezumē autors. Tomēr visbīstamākais simptoms, pēc viņa domām, ir tas, ka “cilvēks, gluži atklāti tos [netikumus] piekopsams, neizjūt nekādu kaunu” (Himsel III, 21). Tajā pašā laikā N. Himzelim par godu jāatzīst, ka viņš pat ārzemēs paliek uzticīgs dzimtenē ieaudzinātajiem tikumiskajiem principiem. Par to liecina īsa piezīme Londonas apmeklējuma sakarā: “Šeit ir tikpat grūti, cik nepieciešami (izcēlums mans – E. C.) apspiest kaislības, kas jaunības gados bieži smagi nomoka” (Himsel III, 21).

² Hilde Riddere-Simoensa raksta, ka 17. gadsimtā tikai Romā vien bijis ap 40 000 prostituēto (Symoens 1989, 203).

³ Arī Hilde Riddere-Simoensa apliecina, ka 17. un 18. gadsimtā Itālija Eiropā uzskatīta par “brīvās un atklātās homoseksualitātes zemi” (Symoens 1989, 203).

Prostitūcijai kā nacionālai problēmai Parīzes aprakstā pievēršas arī rīdziņieks, vēlākais Pēterburgas Zinātņu akadēmijas viceprezidents un statistikas zinātnes nodibinātājs Krievijā Heinrihs Frīdrihs fon Štorhs (*Heinrich Friedrich von Storch*, 1766–1835). Savu ceļojumu uz Elzasu un Francijas ziemeļiem viņš veica 1786. gada pavasarī. “Parīzei jau kopš seniem laikiem bijusi slava, ka tā vislabāk rūpējas par zināmām vajadzībām,” viņš raksta. “Nav pārspīlējums, ja apgalvo, ka par šo slavu Parīze lielā mērā var pateikties saviem viesiem no visām zemēm. Neraugoties uz to, tomēr jāatzīst, ka no valdības puses ir darīts maz vai arī gluži nekas šīs arī politiskajā ziņā tik svarīgās cilvēku kategorijas labā. Valdības nevar mūsu gadsimtā palikt pilnīgi vienaldzīgas pret šo apstākli, ja negrib, lai tās tiktu vainotas lielākajā politiskajā noziegumā” (Storch 1787, 135).

20 gadu vecumā savā pirmajā ārzemju ceļojumā devās vēlākais Pokrojas un citu Lietuvas muižu īpašnieks Johans Otto Teodors fon der Rops (*Johann Otto Theodor von der Ropp*, 1783–1852). Atšķirībā no N. Himzeļa, kurš, šķiet, bija iecerējis savu dienasgrāmatu kādreiz publicēt, T. fon der Rops savējās rakstīja vienīgi privātām vajadzībām, un tādēļ tās ir ne vien atklātākas, bet arī vairāk atspoguļo subjektīvās sajūtas un pārdzīvojumus. Jau pašā savas dienasgrāmatas sākumā, atstājot Parīzi, T. fon der Rops atzīstas, ka labprāt šeit paliktu ilgāk, lai apmeklētu baleta izrādes un apbrīnotu dejotājas, “kurās es gandrīz visās pēc kārtas biju iemīlējis”, nekā dotos uz Spāniju, lai “iztvīktu karstumā, skatoties nežēlīgās vērsu cīņas” (Ropp, 1802, 1). Arī ceļā uz Lionu vai Lionas teātrī sastaptās skaistās sievietes tik ļoti nodarbina T. fon der Ropa iztēli, “ka es visu nakti pēc tam nespēju iemigt” (Ropp 1802, 3).

Arī Kurzemes dzejniece Elīza fon der Reke (*Elisa von der Recke*, 1754–1833) savās ceļojumu dienasgrāmatās raksturo sieviešu ārējo izskatu un garīgās īpašības, bet tajā pašā laikā dara to pilnīgi atšķirīgi no ceļotājiem vīriešiem. Viņas skatījums ir vērigs un vērtējums – nesaudzīgs. Sieviešu ārieni viņa nopēta stingri un kritiski: “Kādreiz tik skaistās grāfienes Gercas (*Görz*) izskatam būtu jāattur katru izvīrtīgu sievieti no baudkāres ceļa – savos 24 gados viņai ir 40 gadus vecas koķetes novītusi seja. Viņas zobi, kas vēl pirms trim gadiem baltumā pārspēja ziloņkaulu, tagad ir melni un apdrupuši, un baltais smiņķis nenosedz brūnos lokus ap dziļi iekritušajām un blāvajām acīm, kas raida visapkārt vieglprātīgus un netiklus skatienus” (Recke 1984, 119). Lidzīgs vērtējums sniegts kņazienei Čartorijskai (*Czartoryski, Czartoryscy*) Varšavas galmā (Recke 1984, 181–182). Vairākām epizodēm raksturīgi satīras elementi. Tā, piemēram, aprakstīta poļu kņaza Sapehas (*Sapieha*) mātes atkarība no kāršu spēles un alkohola: “divas pudeles šampanieša lika viņas ķieģeļ-

sarkanajai sejai vēl vairāk iekvēloties, un viņas gaita kļuva bīstami grīlīga”. Pie tam kņaziene esot no tām, kas savus kāršu parādus nekad nemaksājot, toties no citiem viņu parādus pieprasot uzstājīgi (Recke 1984, 205). Vēl prasīgāka E. fon der Reke pret dāmu morālajām īpašībām ir tad, ja tās ieņem augstāku sociālu statusu: Prūsijas karaļa mīļākā grāfiene Dēnhofa (*Dönhoff*) viņai ir klaji nesimpātiska, jo pārāk demonstrējot savu nevērību pret valdnieku, kurš viņai patiesi pieķēries: “Pretenciozitāte, lepnība un egoisms liekas esam viņas rakstura galvenie vilcieni” (Recke 1984, 163, 168). Poļu dāmas, pēc viņas domām, “vairāk nodarbina savus jutekļus, nevis prātu” (Recke 1984, 187). Nevilšus piesakās secinājums: no visiem minētajiem autoriem E. fon der Reke ir vienīgā, kas sievietes vērtējumā kā svarīgāko nosauc saprātu, nevis citus (galvenokārt fiziskos) kritērijus.

Visi apskatītie vācbaltiešu autori bija auguši un izglītojušies Vidzemē un Kurzemē valdošā racionālā protestantisma tradīcijās, kurās seksualitāte un erotika tika uzskatītas par cilvēka dabas samaitātības pierādījumu, ko centās apkarot un nobīdīt tālākajos apziņas nostūros; tās vismaz nebija sabiedrībā atklāti apspriežamas tēmas. Tomēr, kā liecina ceļojumu piezīmes, zemapziņas līmenī pikantā tematika autorus nodarbinājusi. “Studijas ceļojumu aprakstos,” raksta kultūrantropologs Mihaels Harbsmeiers, “ļauj ielūkoties autora neapzinātajā, un tieši tāpēc arī iespaidīgajā kulturālās pašapziņas (*Selbstverständnisse*) sfērā” (Harbsmeier 1982, 12). Tieši šī joma ir viena no tām, kurā personālais, sastopoties ar sabiedrisko, ļauj nojaust aiz sevis kādreiz eksistējušu iespaidīgu kultūrvēsturisku un sociālu tiklojumu.

Avotu un literatūras saraksts

Himsel, Nicolaus von. *H. Nicl. v. Himsel, der Artzney-Belahrtheit Doctors hinterlassene, eigenhändige Nachrichten*. LU AB, 25. f., Ms. 188, Bd. I – III. 618 + 539 + 504 S.

Recke, Elisa von der. (1984) *Tagebücher und Selbstzeugnisse*. Hg. von Christine Träger. Leipzig, Koehler & Amelang, 1984. 475 S.

Ropp (Pocroy), Johann Otto Theodor von der. *Mes remarques sur mon voyage de Paris a Malaga par Lion, Marceille, Montpellier, Barcelone [etc.] depuis le 10 juillet 1802 jusqu' au 29 mars 1803*. Copie de l'original par Baron Frederic Ropp-Radwilan. LNB RX 100B, 5, 14., 65 p.

Storch, Heinrich Friedrich. (1787) *Skizzen, Szenen und Bemerkungen auf einer Reise durch Frankreich*. Heidelberg: Friedrich Ludwig Pfähler. 461 S.

Willebrand, Johann Peter. (1769) *Historische Berichte und Practische Anmerkungen auf Reisen in Deutschland und andern Ländern*. Leipzig. 478 S.

Harbsmeier, Michael. (1982) Reisebeschreibungen als mentalitäts geschichtliche Quellen. In: Maczak, Antony und Teuteberg, Hans Jürgen (Hg.) *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte*. Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 21. S. 1–31.

Ridder-Symoens, Hilde de. (1989) Die Kavalierstour im 16. und 17. Jahrhundert. In: Brenner, Peter J. (Hg.) *Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*. Frankfurt a/M, Suhrkamp Verlag. S. 197–224.

Thomson, Carl. (2011) The Long Eighteens Century. In: Thomson, Carl. *Trawel Writing*. Routledge, London and New York, pp. 44–52.

Edgars Ceske

The Gender Aspects of Travel Notes of Some Baltic Germans in the Second Half of the Eighteenth and Early Nineteenth Century

Key words: travel notes, Baltic Germans, the gender aspects, prostitution, the emancipation of women

Summary

The present paper deals with four travel diaries of Baltic Germans – Riga's physician Nicolaus von Himsel (1729–1764), students Heinrich Friedrich von Storch (1766–1835) and Johann Otto Theodor von der Ropp (1783–1852), and poetess Elisa von der Recke (1754–1833).

The main task of the paper is to make out, if and how the author's gender affects his/her report and what kind of information about women's rights and their position in society might be obtained.

The most of information on the above mentioned issues is revealed in the travel diary of Nicolaus von Himsel. It dedicates a significant place to the opposite sex – its social environment, different social taboos, appearance and manners, the opportunities of gallant adventures, but also prostitution und sexual dissoluteness. Himsel notes the beauty of French, Swiss, English, Swedish and other nationality women. For him it is also important to regard the ability of women to behave freely in the presence of men, to lead an unforced conversation. One of the most positive examples mentioned is about education of the upper-class girls in St. Petersburg, Russian Empire, about middle class women's way of conduct in Switzerland, Alsace. Great significance is attached to moral categories, especially honesty.

Himsel is fascinated by carnivals in Venice, Rome and other cities of Italy, especially for the chances to get acquainted to married women. In opposite, the pitiful sights of prostitution in the greatest cities of Europe, especially Paris, London, Rome, Amsterdam, cause horror and compassion of the author.

Heinrich Friedrich von Storch during his travel in the spring and summer of 1786 also draws attention to prostitution as one of the greatest social and national diseases in France. In his opinion, “the government might not remain indifferent toward this object, if they don’t want to be blamed in the greatest political crime”.

The evaluations of Elisa von der Recke to the persons of her sex and their activities are especially strict and watchful, especially on those who belong to upper circles of the society. However, she is the only one who considers reason (but not the physical standards) to be the main principle in estimating women.

Ирина Гордеева

Из истории неформальных движений позднего советского времени: пацифизм в Латвии (вторая половина 1970-х — 1980 год)

Ключевые слова: пацифизм, движение хиппи, ненасилие, космополитизм, толстовское движение

10 марта 1982 года в рижской газете «Советская молодежь» была напечатана статья «Заблудшие овечки или...». В ней рассказывалось, что в Риге обнаружена группа пацифистов, не желающих служить в армии. Приводились отрывки из бесед с молодыми людьми, в которых они заявляли о себе как о сторонниках идей ненасилия, известных им, в том числе, и из работ Льва Толстого. Авторы статьи были категоричны в своем отношении к пацифизму: «в нынешней международной обстановке взять на вооружение идею Льва Толстого (*Лев Николаевич Толстой*, 1828—1910) — непротivления злу насилieм — есть не что иное, как предательство своей Родины» (Соловьев, Трофимов 1982).

Появлению заметки предшествовало изъятие самиздатской рукописи воспоминаний «Два лета» у Владимира Шакуля, хиппи и рок-музыканта. КГБ установил круг общения Владимира и вызвал четверых его знакомых (Георгия Мейтина, Дмитрия Федотова, Григория Гондельмана и еще одного человека, имя которого нам установить не удалось) на беседу в Угловой дом (здание КГБ в Риге). Молодые люди открыто рассказали о своих взглядах, о негативном отношении к военной службе, а также о том, что они верят в Бога. Четверо из них были вегетарианцами, но не все на самом деле считали себя толстовцами.

Подробности этой истории нам известны из неопубликованных воспоминаний Г. Мейтина (хиппейская кличка Гарик Рижский) (1958) (Мейтин 1990—1991). В старших классах Гарик открыл для себя идеи ненасилия Толстого и стал его последователем. Он пережил одновременно и религиозный, и этический переворот, постепенно придя к убеждению о недопустимости насилия, взаимосвязи и единстве жизни людей в Боге, наличии во всех людях единого и объединяющего божественного начала (Мейтин 1989, 32).

Выбор толстовства в качестве мировоззрения для позднего советского периода — довольно экзотическое явление. В конце XIX— первой трети XX века в России и во всем мире существовало довольно мощное толстовское движение, которое сочетало в себе коммунитаризм¹ и пацифизм (Alston 2014). В середине 1930-х годов в СССР движение было подавлено. Выжившие толстовцы старались сохранить память о своем движении, но к общественной борьбе и публичным выступлениям не стремились. Религиозно-общественные произведения Льва Толстого в СССР находились под негласным запретом, и узнать что-то о теории непротивления злу насилием было не так-то просто.

В связи с этим интересным является феномен самозарождения толстовства в молодежной контркультуре 1970—1980-х годов. В разное время увлекались идеями Толстого и даже считали себя толстовцами такие не похожие друг на друга представители советского культурного андеграунда, как собиратель неофициального искусства Владимир Мороз (1929), эстонский хиппи Андрей Мадисон (Макабра) (1952—2009), львовский хиппи Александр Лобачев (1953—2011), куйбышевский хиппи Владимир Соломко (Ленский), таллиннский хиппи Александр Карев (1959—1981), сибирский анархист Игорь Подшивалов (1962—2006). В Москве — хиппи Юрий Попов (Диверсант) (1954—1999), хиппи и художник Вячеслав Демин (1960), худож-

**Фото 1. Рижские хиппи
(Г. Мейтин, Д. Федотов и др.)
рядом с Домским собором в Риге,
1981, личный архив Г. Мейтина**

¹ Коммунитарное движение — это движение, участники которого считают, что основным методом преобразования общества является нравственное самосовершенствование личностей внутри небольших общин единомышленников (подробнее см.: Гордеева 2003).

ник, хиппи и активист советского низового движения за мир Александр Рубченко (1960) и др.

С помощью М. Бомбина (1951–2011) и И. Свиклан Гарик познакомился с сообществом хиппи. Гарик отрастил бороду и длинные волосы и начал путешествовать автостопом. Он не захотел получать высшее образование и устроился работать кочегаром в угольной котельной, а позднее — оператором газовой котельной.

Напечатанные на машинке воспоминания «Два лета», изъятые у В. Шакуля, были посвящены событиям 1979 и 1980 годов, когда Гарик путешествовал автостопом и его, как и других хиппи, задерживала милиция. В 1985 году Гарик восстановил «Два лета», и они стали распространяться в самиздате, а позднее этот текст неоднократно перепечатывался в неформальной прессе (Мейтин 2004, 70–119).

С марта 1988 по 1991 год Гарик в Риге, практически в одиночку, выпускал религиозно-общественный журнал «Ясная Поляна» — всего вышло 12 номеров. Журнал был посвящен теме ненасилия. Гарик работал над журналом у себя дома и в котельной, которая располагалась на улице Булю на крыше многоэтажного дома. В подготовке и распространении «Ясной Поляны» принимал участие молодой рижский пацифист Владимир Якушонок. Корреспондентами журнала были старые толстовцы, хиппи, участники религиозных и общественных движений. Журнал Гарика был хорошо известен пацифистам, религиозным диссидентам и анархистам в СССР (Храмов 1989, 28; «Ясная Поляна» 1989, 30–33; Тарасов 2005, 245–246).

Фото 2. Дмитрий Федотов и Владимир Шакуль, Тракай, 1981 г., личный архив Д. Федотова

Еще двое из упомянутых в статье пацифистов — Дмитрий Федотов (1963) и Владимир Шакуль — были не только хиппи, но и рок-музыкантами. Вскоре они стали участниками рок-группы «Пилигрим», которая была весьма популярной в Латвии и во всем СССР во второй половине 1980-х. И Д. Федотов, и В. Шакуль, как это было принято у хиппи, «откосили» от службы в армии с помощью «психушки». Четвертым пацифистом был Григорий Гондельман (1962), в настоящее время — известный рижский поэт.

Понять, откуда в Риге в начале 1980-х годов взялись пацифисты, вегетарианцы и толстовцы, можно только в контексте истории неформальных движений позднего советского времени. Все те, кого вызывали на беседу в КГБ, принадлежали к сообществу советских хиппи, которые сами себя чаще называли «системой» или «волосатыми» и «пытались быть свободными в несвободной стране».

Первые хиппи появились почти одновременно в Москве, Ленинграде и на окраинах СССР — в Прибалтике и во Львове — в конце 1960-х годов (Risch 2005). Первичным социокультурным механизмом возникновения движения хиппи был протест против советской действительности, во многом носивший возрастной, эстетический и антидисциплинарный характер. Этот протест выражался в отчуждении от большого общества, в самодеструктивных практиках «негативной свободы» (наркомания, алкоголизм, суицидные наклонности, связь с криминальным миром), цена которых была высока — психушки, ранние смерти, разрушенные семьи и т.п. (Здравомыслова 2010, 136, 157).

Однако в то же время сообщество советских хиппи носило ярко выраженный поисковый характер, где задачей каждого был поиск своего места в обществе, своей религии, своей идеологии. Нигилизм и самодеструкция, с которых обычно начинала бунтующая молодежь, очень быс-

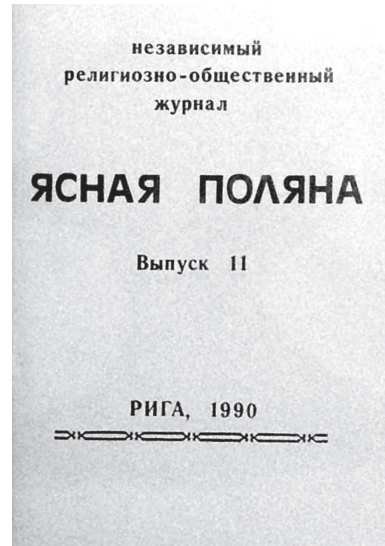

Фото 3. Обложка журнала
«Ясная Поляна»

тро сменялись у нее потребностью в идеях, дающих убедительную и позитивную картину мира.

Чаще всего такой поиск велся в религиозном направлении— движение «советских» хиппи было частью общей атмосферы религиозного возрождения 1970-х годов. Идеологические увлечения гораздо меньше характерны для аполитичных «советских» хиппи. Пацифизм был одним из вариантов одновременно и идеологического, и этического, и даже религиозного выбора.

Неофициальная культура в Риге зародилась в 1950-е годы в творческой среде рижских кафе, завсегдатаями которых была богема, ориентированная на западную культуру (Valpēters, Kronberga 2010). Пацифизм — это явление культурного пограничья. Этика ненасилия и гуманизма, всеобщей любви и открытости миру возникает в зонах соприкосновения и взаимодействия культур. Не случайно именно из рижской богемы родом Сандр Рига (1939) — основатель независимого экуменического движения в СССР (Riga 2011).

Сообщество хиппи было пестрым и разнонаправленным: некоторые из хиппи отличались уклоном в национализм, в латышские традиции, другие были более космополитичны, третьи интересовались в основном рок-музыкой и т.п. В 1970-е годы главной темой латвийской контркультуры, как и во всей Прибалтике, стала рок-музыка (Yoffe 1988). В 1980-е годы в Риге, как и в Москве на Ленинских горах, контркультурная молодежь устраивала демонстрации памяти Джона Леннона (*John Winston Ono Lennon*, 1940—1980) с пацифистскими лозунгами (Бюллетень «В» 1983: 18).

Известнейшим во всем СССР рижским хиппи, имя которого тесно связано с пацифизмом, был Михаил Бомбин — «папа рижский», один из неформальных лидеров советской контркультуры. В конце 1960-х годов он увлекся рок-музыкой, отрастил волосы и отказался вступать в комсомол. В армию пойти ему пришлось, но там он сломал ногу, и его комиссовали. М. Бомбин работал кочегаром в рижском зоопарке и был активным участником движения хиппи.

М. Бомбин выделялся на общем фоне аполитичных «советских» хиппи своей гражданской активностью. С начала 1970-х годов он читал и распространял самиздат, общался с диссидентами. Уже в конце 1970-х годов он был православным, позднее пел в церковном хоре в Покровской церкви города Риги. В период перестройки он сотрудничал с «Бюллетенем христианской общественности» — религиозно-общественным

журналом А. Огородникова (1950), где, в частности, была помещена его статья о советских хиппи как религиозном явлении (Бомбин 1987).

Фото 4. Михаил Бомбин и Григорий Гондельман, Рига, 21 марта 1981, личный архив Д. Федотова

М. Бомбин не был классическим пацифистом, убежденным сторонником ненасилия, но активно использовал язык пацифизма в качестве авторитетного и влиятельного дискурса, удобного для концептуализации своей антисоветской и контркультурной позиции. 3 ноября 1984 года М. Бомбин обратился в поезде к военнослужащим с речью о недопустимости продолжения войны в Афганистане и о грехе воинской присяги. За это, а также за распространение самиздата в 1986 году он был отправлен на два года на «химию» (Fitzpatrick, Fleischman 1987, 145).

Благодаря М. Бомбину Латвия с 1978 по 1993 год стала традиционным местом летних слетов «советских» хиппи, которые сам он называл «пацифистскими лагерями». Летние палаточные лагеря хиппи располагались в районе лесных озёр между железнодорожными станциями Гауя и Лиласте. пляж, который находился недалеко от этой местности, был «исчерчен следами танковых гусениц» — рядом был военный полигон (Трубникова 2009, 484).

Хиппи начинали прибывать на Гаую с наступлением первых теплых дней, в начале июня, особенно много народа приезжало на Лиго. Через лагерь за лето проходило до двухсот человек со всей страны, одновременно в нем могло находиться человек тридцать и даже больше. Периоди-

чески тусовку разгоняла милиция, бывало, что и совместно с солдатами-автоматчиками. Проверяли документы, переписывали паспортные данные, некоторых увозили в Ригу для «установления личности», многих высылали из Латвии (Бомбин 1989).

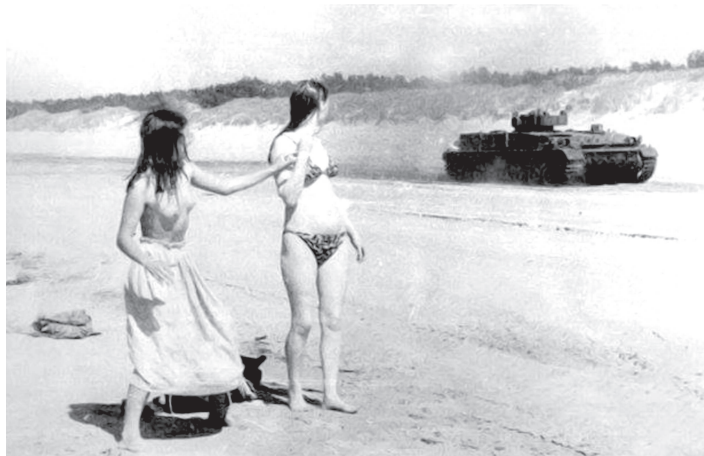

Фото 5. «Советские» хиппи и танковый полигон в Лиласте, фотоархив Алика Олисевича

Михаил Бомбин во всех своих корреспонденциях, распространявшихся по диссидентским каналам, упорно называл лагерь «пацифистским». Таким же образом его воспринимали участники независимого мирного движения в СССР (Храмов 1987, 10–12). С их стороны это была сознательная идеализация: нельзя сказать, что пацифизм был основной темой тусовок хиппи и тем более будет неверным утверждать, что идеи ненасилия стали сознательным и окончательным идеологическим выбором тех молодых людей, которые принадлежали к сообществу «советских» хиппи, — их судьбы сложились по-разному. По большей части воспоминания о Гауе, как и о других хипповых тусовках 1970-х — 1980-х годов, связаны отнюдь не с темой ненасилия, а с такими темами контркультуры, как музыка и наркотики (Трубникова 2009, 484; Мадисон 2009, 145–148 и др.).

Во второй половине 1980-х годов среди неформалов Латвии (в рок-движении, экологическом и религиозных движениях) также сохранялось значительное влияние пацифистских идей (Шванцен-Штоппер...;

«Зеленый» манифест... 1989–1990, 30–33), однако о новом поколении латвийских пацифистов у нас пока еще меньше информации, чем о предыдущих.

Вклад контркультуры в процесс сопротивления несвободе в СССР оказался недооцененным в современной историографии, которая изучает тему ненасильственного протеста исключительно на материалах национально-освободительного движения периода Атмоды — Балтийской песенной революции конца 1980-х — начала 1990-х годов, а также в рамках истории сознательного использования западных технологий мирного гражданского неповиновения Народным фронтом Латвии (Eglitis 1993; Шкапарс 2006, 224–227, 445–448, 453–454; Smidchens 2014).

Одна из причин такой ситуации — явная социокультурная маргинальность носителей пацифистских идей, с которой связана сложность поиска источников для их изучения. Представители контркультуры сами не были склонны заботиться о сохранении своих архивов, и тем более их документы не интересовали государственные архивы, нацеленные на сохранение национальной памяти.

Другая причина — так называемый «методологический национализм» подавляющего большинства исследователей, подходы которых основываются на отождествлении общества и государства (Бек 2001, 117–119) и делают трудноуловимым опыт тех движений, которые мыслили себя вне национальных границ, носили космополитический, транснациональный, антиграницный характер.

В 1979 году задержанный милицией во время своих странствий Гарик на вопрос, в чем его вера, ответил: «В том, что все люди — братья» (Мейтин 1989–1990, 45). Под этими словами могли бы подписаться все “советские” хиппи-пацифисты, а также участники советского низового движения за мир, толстовцы первой трети XX века, и все прочие сторонники ненасилия разных времен и народов и многие обычные люди, которые никогда не задумывались о проблеме насилия. Пацифизм “советских” хиппи был частью «вековой, неиспользованной и неисчерпанной» (Бек 2008, 3) традиции гуманистического космополитизма, которая заслуживает самого пристального изучения.

Список источников и литературы

Бомбин М. (1987) Взыскупя Града. *Бюллетень христианской общественности*, № 3/4 (сентябрь—октябрь)

Бомбин М. (1989) Спецназ против хиппи. *День за днем*. № 6 (июнь—октябрь): 14—15.

Бюллетень «В» (1982). Вып. 93. 35 с. <http://grigoryants.ru/byulleten-v/byulleten-v-93-1982/> (30.03.2016)

«Зеленый» манифест [Манифест Латвийской партии «Зеленых»] (1989—1990). *Ясная Поляна (Рига)*. № 9/10: 30—33.

Мадисон А.О. (2004) Прилет, улет и отлет: Отдельные куплеты из «Песни о Гае». В кн.: Мадисон А.О., Миленский Е.М. *Отражение*. СПб. С. 145—148.

Мейтин Г. (1989) [От редактора]. *Век XX и мир*. № 1: 32.

Мейтин Г. (1989—1990) Два лета. *Ясная Поляна (Рига)*. № 9/10: 37—58.

Мейтин Г. (1990—1991) Если теперь уже люди... [Воспоминания]. *Личный архив автора*.

Мейтин Г. (2004) Два лета. *Даугава (Рига)*. № 2: 70—119.

Соловьев А., Трофимов В. (1982) Заблудшие овечки или... *Советская молодежь*, 10 марта

Тарасов А.Н. (2005) *Революция не всерьез: Штудии по теории и истории квазиреволюционных движений*. Екатеринбург: Ультра. Культура. 528 с.

Трубникова Т. (Матильда) (2009). В кн.: *Сумерки «Сайгона»*. Сост. и общ. ред. Ю.М. Валиева. СПб.: Zamizdat. С. 479—491.

Храмов Н.Е. (1987) Разгром лагеря мира в Латвии. *День за днем*. № 8: 10—12.

Храмов Н.Е. (1989) Ротапринтная революция? *Независимый библиограф*. № 2: 24—31.

Шванцен-Штоппер — Золотой дозняк. *Der Kunstmeisters aus Bolderaa, 1984—1999*. <http://malajazemlja.narod.ru/mztrio/mztrio1.html> (30.03.2016)

«Ясная Поляна»: Из материалов самодеятельного журнала толстовского движения в СССР (1989). *Век XX и мир*. № 1: 30—33.

Eižens Valpēters, sast.; Gita Kronberga, red. (2010) *Nenocenzētie: alternatīvā kultūra Latvijā, XX gs. 60-tie un 70-tie gadi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 315 p.

Rīga, Sandr (2011). *Nonfiction*. Rīga: Sacramento. 176 p.

Бек У. (2001) *Что такое глобализация?* М.: Прогресс—Традиция. 304 с.

Гордеева И.А. (2003) «Забытые люди»: История российского коммунитарного движения. М.: АИРО—XX. 240 с.

Здравомыслова Е. (2010) Культурный андерграунд 1970-х: ленинградское кафе «Сайгон» глазами завсегдатая и исследователя. В кн.: *Разномыслие в СССР и России (1945–2008)*. СПб.: Европ. ун-т в Санкт-Петербурге. С. 131–158.

Шкапарс, Янис, сост. (2006) *Балтийский путь к свободе: Опыт ненасильственной борьбы стран Балтии в мировом контексте*. Рига: Zelta grauds. 512 с.

Alston, Charlotte (2014). *Tolstoy and His Disciples: The History of a Radical International Movement*. London; New York: I.B. Tauris. 309 p.

Eglitis, Olgerts (1993). *Nonviolent Action in the Liberation of Latvia*. The Albert Einstein Institution, 72 p. <http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/09/NonviolentActionintheLiberationofLatviaEnglish.pdf> (30.03.2016)

Fitzpatrick, C.; Fleischman, J. (1987) From Below: Independent Peace and Environmental Movements in Eastern Europe and the USSR. In: *A Helsinki Watch Report*. October. 263 p.

Risch, William Jay (2005). Soviet «Flower Children»: Hippies and the Youth Counter-Culture in 1970s L'viv. *Journal of Contemporary History* № 3 (40) (July): 565–584.

Smidchens, Guntis (2014). *The Power of Song: Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution*. University of Washington Press. 415 p.

Yoffe, Mark (1988). Hippies in the Baltic: The Rock-And-Roll Era. *Cross currents: A Yearbook of Central European Culture*, Vol. 7: 157–176. <http://quod.lib.umich.edu/c/crossc/anw0935.1988.001/177:ANW0935.1988.001?page=root;rgn=full+text;size=100> (30.03.2016)

Irina Gordejeva

**No vēlinā padomju perioda neformālo kustību vēstures:
pacifisms Latvijā 1970. gadu otrajā pusē – 1980. gados**

Atslēgas vārdi: pacifisms, hipiju kustība, nevardarbība, kosmopolitisms, *tolstojiešu* kustība

Kopsavilkums

1982. gada martā avīzē “Советская молодежь” (“Padomju Jaunatne”) tika publicēts raksts “Nomaldījušās aitiņas jeb...” par to, ka Rīgā izveidota piecu jauniešu *tolstojiešu* grupa – tie bija pacifisti, kuri nevēlējās dienēt armijā. Pētījumā uzmanība vērsta pacifisma idejai Latvijas jauniešu vidē. Vēlinā padomju perioda vēsturiskajā kontekstā atklāta Latvijas hipiju-pacifistu (Georgija Meitļina, Dmitrija Fedotova, Mihaila Bombina u. c.) kustības vēsture, parādot to vērtību kosmopolitiskās iezīmes.

Irina Gordeeva

**Informal Movements in the Late Soviet Period:
Pacifism in Latvia in the Second Half of the 1970s – 1980s**

Key words: pacifism, hippy movement, nonviolence, cosmopolitanism, Tolstoyan movement

Summary

In March 1982 the Latvian newspaper “*Sovetskaia molodezh*” published an article entitled “*Zabludshie ovechki ili...*” (“The lost sheep or...”). This article informed the readers that the group of five young tolstoyans–pacifists has been revealed in Riga. The paper describes the historical background of the appearance of pacifists in Latvian countercultural communities in the late Soviet period, the connections between Latvian youth (Georgii Meitin, Dmitrii Fedotov, Mikhail Bombin, etc.) and Soviet hippy movement of the time; it also considers the cosmopolitan and pacifist nature of their ideas.

Евгений Гребень

Влияние польской и советской эпохи на межличностные отношения граждан в период нацистской оккупации Беларуси

Ключевые слова: Беларусь, нацистская оккупация, конфликты

До сентября 1939 года белорусские земли находились в составе двух государств — БССР и Польши. Разделенная нация существовала в различных общественно-политических и социально экономических реалиях. Жители Восточной Беларуси в 1930-е годы испытывали на себе репрессии советских властей, жители Западной — сталкивались с дискриминационной политикой польских властей в социально-экономической и культурной сферах, а после вхождения региона в состав БССР началась коллективизация и депортация граждан вглубь СССР. Соответственно, имевшие место в ходе репрессий давние и не очень конфликтные ситуации между жителями Беларуси в условиях немецкой оккупации обострились с новой силой.

На положение человека в период оккупации оказывали влияние его этническое происхождение, социальный статус и довоенные контакты с представителями государственных органов власти, политических партий или силовых структур. Активно выявлялись лица, подозреваемые в лояльности советской власти. В ходе регистрации населения на особый учет брались бывшие красноармейцы, их жены. Сельские старосты вели два списка жителей, фиксируя граждан, проживавших в данной местности до 22.06. 1941 года, и прибывших после начала войны. При приеме на работу в местную администрацию обращалось внимание на биографию претендентов, которые должны были быть лояльны новому режиму и не иметь в роду евреев. Этническая или конфессиональная принадлежность влияли на необходимость выполнения гражданами трудовой повинности и сдачи налогов (Гребень 2016, 48–87). Все это формировало у людей убеждение, что обвинение в связях с советской властью своих бывлых обидчиков — это возможность отомстить им.

Осенью 1941 года во многих районах Западной Беларуси местная администрация и полиция контролировались поляками. Рассматривая поляков в Беларуси как более враждебный элемент, чем титульная на-

ция, немецкие оккупационные власти предпринимали попытки заменить чиновников-поляков белорусами (ГАВт. Ф. 2841. Оп. 1. Д. 1. Л. 23). В годы войны в отношениях между белорусами и поляками отразилось тяжкое наследие политики польской власти. Несмотря на депортации польского населения советскими властями, в регионе проживало еще значительное количество поляков, действовало польское подполье. Если должность в местной администрации занимал поляк, то белорусы подвергались дискриминации, и наоборот (ГАМн. Ф. 4218. Оп. 1. Д. 16. Л. 1; Ф. 4232. Оп. 1. Д. 38. Л. 185). Естественно, что граждане жаловались в вышестоящие инстанции на действия польских чиновников (ГАВт. Ф. 2848. Оп. 2. Д. 4. Л. 10, 10 об.).

Вернувшиеся на прежнее место жительства репрессированные граждане или их родственники ходатайствовали перед местной администрацией или судами о возвращении национализированного имущества, которым в настоящее время распоряжались другие лица или оно находилось в коммунальной собственности. Оккупационная администрация уже осенью 1941 года столкнулась с многочисленными прошениями граждан, требовавших вернуть жилье, принадлежавшее им или их родственникам, репрессированным советской властью. Этого же требовали граждане, вернувшиеся вслед за немецкими войсками из эмиграции (ГАВт. Ф. 2088. Оп. 2. Д. 1. Л. 24 об.). Несколько примеров. Так, Браславская волостная управа в связи с заявлением гражданина о возврате ему вещей, принадлежавших его брату, арестованному в 1940 году, дала распоряжение полиции оказать содействие в их возврате, указав, где и у какого лица они находятся (ГАВт. Ф. 2847. Оп. 1. Д. 18, л. 6). Житель Оршанского района в 1942 году требовал вернуть швейную машинку, конфискованную после ареста и расстрела отца в 1932 году и переданную председателю колхоза (ГАВт. Ф. 2115. Оп. 1. Д. 1. Л. 5). В декабре 1941 года в Витебский мировой суд поступило заявление гражданки, которая просила признать за ней и ее детьми право собственности на половину дома с надворными постройками, которые ранее числились в собственности ее мужа. Супруг гражданки был арестован НКВД в 1937 году, и судьба его была неизвестна. В качестве доказательства были представлены копия свидетельства о браке, копия протокола обыска, произведенного НКВД в 1937 году, платежные документы по налогам на строения и земельной ренте (ГАВт. Ф. 2073. Оп. 8. Д. 511. Л. 1–21). В Микашевичское волостное правление в 1943 году поступило заявление гражданина, просившего передать ему дом, принадлежавший его дяде, вывезенному в Сибирь. Волостная админис-

трация распорядилась передать дом просителю с условием уплаты ежемесячной аренды (ГАБр. Ф. 2733. Оп. 1. Д. 61. Л. 1, 1 об.).

Конфликтные ситуации являлись также наследием периода коллективизации, когда земля переходила в пользование колхозов или других лиц. Граждане, считавшие себя ущемленными советской властью, пытались подвергнуть ревизии сложившуюся в системе землепользования ситуацию. Бывшие собственники требовали возврата своих земель еще и по причине распоряжений немецких властей в самом начале оккупации. В первые недели оккупации, когда власть на захваченной территории Беларуси находилась в руках вермахта, военные власти иногда могли принимать решения о возврате национализированной собственности, что противоречило немецкой оккупационной политике в этом вопросе (ГАВТ. Ф. 2848. Оп. 1. Д. 10. Л. 9). В ноябре 1941 года на имя начальника Клецкой районной управы поступило заявление гражданки, которая сообщала, что в 1939 году советская власть национализировала ее имущество (5 га пахотной земли, 17 га сенокосов, 3 коровы, коня, 2 дома и сельскохозяйственные постройки), которое было передано больнице. По распоряжению немецких военных властей гражданка вернула свою землю, но местная администрация вновь забрала ее хозяйство. Просительнице было отказано со ссылкой на распоряжение оккупационных властей, запрещающее возврат национализированного имущества (ГАМн. Ф. 1538. Оп. 1. Д. 8. Л. 5, 5 об.). В 1942 году Осиповичское районное управление сообщило пятерым гражданам, что их ходатайство о возврате изъятых земли и имущества отклонено, поскольку земля была передана торфозаводу, а постройки не сохранились (ГАМог. Ф. 845. Оп. 3. Д. 2. Л. 113).

В местную администрацию поступали заявления граждан, ходатайствовавших об увеличении приусадебного участка на основании того, что советская власть изъяла у них часть земли (ГАМог. Ф. 270. Оп. 1. Д. 157, Л. 5—40). С лета и до конца 1942 года длилась тяжба между жителями Добрушского района. В ходе разбирательства дела в мировом суде выяснилось, что гражданин вступил в колхоз и перенес туда усадьбу, а земля с 1938 года была передана колхозом другому гражданину (ГАГом. Ф. 1320. Оп. 1. Д. 44. Л. 1—11). Ганцевичский мировой суд 4 мая 1943 года в аналогичном споре принял сторону бывших владельцев земли (ГАБр. Ф. 2152. Оп. 1. Д. 52. Л. 23, 23 об., 32). В Несвижскую районную управу поступило заявление гражданки, которая не поделила с другим претендентом 2 га пашенной земли, оставшейся после репрессированной родственницы (ГАМн. Ф. 1039. Оп. 1. Д. 68. Л. 173). Проблема собственности на землю

видна и на примере заявления жительницы Тереховской волости, которая жаловалась коменданту на действия соседки, не разрешившей ей снять урожай с огорода. Конфликтная ситуация создалась по причине выделения просительнице части огорода, которым ранее пользовалась соседка. Просительница отмечала, что ранее не существовало собственности на землю, поэтому действия соседки рассматривала как неправомерные (ГАГом. Ф. 1336. Оп. 1. Д. 1. Л. 22, 22 об.).

Крестьяне обращались в местную администрацию с просьбой пересмотреть налогообложение с числящейся за ними земли. Например, гражданин просил не начислять налог за землю, которую у него, как кулака, конфисковала советская власть. Из бывших в его собственности до прихода советской власти 50,5 га ему оставили 15 га, конфискованная земля не была никому передана, никем не обрабатывалась, но числилась за прежним владельцем, с которого взимался налог (ГАВт. Ф. 2849. Оп. 1. Д. 6. Л. 5). Нередкими были случаи споров крестьян по вопросам купли-продажи земли или ее самовольной запашки, причем они могли тянуться со времен польской или советской власти (ГАВт. Ф. 2849. Оп. 1. Д. 3. Л. 32, 32 об.).

В ходе межличностных конфликтов между гражданами западных регионов Беларуси нередко были обвинения своих обидчиков в симпатиях к советской власти. Пострадавшие от советской власти стремились отомстить советским активистам, тем более что в начальный период оккупации обвинение в лояльности советской власти могло вызвать репрессии со стороны немцев без детального разбирательства. Например, житель Поставского района был обвинен односельчанином в симпатиях к советской власти (работал секретарем партийного актива), но конкретных фактов просоветской деятельности не приводилось. Обвиняемый признавал, что в свое время обрадовался приходу советской власти, так как ранее преследовался поляками за свои «белорусские убеждения», но вскоре в новой власти разочаровался. По его словам, «ужасы и расправа НКВД так меня разочаровали, что я не мог дальше терпеть и отошел от работы». Как доказательство своей лояльности обвиняемый приводил свидетельства односельчан о том, что он известен как человек религиозный, иконы из дома при советской власти не выбрасывал, посещал церковь, хранил дома Евангелие, что подтверждал и настоятель церковного прихода (ГАВТ. Ф. 2843. Оп. 1. Д. 1. Л. 2—14). В январе 1942 года жительница Поставского района была обвинена в контактах с советской милицией и НКВД и пособничестве в аресте людей. Обвиняемая признала

лишь факт агитации во время выборов в 1940 году, и начальник районной управы счел вину недоказанной (ГАВТ. Ф. 2843. Оп. 1. Д. 2. Л. 2, 3). В другом случае гражданин был обвинен в том, что был секретарем районного комитета комсомола, организовывал «красные уголки» и выступал на митинге, двое других — в проведении коммунистической агитации. На основании опроса полицией односельчан глава районной администрации постановил, что они не проявляли большого усердия в пропагандистской деятельности, вреда никому не принесли, доказательств в симпатии к советской власти нет (ГАВТ. Ф. 2843. Оп. 1. Д. 3. Л. 1–2).

Обвинение в коммунистической деятельности выдвигалось против бывших сотрудников милиции, которые, даже если и не имели отношения к советским репрессиям, по долгу службы могли наживать врагов среди граждан. Глава Поставской районной управы рассмотрел материалы дела по обвинению гражданина в коммунистической деятельности. Среди обвинений фигурировали служба в милиции, участие в аресте и высылке в Сибирь, в убийстве гражданина, покушение на убийство, связи с НКВД. Обвинения основывались на показаниях многочисленных свидетелей, причем дважды уже после окончания расследования полиция приобщала к делу новые свидетельские показания, вынуждая начальника районной управы пересматривать дело. Постановление по делу получилось достаточно пространное (два машинописных листа); его объем и содержание свидетельствовали, что начальник района глубоко вник в суть дела. В частности, относительно обвинений в участии в расстреле гражданина в Поставском парке выяснилось, что обвинение основывается на показаниях гражданки, которая давала их на основании слухов; относительно покушения на убийство свидетель также не смог внятно пояснить, в чем это выражалось. Интересен механизм расследования обвинения в содействии ареста и осуждения советским судом гражданина за оскорбление евреев, которое выдвинул брат осужденного. В процессе рассмотрения материалов дела в архивах Поставской районной управы был найден протокол заседания народного суда Поставского района от 20 мая 1940 года, из которого следовало, что гражданин был осужден условно за оскорбление евреев в публичном месте, и на суде в качестве свидетелей присутствовали евреи, но не обвиняемый. Причастность его к данному инциденту была квалифицирована начальником районной управы как надуманная. Не были доказаны обвинения в преследовании граждан и их высылке в Сибирь. Более того, выяснилось, что высланный советскими властями перед войной гражданин якобы за антисемитскую деятельность,

по словам его отца, на самом деле до сентября 1939 года состоял членом польской шовинистической организации „Лагерь национального единства” (Obóz Zjednoczenia Narodowego). По мнению начальника районной управы, большевики массово выселяли членов таких организаций, и обвиняемый сотрудник милиции не мог быть виновником депортации, даже если и оказывал содействие по долгу службы. Что касается обвинений в связях с НКВД, о чем говорили почти все свидетели, то начальник районной управы указал, что деятельность организации носила закрытый характер и показания свидетелей голословны. Двое свидетелей показали, что он, несмотря на службу в милиции, не был предан советской власти, знал о их антибольшевистских настроениях, но не выдал их, помог людям избежать ареста. Изучив показания, начальник районной управы отметил, что против высказывались польские шовинисты, а в поддержку — лица, враждебные советской власти (ГАВт. Ф. 2843. Оп. 1. Д. 14. Л. 1–2, 20).

Обвинения в коммунистической деятельности могли послужить прикрытием обычной драки, когда виновные пытались таким образом отвлечь внимание властей от своих проступков. Осенью 1941 года в одной из деревень Поставского района группа молодых людей под воздействием алкоголя завязала драку с применением холодного оружия. Пострадавший подал жалобу в полицию, обвинив обидчика в том, что он симпатизировал советской власти, являлся организатором партийной ячейки и советским агитатором и уничтожал иконы. Антицерковную деятельность обвиняемого подтвердили своими подписями 4 гражданина. Один из допрошенных по данному делу показал, что обвиняемый принуждал вступать молодежь в партию под угрозой высылки в Сибирь, а после начала войны открыто ожидал возвращения советской власти. Результаты следствия обвинения не подтвердили (ГАВт. Ф. 2843. Оп. 1. Д. 8. Л. 3–6, 17–21, 25).

Таким образом, довоенные межличностные конфликты, обида на власть сохранялись в памяти людей, вызывая у многих естественное желание отомстить своим бывшим обидчикам, используя оккупационную власть, или же восстановить справедливость, вернув национализированное имущество. Чаще всего это не было проявлением сознательного коллаборационизма, граждане не испытывали иллюзий по поводу немецкой оккупационной политики, но при этом мстили своим оппонентам руками врага.

Список источников и литературы

Государственный архив Брестской области (далее ГАБр). Ф. 2152 (Ганцевичский мировой суд).

ГАБр. Ф. 2733 (Микашевичское волостное правление).

Государственный архив Витебской области (далее ГАВт). Ф. 2849 (Браславская волостная управа).

ГАВт. Ф. 2848 (Браславская районная управа).

ГАВт. Ф. 2847 (Браславский уездный комиссариат полиции).

ГАВт. Ф. 2073 (Витебская городская управа).

ГАВт. Ф. 2115 (Зубовское волостное управление).

ГАВт. Ф. 2088 (Лепельская районная управа).

ГАВт. Ф. 2841 (Миорская волостная управа).

ГАВт. Ф. 2843 (Поставская районная управа).

Государственный архив Гомельской области (далее ГАГом). Ф. 1320 (Добрушский мировой суд).

ГАГом. Ф. 1336 (Тереховское волостное управление).

Государственный архив Минской области (далее ГАМн). Ф. 4232 (Вилейский окружной комиссариат).

ГАМн. Ф. 4218 (Вилейская районная управа).

ГАМн. Ф. 1538 (Клецкая районная управа).

ГАМн. Ф. 1039 (Коллекция малообъемных фондов учреждений оккупационного периода).

Государственный архив Могилевской области (далее ГАМог). Ф. 270 (Жилищный отдел Могилевского городского управления).

ГАМог. Ф. 845 (Осиповичское районное управление).

Гребень Е. А. (2016) Гражданское население Беларуси в условиях немецкой оккупации (1941–1944 гг.): монография. Минск: БГАТУ. 496 с.

Jevgeņijs Grebeņš

**“Poļu laiku” un “padomju laiku” ietekme uz pilsoņu
savstarpējām attiecībām Baltkrievijā nacistu okupācijas periodā**

Atslēgas vārdi: Baltkrievija, nacistu okupācija, konflikti

Kopsavilkums

Līdz 1939. gada septembrim baltkrievu zemes atradās divu valstu – PSRS (Baltkrievijas PSR) un Polijas – sastāvā. Sadalītā nācija pastāvēja dažādās sociāli politiskajās un sociāli ekonomiskajās realitātēs. Austrumu Baltkrievijas iedzīvotāji 1930. gados piedzīvoja padomju varas represijas, Rietumu Baltkrievijas iedzīvotāji tika pakļauti Polijas iestāžu diskriminācijai sociāli ekonomiskajā un kultūras jomā, bet pēc reģiona iekļaušanas Baltkrievijas PSR sākās kolektivizācija un iedzīvotāju deportācijas. Pastiprinājās pirmskara konflikti starp pilsoņiem vācu okupācijas apstākļos. Cilvēku stāvokli ietekmēja viņa etniskā piederība, pirmskara sociālais statuss un kontaktu esamība ar padomju varas, Komunistiskās partijas un drošības spēku pārstāvjiem. To saprotot, iedzīvotāji ziņoja okupācijas varas iestādēm par savu oponentu simpātijām padomju režīmam, līdzdalību pirmskara represijās, kolektivizācijā; etniskie poļi – kolaboracioniskās administrācijas darbinieki – tika pozicionēti kā naidīgi noskaņoti pret vāciešiem.

Pirmskara personīgie konflikti, aizvainojums pret padomju varu palika cilvēku atmiņā, radot vēlmi atriebties saviem pāridarītājiem vai veicināt taisnīgumu, atgūstot nacionalizēto īpašumu. Parasti tā nebija apzināta kolaboracionisma izpausme, iedzīvotājiem nebija ilūziju par vācu okupācijas politiku.

Yauhen Hreben

**The Influence of Polish and Soviet Period
on the Citizens' Relationships during Nazi Occupation in Belarus**

Key words: Belarus, Nazi occupation, conflict

Summary

Until September 1939, Belarusian lands were divided between two states – the USSR (the Byelorussian Soviet Socialist Republic) and Poland. Each of the parts of the divided nation existed in different socio-political and socio-economic realities. Residents of East Belarus in the 1930s experienced repression of the Soviet authorities, inhabitants of West Belarus were subjected to discrimination by the Polish authorities in the socio-economic and cultural spheres. Besides collectivization and deportation of the population started in

the latter region soon after it sentering into the Byelorussian SSR. Pre-war era conflicts between the citizens intensified with renewed vigor under German occupation.

A number of factors influenced the position of a person under occupation: ethnicity, pre-war social status and contacts with representatives of the Soviet government, the Communist Party, and security forces. Realizing this, the citizens reported the occupation authorities on sympathies of their opponents to the Soviet regime, their participation in the pre-war repressions, collectivization. Ethnic Poles, who worked for collaborationist administration, were positioned as people hostile to the Germans.

Pre-war interpersonal conflicts, resentment against the Soviet regime remained in people's memories, causing natural desire of many people to take revenge on their onetime offenders or to restore justice by taking back their nationalized property. It was not a manifestation of conscious collaboration as a rule. The citizens had no illusions about the German occupation policy, the hands of the enemy just avenged their opponents.

Sandra Grigaravičiūtė

Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922

Key words: Far Eastern Republic, Lithuania, Siberia, Chita, Motiejus Čepas, Kazimieras Jocis

Introduction

Lithuanian historiography has until now mostly focused on the relations between Lithuania and Soviet Russia/the Soviet Union; bilateral agreements and their significance were discussed; a study on Lithuanian consulates in Soviet Russia (later – the Soviet Union) carried out by the author of the present paper was published in 2015; the specificity of the activities of the consulate of Lithuania in Petrograd was revealed in Ukraine (Grigaravičiūtė 2015, 58–74). The research concluded that Lithuania had its authorised representatives in Siberia who were later assigned to represent and defend the interests of the citizens of the Republic of Lithuania in the Far Eastern Republic.

A reference to the representation of Lithuania and Lithuanians in the Far East is made in the study on the life and activities of Motiejus Čepas (it is mentioned in the study that he was the leader of the Circle of Chita Lithuanians; in 1917 he acted as a representative of Chita Lithuanians in the Lithuanian Diet (Lith. *Seimas*) in Petrograd; in the period of 1918–1923 he chaired the Transbaikalia Lithuanian Committee for Repatriation of Deportees; in 1921–1923 he served as a representative of the Republic of Lithuania (*Motiejus Čepas*)); however, specific activities of Motiejus Čepas acting in the capacity of an agent and subsequently an authorised representative in Chita are not addressed in the study. A discussion on the posts of the Ministry of Foreign Affairs of the period of 1921–1922 in the verbatim reports of the Constituent Assembly includes a mention of the Lithuanian consulate in Siberia, whereas the Lithuanian and Lithuanian American press wrote about Čepas' appointment as an authorised representative of the Republic of Lithuania in Chita.

The present research is mostly based on the material from Digest 4 of the Fund of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania at the Lithuanian Central State Archives providing information on the specificity

of representation of Lithuanians and Lithuania in the Far East and the Far Eastern Republic (hereinafter – the FER) as well as the information contained in the verbatim reports of the Constituent Assembly, M. Čepas' memoirs (Čepas 2007) and the press. A certain practice of consular representation of Lithuanians, later – Lithuania, established itself and functioned from February 1918 to the beginning of 1923. Lithuanian committees, societies, and National Councils established on the territory of the Russian Empire became “provisional Lithuanian consulates” which took care of Lithuanians and the citizens of the Republic of Lithuania (*Constituent Assembly*, 756). Such a practice was followed in Georgia (to be more precise – the Transcaucasian Republic), Ukraine, Soviet Russia, the Far East and later – the FER. An identical practice was also employed in Turkey, Bulgaria, and Yugoslavia (LCSA, 383. f., 7. i., 214. c., 37. l.). The key goal of these consular institutions was to issue documents to Lithuanians and the citizens of Lithuania to enable their return to Lithuania. Later on, provisional consulates would be replaced by a consul, authorised representative or consular agent appointed by the Republic of Lithuania, whereas the matters of deportee re-evacuation were handled by special authorised representatives for the repatriation of deportees or the so called “authorised representative’s office” used to be set up to coordinate the registration and re-evacuation of refugees.

The study on the representation of Lithuania in the FER will help to reveal the origins of the establishment of the Lithuanian consular service in Soviet Russia and other territories of the former Russian Empire, except for the Baltic states, as well as to focus on the consular practice that existed in the period of 1920–1922.

The research object is consular representation of Lithuanians and the citizens of the Republic of Lithuania in the FER, i.e. Pribaikalia, Transbaikalia, Amur, Primorye and Priamurye (with the northern half of Sakhalin island) regions, in the period of 1920–1922 (see Table 1).

The present report has several objectives: 1) to reveal the network of Lithuanian authorised representatives/agents which functioned in the FER in the period of 1920–1922 as well as the peculiarities of communication of that time; 2) to define the status of Lithuania’s authorised representatives/agents in the FER and the limits of their competence; 3) to enumerate the major fields of activity of Lithuanian authorised representatives/agents in the FER.

Table 1.

**FER territorial-administrative distribution,
April 1920–November 1922 (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.)**

Name of region (область) / governorate	Administrative centre	Controlling authority / notes on the military con- trol of the territory	Appointed agent / authorised representative
Pribaikalia	Verkhneudinsk (later – Ulan-Ude)	FER Government	Bartašius
Transbaikalia	Chita	FER Government	M. Čepas
Amur	Blagoveshchensk	FER Government	Survila
Primorye	Vladivostok	FER Government until May 1921, later – Priamurye Region, the so called Vladivostok Government	Vaitiekaitis, K. Jocis
Priamurye (with the northern half of Sakhalin island)	Khabarovsk	FER Government until May 1921, later – Priamurye Region, the so called Vladivostok Government	

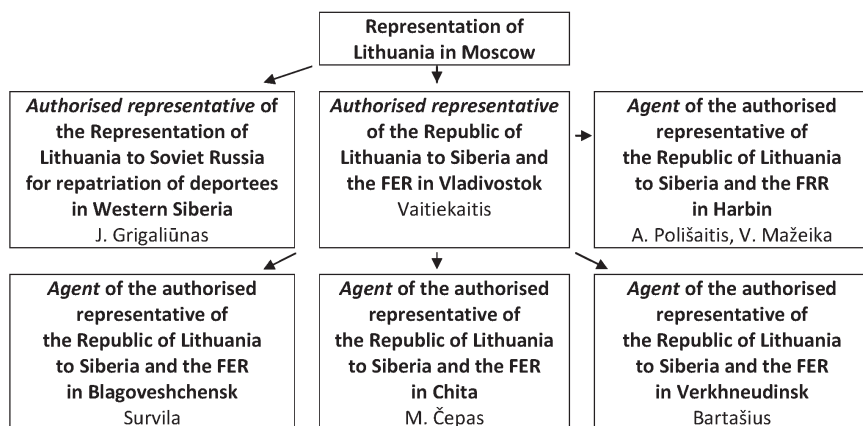
1. Specificity of Lithuania's representation in the FER

The representation of Lithuania in the Far Eastern Republic (hereinafter – the FER) was rather intricate and complex. This report will be concerned with consular representation because Jurgis Baltrušaitis was not appointed a diplomatic representative of the Republic of Lithuania to the FER and did not present his credentials to the FER Government.

When addressing the case of consular representation of Lithuania in the FER, the distinction of consular representatives (hereinafter referred to as authorised representatives/agents) is not an easy task. **First**, the confusion is brought about by the fact that, prior to the appointment of Motiejus Čepas an authorised representative of the Republic of Lithuania to the FER Government on 13 September 1921, an authorised representative to Siberia, Vaitiekaitis, appointed by the Representation of Lithuania to Soviet Russia, and Kazimieras Jocis after him also acted as authorised representatives of the Republic of Lithuania to the FER. They both resided in Vladivostok. The

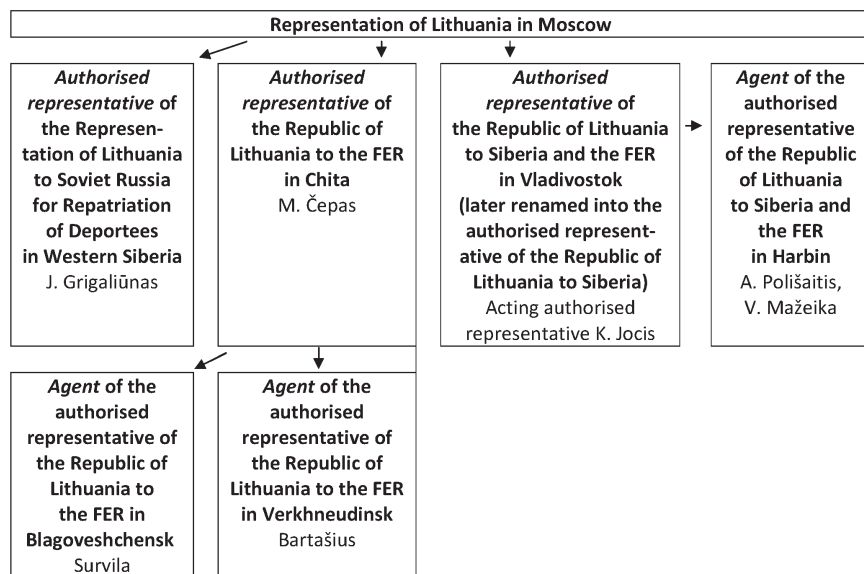
agent Motiejus Čepas, appointed by Vaitiekaitis from 15 December 1920, resided in Chita, the capital of the FER.

Second, after Čepas had been appointed the authorised representative of the Republic of Lithuania to the FER, Vaitiekaitis and Jocis were not revoked from the office of the Lithuanian authorised representative to the FER and their posts were not renamed. Consequently, legal problems regarding application to the FER emerged. It was either the responsibility of Jocis or Čepas. **Third**, both Vaitiekaitis and Čepas could act officially and were officially recognised (granted a provisional exequatur) from 1 April to 13 August 1921. Čepas' appointment, dated 13 September 1921, remained officially unrecognised.

Scheme 1. Scheme of Lithuania's consular representation in the FER,
 October 1920–May 1921

Fourth, after the Priamurye Region separated from the FER (in May 1921) and the Vladivostok Government had been set up, the centre of Lithuania's representation in the FER, which other agents were subordinate to, lost its significance because it could neither contact with the agent remaining in Chita nor with agents in Verkhneudinsk and Blagoveshchensk. The limits of jurisdiction of Vaitiekaitis (later – Jocis) as an authorised representative to Siberia and the FER changed. Starting from the middle of May 1921, the authorised representative could no longer contact with Siberia. His jurisdiction covered the Priamurye Region and Manchuria.

In 1921–1922 authorised representatives, the limits of their jurisdiction and status changed – from non-recognition and temporary recognition to non-recognition. The centre of representation changed as well. It was Vladivostok from October 1920 to May 1921 and Chita from May to November 1922.

2. Legal status of the authorised representative to the FER and the limits of his competence

1 April 1921 (as evidenced by the letter of the FER Ministry of Foreign Affairs (No 997)) and was valid until 13 August 1921.

On 13 August 1921, the FER government delivered a letter to Motiejus Čepas (No 33/3340) stating that “it has not received an official letter on the appointment of Motiejus Čepas a representative to the FER government from the Lithuanian Government directly; it therefore revokes his temporary recognition” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 187. l.). The Lithuanian representative in Moscow, Jurgis Baltrušaitis reported to the FER Ministry of Foreign Affairs about the appointment of Motiejus Čepas “an authorised representative of the Republic of Lithuania to the FER Government” by a telegram of 13 September 1921 (No 6230) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 187. l.). The Lithuanian representative to Soviet Russia wired to the FER Ministry of Foreign Affairs explaining that Čepas had been assigned the care of Lithuanian citizens residing in the FER and expressing an intention to establish the Lithuanian – FER relations. Motiejus Čepas was appointed a Lithuanian authorised representative to the FER Government (“уполномоченным Литвы при Правительстве ДБР в Чите”). However, the telegram did not suffice to the FER Government. What is more, it expressed no reaction to the note of the Republic of Lithuania of 25 November 1921 to the FER regarding the appointment of Motiejus Čepas and requested that Lithuania grant its recognition to the FER (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 188–190. l.).

The FER requested that the appointment would be granted by the Ministry of Foreign Affairs in Kaunas; however, in the case of remote regions or the regions which were very difficult to communicate with and the situation was better understood by a representative or an authorised representative already based in those regions, the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs followed a principle of authorising the already delegated persons to appoint authorised representatives or agents, if required. Therefore, on 27 August 1921, the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs delivered an official letter to the Lithuanian representative in the Russian Federation, Jurgis Baltrušaitis in Russian stating that Jurgis Baltrušaitis was entrusted the care of Lithuanian citizens in the whole former Russian Empire, except for the Baltic states, and he was also awarded the right to appoint authorised representatives to the governments of all independent republics established in the specified territory to act “in the capacity of *chargé d'affaires*” who would belong to the Lithuanian diplomatic corps by also “providing them with the rights and privileges of diplomatic representatives” (“в качестве поверенных в делах Литвы с присвоением им прав и преимуществ дипломатических представителей,

входящих в состав дипломатического корпуса Литвы”) at his discretion (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 195. l.). The right was awarded in pursuit of a faster establishment of relations with the republics concerned (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 195. l.).

Thus, it is obvious that the FER waited for the credentials of Jurgis Baltrušaitis as evidence that he represented Lithuania in the FER. The Lithuanian Ministry of Foreign Affairs was not going to send such a letter. In the letter to the Minister of Foreign Affairs, Vladas Jurgutis, dated 12 May 1922, Motiejus Čepas suggested a proposal on the solution to the problem. He proposed such a variant of representation which was already applied in the FER by China. He argued that there was no need for Lithuania to have a permanent Lithuanian authorised representative in Chita. He offered to appoint a delegate with a special mission to negotiate with the FER government that the delegate could re-evacuate the deportees and to obtain an extension for the option of the Lithuanian citizenship. An already established agent network could provide assistance to the delegate (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.).

The competence of the authorised representative and agents to the FER is another question. The correspondence between Čepas and the Ministry of Foreign Affairs, Vaitiekaitis and the Representation of Lithuania in Moscow prompts an assumption that both an authorised representative and an agent acted within the remit of the consul/consular agent and followed the Consular Statute of the Russian Empire (*Свод законов Российской империи. Уставъ консульскій*. Том XI, часть 2. Санктпетербургъ, 1903.) as well as the instructions of the Ministry of Foreign Affairs and the Representation of Lithuania in Moscow in their activities.

3. Communication

In his letter of 14 October 1921, Avižonis proposed Čepas to agree upon and use the FER train carriage of the diplomatic courier operating on the Moscow–Chita route for maintaining communication with the Representation of Lithuania in Moscow and other Lithuanian authorised representatives in Soviet Russia (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 105. l.). Čepas was informed by the FER Ministry of Foreign Affairs that there was no such a carriage, and even if there was, it operated very rarely; therefore, diplomatic couriers went on the same carriages as other passengers. The FER Ministry of Foreign Affairs promised to accept the Lithuanian agent’s diplomatic packages and to carry them to Moscow. To go to Moscow with a package, a courier sent by a Lithu-

anian agent had to obtain the Sibrevkom visa. It could be issued upon a prior order in writing or by a telegram. Sibrevkom could either issue or not issue a visa. Therefore, Čepas actively requested the Lithuanian representation in Moscow to agree with Sibrevkom that an instruction was given to issue a long-term authorisation for the couriers travelling on a Lithuanian agent's assignment (to Moscow or Omsk) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 105. l.).

In 1921–1922 the authorised representative of Lithuania to Siberia and the FER residing in Vladivostok, Vaitiekaitis, and his successor Kazimieras Jocis carried on correspondence with the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs in Kaunas through the Lithuanian representation in Moscow, the Lithuanian representation in London, and the Lithuanian representation in Washington (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–59. l.; LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 203. l.). The authorised representatives of Lithuania residing in Vladivostok maintained a close communication with the foreign consular corps in Vladivostok and the International Red Cross in search of the ways to transport Lithuanian deportees to their homeland (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 27. l.; LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 1. l.). Correspondence was maintained with the agents in Chita and Harbin regarding the matters of registration and re-evacuation of Lithuanian deportees (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). The authorised representative would transfer the money from Vladivostok to Chita through Lukavičius and Podliaskis in Manchuria (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–59. l.).

In the period of 1920–1921, the agent of the authorised representative of Lithuania to Siberia and the FER in Chita, Motiejus Čepas corresponded with the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs through the Lithuanian representation in Moscow concerning the problems arising due to his legal status in the FER and the re-evacuation of Lithuanian deportees (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 35–36. l.; LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.). He also maintained communication with his direct superior Vaitiekaitis and Kazimieras Jocis regarding the collection of fees, issue of documents, registration of Lithuanians, and other matters. With regard to the registration and re-evacuation of Lithuanian deportees, Motiejus Čepas communicated with the authorised representative of the Representation of Lithuania to Soviet Russia for repatriation of deportees in Western Siberia (based in Omsk), Jonas Grigaliūnas and his secretary Aleksandras Puodžiūnas. He also corresponded with the head of the Deportee Division of the Representation of Lithuania in Moscow Indreika, L. Bagdonas (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 22. l.) and the secretary of the

representation in Moscow, J. Avižonis. He carried on correspondence with the Lithuanian consul in Moscow, Antanas Gaidamavičius regarding the return to Lithuania and the issue of documents to him and his family (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 42–43. l.).

Čepas maintained a close communication with the FER Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of the Interior. He corresponded with the FER Ministry of Foreign Affairs on the issue of exequatur for him and the authorised representative Vaitiekaitis and the issues relating to the representation of Lithuanian interests. The communication with the FER Ministry of the Interior was concerned with the registration and re-evacuation of Lithuanians. Correspondence on the issues of representation of Lithuanian citizens was also maintained with other agents to the FER based in Harbin (agent's secretary Kazys Vinskis), Verkhneudinsk (Survila), Blagoveshchensk (Bartašius). Ongoing communication was maintained with the heads of Lithuanian committees in Vladivostok, Harbin, Chita, Blagoveshchensk, Khabarovsk, Verkhneudinsk (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.).

4. Activities of authorised representatives and agents

The authorised representatives and agents appointed to Siberia and the FER worked in several activity fields: 1) they registered Lithuanian deportees and took care of their re-evacuation from the FER; 2) they issued passports and certificates, collected fees and charges; 3) they took care of educational, cultural, and pastoral care matters.

4.1. Registration of Lithuanians and attempts of their re-evacuation

Registration. Lithuanians in the Far East were scattered across the whole territory and were predominantly concentrated in the cities which were close to train stations or not far from them. The registration of Lithuanians in the Far East was held several times. The first registration took place in February 1918, the second – in autumn 1921, the third – in April – May 1922 and the fourth – in September 1922 (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.). Čepas divided registered Lithuanians into three categories: 1) Lithuanian deportees; 2) Lithuanian optants; 3) Lithuanians – candidates to optants. Upon expiry of the established term for option (from 27 April 1921 to 28 November 1921 (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 121–122. l.)) the latter ones were considered the citizens of the FER (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.).

Table 2.

Details of registration of Lithuanians in the Far East, 1918–1922

Year, city	Deportees	Optants	Candidates to optants	Total
February 1918 (Chita)				268
Autumn 1921 (Chita)				257
End of 1921 (Verkhneudinsk)				133
1921; whole area of the FER Details provided by Kazimieras Jocis (authorised representative in Vladivostok) to the consular corps of Vladivostok				580
16 April 1922 (Chita and its environs)	13	31	21	65
12 May 1922 (Chita and its environs)	18	28	26	72
25 May 1922 (Chita and its environs) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 73. l.)	36	30	37	103
September 1922; the registration took place three days (Chita)				122

Until the spring of 1922, the registration was only held in cities which were home to the most numerous Lithuanian colonies and where Lithuanian committees or societies were established. Societies functioned in Vladivostok, Harbin, Chita, Blagoveshchensk, Khabarovsk, Verkhneudinsk (now Ulan-Ude) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.). Lithuanians in the FER were informed about the planned or ongoing registration by several channels: 1) through local press (*Far East Telegraph*); 2) through leaders of Lithuanian committees and societies; 3) through sacred service in the church (priest Peleckis). Not all Lithuanians registered. The lists compiled mostly included Lithuanians residing in cities and near railway lines. A part of Lithuanians registered in the lists compiled by the Polish gmina (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.). The numbers of Lithuanians entered in the lists and the persons listed changed because, according to Čepas, “Lithuanians tried to withdraw to the West” as a result of the change of government in the region (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.). In 1921 the acting authorised representative of the Republic of Lithuania, Kazimieras Jocis had specified in the

Vladivostok consular corps that there were 580 Lithuanians in the region (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.).

According to Čepas, in the spring of 1922 there could be from 1,000 to 1,500 Lithuanians willing to return to their homeland. However, he offered to reduce the number by 1/3 because the residents of Vilnius Region were prohibited entrance to the Republic of Lithuania. Only those were admitted to the echelons of deportees under the instructions of the Representation of Lithuania in Moscow who presented the following: 1) passports issued by the tsarist authorities in Lithuania in the period 1913–1915, requisition sheets or property description; 2) documents and certificates on the relief of deportees of the period 1914–1917 issued by the Tatiana Committee or other committees and institutions; 3) certificates issued by the Lithuanian Ministry of the Interior. Such documents were required by an optant or a candidate to optants. Half of Lithuanians in the FER did not have such documents (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.).

Attempts to re-evacuate Lithuanians in 1921–1922. There was no authority in the FER which would perform the re-evacuation of deportees; therefore, authorised representatives and agents resorted to various means to organise centralised re-evacuation from Chita through the Committee set up by the Polish gmina (*Комисия организаций беженцев германских войск западных губерний* (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 42–43. l.; LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 34–34a. l.)) or from Vladivostok by means of assistance of the consular corps residing in Vladivostok and the International Red Cross (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). Seeing a sluggish re-evacuation process, some Lithuanians exploited the emerging possibilities of departing from the FER to Soviet Russia (by obtaining certificates from the railway workers' trade union (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 34–34a. l.) or having enrolled in the Belarusian echelon (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 206. l.)). The re-evacuation of Lithuanians from the FER in the period of 1921–1922 was rather troublesome due to several reasons: one of them – the absence of authorities responsible for evacuation in the FER; second – the requirements of the FER Ministry of Foreign Affairs to grant recognition to the FER, send a diplomatic representative and sign an agreement (in the opinion of Lithuanian authorised representatives, they were most likely inspired by Soviet Russia). A failure to meet the aforesaid requirement meant double bureaucratic barriers: the first – by obtaining a visa of the Soviet Russia and the train carriages from the FER to the border of Soviet Russia; the second – by obtaining train carriages from the border of Soviet Russia with the FER. Third, complex conditions for communication (it took

very long for correspondence to travel to authorised representatives and from them) prevented the Lithuanian authorised representative and his agents from urgent performance of the instructions given to them. It was eventually resolved that, to re-evacuate Lithuanians from the FER, a special authorised representative would be required who would be authorised to endorse documents at the point of re-evacuation. In October 1922, A. Lisauskas wrote in his letter to Čepas that the whole work of repatriation of refugees in Russia and Lithuania was about to finish, and the refugees willing to return to Lithuania from 1 November 1922 would have to travel through Moscow “individually and at their own expense.” They would have to obtain passports or *sauf-conduit* at the Representation of Lithuania in Russia and to return through Latvia (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 20–21. l.). Hence, in the period of 1921–1922 the organised re-evacuation of Lithuanian deportees from the FER ended in failure.

4.2. Issue of passports and certificates, collection of fees

On 10 November 1920, the Lithuanian authorised representative to Siberia and the FER, Vaitiekaitis invited all Lithuanians residing in the region under his jurisdiction “to obtain national passports”. Each person issued a passport was charged the following: 1) a passport fee of 5 yens (from autumn 1921 – golden roubles) and 2) “the fundamental public fee” equal to 2% of the wage (income) of the previous year (see Table 3) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 203. l.). On 21 December 1920, Vaitiekaitis offered his agent in Chita, Motiejus Čepas, appointed on 15 December 1920, to levy the established fees in the area under his jurisdiction (Transbaikalia and Pribaikalia region) at his discretion, taking into account the financial capacities and situation of the local population. Čepas followed the advice after discussing the situation with the chairperson of the Presidium of the Chita (Transbaikalia region) Lithuanian Committee and other members (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 203. l.). A fee equal to 3 yens/golden roubles was charged for the issue of a certificate (see Table 3) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.).

In 1921, 291 yens/roubles were collected for 64 passports issued in Chita; consular and public fees accounted for 311 yens/roubles, excluding 26 yens/roubles, which make the total of 628 yens/roubles. The fee was reduced twice for poor Lithuanians; some of them were issued documents free of charge (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.). In 1921 the agent Survila, based in Blagoveshchensk, also collected fees for consular services but the amount collected is not known. Čepas believed that the amount collected should have been

slightly smaller than that collected by him because Survila would charge only 3 yens/roubles per passport. Agent Bartašius, based in Verkhneudinsk, did not issue passports and did not generate any income (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.). In 1922, upon coordination with the new Lithuanian authorised representative in Eastern Siberia, Vladivostok, Kazimieras Jocis, Motiejus Čepas introduced a registration fee: 1 golden rouble per deportee, 0.5 golden rouble per deportee's wife and 0.25 rouble per deportee's child up to 14 years old (see Table 3) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 74. l.). The fee was twice lower for optants and candidates to optants (see Table 3). The remaining half had to be paid after train carriages were obtained. By 12 May 1922, Čepas received 9 golden roubles for the issue of 3 certificates. 14.25 golden roubles were collected from 18 deportees, 10.75 golden roubles from 28 optants, and 9.12 golden roubles from 26 candidates to optants. A total of 34.12 golden roubles were collected (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.).

Table 3.

**Fees for the services provided by Lithuanian authorised representatives
and their agents in the FER and the size of the fees collected
from October 1920 to October 1922**

(LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.; LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 74. l.)

Name of the fee collected by an authorised representative/agent or a service provided by him	Fee in yens/golden roubles or %
Passport issue	5 yens/roubles
Permit issue	3 yens/roubles
Public fee	2 % of the optant's annual wage
Issue of certificate on the deeds of the transfer of property	3 % of the optant's annual wage
Registration fee per deportee (from spring 1922)	1 yen/rouble
Registration fee per deportee's wife (from spring 1922)	0.5 yen/rouble
Registration fee per deportee's child up to 14 years old (from spring 1922)	0.25 yen/rouble
Registration fee per optant/candidate to optants (from spring 1922)	0.5 yen/rouble
Registration fee per wife of an optant/candidate to optants (from spring 1922)	0.25 yen/rouble
Registration fee per child of an optant/candidate to optants who is up to 14 years old (from spring 1922)	0.12 yen/rouble

The collection of fees was based on the principle that “like all residents of Lithuania, Lithuanians residing in the FER must, first of all, help the Government of the Republic of Lithuania to create and strengthen our country and, second, cover all costs resulting from the defence of their interests on the territory of the FER at their expense” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 203. l.).

In May 1922, Čepas made a proposal to the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs to establish the fees not only in ostmarks (the then Lithuanian currency before the introduction of the litas on 1 October 1922) which were not available in the FER but also in the FER currency, golden roubles, because “no one accepted the ‘pieces of paper’ of Soviet Russia”. He offered to renumerate the work of the “delegate” sent for the re-evacuation of Lithuanians from “the income received” and to assign a credit from the Ministry of Foreign Affairs to cover work related costs. He also proposed to retain the fees introduced to Lithuanians by Vaitiekaitis because “they already got accustomed to them” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.).

Hence, consular representatives and agents in the FER collected the fees of three types: public, consular, and registration fees. In the period from October 1920 to April 1922, public and consular fees were collected, whereas from April to November 1922, another, registration fee, was added to them.

4.3. Cultural activities of Lithuanian authorised representatives and agents in the Far East

Authorised representatives and the agents assigned by them met the needs of Lithuanian compatriots for education, culture, pastoral care. Lithuanians in the Far East would receive books for teaching children from Lithuanian Americans. Books would be delivered to Chita through Vladivostok (through K. Vinskis) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). The Lithuanians in Chita received the following books: Juozas Damijonaitis’ *Brief Grammar of the Lithuanian Language, ABC (Part I), Primer of Reading*, Pranas Klimaitis’ *History of Lithuania, Brief History and Liturgy of the Church*, Petras Bendorius’ *Children’s Star* (Part I and II) and other books (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). The spread of God’s word in Lithuanian was also a matter of concern. In the spring of 1922, the Lithuanian authorised representative in Vladivostok, Kazimieras Jocis succeeded in talking the Polish priest into reading the Gospel in Lithuanian after he was promised lessons on correct Lithuanian pronunciation on Saturday evenings (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). Special evenings were organised to Lithuanians during which lectures were delivered on the past and national holidays of Lithuania (LCSA,

383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.). On 16 February 1922 in Chita, Motiejus Čepas gave a lecture to Lithuanians entitled *Four Years of Lithuania's Independence* (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 136–142. l.).

Conclusion

The analysis of archival material revealed that, from October 1920 to May 1921, Lithuania had one authorised representative in Siberia and the FER who resided in Vladivostok; his assigned agents in Chita, Verkhneudinsk, and Blagoveshchensk were subordinate to him. From September 1921 to 15 November 1922, there was one authorised representative in the FER who resided in Chita and to whom agents in Verkhneudinsk and Blagoveshchensk were subordinated, and one authorised representative to the Priamurye Region in (Eastern) Siberia who resided in Vladivostok. Both the authorised representative and the agent assigned by him acted within the remit of the consul and the consular agent and followed the Consular Statute of the Russian Empire in their activities.

The examination of correspondence between Lithuanian authorised representatives and agents and the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs prompts a conclusion that Lithuanian authorised representatives and agents to Siberia and the FER worked in several directions: 1) they registered Lithuanian deportees and took care of their re-evacuation from the FER; 2) they issued passports and certificates and collected fees; 3) they took care of the matters related to education, culture, and pastoral care.

References

FER note to the Representation of Lithuania to Soviet Russia regarding the note of the Republic of Lithuania to the FER of 25 November 1921 on the appointment of Motiejus Čepas. Lithuanian Central State Archive (further – LCSA), 383. fund (further – f.), 4. inventory (further – i.), 49. case (further – c.), 188–190. list (further – l.).

Letter of Appointment of Juozas Macevičius of 2 May 1921. LCSA, 383. f., 7. i., 214. c., 37. l.

Letter of Vladas Jurgutis to the Lithuanian representative in Soviet Russia of 12 August 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 27. l.

Official letter of the Ministry of Foreign Affairs to the Lithuanian representative in the Russian Federation of 27 August 1921 (in Russian). LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 195. l.

Report of 22 December 1922 (in Russian). LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 1. l.

Report of A. Lisauskas to M. Čepas of October 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 20–21. l.

Report of Kazimieras Jocis (authorised representative of the Republic of Lithuania to Siberia) to the Representation of Lithuania in Moscow of 31 January 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 187. l.

Report of Kazimieras Jocis to the Deportee Division of the Representation of Lithuania to Soviet Russia of 18 April 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 121–122. l.

Report of Kazimieras Jocis to the Lithuanian authorised representative to the FER Motiejus Čepas in Chita of 18 May 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.

Report of L. Bagdonas to the Ministry of Foreign Affairs of November 1922. LCSA. 383. f., 4. i., 49. c., 22. l.

Report of Motiejus Čepas to the authorised representative of the Representation of Lithuania in Moscow for the affairs of deportees in Omsk Jonas Grigaliūnas of 1 June 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 42–43. l.

Report of Motiejus Čepas to the Deportee Division of the Representation of Lithuania to Soviet Russia of 19 May 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 74. l.

Report of Motiejus Čepas to the Lithuanian representative to Soviet Russia and the FER of 31 December 1921. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 105. l.

Report of Motiejus Čepas to the Minister of Foreign Affairs Vladas Jurgutis of 12 May 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 48–55. l.

Report of Motiejus Čepas to the Representation of Lithuania in Moscow of 11/21? July 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 34–34a. l.

Report of Motiejus Čepas to the Representation of Lithuania to Soviet Russia and the authorised representative to the FER on deportee affairs of 15 July 1921. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 206. l.

Report of Motiejus Čepas to the Representation of Lithuania to Soviet Russia of 5 December 1921. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 203–203a. l.

Report of Motiejus Čepas to the secretary of the Representation of Lithuania in Moscow of 18 April 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 35–36. l.

Telegram of Motiejus Čepas to Moscow of 25 May 1922. LCSA, 383. f., 7. i., 214. c., 37. l.

Text of Čepas' lecture *Four Years of Lithuania's Independence* of 16 February 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 136–142. l.

Čepas M. *Molio Motiejaus užrašai*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2007. 512 p. Constituent Assembly. Sitting No 68 of 3 March 1921, p. 756.

Grigaravičiūtė S. (2015) Lithuanian Consulates in Soviet Russia / the Soviet Union, 1921–1923. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVIII*. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, p. 58–74.

Motiejus Čepas. http://www.spaudos.lt/Knygnesiu_paminklai/knygnesiai/cepas.html (19.07.2015).

Sandra Grigaravičiūtė

Lietuvos pārstāvniecība Tālo Austrumu Republikā (1920–1922)

Atslēgas vārdi: Tālo Austrumu Republika, Lietuva, Sibīrija, Čita, Motiejus Čeps, Kazimiers Jociis

Kopsavilkums

Pētījuma objekts ir lietuviešu un Lietuvas Republikas pilsoņu konsulārā pārstāvība Tālo Austrumu Republikā (TAR) 1920.–1922. gadā. Ši jautājuma izpēte palīdz noteikt Lietuvas konsulārā dienesta izcelsmi Padomju Krievijā un citās bijušās Krievijas impērijas teritorijās. Rakstā tiek pievērsta uzmanība arī pētamā perioda konsulārā darba praksei. Darba mērķis – atklāt Lietuvas pilnvaroto pārstāvju un aģentu tīklu TAR 1920.–1922. gadā; raksturot viņu statusu, kompetences robežas un darbības pamatjomas, kā arī noteikt norādītā laika diplomātisko kontaktu īpatnības. Arhīva materiālu analīze liecina, ka no 1920. gada oktobra līdz 1921. gada maijam Lietuvai bija viens pilnvarotais pārstāvis Sibīrijā un TAR, kas dzīvoja Vladivostokā; viņam bija pakļauti aģenti Čitā, Verhneudinskā un Blagoveščenskā. No 1921. gada septembra līdz 1922. gada 15. novembrim bija viens pilnvarotais pārstāvis Čitā, kuram bija pakļauti aģenti Verhneudinskā un Blagoveščenskā. Vēl viens pilnvarotais pārstāvis no Vladivostokas sniedza pakalpojumus arī Amuras apgabalā un Austrumsibīrijā. Pilnvarotais pārstāvis un aģenti darbojās konsula un konsulārā aģenta kompetences ietvaros un savā darbībā sekoja Krievijas impērijas Konsulāro statūtu normām. Sarakstes starp Lietuvas pilnvarotajiem pārstāvjiem un Ārlietu ministriju izpēte atklāj lietuviešu diplomātu darbības virzienus TAR: evakuēto lietuviešu reģistrācija un rūpes par viņu reevakuāciju; pasu un sertifikātu izsniegšana un iemaksu vākšana; ar izglītību, kultūru un reliģiju saistīto jautājumu risināšana.

Maija Grizāne

Correspondence between Latvian and Lithuanian Old Believers about Publishing and Purchasing Religious and Educational Editions (1927–1940)

Key words: Old Believers, Latvia, Lithuania, correspondence, religious and educational editions

Disseminating a unified approach to religious and secular life by encouraging education on different levels became one of the most significant tasks for the previously split Baltic Old Belief in the 1920s and 1930s.

The present paper examines the documents from the Lithuanian State Historical Archives (LSHA) – the correspondence between Latvian and Lithuanian Old Believers, where the questions about religious and educational editions are discussed. The participants of the correspondence were the leaders of the Old Believers' managing organizations: the Central Committee on the Old Believers of Latvia¹ (hereafter – CCOBLV) and the Central Council of Old Believers in Lithuania² (hereafter – CCOBLT). Since 1929, when there was a split among Latvian Old Believers, there had appeared a new participant in the correspondence – the Council of Old Believers' Conferences and Congresses in Latvia³, and since 1934, after the state coup of Kārlis Ulmanis, followed by the closure of public organizations, the main representatives of Latvian Old Believers became the Grebenshchikov's Old Believers' Parish in Riga⁴ (hereafter – GOB).

One of the most popular and demanded editions among the Old Believers were annual calendars, because they contained not only data about religious holidays, but also practical and educational information. In 1922, CCOBLV published "Old Believers' Calendar and Guide for 1923" and along with holidays described the laws, which could be useful for the Russian inhabitants of Latvia. During the next three years, the calendar was not published, but at the end of 1926 there was published "The Old Believers' Calendar for 1927".

¹ Центральный Комитет по делам старообрядцев Латвии

² Центральный Совет по делам старообрядцев в Литве

³ Совет старообрядческих соборов и съездов в Латвии

⁴ Рижская Старообрядческая Гребеншиковская община

The editor of this calendar was father Avdey Yekimov – the head of Spiritual Committee and the leader of Old Believer’s Jaunbūve (New Suburb) Parish in Daugavpils. In total, he had published five calendars for 1927, 1928, 1929, 1930, and 1931 (Алексеев, 2010).

The above-mentioned annual calendars were in demand among Lithuanian parishes, and their members throughout the period of publishing asked for more and more issues of calendars in the letters addressed to Latvian publishers (LSHA f. 1832, 1–4). However, there was one problem to be reckoned with: not everybody could afford to buy a calendar for the nominated price. For instance, on December 25, 1928, in the letter to father Avdey Yekimov the head of CCOBLT Vasilij Prozorov wrote that his companions were not able to sell the calendars for 1929 for the nominated price – one Latvian Lat, and asked for a discount of 25 cents, arguing that in this case the number of sold calendars would be four times bigger and emphasizing that the calendar was a significant tool of uniting the Old Believers (LSHA f. 1832, ap. 1. b. 4, lp. 46).

Since 1931, father Avdey Yekimov began to work in Moskvina Old Believers’ parish and ceased publishing the calendars. Lithuanian Old Believers sent several letters to Latvia asking if the calendars for the next years would be published, but got negative answers (LSHA f. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 157). Since 1931, there was an interruption in publishing of annual calendars and further editions were published by GOB: in 1935 “The Old Orthodox Calendar for 1936” was issued under the editorship of GOB leader Lev Murnikov and the leader of The Group of Adherents of the Past⁵ Ivan Zavoloko (Алексеев, 2010). This was the last Old Believers’ annual calendar published in the 1920s and 1930s.

Another group of archival documents relates to the journal “Rodnaya Starina” (LSHA f. 1832, ap. 1, b. 4). The journal was devoted to the questions of religious, cultural, and moral education. The initiator of the edition was Ivan Zavoloko. In total, from 1927 to 1933, he had edited 13 numbers of the journal. The Lithuanian State Historical Archives store a valuable correspondence about the very beginnings of the publishing of the journal. In his letter to the members of CCOBLT on 15 December 1927, Ivan Zavoloko wrote that the publication of the journal was kept at the expense of The Group of Adherents of the Past where the majority were young people with small earnings. He wrote, “Our business is ideological, we have no other

⁵ Кружок ревнителей старины

goals, excepting for raising the cultural level of Old Believers' youth, which is very low in Riga" (LSHA f. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 5). I. Zavoloko also mentioned that the publishing of the journal was supported by the elder people and concluded that financial support would follow the ideological one. At the end of the letter, Ivan Zavoloko described the contents of the first four numbers of the journal and encouraged Lithuanian Old Believers to send their articles about the Old Belief in Lithuania as well as to make critical remarks about the first issue (LSHA f. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 5). In the next letter on 28 December 1927, I. Zavoloko wrote that the first numbers of the journal would be published in the middle of January and 60 copies would be sent to Lithuania (LSHA f. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 14).

The first issues of the journal inspired Lithuanian Old Believers to send photos with the members of CCOBLT and the Clergy of Kaunas Old Believers' worship house (LSHA f. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 32). In the reply to this letter, I. Zavoloko asked them to send also articles and promised to include the photos in September issue of the journal (LSHA f. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 36). Similarly to the annual calendar, there were problems with spreading of "Rodnaya Starina" because of the price. On 24 August 1929, in his answer to Lithuanian Old Believers I. Zavoloko gave a permission to sell the journal for two Lithuanian Lits instead of four and regretted that there was no possibility to make a larger discount, because the publishing of the journal directly depended on its distribution (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 62). At the end of 1929, there was published a special, eighth issue of the journal dedicated to Christmas, and its price was only one Lithuanian Lit (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 88). The letters of Ivan Zavoloko show that he genuinely tried to make the journal available to a larger audience of readers and that its distribution for money was a necessary measure to obtain funds for the publication of the issues. In total, "Rodnaya Starina" was published irregularly: in 1928 – six issues, in 1929 – two, until 1933 – one issue per year.

Apart from editions with versatile themes, there were published special educational editions, that were very demanded among Old Believers both in Latvia and Lithuania: the textbook "Zakon Bozhii", the Church Slavonic Alphabet book, the prayer book, and the song book.

The first issue of the textbook on religious doctrine ("Zakon Bozhii") in Latvia was prepared in Rēzekne in 1928 and was edited by father Avdey Yekimov. The book was published by CCOBLV. Already before the publishing, in the letter written on 8 February 1928, Lithuanian Old Believers asked Ivan Zavoloko about the textbooks and their price (LSHA F. 1832,

ap. 1, b. 4, lp. 13). In March, he answered that the new textbook was ready for printing, but was not delivered to printing house (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 20). Nevertheless, in July 50 copies of the textbook were sent to Lithuania, each of them cost 60 Latvian cents (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 39).

In 1930, Lithuanian Old Believers received 100 exemplars of the Church Slavonic Alphabet book published by GOB, 40 Latvian cents each (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 109). Next year the same 100 exemplars cost twice as much – 80 Latvian Lats for all, but still were on demand (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 141).

At the end of 1931, Lithuanian Old Believers asked for more textbooks “Zakon Bozhij” and the Church Slavonic Alphabet books, but on 21 December 1931, the Central Committee on Old Believers in Latvia replied that the mentioned books could be sent only after receiving the payment (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 157). The next year “Zakon Bozhij” edited by A. Yekimov remained merchantable, that is why Lithuanian Old Believers asked to send 100 exemplars more, however they received a negative answer, because there were no books left and nobody new, if they would be published in future (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 179).

“Zakon Bozhij” was one of the most significant Old Believers’ educational books, and in 1933 GOB published a new one (edited by Ivan Zavoloko). In autumn, 1934, Lithuanian Old Believers received 100 exemplars, 70 cents each, and the next year more than 100 exemplars – 80 cents each. In addition, Riga’s Old Believers enclosed 100 Church Slavonic Alphabet books and 250 annual calendars for 1936 (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 65, lp. 7).

Another important edition, which was mentioned in the correspondence between Latvian and Lithuanian Old Believers, was the Manual of Public Worship that was published in 1936 by GOB. In the April letter, Riga’s Old Believers offered this Manual for a lower price – 50 cents instead of one Lat, because this edition was a very necessary and valuable teaching aid for the leaders of parishes (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 65, lp. 34).

The correspondence not only demonstrates the way of collaboration between Latvian and Lithuanian Old Believers and reveals particularities of some Old Believers’ editions, but also indicates several important problems to be solved and aims to be achieved by Old Believers in the 1920s and 1930s. First, the lack of educated people, who would be able to develop teaching aids for the uneducated parish members, enlarged the demand for educational issues. Another problem was the dependence of Lithuanian Old Believers upon Latvian Old Believers in publishing and educating spheres

that, nevertheless, had a positive side, too: the common sources of educational information encouraged the cultural unification of Old Believers of both countries. The third problem is the lack of financial means to publish the editions and to set lower prices for them, on the one hand, and comparatively poor parishioners, who could not afford to purchase the editions for the nominated prices, on the other. Nevertheless, the financial problems between Lithuanian and Latvian partners were usually discussed in a friendly manner, even though sometimes it reminded of a kind of trading: Latvian Old Believers offered their editions for selling and Lithuanian Old Believers regularly asked for discounts and were late with payments.

By the end of 1936, CCOBLT had received several letters from GOB with a requirement to pay the debt in the amount of 288.75 Lats, which had not been paid since the end of 1935; the unpaid editions were: 100 exemplars of “Zakon Bozhiy”, 100 exemplars of the Church Slavonic Alphabet book and 250 annual calendars (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 65, lp. 31, 35). Because of the silence from the Lithuanian side, Riga’s Old Believers threatened to “implement measures” in order to get the payment in accordance with the law (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 65, lp. 39). CCOBLT quickly paid the debt and wrote in their letter that the payment had been delayed because of the parishes, which had too slowly paid for the calendars, and because of those parish leaders, who lived close to the borders of Latvia and did not buy the calendars from the Council, but bought them themselves (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 65, lp. 40).

Another disagreement between Latvian and Lithuanian Old Believers over money happened in 1930. CCOBLV received a letter from CCOBLT with a request to order 100 exemplars of books with everyday prayers,⁶ which were published in Vilnius by Polish Old Believers’ Council (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 97). Lithuanian Old Believers had ordered the books with everyday prayers from Poland and got them soon. However, due to unknown circumstances, the payment – 56 USA dollars – had to be made through Latvian Old Believers. Because of the delay of this payment, there was an engrossing correspondence between the three parties. According to the letters, the money from Lithuania was transferred to Latvia in August, but in October Polish Old Believers had not received it yet and asked Lithuanian Old Believers to expedite the payment (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 103–104). At the same time, CCOBLT wrote two letters: the first

⁶ Часослов

one – to Latvia with a note that Polish Old Believers had not received the money for the books, and the second to Poland, where there was explained that Latvian Old Believers had been warned about the request from Polish Old Believers (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 105–107). After all, the head of Latvian Old Believers' Council, F. Pavlov personally delivered the needed sum – 56 USA dollars – to the secretary of Polish Old Believers' Council, L.P. Kiselyov (LSHA F. 1832, ap. 1, b. 4, lp. 112).

In conclusion, it should be noted that the correspondence gives an opportunity to analyze the particularities of the cooperation between Latvian and Lithuanian Old Believers, to discover the problems of publishing and disseminating religious and educational editions, as well as to complement the information about the development of the Baltic Old Belief.

References

LSHA – Lithuanian State Historical Archives, f. 1832 “Lietuvos sentikių centro taryba”.

Алексеев П. (2010) Старообрядческие средства массовой информации в Латвии. <http://starover.eu/ru/history/literature> (24.05.2010)

Maija Grizāne

Latvijas un Lietuvas vecticībnieku sarakste par reliģiski izglītojošo izdevumu izdošanu un iegādi (1927–1940)

Atslēgas vārdi: vecticībnieki, Latvija, Lietuva, sarakste, reliģiski izglītojošie izdevumi

Kopsavilkums

1920. un 1930. gados sašķeltā Baltijas vecticība meklēja iespējas apvienoties gan laicīgās, gan reliģiskās dzīves jomā, par galveno mērķi pasludinot dažāda līmeņa izglītošanas vecināšanu. Pētījuma pamatā ir dokumentu analīze no Lietuvas Valsts vēstures arhīva fondiem, kuri ietver saraksti starp Latvijas un Lietuvas vecticībnieku draudžu un organizāciju vadītājiem: Centrālā komiteja Latvijas vecticībnieku lietās, Centrālā padome vecticībnieku lietās Lietuvā, Vecticībnieku konferenču un sanāksmju padome Latvijā, Polijas vecticībnieku padome, Senatnes cienītāju pulciņš, Rīgas Grebenščikova draudze. Pētījuma gaitā izdevies izanalizēt vēstulēs apspriestos jautājumus par reliģiski izglītojošo izdevumu publikāciju un daļēji rekonstruēt Latvijas vecticībnieku izdevumu tapšanas vēsturi, kā arī izpētīt ar izdevniecības darbiem saistītās problēmas un to risināšanas paņēmienus.

Oskars Gruziņš

Children Born of War, State of the Art, and Latvia: Approaches, Methods, and Data

Key words: WWII, children born of war, occupations of Latvia, data, methods, approaches

The present paper will examine the existing studies of children born as a result of World War Two in Europe in order to understand how the approaches used in these studies can lend themselves to a similar study of children born of Third Reich and Soviet soldiers in Latvia. It is the aim of this paper to look at the data, approaches, and methods used in some of the previous studies of children of Third Reich soldiers in Norway and Denmark, Poland and the “Eastern territories”, to gain a greater understanding of the particularities and challenges of a similar study in Latvia. The paper will first define the parameters of the topic of children born of war (CBOW), discuss data, theories, and methods of the previous studies, and finally the paper will show how aspects of these approaches can translate to a study of CBOW in Latvia, discussing the particularities that these approaches are likely to encounter in the Latvian case.

The topic of children born of war

Every conflict, including World War II, sees relations between soldiers and local women, yet until recently the children that result from these relations have been relatively understudied. For the purposes of this study, CBOW are defined as children born as a result of relations between local women and soldiers of a foreign army during wartime. In some cases these children are the result of sexual violence, in others they are the result of relations out of convenience or prostitution, and yet in others they are the result of love. Whatever the case may be, the children born out of these circumstances often experience great hardships in their lives. They are, at times, the target of social harassment and stigmatization, they are sometimes the target of government discrimination, and they are often left with deep mental, social, and identity scars (Mochmann et al. 2009).

A study of the children born of World War II not only has a historical value, but it also has the potential to bring about findings that can help children in, and born of, current conflicts. This paper forms part of a PhD

study on children born of Third Reich and Soviet soldiers in Latvia, which is a component of a H2020 Marie Curie Initial Training Network (ITN) project titled “Children born of war – past, present and future project.” The aspirations of this European Union project, and the work of the 15 researchers involved, is to use the studies of historical and current conflicts to “inform the normative debates and, ultimately, policies on the reintegration of CBOW into post-conflict societies” (CHIBOW 2016).

Studies of children born of World War II

While there are many available studies on the topic of CBOW, this paper will focus on four studies. The selection was made based on the quantitative comparative study of CBOW in Norway and Denmark that exemplifies how extensive survey can be produced on the subject to bring about new findings. The study on Lebensborn homes is discussed, as it shows how institutional records and history can shed new light on the case of CBOW. The study on Poland shows the challenges of doing such a study in a state that was ruled by a communist regime and how reality, laws, and official standing can be utilized to show a clearer picture. Finally, the study of the East European territories is discussed, not only because it directly relates to the case of Latvia, but because it also shows how the formation of official policy can be distinguished by looking at the work and statements of policy makers.

Norway and Denmark

In Norway, CBOW began to organize themselves and demand that their government address the way in which they had been treated during the post war years. With the growth of public awareness, a project was funded by the Norwegian research council to look at the lives of Norwegian children fathered by German soldiers. The results of an extensive survey brought to light striking findings, “Analyses of register data show these children have poorer health, higher suicide rates, less education and income than other Norwegians from the same age cohort” (Mochmann et al. 2009, 264).

A similar survey was done in Denmark allowing for the possibility of a comparative analysis between the countries. By utilizing the existing organizations of CBOW in their respective countries, the Danish war child association (DKBF) and the Norwegian war child association (NKBF) researchers disseminated a survey of a quantitative nature to more than a thousand children fathered by German soldiers (Mochmann & Larsen 2008, 355). “The aim of the analysis is to find out whether there are indications that the

Norwegian and Danish children fathered by German soldiers and local women during WWII were discriminated and stigmatized and whether differences exist between the two countries in the area of health problems from adolescence until present, experiences during school years and whether they experienced a negative relationship in the family” (Mochmann & Larsen 2008, 355). The findings indicated that “the Norwegian children [born of war] were exposed to exclusion, harassment and medical problems more frequently than the Danish ones” (Mochmann et al. 2009, 265).

While these quantitative studies show the negative experiences of both Danish and Norwegian CBOW, and the discrepancies between the countries, other studies paint a picture of the circumstances in which these children were born and lived. In *Under the Care of Lebensborn: Norwegian War Children and Their Mothers*, Kåre Olsen (2005) has looked at the Lebensborn, Nazi maternity homes in Norway. Using varied sources, Olsen paints a picture of the Lebensborn facilities, the children, the mothers and the conflicts and attitudes, of both society and the government after the war. This qualitative work is based on extensive mixed methods research. The work utilizes laws of occupying forces on birth, rules of the Lebensborn facilities, the racial scale of Nazi ideology in different countries in relation to that in Norway, statistics of Lebensborn institutions and general statistics of children born during the war, statistics and information on the mothers according to Lebensborn documents, and the rules on marriages for German soldiers. These sources, among others, paint a picture of the facilities and their level of activity (Olsen 2005). Finally, the study analyzes the debate by the government in exile on what to do with these children and women, and the post-war reaction of the society and the government; describing the vengeful crowds that shaved the heads of women who fraternized with the Germans, the government interning of these women and sometimes children, the government dismissal of women from their jobs, and the revoking of citizenship due to marriage with a German. It also illustrates the long and unpleasant debate on what to do with the children, including psychiatric studies used by the government after the war, which argued that 50% of the women were probably mentally retarded and that it is likely that the child will also suffer of mental retardation or illness (Olsen 2005). By utilizing varied documents and statistics, Olsen’s work presents a view of the policies and circumstances of the Lebensborn homes, and also the repercussions that these women and children endured long after the war.

Poland and the Eastern Territories

If CBOW in Western Europe are understudied, the topic in Eastern Europe seems to have been suppressed. Maren Röger (2011) in her study *Children of German Soldiers in Poland 1939–45* states the topic was a ‘non-topic’ for the Polish communist regime. “Although it would seem that the stories of sexual violence, and the possible resulting children, would have fitted in the postwar narrative of the German occupation, there was never a public discussion. One reason for the silence is that it would have potentially triggered a public discussion about rapes by Soviet soldiers as well. A second reason is that it would have meant admission of consensual relations, about ‘fraternization,’ which did not fit in the postwar narrative about a resisting society” (Röger 2011, 268). Röger’s study starts with a historical overview, then concentrates on the ideological (race) regulations and the contrasting realities of life and gender relations during the German occupation. It looks at the existence of Wehrmacht brothels in Poland, street prostitution and how, at the time, ‘normal’ relationships formed. She draws on sources from official German regulations, acts, and statements of the Polish resistance, archives on adoptions and even fictional accounts. She also looks at ‘Volksdeutsche’ concept, which was a possibility for Polish women to change their ethnicity and marry German soldiers (Röger 201, 264). Röger has conducted interviews with local witnesses and CBOW themselves, showing the reaction of society and its effects on the children and mothers. While organizations of war children exist in Poland, she notes that none exist for CBOW, leaving her with the task of tracking down CBOW for interviews (Röger 2011, 269). With archival work, Röger paints a picture of the occupied Poland and utilizes interviews with CBOW to supplement her findings. As a result, the study shows the official facade and the conflicting realities of actual life in the occupied Poland.

In the work *Between Extermination and Germanization: Children of German Men in the ‘Occupied Eastern Territories’, 1942–1945*, Regina Mühlhäuser (2005) takes a different approach to the study of CBOW in the East. She takes an in-depth look at the German debate on the subject of children fathered by soldiers in the East, sourcing the highest ranks of the Nazi regime. The study utilizes reports by the German forces, administered controls and penalties for conception of mixed-race children, German birth predictions in the East in relation to the reality, ideological policy on the different kinds of children in the East, statements and debates of high ranking Nazis, acts of

child kidnapping, debates on how to fulfill soldiers' sexual 'needs', and even Hitler's book *Mein Kampf* (Mühlhäuser 2005). The study clearly demonstrates the regime's obsession with children and race purity. It highlights not only the obsession with race, but also the potential of the children in the future. "The Nazis feared that the 'Eastern peoples' (Ostvölker) would profit from the 'share of Aryan blood' of the German fathers" (Mühlhäuser 2005, 168). The Nazis looked at these children as a human resource with military potential, but also as a threat to their perverse order. As a result Mühlhäuser shows the intense discussions and debates centered on these CBOW within the Nazi regime.

Data and children born of war in Latvia

From the examples discussed, it is evident that the approaches to the study of CBOW vary greatly. In Latvia, with its history of three occupations during the war, a similar study will present a very unique picture on CBOW. Such a work will no doubt be limited by the availability of data. While it can be assumed that children of soldiers were also born in Latvia, the size of Latvia, with less than two million inhabitants, will limit the number of oral history sources (Central Statistical Bureau of Latvia 2016). To add to this, no organizations of CBOW exist in Latvia and no focused research has been done on the topic so far. This leaves researchers on their own to find a way, to locate relevant sources, and CBOW to interview. Due to the size of the population, a study in Latvia is likely to be qualitative, as records on such children will be scarce, if at all existent, and the data set of CBOW is likely to be far too small for a quantitative analysis, like the ones done in Norway and Denmark. Additionally, the resources available will dictate the methodology applied and the course of the study.

Latvia experienced great turmoil during the war, and enormous political changes in the not so distant past, as a result, archives are likely to reflect this disorder (Nollendorfs & Oberlaender 2005). Upon retreat regimes destroyed and evacuated files. This potential problem must be considered by a researcher; not only is it important to know what files exist, but also what files are missing, in studying this sensitive hidden population. An additional challenge to archival work is to understand if documents in a totalitarian state such as the Soviet Union, which was notorious for doctoring results, are actually reliable. Due to the questionable reliability, when possible, empirical confirmation should be attained.

Nevertheless, statistics and internal documents of the regimes have the potential to hold a wealth of information. Olson's, Röger's, and Mühlhäuser's studies all make extensive use of archives. Demographic statistics of the government, such as weddings, births, adoptions, numbers orphaned, and more have the potential to provide a wealth of information. Additionally, the records of churches, orphanages and hospitals may hold supplemental information. The comparison of statistical records may contribute additional information, specifically when compared before and after the war.

As evident in the studies discussed, the laws and regulations of the occupying forces can be used to paint a striking picture of policy and intentions. Mühlhäuser's work shows how debates, statements, and communications can show the development of these laws on race, marriages, fraternization, parental recognition and more. To add to this, official sources such as field reports, disciplinary actions against soldiers, legal records, and court hearings can help paint a broader picture. As Röger's study shows, when sources on policy are coupled with reality, a convincing picture of the times is revealed.

It is no doubt important to consider that, in a totalitarian state cinema, literature, newspapers and other forms of expression must go through a censor for approval. Such sources can reflect policy even on a 'non-topic.' Finally sources that have escaped the censor are vital to understanding the reality of the time. Personal records such as diaries, memoirs, correspondence, and modern testimonies all contain a glimpse of reality in a totalitarian state.

In Latvia, finding CBOW to interview may be a challenge in itself. Years of perceived taboo and the Soviet policy of silence have no doubt had a chilling effect on the already small population. For this reason, a snowball effect, where a researcher meets individuals who may be able to connect him/her to the subjects s/he is seeking, may be vital for this type of study. Interviewing secondary sources, such as relatives, close witnesses, and community leaders, may not only give insights on the society's view, but may also lead the researcher to CBOW. CBOW organizations do not exist in Latvia, yet related networks such as "Children of Siberia," the politically repressed people of Latvia, and the Museum of the Occupation of Latvia, may help propel the snowball effect. Using the internal communication networks of these organizations may also be of use in finding subjects. Finally, finding CBOW may require extensive field work, going to places where troops were stationed and speaking to the locals. While there is no foolproof way of

finding subjects of this hidden population, perseverance and existing networks may be of help.

Potential approaches for Latvia

Despite the challenges of working in a small country, the topic of CBOW in Latvia has many potential approaches:

- Comparable experiences; children of Soviet vs. Nazi soldiers

Having been occupied both by the Third Reich and the Soviet Union, a comparison of the life experience of children born of Soviet and Third Reich soldiers is possible.

- Occupying forces' policy vs. actuality

Nazi race policy during the occupation in Latvia and its effects on the relationships could be a potential study. Additionally, Soviet policy in Latvia as a "liberated" territory may also be looked at. Much like in Röger's study, the policy of the occupying forces (whether they be Soviet or Third Reich) can be compared to the reality of everyday life and experience.

- Soviet policy, or lack thereof

It seems that, much like in Poland, the topic of CBOW was avoided by the Soviet government for a variety of reasons, including that it opens the question of Soviet soldiers' actions (rape) during the war and that of locals fraternizing with the German enemy. A lack of policy can also be a subject of a study. Why was there a lack of policy in regard to such relations in Soviet Latvia and what did this mean for CBOW in Latvia? Additionally, non-policy sources that had to pass through a censor can be looked at, such as cinema, to try and pin down the Soviet Union's stance on the subject.

- Societal views vs. governmental views and the effects on CBOW

Latvia presents a distinctive case, where it is possible that the Soviet government's and society's views of these children may differ in that the children of German soldiers and those of Soviet soldiers may be viewed by the government and society in opposing ways. Can CBOW or witness's interviews collaborate this? If so, what did this mean for the CBOW?

- Silence

Studies point to silence as a defense mechanism for those caring for CBOW (Mochmann et al. 2009). If CBOW participants are hard to find for this study, the reasons for continued silence may be a potential topic in itself.

- Identity; changing identity with regime change?

The search for identity has been shown to be a struggle for many CBOW (Mochmann et al. 2009). In Latvia this subject has the potential of being even more complex. How does a CBOW to a Soviet father now identify in a country that is largely built on the memory of Soviet repressions; has the perception of their identity changed with Latvia's independence? How did a CBOW of a Nazi father identify in the USSR; has it changed with Latvia's independence?

- History in Latvia and lessons for future cases of CBOW

As this topic in Central and East Europe is under-studied, particularly in post-Soviet states, it has the potential of bringing about new findings applicable to the subject in the current situation. One aspect of interest may be the effects of regime change and the resulting change on the official standing of the subject and, therefore, the status of CBOW as well as the impact on CBOW identity.

Conclusions and outlook

While a review of the approaches utilized by other studies is extremely useful, a study in Latvia will require an approach particular to the history of Latvia and the data available. Policy of silence is a potential obstacle to finding subjects for the study. Finding subjects will likely require greater efforts than elsewhere. The utilization of the snowball approach and communication networks of other organizations and associations working with the history of occupations in Latvia, as well as personal connections with individuals who have been politically repressed, might be of use. Latvia's turbulent history is likely to be reflected by gaps in archive information and available sources. Additionally, due to the possibility of misleading statistics and records, sources of totalitarian regimes must be approached with caution and, when possible, confirmed by additional empirical evidence. The small size of the population brings with it not only the challenge of finding CBOW, but also limits the quantitative potential of the study. Taking into account the possible challenges in conducting such a study in Latvia, a qualitative empirical research approach, founded on archival research coupled with semi-structured narrative interviews to test theories, is the most likely path to success in studying Latvian children born of war.

References

- Central Statistical Bureau of Latvia (2015). *Population – Key Indicators*. Available online: <http://www.csb.gov.lv/en/statistikas-temas/population-key-indicators-30624.html> (Accessed 08.11.2016)
- Children Born of War (2016). CHIBOW. org. *European Union's Horizon 2020*. Available online: http://www.chibow.org/?page_id=7 (Accessed 08.11.2016)
- Ellingsen, Dag (2004). *En registerbasert undersøkelse, Statistics Norway, Rapport Nr 2004/19*.
- Ericsson, Kjersti, and Eva Simonsen (2005). *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Oxford, UK: Berg.
- Mochmann, Ingwill C.; Lee, Sabine; Stelzl-Marx, Barbara (2009). The Children of Occupations Born During the Second World War and Beyond: an Overview. *Historical Social Research*, Vol. 34 (3), pp. 263–282.
- Mochmann, Ingwill C., and Stein Ugelvik Larsen (2008). Children Born of War: The Life Course of Children Fathered by German Soldiers in Norway and Denmark During WWII – Some Empirical Results. *Historical Social Research*, Vol. 33 (1), pp. 347–363.
- Mühlhäuser, Regina (2005). Between Extermination and Germanization: Children of German Men in the Occupied Eastern Territories 1942–1945. In: Ericsson K. and Simonsen E. (Eds.) *Children of World War II: The Hidden Enemy*. Oxford, UK: Berg, pp. 167–189.
- Nollendorfs, Valters, and Erwin Oberlaender (2005). *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia*. Riga: Institute of the History of Latvia.
- Olsen, Kåre (2005). Under the Care of Lebensborn: Norwegian War Children and their Mothers. In: Ericsson K. and Simonsen E. (Eds.) *Children of World War II: The Hidden Enemy*. Oxford, UK: Berg, pp. 15–34.
- Röger, Maren (2011). Children of German Soldiers in Poland. In: Lars Westerlund (Ed.) *The Children of Foreign Soldiers in Finland, Norway, Denmark, Austria, Poland and Occupied Soviet Karelia*. Helsinki: Painopaikka Nord Print, pp. 261–272.

Oskars Gruziņš

“Kara bērni” un Latvija: izpētes stāvoklis, pieejas, metodes un dati

Atslēgas vārdi: Otrais Pasaules karš, “kara bērni”, Latvijas okupācijas, dati, metodes, pieejas

Kopsavilkums

Rakstā tiek skatīti pētījumi par bērniem Eiropā, kas dzimuši Otrā pasaules kara rezultātā, lai izanalizētu, kā metodes, kas izmantotas šajos darbos, būtu pielietojamas līdzīga pētījuma veikšanai par bērniem, kas dzimuši Trešā reiha un padomju karavīriem Latvijā. Raksta mērķis ir apskatīt datus, teorijas un metodes, kas izmantotas citos pētījumos par bērniem, kas dzimuši Trešā reiha karavīriem Norvēģijā, Dānijā, Polijā un citur, lai iegūtu pilnīgāku ieskatu par īpatnībām un izaicinājumiem līdzīga pētījuma veikšanai Latvijā. Rakstā vispirms tiek definētas pamatnostādnes, kas raksturo izvēlēto tēmu: tiek norādīts, ka Latvijas iedzīvotāju neliels skaits, ilga okupācijas posms, ticamības trūkums totalitāro režīmu oficiālajiem resursiem, tabu un klusēšanas politika saistībā ar karā dzimušajiem bērniem, kā arī iespējamais Padomju Savienības oficiālās politikas trūkums saistībā ar šādiem bērniem ir potenciālie šķēršļi, kas var ietekmēt pētījuma “Bērni, kas dzimuši Trešā reiha un padomju karavīriem Latvijā” gaitu.

Александр Иванов

**Архивоведческий подход
в комплексном изучении исторических источников:
принцип «первоначальной упорядоченности» и
реконструкция комплексов архивных документов**

Ключевые слова: архивный документ, комплекс, провиниенц-принцип, первоначальная упорядоченность, реконструкция, архивоведение, источниковедение

В исторических и источниковедческих исследованиях понятие «комплексный подход» (*complex approach, complex system approach, integrieren Ansatz, l'approche intégrée, kompleksā pieeja*) встречается часто, но при этом, как правило, превращается в расхожую фразу, лишенную конкретного содержания (см. подробнее: Иванов 2010, 97; Варфоломеев, Иванов 2013, 22–29; Ivanovs 2006), и проявляется как одновременное использование совокупностей исторических источников, принадлежащих к разным видам. Соответственно, и словосочетание «комплекс исторических источников» используется как синоним понятия «источниковая база исследования». Однако источниковая база исследования не всегда является реальным комплексом источников, поскольку формируется на основе случайной выборки источников, при этом игнорируются реальные связи между ними и их историческое бытование. Нечеткое понимание и непоследовательная реализация комплексного подхода негативно сказывается на практике исторического исследования, приводя к очевидным искажениям исторической реальности¹. Такая же проблема присутствует и в практике публикации архивных документов.

¹ В качестве примера можно привести работы, в которых датировка и атрибуция древнерусских документов Латвийского государственного исторического архива опирается исключительно на исторические интерпретации и спекуляции, при этом полностью игнорируются реальные связи между документами, которые могут быть выявлены в ходе изучения и сопоставления их текстов, дипломатического состава, палеографических признаков, а также самого хода документирования отношений Риги с древнерусскими городами и канцелярской практики своего времени (Кучкин 1966; Петрухин 2013). Отрыв от реальности показывает

При этом комплексный подход в критике источников не является новым: еще в XIX веке основоположники источниковедения писали о взаимной проверке информации источников, восполнении пробелов в историческом материале, об исторической реконструкции, опирающейся на максимально полную источниковую базу (см., например: Langlois, Seignobos 1898). В XX веке принципиально новым стало положение об исторических, объективных связях между источниками, которые образуют комплекс или систему (Черепнин 1948, 1951; Янин 1977; Шмидт 1997б 21–63). Именно реконструкцию «естественных» комплексов источников следует считать одной из приоритетных задач источниковедения и археографии, так как четкое установление комплекса является необходимым условием для применения новейших методов комплексной источниковедческой критики, а также решения проблемы репрезентативности сборников документов.

Следует отметить, что четко и последовательно комплексный подход разработан не в исторических и источниковедческих трудах, а в работах по архивоведению — применительно к архивным документам. Мысль о том, что источники — архивные документы — исторически образуют естественные совокупности (или системы), в рамках которых сохраняются устойчивые связи между отдельными памятниками письменности, была всесторонне обоснована еще в конце XIX века. В 1898 году вышло первое издание, пожалуй, самого значительного труда по методологии и методике архивоведения «Руководство к приведению в порядок и описанию архивов», подготовленное голландскими архивистами Самуэлем Мюллером, Иоганном Фейтом и Робертом Фруином (Muller, Feith, Fruin 1898, 2003). В книге архивный фонд² определяется как «органическое целое, живой организм, который растет, формируется, претерпевает изменения на основании определенных правил. Если функции организации меняются, то соответственно меняется и

и один из выводов в монографии Д. Каттингера, согласно которому стороной, заключившей торговый договор 1229 года со Смоленским князем, было Готландское товарищество (Kattinger 1999, 198). Учítывая, что в договоре гарантируется свободный проезд купцов по Даугаве и ее берегам, придется также признать, что Готландское товарищество было еще одним государственным образованием в Ливонии, что является очевидным абсурдом.

² Авторы используют здесь термин «коллекция», хотя речь идет именно о фонде в классическом понимании европейского архивоведения.

природа архивной коллекции [т.е. фонда. — А. И.]»³ (Muller, Feith, Fruin 2003, 19).

Данное положение означает, что в рамках архивных фондов представлены естественные комплексы документов, которые сформировались последовательно и системно в ходе документирования деятельности фондообразователей⁴. Именно поэтому любой фонд в динамике отражает историю и направления деятельности фондообразователя, равно как и аспекты исторической реальности, связанные с деятельностью соответствующей организации. В том же труде впервые получил теоретическое обоснование и провиниенц-принцип (принцип происхождения, *principle of provenance, respect des fonds*) — основной принцип фондирования (классификации) архивных документов; в соответствии с этим принципом, вместе хранятся документы общего происхождения и не допускается смешивание документов, отложившихся в деятельности различных фондообразователей.

Несмотря на то, что провиниенц-принцип и представление о фонде как «органичном целом» были разработаны с учетом практических потребностей архивоведения, сама идея о сущности архивных фондов очень важна для историков, источниковедов и археографов. Приступая к изучению источников — и не только архивных документов, прежде всего необходимо:

- установить место каждого архивного источника в рамках системы, которую образуют взаимосвязанные документы;
- выявить и изучить связи между ними;
- определить конкретные условия и цель создания каждого документа;
- изучить направления использования источника в ходе документирования исторических процессов.

Это означает, что в центре внимания историка оказываются также функции архивного документа, которые ему были предназначены на момент создания и которые проявлялись в процессе его использования, что позволяет понять замысел автора и, тем самым, реалистично раскрыть со-

³ “.. an archival collection is an organic whole, a living organisms, which grows, takes shape, and undergoes changes in accordance with fixed rules. If the functions of the body change, the nature of the archival collection changes likewise.”

⁴ Фондообразователь — учреждение и организация, в результате функционирования которой возникла совокупность документов, образующая соответствующий фонд в архиве.

держание и смысл источника⁵. В этой связи можно подчеркнуть, что и сам провиниенц-принцип требует в процессе классификации особое внимание уделять административным функциям документа, чтобы не допустить ошибочных интерпретаций его содержания, которые могут противоречить цели создания документа и практике его дальнейшего использования. Как отмечал известный архивист Хиларий Дженкинсон, «...единственно верная основа классификации — это выяснение административных целей, которым изначально служили архивы [т.е. архивные документы. — А. И.]; эту основу не следует искать в тематике [документов], которая может быть интересна для современных исследователей...»⁶ (Jenkinson 1922, 80).

В теории архивоведения также обосновано положение, что естественные совокупности архивных документов не могут быть априорно установлены и, соответственно, искусственно созданы: «Архивист не может априорно установить законы, которые определяют состав, структуру и формирование архивной коллекции [фонда. — А. И.]; он может только изучать этот организм и выявлять законы, на основе которых он сформировался. Поэтому каждой архивной коллекции присуща своя ... индивидуальность, которая должна быть изучена архивистом прежде, чем он приступит к ее упорядочению»⁷ (Muller, Feith, Fruin 2003, 19).

В отдельных случаях необходимо также установить (или даже реконструировать) изначальный порядок систематизации документов в рамках отдельных фондов, особенно если эти фонды сформировались давно и неоднократно подвергались упорядочиванию. Здесь провиниенц-принцип дополняется принципом первоначальной упорядоченности документов в рамках фонда (*respect for original order; respect de l'ordre primitif*;

⁵ В некоторых собственно источниковедческих работах подобный «функциональный» подход к изучению источников обозначен достаточно определенно (Тартаковский 1983).

⁶ “... the only correct basis of Arrangement is exposition of the Administrative objects which the Archives originally served; ... such a basis cannot be found in the subject interest they may possess for modern students...”.

⁷ “The rules which govern the composition, the arrangement and the formation of an archival collection, therefore, cannot be fixed by the archivist in advance; he can only study the organism and ascertain the rules under which it was formed. Every archival collection has, therefore, as it were, its own personality, its individuality, which the archivist must become acquainted with before he can proceed to its arrangement”.

Registraturprinzip), который требует, чтобы связи между архивными источниками изучались в рамках той системы, которая первоначально складывалась в ходе комплектования фондов.

Реконструкция изначальных систем архивных документов — существенное методологическое требование архивоведения, которое следовало бы учитывать также историкам и источниковедам, поскольку только в рамках таких систем источники могут быть изучены всесторонне, при этом может быть исключен и элемент случайности в формировании источниковой базы работ.

Опыт исторического источниковедения и, в большей части, архивоведения позволяет выделить основные черты, которые характеризуют «естественный», исторически сложившийся комплекс исторических источников (см. подробнее: Варфоломеев, Иванов 2013, 24–25; Ivanovs 2015, 11–12). Во-первых, это общность происхождения источников. Во-вторых, комплекс источников (архивных документов) — это объективное явление: комплекс формируется спонтанно, а не является произвольной конструкцией историка, источниковеда или архивиста. В-третьих, архивные источники, образующие комплекс, взаимосвязаны. Эти имманентные связи могут быть как прямыми⁸, так и косвенными⁹. Обычно в комплексах архивных источников исследователь может обнаружить лишь отдельные следы прежних связей: ссылки в одном документе на другие документы, упоминание документов в определенной последовательности в старых архивных реестрах, текстуальные совпадения в ряде документов — прямое и не прямое цитирование, имитация внешней формы или внутренней формы другого документа и т.п. В-четвертых, источники, принадлежащие одному комплексу, образуют иерархическую устойчивую систему — структурированную совокупность, в которой каждый архивный документ занимает свою нишу. Вполне понятно, что в данных системах имеется много пробелов, так как не все источники дошли до нас. Иногда источники могут «выпасть» из своей системы и перейти в другие системы или даже в хаотические, искусственно образованные совокупности¹⁰.

⁸ Например, связи, возникшие между документами в делопроизводстве.

⁹ Источники, возникшие в результате деятельности различных организаций и лиц, но при этом дающие информацию об одном и том же историческом факте.

¹⁰ Таков иногда итог деятельности архивистов, стремившихся упорядочить архивные материалы; результатом этой деятельности могут быть и так называемые архивные коллекции, которые в архивной науке противопоставляются фондам.

Исследователям нужно четко осознавать, что иерархическая упорядоченность архивных источников в фондах отражает не субъективные представления историков о ценности этих источников, а относительную ценность документов во время их создания, использования и последующего сохранения информации, важной с точки зрения создателей документа. В-пятых, комплекс источников — это открытая система, которая связана с другими системами.

Методологические положения, приведенные выше, были апробированы неоднократно в ходе изучения исторической коллекции документов «Moscowitica—Ruthenica» из Латвийского государственного исторического архива¹¹ (см. подробнее Иванов 2004; Ivanovs, Kuzņecovs 2009).

Реконструкция данного комплекса необходима по ряду причин¹².

Канцелярия рижского магистрата и текущий архив возникли уже в середине — первой половине XIII века¹³, однако названия «Внутренний архив» (LNA LVVA, 8. f.) и «Внешний архив» (LNA LVVA, 673. f.) появились гораздо позже — если и не в XVIII веке, то, во всяком случае, в XVII веке, что формально закрепило существующее разделение документов рижского магистрата по двум отдельным, относительно самостоятельным архивохранилищам. При этом возникает вопрос: когда именно документы рижского магистрата стали хранить в двух отдельных хранилищах? Этот вопрос важен для изучения материалов архива, так как не всегда ясно, какие документы в свое время считались подлинниками, а какие — копиями. Распределение документов между Внутренним и Внешним архивом, на первый взгляд, дает ответ на этот вопрос: во Внутреннем архиве хранились оригиналы важнейших актов — привилегий, договоров, подтвердительных грамот, во Внешнем архиве — текущая переписка и копии оригиналов. Однако во Внешнем архиве почему-то оказались и бесспорные оригиналы, утвержденные печатями. Это говорит о том, что изначально такое разделение документов и, соответственно, распределение

¹¹ С 2011 года архив является структурным подразделением Национального архива Латвии.

¹² В отличие от предыдущих публикаций автора по данной теме, в настоящей статье ряд положений пересмотрен в соответствии с подходами архивоведения. См. также: Ivanovs 2015.

¹³ Истории канцелярии и архива рижского магистрата посвящено новейшее монографическое исследование, вышедшее в свет в конце 2015 года (Mahling 2015). См. также: Енш 1981.

по двум хранилищам определенно не существовало в XIII веке и, по большей части, в XIV веке. Оно появилось лишь в середине — второй половине XIV века, когда важнейшие документы были отделены от канцелярских документов, переписки и копий и стали храниться в помещении казначейства рижского магистрата, т.е. произошло первое нарушение оригинальной упорядоченности и распыление «органической совокупности» документов.

Более того, отделы бывшего Внешнего архива рижского магистрата «Ruthenica» и «Moscowitica», наличие которых зафиксировано в 30-х годах XVII века (LNA LVVA, 673. f., 1. apr., 1482., 1483. l.), также не могут рассматриваться в качестве органичных совокупностей. Изучение описей этих отделов позволяет утверждать, что систематизация документов здесь проведена на основе предметно-логического принципа — pertinentной схемы (*principle of pertinence*; *Pertinenzprinzip*; *principe de pertinence*), который определяется следующим образом: «Принцип (в настоящее время преимущественно отвергается) упорядочивания архивных материалов по тематике, не учитывая их происхождение и первоначальную упорядоченность»¹⁴ (DAT III). Т.е. в систематизации игнорировался и провиниенц-принцип, и принцип первоначальной упорядоченности. Это означает, что в XVII веке оригинальная система была нарушена уже во второй раз, очевидно, следуя новейшим тенденциям в европейском архивоведении (Старостин 1997, 13, 56–57). Впрочем возможно, что это произошло и ранее. Так, начало формирования отдела «Moscowitica» можно отнести к концу XV века — началу XVI века, когда Москва стала столицей централизованного русского государства. Учитывая, что часть материалов этого отдела — это документы об отношениях Риги с Новгородом и Псковом, эту датировку можно уточнить: не ранее 1478 года (подчинение Новгорода Москве) или даже 1510 года (присоединение Пскова). В отделе «Moscowitica» большую часть составляют документы, появившиеся в XVI — начале XVII века, когда и происходило комплектование отдела. При этом в отделе имеются и отдельные документы XIII — XIV веков, которые были, несомненно, перемещены из другой (органичной) совокупности документов во вновь созданный отдел. Итак, можно утверждать, что отдел «Moscowitica» был создан путем частичного разрушения прежней совокупности документов. На основе этой, более ран-

¹⁴ «A principle, now mostly rejected, for the arrangement of archives in terms of their subject content regardless of their provenance and original order».

ней (соответственно, более органичной) совокупности документов и был образован отдел «Ruthenica», в котором концентрировались документы об отношениях с городами, находившимися под властью Великого княжества Литовского и позже — Речи Посполитой.

Следует отметить, что и архаичные единицы учета документов в нынешнем фонде Внешнего архива рижского магистрата и в фонде Внутреннего архива рижского магистрата — ящики (*kasten*) и капсулы (*capsula*) — указывают не на сохранение оригинальной системы хранения документов, а, напротив, на ее нарушение уже в третий раз. Документы отделов «Ruthenica» и «Moscowitica» Внешнего архива рижского магистрата были помещены в ящики № 18, 19 и 20, очевидно, во второй половине XVIII века, когда секретарь архива рижского магистрата Мельхиор фон Видау (*Melchior von Wiedau*) «упорядочил» описи Внешнего архива на основе хронологического принципа, соединив вместе (перемешав) документы двух исторических отделов. В результате от первоначальной системы ничего не осталось. Примерно в это же время — в 1766 году — он так же «упорядочил» и документы Внутреннего архива: документы были помещены в капсулы — A, B, C, D, E, F, G, что и было зафиксировано в составленной в 1775 году описи.

Неоднократные попытки архивистов упорядочить документы архивов рижского магистрата привели к тому, что в настоящее время совокупность документов представляет собой, в целом, хаотичное формирование — оригинальная, изначальная система связей между документами не сохранилась. Не сохранилась и первоначальная структура исторического комплекса документов.

Согласно методологии архивоведения, реконструкция изначальных систем архивных документов должна начинаться с изучения старых описей, в которых обычно зафиксирован первоначальный порядок организации документов в архиве (см. описи 1507 и 1599 г.: LNA LVVA, 8. f., 1. apr., 59. l.; 673. f., 4. apr., 19. k., 258. l.). Эти описи полезны для реконструкции: они позволяют проследить, как происходило разрушение первоначальной системы хранения архивных документов. Старые описи также дают возможность, пусть и частично, уточнить состав и границы системы, выявить утраты документов.

Итак, в данном случае реконструкцию первоначальной системы архивных документов можно провести лишь на основе изучения самих документов.

В самом общем приближении можно с большой степенью уверенности утверждать, что в рамках первоначальной системы документов об отношениях Риги с древнерусскими городами формировались отдельные совокупности документов, которые могут быть названы субкомплексами и «органичными» совокупностями документов. В рамках этих субкомплексов откладывались документы, возникшие в процессе документирования отношений рижского магистрата с отдельными городами — со Смоленском, Новгородом, Псковом, Полоцком (и Витебском), а также с должностными лицами централизованного русского государства. В настоящее время эти органические совокупности расплывлены — с XVII — XVIII веков они включены в различные искусственно образованные совокупности документов.

Следующий этап реконструкции первоначальной системы организации документов в архивах рижского магистрата связан с восстановлением связей между документами в рамках субкомплексов. В сущности, эти исследовательские операции уже выходят за рамки чистого архивоведения, поскольку в их основе — всестороннее изучение самих документов, установление цели их создания, функций, способов использования, синхронных и диахронных связей с другими документами, и в конечном итоге — воссоздание документооборота в целом и соотнесение его с историческими реалиями своего времени. Этот подход к реконструкции может быть условно назван функциональным, существенно дополняющим традиционную внешнюю и внутреннюю критику источников.

В заключение следует отметить, что комплексный подход является по своей сути междисциплинарным: для его полноценной реализации должна использоваться как методика источниковедения, так и подходы, разработанные в архивоведении.

Источники и литература

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 8. f. (Rīgas maģistrāta iekšējais arhīvs).

LNA LVVA, 673. f. (Rīgas maģistrāta ārējais arhīvs).

DAT III. Dictionary on Archival Terminology, 3rd edition. <https://internet.archivschule.uni-marburg.de/dati/engterm.html> (28. 11. 2016).

Ivanovs, A. (2006) Dokumentu kompleksa apzināšana, rekonstrukcija un izpēte: arheogrāfiskie un avotpētnieciskie aspekti. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*. Nr. 10: 76–88.

Ivanovs, A., Kuzņecovs, A. (2009) *Smoļenskas–Rīgas aktis: 13. gs.–14. gs. pirmā puse: Kompleksa Moscowitica – Ruthenica dokumenti par Smoļenskas un Rīgas attiecībām*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs; Latvijas Arhivistu biedrība. (Žurnāla “Latvijas Arhīvi” pielikums, Sērija “Vēstures Avoti”, 6. sēj.).

Ivanovs, A. (2015) Dokumentu komplekss par Rīgas attiecībām ar austrumslāvu pilsētām un zemēm 12.–17. gadsimtā Latvijas Valsts vēstures arhīvā: kompleksa rekonstrukcijas problēmas arhīvu zinātnē un vēstures pētniecībā. Grām.: *Rīga un rīdzinieki arhīva dokumentos. Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs. 7.–37. lpp.

Jenkinson, H. (1922) *A Manual of Archive Administration Including the Problems of War Archives and Archive Making*. Oxford: Clarendon Press.

Kattinger, D. (1999) *Die Gotländische Genossenschaft: Der frühhansisch-gotländische Handel in Nord- und Westeuropa*. Köln: Böhlau.

Langlois, Ch.-V., Seignobos, Ch. (1898) *Introduction aux études historiques*. Paris.

Mahling, M. (2015) *Ad rem publicam et ad ignem. Das mittelalterliche Schriftgut des Rigaer Rats und sein Fortbestand in der Neuzeit*. Marburg: Verlag Herder-Institut. (Studien zur Ostmitteleuropaforschung, 33).

Muller, S., Feith, J. A., Fruin, R. (1898) *Handleiding voor het ordenen Beschrijven van archieven*. Groningen.

Muller, S., Feith, J. A., Fruin, R. (2003) *Manual for the Arrangement and Description of Archives* / translated by A. H. Leavitt. Chicago: The Society of American Archivists.

Варфоломеев А. Г., Иванов А. С. (2013) *Компьютерное источниковедение. Семантическое связывание информации в репрезентации и критике исторических источников*. Петрозаводск: Издательство ПетрГУ, 2013.

Енш Г. А. (1981) *Из истории архивного дела в Латвии*. Рига: Авотс.

Иванов, А. С. (2004) Moscowitica – Ruthenica в Латвийском государственном историческом архиве: история формирования комплекса, состав и введение в научный оборот. *Древняя Русь: Вопросы медиевистики*. № 3: 47–54; № 4: 94–106.

Иванов А. (2010) Источниковедческие и археографические аспекты реконструкции исторических комплексов источников (отдел «Moscovitica – Ruthenica» в бывшем архиве Рижского магистрата). В кн.: *Сословия, институты и государственная власть в России. (Средние века и раннее Новое время): Сборник статей памяти академика Л. В. Черепнина*. Москва: Языки славянских культур. С. 97–105. (Studia philologica).

Кучкин В. А. (1966). О древнейших смоленских грамотах. *История СССР*. № 3: 103–114.

Петрухин П. В. (2013) О датировке списка А договора Смоленска с Ригой и Готским берегом. В кн.: *Лингвистическое источниковедение и история русского языка, 2012–2013*. Москва: Древлехранилище. С. 161–178.

Старостин Е. В. (1997) *Зарубежное архивоведение: Проблемы истории, теории, методологии*. Москва: Русский мир.

Тартаковский А. Г. (1983) Социальные функции источников как методологическая проблема источниковедения. *История СССР*. № 3: 112–130.

Черепнин Л. В. (1948, 1951) *Русские феодальные архивы XIV–XV веков*. Ч. 1–2. Москва; Ленинград.

Шмидт С. О. (1997) *Путь историка: Избранные труды по источниковедению и историографии*. Москва: РГГУ.

Янин В. Л. (1977) *Очерки комплексного источниковедения: Средневековый Новгород*. Москва: Высшая школа.

Aleksandrs Ivanovs

Arhīvu zinātnes pieejas vēstures avotu kompleksajā izpētē: oriģinālkārtības princips un arhīva avotu kompleksu rekonstrukcija

Atslēgas vārdi: arhīva dokuments, komplekss, provenances princips, oriģinālkārtība, rekonstrukcija, arhīvzinātne, avotu mācība

Kopsavilkums

Rakstā parādītas starpdisciplinārās pieejas izmantošanas perspektīvas arhīva dokumentu kompleksu izpētē. Sevišķi liela uzmanība veltīta arhīvzinātnes metodoloģiskajām pieejām un arhīvniecības principiem (provenances princips un oriģinālkārtības princips), kas dod iespēju padziļināt priekšstatu par vēstures avotu (vispirms – arhīva dokumentu) “dabiskiem” kompleksiem un izvēlēties adekvātu stratēģiju avotu kritikā. Pieeju aprobācijai tika izmantoti līdzšinējā Rīgas rātes Ārējā un Iekšējā arhīva dokumenti, kuru oriģinālkārtība tikusi vairākkārt izjaukta.

Aleksandrs Ivanovs

**Approaches of Archival Science in the Complex Research of
Historical Sources: the Principle of ‘Original Order’
and the Reconstruction of the Complexes of Archival Records**

Key words: archival record, complex, principle of provenance, original order, reconstruction, archival science, historical source studies

Summary

The paper reveals potentialities of interdisciplinary approaches to an in-depth investigation of ‘natural’ (historical) complexes of archival records. Close attention is focused on methodological approaches and principles that have been developed by archival science (the principle of provenance and the principle of original order). These principles make the notion of the nature of historical sources (first and foremost – archival records) more concrete and precise and, hence, provide an opportunity to work out an adequate research strategy in the course of source criticism. To verify the aforementioned approaches, the charters from the former archives of the Riga City Council have been studied taking into consideration the fact that the original order of these natural complexes has been disarranged.

Галина Яковлева

Дискуссии о новом быте на страницах газет Витебска периода НЭПа

Ключевые слова: «красные обряды», новый быт, октябрины, повседневность

Меняя мир, большевики пытались сломать и все традиционные структуры повседневности. Одной из сфер вторжения партийно-государственных структур в жизнь людей стала область семейной обрядности, связанная с рождением детей, заключением браков, завершением жизненного пути. До революции эти сферы человеческой повседневности были тесно связаны с регулирующими нормами церкви и сословным статусом семьи. Начинается внедрение безрелигиозной обрядности как составной части нового советского быта.

В условиях нэпа, когда вопросы идеологии были еще предметом дискуссий, по мнению А. Соколовой, сформировалось три точки зрения на роль государства в развитии новой советской безрелигиозной обрядности: 1) полное отсутствие администрирования и интереса к новой обрядности со стороны государства (*Ем. Ярославский, 1878–1943*), 2) отсутствие прямого администрирования при сильном внимании государства к новой обрядности (*Л. Троцкий, 1879–1940*) и 3) активное государственное администрирование, разработка и последующее внедрение новой обрядности в административном порядке (*В. Вересаев, 1867–1945*). В первой половине 1920-х годов преобладала точка зрения Л.Д. Троцкого (Соколова 2013). В 1923 году Л. Троцкий написал серию статей, включенных в знаменитый сборник «Вопросы быта». В статье «Семья и обрядность», советуя подмечать ростки новой обрядности, возникающие на местах, он писал: «Но, не регламентируя этого творческого процесса, нужно уже сейчас всячески помогать ему. [...] Всякие новые формы, зародыши новых форм и даже намеки на них должны попадать на страницы печати, доводиться до всеобщего сведения, пробуждать фантазию и интерес и тем толкать коллективное творчество новых бытовых форм вперед» (Троцкий 1923).

Рассмотрим, во-первых, какое отражение нашли эти дебаты на страницах газет города Витебска, во-вторых, выявим, какие аспекты борьбы

за новый быт больше всего волновали местных партийцев, комсомольцев и рабкоров.

Во второй половине 1923-го — начале 1924 года в Витебске и губернии началось массовое внедрение нового быта в виде красных свадеб, празднования Нового года по-советски, красных крестин, или, как их стали называть, — «октябрин». Одним из средств их пропаганды стала местная печать. Номера газеты «Известия Витебского Губкома РКП и Губисполкома» за 1924 год полны материалов о проведении обрядов в новых советских формах. В разделе «Рабочее житье—бытье» была рубрика «Новый быт», где сообщалось о революционных свадьбах, коммунистических крестинах, проводившихся в городе и губернии, а также о многочисленных дискуссиях по поводу нового быта. Общесоюзный контекст дискуссий просматривается на страницах витебской прессы достаточно хорошо.

Интересно, что на страницах витебской газеты споров о том, в какой форме проводить свадьбу, фактически не велось. Среди партийцев и комсомольцев свадьбы «без попа», несомненно, получили распространение, хотя старшим поколением, и особенно в деревне, воспринимались отрицательно. А вот вопросы о том, как относиться к новым формам имяназачения и организации ухода человека из жизни, вызвали дискуссию.

Объектом вытеснения становится таинство крещения, в ходе которого ребенку давалось имя. Новый обряд должен был вытеснить таинство крещения, и по аналогии с другими красными праздниками — «заместителями» появились «красные крестины» (октябрины). За основу нового советского обряда имяназачения — октябрин — брался старый сценарий, но происходило наполнение его новым содержанием и символами (Бондаренко 2013, 168). В ходе октябрин происходила политическая социализация родителей, так как именно они порывали с традицией. Выбор имен носил принципиальный характер, осуществлялся не по святцам, а голосованием на собрании или имя предлагалось руководством местной партийной ячейки. Детей называли новыми революционными именами либо в честь коммунистических вождей.

3 января 1924 года в витебских «Известиях» была опубликована статья «Старый быт дает трещину». В ней утверждалось, что бывшие недавно диковинкой советские крестины становятся «повседневным, почти заурядным явлением», но это «покамест только внешнее проявление нового

быта, советизации нашей частной, личной жизни» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 6). И тут же сообщалось сразу о трех случаях проведения красных крестин в городе. «Октябрьли» новорожденных, родители которых работали на железной дороге, в строительстве и на маслозаводе № 33. На торжественных собраниях мальчики получили имена Пионер, Ким, Маркс, Виль. Двум девочкам-близнецам рабочего-кузнеца Пескина дали имена Лена (в память Ленских событий)¹ и Кома («в память незабвенной Парижской коммуны»). Маленький Маркс получил подарки от партийной ячейки и администрации маслозавода № 33 и шефов. Его приветствовал представитель 2-го райкома РКП(б) и заведующая отделом по работе среди женщин райкома. Мальчик Виль, девочки Лена и Кома от ячеек РКП(б) и РКСМ, от губотдела профсоюза строителей получили коляску, колыбель, подушечки и красные шелковые одеяла. Маркс Аксельрод был зачислен красноармейцем в подшефную воинскую часть и стал седьмым членом ячейки РКСМ маслозавода. Детей, чьи родители были членами профсоюза строителей, зачислили в юные пионеры и вручили им значки и удостоверения с надписью «Будь готов!».

Такая схема проведения октябрин стала стандартной, варьировались только имена, качество и количество подарков, шефы, которые брали над детьми идейное шефство, и то, куда зачисляли детишек в почетные члены (в РКСМ, пионеры, члены профсоюза). В феврале газета уже сообщала о красных крестинах в Орше, Полоцке, некоторых деревнях. Полоцкие таможенники назвали сына своего коллеги Марксом. Его шефом стала ячейка РКП(б), профсоюз советских работников зачислил младенца в члены профсоюза и освободил от уплаты взносов как безработного (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 83 об.). На станции Орша проводили советские крестины в годовщину 5-летия со дня убийства К. Либкнехта (*Karl Paul Friedrich August Liebknecht*, 1871–1919). Отец-партиец передал сына представителю РКП(б) и выразил надежду, что партия воспитает из него настоящего коммуниста. Тот, принимая младенца, пообещал от имени партии, что обязанности, возложенные отцом на партию, будут выполнены и передал ребенка представителю РКСМ для воспитания. Секретарь РКСМ сообщил, что малыш зачислен кандидатом в члены РКСМ,

¹ Ленский расстрел — трагические события 4 (12) апреля 1912 года, в ходе которых была применена сила против рабочих Ленских золотых приисков, расположенных в районе города Бодайбо в Сибири. Ленский расстрел вызвал массовые стачки и митинги протеста, в которых участвовало около 300 тыс. человек.

вручил ему кимовский значок², огласил имя новорожденного — Карл (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 83 об.).

Как правило, родители либо сами торжественно обещали воспитать младенцев преданными идеям революции, либо обращались к партийному руководству завода, уезда или, как в данном случае, к волостному комитету РКП(б) и РКСМ с напутствием «воспитать сына как будущего борца за идею коммунизма» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 105 об.). Иногда корреспонденты, сообщая о красных крестинах, прямо называли секретаря ячейки РКП «приемным отцом». Например, в Полоцке один из них на общем собрании профсоюза советских работников заявил, что «новорожденный Владимир будет достоин звания сына РКП(б)», а шефы — профсоюз — вручили младенцу почетный членский билет, коляску и одеяло (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 93 об.).

Секретарь ячейки витебского кожевенного завода Мергольд предложил назвать девочку рабочего Бабера именем Деяна в честь событий 9-го января 1905 года (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 83 об.). 21 января 1924 года скончался В. Ленин (1870—1924), поэтому в клубе имени Парижской коммуны во время октябрин девочки, названной Лениной, исполнили похоронный марш в память о вожде (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 86.).

Упоминаемые на страницах печати крестины всегда проходили в значимом месте, как правило, в клубе, где всегда были красные знамена, стол, покрытый алым сукном, портреты вождей. Обязательное торжественное заседание с приветствиями партийных, профсоюзных руководителей часто включало в себя развенчание таинства крещения и разъяснение значения крестин по-советски («как далеко ушли мы теперь от всех нашептываний и поливаний»). На сцене присутствовал почетный караул пионеров, после оглашения имени ребенка подносили к красному знамени, привязывали к пеленкам красные банты, пели «Интернационал».

² Кимовский значок — значок члена РКСМ. Пятый съезд комсомола 17 октября 1922 года учредил единый значок для всех членов РКСМ, где на флажке размещалась аббревиатура КИМ, что было вызвано принятой на этом съезде формулировкой: «Российский Коммунистический Союз Молодежи секция Коммунистического Интернационала Молодежи».

КИМ — Коммунистический интернационал молодежи — международная молодежная организация, секция Коминтерна (III Коммунистического Интернационала) (1919—1943).

После этого начинались концерты художественной самодеятельности, спортивные вечера, чаепития.

Верхом щедрости стали красные октябрины в конце января 1924 года на фабрике «Двина». Для них ячейка РКП(б) специально выбрала беспартийного рабочего с 20-летним трудовым стажем. Прозвучали приветствия от управления фабрики, профсоюза текстильщиков, РКСМ. Девочка, названная в честь Ленских событий, получила 1 червонец (советский денежный знак, приравненный к 7,74 г чистого золота. — Г.Я.), 32 аршина мануфактуры (ткани. — Г.Я.). Профсоюз записал ребенка в свои ряды, также и в списки безработных, обязавшись выплачивать девочке пособие в течение 6 месяцев как безработной (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 91 об.).

То, как проводились первые в городе крестины по-советски, вызвало дискуссию в печати. Рабкор С.Л. в феврале 1924 года в заметке «Октябрины надо устраивать без подарков и зачисления в “почетные”» призвал читателей высказать свое мнение по этому поводу (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 114). Автор считал, что внедрение нового быта в Витебске приняло извращенные формы, т.к. многочисленные подарки затемняют истинный, идейный смысл октябрин, дают повод родителям устраивать праздник по-новому с целью материальной выгоды. Почему, — задавал вопрос рабкор, — не имея никаких заслуг, кроме просто факта рождения и рождения в рабочей среде, новорожденный зачисляется в члены профсоюза, да еще и в “почетные”? «Культурное шефство и наблюдение за воспитанием в советском духе — вот задача шефских организаций». Пока ребенок находится в младенческом возрасте, шефы должны следить за тем, чтобы мать воспитывала ребенка не по советам «бабок», а несла бы его в консультацию и ясли. Другие рабкоры, включившиеся в дискуссию, во мнениях разошлись. Одни считали подарки проявлением духа товарищества и коллективизма, не обременительными для рабочего кошелька (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 120 об., 131 об.). Приветствовали и практику давать младенцам имена вождей, т.к. это «обязывает рабочий класс в целом и каждого рабочего в отдельности воспитывать детей так, чтобы быть достойными своего имени». Другие выступали против. «Может ведь в одно прекрасное время случиться такой казус, когда личность, носящая имя вождя, окажется недостойной быть в нашей пролетарской среде» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 120 об.). Отзвуки дискуссии явно проявились в том, как чуть позже «октябрили» детей председателя фаб-

завкома очковой фабрики Бейлинсона и рабочего Вингера. Здесь подарками были только портреты вождей, имена которых получили дети (мальчика назвали Вилем в честь В. И. Ленина, девочку — Розой в честь Р. Люксембург (*Rosa Luxemburg*, 1871—1919)). А сами крестины характеризовались «деловитостью, отсутствием лишних и красивых слов, буффонады и прочего, делающего крестины каким-то актом бесцельного словоизлияния» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 131 об.). Без подарков прошли октябрины и в 15-м полку, располагавшемся в Витебске. На октябринах ребенка командира 1-го батальона этого полка присутствовали представители от женотдела, губкома РКП(б), профсоюза щетинщиков. Мальша, названного Владимиром, зачислили в красноармейцы полка и юные пионеры. До 8-летнего возраста его обязались воспитывать полковая ячейка РКП(б) и командование полка (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 147).

Надо признать, что дискуссия о формах проведения октябрин была услышана руководством губернских профсоюзов. «В связи с тем, что многие союзные организации тратят средства из культфонда на проведение «Октябрин», президиум ГСПС признал в принципе недопустимым тратить средства из культфонда не по прямому назначению» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 161). Фактами многочисленных октябрин в Витебске, в местечках и деревнях губернии пестрели местные газеты на протяжении всего 1924 года. Однако постепенно волна организованных партийными, комсомольскими и профсоюзными организациями крестин по-советски пошла на спад.

Следующим аспектом начавшейся в газете дискуссии о новом быте стала проблема похорон. Эта сфера, как и брачно-семейные отношения, в дореволюционный период жестко регулировалась церковью. До 1917 года похороны лиц, крещенных в православии, регламентировались Уставом Русской православной церкви. Похоронить человека, минуя церковное отпевание и участие священника в похоронной процессии, было практически невозможно. В дореволюционном обществе, строго разделенном по чинам и сословиям, правила погребения соответствовали тому месту в социальной структуре общества, которое занимал покойный. После октября 1917 года вслед за идеей гражданского брака стала реализовываться и практика гражданских похорон. Принятие декрета Совета народных комиссаров РСФСР от 20 января 1918 года «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» и декрета от 7 декабря 1918 года «О кладбищах и похоронах» привело к упразднению сословно-иерар-

хической системы похорон и обязательности религиозного похоронного обряда (Соколова 2013). Идею красных похорон «без попа» стали поддерживать и на партийно-государственном уровне. Хотя даже Л. Троцкий признавал, что для широких масс в рамках всей новой советской обрядности «несравненно труднее обстоит дело с погребением. Хоронить в землю неотпетого так же непривычно, чудно и зазорно, как и растить некрещеного» (Троцкий 1923). Очевидно, что дискуссии об этой стороне нового быта затронули и местных активистов, и партийцев. В заметке «Давайте обсудим» автор пишет о том, как устроить по-новому похороны. Он утверждал, что многие из крестьян уже осознали всю ненужность разных поповских обрядностей, но без некоторых из них в деревне трудно обойтись. Если мы без труда можем устроить октябрины, красный брак, то красные похороны в деревне устроить почти невозможно. Он признавал, что без «отпевальщиц и чтецов» и их «завываний» не обойтись, т.к. они помогают убитым горем родственникам хоть на время забыться, кроме того, без этого никто не придет посидеть и помочь справиться с тяжелой и неприятной работой по похоронам (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 65 об.). Продолжил дискуссию один из самых активных рабкоров газеты — М. Грибов. «Новый революционный быт — это вопрос большой величины и сложности. Но сам быт состоит из маленьких мелочей. Мы должны на каждом шагу бороться со всем старым, косным, внушенным нашим предкам царями и богами». Вспоминая недавние похороны товарища по партии, он писал, что несовместимы кресты и памятники со священными надписями рядом с революционными лозунгами на венках, странно звучали революционные песни и речи на этом месте. Он предложил создать братские кладбища для неверующих, чтобы и «после смерти избавить наших товарищей от религиозного окружения» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 102 об.). В дискуссию включился архитектор Гаммер, увидевший в спорах о похоронах помимо антирелигиозного аспекта еще и проблему градостроительную и эстетическую. Он предложил строить «крематориумы» как единственный культурно и эстетически приемлемый способ бытового решения вопроса, а кладбища сделать прекрасными общественными садами и парками, убрав оттуда деревянные, жестяные и каменные украшения. По его мнению, строительство галерей с урнами дало бы возможность людям любых убеждений, религиозных или антирелигиозных, спокойно «хранить останки близких по семье, партии, взаимоотношениям» без излишних устаревших бытовых ритуалов и украшений (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 124 об.). Однако дискуссия о прак-

тике красных похорон не получила дальнейшего распространения на страницах витебских газет.

Помимо дискуссий о том, как должны проходить советские октябрины, свадьбы или похороны, имелся еще ряд аспектов повседневной жизни людей, требовавших, по мнению местных рабкоров, разрыва с дореволюционной традицией. Что считать хорошим тоном, признаком приличного воспитания? В 1924 году в «Известиях Витебского Губкома РКП и Губисполкома» появилась заметка рабочего-обувщика «Что лучше: покупать ли торты и цветы или помочь беспризорным детям?». Автор писал о том, что после окончания пьесы «Диамериканерн», проходившей при участии артистки М. Либерт во 2-м театре, группа рабочих шетинной фабрики, желая доказать «свой хороший тон», преподнесла артистке большой торт и вазу цветов. Это вызвало возмущение у части рабочих, т.к. преподнесение подарков говорит «не о высоком тоне шетинщиков, а скорее всего напоминает привычку старой буржуазии бросать на сцену труженикам-актерам крохи от своего стола». Если уж шетинщики слишком хорошо материально обеспечены — поскольку они тратят свои деньги даже на цветы и торты — то лучше бы, по мнению рабкора, они передали их в фонд помощи беспризорным детям (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 206об.). Не считали местные общественники признаком хорошего тона и возродившуюся в условиях нэпа практику «чаевых». «Столовые, рестораны, кафе начали посещать нэпманы, биржевики со своими окриками: “человек” и с подачками на чай за хорошее обслуживание». По мнению авторов публикаций, «чаевые» — это один из самых скверных видов филантропии. Надо вести с ними борьбу, разъяснять рабочим и официантам, что «подачка на чай не является желанием со стороны дающего повысить заработок, сколько желанием унизить его» (ГАВО. Ф. 2289. Оп.2. Д. 93. Л. 120 об., 161 об.).

Не вписывалась в новую жизнь и увлеченность горожан азартными играми. Необходимость помогать голодающим Поволжья, беспризорным детям, инвалидам войны вынудила государство разрешить развлечения, носившие азартный характер. 3 января 1924 года при столовой Красного Креста в центре города был открыт коммерческий клуб «Лото» с карточными играми (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 15об.). А в феврале уже развернулась целая кампания с требованием закрыть «Лото» и все карточные заведения города. Рабкор Б. Пуринсон призвал профсоюзы города немедленно потребовать закрытия этих заведений, т.к. на «их удочку» попадают на 90% рабочие и крестьяне, оставляющие здесь по копейке

заработанные рубли. Если в Москве и Ленинграде лото оправдано тем, что «выжимает» из «нэпорыловых монету» в пользу советского государства, то в Витебске подобная цель не оправдывает средства. «Если лото и приносит прибыль, то моральное разложение и материальный убыток, который приносится рабочим, в десятки и сотни раз больше» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 89). Заметки, требующие закрыть клубы с лото и карточными играми, механический ипподром, печатались вплоть до их закрытия в 1928 году.

Одной из самых злободневных тем, которая регулярно поднималась на страницах газеты, была проблема организации новых форм досуга и роли танцев в жизни молодежи. На протяжении всех 1920-х годов комсомольцев беспокоил вопрос о правомерности танцев в жизни коммунистически сознательной молодежи. Либо они их отрицали вообще, либо пытались танцы, проводимые деревенской или «мещанской» молодежью, противопоставить комсомольским вечеркам (красным вечеринкам), организуемым ячейками союзной молодежи. Комсомолец М.А. в заметке «Клуб для свадебных танцулек» в феврале 1924 года возмущался тем, что в клубе фабрики «Красная Звезда» в Бочейковском уезде вместо кружка можно видеть «ожесточенно вертящихся, танцующих людей. Всё просто: сначала была в церкви свадьба, а потом в рабочем клубе устроили “венок” (танцы в честь свадьбы, после венчания)» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 155 об.). В 1926 году комсомольцы поднимали вопрос о том, что та или иная ячейка принимала решение не ходить на «пьяные вечеринки» и не танцевать, но часто об этом забывали даже секретари ячеек, пускаясь на свадьбах в пляс. Один из них при этом даже «порвал свои боты» и потерял часы (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Л. 38). В газете «Заря Запада» автор заметки «Можно ли танцевать?» предложил обсудить решение высочанской сельской ячейки о том, что комсомольцы могут танцевать только на красных вечеринках в клубе, но не должны ходить на деревенские вечеринки, где собирается вся деревенская молодежь. По мнению корреспондента, на деревенской вечеринке отказываться танцевать неправильно. Ведь этим комсомольцы отделяют себя от всей деревенской молодежи, а ради привлечения самой сознательной ее части в комсомол на деревенских вечеринках можно и потанцевать (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Л. 49). Весной 1927 года эта тема звучала несколько в ином ракурсе. Ф. Лабецкий в статье «Недостатки культурной работы (В порядке обсуждения)» констатировал, что танцы являются неотъемлемой частью всех вечеров. Однако комсомольцы не очень активничают в художественной самодея-

тельности, но зато чрезвычайно активны в танцах. По мнению автора, вместо «фокстротовщины», угрожающей молодежи, надо взять твердый курс на привитие разумных форм развлечения, включающих в себя физкультуру, новые игры, производственные танцы, музыкальные кружки, инсценировки. Нужно помнить, «во-первых, что все хорошо в меру, во-вторых, не все танцы полезны, многие из них просто вредны для здоровья, чем и понижают интенсивность на производстве» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 110. Л. 173 об.). Однако очевидно, что борьба против «танцулек» завершилась поражением. Истребить их как одну из традиционных форм досуга, особенно в деревне, не удалось даже самым рьяным сторонникам «разумных» развлечений.

Были знакомы в Витебске и со столичными дискуссиями о литературных произведениях, затрагивавших вопросы молодежного быта и так называемой половой распущенности среди студентов. «Заря Запада» сообщила о том, что 30 января 1927 года юношеской секцией Дома просвещения организуется литературный суд по произведению П. Романова (1884–1938) «Без черемухи», а через несколько дней в рубрике газеты «За здоровую молодежь» появились две заметки «С черемухой или без нее?» и «Без черемухи», где излагались взгляды на рассказ П. Романова и поднятые им вопросы двух основных оппонентов в ходе суда. Один из них посчитал рассказ П. Романова клеветой на студенческую молодежь, не согласился с тем, как показан студенческий быт (грязь, нечистоплотность, небрежность). Главную героиню, утверждавшую, что среди студентов нет любви, а есть половые отношения, и желавшую «любви с черемухой», обозвал мещанкой, воспитанницей нежной мамочки, а главного героя — запутавшимся интеллигентом, прогнившей личностью и жеребцом, не заслуживающим нашего внимания. Мнение второго оппонента было противоположным. Он отметил, что П. Романов хотел показать «наш быт и его изъяны», которые действительно есть, и не согласился с тем, что «желание черемухи» — это мещанство. В черемухе ничего опасного нет. Надо только приветствовать тягу студентки к хорошему и светлому. «Пьянство, хулиганство, половые извращения не способствуют пролетарской революции, поэтому это безнравственно». Но авторов заметок не удовлетворило то, что суд приговора не вынес, вопрос «с черемухой или без?» остался без ответа. Что же надо было судить: П. Романова за клевету, героев повести или судить факты общественной значимости? (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 110. Л. 46 об., 54 об.). Эта недосказанность и неясность не понравились некоему Рупору, который в своей статье «Про-

тив упрощенцев и вырожденцев» внес ясность в «вопрос о черемухе» совсем в духе новых партийных установок. А они ясно свидетельствовали о курсе партии на укрепление семьи и её ответственности за родившихся детей, на борьбу против предыдущих теорий о свободной любви, «стакане воды» и т.д. Упрекая одного из участников суда в игнорировании очевидного, автор вспомнил и «десятикратные и двадцатикратные связи с загсом и без», и муки тысяч женщин-алиментщиц, и растущий сифилис, и десятки тысяч детей, «родившихся без черемухи, брошенных и завшивленных». Упрощенчество в виде низведения любви к половому акту уничтожает любовь, в результате «пресыщение, отвращение, а в случае частой практики — и размягчение мозга или прогрессивный паралич». Вывод автора был однозначен и категоричен: брак будет моногамным, любовь только с черемухой, без сифилиса, без полного телесного и душевного разлада. Другого выбора нет (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 110. Л. 61 об.). Поддержала «любовь с черемухой» и член литературного объединения «Молодняк» М. Левина, опубликовав свое стихотворение «О черемухе» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 110а. Л. 51). Дискуссия имела продолжение, когда в апреле 1927 года газета сообщила о состоявшемся диспуте по произведению С. Малашкина (1888—1988) «Луна с правой стороны, или Необыкновенная любовь». Корреспондент Лев Южин сообщал, что оно вызвало резко отрицательную реакцию у всех выступавших. Дочь деревенского кулака Таня Аристархова стала защитницей ленинского дела, поехала учиться в Москву в Коммунистический университет имени Я.М. Свердлова. Попад там в омут разврата, она докатывается до 23-го мужа, капитулирует перед жизнью и покушается на самоубийство. Кратко пересказав сюжет, Л. Южин особенно возмущался тем, как показывает автор студентов Свердловского университета: «в желтых ботинках, английских костюмчиках, а девушек — в газовых платьях. Это ли не абсурд. Нелепость» (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 110. Л. 190 об.).

В 1926 году в связи с планами строительства в Витебске нескольких многоэтажных домов для рабочих развернулась дискуссия о том, какими им быть. Дома должны были иметь центральное отопление, электричество, парк или сад с небольшой площадкой для игр. Предлагалась коридорная система квартир с общей столовой, прачечной, кухней, которые спасут сотню женщин от неизбежной лишней траты времени и труда. А квартиры без ванн, кухонь, клозетов, по мнению автора статьи, будут более опрятными и гигиеничными. Столовая со сценой и киноустановкой стала бы культурным очагом. Авторы спорили только о том, иметь

ли одну кухню на весь дом или ещё добавить маленькие кухоньки для разогрева молока на каждом этаже. Или подсчитывали, на сколько квартир должна приходиться одна уборная, чтобы не было грязно (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Т. 1. Л. 34, 48 об.).

В это же время появилось много публикаций о необходимости организации массовых выездов трудовых коллективов на природу за город (споры — с пивом или нет?), популяризировался отдых в санаториях и домах отдыха. Способствуя «гигиеническому материнству», «Заря Запада» и «Крестьянская газета» приглашали женщин на курсы по уходу за детьми раннего возраста, публиковали материалы о правильном уходе за ними, о важности прививок, пагубности прерывания беременности у знахарок. Пропагандировались детские ясли, сады и летние площадки, которые должны были стать, особенно в деревне, элементом нового быта, способствующим оздоровлению и воспитанию детей, пока их матери будут работать на производстве. Причем, важным было не только воздействие на детей, но и «воспитывающее действие» детских учреждений на матерей через приобщение их к советскому взгляду на мир, к «культуре» и «гигиене». И если одни матери с опаской смотрели на детские ясли, сады и площадки, другие выступали с достаточно радикальными инициативами, хотя, надо признать, совсем в духе времени. Так, в апреле 1926 года «Заря Запада» всячески поддержала инициативу работницы-корреспондентки А. Бизуновой, которая предложила создать временный летний дом ребенка, куда мать-работница может сдать малыша, уезжая отдохнуть в дом отдыха (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Т. 1. Л. 140 об.). Правда, продолжения эта инициатива, хоть и поддержанная газетой, не имела.

«Бытовое фантазерство» (Л. Троцкий) сочеталось с критикой неприглядных реалий пролетарской повседневности. Рабкоров волновали прозаичные производственно-бытовые проблемы: грязь и отсутствие вентиляции в цехах, недостаток производственной одежды, нехватка мыла, кипяченой воды или рукомойников, отсутствие столовых и т.д. (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Т. 1. Л. 6, 99 об.). Критиковалось сквернословие и пьянство в рабочей среде, хулиганство среди молодежи, процветавшее на рабочих окраинах. Обычными были приставания к девушкам на улицах.

В 1926 году в печати резко увеличилось количество публикаций, осуждающих хулиганство, в том числе и сексуального характера. Появился даже нарицательный термин «чубаровщина» для обозначения групповых

изнасилований из хулиганских побуждений, которых в годы нэпа совершалось предостаточно. «Заря Запада», включившись в общесоюзную кампанию, сообщала о судебных процессах над насильниками, проходивших в разных городах СССР, печатала статьи московских и местных авторов на эту тему, а также на «черной доске» публиковала фамилии витебских хулиганов, задержанных милицией.

Рабкор А. Исакович весной 1927 года поднял вопрос о сохранении на стекольном заводе «Новка» под Витебском двух старых фабричных традиций еще дореволюционных времен. Первый обычай — «шнуры», второй — «деды». «Шнуры» — это обычай для квалифицированных рабочих, в жизни которых произошло какое-нибудь важное событие: женитьба, рождение ребенка, «перевели на другой верстак». По этому поводу изготавливалась из стекла палочка «аршина в два», вручалась герою дня с поздравлениями, а он должен был, приняв «шнур», послать за водкой, которая и распивалась на фабрике в рабочее время или после его окончания. На фоне почти «интеллигентных» «шнуров» «деды» похожи на грубое вымогательство выпивки. К верстаку, на котором работал виновник торжества, привозили чучело на тачке («деда»), обвешанное гремящими пустыми бутылками, и обливали верстак и работавшего на нем водой. Автор заметки уточняет: «“Не замочивши, не пойдет работа”, — говорят мастера». Хотя многим, особенно девушкам, все это явно не нравилось, но отказывались редко, ведь если не обеспечить выпивки, то скажут, что жадный, разбросают инструмент, не дадут работать. По мнению рабкора, заводской комитет должен искоренять эти традиции, дорого обходящиеся производству (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 110. Л. 173 об.).

Еще одним «пережитком подлого старого царского времени» в сфере развлечений были кулачные бои, которые проходили в Витебске в разных частях города. П. Альхимович в статье «Против кулачных боев» описал в 1927 году эти бои, проходившие по одному и тому же ритуалу, «заведенному верно еще дедами». В субботние и воскресные дни в 2 часа дня на льду реки Двина напротив скотобойни начинают собираться сначала детишки 10—12 лет с одной и другой стороны, затем подростки, а потом и взрослые. И начинается бой, который длится до темноты, в котором участвуют, не считая зрителей, около тысячи «героев кулачного боя», причем, все они — рабочие, кустари и их дети. Эти бои пагубны тем, что наносят огромный вред здоровью и производству, являются «лучшей школой хулиганства», разлагающей молодое поколение. Автор считал, что разгона боев милицией мало. Надо вовлекать молодежь в физ-

культурные кружки, сделать интересной для них работу клубов, устраивать беседы и показательные суды над любителями махать кулаками (ГАВО. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 110. Л. 85 об.).

Таким образом, дебаты в «верхах» о том, нужна ли новая обрядность и какую роль должны играть государство и партия в ее разработке и внедрении, были знакомы на местах. Суть этих споров прослеживается в тематике и даже лексике заметок витебских газет. Но на местном уровне споры шли о конкретной практике проведения тех или иных советских обрядов (октябрин, красных похорон, встреч Нового года). Велись дискуссии о том, что в советских условиях понимать под приличным поведением.

Материалы витебских газет показывают, что пик интереса к новой семейно-бытовой обрядности приходится на 1924–1925 года. Позже количество публикаций на эту тему сократилось. Однако проблемы быта как такового не ушли со страниц печати. Вторую половину 1920-х годов рабкоры волновали вопросы сквернословия, хулиганства и пьянства в рабочей среде, плохие бытовые условия на работе, сохранение старых привычек в быту и на рабочем месте. Не вписывались в новый быт, оставались актуальными азартные игры как форма досуга. Кроме того, большевики действительно пытались наладить систему организованного отдыха рабочих. Развивалась сеть санаториев и домов отдыха. Рабкоры своими критическими замечками старались повлиять на их работу.

В 1920-е годы наибольшие изменения в сфере ритуалов, обрядов и праздников произошли в среде молодежи, для которой традиционные социально-психологические стереотипы, правила поведения не были так важны, как для старшего поколения. В бытовых практиках местной комсомольской молодежи утверждались свадьбы «без попа», теперь венчание становилось формой девиантного поведения. Несмотря на споры о том, можно или нельзя комсомольцам танцевать, так и не были, да и не могли быть изжиты пресловутые «танцульки». Отзвуки споров о нашумевшем в 1920-е годы «половом вопросе» среди молодежи видны и в местной прессе.

Ряд «красных обрядов», инициированных в начале нэпа, не прижился в обществе в силу их несовместимости с народными и религиозными традициями. Интерес со стороны партийных элит к внедрению «красных обрядов» снизился. Падение Л. Троцкого, начавшийся «Великий перелом» сместили интересы властей. Попытки реорганизации семейной обрядности возродились только в начале 1960-х годов.

Сокращения

Рабкор — рабочий корреспондент

РКСМ — Российский коммунистический союз молодежи

Губком — губернский комитет РКП(б)

РКП(б) — Российская коммунистическая партия (большевиков)

Губотдел — губернский отдел

Источники и литература

Государственный архив Витебской области (далее ГАВО). — Ф. 2289. (Коллекция периодической печати, тематических подборок периодической печати и неперiodических изданий) Оп. 2. Д. 93, 106, 110.

Троцкий Л. (1923) Семья и обрядность. В кн.: *Проблемы культуры. Культура переходного периода*. Москва, 1927. <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotl917.htm> (14. 09. 2015)

Соколова А. (2013) «Нельзя, нельзя новых людей хоронить по-старому!» Эволюция похоронного обряда в Советской России. *Отечественные записки*, № 5 (56). <http://www.strana-oz.ru/2013/5/nelzya-nelzya-novyh-lyudey-horonit-po-staromu>. (30. 09. 2015)

Бондаренко Е.Д. (2013) Советские сценарии имянаречения: диалог с традицией. *Политическая лингвистика*, № 4 (46):166–171.

Galina Jakovleva

Diskusijas Vitebskas laikrakstos par sadzīvi jaunās ekonomiskās politikas periodā

Atslēgas vārdi: “sarkanie rituāli”, jaunā sadzīve, “oktobrinas”, ikdiens

Kopsavilkums

1920ie gadi PSRS bija zīmīgi ar jaunu nerelīģiozu padomju tradīciju ieviešanu un diskusijām par to. Revolucionāro ideju ieviešanas piekritējiem Ļ. Trockim un rakstniekam V. Veresajevam tika pretstatīta Karojošo ateistu savienības priekšsēdētāja J. Jaroslavskas mērenā pozīcija. Rakstā tiek analizētas šo debašu atskaņas Vitebskas pilsētas presē. Cīņa par “sarkano rituālu” (padomju kāzu, kristību, bērnu) ieviešanu saviļņoja vietējos partijas un komjau-natnes biedrus, kā arī strādnieku korespondentus.

Galina Yakovleva

**Discussions about the New Life on the Pages of Newspapers
of Vitebsk during the NEP Period**

Key words: “red rituals”, a new life, oktyabriny, everyday life

Summary

The 1920s in the USSR were characterized by the attempts to create a new mode of Soviet life and by the struggle for introduction to the people's everyday life of the new Soviet non-religious rituals. Under the conditions of the new economic policy, the discussions among the top leadership regarding this point were still possible. L. Trotsky's and the writer V. Veresaev's position of supporting revolutionary rituals was opposed to the moderate position of the president of the Union of militant atheists Em. Yaroslavsky. The present article analyses the coverage of those discussions on the pages of the Vitebsk (Belarus now) press and the description of the aspects of the struggle for the development and implementation of “red” rituals (“red” weddings, soviet christening, “red” funerals) that were the object of attention of the local Communist party and komsomol members, of the workers' correspondents.

Gintautas Jakštys

The Influence and Traditions of the Military School of the First President of Lithuania on Military Academy of Lithuania

Key words: Lithuanian Armed Forces, traditions, Military Academy of Lithuania, Lithuanian officers training institutions, Military School of Lithuania, Military School of the First President of Lithuania

Military Schools differ from one another in many countries not only by their uniform, but also by their established and distinctive traditions, usually typical only of military schools in a particular country. It should be noted that military schools located in the same country have their own different traditions that make them unique. Each military school is not only proud of their traditions but also values and cherishes them. The occurrence and development of traditions in military units and organizations are the most interesting and at the same time most complicated aspects of research. Traditions usually occur or are introduced not upon specific orders or regulations, but simply as a result of the initiative of the military community or leadership, therefore their study is quite complicated due to a lack of resources and their bias. It may seem paradoxical but even maintaining traditions is an inseparable part of the tradition itself. Moreover, traditions are significant as long as they are cherished by a group of individuals. Encyclopedias define traditions as handing down of information, beliefs, and customs verbally or orally, or by example from one generation to another without written instruction. Sociology regards tradition as a social construct used to contrast past with the present and as a form of rationality used to justify a certain course of action (*International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* 2001, 15829–15833).

Since the establishment of modern Lithuanian officers training institutions in 1919 and after their reestablishment in 1990, traditions have had a crucial importance for formatting the historical identity and educating forthcoming military officers of Lithuania. For those reasons traditions are created and developed upon the initiative of school authorities and cadets. While researching the traditions of Lithuania's officers and armed forces throughout the interwar period, researchers encounter an inevitable problem. During

the fifty years of Soviet occupation, military officers of Lithuania were deported, killed in war and resistance fights, and for those reasons the tradition has not been maintained. In the first decade of re-established armed forces of Lithuania the staff with the Soviet background dominated among the officers who had an inconclusive view of accepting the Lithuanian Army's traditions of the interwar period. With decreasing number of officers educated in Soviet military schools and simultaneously increasing number of officers educated in Military Academy of Lithuania, the view about military traditions of the interwar heritage had changed. Throughout the years, the new generation of cadets and officers had shown interest in the pre-war traditions of Lithuanian armed forces. The major problem that was faced is lack of research on this topic. The first interwar Lithuanian military school tradition was described by Vytenis Statkus who, while living in exile, released the interwar history of the Lithuanian military, which describes the military school activities and some of its traditions (Statkus 1986, 681–687). The first publication of the author of this paper dealing with Traditions of the Military School of the First President of Lithuania – appeared in 2015 (Jakštys 2015, 289–316). Unfortunately, current traditions and their development of General Jonas Žemaitis military Academy of Lithuania have not received appropriate consideration.

The paper aims at presenting the influence and traditions of the Military School of the First President of Lithuania on Military Academy of Lithuania through definitions, symbols, and ceremonies.

In spite of the history of modern Lithuania's officers training institutions, the traditional military definitions, symbols, and ceremonies that come from the interwar period were used.

Since the establishment of Military Academy of Lithuania, all cadets have been wearing epaulets following the example of the interwar period and are called "Kariūnas". While doing the research no one has found any significant data that someone would have introduced other definition in naming cadets "Kariūnas". After the restoration of the independent Lithuanian army, in the first temporary uniform wearing rules approved by the Minister of National Defense, among other things, there was a rule regulating shoulder straps and the degree marks of soldiers. Shoulder straps and the degree marks on them have been developed on the basis of the Lithuanian army suit that was worn by the interwar soldiers. According to these rules the shoulder straps of the cadet were highlighted with 1 cm wide golden galleon (Order No. 804). Comparing Military Academy of Lithuania and Lithuania Police

Academy, the major difference is recognized. For example, Lithuania Police Academy did not relate its traditions to the interwar period, so all the Police Academy of Lithuania students wear the letter “K” on their epaulets, like Soviet military trainees.

The definition “Kariūnas” was founded and approved by Minister of Defense on 5 May 1922 (Order No. 108). The idea of creating a modern and originally Lithuanian definition was initiated by General Jonas Galvytis – Bykauskas, who was the first commandant of the Military School. The intention of creating a new term was inspired by the daily use of the Imperial Russian army term “Junker”. Therefore, the definition “Kariūnas” in the interwar period as in nowadays is inconclusively connected only with the Military School and the armed forces of Lithuania. Only the cadets who study in the Military School of Lithuania are called “Kariūnais”, meanwhile military school students of other countries are named following their original terminology and traditions.

The most important symbol of every military unit is the flag-standard. The Lithuanian army was restored after 11 March 1990, when the Lithuanian Supreme Council adopted the Act of Independence. Since the restored military was experiencing a shortage of officers, on 20 December 1990, in accordance with the initiative of the Lithuanian Parliament, courses for officers were instituted in Kaunas. The objective of these courses was to train officers for the national defense system who were newly accepted into the Army of Lithuania. In total, the courses had 6 releases of officers. These courses, as a restoring authority of military training institution, took the military school flag of the First Lithuanian President and received a graduation badge, which it later tried to confirm unsuccessfully. Course graduation badge, upon the initiative of the listeners of the Officer Courses, were made and given to the first Officer Course release in accordance with the example of the military school of the First Lithuanian President. It was supposed that this initiative would encourage fast approval of the reconstructed badge as an insignia of course graduation. Nevertheless, for various reasons, the project of this badge was not approved. The situation changed radically on 16 June 1992, when in accordance with the resolution of the Government of Lithuania, the School of National Defense was established in Vilnius, which in 1994 was reorganized into the Military Academy of Lithuania (Janulaitienė, Jakštys 2010, 81). After the establishment of the School of National Defense in 1992, the Officer Courses in Kaunas were disbanded, and the flag of the course has been transferred and solemnly presented to the School of National Defence, which

today is the symbol of the Military Academy of Lithuania. Basically, the flag of the Military Academy of Lithuania replicates the flag of the military school of the first Lithuanian President, only for the sake of political correctness, instead of the image of Antanas Smetona, there is a graduation badge of the Military School of Lithuania in the middle of the flag. This was due to the fact that the option to rename the school as “The military school of the First Lithuanian President”, i.e. in the name of Antanas Smetona, was never considered. Despite this, the tradition to name the military education institution in the name of the Lithuanian president has remained, because on 20 November 1998 the Military Academy was given the name of the leader of the anti-Soviet resistance, general Jonas Žemaitis, who, upon the decision of the Lithuanian Parliament, is considered to be the fourth President of the Republic of Lithuania.

There is a similar story in relation to the badges of the Military Academy of Lithuanian graduates. On 16 June 1994, Lithuanian Heraldry Commission approved graduation badges of the Military Academy of Lithuania. It was stated that the graduates of the Academy can receive three different types of badges, depending on what level of education they receive. These badges were issued until 2002, later it was decided to bind the Military Academy of Lithuania more closely to the pre-war Military School of First Lithuania President traditions, i.e. to take over the Military School of First Lithuania President graduation badge. The graduation badge used in the interwar was designed by a famous Lithuanian painter, Antanas Žmuidzinavičius (Order No. 15). According to surviving artifacts and descriptions of the badge (Order No. 50), Lithuanian army painter, Liudas Gedminas prepared a project for the revised version of the graduation badge. The badge of the Military Academy of Lithuania only differs from the one used in the interwar by one feature – the letter “M”, which stands for “mokykla” (Lithuanian for “school”), has been changed to the letter “A” which resembles the word “academy”. The reconstituted badge has been officially approved for use by the decision of the Minister of Defense (Order no. 529).

The traditions of the Military School of the First President of Lithuania have also made a huge influence on the ceremonies of the Military Academy of Lithuania. School graduation ceremony and the reception ceremony of the position of the officer is the most memorable day of each officer’s life. On 20 July 1994, while releasing the first graduate issue of the Military Academy of Lithuania, the reception ceremony, where, while giving the first degree of the officer, the President of the Republic of Lithuania touches the

shoulder of the kneeling graduate with a saber and says: “*Be reikalo nepakelk, be garbės nenuleisk*” (Lithuanian aphorism for “*You shall not draw the sword without a cause nor shall you sheathe it without honor*”). This most famous and most memorable interwar military school tradition began to take shape in 1923, releasing the fifth class of graduates. Up until the Soviet occupation in 1940 it was improved and new elements were added, but the general process of the festivities remained unchanged. The restored 1994 graduation ceremony tradition has some differences as compared to the interwar ceremony. The main difference occurred in the interwar period, when giving the first degree of an officer, every graduate was given a saber. Since 1929, when Antanas Smetona (Order No. 78) officially became the chief of the Military School of Lithuania, the sabers were given to the graduates as a gift from the president. Nowadays, the saber is only given to the best graduate and it is considered to be the gift from the Ministry of Defense.

Conclusion

Tradition still remains a very important part of the life of each military school. The Lithuanian military school that existed from 1919 to 1940 formed unique characteristic traditions that were closely related to the history of Lithuanian state and cherished moral values. Despite the changes and differences, they directly influence the tradition of the contemporary Military Academy of Lithuania through the used terms, symbols, and ceremonies. The interwar traditions carried on at the Military Academy of Lithuania relate not only to historical identity, but also take an important place in the civic upbringing of the today's officer.

References

- Order No. 15 of 15 January 1921 of the Military School, Part of the economy. Lithuanian Central State Archives (LCSA). 1451. f., 2.i., 10.c., 5 a.p.
- Order No. 50 of 8 March, 1921. of the Minister of National Defense. LCSA. 1451. f., 2.i., 8.c., 84.
- Order No. 78 of 7 October 1929 of the Minister of National Defense. LCSA. 1451. f., 2.i., 22.c., 175.
- Order No. 108 of 5 May 1922 of the Minister of National Defense. LCSA. 1451. f., 2.i., 12.c., 71.
- Order No. 529 of 12 April, 2002. of the Minister of National Defense.
- Order No. 804 of 16 November, 1992. of the Minister of National Defense.
- Statkus, V. (1986) *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.*, Chikago.

Jakštys G. Lietuvos karo mokyklos tradicijos (1919–1940 m.). In: *Karo archyvas*. No 30: 289–316 p.

Janulaitienė, N. Jakštys, G. (2010) *Nuo didikų Sapiegų rezidencijos iki Lietuvos karo akademijos*. Vilnius. 81 p.

International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. (2001) Oxford: Pergamon Press. 15829–15833

Gintauts Jakštis

Lietuvos Pirmą prezidento kara skolas tradicijų ietekmė uz Lietuvos Kara akademiją

Atslėgas vārdi: Lietuvos Bruņotie spēki, tradicijas, Lietuvos Kara akademija, Lietuvos Kara skola, Lietuvos Pirmā prezidento kara skola

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir atklāt Lietuvos Kara akademijas tradiciju veidošanas, balstoties uz simboliem un tradicijām, kas pārņemti no Lietuvos Pirmā prezidenta kara skolas. Kopš mūsdienu Lietuvos valsts dibināšanas 1919. gadā un pēc neatkarības atjaunošanas 1990. gadā virsnieku apmācībām bija izšķiroša nozīme Lietuvos virsnieku identitātes veidošanā. Būtiskākās Lietuvos Kara akademijas tradicijas un simboli veidojās starpkaru periodā (1919–1940).

Ēriks Jēkabsons

Virsnieki – vecticībnieki Latvijas armijā 1919.–1940. gadā

Atslēgas vārdi: vecticībnieki, Latvijas armija, karadienests, virsnieki

Vecticībnieki Latvijas teritorijā (pirmām kārtām Latgalē un Ilūkstes apriņķī) apmetās 17. gadsimta otrajā pusē – 18. gadsimta sākumā, kopš šī laika veidojot īpašu, nozīmīgu iedzīvotāju grupu. 1935. gadā Latvijā bija 206 499 krievu tautības iedzīvotāji, un apmēram puse no viņiem – 99 810 – piederēja vecticībai. Turklāt šo konfesiju atbalstīja (acīmredzot konvertējušies laulātie draugi u. tml.) arī 2 786 latvieši, 4 037 baltkrievi, 149 poļi, 69 lietuvieši, 12 vācieši, pa diviem ebrejiem un igauņiem, kā arī 328 citu tautību pārstāvji, vecticībniekiem kopā veidojot 107 195 cilvēku lielu grupu (5,5% no iedzīvotāju kopskaita). Lielākā daļa dzīvoja Latgalē, Rīgā un Rīgas apriņķī, Ilūkstes apriņķī, kā arī citur. Latvijas Republikas parlamentārisma posmā vecticībnieku pārstāvji aktīvi darbojās Saeimā un Latgales pilsētu pašvaldībās (Фейгмане 2002, 183–205; Гаврилин 2011, вып. I, 3–380; Гаврилин 2011, вып. 2, 3–327; Иванов 2005, 3–430; Ivanovs, Pazuhina, Runce 2014, 2–333; Никонов 2008, 4–426; Podmazovs 2001, 3–210).

Raksta mērķis ir, apkopojot virsnieku – vecticībnieku biogrāfiskos datus no Latvijas Nacionālā arhīva fondiem, atklāt līdz šim vēstures zinātnē neaktualizētu informāciju par Latvijas armijas (1919–1940) komandējošo sastāvu.

Starpkaru perioda Latvijas armijas vēsturē vecticībnieki ieņēma stabilu un īpašu vietu. Tomēr avotos galvenokārt parādās epizodiski saistībā, piemēram, ar Latgales vecticībnieku karavīru vāļajām latviešu valodas zināšanām un izglītību kopumā. Piemēram, bijušais 7. Siguldas kājnieku pulka obligātā dienesta karavīrs Jānis Pomelnieks, 1969. gadā nekroloģā pieminot savu bijušo rotas komandieri – kapteini Aleksi Sadikovu, rakstīja, ka viņš ļoti rūpējies par jauniesaukto karavīru – Latgales vecticībnieku apmācību “lasīt un rakstīt”, turklāt mācību beigās gan apmācītāju, gan apmācāmos, kas parasti “nekādas priekšrocības nesagaidīja un nesaņēma” un pildīja dienestu tāpat kā pārējie, apbalvojis ar nedēļas atvaļinājumu, kas bijis ļoti patīkams pārsteigums (Pomelnieks 1969, 70–71). Tiesa, ka armijai bija ļoti būtiska nozīme vecticībnieku jauniešu, kuri līdz dienestam dzīvoja zināmā mērā izolētajās kopienās, integrēšanā valsts sabiedrībā, taču starp vecticībniekiem netrūka arī cilvēku ar augstu izglītības līmeni.

No paša sākuma, līdzīgi kā citu konfesiju pārstāvju gadījumā, Latvijas armijā tika stingri ievērotas ierindas karavīru – vecticībnieku tiesības uz atvaļinājumiem viņu reliģisko svētku dienās. Šī kārtība nemainījās arī pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma (piemēram, 1935. gada aprīlī armijas komandieris izdeva pavēli par atvaļinājumu piešķiršanu dievkalpojumu apmeklēšanai pareizticīgajiem un vecticībniekiem šo konfesiju Lieldienu periodā 25.–30. aprīlī) ([B.a.]. 1935).

Minoritāšu pārstāvji samērā plaši bija pārstāvēti arī virsnieku korpusā. Tā starp 792 vecākajiem virsniekiem (ģenerāļi, pulkveži, pulkveži-leitnanti un atbilstošo flotes, kara ierēdņu un sanitārvirsnieku pakāpēs esošās personas) bija 32 vācieši, 26 krievi, 5 ebreji, 1 lietuvietis un 1 polis. Krievu vidū bija arī vecticībnieki, taču viņu bija mazāk nekā pareizticīgo, kas izskaidrojams kā ar vecticībnieku zemāku vispārējās izglītības līmeni, tā arī ar varas iestāžu nelabvēlīgu attieksmi pret vecticībai piederīgajiem cariskajā Krievijā, kur kļūt par virsnieku, turklāt nevis kadru, bet t. s. “kara laika virsnieku” vecticībnieks praktiski varēja tikai impērijas pastāvēšanas beigu posmā.

Latvijas armijā divi vecticībnieki sasniedza pulkveža-leitnanta dienesta pakāpi (Jēkabsons, Ščerbinskis 1998, 318; 354–355).

Pāvils (Avakuma dēls) Makarovs dzimis 1903. gada 5. jūlijā Rīgā tirgotāja ģimenē. 1922. gadā beidza Rīgas pilsētas krievu vidusskolu un tā paša gada rudenī sekmīgi iestājās Latvijas armijas Kara skolas Artilērijas nodaļā. 1924. gada 1. septembrī viņš to pabeidza ar I šķiru un tika nosūtīts dienestā leitnanta pakāpē uz Zemgales artilērijas pulku Daugavpilī. Acīmredzot virsnieku trūkuma dēļ P. Makarovs jau 1924. gada septembra beigās tika iecelts par 2. baterijas vada komandieri (parasti tas notika pēc zināma laika pavadīšanas baterijas jaunākā virsnieka amatā). 1926. gada septembrī – 1927. gada oktobrī viņš atradās komandējumā jātnieku pulkā turpat Daugavpilī, lai “iepazītos ar jātnieku dienestu”, bet pēc atgriešanās artilērijas pulkā 1927. gada rudenī tika paaugstināts par virsleitnantu, un 1928. gada janvārī iecelts par pulka 7. jeb jātnieku baterijas vecāko virsnieku. 1929. gada rudenī komandēts uz gadu ilgajiem artilērijas virsnieku kursiem Rīgā, kurus pabeidza ar I šķiru. Pēc atgriešanās pulkā no 1929. gada oktobra bija saimniecības komandas priekšnieks, jo minētais amats deva iespēju vairāk laika veltīt mācībām sakarā ar gatavošanos iestāties Kara akadēmiskajosursos. 1930. gada jūlijā iestājībāudījumi tika sekmīgi izturēti, no jūlija līdz septembrim sekoja komandējumi citu ieroču šķiru vienībās, bet oktobrī sākās mācības. Pēc diviem gadiem – 1932. gada decembrī P. Makarovs sekmīgi beidza kursus, atgriezās pulkā, no 1933. gada februāra līdz jūlijam bija piekomandēts Zemgales divīzijas

štābam turpat Daugavpili, pēc tam tika paaugstināts par kapteini un iecelts par baterijas komandieri savā pulkā. 1938. gada janvārī P. Makarovam Daugavpils bija jāatstāj, jo viņš tika pārvietots uz Atsevišķo artilērijas divizionu Cēsīs par baterijas komandieri. 1940. gada aprīlī viņu paaugstināja par pulkvedi-leitnantu, ieceļot par divizona komandiera palīgu. Bija apbalvots ar V šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Pēc valsts okupācijas, īsi pirms aneksijas – 1940. gada 2. augustā viņš tika pārvietots uz Vidzemes divīzijas štābu kā štāba priekšnieka palīgs, pēc tam – iedalīts Sarkanās armijas 24. strēlnieku teritoriālajā korpusā kā 181. divīzijas štāba priekšnieks, bet 1941. gada jūnijā bija starp tiem iznīcināto Baltijas valstu augstākajiem virsniekiem, kas tika nosūtīti mācīties uz Artilērijas akadēmiju Maskavā. Sekoja apcietinājums un ieslodzījums Noriļskas soda nometņū tiklā esošajā nelielajā Lāmas ezera nometnē. 1942. gada septembrī t. s. “trijnieks” aizmuguriski piesprieda 6 gadus ieslodzījuma, bet 1943. gada 22. oktobrī P. Makarovs nomira. Bija precējies ar Mariju Scibor-Gurkovsku (krieviete, pareizticīga), ģimenē bija dēli Pāvils (dzimis 1925. gadā), Aleksejs (1926. gadā) un Aleksandrs (1929. gadā, vēlāk pieņēmis uzvārdu Dzelme). Interesanti un zīmīgi, ka pēc aresta sastādītajā krimināllietā savu tautību P. Makarovs uzdeva kā latviešu (LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 4004. l.; 1482. f., 1. apr., 40. l.; LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2544. l.). P. Makarova vecākais brālis Leonīds (dzimis 1896. gadā) bija Latvijas robežsargs, tika arestēts 1941. gada 8. maijā un sodīts ar nāvessodu 1942. gada novembrī (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-8706. l.).

Marks (Doroфеja dēls) Perevoščikovs (no 1938. gada – Palejs) dzimis 1903. gada 5. novembrī jau kopš 18. gadsimta Jēkabmiestā dzīvojošā, pārtikušā, vecticības tradīcijas stingri atbalstošā ģimenē (Zimova 2016, 30–31). 1922. gadā beidza Jēkabpils pilsētas vidusskolu un tā paša gada rudenī iestājās Kara skolas Inženieru nodaļā, turklāt mācību laikā tika paaugstināts par kadetu-kaprāli un 1924. gada aprīlī – par kadetu-seržantu. 1924. gada rudenī M. Perevoščikovs beidza Kara skolu ar I šķiru (saņemot 40 latu balvu kā sekmju ziņā labākais Inženieru nodaļas kadets) un kā leitnants tika iedalīts Autotanku divizionā (1926. gadā pārdēvēts par pulku, 1940. gada martā – par brigādi). No 1926. gada bija bruņotā automobiļa komandieris, 1927. gadā tika paaugstināts par virsleitnantu, 1929. gada aprīlī tika iecelts par bruņotās rotas vada komandieri. Vēlāk viņš bija tanku vada komandieris, auto rotas komandiera vietas izpildītājs, kā arī ieņēma citus amatus. 1932. gada rudenī pēc piekomandējuma citu ieroču šķiru vienībām sekmīgi iestājās Kara akadēmiskajosursos, kurus ar I šķiru beidza 1935. gadā, turpinot dienestu kā

rotas komandieris savā pulkā, kā pulka adjutants, pēc tam – instruktoru, tad – 3. tanku rotas komandieris. 1935. gada rudenī tika paaugstināts par kapteini. Par labu dienestu apbalvots ar V šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. 1938. gada maijā M. Perevoščikovs sev un ģimenei mainīja uzvārdu uz Palejs. Par šādas rīcības motivāciju var paust dažādus pieņēmumus, piemēram, ka tas tika izdarīts karjeras apsvērumu dēļ, jo autoritārisma periodā šāds solis tika uzskatīts par karjeru veicinošu. Katrā ziņā notikušā apstākļus un šajā ziņā valdošo situāciju, kā arī virsnieka īpašības kopumā atspoguļo 1938. gada rudenī M. Palejam rakstītās atestācijas. Bataljona komandieris Jānis Klipsons (1893–1942) rakstīja: “Īsts ģimenes cilvēks vispilnīgākā šī vārda nozīmē. Sabiedrībā jautrs un asprātīgs [..]. Miermīlīgs. Labi audzināts. Ļoti daudz lasa arī ārzemju militāro literatūru. Strādā arī vakaros mājās. [..] Valstiski noskaņots un tās intereses vienmēr stāda pirmā vietā. Karjerists – pa daļai laikam tāpēc mainījis savu krievisko uzvārdu uz latvisko “Palejs”. Ļoti labs.” Savukārt pulka komandieris Oto Grosbarts (1895–1945) pēc minētā izlasīšanas turpat puda savu viedokli: “Kapteinis Palejs savu uzvārdu mainīja kā disciplinēts virsnieks, uz augstākās vadības atkārtotu priekšlikumu, kādēļ tas nav pierakstāms viņa mīnusus, bet gan plusos. Bija izcils adjutants apmācības un spēkratu nozarē [..].” Jāpiezīmē, ka vēl 1935. gadā tiešais priekšnieks viņa atestācijā rakstīja: “Labākais latviešu valodas prātējs pulkā, kaut arī tā nav viņa mātes valoda”, bet 1937. gadā: “Romānu vietā mīl lasīt jaunus reglamentus.” Kopumā virsnieka dienesta īpašību vērtējums atestācijās pastāvīgi bija ļoti augsts. Pēc valsts okupācijas 1940. gada 27. jūnijā M. Palejs tika iecelts par brigādes Moto grupas komandieri, jūlijā paaugstināts par pulkvedi-leitnantu, bet 30. jūlijā iecelts par bataljona komandieri. Veidojot Sarkanās armijas 24. teritoriālo korpusu, 21. oktobrī M. Paleju sākumā atvaļināja “piemērota amata trūkuma dēļ Sarkanajā armijā”, taču 30. novembrī ieskaitīja korpusā kā apakšpulkvedi – 183. strēlnieku korpusa prettanku divizona komandieri. 1941. gada 14. jūnijā M. Palejs tika apcietināts kopā ar vairāk nekā 500 citiem korpusa virsniekiem un izvests uz Noriļskas soda nometnēm. Tā paša gada 16. oktobrī viņš tur tika oficiāli apsūdzēts kā “buržuāziskais nacionālists”. 1942. gada rudenī piespiesti 10 gadi ieslodzījuma, no 1943. gada strādāja par grāmatvedi Noriļskas nometņu kasē. 1950. gada decembrī atbrīvots pusgadu pirms termiņa beigām, turpināja dzīvi izsūtījumā, 1954. un 1956. gadā nesekmīgi lūdzot atcelt šo sodu. Atbrīvots 1957. gada janvārī, 1958. gadā atgriezās Latvijā, kur strādāja par grāmatvedi Rīgā. Miris 1986. gada 14. septembrī. Pirmā ģimene – kundze Anna, dzimusi Dzene, un meitas Janīna Johanna (dzimusi 1935. gadā) un Marina Māra (dzimusi 1936. gadā) kara beigās bija

devušās bēgļu gaitās uz Vāciju, tad ASV. 1929. gadā dzimušais dēls Margons Markels nomira 1938. gadā. Pēc atgriešanās Latvijā M. Palejs apprecējās otru reizi – ar Apolināriju Fedotovu (LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 4734., 4833. l.; 1478. f., 1. apr., 156. l.; LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2205. l.).

Vismaz divi vecticībnieki sasniedza kapteiņa dienesta pakāpi.

Zamuels (Samuils, Grigorija dēls) Ivanovs dzimis 1895. gada 24. augustā Rīgā, cēlies no Tveras guberņas Novotoržokas apriņķa Prudovas pagasta zemniekiem. Beidzis Rīgas pilsētas reālskolu. 1916. gada janvārī mobilizēts Krievijas armijā, dienēja vispirms 256. kājnieku rezerves bataljonā, pēc tam – 1. leibgvardes Jekaterinoslavas pulkā. 1917. gada jūnijā tika iedalīts Rietumu frontes praporščiku sagatavošanas skolā Pleskavā, ko beidza 1. oktobrī, uzsākot virsnieka dienestu 136. kājnieku rezerves pulkā. Pēc boļševiku apvērsuma armijai sabrūkot, 1918. gada februārī tika atvaļināts un atgriezās Latvijā. Šeit 1919. gada martā tika mobilizēts Padomju Latvijas armijā, no kuras 29. maijā dezertēja, pārejot Igaunijas armijas pusē, tiekot nosūtīts uz Ziemeļlatvijas brigādī un 1. jūnijā brīvprātīgi ieskaitīts Ziemeļlatvijas Papildu bataljonā, bet 6. jūnijā – 1. (vēlākajā 4.) Valmieras kājnieku pulkā kā leitnants. Palika karadienestā arī miera laikā, turpinot to 4. kājnieku pulkā. 1926. gadā tika paaugstināts par virsleitnantu, 1933. gadā – par kapteini-leitnantu, pēc tam – par kapteini, ieceļot par rotas komandieri. 1929. gadā apbalvots ar V šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Pēc valsts okupācijas 1940. gada septembrī pārskaitīts 24. teritoriālajā strēlnieku pulkā, vēlāk atvaļināts. Vācu okupācijas laikā mobilizēts latviešu leģionā un 1944. gada augustā apbalvots ar Vācijas II šķiras Dzelzs krustu, kara beigās dienēja t. s. Rusmaņa (Nikolajs Rusmanis, 1895–1946) grupā Kurzemes frontes sektorā. Viņa tālākais liktenis pagaidām nav zināms. No 1922. gada bija precējies ar Annu Liepiņu (LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 2355. l.).

Andrejs (Afanasija dēls) Kitovs dzimis 1896. gada 26. augustā Jēkabmiestā, senā un pārtikušā vecticībnieku ģimenē, viņa tēvs bija ķieģeļu fabrikas īpašnieks (Zimova 2016, 20–22). 1912. gadā beidzis Jēkabmiesta tirdzniecības skolu. 1915. gada augustā mobilizēts Krievijas armijā un dienēja 15. kavalērijas divīzijas strēlnieku pulkā, kurā 1917. gada maijā beidza mācību komandas kursu, paaugstināts par jaunāko unteroficieri. 1919. gada 20. jūnijā A. Kitovs tika mobilizēts Ziemeļlatvijas brigādē – 1. (vēlāk – 4.) Valmieras kājnieku pulkā, kur dienēja kā instruktors. Pēc Neatkarības kara noslēguma – 1920. gada rudenī uzsāka mācības Latvijas Kara skolas Kājnieku nodaļā, kuru ar II šķiru beidza 1922. gadā, uzsākot virsnieka dienestu Daugavpilī izvietotajā Zemgales divīzijas 12. Bauskas kājnieku pulkā. Tika paaugstināts par virsleitnantu

(1926. gadā), kapteini-leitnantu (1933. gadā) un kapteini (1939. gada novembrī), bija jaunākais virsnieks, vada komandieris un rotas komandiera palīgs, 1928. gadā beidza virsnieku kursu, 1937. gadā – sapieru virsnieku kursu. Paaugstināts par kapteini 1939. gada rudenī, pārvietots uz 11. Daugavpils kājnieku pulku turpat Daugavpils garnizonā un iecelts par rotas komandieri, taču jau 1940. gada pavasarī, pēc saimniecības virsnieku kursu beigšanas, pārvietots atpakaļ uz 12. Bauskas pulku par saimniecības rotas komandieri. Bija apbalvots ar Triju Zvaigžņu V un Viestura ordeņa V šķiras ordeni ar šķēpiem. Pēc valsts okupācijas, 1940. gada septembrī izveidojot 24. teritoriālo korpusu, pārvietots uz tā sastāvā esošo 227. strēlnieku pulku (LVVA, 5601. f., 1. apr., 2969. l.). Vācijas–Padomju Savienības kara sākumā, līdzīgi daudziem citiem nerespresētajiem korpusa virsniekiem, pie pirmās iespējas atstāja korpusu. Kara beigās A. Kitovs nonāca Vācijā, no kurienes pārcēlās uz Angliju, tur apprecējās ar Olgu Lesnieci (pirmā laulība bija šķirta vēl neatkarības gados). Trimdā aktīvi darbojās latviešu organizācijās un latviešu pareizticīgo draudzē. Miris 1974. gada 9. oktobrī Maidenbahas slimnīcā, apbedīts Brukvudas kapos (*Londonas Avīze* 1974).

Vecticībnieki bija arī starp zemāko dienesta pakāpju virsniekiem.

Metodijs (Jāņa dēls) Kitovs dzimis 1907. gada 14. decembrī Jēkabmiestā, Andreja Kitova brālēns, pabeidza Jēkabpils Valsts vidusskolu un 1927. gada septembrī iestājās Kara skolas Artilērijas nodaļā, ko beidza 1929. gada 1. septembrī ar I šķiru, kā 74. sekmju ziņā. Nosūtīts dienestā uz Latgales artilērijas pulku, iecelts par 5. baterijas jaunāko virsnieku. Tomēr jau no 3. oktobra leitnants skaitījās slims, 6. oktobrī tika nosūtīts uz Rīgas Kara slimnīcu, bet 1931. gada 27. maijā ārstu komisija atzina viņu par karadienestam nederīgu (trieka kustību traucējumi sakarā ar centrālās vai perifērijas nervu sistēmas organiskām pārmaiņām). 1931. gada 3. jūnijā tika atvaļināts no armijas; par savu dzīvesvietu izvēlējās Jēkabpils pilsētu; 1931. gada 21. novembrī M. Kitovs nomira (LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 2970. l.; Zimova 2016, 160–161).

Tāpat starp Latvijas armijas administratīvajiem virsniekiem (30. gadu sākumā šādi tika pārdēvēti līdz tam kara ierēdņu kategorijā ietilpstošās personas) bija vecticībnieki.

Nikolajs (Ivana dēls) Ļebedevs dzimis 1898. gada 6. maijā Jēkabmiestā (foto skat.: Zimova 2016, 96). 1917. gadā, atrazdamies bēgļu gaitās Petrogradā, beidzis reālskolu, vēlāk atgriezies Latvijā. 1919. gada 20. jūnijā Jēkabmiestā mobilizēts Ziemeļlatvijas brigādes 1. Valmieras kājnieku pulkā (vēlākajā Latvijas armijas 4. Valmieras kājnieku pulkā), piedalījās kaujās ar vāciešiem pie Cēsīm 6. rotas sastāvā, pēc tam karojis pret Sarkano armiju un

Bermonta spēkiem. No 1919. gada novembra dienēja saimniecības rotā kā rakstu darbu izpildītājs. 1920. gada martā Latgales frontē paaugstināts par jaunāko rakstvedi, bet pēc Neatkarības kara noslēguma – 1921. gada maijā – atvaļināts no armijas un atgriezās Jēkabpilī. Tomēr jau 1922. gada janvārī tika pieņemts uz brīva līguma pamata Jēkabpils–Ilūkstes kara apriņķa pārvaldē par rakstvedi, bet 1922. gada oktobrī Kara skolā Rīgā izturēja kara ierēdņa zināšanu pārbaudījumu. 1923. gada jūnijā ieskaitīts armijas virsdienestā kā vecākais rakstvedis un 1928. gada janvārī paaugstināts par VI šķiras kara ierēdni, pārskaitot 11. Dobeles kājnieku pulkā Daugavpils garnizonā. Dienēja pulka ekonoma amatā, 1931. gada septembrī – decembrī beidza administratīvo virsnieku kursus. 1932. gada februārī pārdēvēts par administratīvo leitnantu, bet tā paša gada novembrī paaugstināts par administratīvo virsleitnantu. No 1936. gada maija ieņēma pulka pārtikas virsnieka amatu, bija atbildīgs par pulka karavīru uzturu. 1938. gada janvārī – maijā mācījās un beidza saimniecības virsnieku kursus Rīgā, bet 1938. gada novembrī tika paaugstināts par administratīvo kapteini-leitnantu. 1940. gada februārī tika pārcelts uz Zemgales artilērijas pulku turpat Daugavpilī, iecelts par pulka pārtikas virsnieku un saimniecības daļas kancelejas priekšnieka amata pagaidu izpildītāju. Bija apbalvots ar V šķiras Triju Zvaigžņu ordeni, no 1932. gada bija precējies ar pulkveža-leitnanta Marka Perevoščikova māsu Veru (bērni: Juris Georgijs, dzimis 1935. gada 5. maijā – miris 13. maijā; Ludmila, dzimusi 1936. gadā). N. Ļebedevu izcēla ļoti labas priekšnieku atestācijas, uzsverot viņa augsto garīgo attīstību, nosvērtību un satīcību, neatlaidību u. c. 1937. gada oktobrī 11. pulka saimniecības priekšnieks Nikolajs Balodis rakstīja: “[..] dienestam veltī arī savu brīvo laiku, kuru pavada pulka karavīru veikālā, kura pārziņa pienākumus uzņēmas pagājušajā vasarā. [..] pulka karavīru veikalu viņš ir stipri pacēlis: samazināti agrākie lielle parādi, likvidēti neesošie preču krājumi, pievilkti vairāk pircēji. No visa tā peļņa arī ir lielāka [..]. Ļoti labs pārtikas virsnieks.” Pēc valsts okupācijas N. Ļebedevu 1940. gada 10. oktobrī no Zemgales artilērijas pulka oficiāli iedalīja 24. teritoriālajā korpusā, bet vēlāk atvaļināja. Vācu okupācijas laikā 1942.–1943. gadā strādāja par Jēkabpils apriņķa Apdrošināšanas pārvaldes nodaļas grāmatvedi, pēc tam kādu laiku atradās dienestā latviešu leģionā. Pēc PSRS karaspēka ienākšanas 1944. gada 27. augustā tika apcietināts un gāja bojā (LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 3625. l., 1.–60. lp.; 1474. f., 3. apr., 11. l., 14. lp.; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39779. l.).

Tāpat vecticībnieku konfesijai piederīgie atradās arī starp Latvijas armijas sanitārārstiem.

Vladimirs (Bonifācija dēls) Antipovs dzimis 1885. gada 5. oktobrī tirgo-tāja ģimenē Rīgā. Pirms Pirmā pasaules kara pabeidza ģimnāziju Pēterburgā un uzsāka medicīnas studijas Tērbatas universitātē. 1914. gada septembrī viņš tika mobilizēts armijā un nosūtīts Ribinskas evakuācijas punkta priekš-nieka rīcībā kā ārsta vietas izpildītājs (зауряд-военный врач), bet drīz pēc tam iecelts par jaunāko ordinatoru 22. apvienotajā lauka lazaretē. Šajā amatā viņš palika līdz 1916. gada septembrim, 1915. gada maijā tika apbalvots ar Svētā Staņislava III šķiras ordeni. No 1916. gada septembra bija 180., bet no no-vembra – 176. rezerves kājnieku pulka jaunākais ārsts, no 1917. gada maija – 36. evakuācijas punkta jaunākais ārsts Dienvidrietumu frontē. 1917. gada decembrī, jau pēc boļševiku apvērsuma un strauja vecās armijas sabrukuma laikā, V. Antipovs tika komandēts uz Tērbatas universitāti studiju noslēguma pārbaudījumu nokārtošanai, ko arī sekmīgi paveica. Sekoja jukas, 1918. gada februārī vācu karaspēkam ieņemot Igauniju, V. Antipovs palika Igaunijā un 1919. gada maijā tika mobilizēts jau Igaunijas armijā un iecelts par etapa ārstu. Kā krievu tautības ārsts jūnijā tika pārvietots uz Igaunijā esošo, Nikolaja Judeņiča (1862–1933) komandēto Krievijas Ziemeļrietumu armiju par 4. Gdovas strēlnieku pulka ārstu. Pulka sastāvā rudenī piedalījās nesekmīgajā uzbrukumā Petrogradai. Armija cieta smagu sakāvi un tika internēta Igaunijā. 1920. gada janvārī V. Antipovs tika iecelts par 3. strēlnieku divīzijas vecāko ordinatoru, vadīja tīfa slimnieku lazareti, turklāt, amata pienākumus pildot, saslima ar šo slimību arī pats. 1920. gada martā V. Antipovs atgriezās Latvijā un Rīgā. 16. augustā – burtiski dažas dienas pēc Neatkarības kara noslēguma – tika mobilizēts Latvijas armijā un 25. augustā komandēts Rīgas Kara slimnīcas galvenā ārsta rīcībā, 25. septembrī piekomandēts Liepājas garnizona lazaretei kā jaunākais ordinators, bet 6. novembrī iecelts par 3. Jelgavas kājnieku pulka jaunāko ārstu. 1921. gada janvārī V. Antipovs tika apstiprināts ārsta virsleitnanta dienesta pakāpē, bet augustā pārcelts uz Latgales partizānu pulku tādā pašā amatā – pulka jaunākais ārsts. 1921. gada oktobrī 3. Jelgavas kājnieku pulka komandieris Jēkabs Dombrovskis (1880–1949) atestācijā par V. Antipovu rakstīja:

“Izturēšanās pret priekšniecību disciplinēta, pret līdzdarbiniekiem – izpalīdzīgs un korekts; pret padotiem stingrs, bet taisns. Prot latviešu, krievu un vācu valodas. Mīl sabiedrību. Pastāvošo valsts iekārtu atzīst kā vienīgi pareizo. Savus dienesta pienākumus izpilda kārtīgi un apzinīgi. Medicīnas zināšanas labas, caur ko izskaidrojama apzinīga dienesta pienākumu izpil-dīšana.”

1921. gada decembrī viņam tika uzdots pārņemt pulka ārstniecības kabinetu (kā vecākā ārsta vietas izpildītājam), taču 1922. gada martā V. Antipovs tika atvaļināts līdz turpmākam rīkojumam, sākotnēji ar dzīves un darbavietu Valkas apriņķī. Pēc tam pārcēlās kā iecirkņa ārsts uz Kurzemi, kur strādāja Nurmuižas, pēc tam Spāres, tad – Aizupes un Vānes pagastos un visbeidzot – Tukumā līdz pat savai nāvei 1938. gada oktobrī (apbedīts Vecticībnieku kapos Rīgā). Nekrologā latviešu presē atzīmēts: “Dr. V. Antipovs bija ļoti labsirdīgs, pašaieliedzīgs un izpalīdzīgs cilvēks, sniedzams trūcīgiem medicīnisko palīdzību ne vien bez atlīdzības, bet reizēm tos atbalstīdams vēl materiāli.” V. Antipovs bija precējies ar Jekaterinu Molotkovu, ģimenē piedzima dēls Ļevs (dzimis 1917. gada novembrī); sieva un dēls bija pareizticīgie (LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 181. l.; [B. a.] 1938).

Rakstā aplūkotās sešu Latvijas armijas virsnieku – vecticībnieku dzīves gaitas ļauj konstatēt, ka vecticībnieki bija pārstāvēti arī Latvijas armijas virsnieku korpusā, gan starp virsniekiem, gan sanitārvirsniekiem, gan administratīvajiem virsniekiem. Jāpiezīmē, ka kopumā šai konfesijā piederīgo personu starp leitnantiem un virsleitnantiem noteikti bija vairāk, tāpat daudzi vecticībnieki bija arī starp 30 krievu tautības Lāčplēša Kara ordeņa kavalieriem. Trīs no šiem virsniekiem ir bijuši piederīgi Jēkabpils, pārējie – Rīgas vecticībnieku kopienai, kas vienlaikus ar faktu, ka starp viņiem nav personu no Latgales, ļauj pieņemt, ka minēto noteica labās latviešu valodas zināšanas, jo Jēkabpili un Rīgā dzīvojošie vecticībnieki saskārās ar latviešu valodu arī pirms karadienesta.

Līdz autoritārā režīma izveidošanas laikam nepastāvēja ierobežojumi nacionālo minoritāšu pārstāvju dienesta un karjeras iespējām Latvijas armijā, ja vien viņi pārvaldīja valsts valodu. Pēc 1934. gada maija tās zināmā mērā saglabājās, tomēr parādījās zināmas, pat nerakstītas īpatnības, kuras sekmēja cittautiešu lielākas karjeras iespējas, piemēram, latviskojot uzvārdus, precoties ar latvietēm, privātā sfērā lietojot latviešu valodu u. tml. Citos aspektos vecticībnieki un citu tautību Latvijas armijas virsnieki bija pakļauti kopīgajiem noteikumiem un norisēm, organiski iekļaujoties tajos. Viņus, tāpat kā latviešus, skāra valsts neatkarības vardarbīga iznīcināšana, represijas, piespiedu dienests vācu okupācijas varas izveidotajās militārajās struktūrās, emigrācija vai dzīve PSRS sastāvā iekļautajā dzimtenē. Pulkvežleitnanti M. Perevoščikovs un P. Makarovs izcēlās ar savām profesionālajām spējām un militāro talantu, ko apliecina karjeras izaugsme Latvijas armijā, turklāt abi 1922. gadā bija beiguši pirmo divgadīgo Latvijas Kara skolas kursu, bet vēlāk izturēja lielo

iestāšanās konkursu un sekmīgi beidza Kara akadēmiskos kursus (vēlāk pārdēvēti par Augstāko karaskolu), iegūstot augstāko militāro izglītību. Abi dienēja elitārās vienībās – attiecīgi Autotanku pulkā (brigādē) un Atsevišķajā artilērijas divizionā. M. Perevoščikovs autoritārisma periodā nomainīja savu uzvārdu uz latvisko Palejs; līdzīgi rīkojās samērā daudzi Latvijas armijas virsnieki un valsts pilsoņi kopumā. Tādējādi šķietami nelielas, taču īpatnējas un vērā ņemamas Latvijas armijas virsniecības grupas – vecticībnieku pārstāvju – profesionālās piedalīšanās atklāšana tādā svarīgā Latvijas valsts dzīves jomā kā aizsardzība papildina kā krievu minoritātes, tā arī Latvijas armijas un Latvijas valsts kopumā starpkaru perioda vēstures kopainu.

Avotu un literatūras saraksts

Arhīva materiāli:

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 181. l.

LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 3625. l.

LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 2969. l.

LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 2970. l.

LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 4733. l.

LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 4834. l.

LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 2355. l.

LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 4004. l.

LNA LVVA, 1474. f., 3. apr., 11. l.

LNA LVVA, 1478. f., 1. apr., 156. l.

LNA LVVA, 1482. f., 1. apr., 40. l.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), 1986. f., 1. apr., 39779. l.

LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2544. l.

LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-8706. l.

LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2205. l.

[B. a.] (1935). Karavīru dzīve. *Latvijas Kareivis*. 18. apr.

Londonas Avīze. 1974. 8. nov.

[B. a.] (1938). Miris Dr. V. Antipovs. *Jaunā Tukuma Balss*. 10. nov.

Pomelnieks, J. (1969) Atvadvārdi kapteinim A. Sadikovam aizsaulē aizejot. *Mūsu dzīve*. Siguldas pulka piemiņas fonda izdevums. Nr. 5/6., 70.–71. lpp.

Ivanovs I., Pazuhina N., Runce I. (2014) *Latvijas vecticībnieki: identitātes saglabāšanas vēsturiskā pieredze. Rakstu krājums*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 2–333. lpp.

Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. (sast.) (1998) *Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940. Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs. 318., 354.–355. lpp.

Podmazovs A. (2001) *Vecticība Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 3.–210. lpp.

Zimova Z. (2016) *Jēkabpils vecticībnieki. Cilvēki. Gadi. Notikumi. XIX–XXI gadsimts*. Jēkabpils: Jēkabpils pilsētas pašvaldība.

Фейгмане Т. (2002) Депутаты-старообрядцы в Латвийском Сейме. В кн.: *Русские в Латвии. Из истории и культуры староверия*. Отв. ред. И. Иванов. Рига: Веди. С. 183–205.

Гаврилин А. В., ред. (2011) *Рижский старообрядческий сборник. Материалы по истории староверия. Вып. I. Статьи, публикация документов*. Рига: Старообряд. о-во Латвии. С. 3–380.

Гаврилин А. В., ред. (2011) *Рижский старообрядческий сборник. Материалы по истории староверия. Вып. II. Статьи, воспоминания, публикация документов*. Рига: Старообряд. о-во Латвии. С. 3–327.

Иванов И., отв. ред. (2005) *Староверие в Латвии*. Рига: Старообряд. о-во Латвии. С. 3–430.

Никонов В. (2008) *Староверие Латгалии: очерки по истории староверческих обществ Режицкого и Люцинского уездов (2-я половина XVII – 1-я половина XX вв.)* Резекне: Резекненская Кладбищенская старообрядческая община. с. 4–426.

Ēriks Jēkabsons

Officers – Old Believers in the Army of Latvia, 1918–1940

Key words: Old Believers, Army of Latvia, military service, officers

Summary

So-called Old Believers (religious group, split from official Orthodox Church) have been present in the Latvian territory from the 17th – 18th century. Old Believers have always constituted a specific, peculiar group and during the interwar period they made about a half of the whole of the Russian minority in Latvia (about 100,000 or more than 5% of Latvia's population). Because of this they constituted a significant group among Latvian Army

soldiers, mainly as conscripts. But Old Believers were also among professional soldiers – officers, military clerks, medical officers and the aim of the present article is to show this unknown so far aspect in the history of Latvian Russian minority and also Latvian Army. It is accomplished by analysing the biographical data of these officers from National Archives of Latvia. There were two lieutenant-colonels, two captains, at least one medical officer, and some younger Russian nationality officers Old Believers in Latvian Army. Three of these officers were from Jēkabpils and three from Riga. Some officers Old Believers showed a good career example in Latvian Army and two of them even got higher military education being very talented. All these officers were going through the main processes and events of Latvian history together with all Latvian people and it is clearly obvious in their biographical data – some of them were repressed by Soviets in 1941, some served in the Latvian Legion of German army during World War II.

Anete Karlsonē

Baltvācietē Marta Bilenšteina un viņas pētījums par latviešu tradicionālo kultūras mantojumu

Atslēgas vārdi: nemateriālais kultūras mantojums, latviešu etnogrāfija, baltvāci, Bilenšteins (*Bielenstein*), krāsaugi

Šis raksts ir daļa no Valsts pētījumu programmas “Letonika” projekta “Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā”, kurā LU Latvijas vēstures institūts veic pētījumu par latviešu nemateriālo kultūras mantojumu – tradicionālajām prasmēm. Šoreiz uzmanība pievērsta cittautiešu ieguldījumam latviešu tradicionālās kultūras apzināšanā un popularizēšanā.

Latviešu kultūras mantojuma apzināšanas un izpētes jomā 19. gadsimtā sākotnēji darbojās tieši cittautieši – baltvācu mācītāji un muižniecības pārstāvji, kā arī Krievijas impērijas zinātnisko iestāžu (muzeju, akadēmiju, pētniecisko biedrību) locekļi. Šo iestāžu darbā iesaistījās arī latviešu pētnieki, piemēram Fr. Brīzemnieks (1846–1907) (Vanaga 1997).

Viens no vairāk zināmajiem baltvāciešiem (mūsdienās aizvien biežāk tiek lietots arī nosaukums: vācbaltieši (Cerūzis 2004; Korsaka 2005; Feldmanis 2012 u.c.)), kas devis lielu ieguldījumu latviešu valodniecības un kultūrvēstures izpētē, ir mācītājs Augusts Bilenšteins (*August Johann Gottfried Bielenstein*, 1826–1907). Viņš bija arī viens no latviešu etnogrāfijas, arheoloģijas, vēsturiskās ģeogrāfijas un folkloras pētniecības aizsācējiem Latvijā. A. Bilenšteina devums no jauna tika aktualizēts 20. gadsimta 90. gadu vidū, kad tika pārvērtēta iepriekšējā laika sociāli politisko apstākļu radītā negatīvā attieksme. Latviski tika publicēta viņa autobiogrāfija “Kāda laimīga dzīve” (Bilenšteins 1995). Divtūkstošo gadu sākumā notika vairāki A. Bilenšteina veltīti pasākumi: zinātniska konference, izstāde Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā un citi atceres pasākumi. Latviešu valodā tika iztulkots A. Bilenšteina plašais pētījums “Latviešu koka celtnes un koka iedzīves priekšmeti”. Grāmata izdota divās daļās ar dažu gadu atstarpi (Bilenšteins 2001, 2007).

Tomēr tikai retais zinās, ka arī viņa meita, Marta Bilenšteina (*Martha Bielenstein*, 1860–1938), devusi savu ieguldījumu latviešu tradicionālās kultūras izpētē un popularizēšanā. Raksta autores interese par M. Bilenšteinu sākās saistībā ar krāsaugu lietojuma izpēti Latvijā. Pētot iepriekšējo gadu

publikācijas par šo tēmu, uzmanības lokā nonāca fakts, ka 1935. gadā Rīgā izdots pētījums “Seno latviešu krāsošanas metodes” (*Die altelettische Fäbrmethoden*). Tā kā grāmata iespiesta vācu valodā, turklāt gotu šrifta rakstībā, tā mūsdienu latviešu rokdarbnieku, kultūrvēstures interesentu un pat pētnieku vidū ir palikusi gandrīz pilnīgi nezināma. Atsauces uz šo darbu atrodamas vien iepriekšējās paaudzes etnogrāfu darbos. Piemēram, tautas tērpu pētnieces Mirdzas Slavas grāmatā “Latviešu tautas tērpi” (Slava 1966, 14, 131, 136, 139) vai Ainas Alsupes pētījumā par aušanas attīstību Vidzemē (Alsupe 1982, 235) u. c. publikācijās.

Latviešu sabiedrībā mūsdienās gandrīz nezināma ir ne tikai jau iepriekš minētā grāmata “Die altelettische Fäbrmethoden” (Bielenstein 1935), bet arī tās autore. Nelielu priekšstatu par Martas dzīves gājumu un audzināšanu var gūt no Bilenšteinu dzimtas pētnieces Ināras Korsakas rakstītā:

“No deviņu bērnu pulciņa Ernas un Augusta Bilenšteina ģimenē divi nomira agrā bērnībā. Pēc tam, kad arī meita Johanna divdesmit viena gada vecumā bija pāragri jāzaudē smagas slimības dēļ, Marta palika vienīgā meita ģimenē. Marta bija ļoti apdāvināta un darbīga, radošs cilvēks ar daudzpusīgām interesēm, apveltīta ar izcilām mākslinieces spējām.” (Korsaka 2007, 88).

Iespējams, ka nozīme Martas turpmākajā dzīvē izrādītajai interesei par latviešu kultūras mantojumu bija arī tam, ka A. Bilenšteina ģimenē bērni auga latviešu bērnu aukles uzraudzībā un tieši latviešu valoda bija viņu pirmā valoda, kuru bērni apguva un izmantoja gan saziņai savā starpā, gan ar vecākiem (Korsaka 2007, 87).

A. Bilenšteins savus bērnus audzināja atbilstoši tālaika konservatīvajām vērtībām, uzskatīdams, ka sievietes galvenā loma ir vadīt savu dzīvi mājās, ģimenes lokā. Visiem saviem pieciem dēliem A. Bilenšteins sniedza labu augstskolas izglītību, bet attiecībā uz sieviešu izglītību viņš uzskatīja, ka meiteņu skološanās ārpus ģimenes tās tikai samaitā. I. Korsaka par to raksta:

“Bilenšteinu ģimenē stingri ievēroja tolaik pieņemtās atšķirības meiteņu un zēnu audzināšanā un izglītošanā. [...] Atbilstoši [...] Augusta Bilenšteina uzskatiem par meiteņu audzināšanu Marta, lai gan bija ļoti apdāvināta, tika audzināta mājās, kur no mātes un citām ģimenes sievietēm apguva dažādas prasmes. Jau agrā jaunībā viņa iesaistījās mājas darbos, un drīz vien mājsaimniecība pārgāja viņas rokās. [...] taču viņas nerimtīgais meklētājs gars nepaķļāvās un nepieņēma kā nenovēršamu to, ka būtu jānododas tikai mājas darbiem. Protams, arī Bilenšteinu mājas radošā gaisotne ar pašu Augustu Bilenšteinu priekšgalā un daudziem izciliem viesiem, kas te itin bieži pulcējās, veicināja viņas izaugsmi un meklējumus. Tēvu Marta uzskatīja par savu

Martas rosīgais prāts ļāva viņai pašmācības ceļā izglītoties no visa, kas nonāca viņas uzmanības lokā. Viņa daudz lasīja un bija labi informēta par sava laika valodnieku un kultūrvēsturnieku pētījumiem. Viņa pārvaldīja ne tikai latviešu un vācu valodu, bet lasīja arī latīniski. Tāpat viņa vērīgi ieklausījusies apkārtējo ļaužu stāstītajā. Tas labi redzams no atsaucēm viņas pētījumā par seno latviešu krāsošanas metodēm. Turklāt M. Bilenšteinas devums nav tikai šis viens, jau pieminētais pētījums.

“Mana meita uzņēmas šo lielo pienākumu un ar rūpīgu precizitāti uzzīmēja aptuveni 700 nepieciešamo ilustrāciju no dabas, nelielu daļu arī pēc manu laipno palīgu piesūtītajiem zīmējumiem, bet nekas nav zīmēts no fantāzijas. Arī Latviešu Etnogrāfiskajā izstādē, kas notika 1896. gadā sakarā ar X Arheologu kongresu Rīgā, viņa palīdzēja man izmantot daudz materiālu par tautas dzīvesveidu mana darba papildināšanai. Īpaši nozīmīgajā nodaļā par sieviešu rokdarbiem, kur vīrietim pietrūkst zināšanu un pieredzes, viņa ar savu dedzīgo interesi un lielo centību paveica vairāk, nekā būtu varējis izdarīt es.” (Bilenšteins 1995, 11).

Precizitātes labad jāsaprot, ka grāmatā, kuras virsrakstā minētas senās latviešu krāsošanas metodes, atrodama vērtīga etnogrāfiska rakstura infor-

mācija arī par citām tēmām. M. Bilenšteinas “Die altelettische Fäbrmethoden” ir vērtīgs līdz šim citur npublicētu etnogrāfisko materiālu avots par dažādām tradicionālo prasmju jomām un latviešu tradicionālā apģērba vēsturi (ādu apstrāde, lūku un nātru izmantojums tekstiliju darināšanā u. tml.).

Krāsaugu lietojuma tradīcija Latvijas teritorijā 19. gadsimta otrajā pusē, pēc sintētisko tekstilkrāsu (anilīns) aktīvas ienākšanas lietojumā, pakāpeniski sāka izzust. Tomēr tieši tad pastiprināti interesēties par šo tradicionālo prasmju jomu sāka pētnieki. Latviešu preses izdevumos ievietoti no vairākām Latvijas vietām iesūtīti krāsaugu uzskaitījumi un lietojuma apraksti ([Blaus] 1885; Saržants 1893; Zilumkalns 1894). 19.–20. gadsimta mijā latviešu laikrakstos tika publicēti arī pirmie pētnieciska rakstura apcerējumi par krāsaugu lietojumu Latvijas teritorijā. To autors bija etnogrāfs Miķelis Skruzītis (1861–1905) (Skruzītis 1895, 1902, 1916). Viņa publikācijas savā darbā vēlāk daudz izmantojusi arī M. Bilenšteina.

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas ziņas par krāsaugiem un to lietojumu tika vāktas Pieminekļu Valdes organizēto etnogrāfisko ekspedīciju laikā. Savukārt latviešu preses izdevumos atrodams plašs publikāciju klāsts par krāsaugiem. Uz vairākiem no tiem atsaucas arī M. Bilenšteina, piemēram, uz jau minētā M. Skruzīša rakstiem un Pētera Blaua (1856–1930) publicētiem materiāliem, Jāņa Niedres (1909–1987) (Niedre 1931) un Pētera Šmita (1869–1938) publikācijām par krāsaugiem (Šmits 1927) u. c. Viņa izmantojusi arī vienu no pirmajiem latviešu valodā sastādītajiem ārstniecības augu nosaukumu rādītājiem, kura autors bija farmaceits Ernests Birzmanis (1860–1900) (Birzmanis 1896–1897).

Līdzekus tam M. Bilenšteina savā grāmatā izmanto ziņas, kuras ieguvusi arī pati no saviem informācijas avotiem (teicējiem) dažādās Latvijas vietās. Viņa atsaucas uz tādiem cilvēkiem kā, piemēram, Bilenšteinu ģimenes virēja Lina Freiberga, Edvards Donis no Aizputes (dzimis apm. 1900. g.), Kārlis Krūmiņš no Sabiles (dzim. 1903. g.), Margriete Matspane no Alsungas (dzim. apm. 1860. g.) u. c.

Līdzīgi kā viņas tēvs A. Bilenšteins, arī Marta savā pētījumā daudz izmanto valodniecisko un folkloras materiālu, analizējot senāk lietotās krāsas un krāsošanas procesu. Viņa sniedz sistemātisku pārskatu par senāk lietotajiem kodinātajiem un to lietošanas tehnoloģijām, nodalot dabiskos un ievestos kodinātājus, sīki un detalizēti apraksta dažādas tradicionālās krāsošanas metodes.

M. Bilenšteinas grāmatā atrodama arī informācija, kura nav fiksēta citos avotos. No avotu kritikas viedokļa šādi vienīgie kādas informācijas publicējuma

gadījumi būtu jāuztver piesardzīgi attiecībā uz to ticamību. Tomēr, tā kā Marta šīs ziņas pamato ar vairākiem informācijas avotiem no dažādām Latvijas vietām un sniedz arī aprakstītā procesa zīmējumu, nav iemesla apšaubīt šīs informācijas patiesumu. Tāds, citur nedokumentēts, ir paņēmiens dzijas krāsošanai lietot māla podu. Tas ir ļoti būtiski, jo metāla trauki var atstāt savu ietekmi uz krāsas toni, metālam reaģējot ar krāsvielas šķīdumu. Māla trauku lietojums ir loģisks, bet līdz šim tas nav bijis dokumentēts. Būtisks trūkums māla trauku lietojumā ir to neizturība, karsējot uz atklātas liesmas. Tomēr M. Bilenšteinas grāmatā sniegtais procesa apraksts un viņas zīmējums rāda, kā šis apstāklis senāk ticis veiksmīgi atrisināts (Bielenstein 1935, 20–121, 144).

Krāsaugus viņa apraksta gan pēc no tiem iegūstamām krāsām, gan sniedzot augu latīnisko nosaukumu sistemātisku sarakstu. M. Bilenšteinas pētījumā minēti 112 krāsaugi, kā arī 6 minerālu izcelsmes krāsvielas. Autore savā grāmatā par krāsaugiem norāda ne tikai to vietējos nosaukumus latviešu un vācu valodā (bieži minot baltvācu vidē lietotos vārdus), bet arī to latīniskos nosaukumus. Tas ļauj mūsdienās identificēt vairumu no viņas minētajiem augiem, kā arī sniedz pētniecisko materiālu valodniekiem.

Pētījuma noslēgumā, salīdzinot latviešu senās krāsošanas metodes ar ziņām no citām tautām, M. Bilenšteina sakārto tās vēsturiskās attīstības secībā, dodot krāsaugu lietojuma tradīcijas vēsturisko attīstības shēmu.

M. Bilenšteinas darbs “Senās latviešu krāsošanas metodes” kopējā krāsaugu lietojuma tradīcijā iezīmīgs ar to, ka tas ir pirmais grāmatas formātā izdots sistemātiskais pētījums par šo tēmu. M. Bilenšteina rūpīgi apkopojusi un sistematizējusi līdz tam zināmo, bet visai haotiski dažādos avotos izkaisīto informāciju, papildinot to ar jauniem latviešu apģērba un tekstiliju pētniecībā nozīmīgiem faktiem. Viņas darbs līdztekus A. Bilenšteina veikumam ir nozīmīgs latviešu etnogrāfijas avots.

Avotu un literatūras saraksts

Alsupe, A. (1982) *Audēji Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā*. Rīga: Zinātne, 256 lpp.

Bielenstein, M. (1935) *Die altelettische färbmethoden*. Rīga: Ernst Plates, 176 S.

Bielenstein, A. (1892) *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg: Kaiserl. Akad. der Wissenschaften, 548 S.

Bilenšteins, A. (1995) *Kāda laimīga dzīve: Dobeles mācītāja Dr. A. Bilenšteina autobiogrāfija*. Rīga: Rīgas Multimediju centrs, 413 lpp.

Bilenšteins, A. (2001) *Latviešu koka celtnes un koka iedzīves priekšmeti*. I d. Rīga: Jumava, 280 lpp.

Bilenšteins, A. (2007) *Latviešu koka iedzīves priekšmeti*. II d. Rīga: Jumava, 488 lpp.

Birzmanis, E. (1896–1897) *Latvijas ārstniecības augi*. Rīga: Kalniņš un Deučmanis, 59 lpp.

Cerūzis R. (2004) *Vācu faktors Latvijā (1918–1939)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 291 lpp.

Feldmanis I. (2012) *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939–1941)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 106 lpp.

Korsaka, I. (2005) Zigfrīds Aleksandrs Bilenšteins. Dzīves gājums. Grām.: *Zigfrīds Aleksandrs Bilenšteins dzīvē un mākslā*. Rīga: Domus Rigensis Latviešu–Vācbaltiešu centrs, 95 lpp.

Korsaka, I. (2007) Augusta Bilenšteina personības ietekme uz viņa ģimenes locekļiem. Grām.: *Starptautiskās zinātniskās konferences “Dr. Augusts Bilenšteins par latviešu kultūras pamatvērtībām – arī Eiropā” referātu krājums*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 85.–94. lpp.

Niedre, J. (1931) Seno latviešu krāsas un krāsošana stādvielām. *Zeltene*, Nr. 21: 18–20; Nr. 22: 16–17; Nr. 23: 19–20, Nr. 24: 22.

Saržants, Kr. (1893) Par krāsošanu. *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem*, Nr. 4.

Skruzītis, M. (1895) Latviešu tautas apģērbs savā vēsturiskā attīstībā un nozīmē. *Austrums*. Nr. 1: 10–13; Nr. 3: 240–242.

Skruzītis, M. (1902) Par latviešu senējo krāsošanas mākslu. *Tēvija*. Nr. 21: 2–3; Nr. 22: 2–3; Nr. 23: 1–2.

Skruzītis, M. (1916) Par latviešu citrreizējo krāsošanas mākslu. *Tēvija*. Nr. 202–206.

Slava, M. (1966) *Latviešu tautas tērpi*. Rīga: Zinātne, 168 lpp.

Šmits, P. (1927) Par seno latviešu apģērba krāsu. *Filologu biedrības raksti*. Rīga, Nr. 3: 7.–35. lpp.

Vanaga, L. (1997) Fricis Brīvzemnieks un latviešu etnogrāfija. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 1/2: 52–55.

Zilais [Blaus, P.] (1885) Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģērbu agrākos laikos. Grām.: *Rakstu krājums izdots no Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas*. III, R.: Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisija, 77.–80. lpp.

Zilumkalns, A. (1894) Par krāsām un krāsošanu. *Etnogrāfiskas ziņa par latviešiem*, Nr. 6.

Anete Karlsonē

The Baltic German Martha Bielenstein and Her Research into the Latvian Traditional Culture Heritage

Key words: intangible cultural heritage, Latvian ethnography, the Baltic German, Bielenstein, plant dyestuffs

Summary

Not only Latvians themselves have contributed to the research of the Latvian cultural history heritage, but also representatives of other nationalities have done so. The Baltic German pastor, August Johann Gottfried Bielenstein (1826–1907) is among the most remarkable in this field. Still it is only known to very few that also the daughter of A. Bielenstein – Martha Bielenstein (1860–1938) has contributed to the study and popularization of the Latvian traditional culture. In 1935 her study “Die altlettische Färbmethoden” (The Ancient Latvian Dyeing Methods) was published in Riga.

August Bielenstein adhered to the conservative values of his time, believing that the main life role of a woman is to devote herself to a household and family – he provided a good university education to all of his five sons, but regarding her daughter he believed that education outside the family and home is detrimental, and so he only educated Martha at home. Martha’s active mind let her use everything that she found for her own education. She read much and was well informed about the studies of linguists and culture historians of her time.

Martha was not only the private secretary of her father and, with August Bielenstein losing his eyesight, became of immense support to his scholarly work as an assistant; she has made her own contribution in the capacity of draftswoman in the research of Latvian culture history.

The tradition of using plant dyes was gradually fading away on the territory of Latvia in the second half of the 19th century. But it was exactly then that the researchers started showing interest in it, also the collection of the ethnographic material was initiated at that time.

Like her father August Bielenstein, Martha extensively used linguistic and folklore materials in her research. Martha Bielenstein carefully gathered and systematized all of the information previously published, adding some not published facts that she acquired from her informants. The study by Martha Bielenstein mentions 112 plant dyes, along with 6 dyes of mineral origin. “The Ancient Latvian Dyeing Methods” is of importance for the tradition because it is the first systematic study of the subject ever published in a book.

Iveta Krilova

Daugavpils prese par marginālo sievieti (1953–1964)

Atslēgas vārdi: sievietes, marginālisms, marginālais dzīvesveids, antisociāla uzvedība, “parazīts”, “spekulants”, Daugavpils prese

Jebkurā sabiedrībā ir eksistējušas sievietes, kuru uzvedība un dzīvesveids neiekļāvās sabiedrības akceptētajās attiecīgā laikposma normās, tātad sieviešu marginālisma fenomens ir pastāvējis vienmēr, un ir uzsākta tā pētniecība (Š. Ficpatriks, V. Šapinskis, N. Meļņikova u. c.; Latvijā sieviešu marginālisma pētniecībai pievērsušās I. Lipše un V. Zelče). Taču sieviešu marginālisms Latvijas PSR ir maz pētīts.

Padomju sabiedrībā marginālas personas, tostarp sievietes, tiek iedalītas četrās kategorijās: politiskie disidenti, marginālie kultūras pārstāvji, sociālie “parazīti” jeb liekēži un kriminālās vides pārstāvji ar izteikti deviantu uzvedību, kas atradās konfliktā ar Kriminālkodeksa normām (Фицпатрик 2008, 220). Standarts, kādam ir jābūt un kā jādzīvo padomju cilvēkam, ir noteikts “Komunisma cēlāja morāles kodeksā” (*Моральный кодекс* 1961). Sieviete, kuras uzvedība neatbilda minētajām normām, varētu tikt definēta kā margināla. Ņemot vērā to, ka PSRS par marginālu varēja tikt atzīta ne tikai ļaunprātīga likumpārkāpēja, bet arī sieviete, kas brīvi pauda savus uzskatus vai iesaistījās reliģiskas konfesijas dzīvē, darbā par marginālām tiks uzskatītas sievietes, kurām inkriminēja dažādas antisociālas uzvedības izpausmes, tādas kā “parazītisms”, “liekēdība” u. c.

Lai varētu definēt jēdzienu “antisociāls” lietojumu padomju sabiedrībā, nepieciešams noteikt, ko izprata kā sociāli akceptējamo uzvedību. “Komunisma cēlāja morāles kodeksā” tika definēta sociāli vēlamā uzvedība, kā arī antisociāla uzvedība, sabiedrisko interešu pārkāpšana: kriminālnoziedzumi un administratīvie pārkāpumi, “liekēdība” un “ieraušana”.

Jēdziens “margināls” tiek traktēts kā “robeža; perifērija; centrālajam opozīcijā esošs” (Pickering, Fergusson, Manser 2001, 366). Tātad marginālas ir sievietes, kuras neiekļāvās padomju likumdošanas un sabiedrības nospraustajās normās un kuru dzīvesveids bija pretrunā tām. Pētniece N. Meļņikova, raksturojot marginālisma fenomenu, norāda, ka marginālisms ir specifisks pašidentifikācijas veids un arī deviantas uzvedības modelis, kas izpaužas dzīves krīzes situācijās, līdz ar to gan var nostiprināties indivīda apziņa, gan pastāvēt

kā pagaidu pieļaujamās uzvedības modelis. Margināli ir indivīdi, kas atrodas robežā starp divām vai vairākām sociālajām pasaulēm, bet nevienā netiek pieņemti kā to pilnvērtīgi locekļi (Мельникова 2013, 3). Kā norāda V. Šapinskis, marginalitāte ir jāizpēta uz sociokultūras parādību fona (Шапинский 1990, 6).

Sieviešu marginalisms kā sociāla parādība bija raksturīgs padomju periodam Latvijas vēsturē, tostarp laikposmam no 1953. līdz 1964. gadam, ko pieņemts apzīmēt kā “Hruščova atkusnis”. Lai atklātu minētā perioda sieviešu antisociālās uzvedības kā marginalisma tendences, izejot no avotu pieejamības, tika atlasīti 1958. un 1962. gada pilsētas preses izdevumu komplekti.

Par sociālisma uzvaru valstī tika paziņots jau 1959. gadā. PSKP XXII kongresā tika izvirzīta partijas trešā programma – komunisma celtniecības programma. Pretēji prognozēm, trešās partijas programmas komunistiskais romantisms nebija pamatots ar reāliem sasniegumiem. 60. gadu sākumā valdība pieņēma nepopulāru lēmumu – cenu paaugstināšanu gaļas un piena produktu iepirkumiem, kuras rezultātā pieauga pārtikas mazumtirdzniecības cenas. Arī 1961. gadā veiktā naudas reforma neuzlaboja iedzīvotāju materiālo stāvokli. Neskatoties uz to, ka dzīvokļu fonds šajā desmitgadē palielinājās par 40% (Ратьковский, Ходяков 2001, 302–306), dzīvokļu problēma netika atrisināta. Tādēļ ekonomisko situāciju šai laikposmā nevar raksturot kā labvēlīgu, to var uzskatīt par sieviešu antisociālo uzvedību (spekulācija, krāpnieciskie darījumi ar mērķi gūt materiālu labumu utt.) veicinošo faktoru.

Kriminogēno situāciju pilsētā, iespējams, negatīvi ietekmēja arī 1953. gada 27. martā PSRS Augstākās Padomes izsludinātā amnestija ieslodzītajiem, kuru soda ilgums nepārsniedza 5 gadus. Brīvībā atradās liels skaits kriminālo elementu, kas radīja saspringtu kriminogēno situāciju (Ратьковский, Ходяков 2001, 293). Līdz ar to sieviešu no kriminālās vides skaits pilsētā, iespējams, palielinājās.

Sociālistiskā dzīvesveida koncepcijā marginālais dzīvesveids neiederējās; viens no ieročiem “sociālisma cēlāju” cīņā pret to bija Daugavpils pilsētas prese. Daugavpils preses materiālu analīze palīdz dziļāk izprast sieviešu marginalisma fenomenu antisociālās uzvedības kontekstā Daugavpilī un sabiedrības un varas nostāju.

Laikposmā no 1953. līdz 1964. gadam Daugavpilī iznāca vietējie laikraksti krievu un latviešu valodā. Pētījumā izmantoti divu preses izdevumu gada komplekti: “Padomju Daugava” (1958) un “Krasnoje Znamja” (1962).

Laikraksts “Krasnoje Znamja” tika izdots laikposmā no 1953. līdz 1957. gadam kā Daugavpils pilsētas un rajona avīze divās valodās, latviešu un krievu. Šai laikā minētā laikraksta latviešu valodas versija vairākkārt mainīja nosaukumu: sākotnēji pilsētas laikraksts latviešu auditorijai tika izdots ar nosaukumu “Krasnoje Znamja”, no 1957. gada februāra to nomainīja laikraksts “Padomju Daugava”, bet 1961. gada jūnijā reorganizācijas rezultātā par pilsētas laikrakstu atkal kļuva “Krasnoje Znamja”, kas iznāca krievu un latviešu valodā, nodrošinot minētā preses izdevuma pēctecību. Laikraksts bija Latvijas Komunistiskās partijas Daugavpils pilsētas un rajona komitejas, pilsētas un rajona darbaļaužu deputātu padomes orgāns. Laikraksta redakcijas atradās Latvijas PSR Ministru Padomes Poligrāfijas rūpniecības, izdevniecību un grāmatu tirdzniecības lietu pārvaldes pakļautībā. Laikraksts iznāca 5 dienas nedēļā. Daugavpils pilsētas preses izdevuma galvenais mērķis bija popularizēt komunistisko ideoloģiju un tai atbilstošu dzīvesveidu, cīnīties ar pagātnes paliekām cilvēku apziņā (LNA DZVA, 871. f.).

Arī sieviešu antisociālas uzvedības publiska nosodīšana, sabiedrības informēšana par piemērotajiem administratīvajiem un kriminālsodiem Daugavpils presē bija viens no masu audzināšanas instrumentiem. Publikācijas netieši norāda uz sociāli ekonomiskajām problēmām, kas tika noklusētas publiskajā telpā: preču, īpaši produktu un kvalitatīva apģērba trūkums, zema darba samaksa, brīvu dzīvokļu trūkums, deformēta dzimumu vienlīdzības izpratne, kas veicināja sieviešu līdzināšanos vīriešiem arī deviantas uzvedības izpausmēs.

Laikrakstā “Padomju Daugava” 1958. gadā negatīvām sabiedrības parādībām bija veltīta rubrika “Uz karstām oglēm” (laikraksta analogā krievvalodīgajai auditorijai – “На чистую воду”). Rubrika vienmēr atradās laikraksta pēdējā, 4. lappusē. Tā tika publicēta vidēji reizi divās nedēļās, bet pēc nepieciešamības varēja tikt publicēta arī biežāk. Vēlāk to nomaina rubrika “Uz spalvas smailes” (vēlāk – “Rausim aiz ausīm”), kas turpina iesākto tradīciju arī 1962. gadā preses izdevumā “Krasnoje Znamja”. Retāk sieviešu antisociālas uzvedības problemātika tika skarta arī lasītāju vēstulēs un rubrikā “No tiesas zāles”, kas tika publicētas laikraksta 2. vai 3. lappusē.

Daudzu rakstu autors gan 1958., gan 1962. gada izdevumā bija Daugavpils pilsētas izpildu komitejas milicijas nodaļas inspektors F. Sobolis. Pateicoties šīs amatpersonas aktivitātei, Daugavpils pilsētas iedzīvotāji tika detalizēti informēti par sieviešu antisociālas uzvedības gadījumiem un piespriestajiem sodiem gan tiesas zālē, gan t. s. “biedru tiesā”.

Sieviešu antisociāla uzvedība, kas padomju presē tika dēvēta par “parazītismu” un “liekēdību”, bet marginālās sievietes ar attiecīgu uzvedību – par

“parazītiem”, “sliņķēm” un “liekēdēm”, izpaudās ne tikai kā mēģinājumi izvairīties no zemu atalgota darba, bet arī kā centieni gūt papildu ienākumus, veicot dažādus neatļautus un pat krimināli sodāmus ekonomiska rakstura darījumus, piemēram, spekulējot. Atainota arī izteikta vēlēšanās dzīvot uz kāda rēķina.

“Parazitisma” un “liekēdības” definīcijas meklējamas PSRS normatīvajos aktos (Указ 1948; PSRS Augstākās Padomes Prezidijs dekrēts 1961a) – tā ir ļaunprātīga izvairīšanās no algota darba. Šie jēdzieni plaši iesakņojās sadzīvē un ikdienas valodā, kā arī tika lietoti presē, apzīmējot ne tikai sievietes, kuras apzināti dzīvoja nestrādājot un kuras kāds uzturēja, bet arī sievietes, kas nodarbojās ar spekulāciju un dažādiem krāpnieciskiem darījumiem, prostitūciju.

Preses informācijas saturu dziļāk atklāj publikāciju kontentanalīze. Pēc R. Džilliana definīcijas, tā ir tekstu simbolisko īpatnību sasaiste ar kultūras kontekstu. Tā ir balstīta uz noteiktu elementu atkārtotā biežuma noteiktā paraugu grupā un šī biežuma tendenču analīzi. Kontentanalīze ir piemērota, lai novērtētu izvēlētas tēmas vai pozīcijas izplatības pakāpi masu mediju publikācijās. Kontentanalīze nav tikai statistika, tā ir iedziļināšanās raksta saturā (Gillian, 2007, 36).

Kontentanalīzei tika pakļauti laikraksta “Padomju Daugava” 1958. gada un laikraksta “Krasnoje Znamja” 1962. gada materiāli, kuros skarta sieviešu marginālisma problemātiku. Kopumā kontentanalīze veikta deviņās 1958. gada un vienpadsmit 1962. gada publikācijās. Tekstu kontentanalīzei tika izvirzīti trīs kritēriji: 1) informācijas apjoms laikrakstā, 2) publikāciju virsraksti, 3) publikāciju leksika (marginālo sieviešu apzīmējumi).

Informācijas apjoms presē ir neliels un variējas no 20–50% atkarībā no sieviešu antisociālās uzvedības veida un nodarījuma bīstamības sabiedrībai. Vislielāko platību (50% no lappuses apjoma) aizņēma 1962. gada publikācija “Kamēr nezudīs ierāvēji” (Nikitinskis 1962, 3), kas tika veltīta sociālistiskā īpašuma izsaimniekotājiem. Otro vietu pēc apjoma (30–40%) ieņem publikācijas par spekulantiem.

Lielajā Padomju enciklopēdijā jēdziens “Spekulants, spekulante” definēts kā cilvēks, kas nodarbojas ar spekulāciju. Spekulācija saskaņā ar padomju krimināltiesībām ir bīstams saimnieciska rakstura noziegums, kas rada kaitējumu padomju tirdzniecībai un pircēju interesēm. Tiek veikta ar mērķi iedzīvoties, iepērkot un pārdodot preces un citus priekšmetus (*Большая Советская энциклопедия* 1971, 1028), PSRS jebkurš tirdzniecības noteikumu pārkāpums, kas izpaudās kā privātā iniciatīva un centieni nopelnīt, bet tālaika termi-

noloģijā – “iedzīvošanās uz cenu paaugstināšanu” no valsts puses tika klasificēts kā noziegums pret preču apgrozību padomju tirdzniecībā (Твердюкова 2011, 5).

Virsraksti laikrakstos sniedz informāciju lasītājiem par publikācijas saturu, tādēļ tiem jābūt uzmanību piesaistošiem un jāakcentē raksta problemātika. Veicot preses materiālu virsrakstu kontentanalīzi, tika konstatēts, ka publikāciju virsrakstos, kuros minētas marginālās sievietes, 1958. gada izdevumā marginālās sievietes ir apzīmētas 56% virsrakstu, bet 1962. gadā – tikai 27%.

Noteikts sieviešu antisociālu uzvedību raksturojošu konkrētu apzīmējumu skaits skaitļos un procentuālais īpatsvars kopējā apzīmējumu struktūrā. Kontentanalīzes rezultāti apkopoti 1. tabulā.

1. tabula

Sieviešu antisociālas uzvedības apzīmējumi

Apzīmējumi rakstos presē gada griezumā	1958. gads “Padomju Daugava”			1962. gads “Krasnoje Znamja”		
	Virsrakstos	Publikāciju tekstā	Kopā	Virsrakstos	Publikāciju tekstā	Kopā
1	2	3	4	5	6	7
1. Parazīts (-e)	1 (10%)	2 (8,2%)	3 (13%)	–	4 (12,9%)	4 (12,9%)
2. Liekēdis (-e)	–	2 (8,7%)	2 (8,7%)	–	2 (6,5%)	2 (6,5%)
3. Spekulate	2 (40%)	4 (10,2%)	6 (26,6%)	–	2 (6,5%)	2 (6,5%)
4. Zagle	1 (20%)	2 (5,6%)	3 (13%)	–	3 (4,5%)	3 (9,6%)
5. Krāpniece	1 (20%)	3	4 (17,1%)	1 (33,3%)	3 (5,6%)	4 (12,9%)
6. Sliņķe	–	–	–	–	1 (3,2%)	1 (3,2%)
7. Uzdzīvotāja	–	–	–	–	–	1 (3,2%)
8. Ierāvēja	–	–	–	1 (33,4%)	3	4 (12,9%)
9. Izvazātāja	–	–	–	–	1 (3,2%)	1 (3,2%)
10. Blēde	–	–	–	–	2 (6,5%)	2 (6,5%)
11. Noziedznieces (noziedzīgi elementi)	–	1 (4,3%)	1 (4,3%)	–	2 (6,5%)	2 (6,5%)
12. Morāli nestabilas (personas)	–	–	–	–	1 (3,2%)	1 (3,2%)
13. Afēriste	–	–	2 (8,7%)	–	2 (6,5%)	2 (6,5%)
14. Pauniece	–	–	–	1 (33,3%)	–	1 (3,2%)

1	2	3	4	5	6	7
15. Diedelniece	–	–	1 (4,3%)	–	–	–
16. Prostitūta, vieglas uzve- dības sieviete	–	–	1 (4,3%)	–	1 (3,2%)	1 (3,2%)

Visbiežāk lietotais presē marginālo sieviešu antisociālās uzvedības apzīmējums ir “spekulante” (1958. gadā – 26%; 1962. gadā – 6,5%); respektīvi, vēlēšanās nopelnīt, izmantojot vispārējo preču deficītu, provocēja spekulācijas uzplaukumu sieviešu vidū. Pēc lietošanas biežuma otro vietu ieņēma apzīmējums “krāpniece” (1958. gadā – 17,1%; 1962. gadā – 12,9%), kas norāda uz atsevišķu sieviešu vēlēšanos viegli nopelnīt, izmantojot līdzcilvēku juridisko neizglītību un lētticību. Trešajā vietā ir apzīmējums “parazīts” (1958. gadā – 13%; 1962. gadā – 12,9%). Jēdziens “parazīts” kā nestrādājoša, uz citu rēķina veģetējoša organisma apzīmējums padomju Latvijas presē tiek lietots ļoti plaši, ko apliecina arī kontentanalīzes rezultāti.

Sieviešu antisociālās uzvedības izpausmes pēc pieminējumu skaita publikāciju tekstos apkopotas 2. tabulā.

2. tabula

Sieviešu antisociālās uzvedības izpausmes

Sieviešu antisociālās uzvedības veidi	1958. gads “Padomju Daugava”	1962. gads “Krasnoje Znamja”
1. Spekulācija	4	2
2. Zādzības	3	1
3. Krāpnieciski darījumi ar nekustamo īpašumu	1	2
4. Naudas, mantu izkrāpšana	–	2
5. Izvairīšanās no algota darba	1	1
6. Alkoholisms	–	3
7. Ubagošana	2	2
8. Dokumentu viltošana	1	2
9. Prostitūcija, nekārtīgi dzimumsakari	1	1
10. Huligānisms	1	3

Izpētot publikāciju par marginālajām sievietēm dinamiku, var secināt, ka tādu rakstu skaits 1962. gadā, salīdzinot ar 1958. gadu, ir palielinājies par divām publikācijām (attiecīgi – 9 un 11 publikācijas). Kopumā publikācijas, kurās pieminēta kāda sieviešu antisociālās uzvedības izpausme, bija

salīdzinoši retas, parasti tāda tipa publikācijās tika pieminēti vīrieši, jo sieviešu antisociāla devianta uzvedība nebija plaši izplatīta sociāla parādība, kas liecina, ka sievietes bija likumpaklausīgākas, izteiktāk pakļāvās sabiedrības morāles normām un spiedienam, iespējams, informācija par sieviešu antisociālas uzvedības faktiem presē tika sniegta selektīvi.

Izpētot publikāciju saturu, var secināt, ka aptuveni 80% no tām tika skarta ekonomisko likumpārkāpumu problemātika: spekulācijas, krāpnieciski darījumi, sīkas zādzības, dzīvokļu afēras.

Aktuālākā problēma bija spekulācija, kas tika aktīvi apkarota gan 1958., gan 1962. gada preses izdevumā. “Parazīti” – ar tādu virsrakstu “Padomju Daugavas” 8. numurā bija aprakstīts, kā milicijas darbinieki aizturējuši Felisadu P., kura sistemātiski nodarbojās ar dažādu rūpniecības preču spekulāciju. Deficīta apstākļos tas bija ienesīgs rūpals, jo sieviete tikusi pieķerta “nozieguma vietā” ne pirmoreiz, tomēr bailes no soda nav atturējušas no atkārtotiem darījumiem. Rezultātā “spekulante saņēmusi pelnīto sodu – brīvības atņemšanu uz 5 gadiem, konfiscējot personīgo īpašumu” (Parazīti 1958, 4).

Publikācijā “Olu tirgotāju nedienas” minēta kāda Helēna P., kas spekulēja ar olām, pārpērkot tās no kolhozniekiem (Groziņš 1958, 4). Interesanti, ka šis raksts tapis Lieldienu laikā, kad olas bija pieprasītas, tātad aicinājums nepirkt no spekulantiem vienlaikus varēja kalpot kā netieša antirelīģiska propaganda. Citviet minēta “Jadviga G., kas Daugavpilī, Zarasos un citur uzpirka teļus un pēc tam gaļu pārdeva Ļeņingradas tirgos. [...] Cenzdamās pārtraukt pret viņu ierosināto krimināllietu, G. mēģināja piekukuļot milicijas darbinieku G. un pilsētas veterinārās slimnīcas veterinārfeldšeri B., piedāvādama viņiem kukuli – 2000–3000 rubļu apmērā. Par spekulāciju G. sodīta ar brīvības atņemšanu uz 1 gadu un 6 mēnešiem” (Sobolis 1958¹, 4). Citā publikācijā minēta B. A., kas sistemātiski iepirka un pārdeva masu patēriņa preces – “tirgū iegādājās vilnas galvas lakatus par 70–73 rubļiem, bet pārdeva tos par dārgāku cenu. Daugavpils tiesa [...] piesprieda viņai par spekulāciju brīvības atņemšanu uz vienu gadu” (Ņikitins 1958, 4).

1962. gadā spekulācijas tendences sabiedrībā nemazinājās, un liela loma spekulatīvo darījumu veikšanā Daugavpils pilsētā bija tieši sievietēm. Rakstā “Pauninieki” bija izsmiets organizēts grupējums, Sakņu ielas 9 spekulanti – pārpircēji, no tiem trīs sievietes, kas lielā daudzumā (maisiem) organizēja pārtikas produktu tirdzniecību vietējā tirgū un citu padomju republiku pilsētās (Pauninieki 1962, 4).

Arī sociālistiskā īpašuma piesavināšanās (valsts apzagšana) padomju presē tika traktēta kā īpaši sociāli bīstama.

Rakstā “Sociālistiskā īpašuma izlaupītāji” minēts noziedzīgs grupējums, kura sastāvā bija 11 sievietes – pārtikas veikalu pārdevējas, kas zaga maizes produktus, veidoja fiktīvas pavadzīmes maizei un pārdeva to veikalos (Komļakovs 1958, 3). Problēma savu aktualitāti nezaudēja arī 1962. gadā, par ko liecina toreizējā milicijas nodaļas cīņai pret sociālistiskā īpašuma izlaupītājiem (ОБХСС – krievu valodā „отдел борьбы с хищениями социалистической собственности и спекуляцией”. *Словарь сокращений и аббревиатур* 2003, 318) priekšnieka I. Ņikitinska raksts, kurā pieminētas arī sievietes. Rakstā bagātīgi izmantoti tādi epiteti kā “ierāvēji”, “zagļi”, “krāpnieki”, “izvazātāji”, “spekulanti”, “dēles”, “blēži”, “liekēži”, “kukuļņēmēji”, “noziedzīgi elementi”, tādējādi paužot autora sašutumu par noziegumiem pret padomju valsti un līdz ar to pret padomju pilsoņiem, kuriem deficīta apstākļos šo noziedzīgo elementu dēļ netiek nodrošinātas pirmās nepieciešamības preces. Nesen bija izdots un stājies spēkā PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts “Par cīņas pastiprināšanu pret sevišķi bīstamiem noziegumiem” (PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts 1961b), un tādi bija abu dzimumu sociālistiskā īpašuma izlaupītāji – “dēles, kas iesūkušās mūsu valsts veselīgajā organismā”. Rakstā ir minētas trīs sievietes – bijusī gaļas kombināta direktore L., kura savus nelegālos līdzekļus norādīja kā vecāku ietaupījumus, apdares darbu pārvaldes tehniskās nodaļas bijusī priekšiece S. un centrālās noliktavas vadītāja Š. (Ņikitinskis 1962, 3), kuru uzvedību, neraugoties uz viņu augsto sociālo statusu padomju sabiedrībā, var klasificēt kā antisociālu un kriminālu.

Sieviešu antisociālu rīcību provocēja arī “dzīvokļa jautājums”, kas 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē – 60. gadu sākumā Daugavpilī bija ļoti aktuāls. Par to liecina arī publikācijas par kādu nekur nestrādājošu dzīvokļu afērīsti Hanu C., kura publicēja sludinājumus par dzīvokļa pārdošanu un no lētticīgajiem piesavinājās naudu un dokumentus (Sobolis, Oglīte 1958, 4); par rūpnīcas strādnieci S., kas kopā ar vīru komunālajā trīsistabu dzīvoklī ar varu ieņēma trešo istabu, uz kuru orderis bija piešķirts rūpnīcas strādniecei F., un nelaida iekšā ne tikai F., bet pat milicijas pārstāvjus (Družiņins 1962, 2); par aprēķina laulībām, lai tiktu pie dzīvokļa (Kudrjašova 1962, 4).

Krāpniecība tika praktizēta arī citos veidos, izmānot naudu un materiālus labumus. Laikrakstā detalizēti aprakstīti kādas Zinaidas S. darījumi, izkrāpjot naudu no divām lētticīgām sievietēm, kuru vīrus bija paredzēts saukt pie kriminālatbildības, ar solījumiem, izmantojot pazišanos prokuratūrā, tos atbrīvot. Citā publikācijā minēta šuvēja Zoja S., kura aizņemas un neatdod

mantas: apģērbu, apavus, bižutēriju, kā arī “pārdod” neesošus importa audumus (Berezņakovs 1962, 4).

Ekonomisko problēmu – deficītu – sievietes dažreiz risināja krimināliem paņēmieniem: kāda Anastasija O., kas “jau agrāk bija sodīta par zādzību. Pēc soda izciešanas viņa sabiedrībai derīgu darbu nestrādāja, bet turpināja iesāktās noziedzīgās gaitas, izdarot zādzības. Tā, O. nozaga pilsoni G. ādas cimds, pilsoni A. rokas pulksteni” (Sobolis 1958², 4).

27 gadus vecā Nina B. un 20 gadus vecā Dresida B., spēcīgas, veselīgas meitenes – “pieaugušās liekēdes”, kas bez kautrēšanās atzīst, ka dzīvo par “savas vecmāmiņas līdzekļiem”, tai pat laikā 90 gadīgā vecmāmiņa dzīvo aukstās telpās un ir vientuļa (Галкин 1962, 4).

Presē tika kritizētas arī sievietes un viņu ģimenes, kuru antisociālā uzvedība izpaudās sadzīviskā līmenī kā sociālo normu ignorēšana: traucēja kaimiņiem, ķildojoties un trokšņojot (Pa nepublicēto materiālu pēdām 1962, 2), lietoja alkoholu (Dzimumzīmes 1964, 3) utt.

Marginālo sieviešu pāraudzināšanas paņēmieni kļuva plašs: izskaidrojoši preventīvais darbs, ko veica uzņēmumu vadība, strādnieki un komjaunieši, milicijas darbinieki, arī publiska kaunināšana biedru tiesā un presē. Ja tas bija mazefektīvs, lieta tika virzīta tautas tiesā un piemēroti sodi saskaņā ar LPSR Kriminālkodeksa pantiem (*Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss* 1961) un 1961. gada 4. maija PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētu “Par cīņas pastiprināšanu pret personām, kuras izvairās no sabiedriski derīga darba un piekļūst antisabiedrisko, parazitisko dzīvesveidu”: par spekulāciju, zādzībām, krāpniecību, sociālistiskā īpašuma izlaupišanu – brīvības atņemšana ar vai bez mantas konfiskācijas, par deviantu dzīvesveidu – izraidīšana no pilsētas uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem; šis dekrēts kā soda veidu paredzēja arī sabiedrisko nosodījumu, kura pastiprinošs ierocis bija prese.

Smagākos gadījumos, kad preventīvais darbs nebija efektīvs, vietējā sabiedrība izmantoja padomju valsts piešķirto pilnvaru – atbrīvoties no izteikti deklasētiem elementiem, izsūtot viņus no pilsētas uz noteiktu laiku (t. s. “101 kilometrs”).

Vienā no 1956. gada numuriem detalizēti aprakstīts šāds incidents:

“Lāčplēša ielā 24 dzīvo Anna T. ar savu 18 gadu veco meitu Zinaidu S. [...] piekļūst pretīgu liekēžu dzīvi. Tādēļ šajās dienās 4. namu pārvaldes 230 iedzīvotāji izlietoja ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Dekrētu viņiem piešķirtās tiesības par parazitisku elementu izraidīšanu no pilsētas un šīs abas sievietes sauca sabiedriskās tiesas priekšā.”

Aprakstīta pārtikusi, bet izteikti antisociāla ģimene – ģimenes vīrieši ieslodzījuma vietās, māte nekad nav strādājusi algotu darbu un pārtiek no zādzībām, tai skaitā arī zogot no kaimiņiem (malka, izžautā veļa); savukārt meita nodarbojas ar prostitūciju. Ir norādīta arī persona – kāds strādnieks, lielas ģimenes galva, kura ģimeni ir izjaukusi jaunā sieviete; “pārējos mājas iedzīvotājus traucē ne tikai orgijas viņu dzīvoklī, bet arī mūžīgie skandāli mātes un meitas starpā.” Sods – izraidīt no Daugavpils uz 5 gadiem (Gulbe 1958, 4). Arī 1962. gada publikācijā “Vai tā ir jārikojas?” raksturota “parazīte”, kas ubago, lieto alkoholu, atsakās strādāt un ārstēties. Biedru tiesas sods – izsūtīšana no pilsētas uz pieciem gadiem (Tjurins 1962, 3).

Kā sievietēm raksturīga antisociālas uzvedības izpausme tika uzsvērtā arī ubagošana:

“Diemžēl vēl ir gadījumi, kad atsevišķi vecāki pilsoņi, bet bieži vien arī vēl pilnīgi spēcīgi vīrieši un sievietes izraugās tādas vietas, kur ir daudz cilvēku, un ubago. [...] Jājautā, vai pareizi rīkojas tie pilsoņi, kuri dod naudu [...] Bičkovai un citiem diedelniekiem, kuri klaiņo pilsētas ielās? Protams, atsevišķi cilvēki izraugās klaidonības un izlaidības ceļu. Tādiem cilvēkiem jāpalīdz izprast savu stāvokli, atgriezties ģimenē, izskaidrot padomju likumus, varbūt pat palīdzēt dabūt vajadzīgos dokumentus, lai saņemtu pensiju vai pabalstu” (Viņus nosoda sabiedrība 1958, 4).

Te būtu jāizvirza jautājums: kāds bija valsts apgādībā esošo personu (invalidu, gados vecu cilvēku) materiālais stāvoklis valsts sociālās aprūpes iestādēs, ēdināšanas kvalitāte un iestādes materiālais nodrošinājums, ja sievietes bija spiestas ubagot?

Kā kuriozs presē fiksētās sieviešu antisociālās uzvedības faktu vidū jāmin pases datu viltošana, sievietēm izmainot savu dzimšanas gadu uz jaunāku. 1958. gada laikrakstos bija viena publikācija, bet 1962. gada laikrakstos jau divas publikācijas par sievietēm, kas mēģinājušas padarīt sevi par pāris gadiem jaunākas un līdz ar to perspektīvākas veiksmīgai laulībai pēckara apstākļos, kad potenciālo partneru trūka (Sobolis 1962, 4).

Noslēdzot 1958. un 1962. gada Daugavpils pilsētas preses salīdzinošo analīzi, var secināt, ka sieviešu marginālisms tā antisociālās uzvedības izpausmēs tika nosodīts un apkarots kā sociālisma sabiedrībā nevēlama parādība, tomēr marginālisma fenomens turpināja attīstīties un sieviešu antisociāla uzvedība netika izskausta.

Daugavpils laikraksti dod ieskatu pilsētas sabiedrības un padomju varas mijiedarbībā, atklājot varas centienus veidot sabiedrisko domu attieksmē pret sievietēm ar antisociālu uzvedību, motivējot nosodīt un vajāt šīs sievietes.

Iegūstama informācija arī par tiesībsargājošo instanču un sieviešu, kam raksturīga antisociāla uzvedība, mījiedarbību: cietumsodiem, administratīvajiem sodiem un par marginālo sieviešu izsūtīšanu no pilsētas, kas atklāj padomju likumdošanas un sodu sistēmas darbību praksē. Atkārtotie likumpārkāpumi netieši parāda padomju likumdošanas neefektivitāti. Atklāta informācija par marginālo sieviešu dzīvi un sieviešu sadzīvi kopumā raksturo t. s. “Hruščova atkusni”, netieši parādot patieso sabiedrības dzīves ainu, atklājot ekonomiskās un sociālās problēmas, dzimumu attiecības un pat vērtību krīzi sabiedrībā.

Sieviešu antisociālas uzvedības cēloņi stereotipiski skaidroti kā sociālās vides negatīvā ietekme un personības morālās nenoturības rezultāts, bet netiek analizēti patiesie cēloņi, kas sievietēm lika nostāties uz marginālisma ceļa: ekonomiskās problēmas, morāles normu pagrimums sabiedrībā, nelabvēlīga sociālā vide pilsētā, kā arī dzimumu vienlīdzības padomju iekārtā pārprastās sekas.

Avotu un literatūras saraksts

LNA DZVA, 871. f. (Avīze “Krasnoje Znamja”)

Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss (1961) Rīga: Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidijs, 86 lpp.

PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts “Par cīņas pastiprināšanu pret personām, kuras izvairās no sabiedriski derīga darba un piekropj antisabiedrisko, parazitisko dzīvesveidu” (1961a) *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 39: 1–6.

PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts “Par cīņas pastiprināšanu pret sevišķi bīstamiem noziegumiem” (1961b) *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1961, Nr. 42, 1–6.

Моральный кодекс строителя коммунизма (1961) http://krotov.info/lib_sec/11_k/kom/munizm.htm (11.12.2015)

Указ Президиума ВС СССР «О выселении в отдаленные районы лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности в сельском хозяйстве и ведущих антиобщественный паразитический образ жизни» (1948). www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/480602.htm (10.10.2016)

Berezņakovs, N. (1962) Zoja un lētticīgās. *Krasnoje Znamja*, Nr. 49 (947), 10.03. 4. lpp.

Družiņins, J. (1962) Jaunais dzīvoklis, kas nesagādāja prieku. *Krasnoje Znamja*, Nr. 15, 10.06. 2. lpp.

- Dzimumzīmes. (1962) *Krasnoje Znamja*, Nr. 43, 29.07. 3. lpp.
- Groziņš, J. (1958) Olu tirgotāju nedienas. *Padomju Daugava*, Nr. 68 (273), 06.04. 4. lpp.
- Gulbe, J. (1958) Tādiem mūsu pilsētā nav vietas. Sabiedriskās tiesas priekšā. *Padomju Daugava*, Nr. 44 (249), 04.03. 4. lpp.
- Komļakovs, N. (1958) Sociālistiskā īpašuma izlaupītāji. *Padomju Daugava*, Nr. 131, 28.11. 4. lpp.
- Kudrjašova, O. (1962) Mati sirmi, bet sirdī velns. *Krasnoje Znamja*, Nr. 40, 24.07. 4. lpp.
- Ņikitins, I. (1958) No tiesas zāles. Par spekulāciju – sods. *Padomju Daugava*, Nr. 28 (233), 03.10.1958. 3. lpp.
- Ņikitinskis, I. (1962) Kamēr nezudis ierāvēji. *Krasnoje Znamja*, Nr. 70 (4735), 11.09. 3. lpp.
- Pa npublicēto materiālu pēdām. (1962) *Krasnoje Znamja*, Nr. 40 (968), 24.07. 2. lpp.
- Parazīti. (1958) *Padomju Daugava*, Nr. 8 (213), 12.01. 4. lpp.
- Pauninieki. (1962) *Krasnoje Znamja*, Nr. 125 (4790), 21.12. 4. lpp.
- Salmiņš, F. (1962) Krāpniece un lētticīgie. “Glābēja” Zinaida. *Krasnoje Znamja*, Nr. 91 (4756), 21.10. 3. lpp.
- Sobolis, F. (1962) Jaunības “eliksīrs”. *Krasnoje Znamja*, Nr. 70 (4735), 14.09. 4. lpp.
- Sobolis, F., Oglīte, O. (1958) Krāpniece un naīvie darījumu tīkotāji. *Padomju Daugava*, Nr. 28 (233), 09.02. 4. lpp.
- Sobolis, F. (1958) No tiesas zāles. Sodīta spekulante. *Padomju Daugava*, Nr. 98. (303), 20.05. 4. lpp.
- Sobolis, F. (1958) Zagļi saņem sodu. *Padomju Daugava*, Nr. 103 (306), 27.05. 4. lpp.
- Tjurins, P. (1962) Vai tā jārikojas? *Krasnoje Znamja*, Nr. 53, 15.03. 3. lpp.
- Viņus nosoda sabiedrība. (1958) *Padomju Daugava*, Nr. 96, 12.10. 4. lpp.
- Галкин А. (1962) На иждивении ... бабушки. *Красное Знамя*, №. 44 (972), 03.03. с. 4.
- Gillian, R. (2007) *Visual Methodologies: an introduction to the interpretation of visual materials*. Sage Publications: London.
- Pickering, D., Fergusson, R. Manser, M. (2001) *The new Penguin Thesaurus in A-Z form*. Edited by Rosalind Fergusson. England, Penguin Books. 666 p.

Большая Советская энциклопедия. (1971) <http://bse.slovaronline.com/%D0%A1/> (20.10.2016)

Мельникова, Н. Е. (2007) *Феномен маргинальности в системе культуры: социально-философский анализ.* Москва: Московский Государственный технический университет имени Н.Э. Баумана. 137 с.

Ратьковский, И. С., Ходяков, М. В. (2001) *История Советской России.* Санкт-Петербург: Издательство «Лань». 416 с.

Твердюкова, Е. Д. (2011) *Государственное регулирование внутренней торговли в СССР (конец 1920-х – середина 1950-х гг.).* Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ. 328 с.

Словарь сокращений и аббревиатур армии и спецслужб. (2003) Москва: ООО «Издательство АСТ», ЗАО «Издательский дом Гелиос». 318 с.

Шапинский, В.А. (1990) Проблема маргинального в культуре. В кн.: *Ценности культуры и современная эпоха.* Москва: Прогресс. С. 6–14.

Фицпатрик, Ш. (2008) Паразиты общества: как бродяги, молодые бездельники и частные предприниматели мешали коммунизму в СССР. В кн.: *Советская социальная политика: сцены и действующие лица, 1940–1985.* Москва, 2008. С. 219–257.

Iveta Krilova

Marginal Women as Reflected in Daugavpils Press (1953–1964)

Key words: marginal women, marginal strata, marginal lifestyle, parasite, speculator, the Soviet period, Daugavpils press

Summary

Women's marginalization as a social phenomenon in the Latvian SSR and Daugavpils during the period of the "Khrushchev thaw" had its own characteristic spectrum. Regardless of their social status women who led a life that did not fit in the Soviet legislative and public standards were considered as marginalized. The evidence of this problem is widely expressed and can be found in the press published in Daugavpils, which was one of the Soviet state ideological weapons in the campaign against female marginalization. In-depth analysis of Daugavpils press materials, such as "Padomju Daugava" and "Krasnoje Znamja", reveals that economic manifestations of women's marginalization and the opposition of public authorities to this phenomenon were active in the given period. Daugavpils press was a symbol of the town's life and one of the public sources of information that reflected

historical evidence and entirely revealed the depth of social and economic problems which were provoking and developing marginalism. In the Latvian SSR for the period from 1953 to 1964 there were registered offenses, delinquencies against the socialist property and the public in accordance with the provisions of the Criminal Code of the Latvian SSR and other laws and regulations of that time. Part of marginal women's delinquency during that period was related to the desire of women to improve their economic situation. By examining publications regarding the terminology and vocabulary used, it was revealed that the press manipulated with the public attitude regarding this matter and presented the list of characteristic occupations of marginalized women including profiteering and fraud.

Examining the publications about the marginalized women it can be concluded that a high proportion of economic crime such as profiteering, fraudulent transactions, and pilfering was committed by marginal women. Moreover, women's marginality, like alcoholism, begging, vagabondage, prostitution and other transgressions were also manifested in a daily life as a social standard. The content analysis exposed that 80% of the publications was related to economic delinquency problems and women's marginalization manifestations. Preventive measures towards the reduction of marginalism were also studied.

Sufficient part of crimes committed at work by marginal women was related to the desire of improving their economic situation that was challenging due to a low-paid work in the Soviet time. Sometimes it was almost impossible for women to satisfy their basic needs because of trade deficit conditions. During the so-called "Khrushchev thaw", most of families in Daugavpils experienced disastrous lack of essential goods, especially food, which also contributed to the increase of delinquency among women.

Aistė Lazauskienė

Kaunas City Council Elections in 1924: the Electoral Campaign and its Results

Key words: Kaunas, elections, city council, electoral campaign, local democracy

Kaunas is one of the key cities of Lithuania. After Poland had occupied the historical Lithuanian capital Vilnius in 1919, Kaunas became the provisional capital, where the central government institutions were transferred. According to the data of the 1923 census, the composition of the population of Kaunas was as follows: 59% Lithuanians, 27% Jews, 4.5% Poles, 3.5% Germans, and 3.2% Russians (*Lietuvos gyventojai* 1923). However, other sources cast doubt especially on the low number of Poles in the census (Giertych 1938).

The Kaunas City Council elections were a platform for the conflict between ethnic groups. Even though municipal activities are typically economy-related, electoral campaigns highlighted the perspectives of various movements regarding ethnic issues. In democratic countries, everyone is ensured equal rights in various areas, including participation in public life and politics. Thus, elections are a particularly important tool to elect the representatives who would provide the maximum representation of the voters' views.

The Kaunas City Council elections took place in 1918, 1920, 1921, 1924, 1931, and 1934. These electoral campaigns have been previously reviewed, but only the general trends are pointed out and the election is presented in brief, putting the emphasis on the national conflicts (Morkūnaitė 2000) or gender issues (Morkūnaitė-Lazauskienė 2014). Other authors mention the 1924 election in the general context of political life in Lithuania (Aničas 1998); (Sireika 1998). The 1924 electoral campaign was the most active. As it was the last free general election, it will be analysed in greater detail in this paper. The aim of this paper is to bring to light the electoral campaign, to explore the lists of candidates registered for the election, and to present the election results and the changes in the ethnic composition of the city council in 1924.

The paper was prepared on the basis of documents (lists of parties' candidates, electoral commissions' data, etc.) stored in the Kaunas City Municipality Fund (f. 219) of the Kaunas County Archives (KAA). The periodical press was also used as a source: *Lietuva*, *Lietuvos Žinios*, *Socialdemokratas*, *Rytas*.

In accordance with the *Law on Municipal Election* of 1921, collecting 20 signatures was sufficient in order to register a candidate list. To be eligible for council membership, the candidates had to be citizens of Lithuania and aged 24 or older, regardless of their place of residence or inclusion in the voters' list (*Savivaldybių rinkimo įstatymas* 1921). Thus, neither the residential qualification nor the requirement to reside in the municipality was required from the candidates. The 1924 Kaunas City Municipality electoral campaign had 26 registered electoral lists, which in turn included 428 candidates (see Table 1). The lists can be classified into several groups by nationality (Lithuanian, Polish, Jewish, Russian, German), by political ideology (Christian-Democrat, Social Democrat, Zionist), and by economic interests (homeowners, craftsmen, etc.). Compared to the previous elections, the number of lists increased: there were 11 registered lists in 1918, 16 in 1920, and 17 in 1921. The number of Lithuanian lists was growing. 26 lists were registered in 1924: 11 Lithuanian, 9 Jewish, 2 Polish, 1 Russian-Belorussian, and 1 German. Several lists were of mixed nationalities: *Workers*¹; *Homeowners*; *Social Democrats* (KAA, 219. f., 1. ap., 372 b., 10. lp.). In accordance with the Law on Election, two or more lists could be combined² so that the remnants of votes would not disappear when the received places are counted (*Savivaldybių rinkimo įstatymas*, 1921).

Lithuanian lists formed several blocs (KAA, 219 f. 1. ap, 357 b. 90–91.): 1) Christian-Democrat: lists of the *Lithuanian Catholic Company*, *Catholic Temperance*, and *Kaunas City Lithuanian Flat Tenants*; 2) Liberal: lists of *Populist Peasants and Municipality Defenders*, and *Nonpartisan Municipalists*; 3) Lithuanian, nationalist-oriented. The latter bloc combined 5 lists: *Unity*³, *Settlers and the Cultured*, *Lithuanian Farmer Union Kaunas Division*,

¹ Communist candidates were on this list.

² Voters vote for separate lists, but, when the mandates are distributed, the lists that had made agreements before the election share the remaining votes (remnants) among one another. For instance, one mandate is 1,000 votes. The List A got 1,700 votes, i.e. $1,700:1,000 = 1$ mandate and 700 votes remained, while the List B received 10,400 votes, i.e. $10,400:1,000 = 10$ mandates and 400 votes remained. The lists' leaders had made agreements on cooperation before the election, so they combined the remaining votes (remnants): $700+400 = 1,100 = 1$ mandate and 100 votes. In this way, List A receives one more mandate.

³ Former representatives of Nation Progress Party (*Tautos Pažangos Partija*) were on this list.

Workers (No. 20), and *Company for Defence of Aleksotas*⁴ *Affairs in Kaunas City Municipality*. Even though the lists were short in the number of recorded candidates (from 7 to 10), the list leaders were representatives of the rather familiar political elite of the time, which later chose the direction of the nationalists (e.g. Konstantinas Šakenis, Antanas Merkys, Matas Šalčius, Stasys Šilingas, etc.). It could be highlighted that the Lithuanian Farmer Union's faction in the Seimas belonged to the Christian Democrat bloc, but in the municipality council election it combined with other lists.

The Jewish community presented 9 diverse lists for the election, which ranged from partisan to craftsmen and homeowners. For the remnants of votes, the following lists were combined, forming three blocs: 1) *Central Craftsmen Union, Kaunas City Jewish Flat Tenants, and Kaunas Small-Time Merchants and Flat Tenants*; 2) *Joint Party of Jewish Vilijampolė Slabada*⁵, *United Jewish and Jewish People's Party Achdus*; 3) list of *Zionist Socialists Cerei-Cion (Hitachdut)* and *Zionist Socialists*. Only the list of *Homeowners' Company* did not combine with any other list (KAA, 219 f. 1. ap, 357 b. 90–91). Even though it was dominated by Jews, there were some candidates of other nationalities as well (KAA, 219. f., 1. ap., 372 b., 53. l p.).

The Poles entered the election with only two lists, but, because of vote remnants, both lists combined. The list of non-partisan Poles included such famous Polish figures of Kaunas as Janczewski, Lutyk, Burba, etc. The second list of Poles was entitled *Polish Workers' Unity Union and Polish Flat Tenants*. This list included mostly proletariat representatives and tenants (KAA, 219. f., 1. ap., 372 b., 53. lp.).

Six lists did not combine with any other: *Social Democrats, Workers* (No. 21), *Germans, Russians-Belorussians, Homeowners' Company, Workers and Commoners*⁶ (KAA, 219 f. 1. ap, 357 b. 90–91.). The latter, while clearly Christian-Democrat-oriented (*Lithuanian Labour Federation*), did not combine with the Christian-Democrat bloc, emphasising the representation of the workers.

The women's participation in the 1924 electoral campaign was slightly more active as compared to previous elections. However, only 5 of 26 lists

⁴ Aleksotas is a suburb of Kaunas.

⁵ Vilijampolė (Slabada) is a suburb of Kaunas.

⁶ Labour Federation's list. The Labour Federation is a Catholic trade union founded by the Christian-Democrats Party. It sought to centralize the activities of the workers' Catholic organizations and to draw the workers away from leftist trade unions.

included women. In total, the lists had 13 female candidates (Morkūnaitė-Lazauskienė 2014). The highest number of women, five, was recorded in the list of *Catholic Temperance* list. This constituted 26% of all candidates of this list. One or two women were among candidates on each list of the following: *Populist Peasants and Municipality Defenders, Settlers and the Cultured, Social Democrats, and Workers*. Thus, as compared to the previous electoral campaigns, the number of women had slightly increased but they disappeared in the common sea of candidates (428), constituting just 3%. This time no women were recorded in the lists of Poles, Jews, Russians, or Germans. Female participation was much more active in the nomination of candidate lists. Thus, they were much more active as sponsors of the lists rather than as candidates. Some lists were signed by a third of women, others by less. For instance, 43 Kaunas residents signed for the list of *Russian and Belorussian Residents*, 19 of them were women; for *Lithuanian Catholic Company*, 25 people signed (10 women), for *Homeowners' Company* – 35 people (11 women). A significant difference was noted in the lists of Jews and Germans: there are almost no women who signed for candidate nomination (Morkūnaitė-Lazauskienė 2014). There is a significantly higher number of women who signed in the Catholic-oriented lists. The only woman who was elected to the Council in the list of *Workers* (Communists) declined her position because she was arrested (KAA, 219.f., 1. ap., 372 b., 16 l.).

The electoral campaign was very active, public rallies and meetings with residents were organised, campaign articles and electoral calls to arms were published in the party press (Kaunas 1924). Some parties even built electoral booths where residents could receive information (Šatas 1924).

The 1924 municipal election was also significant because it took place under the conditions of the autonomy reform. Before the municipal election, the Christian-Democrats passed law amendments that constricted the municipalities' independence: the government-appointed county head also became the county chairman of the board, i.e. the appointed official of the central authority became the head of the County municipality (Sireika 1998, 87). Furthermore, tax amendments were passed that were unfavourable to municipalities. The Populist Peasants went to the election with the motto: *We will not allow the destruction of municipalities*, protesting against the Christian Democrats' policy of state centralization and constriction of the municipalities' independence. The opposition against the ruling of Christian-Democrats, and especially against the constriction of autonomy was quite strong. The Populist Peasants declared in their slogans that *All proponents of municipalities and*

defenders of their rights must go to the election in a united front against the destroyers of the municipalities (Rinkimai į savivaldybes 1924). In entire Lithuania, it was encouraged to establish *Committees for the Defence of Municipalities*. However, the Christian-Democrats claimed that they were not destroying municipalities, instead, they had their own way of understanding the function of municipalities (Karvelis 1924).

The Lithuanian lists, regardless of their political orientation, emphasised the problem of Lithuanians in the city council. In the press of the time, the Kaunas Municipality was ridiculed as *the Tower of Babel*, where all languages were spoken, but Lithuanian the least of all. The Lithuanians' goal was to win as many seats as possible. They had a difficulty pursuing it: 16.9% of council members were Lithuanians in 1918; 34.5% in 1921 (Morkūnaitė 2000, 119). The Christian-Democrats in particular put emphasis on the necessity to Lithuanianize the Kaunas Municipality: as their representative put it, not to have the majority in the city council of the capital would be a disgrace (Šatas 1924). The Lithuanian problem was given consideration by the Populist Peasants as well, who remembered that it was not always the case that Lithuanian-speaking council members were in the council or that issues of Lithuanian schools were successfully defended. However, the Lithuanian question was not the most critical for the Populist Peasants: *A foreigner or two, even those who cannot speak our language, is not so undesirable for us, as long as he knows how to represent and defend municipal matters* (J.P-tis 1924). Thus they preferred someone who, while not necessarily Lithuanian, was a *defender of autonomy*.

The Social Democrats and Communists did not care about nationality. The Social Democrats went to the Kaunas election with the motto *Away with National Struggles! Long live the working class before all exploiters!* (Darbininkas socialdemokratas 1924). In the pre-election meetings, they addressed the workers, telling them not to succumb to the bourgeois schemes and not to vote for national lists. The Social Democrats were concerned that the workers were uniting for the national rather than the class issues. For instance, the Polish Workers' list combined with another Polish list for the remnants of votes, the Jewish Workers combined with the Jews and the Lithuanian *Labour Federation* sought to influence the Lithuanian Workers.

The election of 1924 also stood out because many lists emerged that were based on economic interests, i.e. lists of *Flat Owners (Homeowners)* and *Flat Tenants*. This was influenced by a permanent shortage of housing in Kaunas. There was constant friction in the provisional capital, which *occasio-*

nally transformed into almost open confrontation between real estate owners and their tenants, who represented two groups that were unequally organized and had differing levels of energy and hardly compatible interests. They used lobbying, public appeals and memorandums in order to sway the state, which had assumed the role of an arbiter, in their favour (Kuodys 2012, 66). The municipality had a strong influence on price regulation, thus the tenants sought to get into the city council and defend their interests that way. In their newspaper *Buto Samdytojas* (Flat Tenant), the established Union of Flat Tenants encouraged all tenants to actively participate in the city council election in the city where “90% of residents are tenants and only 10% are homeowners”: *Flat tenants of all fields, follow your lists of Christian and Jewish flat tenants. Prepare for the city’s municipal election!* (G-vičius 1924) Distinctively, the flat owners did not unite into a single list and ran in separate ones: lists of Lithuanians, Poles, and Jews. Later they united into national factions. Meanwhile the homeowners constituted a rather long (37 candidates) mixed list, where Jews dominated but also some Lithuanians and Poles were included (KAA, 219. f., 1. ap., 372 b., 10. lp.). The list leader was the famed merchant and homeowner Leiba Chodos.

Results. The election took place over two days, on 19 and 20 September. 44925 residents were recorded in the voters’ lists. 30 554 residents voted, i.e. the voter turnout was 68% (LCVA, 379 f., 2 ap., 959 b., 33–34 l.). The voter turnout was similar to elections in other cities of Lithuania, e.g. in Marijampolė – 60%, in Ukmergė – 73%, in Alytus – 78% (Sireika 1998, 76).

The election was not successful to all lists. Five lists did not receive seats in the council: four Lithuanian and one Jewish list (*Socialist Zionists*). In accordance with the election system of the time, there was no electoral threshold, thus other lists which received at least several hundred votes were given at least one seat each (see Table 1).

The council of 70 seats was elected in 1924. The largest number of seats, 10, was received by the Polish list No. 19. The Social Democrats’ list got 8 seats in the council. All other lists received a few seats each, but in the city council their representatives united with one another and formed separate factions. In this manner, the Poles received 16 seats in 2 lists, Jews received 21, Germans 4, Russians 1, and Lithuanians 29 (this included 2 representatives of the lists of Homeowners and the Lithuanian Social Democrats (*Kauno miesto nauja savivaldybė*, 1924)). Since the election in 1918, the number of Lithuanians in the city council had been slowly growing while the number of Poles had been shrinking (Morkūnaitė 2000). In 1924, 41% of city council

members were Lithuanians, 30% were Jews, 22.8% were Poles, 4.3% were German, and 1.4 % were Russians.

Table 1.

The lists of Kaunas City Council election candidates, their national distribution, the number of recorded candidates, the number of received votes, the number of seats in the council.

Nr.	Title of the list	Nationality	Candidates in the list	Votes	Seats
1	2	3	4	5	6
1.	Social Democrats	Lithuanian/ mixed	39	3614	8
2.	Central Craftsmen Union	Jewish	7	544	1
3.	Homeowners' Company	Jewish/mixed	37	2232	5
4.	Russian-Belarussian	Russian	5	424	1
5.	Nonpartisan Municipalists	Lithuanian	7	195	0
6.	Joint list of Jewish Vilijampolė Slabada	Jewish	8	492	1
7.	Workers and Commoners (Labour Federation)	Lithuanian	32	1072	2
8.	Lithuanian Catholic Company	Lithuanian	31	2019	5
9.	Catholic Temperance	Lithuanian	19	731	2
10.	Kaunas City Lithuanian Flat Tenants	Lithuanian	9	804	2
11.	Kaunas City Jewish Flat Tenants	Jewish	11	2397	5
12.	"Unity"	Lithuanian	10	213	1
13.	Kaunas Small-Time Merchants and Flat Tenants	Jewish	12	662	2
14.	Settlers and the Cultured	Lithuanian	10	125	0
15.	Zionist Socialists Cerei-Cion (Hitachdut)	Jewish	10	291	1
16.	Non-partisan Poles, residents of Kaunas	Polish	24	2376	6
17.	United Jewish list	Jewish	13	2693	6
18.	Lithuanian Farmer Union Kaunas Division	Lithuanian	7	513	1
19.	Polish Workers' Unity Union and Polish Flat Tenants	Polish	20	4464	10
20.	Workers list	Lithuanian	13	126	0
21.	Workers list	Mixed	14	1575	4

1	2	3	4	5	6
22.	Populist Peasants and Municipality Defenders	Lithuanian	57	1110	3
23.	Company for Defense of Aleksotas Affairs in Kaunas City Municipality	Lithuanian	9	155	0
24.	Zionist Socialists	Jewish	9	246	0
25.	Germans of Lithuania	German	13	1142	3
26.	Jewish People's Party Achdus	Jewish	3	343	1
Total			403	30 554	70

Compiled by the author according to: LCVA, 379. f., 2. apr., 959. l., 33-34. lp.; KAA, 219. f., 1. apr., 357. l., 90-91. lp.; KAA, 219. f., 2. apr., 38. l., 22. lp.; KAA, 219. f., 1. ap., 372 b., 53. lp.; Kauno miesto tarybon išrinkta. *Lietuvos žinios*, 1924. 23 Sept.

In 1924, a large number of current or former Seimas (Parliament) members and active public figures were elected to the council: Kipras Bielinis (Social Democrats), Kazys Grinius, Laurynas Kairiūnaitis (Populist Peasants), Levas Garfunkelis (*Jewish Cerei-Cion*), Kazys Volkovyckis (Poles list no. 19), Povilas Dogelis (*Lithuanian Catholic Company*), Rudolf Kinder (*German list*). Some council members were re-elected, e.g. Pranas Stakelė, Petras Šatas (*Lithuanian Catholic Company*), Sulimas Volfas (*United Jewish list*), Franz Kruk, Ludwig Döring (German list) and others.

Conclusion

The campaign of the 1924 elections to the Kaunas City Municipality was very intense. The analysis of election lists shows that, as in the previous elections, most of the lists were created on national basis (Lithuanian, Jewish, Polish, Russian, German). Only the Social Democrats and Communists did not highlight nationality. The party lists constituted a relatively small portion. The electoral campaign of 1924 was also distinctive because it was the debut of the lists based on economic interests, which emerged as a result of a permanent shortage of housing in Kaunas.

Several blocs of lists with similar goals formed in the electoral campaign. Even though there was strong opposition against the ruling Christian Democratic Party's policy on municipalities in Lithuania, their chief opponent, *Lithuanian Peasant Populist Party and Municipality Defenders'* list, received a very small number of seats. The position of the Christian Democrats' bloc was much better here. The national composition of the Kaunas City Council shifted slightly, as Lithuanians received more seats but still were not in the

majority. The percentage of Poles in the city council diminished, while the number of other national minorities remained similar as before.

Since Kaunas was the provisional capital where the government institutions resided, the main parties functioned and a busy political life took place, the members of the parties' elite, who were often also Seimas members, also ran (and were elected) for the Kaunas City Municipality.

References

LCVA – Lithuanian Central State Archives (Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas). 379. f. (Ministry of Internal affairs, Department of municipalities). KAA – Kaunas County Archives (Kauno apskrities Archyvas). 219 f. (Kaunas city municipality).

Darbininkai ir savivaldybių rinkimai (1924). *Socialdemokratas*. 18 sept.

Darbininkas socialdemokratas. Darbininkų mitingai (1924). *Socialdemokratas*. 4 sept.

Giertych, J. (1938). *Sprawa litewska*. Wilno. 33 p.

G-vičius [Gurvičius] (1924) Kas yra autoritetas. *Buto samdytojas*. 29 aug.

J.P-tis [Vileišis, J] (1924) Kauno miesto rinkimai. *Lietuvos žinios*. 31 aug.

Karvelis, P. (1924) Savivaldybių ateitis. *Rytas*. sept.

Kaunas (1924) *Lietuvos žinios*. 16 sept.

Kauno mieste eina šie sąrašai (1924) *Lietuvos žinios*. 10 sept.

Kauno miesto nauja savivaldybė (1924) *Lietuva*. 22 sept.

Kauno miesto tarybon išrinkta (1924) *Lietuvos žinios*. 23 sept.

Kauno rinkimams praėjus (1924) *Lietuvos žinios*. 25 sept.

Kazakauskas (1924) Kauno miesto valdyba ir rinkimai. *Rytas*. sept.

Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Kaunas, 1923. 312 p.

Rinkimai į savivaldybes (1924) *Lietuvos žinios*. 7 aug.

Savivaldybių rinkimų reikalai (1924) *Lietuvos žinios*. 6 sept.

Šatas, A. (1924) Savivaldybių rinkimai. *Rytas*. 3 sept.

Savivaldybių rinkimų įstatymas 1921 m. [Law on Municipal Election, 1921] http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=112650&p_tr2=2

Aničas, J. (1995) *Jonas Vileišis 1872–1942. Gyvenimo ir veiklos bruožai*. Vilnius: Alma littera, 669 p.

- Kuodys, M. (2012) Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje. *Kauno istorijos metraštis*. T. 12. Pp. 65–91.
- Morkūnaitė-Lazauskienė, A. (2007) Kauno vokiečiai miesto taryboje 1918–1934 metais. *Kauno istorijos metraštis*. T. 8. Pp. 155–172.
- Morkūnaitė-Lazauskienė, A. (2014) Moterys Kauno miesto tarybos rinkimuose (1918–1934 m.). *Kauno istorijos metraštis*. T. 14. Pp. 65–78.
- Morkūnaitė, A. (2000) Rinkimų kampanijos į Kauno miesto savivaldybę 1918–1934 m. *Kauno istorijos metraštis*. T. 2. Pp. 112–121.
- Sireika, J. (1998) *Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 144 p.

Aiste Lazauskiene

Kauņas pilsētas padomes vēlēšanas 1924. gadā: vēlēšanu kampaņa un rezultāti

Atslēgas vārdi: vēlēšanas, pilsētas padome, pašvaldība, vēlēšanu kampaņa, vietējā demokrātija

Kopsavilkums

Starpkaru laikmetā Kauņa bija Lietuvas pagaidu galvaspilsēta. 1924. gadā Kauņas pilsētas padomes vēlēšanas norisinājās ļoti aktīvi, tika pieteikti 26 kandidātu saraksti. Sarakstu analīze parāda, ka, salīdzinot ar iepriekšējām vēlēšanām, situācija nemainījās – lielāka daļa sarakstu tika izveidoti pēc nacionālās piederības principa (lietuviešu, ebreju, poļu, krievu, vāciešu). Nacionālo piederību neakcentēja vienīgi socialdemokrāti un komunisti. Partiju saraksti sastāda salīdzinoši nelielu daļu. Vēlēšanu kampaņa iezīmējās arī ar to, ka 1924. gadā parādījās saraksti, kuru pamatā bija ekonomiskās intereses un kuru izveidi noteica liela dzīvokļu krīze Kauņā. Māju īpašnieku saraksts neapvienojās ne ar vienu citu sarakstu, tostarp dzīvokļu īrnieku saraksti bija pat daži – lietuviešu, ebreju, poļu. Pilsētas padomē tika ievēlēti pārstāvji gan no viena, gan no otra saraksta.

Vēlēšanu kampaņā izveidojās daži sarakstu bloki, kuru mērķi bija līdzīgi. Kaut Lietuvā opozīcija pret vadošās Kristīgo demokrātu partijas politiku pašvaldību jautājumā bija liela, taču galvenais tās oponents – “Zemnieku darba tautas partijas-pašvaldību aizstāvju” saraksts dabūja pavisam maz vietu. Kristīgo demokrātu bloka pozīcijas bija daudz stiprākas. Kauņas pilsētas padomes sastāvs nacionalitāšu ziņā mazliet izmainījās – vairāk vietu ieņēma

lietuvieši, taču viņu skaits vēl nerasniedza vairākuma līmeni (40%). Poļu procents pilsētas padomē samazinājās (22,8%), bet citu mazākumtautību skaits palika iepriekšējs: ebreji – 30%, vācieši – 4,3%, krievi – 1,4%.

Tas, ka Kauņa bija Lietuvas pagaidu galvaspilsēta un tajā koncentrējās valdības institūcijas, darbojās galvenās partijas, norisinājās aktīva politiskā dzīve, ietekmēja arī to, ka Kauņas pilsētas pašvaldībā kandidēja un tajā tika ievēlēti partiju elites pārstāvji, kas bieži vien tajā pašā laikā bija arī Seima deputāti.

Сигитас Лужис

Церковная канцелярия в Литве в XVII веке: язык отчетов генеральных визитаций

Ключевые слова: римско-католическая церковь, христианство, каноническая визитация, латынь, литовская письменность, польская письменность

Великое княжество Литовское как вследствие своей внутренней структуры — многонациональное, многоконфессиональное и многоязычное государство, — так и из-за геополитической ситуации для поддержания внутренней и внешней коммуникации было вынуждено использовать мультилингвизм (многоязычие). В государственной канцелярии Великого княжества до конца семнадцатого века для внутригосударственных потребностей и контактов с Востоком использовался старобелорусский язык, для контактов с Западом — латынь (*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės* 2001, 5). Для личной переписки пользовались польским, немецким и латинским языками. Тексты того времени написаны на латинском, польском, старославянском, белорусском, немецком, литовском языках (Ulčinaitė 2004, 56). Билингвизм, а иногда и мультилингвизм были свойственны и западным христианским церквям на территории Великого княжества Литовского. Именно в церковной среде зафиксированы первые глоссы¹ и тексты на литовском языке (Narbutas 2000, 34).

В статье анализируются отчеты канонических визитаций, или генеральных инспекций (лат. *Visitatio generalis*) римско-католических церквей Литвы в XVII веке с позиций их концептуального оформления и языковой реализации. Объект исследования — рукописные отчеты и постановления генеральных инспекций, проведенных во время канонических визитаций, большинство которых датированы 1675—1677 гг. и связаны с частью приходов Жемайтийской епархии². Документы хранятся в архиве курии Каунасской архиепархии (Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas — далее АКАК) (АКАК. Т. 138, Т. 139).

¹ Глосса (др.-греч. γλῶσσα — язык, речь) — иноязычное или непонятное слово в тексте книги с толкованием, помещённым либо над самим словом, либо под ним, либо рядом на полях.

² Жемайтия — этнографический регион на северо-западе современной Литвы.

Цель статьи — на основе отчетов визитаций римско-католических церквей северо-западной части современной Литвы показать проникновение национальных языков (литовского и польского) в церковную письменность второй половины XVII века, что в определенном смысле повлияло и на замену канцелярского языка Великого княжества Литовского в самом конце XVII века.

Каноническая визитация (от лат. *visitare* — посещать) — осмотр, производимый руководством церкви в подведомственных ей церковных общинах. Визитация является одной из форм осуществления контролирующей власти. Постановления “Тридентского собора” (1545–1563) об обязанности праве епископа регулярно наносить визиты в епархию и контролировать пастырское дело на подчиняющейся ему территории³ (*Sacrosanctum Concilium* 1822, 148) действительны и в настоящее время. Канон 396 Кодекса Канонического Права (лат. *Codex iuris canonici*) гласит: «На епископа возложена обязанность ежегодно совершать полную или частичную визитацию своего диоцеза, чтобы по крайней мере за пять лет он совершил полную его визитацию: либо лично, либо — если перед ним встает законное препятствие — через епископа-коадьютора, епископа-помощника, генерального или епископского викария либо через иного пресвитера»⁴ (*Кодекс* 2007, 184). Право визитации осуществляется епархиальным епископом или уполномоченными им лицами. В дотридентской церкви эта обязанность в основном возлагалась на архидиаконов (*Krikščionybės* 2006, 79). Первая всеобъемлющая визитация в Жемайтской епархии была проведена в 1579 году Тарквинием Пекулом (*Tarquinius Pecculo*) (*Žemaičių vyskupijos* 1998, xv). Каноническая визитация, или пастырский объезд являлся тщательным инспектированием приходов. В первую очередь инспектировалась дарохранительница и ку-

³ *Episcopi propriam dioecesim per seipsos aut si legitime impediti fuerint, per suum generalem Vicarium, aut Visitatorem, si quotannis totam, propter ejus latitudinem, visitare non poterunt, saltem majorem ejus partem; ita tamen, ut tota biennio per se, vel Visitatores suos compleatur, visitare non praetermittant* (Sess. 24: Decr. de ref. Cap. III).

⁴ *Tenetur Episcopus obligatione dioecesis vel ex toto vel ex parte quotannis visitandae, ita ut singulis saltem quinquenniis universam dioecesim, ipse per se vel, si legitime fuerit impeditus, per Episcopum coadiutorem, aut per auxiliarem, aut per Vicarium generalem vel episcopalem, aut per alium presbyterum visitet.* (*Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* = *Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*. Poznań: Pallottinum, 1984. С. 186.)

пель, а затем осматривалось само здание церкви и ее внутреннее убранство (алтари, облачения, белье, утварь, привески, кресты, подсвечники, светильники, живопись, церковные книги). Проверялись также финансы (приходы и расходы). В соответствии с постановлениями Церкви, акт визитации завершал указ о реформировании (*Decreta reformationis*) (Wilczewski 2010, 108). Материал визитаций был незаменимым источником информации для епархиальной власти. В епархиальной канцелярии под надзором канцлера, главной обязанностью которого, как гласит Кодекс канонического права (Канон 482), «является забота о том, чтобы акты курии составлялись и приводились в порядок, а также хранились в архиве курии» (Кодекс 2007, 215), материал визитаций подобающим образом переписывался в книгу актов генеральных визитаций. В работе принимал участие как вице-канцлер, так и другие нотариусы, должности которых были предусмотрены тем же Кодексом канонического права (Каноны 482–485) (Кодекс 2007, 215–217).

С современной точки зрения древние документы генеральных инспекций приходов имеют важное значение не только для изучения истории того или иного прихода, для анализа материальной культуры и художественного наследия Литвы, для познания многих других проявлений жизнедеятельности людей в конкретной области, но для осмысления языковой ситуации и уровня лингвистического образования в Великом княжестве Литовском того времени. Поскольку языком католической церкви была латынь, документы визитаций до XVIII века в основном писались на этом языке. Сам процесс визитации: *презентация — регистрирование — указания* объединял словесную, визуальную и письменную коммуникацию. Результат этой коммуникации должен был быть представлен на латинском языке. Но, как показывают документы, коммуникация зачастую велась на двух языках (в основном на латинском и польском), так как латынь не была родным языком участников процесса. Поэтому тексты визитаций можно рассматривать и как результат процесса перевода. Анализ документов раскрывает также лексико-грамматические трансформации в языках (в основном в латинском и польском), имевшие место при коммуникации во время визита. Это объясняет локальность заимствования слов (как латинизмов и литуанизмов в польском языке, так и полонизмов в латыни), обилие макаронизмов⁵ и даже целые абзацы текста на

⁵ Макаронизм (итал. *macaronismo*, от блюда макароны) — использование слов и словосочетаний различных языков в тексте.

альтернативном языке. Таким образом, если писарь не знал латинского названия конкретного объекта, использовалось польское или даже литовское наименование.

База исследования — материал генеральных инспекций приходов Жемайтийской епархии — состоит из двух томов и содержит акты визитаций 54 приходов. В томе под номером 138 (том неполный, не хватает начальной части) содержится 12 описаний, в томе № 139 — 42. Визитации осуществлялись епархиальным епископом Казимиром Пацем (лит. *Kazimieras Pacas*, польск. *Kazimierz Pac*, (?–1695) епископ жемайтийский (1668–1695), пробст Вильнюсский и Гераненский⁶) и его уполномоченными визитаторами — канцлером епархии Яковом Леневишем (лит. *Jokūbas Lenevičius*, польск. *Jakub Leniewicz*) и канониками Станиславом Семашко (лит. *Stanislovas Semaška*, польск. *Stanisław Siemaszko*) и Иоахимом Скимонтом (лит. *Joachimas Skirmantas*, польск. *Joachim Skirmont*).

Графика и оформление текстов говорит о том, что все они написаны в канцелярии епархиальной курии: описания отдельных деканатов имеют титульные листы, выделяются инициалы⁷, на лицевой стороне листов используются кустоды⁸.

Анализ текста по языковому признаку выявляет наличие в документах своего рода языковой иерархии. Все указы о реформах, то есть наиболее важные тексты, написаны на латыни. Часто на латинском языке представляются также описания дарохранительницы, купели, святой воды, освященного елея для елеопомазания, здания церкви, отчасти алтарей и их принадлежностей. Но и здесь можно найти польские вставки, вернее — цитаты, встречающиеся при описании предметов, например: *Cum Inscriptione versus sedem Altaris, Oratiunculae solitae cum Indulgentijs. Bqdz Pozdrowiona Łaski pełna et ...* (АКАК. Д. 139. Л. 207б). Польский язык обычно используется при описании плебаний⁹ и доходов священника.

⁶ Геранёны (лит. *Geranainys*) — деревня в Ивьевском районе Гродненской области Белоруссии.

⁷ Инициалы — имеются в виду начальные буквы каких-либо названий или словосочетаний, текста или его части.

⁸ Кустода — слово, размещённое на нижнем поле страницы и дублирующее первое слово на следующей. Использовалось в старых книгах для того, чтобы помочь переплётчику расположить страницы и тетради в правильном порядке.

⁹ Плебания (польск. *plebania*) — двор священника в Польше, Литве и в Белоруссии в 16–20 веках.

Описания литургической утвари и церковного текстиля являются, в основном, макароническими текстами, иногда переходящими в целые абзацы текстов на альтернативном языке. Обилие макаронизмов характерно для описаний всех приходов. Это отражает уже сложившуюся в то время языковую традицию, характерную и для канцелярии епископа, свободно использовать слова другого языка.

Переход от слова, выполняющего пояснительную или конкретизирующую функцию, к макаронизму часто обусловлен стремлением к ясности и понятности выражения, например, в описаниях окаймления церковного текстиля для большей ясности рядом с латинским словом *extremitates* (окаймление) прилагается польское слово *Korunki* (кружева).

Макаронизмы также встречаются — и весьма часто — в наименованиях различных материалов, например: *Missale novum Industria RR.DD. Woronowicz, et Iodziejewicz Vicariorum, cum Patronis Sueciae, oprawny w Lity Mosiądz, pozłocisto, cum Clausuris* (АКАК. Д. 139. Л. 214).

В латинском тексте можно встретить и полонизированные латинизмы: *Purificatoria. Purifikaterzow in Numero 30.* (АКАК. Д. 139. Л. 66). Иногда полонизация слова едва заметна, и могут возникнуть проблемы при переводе. Например, лексема *Carbona: Ad cornu Epistolae, carbona, pro Oblationibus imponendis* (АКАК. Д. 139. Л. 207). Форма *carbona* вместо *corbona* (лат. *corbona* от древнеевр. *qorbān* — сокровищница) образовалась под влиянием польского *skarbonka* (сосуд для хранения денег, копилка) и *skarb* (сокровище, клад).

Иногда только заглавное слово является польским, а сам текст дан на латыни: *Srebro. Monstratorium Argenteum Album in quo effigies duodecim Apostolorum, supra Melchisedech deauratum; In lamina sculptae imagines Dei Patris, Spiritus Sancti, B. Virginis Mariae, Sancti Angeli* (АКАК. Д. 139. Л. 394). Иногда наоборот, заглавное слово на латыни, а текст на польском: *Apparatus huius Ecclesiae. Srebro* (АКАК. Д. 138. Л. 85).

В польскоязычных текстах ситуация аналогична латинским. Разница лишь в том, что здесь в качестве дополнительного языка используется латынь, например, *Bursa biała srebrem haftowana, z kilką kwiatkow. Palla eiusdem Materiae. Bursa atlasowa Czerwona Florysowana, koronmi srebrne, in Medio Crux. Palla eiusdem Materiae. Bursa atlasowa biała florisowana. Palla eiusdem Materiae. Bursa Złotogłowa, w kwiaty błękitne stara. Palla eiusde Materiae* (АКАК. Д. 139. Л. 212). Латинские макаронизмы используются также в качестве клише — как стандартные словосочетания, не нуждающиеся в переводе. Они и остаются без перевода. *Velum kitayczane*

wodniste, in Medio Nomen Jesus, z czerwonych Passamanow. Velum Saiowe czerwone, po Rogach kwiaty Zielone, in Medio Nomen Jesus in Radijs (АКАК. Д. 139. 212). Однако влияние латинской лексики на польскую очевидно и здесь: *Corporalów in genere sesc* (АКАК. Д. 138. Л. 122). Нередко лексика обоих языков используется попеременно, без каких-либо конкретных правил: в одном и том же предложении могут быть использованы и латинские, и польские слова, например: *Kielich intus pozłocisty, cum Labijs deauratis ieden. Puszka intus, Labia, et copula, z nakrywką, krzyzykiem na wierzku pozlocista* (АКАК. Д. 138. Л. 114). Или: *Obrazy ad Parietes Ecclesiae. Obraz B.V. Mariae Częstochowiensis w Ramach białych. Obraz S. Petri Apostoli. Obraz S. Bartholomaei.* (АКАК. Д. 139. Л. 6). Иногда латинская лексика выполняет функцию союза, связывающего однородные члены предложения: *Kosciół, seu Kaplica* (АКАК. Д. 139. Л. 124). Или: *Szerzynki alias Vela* (АКАК. Д. 138. Л. 57), или: *Bursy seu Teki* (АКАК. Д. 138. Л. 69).

Отдельного внимания заслуживают литуанизмы, встречающиеся в польских текстах. Литуанизмы, или даже жемайтизмы, используются только при описании построек плебании, для названия зданий, характерных для этого региона, например: *Numa¹⁰ dla chowania Bydła. Numa dla chowania bydła, pokryta słomą* (АКАК. Д. 139. Л. 356).

Также клеть¹¹ и свирен¹²: *Kleci. Kleci trzy stare. Drzwi na Biegunach* (АКАК. Д. 139. Л. 335). *Swiren. Po Lewey ręce Swiren, drawicami pokryty* (АКАК. Д. 139. Л. 356).

Документы генеральных инспекций приходов отражают также и разный уровень владения языками духовенством, особенно в отношении латинского языка. Наряду с хорошей латынью, встречаются описания приходов, пестрые от макаронизмов и заимствований, свидетельствующие о неспособности к концептуальному оформлению материала на неродном латинском языке. Только с XVIII века было введено обязательное двухгодичное обучение клириков в духовной семинарии (*Krikščionybės* 2006, 278).

¹⁰ Старинный нумас служил одновременно и жилым помещением и хлевом. С семнадцатого века он использовался в качестве летней кухни и сарая для животных.

¹¹ Клеть предназначалась для хранения зерна, пищевых продуктов, а иногда летом служила спальней.

¹² Амбар.

В 1697 году произошли существенные изменения в языковой политике Литовского государства. По закону коеквации¹³ (*Coequatio iurium una cum ordinatione judiciorum tribunalitiorum et reparatione locationeque exercituum magni Ducatus Lituaniae*) старобелорусский язык потерял статус канцелярского языка Великого княжества Литовского. Его заменил польский: “Pisarz ... po Polsku a nie po Rusku pisać ...” (*Volumina Legum* 1860, 418). Латыни также пришлось считаться с растущими и крепнущими позициями польского языка, по закону коеквации ставшего языком государственной канцелярии и суда: “Dekrety wszystkie Polskim językiem odtąd maia być wydane” (*Volumina Legum* 1860, 418). В церковной канцелярии в том числе и в документах генеральных визитаций ситуация билингвизма сохранилась. Но теперь уже латинский язык использовался как поясняющий, конкретизирующий, иногда комментирующий компонент.

Список источников и литературы

АКАК – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (Архив курии Каунасской архиепархии).

Кодекс канонического права (2007). Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 624 с.

Krikščionybės Lietuvoje istorija (2006). Sud. Vyt. Ališauskas. Vilnius: Aidai, 596 p.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija (2001). Sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus. Vilnius: Vilniaus dailės akad. I-kla, 924, [2] p.

Narbutas S. (2000). *Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų. XIII–XVIII amžiaus LDK raštijos apžvalga*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 71 p.

Sacrosanctum Concilium Tridentinum: cum citationibus ex utroque testamento, juris pontificiiconstitutionibus, aliisque S. Rom. Eccl. Conciliis (1822). Venetiis: Apud Haeredes Balleonios, 350, [2] p.

Ulčinaitė E. (2004) Древняя литовская литература как междисциплинарный объект исследования. В кн.: *Istorijos rašymo horizontai (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 18)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. P. 55–59.

¹³ Закон об уравнении прав Великого княжества Литовского и Польского королевства.

Volumina Legum (1860). T. 5. Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 463, XV p.

Wilczewski W. F. (2010) Wizytacje generalne diecezji wileńskiej w XVII–XVIII w. Ewolucja problematyki. *Soter*, 35(63). P. 99–109.

Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579) (1998). Parengė ir vertė L. Jovaiša. Vilnius: Aidai, 369 p.

Sigīts Lūzis

Baznīcas kancelēja Lietuvā 17. gadsimtā: ģenerālo vizitāciju atskaišu valoda

Atslēgas vārdi: Romas katoļu baznīca, kristietība, kanoniska vizitācija, latīņu valoda, lietuviešu rakstība, poļu rakstība

Kopsavilkums

Lietuvas lielkņazistes (LLK) iekšējās organizācijas modelis – daudz nacionāla, daudzvalodīga un daudzkonfesionāla valsts un ģeopolitiskā situācija spieda izmantot daudzvalodību, lai uzturētu iekšējo un ārējo komunikāciju. Divvalodība un dažreiz daudzvalodība bija raksturīga arī LLK Rietumu Katoļu baznīcām. Rakstā analizētas divvalodības izpausmes LLK Romas Katoļu baznīcas rakstos, fokusējoties uz draudžu baznīcu ekumēnisko vizitāciju dokumentiem. Augsta līmeņa baznīcas amatpersonu vizitāciju laikā pagastā tika rūpīgi pārbaudīti un detalizēti aprakstīti baznīcas ēka, tās aprīkojums, liturģiskie piederumi utt. Mūsdienās šo vizitāciju dokumenti ir būtiski ne tikai konkrēta pagasta vēstures un kultūrvēsturiskā mantojuma izpētei, bet arī izpratnes veidošanai par valodu situāciju un lingvistisko izglītību LLK. Katoļu baznīcas valoda bija latīņu valoda, tāpēc vizitāciju dokumenti tika uzrakstīti latīniski. Vizitācijas procesa gaitā norisinājās verbālā, vizuālā un rakstiskā komunikācija. Šis komunikācijas gala dokuments bija jāsagatavo latīņu valodā. Vizitāciju dokumentu analīze atklāj leksikas un gramatikas pārejas starp dažādām valodām (visbiežāk latīņu un poļu) saziņas procesā vizitāciju laikā. Latīņu valoda nebija vizitāciju dalībnieku dzimtā valoda, tāpēc dokumentu valodā ir iespējams saskatīt daudzvalodības pazīmes. Turklāt komunikācija vizitāciju laikā norisinājās divās valodās, tāpēc vizitācijas dokumentu varētu uzskatīt par tulkošanas procesa rezultātu. Tas izskaidro aizguvumus no citām valodām (no latīņu valodas poļu, no poļu – latīņu valodā), makaronismus (mehāniski ievietoti svešvalodu vārdi nemainītā formā) un pat veselus paragrāfus, uzrakstītus alternatīvā valodā. Tādējādi, ja rakstvedis

nezināja konkrētās lietas vai krāsas latīņu nosaukumu, viņš varētu vienkārši izmantot poļu vārdu, piemēram, poļu *carbona* latīņu tekstā vai makaronismu: marginibus additae latiores *korunki*. Dažreiz, skaidrības labad, ir sniegts ekvivalents citā valodā: *cum lapidibus rubeis vulgo duplet*. Ar poļu valodas izplatību lietvedībā divvalodības situācija vizitāciju dokumentos paliek. Tikai šoreiz latīņu valoda tiek izmantota, lai saglabātu atbilstību skaidrības un konkrētības kritērijiem.

Sigitas Lūžis

Church Registry in the 17th Century Lithuania – the Language of the Ecumenical Visitation Reports

Key words: Roman Catholic church, ecumenical visitations, Latin, Lithuanian writing, Polish writing

Summary

The Grand Duchy of Lithuania, due to its inner organisational model – a multinational, multilingual and multi-religious state – and the geopolitical situation was compelled to employ multilingualism to maintain internal and external communication. Bilingualism and sometimes multilingualism were also characteristic of GDL Western Catholic churches. The paper analyses the manifestations of bilingualism in the scriptures of the GDL Roman Catholic church with the focus on the documents of ecumenical visitations to parish churches.

During the visitations of high-level church officials to the parish, a thorough examination and detailed description of the church building, its equipment, liturgical accessories, the buildings and property of the rectory, etc. were carried out. Nowadays, the old visitation documents are significant not only for the history of specific parishes and the analysis of material culture and art heritage or for the cognition of other regional organisational models, but also for the perception of the linguistic situation and the level of linguistic education in GDL. As Latin was the language of the Catholic church, the documents of visitations were written in this language. Still the visitation process itself – presentation, registering and directions – combined verbal, visual and written communication. The result of this communication had to be presented in Latin. The analysis of old visitation documents discloses lexical and grammatical shifts between different (most often Latin and Polish) languages in the process of communication during visitations. As Latin was not native to those participating in the process of visitation, the language of

documents could be seen as the expression of additional multilingualism. In addition, communication itself was carried out in two languages during visitations; therefore, documents could be treated as a result of the translation process. It explains the locality of loanwords (both from Latin to Polish, and from Polish to Latin), the amount of macaronisms (mechanically inserted foreign language words in an unchanged form) and entire paragraphs in the alternative language. Thus, if a scribe did not know the Latin name of a specific thing or colour, he would simply use the Polish one, e.g. the Polish loan word in Latin: *carbona* or a macaronism: *marginibus additae latiores korunki*. Sometimes, for the sake of clarity, the equivalent in another language is presented: *cum lapidibus rubeis vulgo duplet*.

With Polish taking prevalence in record keeping, the situation of bilingualism in visitation documents remains. Only this time Latin is used for the realisation of clarity and concreteness criteria.

Артём Махлин

Материалы о Даугавпилсской (Динабургской, Двинской) крепости в Национальном историческом архиве Беларуси

Ключевые слова: Витебская губерния, Даугавпилсская крепость, характеристика архивных фондов, история строительства, быт

Архивное исследование материалов по истории Динабургской крепости в Национальном историческом архиве Беларуси (далее – НИАБ) проведено в апреле 2015 года в рамках проекта «Сохранение и популяризация историко-культурного наследия Даугавпилса и Гродно» Трансграничной программы сотрудничества Латвии, Литвы и Беларуси.

Актуальность таких архивных изысканий определяется сегодняшней активной деятельностью городского самоуправления, нацеленной на *возвращение к жизни* (ревитализацию), сохранение и развитие крепости в Даугавпилсе. Проведение консервационно-реставрационных работ в фортификационном памятнике культуры государственного значения невозможно без серьёзной исследовательской работы, включающей труд историков, краеведов, архитекторов-реставраторов, проектировщиков.

Цель данного исследования – определение и выявление различных документов технического характера по строительству Динабургской крепости и её отдельных элементов. Гипотетически предполагалось, что в НИАБ-е могли сохраниться строительные чертежи, пояснительные сметы на возведение укреплений либо отдельных зданий крепости.

НИАБ обладает разнообразным поисковым аппаратом. Цифровые базы данных постоянно пополняются, однако содержат в себе, в основном, генеалогические сведения. Информация о фондах, в которых могли отложиться документы, связанные с Динабургской крепостью, была получена главным образом из внутреннего архивного тематического каталога, справочника по фондам (Акулович 2006), а также благодаря сведениям сотрудников кафедры истории Даугавпилсского университета, ранее уже совершивших исследовательскую экспедицию в данный архив.

Было выявлено 9 фондов, потенциально содержащих в себе дела о строительстве Динабургской крепости, исходя из специфики фондообразователя, тематики и названия фондов. За две недели работы удалось

просмотреть описи шести фондов (№№ 1297, 1416, 1430, 1437, 1503, 3155). В описях выявлены и электронно выписаны наименования тех дел, названия которых связаны со строительством и деятельностью Динабургской крепости. Попутно выписывались координаты дел, относящихся к знаковым событиям и персоналиям самого города Динабурга—Двинска (например, возведение архитектурных доминант или выборы городской думы и др.). В дальнейшем планируется публикация данных электронных выписок из архивных описей на сайте виртуального Центра документации Динабургской крепости¹, где уже ранее были размещены описи соответствующих фондов Российского государственного военно-исторического архива. Цель таких публикаций — облегчить поиск необходимой архивной информации для исследователей, фортификаторов, краеведов.

В результате лишь в четырёх² из шести фондов удалось обнаружить дела, относящиеся к истории Динабургской крепости, а в фонде № 1437 «Витебская губернская чертёжная» и № 3155 «Военно-уездный начальник 3-го округа Витебской губернии» такие дела не выявлены. Фонд № 2518 «Витебская губернская строительная и дорожная комиссия» на момент проведения архивного исследования находился на сканировании и не был доступен исследователям, хотя, несомненно, также представляет интерес.

В качестве продолжения исследования на заданную тему было бы необходимо изучить также описи фондов № 3209 «Строительное отделение Витебского губернского правления» и № 3339 «Витебская губернская строительная комиссия», однако можно предположить, что дела этих фондов будут главным образом касаться гражданского строительства.

В ходе исследовательской работы было просмотрено 40 дел из трёх фондов³. Отбор дел для ознакомления проходил по двум основным направлениям: строительство отдельных укреплений и зданий, организация деятельности крепости, основываясь исключительно на информации, данной в описи — название дела и его хронологические рамки. Стоит отметить, что все заказанные дела были выданы из архивохранилища в читальный зал, что косвенно может говорить об относительно хорошей сохранности дел изученных фондов. Изготовлены цифровые копии 26 листов архивных документов.

¹ Dinaburgas cietokšņa Dokumentācijas centrs. <http://dcdc.lpi.du.lv>

² №№ 1297, 1416, 1430 и 1503

³ Из фонда № 1297 просмотрено 3 дела, из фонда № 1416 — 4 дела, из фонда № 1430 — 33 дела

Фонд № 1297 «Канцелярия генерал-губернатора Витебского, Могилёвского и Смоленского» содержит более 26 тыс. дел с 1721 по 1856 год (Акулович 2006, 29). В этом фонде выявлено 18 дел, относящихся к Динабургской крепости. Исходя из их названий, дела касаются подрядов для ремонта и укрепления крепости, вопросов денежного довольствия военнослужащих, отопления зданий, заготовления дров и соломы; участия евреев в строительстве, а также выводе их торговли за пределы крепости; отправке заключённых из крепости в Сибирь. Отдельный интерес представляет дело № 304, из которого можно узнать краткую историю строительства крепостного собора, о его плачевном техническом состоянии на 1824 год, а также о составе прихода и штата священнослужителей.

Дело № 19851 состоит из переписки Витебского генерал-губернатора А.М. Голицина (1792—1863), коменданта крепости А.М. Симборского (1792—1868) и других лиц о возможном размещении в крепостных зданиях гражданских заключённых. Из дела можно узнать, что в крепости в 1847—1848 годах не было свободных помещений, а все наружные строения (редюиты,⁴ казематы⁵) были заняты под склады военного имущества. Комендант крепости не мог без воли императора разрешить какое-либо из строений отдать под тюремные нужды, даже на непродолжительное время. Из дела выясняется, что т.н. тюремный замок состоял на тот момент из нескольких камер, которые нуждались в срочном ремонте, и располагался в здании Присутственных мест⁶.

Фонд № 1416 «Витебское губернское правление» состоит из более чем 68 тыс. дел с 1802 по 1917 год (Акулович 2006, 204). Выявлено лишь восемь дел о Динабургской крепости: о поставке материалов и войск для строительства крепости и о некоторых арестантах. Наиболее примечательное дело № 17025 содержит в себе опись всех частных домов и построек на территории крепости на конец XIX века — начало XX века, с указанием владельцев, описанием недвижимого имущества и его оценочной стоимости.

⁴ Редюит — малое укрепление, находящееся внутри большого, в котором защищающие первое войска могут найти убежище.

⁵ Казематы — любые здания со сводами, могущими выдержать попадание бомб, и приспособленные к укрытию гарнизона, жизненных и воинских припасов.

⁶ Теперь здание по ул. Лачплеша, 20. Тюрма здесь просуществовала до 60-х годов XIX века, пока не был построен новый тюремный замок на Шоссейной улице (теперь ул. 18 ноября, 66А)

Фонд № 1503 «Графы Плятер—Зиберги» включает в себя 398 дел, датируемых 1519 — 1875 годами (Акулович 2006, 30). Из них выявлено одно дело (№ 260), судя по его названию, содержащее копии приказов Сената казённой палаты 1811—1812 годов на польском языке о выделении на строительство Динабургской крепости 4 000 рабочих. К сожалению, в данном фонде не удалось выявить дела, проливающие свет на судебный процесс и казнь Леона Плятера⁷, якобы прошедшие в стенах крепости.

Фонд № 1430 «Канцелярия Витебского гражданского губернатора» содержит около 58 тыс. единиц хранения, датируемых 1802—1917 годами (Акулович 2006, 29). В данном фонде выявлено около 120 дел, относящихся к истории Динабургской (Двинской) крепости. Основной массив носит организационный характер в плоскости отношений «крепость — город» и «крепость — губерния». По форме дела представляют собой переписку Витебской губернской канцелярии с комендантом Динабургской (затем — Двинской) крепости либо с различными министерствами и ведомствами относительно крепости с изложением информации, полученной из крепости.

В деле № 41276 хранится копия «Инструкции об отношении городского и сельского населения Динабургского крепостного района к коменданту крепости» 1892 года, которая позволяет изучить достаточно широкие должностные обязанности и полномочия коменданта крепости касательно гражданского населения и властей тех мест, которые находятся в зоне семивёрстного крепостного района. В связи с этой инструкцией кажется логичным дело по запросу коменданта Динабургской крепости А.М. Симборского министру внутренних дел на производство работ по городу Динабургу. Среди прочего оно содержит сведения об устройстве городских кладбищ, публичных домов, вымостке (мощению) городских улиц, выселения из Динабурга в другие места лиц «неодобрительного» поведения, сносе некоторых ветхих зданий и усиления штата городской полиции (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 29456. Л. 1—3).

Особо ценными представляются дела о проезде российского императора или членов царской семьи через Динабург, поскольку они помогают реконструировать работу местных военных и гражданских властей по обеспечению такого значимого для города и губернии события. Так, в деле № 9456 содержится подробная информация о путешествии Нико-

⁷ Граф Леон Плятер (1836—1863), предводитель местного повстанческого движения поляков в 1863—1864 годах

лая I в августе 1841 года из Санкт-Петербурга в Варшаву через город и крепость Динабург. Из дела можно узнать состав делегации, маршрут, тонкости обеспечения безопасности, питания и удобства проезда, а также то, что для обслуживания экипажей императора и его свиты единовременно требовались 64 лошади (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 9456. Л. 14). Из дел организационной тематики можно также узнать о деятельности крепостной пожарной команды, характере нахождения гражданских лиц на территории крепости, работе с заключёнными, финансовых взаиморасчётах между крепостными и гражданскими ведомствами.

По строительной части дела в основном касаются выплат причитающихся сумм подрядчикам работ и поставщикам строительных материалов. По сути это переписка между различными ведомствами, уточняющая обстоятельства и суммы оказанных услуг. Данные материалы важны для исследователей строительства крепости, поскольку расширяют список персоналий, участвовавших в этой грандиозной кампании, уточняют виды проведённых работ, их стоимость, а также и то, что имеют привязку к конкретным крепостным объектам. К примеру, из материалов дела № 9508 становится известно, что в 1842 году Динабургский купец 3-й гильдии Яков Тимофеев по подряду возводил каменную эскарповую⁸ стену 4-го равелина⁹ Динабургской крепости. Из Динабургского Артиллерийского гарнизона ему выдавалось 4 пуда пороха для разрыва камня на полях вокруг Динабурга и ближайших уездов; работы проводились под надзором полиции. В другом деле мы находим рапорт Витебского губернского архитектора О. И. Беттини от 1836 года (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 5900. Л. 7, 7об) о приёмке в эксплуатацию здания Артиллерийского арсенала¹⁰, отстроенного ещё в 1833 году. В течение трёх лет здание не могли принять ввиду постоянной занятости в Санкт-Петербурге его архитектора¹¹.

⁸ Эскарп — наружная плоскость одежды вала, обычно составляемая из каменных или кирпичных стен для увеличения сопротивления и уменьшения вероятности проломов в валу крепости

⁹ Равелин — малое земляное укрепление, имеющее два плеча, исходящих из шпица. 4-ый равелин Динабургской крепости был срыт в советские годы. На его месте сегодня размещаются гаражи жителей микрорайона «Крепость».

¹⁰ Здание по ул. Михаила, 3. Сегодня здесь располагается Арт-центр им. Марка Ротко

¹¹ Скорее всего имеется в виду архитектор Военного министерства Александр Егорович Штауберт (1780—1843)

Особо ценным для нашего исследования стало дело № 50137 «О строительстве Динабургской крепости». В деле содержатся материалы 1810–1811 годов, когда возведение крепости только начиналось. Здесь находится переписка первого строителя крепости Е.Ф. Геккеля (нем. *J.F. Heckel*, 1764–1832) и командующего прибывшими на строительство войсками князя Л.М. Яшвиля (Яшвили) с гражданскими властями о выделении строительных материалов и об устройстве расквартирования гарнизона. Отдельного историко-социологического исследования достойны объявления динабургских жителей о стоимости их недвижимого имущества и соглашения на его продажу для последующего разрушения (НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 50137. Л. 26–112). В этих заявлениях подробно описан состав имущества, его местонахождение, упомянуты должности и сословие горожан. Фактически, это экономико-социальный портрет древнего Динабурга, снесённого вместе с началом крепостного строительства.

Группа дел хозяйственной тематики касается заготовки дров для отопления крепостных зданий, поставки свечей для освещения комендантского дома и покоев императора и соломы для набивки наволочек заключённым. В некоторых делах содержится информация об организации торговли и выделении квартир для служащих в крепости.

Несколько дел фонда посвящены временному размещению на территории крепости отдельных полков и других воинских подразделений. Также в фонде отложились дела, связанные с деятельностью военного госпиталя на территории Динабургской крепости. Например, из дела № 15435 становится понятным, что в военном госпитале проходили лечение также городские полицейские и пожарные, на что динабургские власти были обязаны присылать деньги. Дела о награждении либо о присылке в госпиталь специалистов на время болезни штатных врачей выявляют фамилии людей, служивших когда-то в этом медицинском учреждении.

Многие документы, сохраненные в НИАБ, особо ценны для специалистов, занимающихся историей Динабургской крепости, поскольку содержат оригинальные подписи комендантов и строителей крепости, образцы бланков Крепостного управления в разные годы, другую важную информацию, позволяющую уточнить ход строительства и многогранной деятельности фортификационного комплекса.

В ходе описанного архивного исследования не удалось обнаружить документов технического характера (чертежи, сметы), которые бы дали

визуальное представление, например, об утраченных крепостных строениях. Дела, хранящиеся в НИАБ, касаются главным образом отношений Динабургской крепости с внешним миром, имеют больше человеческое, экономическое и социальное измерение, чем строительное и технологическое, и позволяют более ярко и чётко понять многие процессы, проходившие в Витебской губернии и, более глобально, в Российской империи XIX века — начала XX века.

Список источников и литературы

НИАБ — Национальный исторический архив Беларуси. Ф. 1297 (Канцелярия генерал-губернатора Витебского, Могилёвского и Смоленского)
 НИАБ. Ф. 1416 (Витебское губернское правление)
 НИАБ. Ф. 1503 (Графы Плятер-Зиберги)
 НИАБ. Ф. 1430 (Канцелярия Витебского гражданского губернатора)
 Акулович Г. Е. [и др.], сост. (2006) *Фонды Национального исторического архива Беларуси: справочник*. Минск: БелНИИДАД. 304 с.

Artjoms Maļļins

Baltkrievijas Nacionālā vēstures arhīva materiāli par Daugavpils (Dinaburgas, Dvinskas) cietoksni

Atslēgas vārdi: Vitebskas guberņa, Daugavpils cietoksnis, arhīva fondu raksturojums, cietokšņa būvniecības vēsture, sadzīve

Kopsavilkums

Zinātniskā izpēte Baltkrievijas Nacionālajā vēstures arhīvā veikta 2015. gada aprīlī. Tika skatīti septiņu arhīva fondu apraksti; ir izveidots elektroniskais katalogs datiem, kas ir saistīti ar Daugavpils (Dinaburgas, Dvinskas) cietoksni un Daugavpili (Dinaburgu, Dvinsku) un varētu būt lietderīgi turpmākajiem pētījumiem; apzinātas 40 arhīva lietas. Pamatā dati saistīti ar civilajiem un sadzīves jautājumiem; papildu informācija avotos par Daugavpils cietokšņa būvniecību, ikdienas un militāro dzīvi varētu būt iegūta pastarpināti. Darba gaitā netika atrasts neviens grafisks materiāls.

Artjoms Maļins

**Materials on Daugavpils (Dinaburg, Dvinsk) Fortress
in the Belarus National History Archives**

Key words: Vitebsk Governorate, Daugavpils Fortress, characteristics of archive funds, construction history, everyday life

Summary

The present article presents an overview of scientific research held in the Belarus National History Archives (Minsk) in April 2015. Inventories of seven Archives' funds were reviewed; electronic catalogue of files connected with Daugavpils (Dinaburg, Dvinsk) Fortress and Daugavpils (Dinaburg, Dvinsk) City is designed that could be useful for further research; 40 files were carefully investigated. The main data set is connected with civil and everyday life questions; additional information about construction, everyday, and military life of Daugavpils Fortress could be gained from it indirectly. No graphical material was found in the investigated files.

Vladislavs Malahovskis

Diskursīvais nošķīrums “latgalieši – baltieši” nacionālkonservatīvajā latviešu presē (1920–1934)

Atslēgas vārdi: latviešu prese, Latgale, latgalieši, “baltieši”

Ieskats pētījuma problēmā

1917. gadā latviešu sabiedrisko darbinieku, politiķu vidū virsroku guva uzskats, ka latgalieši un tolaik tā dēvētie “baltieši” (Vidzemes, Kurzemes un Zemgales latvieši) ir vienas tautas, vēsturisku apstākļu rezultātā atdalītas, divas daļas, kam ir jāapvienojas. Neatkarīgas Latvijas valsts pastāvēšanas pirmajos gados ir atzīmējami divi faktori, kas ietekmēja latviešu tautas konsolidācijas gaitu¹:

- 1) kopīgās nacionālās apziņas trūkums. Latvieši sevi iedalīja “latgaliešos un baltiešos, īstajos un neīstajos, čangaļos un čiuļos” u. tml. (Brolišs 2000, 39). Apzīmējums “latgalieši” plašākā aprītē (kā savdabīgs identitātes apzīmējums iepretim Kurzemes, Zemgales un Vidzemes iedzīvotājiem – “baltieši”) ienāca 20. gadsimta sākumā. Tajā pašā laikā latgaliešu inteliģences pārstāvji aicināja latgaliešus apzināties sevi kā latviešu tautas daļu (Red. 1915 c). Apzīmējumam “čangaļi”, tikai sākot ar 1920. gadu, iespējams, arī nedaudz agrāk, parādās nievājoša nozīme attiecībā uz Latgales iedzīvotājiem (Kļavinska 2012 a, 139). Apzīmējums “čiuļi”, sākotnēji attiecināts uz luterticīgajiem vidzemniekiem, 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā lielākoties tika lietots bez negatīvas konotācijas (Kļavinska 2012 b, 144);
- 2) latgaliešu politiķu prasība saglabāt Latgales specifiku apvienotajā Latvijā. Kad Latvijas Satversmes sapulces sēdē 1921. gada 5. oktobrī tika noraidīts latgaliešu deputātu pieprasījums pēc Latgales apgabala pašvaldības tiesībām (LRSSS, 1525. sl.), līdz ar to negatīvu risinājumu guva arī jautājums par latgaliešu valodas īpašo statusu Latgalē, tas saasināja spriedzi un lika pamatu virknei jaunu domstarpību par Latgali un latgaliešiem. Avīzē “Latgolas Vārds” vēl 1921. gada jūlijā tika uzsvērts: “Nav nikāids sekrets, ka starp “čiuļim” un “čangalim” celias naidis. Šis naidis nu inteligencijas vyda jau porsaswiž uz ļiauzu massom” (Kemps 1921).

¹ 1920. gadu vidū Latvijas iedzīvotāju skaits sāka tuvināties 1,9 miljoniem. Latgales iedzīvotāju skaits pārsniedza 500 000, no kuriem latviešu īpatsvars bija 57% (Skujenieks 1930, 9, 101).

Pētījuma bāze un metodiskā pieeja

Pētījuma bāzi veido aptuveni 120 nacionālkonservatīvu laikrakstu publikācijas, no tām avīzē "Latgolas Vārds" – 60, "Latgales Ziņas" – 40 un "Latvis" – apmēram 20 rakstu. Atsevišķi raksti tika izmantoti arī no avīzēm "Jaunō Straume", "Zemņika Bolss", "Latvijas Sargs", žurnāla "Economists", mēnešraksta "Burtnieks".

Laikraksts "Latgolas Vārds"² bija klerikāli konservatīvā virziena partijas "Latgales Kristīgo zemnieku savienība" oficiozs. Avīze visaktīvāk iestājās par Latgales īpatnību respektēšanu un par to asi polemizēja ar tā saucamajiem "baltiešu" laikrakstiem. Pārējās latgaliešu avīzes ieņēma daudz neitrālāku pozīciju (Trasuns 1922).

No "baltiešu" laikrakstiem pamatā tika izmantoti labējā spārņa konservatīvi demokrātiskās Nacionālās apvienības (sākotnēji "Bezpartejiskais nacionālais centrs") avīzes "Latvis"³ un Latgales Latviešu apvienības avīzes "Latgales Ziņas"⁴ raksti. Šie laikraksti visasāk iestājās pret tā dēvēto latgaliešu separātismu.

Pētījums balstās uz kvalitatīvu datu analīzi, izmantojot nošķiruma "mēs – viņi" diskursīvo konstrukciju. Konstrukcija "mēs – viņi" parasti veido pamatu stereotipiem un aizspriedumiem. Kāda negatīvā pieredze ar "oponentu" visbiežāk tiek attiecināta par raksturīgu visai grupai, bet pozitīvā pieredze vairāk tiek uzskatīta kā izņēmums (Delanty, Wodak, Jones 2008, 4). Šajā gadījumā tā ir Latgale un latgalieši iepretim pārējai Latvijai un pārējo novadu latviešiem un otrādi.

Izvēlēto laikrakstu publikācijās tika atklāti diskursīvi temati, bet tekstu fragmentos – skaidrojošie, apvainojošie, attaisnojošie u. tml. viedokļi un argumentu piemēri, lai radītu pozitīvu paštēlu un negatīvu "opponenta" tēlu.

Nošķiruma "baltieši – latgalieši" dominējošie temati latgaliešu laikrakstos

Viens no vairāk izplatītākajiem tematiem attiecībā uz "baltiešiem" bija latgaliešu asimilācijas draudi: "Seņ jau zynoms, ka myusu meili broli baltiši grib latgališus samalt un porkauseit sovā kotlā" (Maneigajs 1922). Tika

² "Latgolas Vārds" (1919–1940) tirāža bija mainīga – no 3000 līdz 8000 eks.; avīzes vadībā pamatā bija katoļu baznīcas garīdzniecības pārstāvji: F. Trasuns (līdz ekskomunikācijai), J. Velkme u. c.

³ "Latvis" (1921–1934) tirāža pārsniedza 10 000 eks.; avīzes vadībā bija A. Bergs u. c.

⁴ "Latgales Ziņas" (1928–1934) tirāža nav zināma; galvenie redaktori bijuši A. Rozenfelds, K. Lapiņš (K. Merts) u. c. Avīzes adresāts bija Latgalē strādājošie ap 40 000 ierēdņi no citiem Latvijas novadiem.

norādīts, ka asimilācijas politiku aktīvi īsteno tieši nacionālisti (Nacionālā apvienība), kuru vidū valda "zooloģisks naidis pret vysu latgaliskū" (Nidra 1933), un valdība, kura "ikwinu latgališu prasību sauc par separatizmu" (Dudans 1922).

Tā kā Latgalē lauku apvidos bija relatīva pārapdzīvotība, ik gadu vairāk nekā 20 000 Latgales iedzīvotāju pameta Latgali, lai dotos peļņas darbos uz pārējiem Latvijas novadiem. Turklāt ap 8000 no viņiem Latgalē vairs neatgriezās (Malahovskis 2007, 149). Uz bažām "baltiešu" laikrakstos, ka latgaliešu ārpus Latgales kļūst arvien vairāk, laikraksts "Latgolas Vārds" reaģēja asi:

"Naboga latgalit, tevi beistas; par tevim dumojut baltišam cyskas tric nu bailem! [...] Mes varam sagaidit laikus, kod baltiši soks byuвет uz Latgolas rubežom kinišu myuru un lobok importēs kirgizus lauku apstrodošonai, nakai laiss ikarotojus – latgaļus" (Kibeļniks 1929).

Nākamais tematiskais loks latgaliešu avīžu publikācijās saistāms ar garīgumu, ētiku, kultūru. Tiek pretnostatīts "baltiešu materiālisms" iepretim latgaliešu ideālismam: "Baltišu sausais biži vin rupais materijalizma gors ir pretīgs kotram etiski audznotam cylvakam un sevišķi myusu idealai latgališu jaunotnei" (M., J. 1926). Turklāt "baltieši" arī Latgalē gribētu ieviest "sovu egoismu, rubļa morali, rupeibu un gora tukšumu" (Trasuns 1925).

Nozīmīgi bija arī ekonomiska rakstura temati, kuros akcentēts, ka "baltieši" lielā mērā dzīvo uz Latgales rēķina, izmantojot latgaliešu strādnieku un laukstrādnieku darbu. 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā, pasaules ekonomiskās krīzes apstākļos, ievērojama vieta atvēlēta jautājumiem par valsts naudas izsaimniekošanu. Atzīstot, ka arī daži latgaliešu ierēdņi ir piesavinājušies lielākas vai mazākas naudas summas (Red. 1933 a), tomēr tika uzskatīts, ka tas nav salīdzināms ar "baltiešu mahinācijām", kurās pazuduši miljoni valsts naudas. Tas tika uzsvērts tieši avīžu rakstu virsrakstos, piemēram: "Miljonu zagļi" (Č. 1930), "Veļ baltiši pisavynojuši valsts naudu" (Red. 1933 d) u. tml.

Apkopojot diskursīvos tematus laikrakstā "Latgolas Vārds" iespējams noteikt konstruētos opozicionāros priekšstatus par "baltiešiem" un latgaliešiem.

"Baltieši":

Latgaliešu asimilētāji un nīdēji;

Nacionālisti, šovīnisti;

"Materiālisti" (morāli degradējušies);

Latgaliešu izmantotāji, valsts naudas izsaimniekotāji.

Latgalieši:

Līdzvērtīgi pārējo Latvijas novadu latviešiem;

Patrioti;

Ticīgi (augsta morāle);

"Tautas brāļu" ekonomiski izmantoti.

Nošķiruma "latgalieši – baltieši" dominējošie temati "baltiešu" laikrakstos

1919. un 1920. gadā "baltiešu" laikrakstos Latgale tika tēlota kā Vidzemes, Kurzemes un Zemgales latviešiem svešs, savā ziņā eksotisks novads – "terra incognita" (G., J. 1920). Vēlākajos gados galvenā uzmanība bija vērsta uz latgaliešu separātismu. Latgale ar tās daudzveidīgo etnisko sastāvu nereti tika uzlūkota kā apdraudējums nacionālajai Latvijas valstij. 20. gadu beigās avīzē "Latvis" šādi tika raksturoti Latvijas sabiedrības valdošie priekšstati par Latgali: "Kultūras darbiniekiem Latgale ir civilizācijas džungļi, karavīriem – kādreizējie tālie "krievi" vai "krievos iešana", bet visiem pārējiem – "Sibīrija"" (Lapiņš 1928). Komentējot situāciju, laikraksts "Latgales Ziņas" uzsvēra apdraudējumu:

"Tur dveš jau tīri dzīvniecisks naid. Un šis naidis dien dienā ar tīri afrikānisku neatlaidību tiek iepotēts tā saucamai Latgales tautai. [...] Ap Latgali savelkas žņaudzošs mezglis. Tur ir vairs tikai neliela grupa valstiski domājošu ļaužu, kas vēl it kā cer, ka Latgales neizslidēs no kopējās valsts klēpja" (Lapiņš 1929).

"Baltiešu" laikrakstos latgalieši tika raksturoti kā ļoti nepateicīgi, jo "baltieši" gan ir atbrīvojuši Latgali no lieliniekiem, izlējuši savas asinis par Latgales brīvību, bet tagad, dzīvojot un strādājot Latgales labā, "ir vajāti un terorizēti, nostādīti par svešiniekiem, ienācējiem un ienaidniekiem, kuri visdrīzākā laikā no šejienes ir jāpadzen, ko latgalieši arī pakāpeniski izved dzīvē" (Red. 1932 b).

Temats par Latgales iedzīvotāju etniskajām un fiziskajām īpatnībām ir saistāms ne tik daudz ar Latgales separātisma tematiku, cik ar 20. un 30. gados populārajām eīģēnikas idejām, kuru apspriešanā un popularizēšanā Latvijā aktīvi piedalījās dažādu zinātņu pārstāvji (Zelče 2006, 100). 20. gadu beigās mēnešrakstā "Burtnieks" par Latgales iedzīvotājiem ir skaidrots, ka "latvieši, lietavieši, krievi, baltkrievi, poļi un žīdi te jaukušies juku jukām, un rezultātā radies etnogrāfisks tips ar ļoti negatīvām rasu bioloģiskajām īpašībām" (Akermanis 1928, 821). Tautsaimnieks Alfrēds Ceihners analītiskajā žurnālā "Ekonomists" rakstā par nacionālajām minoritātēm Latvijā norādīja, ka Latvijā tikai 60% no iedzīvotāju dabiskā pieauguma veidoja latvieši, 38% no tiem bija "fiziskā, kulturālā un saimnieciskā ziņā samērā mazvērtīgie Latgales latvieši" (Ceichners 1930, 322). Fiziskā mazvērtība tika pamatota ar to, ka rekrūšu vidējais augums Latgalē periodā no 1920. līdz 1927. gadam bija 168,8 cm, kamēr pārējā Latvijā – 170,9 cm. "Viss tas liecina par Latgales iedzīvotāju vispārējo fizisko mazvērtīgākumu [...], kas cēlies no [...] trūcīgiem

saimnieciskiem, nehiģiēniskiem un citiem dzīves apstākļiem" (Ceichners 1930, 322).

Arī Latgalē dominējošais katolicisms⁵ nepalika bez ievēribas. Attiecības starp Latvijas katoļu un luterāņu baznīcām sevišķi pasliktinājās pēc 1922. gadā noslēgtā konkordāta ar Vatikānu, kas paredzēja arī tolaik luterāņiem Rīgā piederošās Jēkaba baznīcas nodošanu katoļu vajadzībām. Pēc negatīvu rakstu sērijas avīzē "Latgolas Vārds" par M. Luteru avīzē "Latgales Ziņas" sekoja atbilde: "Ja Latgalē nebūtu katolicisma, tad arī mūsu Latvija varētu nostāties līdzās Skandināvijas valstīm –, bet pagaidām, cik sāpīgi arī tas nebūtu, Latvijai jāiztukšo rūgtais biķeris, ko raudzē katoļu baznīcas klerikālisms" (Logoss 1931).

Iztirzājot ekonomiskas ievirzes diskursīvus tematus, tika uzsvērts, ka Latgale nespētu saimnieciski pastāvēt, ja nebūtu "baltiešu" un valdības palstu (Za-is 1931).

"Baltiešu" laikrakstos izdalāmi vairāki konstruēti priekšstati par abām tautas grupām.

Latgalieši:

Separatisti, apdraudējums Latvijas
nacionālajai vienotībai;
Etniski sajaukušies ar citām tautībām,
kulturāli un fiziski nepilnīgi;
Katoļi;
Dzīvo uz pārējās Latvijas rēķina.

"Baltieši":

Valstiski domājoši;
Īstie latvieši;
Luterāņi;
Latgaliešu palīgi un padomdevēji.

Laikrakstu publikācijās var nošķirt gan diskursu *kopīgo*, gan *atšķirīgo* tematiku. *Kopīgās tematikas* jautājumi ir saistāmi ar diskrimināciju (latgalieši diskriminē "baltiešus" un otrādi); ekonomiku (Latgale nevar saimnieciski pastāvēt bez valdības pabalstiem, savukārt pārējās Latvijas uzplaukums nav iedomājams bez Latgales darbaspēka); kultūru un morāli (attiecīgā tautas daļa tiek uzskatīta kā augstākas kultūras un morāles nesēja); etniskās vienotības problēmu, kuru kavē pretējā grupa. Abu pušu plašākos tautas slāņos (Latgalē/pārējā Latvijā) valdot lielāka vai mazāka sapratne, bet šķelšanās garu uzkurinot politiķi un inteliģence.

Diskursu *atšķirīgā tematika* ir jautājumos par abu tautas daļu atšķirīgo vēsturisko pieredzi, sevišķi – poļu un krievu kultūras iespaidu Latgalē un

⁵ Latgalē katoļticīgie veidoja 57% no iedzīvotāju kopskaita, bet visā Latvijā tikai – 23% (Skujenieks 1930, 158).

vācu kultūras – pārējā Latvijā; valodu – latgaliešu valodas dominanti Latgalē un latviešu literāro valodu pārējā Latvijā; konfesionālo piederību – katolicisma dominanti Latgalē, protestantisma – pārējā Latvijā; Latgales (latgaliešu) separātisma jautājumu – latgaliešu presē apgalvojumos, ka Latgalē separātisma nav, "baltiešu" presē – par Latgalē valdošo separātismu.

Kopumā jāsecina, ka latgaliešu un "baltiešu" attiecību jautājums latviešu nacionālkonservatīvās preses saturā bija atspoguļots diezgan daudzveidīgi. Veiktā pētījumā rezultāti ļauj konstatēt, ka veidotie diskursi nebija vērsti uz sadarbību, bet gan gluži otrādi – uz abu tautas daļu atsvešināšanos.

Avoti

Akermanis, E. (1928). Apdraudētā latvju tauta. *Burtnieks*. Nr. 9: 819–831.
Ceichners, A. (1930) Galveno tautību loma Latvijas saimnieciskajā dzīvē. *Ekonomists*. Nr. 8: 321–329.

Č. (1930) Pormatumi latgališim navītā. *Latgolas Vārds*, 5. decembris.

Dudans, W. (1922) Myusu waldibas nacijaļa politika. *Latgolas Wārds*, 26. jūlijs.

G., J. (1920) Mahcaties pasiht Latwiju. *Latwijas Sargs*, 13. jūnijs.

Kemps, F. (1921) Nawar wairak kluset! *Latgolas Wārds*, 6. jūlijs.

Kibeļņiks, D. (1929) Latgališi apdraudut latvju tautu! *Latgolas Vārds*, 9. janvāris.

Lapiņš, K. (1928) Dzīve "Baltiešu Sibirijā". *Latvis*, 28. septembris.

Lapiņš, K. (1929) Latgaliešu pārmērības un baltiešu uzdevumi. *Latgales Ziņas*, 6. septembris.

Latvijas iedzīvotāju etniskais sastāvs. http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/skoleniem/iedzivotaji/etniskais_sastavs.pdf (07.12.2015)

Latvijas Republikas Satversmes sapulces stenogrammas (LRSSS), 4. ses.

Logoss (1931) Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 9. janvāris.

Maneigajs (1922) Latgališi, sorgites! *Latgolas Wārds*, 14. marts.

M., J. (1926) Vai latgalība brīsmos. *Latgolas Vārds*, 20. oktobris.

Nīdra, J. (1933) Uz kurīni vad baltīšu nacionālisms? *Latgolas Vārds*, 27. septembris.

Red. (1933 a) Baltišim nuzuda 1 miljons latu. *Latgolas Vārds*, 17. maijs.

Red. (1932 b) Brēcošas netaisnības Latgalē. *Latgales Ziņas*, 8. aprīlis.

Red. (1915 c) Kai mes paši sewi saucam? *Drywa*, 21. oktobris.

Red. (1933 d) Veļ baltīši pisavynojuši valsts naudu: vīns – 250 000, ūtrys – 50 000 rybļu. *Latgolas Vārds*, 2. augusts.

- Skujenieks, M. (1930) *Trešā tautas skaitīšana Latvijā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde. 533 lpp.
- Trasuns, F. (1925) Baltieši un latgalieši. *Zemnieka Bolss*, 1. jūlijs.
- Trasuns, J. (1922) Latgolas politika. *Jaunā Straume*, 3. marts.
- Za-is, J. (1931) Naids navītā. *Latgolas Vārds*, 16. oktobris.

Literatūra

- Brolīšs, J. (2000) *Nacionālie procesi (būtība, tipi, veidi, pretrunas, izpausmes)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 91 lpp.
- Delanty, G., Wodak, R., Jones, P. ed. (2008) *Identity, Belonging and Migration*. Liverpool: Liverpool University Press. p. 328.
- Kļavinska, A. (2012 a) Čangaļi. Grām.: *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca I*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 139.–141. lpp.
- Kļavinska, A. (2012 b) Čiuļi. Grām.: *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca I*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 144.–147. lpp.
- Malahovskis, V. (2014) Some Aspects of the Relations between Catholic Church and the State in the Independent Latvia: the Concordat and the Preservation of Principles of Christian Ethics. *SOTER. Journal of Religious Science*, Nr. 49 (77): 51–62.
- Malahovskis, V. (2007) Lauku iedzīvotāji Latgalē 20. gadsimta 20. gados: daži dabiskās un mehāniskās kustības aspekti. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XVI Zinātniskie lasījumi*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes apgāds "Saulē". 147.–153. lpp.
- Zelče, V. (2006) Vara, zinātne, veselība un cilvēki: eigēnika Latvijā 20. gs. 30. gados. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3: 94–137.

Vladislavs Malahovskis

Discursive Distinction "Latgalian – Baltics" in Latvian Press (1920–1934)

Key words: Latvian press, Latgale, Latgalians, "Baltics"

Summary

Even after the creation of an independent state, Latvians still lacked a unified national awareness. The Latvians of Latgale were often treated as contrasted to other Latvians in Latvia – the "Balts". The aim of the present article is to clarify the role and activities of Latvian newspapers in shaping the public perception of Latvia during the first Republic period (1920–1934).

The article examines approximately 120 texts in the Latvian (Latgalian and the so-called, at the time, "Baltic") press. These texts are taken from Latgalian papers "Latgolas Vārds" (Latgale's Word), "Latgalīts" (The Latgalian), "Jaunō Straume" (The New Stream), "Zemnika Bolss" (The Farmer's Voice), as well as from the "Baltic" newspapers "Brīvā Zeme" (The Free Land), "Latvijas Sargs" (The Latvian Guard), "Latvis" (The Latvian), "Latgales Ziņas" (Latgale's News), the journal "Ekonomists" (The Economist), and the monthly periodical "Burtnieks" (The Soothsayer).

The present research is supported by qualitative data analysis – historical discourse approach – using the discursive construction of the distinction between "us – them". The construction of "us – them" is usually based on stereotypes and prejudice. A negative experience with an "opponent" is often seen to be representative of the whole group, whereas a positive experience is seen to be an exception. The article also examines linguistic techniques which are used to underline the arguments.

In analyzing the discursive themes in Latgalian newspapers, it is possible to observe a constructed opposition between two societies / cultural groups – the "Balts" and Latgalians. The "Balts" are assimilated Latgalians, haters of all things Latgalian, nationalists and chauvinists, (morally – degraded) materialists, exploiters of Latgale and managers of public money. In turn, Latgalians see themselves as equal to Latvians, faithful and moral patriots, economically exploited by their "national brothers".

"Baltic" newspapers had also construed a conflict between both cultural groups. Latgalians are: separatists (posing a threat to Latvian national unity), ethnically mixed with other nations, culturally and physically incomplete, and they live on the subsidies provided by the rest of Latvia.

Distinguishing characteristics of the Latgale region according to the Latvian (and especially, national-conservative) press are presented as multifaceted; however, the discourse is never focused upon cooperation, but, conversely – upon mutual cultural alienation.

Arturs Medveckis

Laikmeta un kultūrvēsturisko faktoru ietekme uz diriģenta Kārļa Rūdolfa Kreicberga (1921–2014) identitātes attīstību*

Atslēgas vārdi: biogrāfiskie avoti, dzīvesstāsti, dzīves vēsture, kultūrvēsturiskie faktori, pedagoga identitāte

Autora monogrāfijas “Kārlis Rūdolfs Kreicbergs un viņa laiks” (Medveckis 2012) izstrāde galvenokārt balstīta biogrāfiskās izpētes avotos, ko veido dzīvesstāsti, autobiogrāfiskas apceres, dienasgrāmatas, personīgie dokumenti, preses izdevumi, kā arī arhīvu materiāli u. c. Pedagoga un diriģenta K.R. Kreicberga (1921–2014) dzīves gaitas aprakstītas hronoloģiskā secībā; lai raksturotu viņa personību, monogrāfijā iekļautas intervijas ar ģimenes locekļiem, skolēniem un studentiem viņa pedagogiskās darbības dažādos laika posmos, kolēģiem, diriģentiem un koru dalībniekiem. Laikmeta raksturojums balstīts Latvijas historiogrāfijā, kas respektē Latvijas valstiskuma kontinuitāti, tādējādi Latvijas 20. gadsimta vēsture ietver šādus posmus: Latvijas valsts dibināšana (1918), starpkaru periods (1918–1940), Latvijas okupācijas režīmi: padomju (1940–1941), nacistiskās Vācijas (1941–1945), atkal padomju (1945–1990), neatkarības atgūšana pēc 1991. gada (Bleiere, Butulis, Feldmanis, Stranga, Zunda 2005).

K.R. Kreicberga dzīves darbības pavērsiena punkti sakrīt ar Latvijas vēstures iedalījumu posmos, kas atbilstoši saistīti ar katras varas īstenoto politisko, ekonomisko sistēmu, ideoloģiju, kas tiešā veidā noteica arī izglītības sistēmu.

Dzīvesstāstiem ir raksturīga to stāstītāju patības iezīme, kas saistās ar identitātes pašizpaušmi naratīvā. Pētījumā identitātes veidošanās teorētiskās nostādnes balstītas britu sociologa Ričarda Dženkina (*Richard Jenkins*, 1952) konceptā (Jenkins 2008). Ikvienu pedagoga personības pašidentitāte un sociālā identitāte saskatāma arī citu Liepājas Universitātes darbinieku dzīvesstāstos (Medveckis 2004, 2006, 2009). Patības un identitātes transformācijas procesu izpēti un interpretācijas daudzveidībai īpašu uzmanību veltījis dāņu mūžiz-

* Darbs tapis ar ESF projekta “Doktora studiju attīstība Liepājas Universitātē” (Vienošanās Nr. 2009/0127/1DP/1.1.2.1.2./09/IPIA/VIAA/018) atbalstu.

glītības problemātikas pētnieks Knuds Illeris (*Knud Illeris*, 1939), atzīstot, ka identitātes apzināšanās un sevis izpratne nav nemainīgi ieprogrammēta uz visiem laikiem (Illeris 2014). Socioloģe Dagmāra Beitnere par būtisku naratīvā uzskata pašreferenci, kas balstīta uz vācu sociologa Niklasa Luhmana (*Niklas Luhmann*, 1927–1998) atziņām (Luhmann 1999), ka pašreference saistās ar identitāti un tā ir svarīgāka par identitāti, jo identitāte mainās, tiklīdz mainās pašreference (Beitnere 2003).

Katra personība (arī pedagogs) veidojas noteiktā kultūrvidē. Tā nav tikai telpa ģeogrāfiskā vai fiziskā izpratnē, bet arī sociālā vide, t. sk. profesionālās darbības lauks, kurā personība iesaistās daudzveidīgās attiecībās. Pedagogam tā var būt komunikācija ar skolēniem (audzēkņiem, studentiem), sabiedrības pārstāvjiem, ekspertiem un pētniekiem, kuras procesā un rezultātā pilnveidojas un atklājas profesionālā kompetence.

Profesionālās kompetences dimensija dzīvesstāstos funkcionē kā pašrefleksija par to, kādam pedagogam viņam vajadzētu būt. Tā ir pašanalīze un refleksija par savu dzīvesgājumu un tiem pavērsiena punktiem, kas ievirzīja informantu profesionālās darbības sfērā. Pavērsiena punkti saskatāmi gan mezolīmenī (ģimene, skola, baznīca u. tml.), gan makrolīmenī (valsts un noteicošās ideoloģijas iespaids), taču tikpat būtiska ir mikrolīmeņa izpēte – personība ar tādām īpašībām kā tieksme izzināt, vēlme saprast procesus vai pasaules lietu kārtību. Tās ir tikai dažu teorētiku atziņas, kuras kalpoja par pamatu Latvijas pedagoga un diriģenta K.R. Kreicberga identitātes izpētei. K.R. Kreicberga identitātes izpētei pielietots identitātes izpētes teorētiskais modelis (Medveckis 2016a, 2016b), kurā integrēts autora aprobētais personības izpētes modelis (Medveckis 2013, 2015). Sākotnējā variantā personības izpētes modelis mikrokontekstā ietvēra personības bāzes iezīmes – emocijas, talantu, uzvedību un uzskatus, kā arī adaptācijas raksturotājus – intereses, motivāciju, vērtības, attieksmes, kā to pamatoja Evija Strika (Strika 2009). Modelis ir papildināts ar pedagoga identitāti determinējošajām komponentēm mezokontekstā, kurā veidojas ģimenes, ikdienas, studenta un reliģiskā identitāte, bet makrokontekstā – profesionālā, nacionālā, vietas, politiskā un kultūras identitāte. Personības adaptācijas aspekts makrolīmenī tverts caur sabiedriskās dzīves raksturojuma, laikmeta tradīciju, valsts vai režīma svētku, tautas tradīciju, lingvistiskās vides, valstisko un politisko sistēmu simbolu un atribūtu, kā arī ideoloģijas prizmu.

K.R. Kreicberga laikabiedrs un Emiļa Melngaiļa Liepājas Mūzikas vidusskolas ilggadējs direktors Valdis Vikmanis (1915–2011) izteicies, ka *mēs savā ziņā visi esam sava laikmeta cilvēki* (Medveckis 2012, 106) un iziet laikmeta

strāvojumu neskartiem ir teju vai neiespējami. Taču katrā dzīves posmā var būt arī atšķirīgas personības identitāti iespaidojošas ietekmes.

Pirmskara laikā K.R. Kreicbergam noteicošās bijušas izziņas intereses un ģimene. Interesu daudzveidība un sevis meklējumi izpaukušies skolas gados, mācību laikā Jelgavas Valsts skolotāju institūtā. Kā pats K.R. Kreicbergs atzinis, viņu interesēja gan vēsture un ģeogrāfija, gan matemātika un sports, kam reizēm dota priekšroka salīdzinājumā ar klavierspēli. Interesu plašums jaunībā ir traucējis izvēlēties mērķtiecīgu pilnveidošanos vienā virzienā. Zīmīgi, ka ģimenes identitāte saistās ar dzimtu tēva mājās, kas kā izteiktu dominanti saglabā patriarhālo tradīciju pēctecību.

Latvijas padomju okupācijas laikā 1940.–1941. gadā nav izteikta kādas identitātes dominante. K.R. Kreicbergs tiek identificēts ar emocijām un vērtībām, kā arī minēta viņam raksturīgā profesionālā identitāte. Sprotams ir emociju uzplaisnījums, vērojot pārmaiņas, kas kontrastēja ar ieaudzinātajām vērtībām. Saskatot pretrunas gan izglītības sistēmā, gan sabiedriskajā dzīvē, gan ekonomiskās dzīves pārvērtībās, negatīvā attieksme sasniedza kulmināciju saistībā ar Latvijas iedzīvotāju deportācijām un cita veida represijām. Šajā laika posmā izteiktāk veidojas profesionālā identitāte. Ja dzīvesceļa izvēle pirms došanās uz Jelgavu bija mātes un Gaiķu skolas skolotāju ietekmēta, tad Jelgavas Valsts skolotāju institūta pedagogu profesionalitāte un paša K.R. Kreicberga praktizēšanās skolotāja darbā veido profesionālo identitāti.

Nacistiskās Vācijas okupācijas laikā K.R. Kreicbergam ir izteikta vērtību, politiskā un profesionālā identitāte. Profesionālajā darbībā, uzsākot strādāt par skolotāju savā dzimtajā pagastā, kā zināma vērtība tika apjausta pedagoga sūtība. Vērtību un ideālu noturība, kas veidojusies pirmskara periodā, kontrastējot ar padomju okupācijas gada ļaunuma izpausmēm, stiprināja apziņu par pienākumu nevairīties no mobilizācijas leģionāru rindās cīņā pret padomju armiju, lolojot cerību atgūt Latvijas neatkarību, kā tas bija noticis Latvijas Brīvības cīņu laikā, aizstāvēt 1918. gadā dibināto Latvijas valsti.

Garākais dzīves posms, kas ritēja Latvijas PSR režīma laikā, sakrita ar K.R. Kreicberga profesionālās un pedagoģiskās darbības izaugsmi. Augstu atzinību viņš kā pedagogs guva pirmajos pēckara gados, sākot strādāt Saldus vidusskolā, tāpat atzinību izpelnījās kā skolas kora diriģents. Tas bija izšķirīgs brīdis, kad Kreicbergā pavidēja doma par sevis pilnveidi koru diriģēšanas mākslā, pievērsties tālākām studijām Latvijas Konservatorijā un nemitīgam pašpilnveides procesam, strādājot Emīļa Melngaiļa Liepājas Mūzikas vidusskolā, izveidojot un diriģējot Liepājas Pedagoģiskā institūta (tagadējās Liepājas Universitātes) Tautas sieviešu kori "Atbalss". Tie ir gadi, kad gūti

apbalvojumi par profesionālo darbību un K.R. Kreicberga mākslinieciskās darbības vērtējums ir bijis visaugstākais.

Laika posmā pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas K.R. Kreicbergs ir vairāk lāvis dzīves apcerei un filozofiskām pārdomām. Saprotams, ka nav iespējams dzīves ratu pagriezt atpakaļ, taču attieksmi pret pagātnes notikumiem un savu iesaisti šajos notikumos ir iespējams vērtēt un pārvērtēt. No K.R. Kreicberga izteikumiem izriet, ka jauneklā gadu pasaules ainas redzējums atšķiras no brieduma gadus sasnieguša cilvēka skatījuma, kas nav saistāms tikai ar vecumu, bet arī ar gados krāto pieredzi un spēju kritiski vērtēt politiskos, sociālos, ekonomiskos un kultūras procesus. Zīmīgi, ka ģimenes, pedagoga, kultūras un nacionālā identitāte K.R. Kreicbergam ir vienlīdz svarīga. Nacionālā identitāte nebija izteikta padomju gados, tā bija nozīmīga pirmskara periodā un pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. To var skaidrot ar padomju režīma radīto atmosfēru, kur savu radošo enerģiju varēja vērst lielākoties profesionālās darbības virzienā.

Pēc vēsturnieces Irēnas Salenieces raksturotām Latvijas iedzīvotāju četrām paaudzēm ar atšķirīgu vēsturisko pieredzi un pagātnes recepcijām, K.R. Kreicbergs būtu piederīgs to Latvijas iedzīvotāju paaudzei (pirmajai, kas auga Latvijas valstī), kuri “varēja būt Pirmā pasaules kara un Latvijas valsts dibināšanas laikabiedri, viņi varēja atcerēties Latvijas Republikas parlamentāro periodu, K. Ulmaņa apvērsumu un dzīvi viņa vadītā režīma apstākļos, kā arī varas maiņu 1940.–1941. gadā” (Saleniece 2015, 9). Pēc I. Salenieces iedalījuma, K.R. Kreicbergam ir kopīga pieredze arī ar vēlāk dzimušo cilvēku paaudzēm, nosacīti – 2. paaudzi (1935–1960), 3. paaudzi (1960–1985), 4. paaudzi (1985–2010). To svarīgi ņemt vērā, analizējot K.R. Kreicberga dzīvesstāstu un citu personu intervijas, kuri dzimuši dažādos laika posmos.

K.R. Kreicbergs neatcerējās laika posmu, kas attiecināms uz Latvijas valsts dibināšanu un valsts tapšanas priekšvēsturi; viņam nav paša pieredzē balstītu atmiņu, taču socializācijas procesa rezultātā tēva un mātes, kā arī vecākās māsas Mildas (laulībā Bērziņas) izstāstītā un autobiogrāfiskajās atmiņās fiksētā dzimtas vēsture (Bērziņa 2002a, 2002b) ir kļuvusi par K.R. Kreicberga pārmantoto vēsturisko atmiņu. Uz pārmantotajiem atmiņu stāstījumiem balstīts K.R. Kreicberga naratīvs par savu agrīno bērnību un pašam pirmajām savas dzīves atmiņām:

“Man vēl nebija pilni pieci gadi. Biju parasts zēns bez kādas izcilības. Katram bērnam ir savas atmiņas, it sevišķi pirmās. Manā atmiņā palikušas Lieldienu šūpoles un kaimiņu puisēļu darbošanās ar revolveru.” (Kreicberga piezīmes 2011, 7).

K.R. Kreicberga dzīves posmā kopš 1934. gada būtiskākā loma ir mācību laikam Jelgavas Valsts skolotāju institūtā. Šis periods raksturojās ar Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma ideoloģijas un tai pakārtotās izglītības politikas realizāciju, kas tika īstenota no 1935. līdz 1938. gadam, kad Izglītības ministriju vadīja Augusts Tentelis (1876–1942). Pēc viņa ministra pienākumus pildīja Jūlijs Auškāps (1938–1940) (Saleniece 2016, 289). Jelgavas Valsts skolotāju institūts, līdzīgi kā citi Latvijas skolotāju institūti, mācību un audzināšanas darba saturu pārkārtoja atbilstoši 1935. gada 24. septembra “Likumam par skolotāju institūtiem”, ko parakstīja Ministru prezidents Kārlis Ulmanis un izglītības ministrs Augusts Tentelis, vienlaikus atceļot 1929. gada noteikumus par skolotāju institūtiem (Krūze [b. g.]). Minētā 1935. gada likuma 1. nodaļas 5. punktā teikts:

“Institūtā māca vispārīgās izglītības priekšmetus pilna vidusskolas kursa apmērā, piemērojoties kādam noteiktam ģimnāzijas tipam un piegriežot īpašu vērību pamatskolā mācāmajiem priekšmetiem, un **gatavo audzēkņus teorētiski un praktiski skolotāja un audzinātāja darbam, izkopjot viņos nacionāli valstisko domu, darba un tēvzemes mīlestību, personisko un sabiedrisko krietnību.**” (šeit un turpmāk izcēlums citātos mans – A. M.) (Skolotāju institūta likums 1935, 420).

K.R. Kreicberga skolotāja, docētāja un kordinģenta identitāti saskatījuši un raksturojuši Emīļa Melngaiļa Liepājas Mūzikas vidusskolas audzēkne Līga Amerika-Anšņa (Medveckis, 2012, 151–158), Liepājas Universitātes kordinģēšanas studente Ilze Balode (Medveckis, 2012, 139–150), jaunākās paaudzes kolēģi, piemēram, Olga Blauzde (Medveckis, 2012, 127–128), Mirdza Paipare (Medveckis, 2012, 125–126). Liepājas Universitātes Tautas sieviešu kora “Atbalss” dirigentes, kura mantoja šo amatu no kora dibinātāja K.R. Kreicberga, Ilzes Valces sniegtajā raksturojumā nolasāms iepriekšējā citātā izceltais pasvītojums – izglītības sistēmas atstātā mantojuma ietekme:

“Ir tā, ka es Kreicbergu pazīstu arī kā darba kolēģi Mūzikas katedrā. Jāsaka, ka tieši pedagoģiskajā darbībā Kārlis Kreicbergs vienmēr ir izcēlies ar šo **pedagoģisko uzstādījumu, ar audzināšanas darbu, īpaši latviskās identitātes saglabāšanā. Viņam svarīgi nacionālās piederības uzstādījumi.** Viņš par to vienmēr ir runājis. Varbūt to var saukt, kā nereti studentiem liekas, ka tā ir tāda moralizēšana, bet tā ir **Tēvzemes apziņas popularizēšana.** Es to tomēr atbalstu. Es piekřitu viņam. Un tas vienmēr ir bijis pārliecinoši. Galvenais, ka Kārlis Kreicbergs vienmēr **ļoti konsekventi savus principus ir izklāstījis un pie šiem uzstādījumiem turas.** Tas ir ļoti būtiski. Līdzīgi kā Valdis

Vikmanis.¹ Līdzīgi kā Jānis Mencis.² Tas tomēr ir tāds skolotāju paraugs, šie trīs cilvēki, ko es tagad nosaucu” (Medveckis 2012 131, 132).

Pirmajā padomju okupācijas gadā īsā laikā tika sagrauta Latvijas politiskā un ekonomiskā sistēma. Īstenotās represijas, it īpaši 1941. gada 14. jūnija Latvijas iedzīvotāju masu deportācijas “radīja iedzīvotājos tādu naidu un bailes no padomju terora, ka īsā laikā mainījās gadu simtos nostiprinājušies priekšstati, kuri vienmēr par latviešu galveno ienaidnieku uzskatīja vāciešu “melnos bruņiniekus”, tagad to vietā bija komunisti, PSRS” (Bleiere, Butulis, Feldmanis, Stranga, Zunda 2005, 235).

Otrā pasaules kara sākums, padomju un tai sekojošais nacistiskās Vācijas okupācijas pirmais gads sakrita ar K.R. Kreicberga mācību laika beigu posmu. Latvijas neatkarības gados stabilizējušies uzskati krasi kontrastēja ar padomju ideoloģiju, kura tika uzspiesta visās dzīves jomās, īpašu uzmanību veltot izglītības sfērai: “Paātrinātos tempos visās mācību iestādēs sāka mācīt “Staļina konstitūciju”” (Bleiere, Butulis, Feldmanis, Stranga, Zunda 2005, 223). Vācu okupācijas varas centieni izmantot savas propagandas nolūkos padomju zvērību atspoguļojumu nebija īpaši ietekmējuši topošo skolotāju nacionālo pašapziņu, par ko liecina audzēkņu atmiņas:

“Iesoļoja vācu armija. [...] Jaunā okupācijas vara prasīja savus meslus. Veselu mēnesi diendienā mācījāmies vācu valodu un nacionālsociālistu ideoloģiju par āriešu rases pārkumu. Neatceros, ka kādam tas būtu kaitējis. Visas svešās ideoloģijas aizgāja dvēselei garām, jo tajā laikā bija jau iepriekš paguvus nostiprināties mūsu dzīves uzskats, latviskums, nacionālisms un ideālisms” (Gaismas pils viesi, 1978, 120).

K.R. Kreicberga pirmie divi darba gadi vadīti Gaiķu pagasta skolā. Tas ir piepildīts laiks, mācot skolā matemātiku, vēsturi, ģeogrāfiju, dziedāšanu, vingrošanu, rokdarbus, aktīvi iesaistoties skolas un pagasta sabiedriskajā dzīvē: “Vadīju skolas kori, vietējo pagasta kori, pagasta sporta pulciņu, spēlēju teātri, izveidoju vīru dubultkvartetu. Dzīvoju skolā” (Medveckis 2012, 50). 1943. gada rudenī K.R. Kreicbergs tiek iesaukts dienestā. Vēl līdz janvārim izdodas izvairīties no dalības aktīvajā karadarbībā, bet pēc apmācībām 1944. gadā viņš izjūt vācu kara varoņdarbu propagandai pretējas izjūtas:

¹ Valdis Vikmanis (1915–2011) – K.R. Kreicberga laikabiedrs, Emiļa Melngaiļa Liepājas Mūzikas vidusskolas pedagogs, direktors (1945–1987).

² Jānis Mencis (1914–2011) – K.R. Kreicberga laikabiedrs, Rīgas Valsts skolotāju institūta absolvents (1934), skolotājs, matemātiķis, Liepājas Universitātes profesors.

“Saproti, visu laiku esi dzīvojis brīvībā, bet tagad kā džungļos iesviests. Arī vecie karavīri atbraukuši no atvaļinājuma un ir tur desmitiem. Vēlāk braucām uz Vaiņodi. Tur tie veckareivji šauj gaisā un vietām pa vagoniem. Es domāju: “Nu gan ellē esmu atnācis!” Pamazām pieradu. Un tāpēc es domāju, ka var ticēt tiem cilvēkiem, kas saka, ka ļoti pārdzīvo iesaukšanu” (Medveckis 2012, 54).

No pirmajiem kara ceļu staigātāja iespaidiem līdz uzskatu transformācijai par līdzcietību, labo un ļauno visplašākajā nozīmē ir nemitīgs ceļš ejams, lai varētu teikt: “Tagad es domāju savādāk”, kā to pārvērtējis K.R. Kreicbergs, atceroties gūstā nonākušo kureliešu likteni, pret kuriem sākotnēji nejutis žēlumu u. tml., līdz beidzot nonāk pie atziņas: “Līdzcietība ir viens no taisnīguma punktiem. Vārdos bieži lietojam līdzjūtības izteicienus, bet līdzī ciest ir garīguma augstākā virsotne, kuru, kā es domāju, nevar sasniegt neviens no šīs zemes cilvēkiem” (Medveckis 2012, 205).

Biogrāfijā leģionāra gaitas atstājušas neizdzēšamu smeldzi: tās ir atmiņas par karā zaudētajiem brāļiem, daudzu miljonu cilvēku izpostītajām dzīvēm; tās ir arī bailes no iespējamām varas vajāšanām pret “naidīgiem elementiem”, kas saglabājās visā padomju perioda garumā un neļāva pilnībā realizēties kā pedagogam, baudīt pelnīto atzinību kā daudzu koru diriģentam; tā ir piesardzība, lai ar nepārdomātu rīcību neapdraudētu savu ģimeni.

Pēckara gadi pēc atgriešanās no padomju gūsta K.R. Kreicberga dzīvē ievirzās pedagoģiskās darbības un kordiriģēšanas gultnē. Sākotnēji darbs dzimtajā pusē Saldus vidusskolā, tad studijas Jāzepa Vītola Latvijas Valsts konservatorijā, kam seko uzaicinājums strādāt Emīļa Melngaiļa Liepājas Mūzikas vidusskolā un tagadējā Liepājas Universitātē. Visa radošā enerģija tiek veltīta koru mūzikai, mūzikas pedagoģijai. Nedalīta uzmanība, koncentrēšanās vienam mērķim nes augļus. K.R. Kreicbergs galvenokārt ir atpazīstams kā Liepājas Universitātes sieviešu Tautas kora “Atbalss” dibinātājs un augsto sasniegumu kaldinātājs. Brocēnos K.R. Kreicbergs pilsētas Goda pilsoņa nosaukumu izpelnās par mūža ieguldījumu, vadot vīru kori.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas K.R. Kreicberga arvien izteiktāk sāk apzināties savu dzīves atziņu popularizēšanas nepieciešamību, kas plašāk izklāstīts grāmatas “Kārlis Rūdolfs Kreicbergs un viņa laiks” nodaļā “Kreicberga dzīves filozofija un filozofija par dzīvi” (Medveckis 2012, 199–208), to noslēdzot ar filozofisko atziņu: “Uzskatu, ka cilvēka tiešā biogrāfija ir jāizmanto savu ideju un domu izteiksmei. Bet lielākā māksla, spēks ir domu koncentrēšana, lai kādu parādību, patiesību var izmantot cilvēku garīguma izpaušanai” (Medveckis 2012, 208).

K.R. Kreicberga identitāti, kuras galvenā dominante ir sakņota nacionālā apziņā, iespaidoja kultūrvēsturiskie apstākļi, un tās veidošanās procesā būtiska nozīme bija ģimenei un izglītības sistēmai. Profesionālā identitāte veidojusies pedagoģiskās izglītības iegūšanas laikā Jelgavas Valsts skolotāju institūtā, pilnveidojusies pedagoģiskās darbības laikā, strādājot par mūzikas teorijas, kordinēšanas pasniedzēju dažādās izglītības iestādēs un veicot koru diriģenta pienākumus līdz Latvijas neatkarības atgūšanai.

Avoti un literatūra

Bērziņa, M. (2002a) *Mani dzīves deviņdesmit gadi*. Manuskripts. K.R. Kreicberga personīgais arhīvs.

Bērziņa, M. (2002b) *Mani vecāki Kreicbergi Saldus rajona Gaiķu pagasta Kannenieku mājā īpašnieki. Jānis un Anna. Atmiņas par viņu dzīves gadiem no 1910. līdz 1959., kad mira tēvs un 1977. gadam, māte*. Manuskripts. K.R. Kreicberga personīgais arhīvs.

Kreicberga K.R. *piezīmes, adresētas A. Medveckim*. (2011) K.R. Kreicberga personīgais arhīvs.

Skolotāju institūta likums. (1935) *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 10, 420–425.

Beitnere, D. (2003) *Pašreference latviešu kultūras paradigmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām)*. Disertācija socioloģijā. LU Filozofijas un socioloģijas institūts. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.

Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2005) *Latvijas vēsture 20. gadsimts*. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Apgāds “Jumava”. *Gaismas pils viesi. Jelgavas Valsts Skolotāju institūts*. (1978) [B. v.]: Jelgavas Skolotāju institūta Absolventu centra un Gaujas Apgāda izdevums.

Illeris, K. (2014) *Transformative Learning and Identity*. Abington: Routledge.

Jenkins, R. (2008) *Social Identity*. 3rd edition. London, New York: Routledge.

Krūze, A. [b. g.] *Augusts Tentelis – izglītības ministrs*. http://www.lu.lv/materiali/biblioteka/rektori/tentelis/zinatnieku_skatijuma/kruze.pdf. (10.04.2016)

Luhmann, N. (1999) *Social System*. Stanford: Stanford University Press.

Medveckis, A., sast un red. (2004) *Liepājas Pedagoģijas akadēmijas darbinieku dzīvesstāsti*. 1. laidziens. Liepāja: LiePA.

Medveckis, A., sast un red. (2006) *Liepājas Pedagoģijas akadēmijas darbinieku dzīvesstāsti*. 2. laidziens. Liepāja: LiePA.

- Medveckis, A., sast un red. (2009) *Liepājas Universitātes darbinieku dzīvēstāsti*. 3. laidziens. Liepāja: LiePA.
- Medveckis, A. (2012) *Kārlis Rūdolfs Kreicbergs un viņa laiks*. Liepāja: Liepājas Universitātes Socioloģisko pētījumu centrs.
- Medveckis, A. (2013) Latvian cultural environment's transformation in testimonies of Liepaja university seniors' biographical research sources. *Humanities and Social Sciences Review*, pp. 117–129.
- Medveckis, A. (2015) Model of teachers' identity factors in the biographical research. *International Journal of Multidisciplinary Thought*, pp. 85–98.
- Medveckis, A. (2016a) The reflection of Pedagogue's Identity in the Life activities: Theoretical Research Model. In: *Society. Integration. Education*. Rezekne: Rezekne Academy of Technologies.
- Medveckis, A. (2016b) Identity of Kārlis Rūdolfs Kreicbergs in his Life. In: *Society. Integration. Education*. Rezekne: Rezekne Academy of Technologies.
- Medveckis, A. (2012) *Kārlis Rūdolfs Kreicbergs un viņa laiks*. Monogrāfija. Liepāja: Liepājas Universitātes Socioloģisko pētījumu centrs.
- Saleniece, I. (2015) Toreiz un tagad: Latvijas vēstures “smagie” notikumi mūsdienu uztverē. Grām.: Stašulāne A., galv. red. *Kultūras studijas. Vēsturiskā atmiņa. Zinātnisko rakstu krājums*. VII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 7.–45. lpp.
- Saleniece, I. (2016) Latvijas Republikas izglītības ministru (1918–1940) likteņi Otrā pasaules kara laikā. Grām.: Saleniece I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXV zinātniskie lasījumi. Vēsture XIX*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 296.–295. lpp.
- Strika, E. (2009) *Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un psihiatriskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personības raksturojums*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Psiholoģijas nodaļa.

Arturs Medveckis

The Influence of the Age and the Cultural and Historical Factors on the Conductor Karlis Rudolfs Kreicberg's (1921–2014) Identity

Key words: biographical research sources, life stories, life's history, cultural historical factors, pedagogue's identity, qualitative research methods

Summary

The research is based on the biographical research sources, which consist of life stories, autobiographical reflections, diaries, personal documents, periodical issues, archive materials, etc. A detailed life's history of the personality is described in the monograph "Kārlis Rūdolfs Kreicbergs un viņa laiks", which reflects K.R. Kreicbergs's (1921–2014) life activities according to the chronological principle. It respects the continuity of Latvian statehood, thus, the geopolitical events of the 20th century include historical stages of the foundation of Latvian State (1918), the inter-war period until 1940, the occupation regimes: Soviet (1940–1941), Nazi Germany (1941–1945), Soviet (1945–1990), and the time after regaining the independence in 1991. The turning points of K.R. Kreicbergs's life coincide with the historical periods of Latvia that were linked to the political and economic systems and the ideology of each regime and also affected the educational system.

The main dominant of K.R. Kreicbergs's identity is the sense of nationality and it is influenced by history and culture, as well as family and the system of education. His professional identity developed while studying pedagogy at Jelgava Teacher Training Institute and evolved when working as a lecturer of music theory and conductor at various educational establishments after World War II until Latvian independence in 1990.

Сергей Меньчени

Структура и социально-конфессиональный состав комитетов попечительства о народной трезвости в латышских уездах Витебской губернии в 1897–1914 годах

Ключевые слова: комитеты попечительства о народной трезвости, социальные группы, чиновники, духовенство, евреи, староверы.

Комитеты попечительства о народной трезвости создавались в Российской империи в рамках введения «винной» монополии, начиная с 1894 года. Главной их целью был надзор за проведением реформы, организация культурно-просветительской деятельности, здорового досуга населения. Понятие «трезвость» понималось как пропаганда умеренного, «культурного» потребления спиртных напитков, а не полное воздержание от алкоголя (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 2. Л. 3.), что не совсем соответствовало как общепринятому смыслу, так и ожиданиям общественности. В 1897 году государственная «винная» монополия распространилась на западные губернии — Виленскую, Витебскую, Гродненскую, Ковенскую, Минскую, Могилёвскую и Смоленскую, население которых, в отличие от Центральной России, не являлось однородным в этническом, конфессиональном и культурном планах. В связи с этим степень вовлеченности различных социальных и этнических групп в деятельность комитетов попечительства о народной трезвости значительно отличалась.

Структура и состав комитетов определялись уставом. Руководили уездными комитетами предводители дворянства. В число обязательных членов комитетов входили: депутат от духовного ведомства (по назначению местного епархиального начальства); начальники средних учебных заведений, учительских семинарий, институтов; инспектора народных училищ; уездный член и товарищ прокурора окружного суда; уездный исправник; полицмейстер; акцизный чиновник; уездный воинский начальник; помощник начальника губернского жандармского управления; участковые земские начальники; податные инспекторы; неперменный член по крестьянским делам присутствия; уездный или городской врач; почётные и участковые мировые судьи; председатель земской управы; 2 члена от уездного земского собрания и городской голова уездного города

(Соболевский 1898, 46). Несмотря на значительное количество обязательных членов, журналы заседаний комитетов показывают, что реальное участие в работе принимали 7—8 человек. В городах имелась возможность создания особых комитетов, при этом их состав определялся Министерством финансов в каждом отдельном случае, но в Витебской губернии данная практика не получила распространения.

Почётные члены комитета избирались из числа лиц, оказавших особые услуги комитету, что часто выражалось в оказании значительной финансовой поддержки, утверждались лично министром финансов и обладали правом голоса на уездном или губернском собрании. Члены-соревнователи избирались из лиц, изъявивших желание принять участие в работе, и утверждались губернскими комитетами. Они имели право принимать участие в работе уездных комитетов с правом совещательно-го голоса (Соболевский 1898, 47).

Не могли являться членами попечительств следующие категории граждан: несовершеннолетние (кроме имеющих классные и офицерские чины); низшие воинские чины на действительной службе; воспитанники учебных заведений; лица, занимающиеся торговлей крепкими спиртными напитками; лица, состоящие под следствием или судом по причастности к преступлению, влекущему наказание не ниже тюремного заключения; состоящие под опекой за расточительность и признанные банкротами; состоящие под надзором полиции; исключённые из духовного ведомства или из среды общественных и дворянских собраний.

Из числа обязательных, почётных и членов-соревнователей мужского пола избирались участковые попечители, в чьи обязанности входило исполнение поручений комитетов на местах, заведование учреждениями комитетов (народные дома, чайные, читальни и библиотеки), надзор за нелегальной продажей крепкого алкоголя с правом составления протоколов в случае обнаружения нарушений.

Для обозначения принадлежности к комитету и «поднятия авторитета» члены обеспечивались особыми знаками, а также дипломами и свидетельствами с выписками из устава попечительства. Почётные члены получали право ношения мундира Министерства финансов VI класса (Соболевский 1898, 49).

Многонациональный состав населения Двинского, Люцинского и Режицкого уездов — латыши, евреи, поляки, белорусы, русские, среди которых выделялись старообрядцы, — оказал влияние на активность и результативность работы комитетов. При определении национального

состава комитетов приходится пользоваться конфессиональными и лингвистическими показателями (имена), что не всегда даёт объективный результат. Несмотря на то, что устав попечительств не ограничивал участие этнических групп, на практике дело обстояло иначе.

Отчеты попечительства о народной трезвости сообщают, что еврейское население, которое под воздействием факторов религиозного и социального характера почти не потребляло водку, активного участия в работе комитетов не приняло. Объяснить это можно как недовольством результатом реформы, когда в результате ликвидации корчм более 100 000 евреев лишились заработка (Винные промыслы), так и непониманием тезиса о “культурном” потреблении водки.

Отношение новой системы к еврейскому населению выразил один из руководителей Люцинского уездного комитета попечительства о народной трезвости князь Николай Петрович Мещерский (1829–1901): «главное зло заключается не столько в злоупотреблении спиртными напитками со стороны населения, сколько от питейных заведений принятого типа с его евреем-сидельцем или смотрителем, цель которого заключается в спаивании посетителя до самозабвения» (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. Л. 2).

Не рассматривалось еврейское население и в качестве целевой аудитории попечительства о народной трезвости. Член Отдела казенной продажи питей Министерства финансов Шумахер после командировки по Витебской губернии в 1900 году увидел сложность работы в данной местности в том, что «в границе еврейской оседлости городское население преимущественно состоит из евреев, не злоупотребляющих в большинстве случаев крепкими напитками» (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 54. Л. 119об). Сообщая об отчете Шумахера, витебский губернатор в письме к уездным комитетам рекомендовал «развивать свою деятельность более в селениях, а не в городах и местечках, главный контингент населения которых составляют евреи» (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 54. Л. 122).

Похожая ситуация сложилась и в отношении старообрядцев, которые в силу своих взглядов не только не употребляли алкоголь, но и не посещали различные заведения и мероприятия. Так, в деревне Ломы Режицкого уезда старообрядцы игнорировали народную чайную, разместившуюся в помещении церковно-приходской школы, что привело к закрытию чайной уже в феврале 1898 года (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35. Л. 14).

В 1898 году Режицкий уездный комитет обратился к губернатору с вопросом о принятии в члены-соревнователи иноверцев и раскольников, однако ответа не получил (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35. Л. 16).

Что касается латышского населения, то местные попечительства о народной трезвости проводили свои мероприятия на русском языке, русскоязычными изданиями комплектовались чайные, библиотеки и читальни. Несмотря на многочисленные просьбы членов попечительств (причём как латышей, так и русских) разрешить проводить народные чтения на латышском языке и выписать несколько латышских периодических изданий, что привлекло бы внимание населения, работа комитетов продолжалась в том же русле (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13. Л. 47). Руководство попечительств находилось в руках русских чиновников и помещиков. Так, Двинским попечительством в 1897–1903 годах руководил Двинский уездный предводитель дворянства, коллежский советник Леонид Иванович Писарев (1840–?), Люцинским в 1897–1902 годах — князь Николай Мещерский (*Памятные книжки* 2014). В 1902–1910 годах Люцинский комитет возглавлял Александр Симановский, однако на деле заседания руководил настоятель православного собора в Люцине Фёдор Иосифович Никонович (1853 или 1854–1911). В 1907 году Люцинский комитет ликвидировал все свои заведения и практически прекратил работу, а Фёдор Никонович был избран депутатом III Государственной Думы, где продолжил деятельность по борьбе с пьянством. Его подпись можно найти под заявлением депутатов о необходимости закрытия винных лавок в сельской местности (Мяньчэня 2015, 27).

О преобладании русских чиновников в руководстве попечительств свидетельствует и состав членов Двинского комитета, выявленный на основании журналов заседаний за 1898 год. Наиболее часто здесь встречаются фамилии председателя Леонида Писарева, исправника Николая Иванова, городского врача Александра Матвеевича Пальмова (по совместительству исполнял обязанности делопроизводителя), уездного врача Ивана Андриановича Добычина (1855–1902)¹, казначея Тимофея Корженевского и полицмейстера Карла Якоба Арвида Пфейффера (?–1915) (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13. Л. 2).

А вот проследить степень участия в комитетах белорусского и польского населения по имеющимся документам не представляется возможным, так как здесь не срабатывают факторы лингвистики и вероиспо-

¹ Отец писателя Леонида Добычина (1894–1936?), автора романа «Город N».

ведения. Сложности возникают и с определением состава членов-соревнователей. В официальных отчётах присутствуют лишь статистические данные с указанием половой принадлежности и рода деятельности.

В 1897 году при учреждении попечительств планировалось сделать ставку на дворянство. Люцинский комитет сообщал, что «приглашения принять участие в работе комитетов получили землевладельцы, но откликнулись немногие» (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. Л. 7). Дворянство отнеслось к деятельности попечительств как к форме благотворительности и на первых порах помогало попечительствам в финансовом плане. В 1897 году графиня Мария Забелло пожертвовала Люцинскому комитету 100 рублей (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. Л. 27), генерал Аркадий Энгельгардт передал Режицкому комитету в пользование здание бывшей корчмы.

После дворянства приглашения принять участие в работе получили учителя и местные чиновники. Особая роль отводилась духовенству, которое, пользуясь своим авторитетом, должно было вести разъяснительную работу с населением (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. Л. 7.). Данные категории и составили основу попечительств.

Однако желания населения часто не совпадали с позицией властей. В 1897 году принять участие в работе Люцинского комитета изъявили желание 78 человек, список которых был направлен на утверждение губернатору. Значительную часть среди них составляли крестьяне — 46 человек, из них 21 предлагался на должность попечителей. Также в список входили 4 женщины: дворянка Леонида фон Розеншильд-Паулин, жена генерал-лейтенанта Елена фон Мевес, дворянка Матильда фон Рихтер, мещанка Мария Комарова; 6 католических священников. Примечательно, что православных священников в списке не оказалось, а учителей было всего два (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. Л. 24—25, 34—36).

В то же время Люцинский уездный исправник отправил губернатору «список лиц, которые могут быть привлечены к деятельности комитета». Он состоял из 58 человек, женщин среди них не было вовсе, крестьян всего двое (рассматривались как члены-соревнователи), католических священников — двое. При этом православных священников — 5, а учителей — 12 человек (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. Л. 29—32). Как видно, желание отдельных категорий граждан участвовать в работе попечительств сдерживалось властями. Редактировались списки и губернскими комитетами. В сентябре 1899 года оставались неутвержденными 22 кандидатуры членов Режицкого комитета, при этом 13 кандидатур были предложены ещё в 1898 году (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35. Л. 98—99об).

Отличительной чертой социального состава Двинского, Режицкого и Люцинского комитетов попечительства о народной трезвости являлось активное участие в их работе крестьян. Так, членами Люцинского комитета о народной трезвости в 1898 году был утвержден 51 крестьянин, из них 22 — на должность попечителей (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. Л. 49—51). Однако в 1901 году Министерство финансов издало распоряжение, согласно которому члены-соревнователи обязывались платить ежегодный взнос в размере 5 рублей либо подтверждать своё членство активной работой (организация мероприятий, управление заведениями попечительства). Данная норма привела к значительному сокращению состава попечительств. Из 159 членов-соревнователей Режицкого комитета согласились уплачивать взнос лишь 7 человек (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 53. Л. 14—19).

События русско-японской войны и революции 1905—1907 годов привели к сокращению финансирования попечительств и сокращению численности их членов, тем не менее, комитеты в латышских уездах были наиболее многочисленными в Витебской губернии. В 1905 году Двинский комитет насчитывал 65 членов-соревнователей и 50 попечителей, Люцинский — 47 и 15, а Витебский комитет — 38 и 30 соответственно (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 79. Л. 299—300).

Отчёт о деятельности попечительств за 1907 год позволяет выявить тенденции к дальнейшему снижению численного и изменению социального состава попечительств. В Двинском комитете число соревнователей сократилось до 50, в основном за счёт женщин — их было 22 в 1905 и 12 в 1907 году. Среди соревнователей преобладали священники (8 человек), учителя (6) и представители свободных профессий (5)². В составе попечителей преобладали землевладельцы, чиновники и офицеры, учителя. Похожая ситуация наблюдалась и в Люцинском комитете, а вот в Режицком соревнователей осталось лишь 12, при этом все они являлись учителями (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 85. Л. 232—233об).

В 1910 году Двинский комитет попечительства о народной трезвости потерял первенство в губернии по численному составу. Соревнователей осталось всего 16, а попечителей 8. Режицкий комитет насчитывал 9 соревнователей и 15 попечителей (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 94. Л. 29, 119об). Люцинский комитет, как отмечалось выше, с 1907 года фактически пре-

² Представителями свободных профессий в Российской империи считались врачи, архитекторы, инженеры и др.

кратил своё существование. Кратковременная активизация его деятельности наблюдалась в связи с празднованием 300-летия царствования Романовых (1913) (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 96. Л. 3).

Начало Первой мировой войны ознаменовалось введением нового законодательства по ограничению продажи алкоголя, что делало задачи комитетов попечительства о народной трезвости неактуальными, а в условиях приближения фронта Двинский, Люцинский и Режицкий комитеты фактически прекратили свою деятельность, хотя номинально существовали до февраля 1917 года.

Таким образом, следует отметить, что значительная часть населения Двинского, Люцинского и Режицкого уездов Витебской губернии (евреи, старообрядцы) не включилась в работу комитетов попечительства о народной трезвости, так как не разделяла их целей (умеренное потребление алкоголя, а не воздержание) и, в свою очередь, не являлась целевой аудиторией комитетов. Мероприятия, проводимые комитетами, официально имели русский характер и не учитывали языковой и культурной ситуации в регионе. Частная инициатива отдельных граждан сдерживалась законодательно (ограничение участия женщин, годовой взнос для членов-соревнователей) и бюрократическими проволочками. В результате этого местные комитеты не достигли высоких результатов в своей деятельности и первоначальный интерес к ним со стороны населения пропал.

Список источников и литературы

НИАБ — Национальный исторический архив Беларуси. Ф. 2709 (Витебское губернское попечительство о народной трезвости). Оп. 1. Д. 2. (Протоколы журналов заседаний Витебского губернского попечительства о народной трезвости (1897–1898)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. (Материалы о деятельности Люцинского уездного попечительства о народной трезвости (1897–1898)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13. (Материалы о деятельности Двинского уездного попечительства о народной трезвости (1897–1898)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35 (Материалы о деятельности Режицкого уездного комитета попечительства о народной трезвости (1899–1900)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 53. (Материалы о деятельности Режицкого уездного комитета попечительства о народной трезвости (1901)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 54. (Переписка Витебского губернского комитета попечительства о народной трезвости с уездными комитетами и Глав-

ным Управлением неокладных сборов и казённой продажи питей о деятельности комитетов и избрании членов-соревнователей и непременных членов).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 79. (О предоставлении отчётов уездных комитетов за 1905 год).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 85. (Отчёт о деятельности Витебского губернского комитета за 1907 год).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 94. (Отчёты уездных комитетов за 1910 год).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 96. (Дело о возобновлении деятельности Люцинского уездного комитета попечительства о народной трезвости (1913)).

Памятные книжки Витебской губернии (1845–1916) (2014). DVD–ROM. Минск.

Соболевский А. В. (1898) *Основы трезвости*. Санкт–Петербург. 167 с.

Винные промыслы. *Еврейская энциклопедия Брокгауза–Ефрона* <http://brockhaus-efron-jewish-encyclopedia.ru/beje/03-3/181.htm>. (28.03.2016).

Мяньчэня С.В. (2015) Дэпутаты ІІІ Дзяржаўнай Думы ад беларускіх губерній і абмеркаванне пытання аб мерах па барацьбе з п’янствам (1907–1912 гг.). В кн.: *Беларусь у ХІХ–ХХІ стагоддзях: этнакультурнае і нацыянальна-дзяржаўнае развіццё: зборнік навуковых артыкулаў*. Адк. рэд.: В. А. Міхедзька. Гомель. С. 23–30.

Sergejs Meņčena

**Vitebskas guberņas latviešu aprīņķu tautas atturības
aizbildniecības komiteju struktūra un sociāli konfesjonālais sastāvs
1897.–1914. gadā**

Atslēgas vārdi: tautas atturības aizbildniecības komitejas, sociālās grupas, ierēdņi, garīdzniecība, ebreji, vecticībnieki

Kopsavilkums

Tautas atturības aizbildniecības komitejas Krievijas impērijā tika izveidotas pēc “vīna” (degvīna) monopola ieviešanas 1894. gadā. Galvenais mērķis bija uzraudzīt reformas gaitu, kultūrizglītības darbību, iedzīvotāju brīvā laika organizāciju. Jēdziens “atturība” (*трезвость*) tika saprasts nevis kā pilnīga atteikšanās no alkohola, bet gan kā mērenas, “kulturālas” spirtoto dzērienu lietošanas propaganda.

1897. gadā valsts “vīna” monopols tika izplatīts arī uz 7 rietumu guberņām – Viļņas, Vitebskas, Grodņas, Kauņas, Minskas, Mogiļevas un Smoļenskas, kuru iedzīvotāju sastāvs atšķirībā no centrālās Krievijas nebija vienots nedz etniskā, nedz konfesionālā un kulturālā aspektā. Ievērojami atšķirās dažādu sociālo un etnisko grupu iesaiste tautas atturības aizbildniecības komiteju darbībā. Komiteju pamatsastāvu veidoja ierēdņi, garīdzniecība un skolotāji. Latviešu aprīņķos to sastāvs atšķirās ar lielu zemnieku skaitu. Daļa Vitebskas guberņas Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes iedzīvotāju (ebreji, vecticībnieki) neiesaistījās tautas atturības aizbildniecības komiteju darbībā, jo neatbalstīja to mērķus (mērena alkohola lietošana pilnīgas atturības vietā) un nebija komiteju mērķauditorija.

Pasākumiem, ko rīkoja komitejas, piemita krieviskas iezīmes un to realizācijā netika ņemta vērā valodas un kultūras situācija reģionā. Atsevišķu pilsoņu iniciatīva tika likumiski un birokrātiski vilcināta (sieviešu līdzdarības ierobežošana, biedru (*члены-соперникователи*) gada iemaksu noteikšana). Rezultātā vietējās atturības aizbildniecības komitejas savā darbībā nespēja sasniegt ievērojamus rezultātus, un iedzīvotāju interese par tām zuda.

Sergey Menchenya

The Structure and Socio-Religious Composition of the Committees of People's Sobriety in the Latvian Districts of the Vitebsk Province in 1897–1914

Key words: committees of people's sobriety, social groups, officials, clergy, Jews, Old Believers

Summary

Committees of people's sobriety were created in the Russian Empire as part of the reform of “wine” monopoly since 1894. Their main purpose was monitoring the reforms, organizing cultural and educational activities, healthy leisure of the population. The concept of “sobriety” was understood as promoting a moderate, “cultural” consumption of alcoholic beverages, rather than complete abstinence from alcohol, and that was quite different from both the conventional sense and the public expectations. In 1897, the state “wine” monopoly spread to the western provinces – Vilna, Vitebsk, Grodno, Kovno, Minsk, Mogilev, and Smolensk, which, unlike the population of Central Russia, is not homogeneous in ethnic, religious denomination, and cultural terms. In this regard, the degree of the involvement of various social and ethnic groups in the work of the committees of people's sobriety was different.

The basis of the committee entails officials, clergy, and teachers. A distinctive feature of Latvian districts was a significant number of peasants in their composition.

Significant part of the population of the Dvinsk, Lyutsin, and Rechitsa districts of the Vitebsk province were not included in the work of the committees of national sobriety, because they did not share their goals (moderate alcohol consumption and not abstinence) and, in turn, was not the target audience of committees (Jews, Old Believers). Activities of the committees were Russian oriented and did not take into account the linguistic and cultural situation in the region. Private initiative was constrained by law (restriction of women's participation, the annual fee for members) and bureaucratic delays. As a result, local committees have not achieved good results in their work, and the people's interest in committee membership vanished.

Monika Mihališina
Latviešu filologa Krišjāņa Ancīša
sakari ar Poliju

Atslēgas vārdi: starpvalstu kultūras sakari, starpkaru periods, zinātniska sadarbība, letonika, poļu-latviešu tulkojumi, Varšavas Universitāte

Starpkaru perioda pirmie desmit gadi bija labvēlīgi poļu-latviešu kontaktu attīstībai (Michaliszyn 2012), kā rezultātā 1930.–1945. gadā Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē darbojās divi poļu zinātnieki – Julians Kržižanovskis (*Julian Krzyżanowski*, 1892–1976) un Staņislavs Kolbuševskis (*Stanisław Antoni Emil Kolbuszewski*, 1901–1965) (Michaliszyn 2013). Abu profesoru mācīšanas stils un prasme sekmēja augošu interesi par poļu valodas studijām latviešu studentu vidū. Poļu lektoru augstais pedagogiskā un zinātniskā darba līmenis mudināja latviešu akadēmisko personālu stiprināt sadarbību ar Poliju. Tādēļ 1938. gada pavasarī Filoloģijas un filozofijas fakultātes vadība nolēma iesaistīties latviešu valodas studiju kursa atklāšanā Juzefa Pilsudska Universitātē¹ (JPU) Varšavā (Varšavas Universitāte) un nosūtīt latviešu valodas lektoru uz Poliju (LNA LVVA 7427. f., 6. apr., 363. l., 285. lp.). Studiju kursa izveides centienus JPU aktīvi atbalstīja šajā universitātē strādājošais J. Kržižanovskis, kurš atgriezās pēc ilgstošas uzturēšanās Latvijā (Michaliszyn 2013). Latvijas valdības lēmums par studiju kursa līdzfinansējumu (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1083. l., 69. lp.) liecina par to, ka Latvijas Universitātes un valsts vadība augstu vērtēja sadarbību ar Poliju.

Kā pirmais par latviešu valodas lektoru un latviešu kultūras pasniedzēju JPU 1938. gadā kļuva Krišjānis Ancītis (1911–1963), toreizējais Latvijas Universitātes doktorants baltu filoloģijas specializācijā, vēlāk Latvijā pazīstams un cienīts valodnieks un literatūrkritiķis (Ancītis 1981).² Jaunā, nepilnus 30 gadus vecā zinātnieka publikāciju sarakstā 1938. gadā jau bija vairāk nekā sešdesmit rakstu (Ancītis, Bušmane 2012, 222–227). Arī poļu zinātnieku aprindās viņa uzvārds nebija svešs – K. Ancīša raksti tika plaši izmantoti Centrālās un Rietumu Eiropas tematikai veltītajos rakstos.

¹ 1935.–1939. gadā Varšavas Universitāte bija nosaukta maršala Juzefa Pilsudska vārdā (saīsināti – UJP).

² K. Ancītis uzrakstīja monogrāfiju, kas tiek uzskatīta par vienu no labākajiem darbiem latviešu dialektoloģijā (Ancītis 1977; Karulis 1978).

K. Anciša sasniegumu sarakstā ir arī sešas publikācijas, veltītas poļu tematikai.³ Pirmās no tām atainojo poļu valodas un kultūras vasaras kursus, kurus organizēja Starptautiskā Intelektuālās sadarbības komiteja un kuros 1936. un 1937. gadā jaunais pētnieks piedalījās, vēlāk tos spilgti aprakstot latviešu presē drukātajos rakstos. Kursi notika Varšavā, Poznaņā un Krakovā, un to laikā dalībnieki varēja iepazīt poļu kultūru, piedaloties literatūras, vēstures, mākslas, ģeogrāfijas, ekonomikas lekcijās, kuras lasīja poļu zinātnes aprindu slavenības – vēsturnieks Marčels Handelsmans (*Marceli Handelsman*, 1882–1945), literatūras zinātnieki Juliāns Kržižanovskis un Romāns Pollaks (*Roman Pollak*, 1886–1972), ģeogrāfs Juzefs Čekalskis (*Józef Czekalski*, 1895–1976), valodnieks Vitolds Doroševskis (*Witold Jan Doroszewski*, 1899–1976) u. c. Lekcijas par poļu kultūru lasīja arī Polijas Zinātnes akadēmijas prezidents – Staņislavs Kutšeba (*Stanisław Marian Kutrzeba*, 1876–1946). K. Ancīti visvairāk interesēja lekcijas par poļu literatūru, tautas dziesmām un tautas kultūru. Neizdzēšamu iespaidu uz jauno studentu no Latvijas atstāja Polijas Tātru gleznainās ainavas un unikālās Veličkas sāls raktuves (Ancītis 1936; 1937).

1938. gadā, visticamāk sakarā ar plāniem uzsākt darbu Polijā, K. Ancītis publicēja recenzijas grāmatām, kuru tematika bija saistīta ar Polijas un Latvijas kultūru mijiedarbību. Pirmā recenzija bija par “Praktisko rokas grāmatu latviešu valodas mācībai” (Kolbuševskis 1938a). Īsā recenzijā autors uzsvēra vārdnīcas noderīgumu kā latviešu, tā arī poļu valodas lietotājiem, pateicoties plašai tematikai, kas tika ietverta šajā leksikogrāfijas darbā. Kā vienīgā grāmatas nepilnība tika pieminēti skaņu izrunas apzīmējumi, kas nedaudz atšķīrās no faktiskās izrunas latviešu valodā (Ancītis 1938c, 131).

Otrā grāmata, kuru K. Ancītis recenzēja, bija S. Kolbuševska darbs (Kolbuszewski S., 1938b). Savā recenzijā K. Ancītis uzsvēra poļu literatūras zinātnieka monogrāfijas nozīmi abu tautu tuvināšanās procesā, jo tā bija pirmā

³ Diemžēl neizdevās atrast informāciju par to, kā K. Ancītis iemācījās poļu valodu. No arhīvā saglabājušās studenta apliecības izriet, ka baltu filoloģijas studiju laikā Latvijas Universitātē K. Ancītim nebija nekādas saskarsmes nedz ar poļu valodu, nedz citiem priekšmetiem, kas būtu saistīti ar poļu vai vismaz slāvu (izņemot senslāvu) valodu vai kultūru (LNA LVVA, 7427. f., 1. apr. 13331. l., 16.–17. lp.). Visticamāk K. Ancītis iemācījās poļu valodu lekcijās, kuras organizēja Poļu–Latviešu Tuvināšanās Biedrība, kas darbojās Rīgā kopš 1929. gada. 1934.–1936. gadā šīs lekcijas lasīja iepriekš pieminētais Latvijas Universitātes profesors S. Kolbuševskis, ar kuru noteikti kontaktējās K. Ancītis.

publikācija latviešu valodā par poļu literatūras vēsturi, ar kuru iepriekš latvieši varēja iepazīties, tikai pateicoties sporādiskiem tulkojumiem. Pēc K. Ancīša domām, šīs publikācijas nozīme latviešu lasītājiem saistījās ar to, ka tajā bija ietverta informācija, kas īpaši varēja ieinteresēt latviešu vēsturniekus un folkloras pētniekus. Piemēram, par poļu slaveno jezuītu priesteri P. Skargu (*Piotr Skarga*, 1536–1612), kas 16. gadsimtā darbojās arī Rīgā, vai arī par poļu Ziemassvētku dziesmām (Ancītis 1938b).

Ļoti vērtīgas ir divas K. Ancīša recenzijas: par poļu dzejas tulkojumu latviešu valodā Kārļa Krūzas (1884–1960) pārtulkotajā dzejas krājumā (*Poļu dzeja* 1937) un par latviešu dzejas tulkojumu poļu valodā Staņislava Černika (*Stanisław Czernik*, 1899–1969) pārtulkotajā antoloģijā (*Antologia* 1938). Lielākā daļa dzejas tekstu tulkojumu tika novērtēta ļoti pozitīvi, kaut gan abos gadījumos recenzijas autors minēja arī kļūdainu tulkojumu piemērus. Recenzijās tika iekļauti arī komentāri par pareizrakstības kļūdām autoru uzvārdos un darbu nosaukumos (Ancītis 138b; 1939b). Literāro tulkojumu precizitātes analīze, papildināta ar piemēriem, liecina par to, ka K. Ancītis jau pirmās recenzijas rakstīšanas laikā – 1938. gadā, vēl pirms darba uzsākšanas Polijā, – pārzināja poļu valodu ļoti augstā līmenī.

1938. gada novembrī K. Ancītis uzsāka darbu Varšavas Universitātē. Diemžēl arhīvā nav saglabājušies (visticamāk, ka Otrā pasaules kara laikā notikušā lielā ugunsgrēka dēļ) materiāli par latviešu pasniedzēja lekcijām, taču nenovērtējama informācija ir saglabājusies Latviešu Folkloras krātuvē – faktiski tas ir K. Ancīša pirmo poļu studentiem adresēto lekciju konspekts. No saglabājušās materiāla izriet, ka lielākā lekciju daļa bija veltīta latviešu tautasdziesmām (dainām). Savukārt dainu saturu pasniedzējs izmantoja, lai iepazīstinātu auditoriju ar svarīgākiem latviešu kultūras aspektiem:

“Sākot savu darbu slavenajā Juzefa Pilsudska universitātē Varšavā, par savu uzdevumu esmu spraudis iepazīstināt cienījamos klausītājus ar latviešu kultūru. Šim pirmajam kursam jābūt par ievadu visām tālākām latviešu kultūras studijām. Šim nolūkam vislabāk, var būt, atbilstu vispārīgs pārskats par latviešu garīgo un materiālo kultūru, varbūt kāds ievads latviešu kultūrā. Bet tāds kurss prasītu no lektora pārāk plašu erudīciju, otrkārt, ļoti maz ietu dziļumā un nopietnu klausītāju nevarētu apmierināt. Esmu tāpēc izvēlējis citu ceļu. Man būs gods saviem klausītājiem lasīt par latviešu tautas dziesmām (*Volkslieder*). Vienkārt, par tām runājot, nāksies runāt arī par materiālo kultūru, kas tur notēlota. [...] Otrkārt, tautas dziesmas ir kultūrvēstures materiāli, tās papildinās mums provizorisko latviešu tautas vēstures ainu,

kas mūsu kursā būs nepieciešama. Tāpat tautas dziesmās atrodam ziņas par Latvijas zemi un dabu, un arī mazs pārskats par Latvijas ģeogrāfiju mums nebūs lieks. Bet kas pats svarīgākais – tautas dziesmas, pašā tautā radušās un ļoti mazā mērā pazīdams svešas ietekmes, rādīs mums latviešu tautas garu un raksturu, bet bez to pazīšanas mums visa tautas kultūra paliktu nesaprota” (Ancītis 1938a, lp. 1).

Visticamāk, ka lekcijas, kuras lasīja K. Ancītis, tiktu turpinātas arī 1939./1940. akadēmiskajā gadā, taču letonikas attīstības plāni Juzefa Pilsudska universitātē Varšavā tika izjaukti līdz ar Otrā pasaules kara sākumu. 1939. gada septembrī K. Ancītis atgriezās Latvijā.

Pēc atgriešanās Latvijā K. Ancītis publicēja vēl vienu – pēdējo rakstu par poļu tematiku. Publikācija bija saistīta ar Ādama Mickēviča (*Adam Bernard Mickiewicz*, 1798–1855) nāves 85. gadadienu (Ancītis K., 1940). Detalizēts poļu dzejnieka dzīves un darbības apraksts, kuru autors spilgti un ar zināšanām prezentēja, liecina par to, ka K. Ancīša Varšavas Universitātē pavadītais laiks kalpoja arī, lai padziļinātu savas zināšanas par poļu literatūru, īpaši par Ā. Mickēviča darbību. Iepazīstinot ar poļu rakstnieku, latviešu pētnieks atzina viņu par vienu no izcilākajiem pasaulē, vienlaikus paužot nožēlu, ka tik maz poļu dzejnieka darbu ir pārtulkoti latviešu valodā. Pēc K. Ancīša vārdiem, Ā. Mickēviča diženums neslēpjas viņa lielajā dzejnieka talantā vai nepieciešamībā pašizteikties, bet faktā, ka viņa dzeja tika radīta, cīnoties par tautas brīvību un labumu. K. Ancītim neatkarības un patriotiskie elementi Ā. Mickēviča darbībā bija īpaši tuvi. Par labāko dzejnieka darbu K. Ancītis atzina poēmas “Veļi” III daļu (*Dziadyć część III*), īpašu uzmanību veltot “Lielai Improvizācijai” (Ancītis K., 1940, 5). Grāmatas motīvs par cīņu ar Dievu cietušās tautas vārdā ļoti iespaidoja K. Ancīti. Viņš pārtulkoja “Lielās Improvizācijas” fragmentu latviešu valodā, vēl uzturoties Varšavā. Tulkojums ar nosaukumu *Dzimtenes Sāpes* tika publicēts latviešu izdevumā “Sējējs” 1939. gada septembrī (Ancītis 1939a). Var nojaust, ka poļu dzejnieka darba fragments latviešu lasītājus ļoti iespaidoja, it īpaši lasot to laikā, kad Polija jau tika iesaistīta Otrajā pasaules karā:

Jūtu dzimteni dvēslē nu ieņemtu tieši,

Krūtīs smeldz dzimtenes sāpes:

Viņa un es – top par vienu.

Vārds man Miljons, jo mīlu par miljoniem, ciešu

Miljonu mokas un sāpes.

Dzimtenē raugos ikdienu,

Raugos kā dēls, kura tēvu ķer šautri;
Māte kā jūt, cieš ko auglis tai miesā.
Tā es jūtu, ko tauta cieš likteņa tiesā.

“Lielās Improvizācijas” fragments ir vienīgais publicētais K. Anciša literārais tulkojums no poļu valodas. Turpmākais padomju un vācu okupācijas laiks atņēma latviešu filologam iespēju tālākām poļu literatūras un kultūras studijām.

K. Anciša neizmantotais zinātnieka un izglītības darbinieka potenciāls poļu-latviešu zinātnisko sakaru attīstībā, kā arī viņa dramatisks personīgais liktenis (Vīksna 2011) ir simboliski. Pateicoties savām lielajām zināšanām un pedagoga talantam, K. Ancītis, strādājot Varšavas Universitātē, varēja izglītēt poļu studentus, kas specializētos latviešu valodas un kultūras pētniecībā, kas savukārt varēja sekmēt šī virziena attīstību Polijā. Iespējams, ka pēc atgriešanās no Polijas, K. Ancītis kļuva arī par stingru balstu poļu valodas studiju attīstībai Latvijas Universitātē.

Otrais pasaules karš pārsvītroja divdesmit gadus ilgās poļu-latviešu zinātnieku sadarbības sasniegumus savstarpējo zinātnisko sakaru stiprināšanā. Zinātniskās sadarbības attīstība abu valstu augstāko institūciju līmenī bija iespējama tikai pusgadsimtu vēlāk – pēc Polijas un Latvijas neatkarības atjaunošanas. Latviešu valodas mācīšana Varšavas Universitātē tika uzsākta tikai 1992. gadā līdz ar baltu specializācijas ieviešanu Poļu filoloģijas fakultātē.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 7427. f. (Latvijas Universitāte).

LNA LVVA, 1632. f. (Izglītības ministrija).

Ancītis, K. (1938a). *Akadēmiskais kurss par latviešu tautas dziesmām*. Latviešu folkloras krātuves krājums.

Ancītis, K. (1977). *Aknīstes izloksne. Izloksnes statika un dinamika. Ievads, fonētika, morfoloģija*. Rīga: Zinātne. 398 lpp.

Ancītis, K. (1938b). Divas poļu grāmatas latviešu valodā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 5/6: 685–687.

Ancītis, K. (1939a). Dzimtenes sāpes. *Sējējs*. Nr. 10: 1019.

Ancītis, K. (1939b). Latviešu dzeja poļu valodā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 3: 426–428.

Ancītis, K. (1940). Poļu revolucionārs Ādams Mickevičs. *Brīvais Zemnieks*. Nr. 55: 8.

Ancītis, K. (1938c) Prof. Dr. St. Kolbuševskis. Praktiska rokas grāmata latviešu valodas mācībai. Gramatika. Sarunas. Vārdnīca laukstrādniekiem un lauksaimniekiem. Rīga: Latvijas Lauksaimniecības kamera. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 7/8: 130–131.

Ancītis, K. (1936) Vasaras kursi Polijā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 10: 381–382.

Ancītis, K. (1937) Vasaras kursi Polijā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 11: 419–421.

Antologia poezji łotewskiej (1938) W opracowaniu Stanisława Czernika. Ostrzeszów: Okolice Poetów. 180 s.

Kolbuševskis, S. (1938a) *Draugs un Palīgs. Praktiska rokas grāmata latviešu valodas mācībai. Gramatika. Sarunas. Vārdnīca laukstrādniekiem un lauksaimniekiem*. Rīga: Latvijas Lauksaimniecības kamera. 128 lpp.

Kolbuševskis, S. (1938b) *Poļu literatūra viduslaikos un renesansē*. Rīga: L.U. Studentu Padomes Grāmatnīca. 256 lpp.

Poļu dzeja. Antoloģija. (1937) Rīga: Melnā Dzilna. 415 lpp.

Bušmane, B., Viksna, M. (2001) Izcila zinātnieka un skolotāja gadskārta. *Izglītība un kultūra*. 18. okt.

Karulis, K. (1978) Plašs darbs par Aknīstes izloksni. *Karogs*. 02.01.: 179–180.

Koschmieder, E. (1936) Bibliografija. *Baltoslavica*, t. 2, Nr. 2/3: 205–344.

Michaliszyn, M. (2012) Poļu-latviešu kultūra pēc Pirmā pasaules kara (1918–1928). Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI Zinātniskie lasījumi. Vēsture XV*. Daugavpils: Saule. 246–252. lpp.

Michaliszyn, M. (2013) Pobyty Profesora Stanisława Kolbuszewskiego na Uniwersytecie Łotwy w Rydze w latach 1934–1945. *Baltica – Silesia*. Nr. 1: 21–56.

Valdemārs, A., Bušmane, B. (2012) Krišjāņa Ancīša bibliogrāfija. *Linguistica lettica*. Nr. 20: 222–230.

Viksna, M. (2010) Krišjānis un Valdemārs. *Daba un vēsture 2011*. Rīga: Zinātne. 158.–166. lpp.

Monika Michaliszyn

Latvian Philologist Krišjānis Ancītis' Relations with Poland

Key words: scientific cooperation, inter-cultural relations, the interwar period, Latvian philology, Polish–Latvian translations, University of Warsaw

Summary

The second decade of the 20th century was the time, which represents a developing scientific collaboration between Latvia and Poland. One of the effects was the decision of the University of Latvia Department of Philology and Philosophy to send a Latvian language lecturer to Jozef Piłsudski's University (now the University of Warsaw) in 1938/39 academic year. The very first Latvian language lecturer was the talented philologist Krišjānis Ancītis.

K. Ancītis had learned fluent Polish before going to Poland; in addition he was an author of some reviews on the publications about frontiers in Latvian and Polish literature and language.

The evidence that provides information about the Latvian lecturer's work in Warsaw is K. Ancītis's note from Jozef Piłsudski's University, which can be found in the Latvian Folklore Archives.

Apart from his didactical work, K. Ancītis was improving his knowledge about Polish culture and literature, and the effect of this was a publication of a translation of the masterpiece of one of the best known Polish writers, Adam Mickiewicz.

K. Ancītis's work and the development of Latvian studies at Jozef Piłsudski's University in 1939/40 academic year were terminated by Germany's attack on Poland. German and Soviet occupation, then the USSR period halted the development of Latvian philology in Poland for more than half a century.

Arvydas Mikalauskas

Issues of Lithuanian Civil Servants' Loyalty in 1918–1940

Key words: civil service, loyalty, Lithuania, Sovietization

Introductory remarks

As administrative traditions were forming in the 19th century, some very differing experiences can be observed when attempting to define the interactions between the political and administrative levels in public governance. The spoil system, which dominated in the United States during the 19th century, made it possible for the election-winning party to replace the entire composition of the administrative apparatus with the party's followers. An alternative for the aforementioned model was forming in Europe, where the servant selection system was based on the merit system, as well as the servants' professionalism, stability, and neutrality. Eventually the latter tradition proved to be advantageous. Thus, in the first half of the 20th century, the dichotomy between politics and administration was explained as a necessary condition for effective ruling of the state (i.e., politicians make the decisions and administrators implement them). Based on this concept, the civil servants' competence and political neutrality made it possible for the administrative apparatus to work with any government ("of the day") without any major changes in personnel (Van Riper 2006, 24).

It is worth noting that the model of ideal bureaucracy formulated by Max Weber, which was basically the focus of Western states for the most part of the 20th century, was based on the staff management principles of *hierarchy*, *impersonality*, *stability*, and *expertise* that had to eliminate any personal factors (subordination to a specific person) and replaced them with objective goals. In other words, specific goals of service could be determined by the engagement with the aims and the values of the institution where one works, of the party whose ideals are upheld, or of the state (Спиридонова 2013, 68).

It needs to be emphasised that the increased relevance of the servants' political neutrality or their "correlation" to the government programmes did not eliminate the value basis of the service itself, i.e. the "sensitivity" to the regime of the state. Both in democratic and non-democratic regimes, the

services were (and are) demanded unconditional loyalty to the order established in the state. The aforementioned criteria of the servants' *professionalism* and *loyalty* may not coincide, but they become especially important in critical moments of statehood.

The aim of this paper is to explore how the changes of political conjuncture (1918–1940) altered the formation of the Lithuanian state servants' loyalty (to the state). The paper employs three layers characterizing the loyalty formation instruments and the problematic context in order to analyse (uncover) the active and purposeful efforts by the state to establish an administrative apparatus that is loyal to the political regime.

Within the first layer, the period of the First Lithuanian Republic (1918–1940) is introduced as the establishment of the basis of the civil service management, in which the importance of the bureaucratic apparatus' loyalty was made relevant by the increasing professionalism of the civil servant institution, as well as by the state's internal political realities (e.g. the authoritarian regime established in 1926), and by the geopolitical context. In the second layer, the Lithuanian state's ability to "communicate" (both on value and professional issues) with the administration of Klaipėda Region (1923–1939), which was an autonomous region governed under sovereignty of Lithuania. The third sub-theme is dedicated to the fundamental transformations of the concept of loyalty, which coincided with the first Soviet occupation of Lithuania in 1940.

The paper is based on the methods of the analysis of scholarly literature and documents. The specifics of the sources makes one focus not on the feelings, experiences, or reasoning of the servants themselves, but on the political regime's measures with which loyalty was being constructed. Thus, the paper considers the archival documents from the Lithuanian Central State Archives and the Kaunas County Archives to be relevant. The contributions made to this topic by separate researchers are fragmented: only some individual aspects of this subject were analysed. However, the work by Petronėlė Žostautaitė dedicated to the Klaipėda Region's specifics is worth pointing out, as well as articles by Nijolė Maslauskienė dedicated to the changes in the administrative apparatus that occurred in 1940.

First Republic of Lithuania: between professionalism and the nation state's ideals

While handling the management of the public sector's human resources, almost all modern states face the dilemma of balancing between the servants' loyalty to the ruling political party or coalition (regime) and the servants'

professionalism (i.e. efficiency). However, loyalty to the state is the unequivocal and indisputable foundation of values of the administrative apparatus.

In spite of the poorly developed legal base of the First Republic of Lithuania (throughout the entire period of the statehood), the state's decisions demonstrate that both symbolical and practical actions were taken in order to nurture and preserve the servants' loyalty.

First, the servants' oath, which was taken before they start fulfilling their professional duties, should be noted. Notably, as the civil service management was improved, the phrasing of the oath changed as well, gaining certain more effective constructs in the process (Fig. 1).

The importance of the oath was particularly highlighted as the issues of the state's sovereignty worsened. The state institutions' servants were publicly sworn in during solemn gatherings.

On the other hand, the attention given to the civil servants' salaries and social security is also significant. Even though the salary was not awe-inspiring, especially among the servants' lowest positions, it was nevertheless stable. During the time of economic downturn in the 1930s, the state saw the public sector's servants as an economic reserve whose income could soften the financial losses of other sectors. Civil servants were obligated by the government's insistent requests to "voluntarily" support farmers and public organizations (Mikalauskas 2007, 67).

It should be underlined that the social guarantees, such as pensions, incapacity benefits, etc., were started to be provided almost a decade earlier than in the private sector. Based on Weber, the occupied position's stability, job payment, and social guarantees formed the basis of the depersonalised service, which allowed the servants to focus not on personal but on administrative or value-based activity principles that were relevant to the institution or the state.

Eventually, the state took on not just "soft" but also "hard" measures in order to ensure the loyalty of the administrative apparatus. In other words, it started highlighting the social features of the civil servants' composition, such as their ethnic origin. After the country's administrative management was stabilised, the services of other countries' citizens were discarded from the public sector. Lithuania's citizens of other ethnic origins (Jews, Poles, Russians, etc.) were also gradually discarded from the administrative apparatus. The statistical data of 1934 demonstrates (Fig. 2) that over 96 per cent of the employees of state institutions were Lithuanians (30,012) and just 3.8 per cent (1,198) were people of other ethnic groups (Mikalauskas 2007, 106).

These processes were stimulated by both objective and subjective factors. On the one hand, the tests (examinations) of the servants' knowledge of the country's official language made it possible to eliminate those who did not associate themselves with the values or even the ideology of the Lithuanian nation state and did not learn the official language in almost a decade. On the other hand, the statistics confirm that the state, which was being built on the basis of national ideology, trusted the civil servants of Lithuanian origin first and foremost.

When the statehood of Lithuania was established and the spectrum of political parties diversified, the issue of the loyalty of administrative staff to the changing governments was brought to the forefront. Between 1922 and 1926, as the political conjuncture was changing, the election-winning parties strived to include new civil servants who would be loyal to their politics in the administrative apparatus. However, the trends and discussions related to the personnel changes of the highest officials (in today's terms, political appointees) were interrupted by the Lithuanian coup d'état in December 1926. After establishing himself in the government, Antanas Smetona sought to depoliticize the administrative personnel and, in individual cases, to separate completely it from problematic public issues.

Nevertheless, Smetona's regime was based on the political power of the Lithuanian Nationalist Union. The increased admissions of civil servants into the Union during the 1930s confirm that membership in it was associated both with job opportunities in the civil service and with future career prospects. In 1938, the members of the Lithuanian Nationalist Union included 4,039 civil servants, which constituted 27.3 per cent of all members (Truska 1996, 379).

The Criminal Police under the Ministry of Interior conducted assessments of the civil servants' loyalty to the state throughout the entire period of the statehood. However, notably, after the coup of 1926, this procedure gained elements of political persecution: lists of "unreliable" servants appeared in the ministries; for anti-regime activism, a servant could be dismissed from civil service and sometimes even prosecuted. On the other hand, the servants who did not publicly declare anti-regime political sentiments usually retained their office (Mikalauskas 2007, 43).

The problems of Klaipėda Region

Using the aforementioned measures, it was relatively unproblematic to form a bureaucratic apparatus loyal to the state in the so-called Greater Lithuania. However, actual threats of servant disloyalty were faced in the

Klaipėda Region, which was an annexed autonomous region governed under the sovereignty of Lithuania since 1923.

The Statute of Klaipėda Territory included the specifics of the administrative apparatus. The Klaipėda Region was provided administrative autonomy, which was used by the administrations of counties and municipalities as well as other areas of the public sector, such as education, courts, social care, regional police, etc. These administrative units observed the old German laws that remained in effect. Lithuanian central government controlled the Klaipėda Region's national defence, post office, national-level railways, airport, customs duties, and border and marine police.

Even though the servants of the central institutions were governed on the basis of general legal acts of Lithuania, some exemptions were granted to them: the priority when employing people was given to the local residents; bilingualism (the German and Lithuanian languages) was required; a larger job payment was given (Konvencija 1924).

Because of the civil service regulations, the public sector staff in the Klaipėda Region differed greatly from that in the rest of Lithuania. For instance, the Lithuania-governed institutions of the Klaipėda Region had about 1,730 civil servants in 1934, 55 per cent of whom were local residents (from Klaipėda), and the rest were from other locations of Lithuania. Whereas in the autonomous institutions, in spite of incitements and objections by the institutions of Lithuania, a large number of German citizens was employed as well (Žostautaitė 1992, 133).

The Klaipėda Region was based not just on differing statuses of the civil servants, but also on a different administrative tradition. The Lithuanian civil service, as a bureaucratic system, followed the rather antiquated, but still the most familiar, legal heritage of the tsarist Russia, which was modified and adapted for the realities and needs of Lithuania. Yet, the Lithuanian administrative and political elite did not show any great interest in the German administrative experience. In retrospect, this fact seems rather strange, considering the weight of German administrative influence in Europe.

Due to the aforementioned uniqueness of administrative service organization, as well as the differentiated servant statuses and a wealth of other factors, the state of Lithuania faced serious challenges in the management of civil service in the Klaipėda Region.

For instance, in 1924, it was concluded that about 75 per cent of all servants could not speak Lithuanian. In spite of the favourable conditions to learn the language and the threats to dismiss from service, in 1931, 20 per

cent of Klaipėda's port workers could not speak Lithuanian at all. The results of the Lithuanian language exams organized in the later years also demonstrate the indifference on the part of some servants towards the bilingualism requirements (LCSA, 386. f., 1. apr., 263. l., 44. lp.). These facts indicate the exceedingly poor possibilities for the state of Lithuania to win over the Klaipėda Region civil servants to their side, as well as, partly, the Klaipėda Region residents' lack of identification with Lithuania.

The held autonomy, the formed German administrative tradition, which foresaw the outstanding role of civil servants in the public, the distinctive servant training system, which was directly connected to German higher education schools, the servant funding allocated by Germany (Žostautaitė 1992, 104) and the region's generally close ties to Germany eliminated the Lithuanian state control instruments, even on the contrary, made it possible for the local servants to demonstrate loyalty to local institutions and, indirectly, to their former homeland Germany. The issue of the Klaipėda Region's officials' (dis)loyalty became particularly important in the early 1930s, as revanchist sentiments intensified in Germany. However, without actual leverage, Lithuania could not change this situation.

Sovietization of administrative apparatus

The issue of the civil servants' loyalty was also highlighted by the Soviet occupation in 1940. In the face of the twilight of statehood, the values of this social group had to become apparent. On the one hand, the state encouraged the servants to follow national, patriotic, and value-based attitudes throughout the entire statehood. Successful indoctrination of these ideas could hardly be reconciled with the continuity of service in the face of occupation. On the other hand, the depersonalized, hierarchal obedience-based bureaucratic system was interested in the continuity of the institutions' activities.

Researchers of this period reveal the servants' dilemmas in the choice between personal and bureaucratic values. The decision whether to stay in or leave the occupied (Soviet) office could have been influenced by a variety of criteria: "Practical interests of livelihood and survival in the Soviet society, fear of suffering Soviet terror and repressions, hope that the officialdom will soften the consequences of Soviet reforms, desire to retain in the administration as many servants of Lithuanian consciousness and patriotic disposition as possible" (Maslauskienė 2000, 33).

What is evident is that the servants' expectations that the changes in the Soviet Lithuanian administration would be directed only towards the suppor-

ters of Antanas Smetona and the Nationalist Union and, after retaining their position, that they would be able to oppose the changes being enacted, were inadequate. These optimistic and even naïve hopes were particularly amplified by the state's highest political officials and the media that put emphasis on the significance of work continuity and administrators in the new system right until the election of the "Seimas of the Nation" in mid-July.

To illustrate, several characteristic comments by government representatives that were widely reported in the press can be given as examples. The Minister of Finance J. Vaišnora said, "The civil servants have to help create brighter future of Lithuania. They have to be the protectors of the interests of Lithuania's workers. The servants have to implement the plans prepared by the government. The minister wished for the servants to develop a deep understanding of the new spirit of free Lithuania" (*Tiesa* 1940, Nr. 24); similar ideas were declared by the Vice Minister of the Interior A. Dikčius: "All officials have to be conscious representatives of the socialist Soviet system" (*Tiesa* 1940, Nr. 41).

Generally, anti-Smetona sentiments in the first days of the occupation overshadowed the fear of the Soviet occupation, which was still not being clearly discussed in public (Svirauskas 2013, 30). There were numerous testimonies that some servants had not even realized the fact of the occupation before mid-July.

When the state had been incorporated into the Soviet Union (on 3 August), the Sovietization processes were accelerated, without being covered by symbolic actions. First, the law enforcement institutions were reformed. From August until December, active personnel changes in the entire administrative apparatus were observed. Throughout this period, the statistics of servant changes are quite confusing: nevertheless, approximately until late 1940, 2,638 individuals were employed, 2,064 of whom were communists and 574 were young communists (Maslauskienė 2000, 34), and the persons considered the most unreliable for the Soviet regime were dismissed from the service. The Soviet regime did not trust the old inherited administrative apparatus, thus the loyalty problem was solved by making radical changes in the composition of servants.

The reasons for the personnel changes were not just political but also social, i.e. the causes for the servants' dismissal included not just the non-membership in the Communist Party but also the person's heritage and owned property. The fired persons were replaced by the arrived officials of the Russian ethnic origin and persons of Jewish origin who actively participated in the Communist Party's activities. As the role of ethnic minorities in the state

administrative institutions was increased, the number of Soviet-oriented people was sought to be increased, and ethnic antagonism was partially encouraged (Maslauskienė 2001, 15). The personnel changes in the public sector was a bit limited because of the Soviet-regime supporters and members of the rapidly growing Lithuanian Communist Party, who were replacing people in the positions but were incompetent and unable to ensure smooth operation of institutions. Another reason is that the political leaders of the Soviet Union often mistrusted local communists and did not want to give up the entire command of management to them.

Thus the speedily transforming administrative apparatus was accumulating tension both at ideological and ethnic levels. The simultaneously changing institutional hierarchy of the management also highlighted the competition between institutions (or their divisions) as well as confrontation related to the powers of staff management or decision making (KCA, 292. F., 4. Apr., 2. l., 32 – 40 lp.).

In conclusion, it can be stated that the occupation of the country and its integration into the Soviet Union was cardinally transforming the content and addressee of the administrative apparatus' loyalty. The Lithuanian Communist Party (as a division of the USSR Communist Party, and, therefore, as a division of the political system) became the most crucial instrument/tool of the occupying regime through which Sovietization was carried out.

On the one hand, the Soviet regime (in spite of haste) sought to establish an unconditionally obedient administration by gradually/eventually entrusting administrative positions to meticulously selected and loyal representatives of the Communist Party. On the other hand, the servants who were not actively involved in the politics or society of the First Republic of Lithuania and who made compromises towards collaboration with the new Soviet government managed to quickly adapt to the new circumstances and rather easily became a part of the Soviet bureaucracy. This is also demonstrated by the fact that the Lithuanian Communist Party quite quickly gained features of “a Soviet-officialdom party” (Maslauskienė 1999, 78). Thus the loyalty roles could be rather rapidly grasped and learned.

Concluding remarks

It has to be stated that both the political elite of the First Republic of Lithuania and occupation structures of the Soviet Union sought to reinforce the loyalty of the administrative apparatus with hierarchal, professional, and value-based ties. However, notably, in spite of any declarative slogans, in

none of the discussed cases the administrative apparatus was seen as the backbone of the present or forthcoming regime. The bureaucratic apparatus was only understood as a measure for the implementation of political decisions, which must be strictly controlled.

As the First Republic of Lithuania kept improving the management of the administrative apparatus, universal principles of effective bureaucracy defined by Max Weber were being gradually implemented. Thus, as the civil service system was becoming more professional, it was depersonalized, characterized by hierarchal obedience, and interested in the continuity of the activity of bureaucratic institutions. These characteristics of bureaucracy created the prerequisites for serving any government or regime if it retains the *status quo*. In part, these tendencies were also reinforced by the authoritarian regime, which had emerged in late 1926 and distanced the public from the government ruling affairs and the influence on administrative officials. Nevertheless, a managerial perspective focuses only on the functional servant roles and eliminates both the variety of servants as a social group and the multifaceted nature of an individual servant, which is decided by social, cultural, political and other experiences. From the perspective of the Lithuanian case, the role of a civil servant as a neutral functionary did not eclipse the value-based experiences. Even though the civil servants' engagement with a specific regime require more detailed research, it can be concluded that Lithuania faced serious problems in the autonomous Klaipėda Region as it was unable to offer conditions to all local servants that would be equivalent to their previous cultural and administrative conditions. During the Sovietization of Lithuania, the issues of civil servants' loyalty were secondary because of the repressions employed by the USSR totalitarian regime.

1919 *With this, I swear to protect the Constitution of the State of Lithuania, to fulfil laws and the Supreme Government's orders, and to do my duties truthfully and justly.*

1939 *With God Almighty as my witness, I swear that I will do my best to defend the honour of the Nation and the State of Lithuania, I will work for its welfare and obligingly advise and help people, I will truthfully enact the Constitution, laws and orders of Lithuania, I will show exemplary behaviour in protecting with sanctity the secrets I am trusted with, I will not provide any knowledge to enemies of Lithuania and I will immediately report everything I learn about them to my government. So help me God.*

Figure 1. Text of the oath

(Vyriausybės žinios 1919, Nr. 4/19a; LCSA, 927. f., 4. apr., 3795. l., 235. lp.)

Ethnic origin of civil servants (1934)		Ethnic composition of Lithuanian citizens (1923)	
Lithuanians	96 %	Lithuanians	83.88 %
Jews	1.29 %	Jews	7.58 %
Russians, Belarusians, Ukrainians	1.26 %	Russians	2.49 %
Germans	0.89 %	Germans	1.44%
Others	0.39 %	Poles	3.23 %
		Latvians	0.73 %

Figure 2. Ethnic origin of Lithuania's civil servants
 (Lietuvos statistikos metraštis 1935, 306)

References

- Lithuanian Central State Archives (LCSA), 386. f. Užsienio reikalų ministerija. LCSA, 927. f. Finansų ministerijos Mokesčių departamentas.
- Kaunas County Archives (KCA), 292. F. Kauno miesto savivaldybė. Įstatymas dėl Valstybės tarnybos sutvarkymo. (1919) *Vyriausybės žinios*. Nr. 4/19a.
- Išvalyti valstybės aparatą nuo liaudies priešų. (1940) *Tiesa*. Nr. 24.
- Konvencija dėl Klaipėdos teritorijos. (1924) *Vyriausybės žinios*. Nr. 169/1186. *Lietuvos statistikos metraštis 1934*. (1935). No. 7. Kaunas.
- Vidaus reikalų viceministerio A. Dikčiaus kalba. (1940) *Tiesa*. Nr. 41.
- Maslauskienė, N. (1999) Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn. *Genocidas ir rezistencija*. No. 1 (5): 77–104.
- Maslauskienė, N. (2000) Valdininkijos šalinimas iš okupuotos Lietuvos administracijos ir jos keitimas okupantų talkininkais 1940 m. birželio – gruodžio mėn. *Genocidas ir rezistencija*. No. 2 (8): 7–41.
- Maslauskienė, N. (2001) Lietuvos tautinių mažumų įtraukimas į LSSR administraciją ir sovietinės biurokratijos tautiniai santykiai 1940–1941 m. *Genocidas ir rezistencija*. No. 1 (9): 15–42.
- Mikalauskas, A. (2007) *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba Pirmojoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.)*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 165 p.
- Svirauskas, A. (2013) Valstybinė opozicija ir politinė krizė Lietuvoje 1940 m. okupacijos išvakarėse. *Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. No. 90: 22–35.

Truska, L. (1996) *Antanas Smetona ir jo laikai*. Kaunas: Valstybinis leidybos centras. 411 p.

Van Riper, P.P. (2006) U.S. Public Personnel Administration in Historical Perspective. In: A. Farazmand, ed. *Strategic public personnel administration: building and managing human capital for the 21st century*. Westport; Connecticut; London: Greenwood Publishing Group. Pp. 23–41.

Žostautaitė, P. (1992) *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas. 405 p.

Спиридонова, В.И. (2013) *Бюрократия и реформа (анализ концепции М. Крозье)*. Москва: Directmedia, 203 с.

Arvīds Mikalausks

Lietuvos valsts ierėdėu lojalitėtes vėrtėjums (1918–1940)

Atslėgas vārdi: civildienests, lojalitėte, Lietuva, sovjetizācija

Kopsavilkums

Jaunajai Lietuvas valstij (1918–1940) amatpersonu lojalitėte bija svarīga, īpaši tāpēc, ka valsts bieži sastapās ar nopietniem politiskiem, ekonomiskiem un sociāliem izaicinājumiem. Rakstā uzmanība vērsta uz valsts ierėdėu lojalitėtes transformācijām, kas ietekmēja valsts politiskās reālijas un birokrātiskā aparāta pilnveidošanu.

Максим Моисеев

**Миграции кочевников
в Русское государство в XVI веке**

Ключевые слова: миграции, кочевники, ногаи, депортация

Отъезд кочевников в русские земли начинается в XIV веке. Уже к этому времени Ф.А. Асадуллин относит формирование татарской диаспоры в Москве (Асадуллин 2007). К концу XV века на фоне распада Улуса Джучи (Золотой Орды) эмиграция татар усиливается. В российской историографии особое внимание уделено выездам представителей кочевой знати. В.В. Трепавлов проанализировал судьбы выехавших в Русское государство ногайских аристократов (Трепавлов 2003, 320–353). А.В. Беляков провел исчерпывающее исследование отъездов Чингизидов (Беляков 2011). Однако белых пятен в изучении миграций кочевников в XVI веке осталось ещё достаточно. Дело в том, что кроме отъездов татар из независимых государств в это время происходит и переселение татар из недавно завоеванных государств в рамках проводимой центральным правительством политики умирения этих территорий. В этом контексте находится переселение части казанской знати в Новгородчину, осуществлённое между 1557 и 1558 годами, и ссылка части астраханской знати, проведенная после турецкого похода на Астрахань в 1569 году. Кроме того, в это же время источники фиксируют разнообразные отъезды кочевников из Ногайской Орды, охваченной голодом и гражданской войной, их пленение и последующую ссылку в центральные и северные уезды России.

В этом же ряду находится и эмиграция из Сибирского ханства, начавшаяся после захвата там власти Кучумом (сибтат. *Көчөм*, тат. *Küçet*, годы правления: 1563–1598). Все эти явления фиксируются с разной степенью полноты целым рядом государственных источников. Наиболее содержательные из них — это посольские и писцовые книги.

Наиболее полно информация об отъездах татар отражена в посольских книгах по связям России с Ногайской Ордой. Первым существенным блоком информации ногайских посольских книг по интересующему нас спектру вопросов можно выделить группу данных о сосуществовании коренного мусульманского населения с пришлой русской администрацией на территории покоренной Астрахани. Вторым заметным массивом

является информация по выездам и ссылкам ногайских мирз (мирза — от персидского эмир-заде: сын эмира (князя). Этот титул носили младшие члены бийских (княжеских) родов) в России. Третьим — сведения об отъезде и пленении представителей различных групп, не связанных с правящей семьей, из Ногайской Орды в Россию. Писцовые книги фиксируют землевладение татар в коренных русских уездах. В этом смысле наибольший интерес имеют: Отдельная книга Удомельской волости по отделу подьячего Василия Коломенского (в 7080 (1572) году), опубликованная Самоквасовым (Дмíтрий Яковлевич Самокв́асов, 1843—1911), и писцовая книга Коломенского уезда 1577—78 гг. Этот тип источника фиксирует конечную фазу в судьбе мигранта — обретение места на новой родине. Вполне интересны также данные актового материала, разрядных книг и летописей, но они эпизодичны. Серьёзную помощь в выяснении судеб мигрантов даёт просопографическая база данных, составленная А.А. Селиным по новгородской служилой корпорации (Селин).

Таким образом, используя этот массив данных, можно определить степень интенсивности переселения татар в Русское государство и судьбы этих мигрантов на новой родине. Очевидно, что в рамках одной статьи решить поставленную задачу вряд ли удастся, поэтому в данной работе мы дадим общую характеристику переселенческой активности татар. Наметим основные направления и проследим судьбы некоторых мигрантов.

В основе миграций кочевников на территорию Русского государства находились следующие явления: борьба между постордынскими государствами и внутренняя борьба татарской элиты за власть, вынужденные откочевки из-за неблагоприятных климатических и экономических условий, временный отъезд на службу, а также пленение.

Ожесточённая борьба между тюрко-татарскими государствами, продолжавшаяся почти без перерыва всю вторую половину XV — XVI веков приводила к бегству отдельных представителей знати и их окружения, а также переселению больших групп населения в сопредельные страны. Наиболее известна история с Большой Ордой. После гибели хана Ахмеда (тат. *Әхмәт*, *Әхмәт*) в 1481 году его наследники не смогли сохранить Орду от уничтожения. Подвергаясь частым ударам своих врагов (Русское государство, Крымское ханство и Ногайская Орда), ордынцы были вынуждены искать себе для проживания более безопасные места. Однако это приводило к сокращению кочёвок и влекло за собой голод и мор. В конце кон-

цов в 1502 году Большая Орда рассыпалась. Большую часть ее территории поделили между собой крымские татары и ногаи, часть ордынцев осела в Нижнем Поволжье вокруг Астрахани, положив начало Астраханскому ханству (подробнее см.: Зайцев 2004, 30 – 62; Трепавлов 2010, 76–100; Моисеев 2015, 151–186; Collins 1970, 83–287). Были и те, кто покинул свои родные пределы. В 1502 году в Россию выехал внук хана Ахмеда – Шейх-Аулияр (тат. *Şeyexawliær soltan*), дети которого оставили заметный след в истории новой родины (Беляков 2011, 60). Последний же хан Большой Орды Шейх-Ахмед (?–1528) со своим окружением ушел на территорию Великого княжества Литовского, в 1506 году татарская свита хана была обращена в невольников, часть ее выкупили литовские татары (Зайцев 2003, 39 – 41).

Кроме этого важнейшим фактором, влиявшим на миграции татар в соседние страны, была внутренняя борьба. Противостояние между группировками сопровождалось взаимным истреблением, именно поэтому проигравшие искали убежище на чужбине. Иногда победившие ссылали своих противников ко дворам союзных правителей (Трепавлов 2003, 333, 344; Моисеев 2006, 484 – 485). Несмотря на то, что практика ссылок противников была широко распространена и, очевидно, была освящена традицией, прибегали к ней не часто. Поэтому в миграционном процессе большую роль сыграла вынужденная эмиграция. Наиболее характерной и известной стала история внутривосточной борьбы Казанского ханства. Самый массовый отток казанских аристократов был спровоцирован репрессиями хана Сафа-Гирея (тат. *Safa Gäräy*, 1510–1549) в 1545–1546 годах. Русские летописи фиксируют отъезд в Московское государство 76 человек, материалы русско-ногайской дипломатической переписки позволяют расширить этот список. Часть казанских беков (дворянский титул, категория привилегированного населения), сейидов (почётный титул мусульман, возводивших свою родословную к Мухаммеду) и хафизов (профессиональные чтецы Корана) укрылись от преследования в Ногайской Орде, позднее переехали в Русское государство, составив там кружок людей, наиболее активно участвовавших в казанской войне 1545–1552 годов, начиная с 1549 года (Моисеев 2013, 27–28).

Другой заметной волной стали отъезды ногайской знати, спровоцированные жёсткой внутренней борьбой и голодом в середине XVI века (Трепавлов 2002, 270–310; Трепавлов 2003, 320–353). Голод и хозяйственная разруха оказались столь глубоки, что отток населения из ногайских

степей продолжался вне зависимости от интенсивности внутреннего противостояния. Спасаясь от бескормицы, представители дворов ногайских аристократов и их родственники временно выезжали в Русское государство. Осенью 1563 года в Москву приехала сестра последнего казанского хана Ядгар-Мухаммеда (1522–1565), тогда же приезжала сестра астраханского царевича Кайбулы (тат. Габдулла Аккүбек улы, ?–1570) (РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 178, 180). К этому же времени относится и практика отъезда ногаев для участия в компаниях Ливонской войны (РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 197об., 215, 219–219об., 225).

Ещё одним фактором, оказавшим влияние на миграцию, являлся плен. Впечатляющее влияние на этническую карту Русского государства XVI столетия оказала практика депортаций, к которой прибегало правительство Ивана Грозного (*Ив́ан IV Васи́льевич*, 1530–1584). Сразу после падения ханской Казани в царской ставке разгорелся спор о судьбе казанской знати. Ряд советников рекомендовал царю остаться в новоприсвоенном городе и истребить татарских беков и мирз (Курбский 2015, 62). Однако царь Иван Грозный к этому совету не прислушался, и лояльная казанская знать сохранила свои позиции. Впрочем, подобное мирное сосуществование продолжалось недолго. В Первую черемисскую войну (1552–1557) положение беков и мирз Казани претерпело изменения. Если в начале этого конфликта они принимали активное участие в подавлении восстаний марийцев, то уже в 1554 году многие представители знати перешли на сторону восставших. После того как в мае 1557 года марийцы прекратили сопротивление (Бахтин 1998, 139–153), центральные власти перешли к решению проблемы нелояльной или подозреваемой в нелояльности казанской знати. Земли хана и всех казанских беков были розданы русским служилым людям, новокрещенным и церковникам (ПСРЛ. Т. 13, 283). Значительная же часть элиты Казанского ханства была переведена в Новгородскую землю. В 1558 году в ливонском походе в сторожевом полку принимают участие лидеры казанской знати Нур-Али и Хосров. Вероятно, к этому времени можно говорить о формировании новгородской корпорации служилых татар. После 1569 года в Новгородчину были перемещены представители астраханской знати. Однако астраханским татарам не удалось серьёзно укорениться в Новгородчине, и к 1572 году они потеряли свои владения.

Различие судеб этих людей нередко было связано с тем, каким образом они попали в Россию. Приведу некоторые примеры из русско-но-

гайских отношений, которые дают основания для некоторых наблюдений. Настойчивость в требованиях отпустить своих соотечественников была обыкновенной практикой для ногайской стороны. В степи знали, где, у кого содержатся их несчастные земляки и, что важно, — религиозные условия их содержания. Интересно, что случаи с насильственной сменой веры регистрируются редко. Так, не повезло сыну Кул-сейида, насильно крещенному своим хозяином Иваном Черемисиновым (*Иван Семёнович Черемисин-Караулов*, ?— после 1573) (РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 217), позднее (около 1577) фиксируется еще один случай насильственного крещения (РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. Кн. 8. Л. 43). Однако подобная информация довольно редка. Пленные ногаи нередко содержались у единоверцев, что позволяло им сохранять свою веру в неприкосновенности. Любопытно, что кочевники часто отказывались от возвращения на родину (РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 115—115об., 187об. — 188).

В течение XVI века происходило заметное перемещение народов в рамках Русского государства. Эти значительные миграционные процессы были запущены внешнеполитическими, внутривнутриполитическими, экономическими и климатическими факторами. На коренные русские земли по разным причинам переселилось и заметное количество тюркомусульман. Со 2-ой половины XVI столетия на переселение татар оказывала влияние государственная политика правительства царя Ивана Грозного. Судьбы этих переселенцев еще предстоит изучить, однако уже сейчас очевидно, что процесс ассимиляции мигрантов не стимулировался целенаправленной насильственной политикой, а имел длительный естественный характер.

Список источников и литературы

- Российский государственный архив древних актов (РГАДА). Ф. 127 (Сношения России с ногайскими татарами). Оп. 1. Кн. 6.
РГАДА. Ф. 127 (Сношения России с ногайскими татарами). Оп. 1. Кн. 8.
Курбский А. М. (2015) *История о делах великого князя московского*. Издание подготовил К. Ю. Ерусалимский. Москва: Наука. 943 с.
Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Москва: Языки русской культуры, 2000. Т. 13.
Асадуллин Ф. А. (2007) *Ислам в Москве*. Москва: Логос. 128 с.
Бахтин А. Г. (1998) *XV—XVI века в истории Марийского края*. Йошкар-Ола.: Марийский полиграфическо-издательский комбинат. 192 с.

Беляков А. В. (2011) *Чингисиды в России XV–XVII веков: Просопографическое исследование*. Рязань: Мир. 512 с.

Зайцев И. В. (2003) Шейх-Ахмад – последний хан Золотой Орды (Орда, Крымское ханство, Османская империя и Польско-Литовское государство в начале XVI в.). В кн.: *От Стамбула до Москвы. Сборник статей честь 100-летия профессора А. Ф. Миллера*. Москва: Муравей. С. 31–52.

Зайцев И. В. (2004) *Астраханское ханство*. Москва: Восточная литература. 303 с.

Моисеев М. В. (2006) Выезд «татар» и восточная политика России в XVI веке. В кн.: *Иноземцы в России в XV–XVII веках*. Отв. редактор А. К. Левыкин. Москва: Древлехранилище. С. 484–504.

Моисеев М. В. (2013) Политическая борьба казанской знати: историография и русские источники. В кн.: *Средневековые тюрко-татарские государства. Сборник статей. Вып. 5: Вопросы источниковедения и историография истории средневековых тюрко-татарских государств*. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ. С. 20–30.

Моисеев М. В. (2015) Степные войны от Угры до ногайского погрома Крыма (1480–1522 гг.) [Электронный ресурс] *История военного дела: исследования и источники*. Специальный выпуск V. Стояние на реке Угре 1480–2015. Ч. I. С. 151–186 http://www.milhist.info/2015/11/23/moiseev_1 (23.11.2016).

Селин А. А. *Просопографическая база данных «Новгородские псковские служилые люди начала XVII века»*. <http://sh.spb.hse.ru/data/2015/12/15/1134339266/Gentry.rar> (23.11.2016).

Трепавлов В. В. (2002) *История Ногайской Орды*. Москва: «Восточная литература» РАН. 752 с.

Трепавлов В. В. (2003) Российские княжеские роды ногайского происхождения (генеалогические истоки и ранняя история). В кн.: *Тюркологический сборник. 2002. Россия и тюркский мир*. Ред.-кол. т.: С. Г. Кляшторный. Москва: «Восточная литература» РАН. С. 320–353.

Трепавлов В. В. (2010) *Большая Орда – Тахт эли. Очерк истории*. Тула: Гриф и К. 112 с.

Collins L. (1970) *The Fall of Shaikh Ahmed and the Fate of the people of the Greate Horde. 1500 – 1504*. A thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. University of London. 323 p.

Maksims Moisejevs

Nomadu migrācija uz Krievzemi 16. gadsimtā

Atslēgas vārdi: migrācija, klejotāji, nogaji, deportācija

Kopsavilkums

Raksts veltīts migrācijas procesu pētniecībai Krievzemes teritorijā 16. gadsimtā. Krievijas historiogrāfijā ir aktuāli pētījumi par pārvietošanās kustību, asimilāciju un kultūru mijiedarbību. Var apgalvot, ka Čingizīdu un Edigeja pēcteču braucieni uz Krievzemi ir apzināti, savukārt pētījumi par izsūtīto Kazaņas un Astrahaņas tatāru, gūstekņu un vienkāršu pārceļotāju likteņiem ir samērā jauni. Nozīmīgākie avoti šīs problemātikas izpētei ir Krievzemes prikazu lietvedības materiāli, īpaši sūtniecību un rakstvežu grāmatas.

Ievērojamākās bija Kazaņas iedzīvotāju un nogaju pārceļotāju kustības. Masveidīgākos Kazaņas aristokrātu "uzplūdus" izprovocēja hana Safa Gireja represijas 1545.–1546. gadā. 1557. gadā Ivana Bargā valdība ievērojamu daļu Kazaņas hanistes elites pārcēla uz Novgorodas zemēm. Par otru ievērojamu migrācijas vilni kļuva nogaju dižciltīgo izceļošana, ko izsauca iekšējo cīņu nežēlība un bads 16. gadsimta vidū. Emigrantu asimilāciju sekmēja nevis valdības mērķtiecīga vardarbīga politika, bet gan ilgstoši dabīgi socializācijas procesi.

Maksim Moiseev

Migration of the Nomads in the Russian state in the 16th Century

Key words: migration, nomads, the Nogais, deportation

Summary

The present article is devoted to the study of migration processes that took place in the territory of the Russian state in the 16th century. Russian historiography in recent times has intensified studies of immigration, assimilation, and cultural interaction. At the moment it can be argued that the visits to Russia by Genghis Khan and Edigey have been studied. However, the fate of the deportees of Kazan and Astrakhan Tatars, prisoners, and migrants have only recently started to attract the attention of scientists. The most important sources for the study of this problem are the materials of writ proceedings, especially the *posolskye* and *pistsovye* books. The most noticeable migration waves were the resettlement of citizens of Kazan, and the Nogais. The mass exodus of Kazan aristocrats was provoked by the repres-

sions of Khan Safa-Girey at the end of 1545–1546, whereas in 1557 a significant part of the elite of the Kazan khanate by Ivan the Terrible government was transferred to the Novgorod land. Another notable wave of departures was constituted by the Nogai nobility, provoked by a hard internal struggle and famine in the middle of the 16th century. Investigations at this stage indicate that the process of assimilation of these migrants was not stimulated by purposeful violent politics and had a lasting natural character.

Евгения Назарова

Эйженс Виетниекс: эпизоды из жизни учителя в России

Ключевые слова: Эйженс Виетниекс (Евгений Ветнек), Григорий Янчевецкий, Русский филологический институт в Лейпциге, Василий Янчевецкий, скаутизм в России, 1-я Санкт-Петербургская мужская гимназия

В латвийской газете «Valdības Vēstnesis» за 16.08.1922 года была опубликована резолюция № 3479, подписанная заместителем министра образования Валерией Сейле (Valerija Seile, 1891–1970), о назначении Эйженса Виетниекса на должность исполняющего обязанности руководителя государственной педагогической средней школы в Даугавпилсе. На этой должности Виетниекс оставался до своей смерти – 18 июня 1923 года (Miertiesniesis Ducmans 1923; Biogrāfiskas ziņas 1996, 111). Кем же был этот человек, которому доверили руководство первым учебным заведением по подготовке педагогов в Латгале? До последнего времени известно о нем было очень мало. Данная статья – первое подробное исследование о нем.

Эйженс Виетниекс (Евгений Иванович Ветнек¹) родился 26 февраля 1870 года недалеко от Валки. Его отец сумел выйти из крестьянского сословия и в 1879 году стал мелким канцелярским чиновником (ЦГА. Ф. 1001, Оп. 80. Д. 322. Л. 8). Это открыло возможности для получения хорошего образования его сыну. Хотя отца не стало, когда мальчику было 12 лет, он с золотой медалью закончил Александровскую русскую гимназию в Риге (Милевский 1893, 161). Гимназия дала путевку в жизнь многим крупным латышским и русским ученым и политическим деятелям (Бартеле 2015, 7–35). Для продолжения образования Е. Ветнек выбрал Русский филологический институт Лейпцигского университета – русское учебное заведение, основанное в 1873 году по инициативе историка и педагога Александра Ивановича Георгиевского (1930–1911) как продолжение классического образования в России. Институт готовил учителей древних языков в гимназиях. Германия была выбрана как лидер мирового антиковедения. Студентов отбирали по конкурсу, проходившему в три

¹ В свидетельстве об исполнении воинской службы указано имя «Евгений-Гуго». ЦГА. Ф. 1001. Оп. 80. Д. 322. Л. 10.

этапа: гимназия, учебный округ, Ученый комитет Министерства народного просвещения, окончательно решавший судьбу абитуриента².

В том, что Е. Ветнек выдержал столь сложный отбор, заслуга и его самого, и учителей, в первую очередь, учителя древних языков и директора гимназии Григория Андреевича Янчевецкого (1846/7–1903) – активного сторонника классического образования, под которым понималась заимствованная у древних гармония в развитии: сочетание интеллектуальных и физических занятий с искусством и музыкой (Милевский 1893, 131–132; Брокгауз и Эфрон 1904, 690). Хотя в 1886 году Г. Янчевецкого перевели на работу в Ревель, влияние его на интерес Е. Ветнека к древним языкам и истории не подлежит сомнению. В руководимой им ревельской гимназии им. Николая I Е. Ветнек начал работать в 1891 году после возвращения в Россию (LNA LVVA. 1632 f. 1. ар. 23251. l. 1. о.р., 10–11. l.; Бауэр 1910, 41, 55, 56).

В Ревеле Е. Ветнек преподавал древние языки, одно время был также воспитателем в пансионе гимназии (LNA LVVA. 1632 f. 1. ар. 23251. l. 1. о.р.) и помогал Г. Янчевецкому в издании журналов «Гимназия» (1888–1899) и «Педагогический еженедельник» (1893–96, 1899), посвященных задачам классического образования, в основном методике преподавания древних языков. Он опубликовал полный указатель статей этих журналов за 1888–1897 гг. (Ветнек 1898).

В журнале «Гимназия» в 1892 году была напечатана и первая научная статья молодого учителя «Значение музыки в древнегреческом воспитании», вышедшая тогда же отдельной брошюрой (Ветнек 1892). О методическом значении этой работы можно судить по тому, что она учитывалась в написании трудов по педагогике еще во второй половине XX века (Журавский 1963, 60; Каргопольцев 1997). В том же году в Ревеле увидел свет подготовленный Е. Ветнеком адаптированный для чтения на латыни отрывок: «Xenophon ineffingenda Persicae civitatis imagine quatenus Lacedae moniorum instituta expresserit» («Ксенофонт, рисуя образ Персидского государства, изобразил, скорее всего, обычаи лакедемонян»). Текст

² По некоторым указаниям, документы о стипендиате института Е. Ветнеке хранятся в Российском Государственном историческом архиве. Ф. Ф733 (Департамент народного просвещения). Оп. 165. Д. 334 (Дело о стипендиатах ведомства в Русском филологическом институте при Лейпцигском университете. 13 янв. 1886–10 апреля 1888 г. Но автору данной статьи пока не удалось ознакомиться с этими документами.

для адаптации был взят из сочинения Ксенофонта «Лакедемонское государство». Так что, помимо знания латыни, ученики знакомились еще и с Ксенофонтом (ок. 430— не ранее 356 г. до н.э.), и с лакедемонянами.

Интерес Е. Ветнека к древней истории и желание донести ее основы до подростков был реализован в изданном в 1897 году «Кратком очерке мифологии греков и римлян». Античная история, как и древние языки, часто воспринимались учащимися скучными и ненужными, далекими от современной жизни. Учитывая это обстоятельство, Е. Ветнек старался не просто познакомить учеников с содержанием мифов, но и показать истоки и природу возникновения представлений о богах, связь между почитанием древними людьми умерших и «происхождением богопочитания». Книга должна была дать лишь первоначальные знания мифологии и заинтересовать подростков. Для тех же, кто хотел бы узнать об этом подробнее, в книге приводился список дополнительной литературы (Ветнек 1897).

Упомянем, что, не поняв замыслов автора, с резкой критикой книги в 1897 году выступил известный религиозный философ, историк и публицист Василий Васильевич Розанов (1856—1919) (Розанов 1999, 9—10). Однако книга оказалась полезной в преподавании и нужной для учащихся; была переиздана в 1900 году уже в Петербурге (Ветнек 1900).

Заслуги Е. Ветнека как преподавателя и методиста были замечены: он оказался в составе российской делегации на Всемирной выставке в Париже в 1900 году. Среди прочих достижений, на выставке были представлены и экспонаты, отражавшие развитие образования в разных странах. В рамках выставки проводились семинары и конференции, на которых обменивались мнениями специалисты по конкретным отраслям знаний. Российские учителя участвовали в семинарах по вопросам образования, знакомились с программами, организацией, методикой, техническим оснащением школьного образования во Франции, Англии, США.

Вернувшись в Россию, Е. Ветнек опубликовал отчет, в котором в сравнительном плане представил положительные и отрицательные стороны организации образования в разных странах, указал, что особенно понравилось лично ему, а что из опыта зарубежных коллег он не стал бы внедрять в российскую школу. По его мнению, Россия на общем фоне выглядела вполне достойно. Однако стоило бы заимствовать из практики французской школы «независимость вознаграждения преподавателей от числа даваемых ими уроков и поощрение научных занятий путем увели-

чения жалованья» (Ветнек 1901, 101). Это позволило бы российским учителям получать достойное их квалификации и усилий жалование на одном месте работы, а не бегать для заработка из одного учебного заведения в другое. Тогда они смогли бы уделять больше внимания своим ученикам.

Стоит упомянуть, что опубликованных отчетов делегации учителей было только два. Вторым был отчет профессора Московского университета Александра Николаевича Шварца (1848–1915) (Шварц 1900, 1–36). То есть, один отчет о выставке был опубликован представителем высшей школы, другой — учителем средней школы. Неизвестно, обсуждался ли среди делегатов съезда вопрос о том, кто именно должен был представить свои впечатления о выставке российскому обществу. Но очевидно, что взять на себя такую обязанность могли те представители педагогического сообщества страны, которые пользовались большим авторитетом у своих коллег.

В Париж Е. Ветнек поехал уже из Одессы, где он работал с 1897 года. Перевод из Ревеля на юг, возможно, был связан с проблемами со здоровьем, нужен был теплый климат. Не исключено, что и здесь помог Г.А. Янчевецкий, поскольку попечителем Одесского учебного округа был тогда его однокашник по Киевскому университету Св. Владимира филолог—классик Хрисанф Петрович Сольский (1838 — после 1906) (Брокгауз и Эфрон 1900, 841; Список 1899, 3).

В 1898–1902 годах Е. Ветнек преподавал древние языки в 4-й мужской гимназии и вне штата немецкий язык в разных частных женских гимназиях Одессы (Список 1899, 75, 176; Список 1900, 189; Список 1901, 83, 206, 217). В Одессе имел место и его первый опыт преподавания педагогики в VII–VIII классах женской гимназии (LNA LVVA. 1632 f. 1. ар. 23251. 1. 1 ор. — 3. 1.). Кроме того, он писал статьи о важности приобщения подростков к искусству (Ветнек 1902, №№ 5–7). В 1902–1904 годах Е. Ветнек был инспектором во 2-й мужской гимназии, то есть следил за поведением учащихся и замещал директора, когда тот отсутствовал (LNA LVVA. 1632 f. 1. ар. 23251. 1. 3. ор.) Эта должность открывала дорогу для повышения по службе.

В 1904 г. Е. Ветнек был назначен директором мужской гимназии в Севастополе. Здесь он пережил неприятные для него моменты. После обнародования Манифеста 17 октября 1905 года в Севастополе прошла многочисленная демонстрация, переросшая в политический митинг и

попытку освободить из тюрьмы политических заключенных. В столкновении с войсками погибло несколько человек. В чрезвычайно накаленной обстановке в городе ученики реального училища решили на следующий день не ходить на занятия и отправиться по другим учебным заведениям «снимать гимназистов», «поднимать народ». Директор и учителя училища предпочли не вмешиваться.

Узнав о планах реалистов, некоторые учителя гимназии предлагали Е. Ветнеку также отменить занятия (Шмидт-Очаковский 2006, 59–60; Чикин 2006, 63). Может быть, директору следовало уступить, но он не согласился, сказав, что события на улице не касаются гимназистов. Кроме того, во избежание возможных эксцессов он попросил полицейское начальство прислать к гимназии наряд. То есть, повел себя «антиреволюционно». Но он чувствовал ответственность за жизни учеников, а в условиях начавшейся «бузы» могли быть и жертвы. Е. Ветнек полагал, что присутствие полиции охладит пыл реалистов и спасет гимназию от погрома.

Однако полиция после расстрела у тюрьмы устранилась от своих обязанностей, наряд не прислали. Утром реалисты и примкнувшие к ним горожане осадили здание гимназии, после получасового штурма выбили дубовые двери, ворвались внутрь и смешались с выскочившими из классов гимназистами.

Не исключено, что об обращении директора в полицию гимназисты узнали от учителя А.Г. Сипягина (1875–1941), будущего депутата Думы, пользовавшегося популярностью среди гимназистов (Боиович 1906, 337). Он наиболее активно выступал против решения Е. Ветнека. В умах возбужденных подростков это известие ассоциировалось с недавним расстрелом демонстрантов. С криками «К Ветнеку! Бей!» они бросились искать директора, которому пришлось ретироваться через окно (Шмидт-Очаковский 2006, 60–62; Чикин 2006, 64).

Участник событий реалист Евгений Шмидт (Евгений Петрович Шмидт, 1889–1951) позже вспоминал, что поскольку «насладиться унижением директора» им не удалось, они всей гурьбой отправились в женскую гимназию призывать гимназисток к забастовке, однако девочки их не поддержали и велели «пойти вон». Бунтари сразу остыли и разошлись. Но из-за «поражения» от гимназисток усилилось их возмущение «иезуитским поведением» директора Е. Ветнека, просившего «присылки войск для избиения гимназистов» (Шмидт-Очаковский 2006, 63). Евгений рас-

сказал об этом отцу, лейтенанту Петру Петровичу Шмидту (1867–1906), который был непререкаемым революционным авторитетом в городе.

В советской историографии создан романтический образ непреклонного и в то же время тонкого и благородного человека лейтенанта Шмидта. На самом деле П. Шмидт был человеком честолюбивым, с большой психикой, державшийся на флоте только благодаря протекции влиятельного дяди (в 38 лет он был все еще лейтенантом). Но при этом он обладал гипертрофированным чувством справедливости и защиты тех, кого считал обиженными и угнетенными, был отличным оратором (Шигин 2001, 232–244). Именно П. Шмидт на заседании городской думы 19 октября потребовал снятия с должности директора Е. Ветнека. Свидетелем обвинения выступил близкий друг П. Шмидта А. Сипягин. Дума единогласно решила ходатайствовать о снятии Е. Ветнека с должности (Шмидт-Очаковский 2006, 63; Чикин 2006, 65–66). Помимо прочего, директора обвинили в нарушении присланной накануне директивы из Петербурга, запрещавшей полиции «входить в учебное заведение». Однако Е. Ветнек просил наряд не в здание гимназии, а к нему, то есть действовал именно в рамках данной директивы, гласившей, что «на улице беспорядки учащихся должны быть подавляемы самым решительным образом административными властями». Кстати, на родительском собрании в гимназии часть родителей заявили, что «прекрасно относятся» к директору (Чикин 2006, 63–64, 66).

Надо ли говорить, что Е. Ветнек тяжело переживал эти события, в корне отличавшиеся от его представлений о гармоничном развитии подростков. Судя по тому, что А. Сипягин вскоре после того был выслан из города по требованию начальства Учебного округа, поведение директора там не сочли неправильным. Более того, гимназию в конце октября преобразовали из шестиклассной в семиклассную и директором назначили все того же Е. Ветнека (LNA LVVA. 1632 f. 1. ар. 23251. l. 3. l.). Но неизвестно, приступил ли он к работе, так как месяц спустя он стал уже директором 2-й мужской гимназии в Кишиневе (LNA LVVA. 1632 f. 1. ар. 23251. l. 3. l.).

В Кишиневе кроме руководства гимназией Е. Ветнек возглавлял педагогический совет в женской гимназии Дадияни (основана княгиней Натальей Дадияни, 1863–1903), а также по поручению руководства Учебного округа разбирался с возникавшими в гимназиях конфликтами из-за недостатков в учебно-воспитательной работе (LNA LVVA. 1632 f. 1. ар. 23251. l. 3 о.р.–4 о.р.). В Кишиневе он познакомился с учительницей Ма-

рией Михайловной Фидлер (Сирбу), с которой обвенчался в Риге в ноябре 1909 года (ЦГА. Ф. 1001. Оп. 80. Д. 322. Л.л. 11,36).

В 1908 году начался последний, яркий период педагогической деятельности Е. Ветнека в России, когда ему на практике удалось хотя бы отчасти реализовать свои идеи о гармонии в воспитании и обучении подростков. 5 июля 1908 года статский советник Е. Ветнек был назначен директором одного из лучших учебных заведений в стране — 1-й мужской гимназии Петербурга. Не исключено, что перевод был связан с назначением на должность попечителя Санкт-Петербургского учебного округа Александра Алексеевича Мусина-Пушкина (1855—1918), возглавлявшего с 1906 года Одесский округ (Мурзанов 2011, 292). Переезжая в Петербург, он и на новом месте был заинтересован в проверенных кадрах. К тому же еще до переезда в Петербург Е. Ветнек начал работать в «комиссии о педагогической подготовке преподавателей среди учебных заведений» при Министерстве народного просвещения, за что в 1908 году получил «искреннюю признательность» от министерства (LNA LVVA. 1632 f. 1. ар. 23251. l. 4 о.р.). Об авторитете Е. Ветнека свидетельствует и тот факт, что в июле 1909 и в июне 1912 г. он возглавлял делегации петербургских учителей на празднования 200-летия Полтавской битвы в Полтаве и 100-летия войны 1812 года в Москве (LNA LVVA. 1632 f. 1. ар. 23251. l. 4 о.р., 5 о.р.).

1-я Петербургская гимназия была наследницей Благородного пансиона, открытого еще в 1817 году. Ее закончили многие известные литераторы, ученые, государственные деятели. Творческий дух, царивший в гимназии, отвечал настроениям нового директора. При нем проводились литературные и музыкальные вечера, начал публиковать свои первые стихи в журнале «Ученик» гимназист Всеволод Рождественский, впоследствии известный русский поэт (Всеволод Александрович Рождественский, 1895—1977). Еженедельный журнал «Ученик», имевший подписчиков и авторов среди учащихся разных регионов страны, с 1910 года издавал и редактировал учитель латинского языка гимназии Василий Янчевецкий (1874/75—1954), старый знакомый Е. Ветнека, сын Г.А. Янчевецкого, будущий известный писатель В. Ян (Разгон 1969). Разумеется, он не мог начать издание журнала без согласия своего директора. В те же годы в гимназии учились будущий композитор Дмитрий Кабалевский (1904—1987), а также сын лидера латышской общины Петербурга Яниса Сандерса (*Jānis Sanders* 1858—1951) Таливалдис (*Talivaldis Sanders* 1896—?). Много позже Т. Сандерс вспоминал, что, хотя Е. Ветнек принял право-

слави³, он никогда не скрывал своего латышского происхождения (Sanders 1958, 3).

В гимназии был организован один из первых в стране скаутских отрядов. Скаутизм в России начал распространяться после выхода в свет в 1908 году книги английского полковника Роберта Бадена-Пауэлла (Robert Baden-Powell, 1857–1941) «*Scouting for boys*», в русском переводе – «Юный разведчик» (Баден-Пауэлл 1910). Первый отряд «юных разведчиков» появился в Царском Селе в 1910 году и в том же году был образован «легион юных разведчиков» в 1-й гимназии. Организатором «легиона» стал В. Янчевецкий. И в этом он также не мог не заручиться согласием директора. В конце 1910 года по приглашению В. Янчевецкого Р. Баден-Пауэлл приезжал в Петербург, знакомился с русским скаутизмом и предложил «разведчикам» принять участие во всемирной скаутской акции «почтения Георгия Победоносца», покровителя скаутизма. 23 апреля 1911 года в день Св. Георгия во дворе гимназии состоялся большой праздник, в котором участвовали «разведчики» из разных учебных заведений Петербурга. После торжественного молебна директор принял церемониальный марш скаутов, а затем выступил перед ними с приветственной речью (*Русские скауты*; Русанов). В скаутизме воспитывалось чувство коллективизма, сочетались принципы физического и умственного развития, столь близкие Е. Ветнеку.

После перевода В. Янчевецкого на другую службу в 1913 году движение «юных разведчиков» в гимназии стало постепенно затухать. Но появились другие проекты: в 1914 году под руководством директора начали строить первый в стране спортивный комплекс с крытым бассейном, который открылся в 1916 году. В 1914 году в гимназии были организованы курсы хорового пения и музыки, а вскоре хор гимназистов уже выступал перед инвалидами войны.

За годы службы Е. Ветнек был награжден орденами Св. Анны 2-ой и 3-ей степеней, Св. Владимира 3-ей и 4-ой степеней, Св. Станислава 2-ой и 3-ей степеней, а также несколькими памятными медалями (LNA LVVA. 1632 f. 1. apr. 23251. l. 1 o.p.). В 1915 году его наградили «светло-бронзовой медалью на ленте Белого Орла» за «особо полезную деятельность» по спортивной подготовке «допризывников» (LNA LVVA. 1632 f. 1. apr. 23251.

³ Т. Сандерс ошибался: в документах за разные годы указывается лютеранское вероисповедание Е. Ветнека (ЦГА. Ф. 1001. Оп. 80. Д. 322. Л. 1об., 11об.)

1. 5 ор. — 6 ор.). Еще до войны в 1913 году Е. Ветнек получил чин действительного статского советника, стал первым учителем-латышом в чине наследственного дворянина (LNA LVVA. 1632 f. 1. apr. 23251. 1.5 ор.; *Первая Санкт-Петербургская гимназия*).

С лета 1915 года часть помещений гимназии была отдана под лазарет, а во время революции там располагались вооруженные отряды и лазареты Красной Армии. В оставшихся помещениях гимназистам приходилось заниматься в две смены. Это осложняло учебу и внеклассные занятия. Все же в гимназии старались поддерживать нормальный учебный процесс. Последний выпуск гимназистов состоялся весной 1918 года.

Осенью 1918 года в связи со школьной реформой гимназия была преобразована в трудовую школу. Кто-то из учителей остался работать. Но Е. Ветнека среди них не было. То ли новоявленный потомственный дворянин не вписывался в представления большевистской власти о со-

ветском учителе, то ли сам он, уже получив однажды «прививку» от революции в школе, решил, что ему там делать нечего. В 1918–1921 гг. Е. Ветнек заведовал отделом статистики в Петроградском управлении Государственных предприятий бумажной промышленности и преподавал на общеобразовательных курсах при Доме культуры (ЦГА. Ф. 1001. Оп. 80. Д. 322. Л. 13, 23об). На родине, в Латвии, возникало самостоятельное государство. Нужны были опытные кадры. 15 сентября 1921 года Е. Ветнек подал заявление о вступлении в латвийское гражданство и возвращении вместе с супругой в Латвию (ЦГА. Ф. 1001. Оп. 80. Д. 322. Лл. 1, 6, 7, 16, 18). Снова став Эйженсом

Рис. 1. Удостоверение об оптировании супругами Ветнеками латвийского гражданства.

ЦГА. Ф. 1001. Оп. 80. Д. 322. Л. 17.

Виетниексом, принеся с собой огромный опыт педагогической работы, он вернулся домой, где его уже ждали⁴.

Список источников и литературы

Центральный Государственный архив Санкт-Петербурга (ЦГА). Ф.1001. (Дела Исполнительного комитета Петроградской губернии), Оп.80. Д. 322 (Дело об оптации латвийского гражданства Евгения Ивановича Ветнека)⁵.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA). 1632. f. (Izglītības ministrija), 1. apr., 23251. l. (Eižens Viētnieks)⁶.

Баден-Пауэлл Р. (1910). *Юный разведчик*. СПб. 384 с.

Бартеле Т. (2015) Рижская Александровская гимназия (1868–1914) – ответ на вызовы времени. В кн.: *Россия и Балтия в потоке истории. 2-я половина XIX – 1-я половина XX в.* Москва. С. 7–36.

Бауэр Г.Ф. (1910) *Старейшая гимназия в России. Очерки из прошлого ревельской гимназии Николая I*. Ревель. 59 с.

Боиович М.М. (1906) *Члены Государственной думы (Портреты и биографии). Первый созыв*. Москва. 508 с.

Брокгауз и Эфрон (1900) Сольский, Хрисанф Петрович. В кн.: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. XXX^a. СПб. С. 841.

Брокгауз и Эфрон (1904) Янчевецкий, Григорий Андреевич. В кн.: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. XLI^a. СПб. С.690.

Ветнек Е.И. (1892) *Значение музыки в древнегреческом воспитании. Лекция, прочитанная в Ревельском русском общественном собрании 15 марта 1892*. Ревель. 10 с.

Ветнек Е.И. (1897). *Краткий очерк мифологии греков и римлян*. Ревель. 116 с.

Ветнек Е.И., сост. (1898) *Указатель алфавитный и систематический (авторов и статей) за 1888–1897 к журналам «Гимназия» и «Педагогический еженедельник» издания Г. Янчевецкого*. Ревель. 63 с.

Ветнек Е.И. (1900) *Краткий очерк мифологии греков и римлян. 2-е изд. Санкт-Петербург*. 141 с.

⁴ Судя по документам, Ветнеки должны были ехать в Латвию 22.09.1922 (ЦГА. Ф. 1001. Оп. 80. Д. 322. Л. 3), а назначен и.о. руководителя педагогической школы в Даугавпилсе он был уже в августе. Но, возможно, они сумели уехать раньше.

⁵ Благодарю коллег Талиса Пумпуриныша и Хенрихса Сомса за указание на данные архивные материалы.

⁶ Благодарю коллегу Эрикса Екабсонса за знакомство с данными документами.

Ветнек Е.И. (1901) *Французская, американская и русская средние школы на Парижской всемирной выставке 1900 года. Отчет о командировке на выставку учителя одесской 4-й гимназии*. Одесса. 104 с.

Ветнек Е.И. (1902) Искусство в школе. *Циркуляр по Одесскому учебному округу*. № 5—7.

Журавский Г. Е. (1963) *Очерки по истории античной педагогики*. Под ред. и со вступит. стат. И. Ф. Сладковского; 2-е изд. Москва. 509 с.

Каргапольцев С. М. (1997) *Теория и практика гуманизации личности младшего школьника в процессе музыкального восприятия*. Диссертация на соискание степени доктора педагогических наук. Москва. 411 с.

Милевский О. (1893) *Двадцатипятилетие Рижской Александровской гимназии. Исторический очерк состояния с 1886 по 1893 год*. Рига. 165 с.

Мурзанов Н. А. (2011) *Словарь русских сенаторов. 1711—1917. Материалы для биографий*. СПб. 736 с.

Первая Санкт-Петербургская классическая гимназия. dic.academic.ru>dic.nsf/guwiki/1848122 (просмотр 02.02.2016).

Разгон Л. Э. (1969) *В. Ян: критико—биографический очерк*. Москва. 184 с.

Розанов В.В. (1999) *Во дворе язычников. Собрание сочинений. / Под общей редакцией А.Н. Николюкина*. Москва. 464 с.

Русанов А. *Георгиевские парады русских скаутов*. <http://alexrusan.livejournal.com/tag/>(просмотр 03.02.2016)

Русские скауты — воспоминания Старшего Русского Скаута Олега И. Пантюхова. <http://www.scouts.ru/library/13361> (просмотр 05.02.2016)

Синягин Александр Григорьевич. <http://www.tez-rus.net/ViewGood31462.html> (просмотр 05.02.2016).

Список (1899): Список лиц, служащих в Одесском учебном округе на 1898/9 учебный год. Ч. 1. Одесса. 210 с.

Список (1900): Список лиц, служащих в Одесском учебном округе на 1899/1900 учебный год. Ч. 1. Одесса. 209 с.

Список (1901): Список лиц, служащих в Одесском учебном округе на 1900/01 учебный год. Ч. 1. Одесса. 228 с.

Чикин А.М. (2006) *Севастопольское противостояние. Год 1905-й*. Севастополь. 125 с.

Шварц А.Н. (1900) Отчет о командировке на Всемирную выставку в мае и июне 1900 года. *Журнал Министерства народного просвещения*. Ч. 332 (ноябрь): Неофиц. часть, Отд. IV.

Шигин В. (2001) Неизвестный лейтенант Шмидт. *Наш современник*. № 10. С. 232–244.

Шмидт-Очаковский Е.П. (2006) *Лейтенант Шмидт (Красный адмирал). Воспоминания сына*. Одесса. 308 с.

Biogrāfiskas ziņas par mācību iestādes direktoriem un rektoriem (1996). *No pedagoģiskās skola slīdz universitātei*. Daugavpils. 111.–117.lpp.

Miertiesnesis Ducmans (1923) Latgales apgabaltiesas Daugavpils apr. 1. iec. Miertiesnesis. *Valdības Vēstnesis* № 162, 30. jūlijs.

Sanders T. (1958) Pagātnes lapaspuses šķirstot. 1905–1911 gadi. *Latvija Amerikā*. № 74, 13. sept.

Jevgenija Nazarova

Ейзенс Виетниекс: эпизоды из жизни учителя в России

Atslēgas vārdi: Ейзенс Виетниекс, Јевгеијс Ветнекс, Григоријс Јанчевецкис, Крјеву филолoгјјас институтс Лејпцјгā, Василијс Јанчевецкис, скаути Крјевјā, Санкт-петербургас 1. вјрјешу гјмнāзјја

Kopsavilkums

Šis raksts ir pirmais plašais пētјјums par talantјгā latviešu skolotāја Ејзена Виетниека (Крјевјā pazјstams kā Јевгеијс Ветнекс) dzјvi un pedagoгјisko darbību Крјевјā. 1922.–1923. gadā вијš бја Даугавпилс Skolotāју semināra pirmais direktors, pirms tam nodzјвоја ilgu un раžјгу dzјvi Крјевјā, ir beidzis Aleksandra гјмнāзјју Rјгā un prestižo Leјpcigas universitātes Крјеву филолoгјјас институтu, kur ieguva klasisko valodu skolotāја specialitāti. Atgriežoties Крјевјā, nostrādāја vairāk nekā 25 gadus даžādās гјмнāзјјās Rēvelē, Odesā, Sevastopolē, Kišiņevā un Sanktpēterburgā. 1900. gadā Крјевјас delegācijas sastāvā piedalјās Pasaules изstādē Parјzē, kur apmeklēja starptautiskos skolotāју seminārus. Vēlāk rakstјја par saviem iespaidiem, uzsverot, ka крјеву skola изskatјјās ne sliktāk par Eiropas valstu un ASV skolām. 1905. gada revolūcijas laikā Sevastopolē revolucionārā pilsētas Dome E. Viетnieku atbrјвоја no direktora amata, un вијš бја spiests pamest pilsētu. E. Viетnieka karјeras virsotne Крјевјā бја direktora darbs 1. Sanktpēterбургас вјрјешу гјмнāзјјā, kas бја viena no labākajām mācību иestādēm valstī. Tur вијš kļuva par vienu no скаутu kustības иесācējiem Крјевјā, узrakstјја vairākas grāmatas par antiko mitoloгјју, kurās skaidroја saikni starp mјtiem un dabas parādībām, kā arī attistјја humānās изglјtības ideју, kurai jāapvieno zinātņu studijas ar mūzikas un fizisko attistību. E. Viетnieks бја pirmais latviešu skolotāјs

Krievijas impērijā, kurš dienesta karjerā sasniedza amatu, kas deva tiesības uz mantojamo muižniecību. Pēc lielinieku nākšanas pie varas un izglītības sistēmas reorganizācijas E. Vietnieks atgriezās Latvijā.

Evgeniya Nazarova

Eižens Vietnieks: Some Eposides from the Life of a Teacher in Russia

Key words: Eižens Vietnieks, Evgeniy Vetnek, Grigoriy Yanchevetskiy, Russian Philological institute in Leipzig, Vasilij Yanchevetskiy, scouts in Russia, the first St.-Petersburg male gymnasia

Summary

This paper is the first detailed study of the life and pedagogical activity of a talented and creative thinking ethnic Latvian teacher Eižens Vietnieks known in Russia as Evgeniy Vetnek. In 1922–1923 he was the first director of the Teacher seminary in Daugavpils. But earlier he had a long and fruitful life in Russia. He had graduated from Riga Russian Alexander gymnasia and the prestigious Russian Philological Institute of Leipzig University, where he had got the profession of the teacher of classical languages. Having returned to Russia he worked more than 25 years in different gymnasium in Revel (Tallinn), Odessa, Chisinau, and St.Petersburg. In 1900 he was a member of the Russian delegation at the World exhibition in Paris where he took part in several international teachers' seminars. Later on, he wrote about his impressions of those meetings, stressing that the Russian school looked no worse than schools in European countries and the USA.

In 1905 Vietnieks experienced a few unpleasant moments during the revolution in Sevastopol, as he did not agree to indulge the so-called “revolutionary” actions of teenagers who had occupied the building of the gymnasia and disrupt classes. As a result, the revolutionary city Duma (Council) removed Vietnieks from the position of Director. He had to leave Sevastopol.

As the peak of his career was the work as a director in the first St.Petersburg gymnasia (1908–1918), which was one of the best schools in the Russian Empire. He was connected with the organizing of the scout movement in Russia.

The most part of his life Vietnieks was connected with the father (Grigory) and son (Vasily) Yanchevetsky, who were teachers of classic languages and public figures. Grigory was his teacher, who influenced Vietnieks' choice of profession and helped Vietnieks at the beginning of his teacher's career.

Vasily (later known as a writer V. Yan) was his friend and colleague in St.Petersburg.

Vietnieks was also the author of several books on the antique mythology where he explained the connection between myths and the phenomenon of nature and also developed the idea of the humanistic education of teenagers when study of sciences should be combined with study of music and their physical development.

Vietnieks was the first ethnic Latvian teacher who had received the rank of the actual State Counsellor and became a hereditary nobleman. After the October revolution in Russia and reorganization of the education system he returned to Latvia, where he could use his enormous pedagogical experience.

Zane Nemme

Zemnieku sadzīves atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19. gadsimta sākums, Rīgas apriņķis¹

Atslēgas vārdi: Oto Hūns, Rīgas apriņķis, zemnieku dzīves apstākļi, 19. gadsimts, rija

Pētot 19. gadsimta Lielvārdes novada vēsturi, rodas jautājums: vai tā laika notikumi ir kas īpašs vai tomēr līdzīga situācija bija arī citur? Šajā rakstā tiek runāts par zemnieku sadzīves apstākļiem Rīgas apriņķī 19. gadsimta sākumā, kādus tos atspoguļoja baltvācu ārsts un novadpētnieks Oto Hūns (*Otto von Huhn*, 1764–1832).

Izmantotais avots ir “Rīgas apriņķa draudžu topogrāfiski statistiskais apraksts” (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13 l.). Datējums ziņām, kas atrodas šajā lietā, ir dažāds – no 18. gadsimta pēdējās piecgades līdz 19. gadsimta 20. gadiem. O. Hūns šajos aprakstos nenorāda avotu; dati, visticamāk, gūti Vidzemes guberņas arhīvā, kā arī, izmantojot gadījumu, kad varas iestādes izsūtīja kārtējos cirkulārus, O. Hūns tiem pievienoja 13 savus jautājumus (Jakovļeva 2015, 48).

Rakstā aplūkota topogrāfiski statistiskā apraksta sadaļa, kurā tiek skatīti jautājumi par zemnieku dzīvokļiem², paražām un tradīcijām. Ziņu apjoms sadaļā ir atšķirīgs: no viena teikuma līdz pat plašam aprakstam lappuses garumā.

Kopējā draudžu raksturojumā O. Hūns min, ka lielākā daļa latviešu, Rīgas apriņķa pamatiedzīvotāju, dzīvoja dūmistabās, tikai dažiem bija mājas ar skursteņiem.

Pirmais aspekts ir dzīvesvietas raksturojums kategorijās: labs, viduvējs / parasts, slikts (1. att.). Kā slikti dzīves apstākļi definēti gadījumos, kad O. Hūns rakstījis, ka dzīvokļi lielākoties ir slikti vai ļoti slikti, kā tas ir bijis Daugavgrīvas un Nītaures draudzēs, vai ir norādīts, ka zemnieki dzīvoja kuļamrijas telpā, kā tas bijis Suntažā un Jaunpils draudzēs. Par draudzēm ar viduvējiem dzīves apstākļiem nosauktas tās draudzes, kurās dzīvokļus O. Hūns

¹ Pētījums top ar Latvijas Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu.

² O. Hūns vienmēr kā pirmo lieto definējumu *Wohnung* ‘dzīvoklis’. Ja seko apraksts, tad parādās citi jēdzieni – *Wohnstube* ‘dzīvojamā istaba’, *Wohnhaus* ‘dzīvojamā ēkā’, *Zimmer* ‘istaba’, *Kammer* ‘kamera, kambaris’.

apzīmējis ar vārdu “parasti” vai “ne vienmēr labi” – Ādažu, Salaspils / Ikšķiles, Madlienas un Jaunpils³ draudzēs, vai arī O. Hūns rakstījis, ka zemnieki rijām cēlušī piebūves, kurās tad arī dzīvoja, – Siguldas, Krimuldas, Turaidas un Mālpils draudzēs. Kā labi dzīves apstākļi definēti gadījumos, kad O. Hūns dzīvokļus raksturojis kā labus, lielākoties labus vai priekšzīmīgus, siltus, kā tas bija Slokas, Doles, Ropažu / Allažu, Lielvārdes / Jumpravas, Aizkraukles, Kokneses, Katlakalna un Piņķu draudzēs. Par Krimuldas draudzi ir teikts, ka daļā muižu, īpaši tuvāk jūras malai, ir atsevišķas dzīvojamās ēkas, kas raksturotas kā ērtas, tāpēc Krimuldas draudze ir atzīmēta abās ailes.

Draudze	Labi	Viduvēji	Slikti
Sloka	lielākoties labi		
Daugavgrīva			lielākoties slikti
Sala	labi		
Ādaži	ne vienmēr labi		
Dole	lielākoties jauni un labi būvēti		
Salaspils / Ikšķile		parasti	
Ropaži / Allaži	lielākoties priekšzīmīgi		
Suntaži		dzīvoja rijās	
Mālpils	pielāgotas		
Sigulda	dzīvo rijas piebūvēs		
Krimulda	ir atsevišķas dzīvojamās ēkas	dzīvo rijas piebūvēs	
Turaida	dzīvo rijas piebūvēs		
Madliena		parasti	
Jaunpils		dzīvo rijās	
Aizkraukle	lielākoties labi		
Lielvārde	labas un siltas		
Koknese	labi mājokļi		
Nītaure		ļoti slikti	
Katlakalna	ļoti labi		
Piņķi	ļoti labi		

1. att. Oto Hūna dotais raksturojums sagrupēts kategorijās: labs, viduvējs / parasts, slikts (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13 l.)

³ Zaubes apkārtnē.

Runājot par Daugavgrīvas draudzi, ir tikai viens teikums: “lielākoties slikti”. Par Jaunpils draudzi ir gan norādīts, ka dzīvokļi bija parasti, bet tikai dažiem saimniekiem blakus rijai ir bijis piebūvēts “viens silts kambaris”. Par dzīvokļiem Suntažu un Nītaures draudzēs ir nedaudz plašāki apraksti. Abās draudzēs ir norādīts, ka zemnieki dzīvoja rijās, kas kalpoja gan kā labības kalts, gan kā dzīvoklis. Rijas sienās tikušas ierīkotas vairākas četrstūrainas lūkas ar aizbīdņiem – dūmu izvadīšanai no telpas rijas krāsns kurināšanas laikā. Tāpat norādīts, ka tikai dažiem turīgākajiem ir piebūves pie rijas, kas kalpo dzīvošanai. Tās bijušas nelielas telpas ar maziem stikla logiem. Šīs telpas sildīja rijas krāsns viena siena, taču arī šī telpa krāsns kurināšanas laikā bijusi pilna ar dūmiem. Tāpat abos gadījumos tiek norādīts, ka dzīves apstākļi nelabvēlīgi ietekmējuši iedzīvotāju veselību. Attiecībā uz Nītaures draudzi ir teikts, ka esošajā situācijā uzlabojumi nav iespējami un vienīgais, kas būtu darāms, celt jaunas ēkas, bet, ņemot vērā zemnieku mantisko stāvokli, tas diez vai būtu īstenojams. Situācija Suntažu draudzē laikam ir bijusi labāka, jo te O. Hūns iesaka rijas krāsniem uzbūvēt skursteņus un iebūvēt stikla logus.

Par “parastiem” (*gewöhnlichen*) O. Hūns sauc tādus dzīvokļus, kas veidoti kā piebūve rijai. Dzīvojamā piebūve lielākoties sastāvēja no vienas istabas ar 2 līdz 3 stikla logiem, dažreiz bijis arī vēl viens vai divi atsevišķi kambari, kuru funkcija sīkāk netiek norādīta. Plašāki apraksti par šīm piebūvē un dzīves apstākļiem tajās ir pie Mālpils un Krimuldas draudzes. Mālpils draudzes zemnieku dzīvokļu aprakstos teikts, ka dzīvesvietas ir iekārtas bez lielām izmaksām, pašiem zemniekiem izmantojot vien cirvi un urbi, retumis kādu pacēlāju. Kā galvenie zemnieku būvmateriāli minēti koks, laukakmens, māls un salmi. Pie Krimuldas draudzes zemnieku dzīvokļu aprakstiem minēts, ka zemniekiem, ceļot klētis, kūtis un mazās blakus ēkas, vairāk vajadzētu izmantot mālu un ka dzīvokļi ir labāki mežiem bagātākos apvidos. Savukārt pie Ādažu draudzes norādīts, ka tieši kokmateriālu un citu būvmateriālu trūkuma dēļ lauku ļaužu dzīves apstākļi ne vienmēr ir labi.

Lai gan O. Hūns norādīja uz dūmu kaitīgo ietekmi, Mālpils draudzes aprakstā lasāms, ka rudenī un ziemā, kad zemnieki atgriezās no meža vai lauka izmirkuši un nosaluši, rijās bijis ļoti patikami silts, un mājokļu augstie griesti pasargāja to iemītņiekus epidēmiju gadījumos. Riju augsto griestu dēļ telpās bija vairāk gaisa, tās tika regulāri vēdinātas.

Siguldas draudzē zemnieku dzīvokļiem, kas bija ierīkoti riju piebūvēs, tika iekārtoti atsevišķi kamīni vai māla krāsnis, kas bija savienotas ar rijas

krāsni. Tika norādīts, ka Siguldas draudzē ēkas bija labi būvētas un tām bijuši labi skursteņi.

Aprakstos par šajā grupā apvienotajām draudzēm parasti ir piebildes, ka dažiem turīgākajiem atstatus no rijas bijusi arī dzīvojamā istaba-māja ar stikla logiem. Dažas no šīm ēkām – Salaspils / Ikšķiles, Turaidas, Madlienas, Krimuldas un Mālpils draudzēs – bijušas ar skursteni. Arī šajā jautājumā ziņas par Mālpils draudzi ir pilnīgākas. Te tiek sniegts ieskats, kādas izskatījās atsevišķi stāvošās dzīvojamās ēkas – ar stikla logiem, vienu dzīvojamo istabu, diviem mazākiem kambariem, priekšnamu un mazu virtuvi bez skursteņa. Šādas ēkas tika uzskatītas par zināmas turības rādītāju, un atzīts, ka tās bija tīrākas par riju. O. Hūns norāda, ka gaiss rijās bija svaigāks par zemajiem jumtiem apjuntajās istabās.

Krimuldas draudzes zemnieku dzīvokļu aprakstā minēts, ka pārsvarā zemnieki dzīvoja riju piebūvēs, bet piejūras zemniekiem bija mazas rijas un ērtas dzīvojamās mājas ar krāsni, kas tika kurināta no ārpuses. Kā mīnuss tiek minēts, ka šādās telpās mitrās zemnieku drēbes slikti žūst.

Lai uzlabotu zemnieku dzīves apstākļus šajās draudzēs, galvenais ieteikums ir uzmūrēt skursteņus gan rijas, gan dzīvojamo māju krāsnīm un riju piebūvēs ierīkot stikla logus. Šie padomi bija vēlējuma izteiksmē un pamatoti ar Ķeizara gribu vai norādījumiem. Vienīgi Madlienas draudzē (Zādzenes muižā) zemniekiem, pamatojoties uz Ķeizara gribu, ir likts uzbūvēt dažas ēkas ar skursteni un stikla logiem. Ar “Ķeizara gribu”, visticamāk, domāts 19. gadsimta sākuma cara valdības lēmums, uz kura pamata Vidzemes guberņas valde 1816. gadā izdeva patentu par zemnieku mājokļu uzlabošanu (Cimermanis 1969, 60).

Runājot par zemnieku dzīvokļiem Slokas, Doles, Kokneses, Katlakalna un Aizkraukles draudzēs, O. Hūns ir kodolīgs – dzīvokļi lielākoties labi un jauni (*gut* un *neu*). Vien piebilsts, ka Aizkrauklē dzīvokļi bija bez skursteņa, kā tas pie zemniekiem pieņemts; savukārt Koknesē zemnieki bija lielākoties pārtikuši un tikai nabadzīgie dzīvoja dūmistabās. Šis apgalvojums varētu liecināt par to, ka Koknesē skursteņi bija vairāk izplatīti nekā citās draudzēs. Katlakalna draudzē lielākā daļa zemnieku mita dzīvojamās mājās ar plašu istabu un diviem kambariem.

Nedaudz plašāki apraksti ir par Lielvārdes / Jumpravas, Piņķu un Ropažu / Allažu draudzēm. Par zemnieku dzīvokļiem Lielvārdes / Jumpravas draudzē lasāms, ka lielākā daļā saimniecību ir bijušas atsevišķas dzīvojamās ēkas ar divām istabām, kurās dzīvoja saimnieks, viņa ģimene un saime. Latvieši mīlē-

juši plašas un tīras telpas. Kopumā Lielvārdes / Jumpravas draudzē valdījusi lielāka tīrība nekā citur.⁴

Piņķu draudzes aprakstā minēts, ka dzīvojamā mājā bijusi plaša četrstūra istaba ar 3–4 logiem, vaļēja (bez durvīm) guļamkambars un aukstā kambars. Krāsns tika kurināts no ārpusē. Ļoti interesants ir teksts, kas ieskicē dzīvojamās istabas izskatu: “[...] skatu dūmi ziemas laikā istabas dara melnas, tāpēc pavasarī ar zilo mālu vai balto kaļķi istabas tiek balsinātas. [...] Logu rāmji, durvis un slēgi tiek nokrāsoti krāsaini.” O. Hūns min, ka 2 pēdas (ap 60 cm) zem jumta pie sienas bijis piestiprināts plaukts, kas rotāts ar ažuņu listi (dekoratīvu margu) vai tapetes malu. Uz šī plaukta stāvēja fajansa un alvas šķīvji un citas tamlīdzīgas lietas. Siena gar galdu parasti bija nolīmēta ar tapetēm. Daudziem zemniekiem bijuši sienas pulksteņi ar kasti, kabatas pulksteņi, spoguļi, sofas un podiņu krāsns. Pie sienām karājās bildes, anekdošu lapas, sludinājumi un tamlīdzīgas lietas. Svinīgos gadījumos vasarā logi tika aplīmēti ar ziediem un lapām, šķērsbaļķu šķirbās tika likti zaļi pušķi, grīda nobārstīta ar baltām smiltīm un sakapātām skujām, gultas apkļātas ar pašaustām svītīnām segām. Konkrētajā aprakstā, protams, ir jūtama Rīgas tuvuma ietekme.

Par dzīvokļiem Ropažu / Allažu draudzē O. Hūns min, ka tie bijuši labākie laukos⁵ un dzīvojamām mājām lielākoties bijuši skursteņi. Tiek pat minēts, ka vairākas ēkas nodegušas, jo skursteņi bijuši nekvalitatīvi uzmūrēti vai arī neatbilstoši kopti. Daudzi zemnieki sākotnēji savas mājas ar logiem būvējuši kā rijas piebūves, vēlāk tās ar krievu amatnieku palīdzību ir “ievilkas dzīvojamajā mājā”. Tas darīts koku taupīšanas nolūkos vai arī tāpēc, ka iepriekšējās ēkas nodegušas minēto iemeslu dēļ.

Tāpat šajā draudzē aprakstu sadaļā tiek runāts par tikumiem un tradīcijām un vairākkārt norādīts uz Rīgas kaitīgo ietekmi uz zemnieku paradumiem un raksturu – Salaspils / Ikšķiles un Ropažu / Allažu draudzēs. Pilsētas tuvums “pavedinājis” zemniekus uz dažādiem izdevumiem. Piemēram, Ropažu / Allažu draudzes zemnieku sievas nēsājušas zīda apģērbus, dažām saimniecēm pat bijuši 2 vai 3 šādi apģērbi, saimnieki staigāja zābakos, tikai retais vairs nēsājis pastalas. Tāpat tiek norādīts, ka zemnieki kafiju dzēra gandrīz

⁴ No avota nav iespējams pateikt, cik plašu teritoriju ar jēdzienu *citur* saprot O. Hūns. Ņemot vērā O. Hūna biogrāfiju, tas var būt gan Rīgas apriņķis, gan visa Vidzeme vai arī Krievijas impērijas Eiropas daļa. Tāpat nav iespējams pateikt, vai šis ir paša Hūna pieredzē balstīts apgalvojums vai arī aizgūts no iesūtītā materiāla.

⁵ Iespējams, šajā gadījumā O. Hūns ir domājis Rīgas apriņķa lauku draudzes pretstatā pilsētas draudzēm. Bet tajā pašā laikā O. Hūns varēja veikt salīdzinājumus Vidzemes mērogā, kā viņš to ir darījis Suntažu draudzes aprakstā.

katru dienu un ļoti bieži dārgus dzērienus. Kāzās un kristībās bieži galdā bijis vīns, kafija un cepums (kūka) no baltiem miltiem. Zemnieki varējuši atļauties pasūtīt muzikantus no Rīgas. Savukārt Piņķu draudzes aprakstā teikts, ka vīrieši valkāja zābakus un svētku reizēs pirktu apģērbu, bet sievas apģērbā sāk līdzināties vācietēm. Savukārt Mālpils draudzes aprakstā, runājot par apģērbu, minēts, ka latvieši tērpušies ļoti vienkārši un nacionāli un tikai 19. gadsimtā pamazām uzdrikslējušies līdzināties vāciešiem.

O. Hūns latviešiem pārmeta māņticību, norādot uz pieķeršanos savu priekšteču paražām, vecām aušībām un aizspriedumiem. Piemēram, Mālpils zemnieki ticējuši buršanai un ļāvuši dārzus un labības laukus žurkām, pelēm, kurmjiem un kāpuriem izpostīt, nekā izmantojuši prātīgus līdzekļus lauku aizsardzībai. Siguldā zemnieki bērēs likuši uz krusta dažas kapeikas, lai mironis pēc bērēm nerādītos un nebiedētu dzīvos. Piņķu draudzes aprakstā minēts, ka, lai jaundzimušo līdz kristībām pasargātu no ļaunā gara, zem viņa spilvena lika sāls maisiņu, maizi, sīpolu un *velna netīrumus / mēslus*; pat katoļu mācītāji dodot iesvētītas zālītes kā aizsardzību pret slimībām. Vēl tiek minētas dažas paražas un ticējumi: Jāņu dienā rotāt govīm ragus, durvis aplikt ar meijām, Miķeļdienā nedrīkst kult, piektdienās – vērpt.

Visinteresantākais ir Turaidas zemnieku māņticības pamatojums. O. Hūns atsaucas uz 12. gadsimta vēsturi – mūka Dītriha piedzīvojumiem pie Turaidas līviem un igauņiem. Gan līvi, gan igauņi ir gribējuši Dītrihi nogalināt, Turaidā ziedot viņu dieviem, bet igauņu zemēs – sodīt par saules aptumsumu.⁶ Igauņi apsūdzējuši Dītrihi saules apēšanā. Vēl O. Hūna dzīves laikā saules aptumsumu latvieši sauca par saules mocīšanu.

O. Hūns bija norūpējies arī par latviešu tikumību – par to, ka meitas un puīši guļ viens otram blakus, ka līgava uzreiz pēc saderināšanās guļ pie līgavaiņa. Tiek norādīts, ka kaut kas beidzot ir jādara, lai vīriešiem un sievietēm būtu atdalītas guļamvietas.

Nobeigumā O. Hūna atziņa par Suntažu draudzes zemniekiem: “Būtu zemnieki turīgāki un labāk izglītoti, viņi dzīvotu tīrīgāk, kā tas ir pierādījies daudz kur Vidzemē.”

Aprakstā par zemnieku dzīvokļiem, paražām un tikumiem O. Hūns visplašāk aplūkojis zemnieku dzīvokļu kvalitāti. Laika griežos iezīmējās dalījums trīs dzīvokļu veidos: kuļamā rija, rijas piebūve un atsevišķa dzīvojamā māja.

⁶ Notikums ir aprakstīts arī Indriķa hronikā (1. dziedājuma 10. pants) ar dažām nelielām atšķirīgām niansēm. Ņemot vērā atšķirības, visticamāk, O. Hūna avots par šiem notikumiem nav bijusi Indriķa hronika.

Kā vissliktākie dzīvokļi tiek norādītas kuļamās rijas. Aprakstot zemnieku dzīvi rijas piebūvēs un atsevišķās dzīvojamās ēkās, O. Hūns min gan vienas, gan otras dzīvesvietas plusus un mīnus. Pie rijas piebūves plusiem tiek minēts, ka dūmistabas krāsns kurināšanas īpatnību dēļ tikušas labāk vēdinātas, tāpēc tajās bijis svaigāks gaiss, kas bija būtiski epidēmiju laikā. Turklāt šādos dzīvokļos zemnieku drēbes labāk žuva. Kā mīnuss uzvērts, ka bezskursteņa rijas piebūves kurināšanas laikā, kas ilga vairākas stundas, nebija izmantojamas un ka tie zemnieki, kuri dzīvoja šādos dzīvokļos, biežāk sirga ar acu slimībām. Dzīves apstākļus atsevišķā dzīvojamā ēkā O. Hūns atzina par labiem, vien norādot uz to, ka gaiss šajās ēkās ar zemiem jumtiem bieži bija sasmacis. No dotajiem aprakstiem nav iespējams noteikt autora viedokli par to, kura dzīvesvieta būtu vairāk piemērota dzīvošanai. Kā absolūta nepieciešamība dzīves apstākļu uzlabošanai minēti skurstenis un stikla logi.

Jākonstatē, ka O. Hūns nav precīzi norādījis izmantoto faktu izcelsmi. Tāpat jāapzinās, ka zemnieku dzīvokļi tika vērtēti pēc 19. gadsimta sākumā valdošajiem pieņēmumiem par to, kādai ir jābūt zemnieka dzīvesvietai. Tekstā jūtama noraidošā attieksme pret latviešu tiekšanos pēc dažādām precēm: zābakiem, zīda drēbēm, kafijas, baltiem miltiem, vīna u. c.

Runājot par tīrību, norādīts, ka telpas, kas tiek kurinātas ar krāsnīm bez skursteņiem, nav iespējams uzturēt tīras. Viegļāk tas ir izdarāms, ja krāsns kurināma no ārpuses. Lielvārdes / Jumpravas draudzes aprakstā minēts, ka latviešiem ir raksturīga tīrība. Savukārt Suntažu draudzes aprakstā teikts, ka tīrība ir saistīta ar turību un izglītību. Dzīves apstākļi Rīgas apriņķī ir bijuši labi vai apmierinoši, vērtējot pēc tālaika kritērijiem. Negatīvs dzīvesvietas vērtējums ir četrām draudzēm no divdesmit. Tiek norādīts uz to, ka ir jāatdala vīriešu un sieviešu guļvietas. Negatīvi O. Hūns vērtē zemnieku vidū izplatīto māņticību, kā arī min dažus izplatītākos ticējumus un paražas.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 6810. f. (O. Hūna arhīvs), 1. apr., 13. l. (Rīgas apriņķa draudžu apraksti).

Cimermanis, S. (1969) *Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Celtnes un to iekārtas*. Rīga: Zinātne. 151. lpp.

Jakovļeva, M. (2015) Rīgas ārsts Oto Hūns (1764–1832) un viņa fonds Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Grām.: *Rīga un rīdzinieki arhīva dokumentos (Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi I)*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs. 38.–63. lpp.

Zane Nemme

**The Reflection of Farmers' Living Conditions in Otto Hunn's
Archival Documents at the Beginning of the 19th Century in Riga District**

Key words: Otto Huns, Riga district, farmers' living conditions, 19th century, barn

Summary

O. Hunn outlines different aspects in his description of dwellings, customs, and virtues of peasants: 1) the quality of dwellings and improvement recommendations, 2) the cleanness of dwellings, 3) superstitions, 4) virtue.

The greatest attention has been paid to the quality of peasants' dwellings. There are three kinds of dwellings which are closely connected with the quality of life: 1) threshing barn, 2) extension of the threshing barn, 3) private dwelling house.

Threshing barns are described as the worst dwellings. Both of the other types of dwelling have their pros and cons. Extensions of the threshing barns are ventilated more often due to the specific character of the stove, thus it has fresher air which is essential during the epidemics. Besides, peasants have the opportunity to dry their clothes. One of the negative aspects is the limited access to the dwelling during those several hours when wood is burned in the chimneyless stove. Peasants living in such conditions suffer from eye diseases more often. As concerns the private dwelling houses, the only negative aspect is that the air in these low roof houses is frequently stale. Descriptions do not present the personal opinion of the author regarding which of the dwellings is the most suitable for peasants. Chimney and glass windows are mentioned as a necessity to improve the quality of life.

O. Hunn has not specified the exact source of data on the quality of life in Riga district. Besides, peasants' dwellings are assessed according to the early 19th century presumptions of what the peasant dwelling should be like. Although O. Hunn was a progressively thinking doctor and a researcher of local history, one can feel his negative attitude towards the aspiration of Latvians for luxury goods – leather boots, silk clothes, coffee, white flour, and wine.

Regarding the cleanness of the dwellings, O. Hunn has pointed out that it is impossible to maintain cleanness in premises that are heated with stoves but have no chimneys. It is easier when the stove is stoked from the outside. The description of Lielvārde/Jumprava parish indicates that cleanliness is characteristic of Latvians, and in this parish even more than in others. In the

description of Suntaži parish, one can read that cleanliness is closely connected to prosperity and the level of education, and it had frequently proved to be true in Vidzeme.

The reader can conclude that, judging by the criteria of that time, conditions of life in Riga parish have been good or satisfactory. Out of twenty only four parishes have negative assessment of the quality of dwellings.

O. Hunn has negatively assessed the superstition among peasants and has given some examples of apparently most widespread beliefs and customs. The author also indicates that the beds of men and women should be separate.

This study provides an interesting and valuable source of information regarding the conditions of life in the early 19th century in Riga district and Vidzeme.

Guntis Pakalns

Augusta Bilenšteina savāktās pasakas kā avots pasaku pētniecībai

Atslēgas vārdi: Augusts Bilenšteins, Anss Lerhis-Puškaitis, pasakas, latviešu folklorā, folkloristikas vēsture

Pasaku vēsturiski salīdzinošā pētniecībā liela nozīme ir pēc iespējas senākiem pierakstiem – tie parāda laiku, kad pasaku publicējumiem (gan tulkojumiem no citām valodām, gan pašu tautā pierakstītām pasakām) nebija tik liela ietekme uz stāstīšanas tradīciju un teicējiem. Vācbaltu mācītāja un zinātnieka Augusta Bilenšteina (1826–1907) pasaku vākums ir senākais lielāka apjoma latviešu pasaku apkopojums, kas parāda, kādas pasakas latviešiem bija zināmas jau 19. gadsimta 60. gadu pirmajā pusē.

1891. gadā Anss Lerhis-Puškaitis (1859–1903) publicēja pirmos trīs “Latviešu tautas pasaku” (LTTP) sējumus, kur bija gandrīz tikai viņa paša Džūkstes–Pienavas pagastā pierakstīti teksti. 1893. gadā iznāca ceturtais sējums, kurā bija viņa u. c. vācēju pierakstīti pasaku varianti. Šīs grāmatas, kurās bija aptuveni 400 pasaku (un 126 teikas), bija tolaik lielākais latviešu pasaku publicējums. Biogrāfs Roberts Bērziņš (1868–1935) raksta:

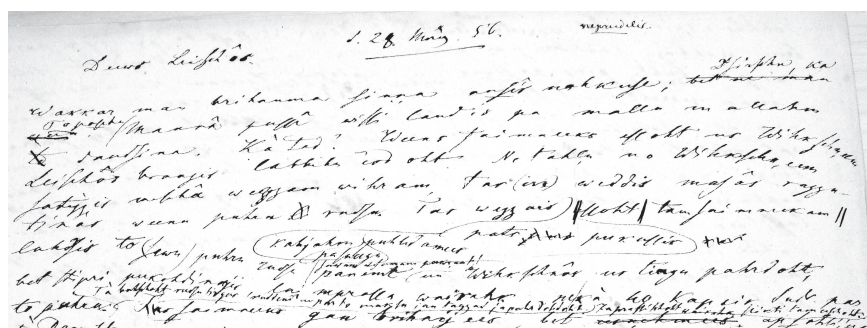
“Augšā minētām grāmatām iznākot, no visām pusēm atskanēja balsis, ka L. P. [Lerhis-Puškaitis – G. P.] ir tas aicinātais vīrs, kam jāuztic visu toreiz pieejamo tautas pasaku sakopošana, sijāšana un izdošana. Pirmais savus bagātos pasaku krājumus L. P. nodeva Brīvēznieks-Treilands 1892. gada 29. decembrī pēc vecā stila. [...] Brīvēzniekam drīz¹ sekoja Dr. A. Bilenšteins. Liels bija L. P. pārsteigums, kad sirmā pētnieks, nomērīdams ar zirgiem ap 30 kilometru, personīgi pie viņa ieradās un tam nodeva savus krājumus.² Pēc šī gadījuma uz Džūksti lija vesels pasaku lietus. Pasakas piesūtīja Rīgas Latviešu biedrības Ziņību komisija, Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa un daudzi citi” (Pakalns 2000, 76–77).

¹ 1895. gadā (LTTP 7, 1, IX).

² No tā radies folklorizējies stāsts par “pasaku vezumu”, ko A. Bilenšteins šajā reizē atvedis. Ja viņš pasakas nebūtu uzticējis A. Lerhim-Puškaitim, ļoti iespējams, ka tās būtu sadedzinātas kopā ar citiem viņa rokrakstiem 1905. gadā (sal.: Bilenšteins 1995, 380–384).

Ja divas tālaika zinātnes autoritātes F. Brīvzemnieks (1846–1907) un A. Bilenšteins nebūtu savus pasaku vākumus uzticējuši A. Lerhim-Puškaitim, viņa publicējums (otrs visu laiku lielākais – ar vairāk nekā 6 400 tekstiem) nebūtu tik apjomīgs un, iespējams, pēc pirmajiem četriem sējumiem vispār nebūtu ticis turpināts.

A. Bilenšteina savāktās pasakas publicētas galvenokārt LTTP 6. sējumā (2 grāmatas, kopā 1066 lpp.), kas iznāca 1896. gadā, bet teikas (lielākoties izrakstītas no citiem publicējumiem un laikam jau paša A. Lerha-Puškaiša tulkotas atpakaļ no vācu valodas) ievietotas 7. sējumā. 1903. gadā iznāca LTTP 7. sējuma pirmā puse. Otra puse tolaik palika npublicēta, bet ir visai pilnīgi izmantota Pēterā Šmita (1869–1938) “Latviešu pasakās un teikās” (1925–1937, LPT). Folkloras rokraksti, kas glabājušies pie A. Lerha-Puškaiša Lancenieku skolā, domājams, Pirmā pasaules kara laikā gājuši bojā (Pakalns 2000, 94). Latvijas Nacionālajā bibliotēkā glabājas nedaudzi A. Bilenšteina pasaku pieraksti, kā arī viņa sakrātās citu vācēju pierakstītās pasakas,³ to vidū varētu būt vēl npublicēti latviešu pasaku teksti. Taču A. Bilenšteina rokraksts (1. att.) ir tik grūti salasāms, ka šī materiāla izpēte atlikta. Latviešu folkloras krātuves arhīvā A. Bilenšteina manuskriptā [767] ir citu žanru folkloras materiāli.

1. att. A. Bilenšteina rokraksta paraugs
(LNB RRN R X/57, Bilenšteina fonds, 3. mape, 1. apvāks)

Apkopojot LTTP 7. sējuma reģistrā (XIII–LXVII lpp.) sniegto informāciju (kas ne vienmēr ir precīza), redzams, ka A. Bilenšteins pats pierakstījis vismaz

³ LNB RRN R X/57, Bilenšteina fonds, 3. mape. 1. apvāks (paša pieraksti – 24 lapas), 2. apvāks (citu vākumi – 76 lapas).

32 pasakas un teikas (šeit tās nav žanriski nodalītas) – no tām 17 Jaunaucē, kur strādāja līdz 1867. gadam. Kā citu pierakstīti (dažkārt likta jautājuma zīme, jo nav skaidrs, kas pierakstījis) A. Bilenšteina “lielkrātuvē” uzskaitīti 206 teksti. Kopā tas ir 238, kas saskan ar norādīto A. Bilenšteina krājuma apjomu – 240 (LTTP 7, 1, IX). Vēl kā A. Bilenšteina pierakstītas šajā reģistrā minētās 43 teikas, kas ņemtas no viņa apraksta par Kurzemes pilskalniem (Bielenstein 1869, tālāk saīsināts: Magazin), kur ir ap 60 teiku un to fragmentu vācu valodā (Greble 1971, 58); dažas teikas ir arī no citām viņa publikācijām. Vēl piecas A. Bilenšteina pierakstītas teikas izrakstītas no R. Auniņa (1834–1914) apraksta par pūķiem (bibliogrāfiju skat.: Greble 1971, 93–94). No A. Bilenšteina dēla Hansa Bilenšteina (1863–1919) dzīvnieku pasaku publicējuma vāciski (Bielenstein 1891) reģistrā atzīmētas tikai 12, kaut citviet A. Lerhis-Puškaitis min 28 pasakas (LTTP 7, 1, VIII), kā tas aptuveni ir arī publicējumā. Tātad kopā no A. Bilenšteina vākuma A. Lerha-Puškaiša sējumos nonākuši vairāk nekā 300 teksti.

Zinot, ka gandrīz visas A. Lerha-Puškaiša krājuma pasakas LPT pārpublicējis P. Šmits (Pakalns 2014, 398) un ka LPT ir digitalizētas, to var izmantot kā datubāzi. Meklēšanai tika izmantota formula: *Bilenšteina site:valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/*, pirmo vārdu variējot vai aizvietojo ar citu vārdu vai vārdu savienojumu, līdz tika atrasts viss vajadzīgais. A. Bilenšteina pasaku teksti tika izkopēti no LPT un sakārtoti pasaku tipu secībā. Pēc tam pa lapaspusei tika pāršķirstīts LTTP 6. un 7. sējums – ja interneta meklētājs tekstu nebija atradis (un tādu bija daudz, piemēram, ja digitālajā versijā vārds *Bilenšteins* bija rakstīts retināti vai kļūdaini), tad teksts tika sameklēts, izmantojot raksturīgus tajā esošos vārdu savienojumus. Tādējādi no LPT tika “izvilkti” divi tekstu apkopojumi:

- 1) A. Bilenšteina paša pierakstītās pasakas un teikas;
- 2) A. Bilenšteina krājuma pasakas un teikas – tās, ko viņam uzticējuši citi vācēji (skat. 1. tabulu).

Tātad LPT publicētas 35 A. Bilenšteina pierakstītās pasakas un 45 teikas, kā arī 180 pasakas un 24 teikas, kam viņš norādīts kā vācējs, to skaitā arī 32 pasakas (iekavās) no H. Bilenšteina dzīvnieku pasaku publicējuma – kopā ap 284. Tas apmēram saskan ar A. Lerha-Puškaiša datiem, ņemot vērā, ka P. Šmits nav pārpublicējis daudzas no “Magazin” pilskalnu teikām.

Jāuzsver, ka skaitļi tabulā ir aptuveni. Tam ir vairāki iemesli: 1) varbūt kaut kas nav pamanīts, meklējot tekstus; 2) daži teksti LTTP un LPT, kas, līdzīgi citiem variantiem, ir tikai īsi atstāstīti vai minēti komentāros; 3) ne vienmēr skaidri nosakāms, vai tas ir A. Bilenšteina vai viņa līdzstrādnieku

pieraksts; 4) ne vienmēr konsekventa ir tekstu žanriskā piederība – dažas teikas publicētas pie pasakām, un otrādi.

1. tabula

**P. Šmita “Latviešu pasakās un teikās” pārpublicētais
A. Bilenšteina vākums**

	Dzīvnieku pasakas	Brīnumu pasakas	Noveļu, sadzīves u. c. pasakas	Teikas no “Magazin” 1869	Teikas no citiem avotiem	Rakstu zīmju skaits (aptuveni)	
						pasakas	teikas
A. Bilenšteina pierakstīts	3	25	7	35	10	185 000	15 000
A. Bilenšteina krājums	28 (+32)	82	38	–	24	550 000	30 000
Kopā:	31 (+32)	107	45	35	34	735 000	45 000
Kopā: 215 pasakas			Kopā: 69 teikas			Kopā: 780 000 rakstu zīmes	

Tikai daļai tekstu norādīts to pierakstīšanas laiks, taču tas ļauj spriest par laiku, kad savākts to lielākais vairums. A. Bilenšteina pierakstītajos materiālos – 1862. gadā – 5 pasakas, 1863. – 4, 1864. – 3 – pierakstīšanas gads nav minēts. 35 pilskalnu teikas, kas atrodamas LTTP, ņemtas no publicējuma “Magazin” 1869. gadā, tātad pierakstītas pirms tam; vēl citām (aptuveni 10) nav minēts pierakstīšanas gads, bet zināms publicēšanas gads. Līdzīgi A. Bilenšteina līdzstrādnieku vākumos: 1850. gadā – vismaz 3 joku pasakas no Valmieras apkārtnes (LTTP 6, 356–358), 1862. – 1, 1863. – 8, 1864. – 17, 1865. – 5, 1866. – 3, 1872. – 2, 1873. – 1, 1875. – 8 (visi M. Šiliņas pieraksti Tukuma apkārtnē), 1876. – 2, 1877. – 7, 1884. – 1, 1885. – 1. Tā kā vēl ir to pašu vācēju turpat pierakstīti teksti bez laika norādēm, var pieņemt, ka šie teksti pierakstīti tajā pašā laikā, un tas nosacīti palielina datēto pierakstu skaitu.

Šie skaitļi ne visai sakrīt ar bieži citēto A. Lerha-Puškaiša informāciju aprakstā “Pasaku krājamā darba vēsture”: “[..] pamatīgi uzrakstīt mūsu pasakas taisni latviešu valodā sāka Dr. A. Bilenšteins tikai 1865. g. Jaunaucē, pētidams latviešu valodu: daži skolotāji un mācītāji viņam palīdzēja.” (LTTP 7, 1, IX). Turpat iepriekšējā teikumā minēts, ka A. Bilenšteinam daži pieraksti esot jau no 1855. gada. Iespējams, A. Lerhis-Puškaitis vairāk paļāvies uz atmiņu vai A. Bilenšteina teikto, nevis uz informāciju pie paša publicētajiem tekstiem.

Tādējādi var secināt, ka A. Bilenšteins visaktīvāk pasakas vācis laikā no 1862. līdz 1865. gadam. Šajā laikā viņš interesējās arī par citiem folkloras žanriem, publicēja presē aicinājumus tos vākt, piemēram, pamatīgi izstrādātā vākšanas programmā “Mājas Viesi” (Bilenšteins 1862) minētas pasakas. Arī nākamajos gados un gadu desmitos vairākkārt publicēti šādi aicinājumi (Greble 1971, 144–154). Šis laiks A. Bilenšteina zinātniskajā darbībā ir ļoti intensīvs. Ir iznākušas viņa grāmatas par latviešu gramatiku (1863) un latviešu valodas izloksnēm (1863 un 1864), 1864. gadā viņš tiek ievēlēts par Latviešu literārās biedrības prezidentu utt.

Kāpēc A. Bilenšteins atšķirībā no teikām pats npublicēja savāktās pasakas? Skaidrojumu tam var atrast viņa autobiogrāfijā. Aprakstot savu darbību latviešu folkloras, etnogrāfijas, valodas un vēstures pētišanā (Bilenšteins 1995, 273–295 u. c.), par pasakām viņš izsakās īsi:

“Latviešiem ir tūkstoši un tūkstoši savu, īstu tautasdziesmu, bet ne visas minētās pasakas ir radušās šeit, daudzas ir ceļojušas pa visu pasauli no zemes uz zemi, un tāpēc šeit sastopam arī tādas, kas nākušas no austrumu vai rietumu kaimiņiem. [...] Šeit, starp citu, gribu pieminēt sava mūžībā aizgājušā drauga Manharta⁴ padomu. Viņš ieteica Baltijā aprobežoties ar mūsu pasaku un teiku cītīgu vākšanu, bet neielaisties salīdzināšanā ar citu tautu tradīcijām, jo par šiem jautājumiem ir apkopotas veselas bibliotēkas, kuras nav mūsu rīcībā” (Bilenšteins 1995, 275).

Šeit viņš atsaucas arī uz savu referātu par pasaku salīdzinošo pētniecību un interpretāciju (Bilenšteins 1874), kurš ir arī pirmais publicētais zinātniskais teksts par latviešu pasakām. A. Bilenšteins bija pazīstams ar ievērojamām tālaika autoritātēm valodniecībā, mitoloģijas un arī pasaku pētniecībā, tostarp Jākobu Grimmu (*Jacob Ludwig Karl Grimm*, 1785–1863) un Adalbertu Kūnu (*Franz Felix Adalbert Kuhn*, 1812–1881) (Bilenšteins 1995, 115–116), tāpat ar vācbaltiešiem, kas publicēja teikas un pasakas. Par latviešu pasaku vēsturi viņam bija skaidrāks priekšstats nekā F. Brīvēzniekam un A. Lerhim-Puškaitim. Zinātniskiem pasaku izdevumiem tolaik bija pieņemts pievienot norādes uz līdzīgiem variantiem citos publicējumos – viņš apzinājās šī darba apjomu, tāpēc atdeva pasakas publicēšanai A. Lerhim-Puškaitim, jo pašam “tam neatlika laika” (Bilenšteins 1995, 275).

A. Bilenšteina vācēju skaits un viņu aptvertā teritorija ir plaša, tas liecina par viņa daudzajiem kontaktiem un ceļojumiem pa Latviju. Daži vācēji pierak-

⁴ Vilhelms Manharts (*Mannhardt*) (1831–1880), ievērojams vācu un baltu mitoloģijas pētnieks (skat. Bilenšteins 1995, 403).

stijuši vairāk nekā 10 pasaku, piemēram, M. Šiliņa, J. Bergmanis, Kārlis Ābele, bet vairāki desmiti citu – vienu vai dažas. Plašāk šo tēmu domāts apcerēt atsevišķā pētījumā. Tolaik, 19. gadsimta 60. gadu pirmajā pusē, pirms pie folkloras vākšanas ķērās jaunlatvieši, A. Bilenšteins bija ievērojamākais latviešu folkloras vācējs, tāpēc citu vākumi nonāca pie viņa.

Savos pierakstos A. Bilenšteins gandrīz vienmēr minējis pierakstīšanas vietu – bez Jaunaucē (21 pieraksts) viens vai daži teksti pierakstīti dažādās Latvijas vietās. Vietumis pat minēti teicēji, piemēram, Neredzīgā Indriķa radiniece Anna Apriķos (LPT 10, 487–492), Jānis Gusts Ķenziņu muižā (LPT 4, 441–444), vairāki teicēji Jaunaucē: Lavīze Šmēle (LPT 2, 348–352), Jānis Pelcis (turpat 344–348) un Lavīze Veise (LTTP 6, 112).

Raksta apjoms neļauj detalizētāk aplūkot pasaku saturu. Rodas iespaids, ka vākums kopumā maz atšķiras no nākamajos gadu desmitos pierakstītajām pasakām. Te ir daudzas garas brīnumu pasakas, kas reti izmantotas 20. gadsimtā publicētajās pasaku izlasēs (iespējams, tāpēc, ka gan 20.–30. gados, gan padomju laikā A. Bilenšteins tika pozicionēts kā attiecīgai varai naidīgs). Vākums liecina par dažu iecienītu pasaku popularitāti jau 19. gadsimta vidū. Piemēram, pasakai par stikla kalnu dokumentēti veseli 13 varianti, pasakai par bārenīti un mātes meitu – 6 varianti. No šejienes nāk bērnu grāmatās populārā pasaka “Pieci kaķi” (LPT 1, 319). Atrodamas arī pasakas, kas izsmej mācītājus (LTTP 6, 359), melu pasakas (LPT 1, 355–356) un “pasakas bez gala” (LTTP 6, 365), utt.

Ievērojamākais 19. gadsimta latviešu etnogrāfs A. Bilenšteins uzticējis A. Lerhim-Puškaitim brīnišķīgu “pasaku grāmatu”, kurā ir daudzu zināmu pasaku neiepazīti varianti. Zinātniski komentēta šo pasaku izlase būtu laba pateicība A. Bilenšteinam un interesanta, pusotra gadsimta laikā nenovecojusi lasāmviela pasaku cienītājiem.

Pētījumu finansējusi LR IZM budžeta apakšprogramma 05.04.00 “Krišjāņa Barona Dainu skapis” (2015–2017).

Saīsinājumi

LPT – Lerhis-Puškaitis, A. *Latviešu tautas pasakas*. 1.–4. sēj. *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 5.–7. sēj. Jelgava, Rīga, Cēsis: 1891–1903, 2001.

LTTP – Šmits, P. *Latviešu pasakas un teikas*. 1.–15. sēj. Rīga: Valters un Rapa. 1925–1937.

Magazin – Bielenstein, A. (1869) *Die altlettischen Burgberge Kurlands*. Grām.: *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. Bd. XIV, H. 2. Rīga. S. 12–142.

Avoti un literatūra

LNB RRN – Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto rokrakstu nodaļa R X/57, Bielenšteina fonds, 3. mape. 1. apvāks, 2. apvāks.

Bielenstein, A. (1874) Die Volksmärchen. *Baltische Monatschrift*. Bd. 23. S. 334–360.

Bielenstein, H. (1891) Das lettische Tiermärchen. Grām.: *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. Bd. XIX, H. 1. S. 129–173.

Bielenšteins, A. (1862) Cienīgiem mācītājiem un skolmeistariem lūgšana. *Mājas Viesis*. Nr. 41–42.

Bielenšteins, A. (1995) *Kāda laimīga dzīve*. Rīga: Rīgas Multimediju Centrs, 1995. 414 lpp.

Greble, V. (1971) *Latviešu vēstītājas folkloras un folkloristikas bibliogrāfija*. I. Rīga: Zinātne. 198 lpp.

Pakalns, G. (2000) *Anss Lerhis–Puškaitis atmiņās un stāstos*. Rīga: Madris. 318 lpp.

Pakalns, G. (2014) Pēteris Šmits. Grām.: *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts. 372–406.

Guntis Pakalns

The Folk–Tales Collected by August Bielenstein as a Source for Folk-Tale Research

Key words: A. Bielenstein, A. Lerhis-Puškaitis, folk-tales, Latvian folklore, history of folkloristics

Summary

The collection of Latvian folk-tales by the outstanding Baltic German scholar, pastor August Bielenstein (1826–1907) is the earliest larger collection of this kind. Most of the texts have been recorded in the first half of the 1860s (1862–1865) – the time when the Latvians themselves had not yet started collecting their own folklore. The collected folk-tale texts were in 1895 transferred by A. Bielenstein to A. Lerhis-Puškaitis, who published those along with other texts in his edition between 1896 and 1903. Later these texts were included in the edition “*Latviešu pasakas un teikas*” (Latvian Folk-Tales And Legends; 1925–1937) by P. Šmits. Conducting the present research, from the digitised version of P. Šmits’ edition two “folk-tale books” were extracted: 1. *the texts recorded by A. Bielenstein himself* (35 folk-tales,

as well as 45 legends, that are just a part of his publications of legends; a total of 200,000 characters), and 2. *texts collected by Bielenstein's correspondents* (180 folk-tales and 24 legends; a total of ca. 580,000 characters). Only some hard to decipher folk-tale text recordings by A. Bielenstein have been preserved in manuscripts.

The present research mainly focuses on the number of the collected folk-tale texts and their collection time, as well as the reasons, why A. Bielenstein did not publish his folk-tales himself. The collection of A. Bielenstein covers a vast territory, showing which folk-tales were known and popular at his time. From the perspective of content they do not differ significantly from the texts written down at the end of the 19th century. The texts are sufficiently interesting for a selection of those to be published in a folk-tale edition with scholarly commentary.

Вида Пукене

**Подготовка католического духовенства
в Российской империи
во второй половине XIX — начале XX веков:
проблема национальной идентичности**

Ключевые слова: католическое духовенство, русификация, полонизация, Северо—Западный край

Политика русификации болезненно затронула как литовцев, так и латышей. В период запрета печати все книги и рукописи на литовском, самогитском (жмудском) и латышском языках разрешалось публиковать только буквами кириллицы. Правда, среди латышей этот запрет затронул лишь латгальцев, которых русские называли просто латышами.

Замена алфавита на русский в Северо-Западном крае была воспринята как покушение православия на католичество. Царская власть применяла и другие способы русификации католической церкви, распространяя их также на учреждения подготовки католического духовенства. Кроме того, до 90-х годов XIX века католическая церковь в литовских и латгальских землях была польским учреждением, поэтому поиски национальной идентичности литовцев и латышей были долгим и сложным процессом.

В 2016 году отмечается 90-летие учреждения Литовской церковной провинции, в связи с чем предлагается по-новому взглянуть на отдельные периоды ее истории, дополнить представления о них новым историческим материалом. В статье исследования литовских историков В. Жалтаускайте (*Vilma Žaltauskaitė*, И. Шянавичене (*Ieva Šenavičienė*, В. Алишаускаса (*Vytautas Ališauskas*), А. Катильюса (*Algimantas Katilius*), и др. дополнены новым материалом из воспоминаний Пр. Карявичюса (*Pranciškus Karevičius*, 1861—1945) и статей периодической печати об общих усилиях латышей и литовцев по оказанию противодействия русификации и полонизации во второй половине XIX века — начале XX века. Это период, характеризующийся неудачными попытками царской России русифицировать и обратить в православие Северо-Западный край, а также активным участием католического духовенства в национальных движениях.

Основываясь на опубликованных документах, периодической печати, воспоминаниях современников и историографии, предполагается проанализировать особенности подготовки католического духовенства в царской России и противодействие литовского и латышского католического духовенства русскому и польскому влиянию с целью защиты своих национальных интересов.

В статье рассматривается положение католической церкви в Российской империи в период после польских восстаний 1831 и 1863 годов: отношения с Папским Престолом, попытки русифицировать учреждения по подготовке духовенства. Во второй половине XIX века значительная часть духовенства включилась в национальные литовские и латышские движения. Основываясь на воспоминаниях последнего епископа Самогитии Пр. Карявичюса, рассмотрен конфликт Могилевского архиепископа В. Ключинского (польск. *Wincenty Kluczyński*, 1847–1917) с литовскими и латышскими ксендзами.

Средства, при помощи которых царская власть стремилась воспитывать католическое духовенство лояльным к властям Российской империи, а также попытки светских властей контролировать подготовку духовенства в Северо-Западном крае исследовали литовские историки И. Шянавичене, Й. Стакаукас (*Juozapas Stakauskas*, 1900–1972), А. Катилиус. В. Алишаускас, О. Мастяница (*Olga Mastianica*, 1980) и др. (Šnavičienė 2005; Stakauskas 2003; Katilius 2003; Ališauskas 2006; Mastianica 2015). В. Жалтаускайте углубленно занималась вопросами возникновения и распространения современного литовского национализма в среде духовенства. В результате анализа учебных программ в католических духовных семинариях она приходит к выводу, что преподаванию этих дисциплин в католических семинариях в конце XIX века уделялось особое внимание в связи с распространением русского национализма и ожиданиями властей относительно духовенства — духовное сословие должно было быть лояльным к властям (Žaltauskaitė 2013, 319).

Исследование об использовании литовского языка в Санкт-Петербургской Римско-католической духовной академии в конце XIX века показывает попытки согласовывать и радикально не противопоставлять стремления литовского национализма и польской культурной традиции (Žaltauskaitė 2009, 300). Для воссоздания исторического контекста при раскрытии темы ценной является также статья В. Жалтаускайте «Изменения в отношениях между Россией и Апостольским престолом в послед-

ние десятилетия XIX в.» (Žaltauskaitė 2003). Тем не менее, взаимоотношения между будущим духовенством отдельных народов мало исследованы.

На положение католического духовенства в царской России в XIX веке оказывали влияние польские и литовские восстания (1831 года и 1863—1864 гг.), имевшие оттенок защиты католицизма.

После поражения восстаний усиливалась религиозная нетерпимость и репрессии против католического духовенства.

Священники стали своеобразными государственными служащими, а епископы потеряли право назначать профессоров в духовные семинарии, возросла роль секретаря консистории, назначаемого правительством. Был взят под контроль прием в духовные семинарии, унифицированы программы, укреплялась дисциплина. Принятый в 1843 году общий устав семинарий позволил светской власти держать их под контролем. В программы духовных семинарий были включены такие предметы как русский язык и литература, история и география России, преподававшиеся на русском языке светскими учителями. Были закрыты Виленская (1842) и Варшавская (1867) духовные академии. Во второй половине XIX века действовала лишь Санкт-Петербургская Римско-католическая духовная академия. При помощи таких средств царская Россия стремилась контролировать католическую церковь.

Святой Престол наблюдал за действиями России и пытался смягчить ситуацию. В 1847 году был подписан конкордат между Россией и Ватиканом, в котором была достигнута договоренность о согласовании назначения епископов, о признании их единственными управляющими епископатами, о признании права епископов назначать ректоров духовных семинарий и членов консисторий. Однако кандидатуры требовалось согласовывать с Департаментом духовных дел иностранных исповеданий. И до и после подписания конкордата поиск кандидатов в епископы, приемлемых для обеих сторон, был делом нелегким. По утверждению литовского историка Р. Микниса (*Rimantas Miknys*), хотя Российская империя и уклонялась от соблюдения конкордата, епископы опирались на него, создавая условия, чтобы престол епископа могли занять лица, имевшие влияние на развитие литовского общества (Bairašauskaitė 2011, 162). Так, Самогитским епископом стал хорошо известный просветитель, вдохновитель создания общества трезвости М. Валанчюс (*Motiejus Valančius*, 1801—1875). Однако после восстания 1863—1864 гг. Россия в 1866 году разорвала конкордат и вместе с ним легальные связи со Святым Престолом.

В 80–90-х годах XIX века опять произошли перемены в отношениях между Российской империей и Святым Престолом. Результатом переговоров в 1878–1882 гг. стало двустороннее соглашение, которое, как отмечает историк В. Жалтаускайте, было документом о двусторонних уступках и не гарантировало продолжения отношений (Žaltauskaitė 2003, 235). Царская Россия придерживалась установки, что дела католической церкви на территории империи являются объектом внутренней политики России. Царская власть стремилась воспитывать католических священников лояльными подданными имперской власти. Для достижения этой цели усиливался контроль за обучением русскому языку, географии и истории России. Преследовалась цель замены польского и литовского языков русским, введения в семинарии русского церковного пения и преподавания гомилетики на русском языке. Поступающие в семинарии должны были сдавать экзамены по русскому языку, географии и истории России. Уровень образования поступающих не был высоким, лишь небольшая часть поступающих закончила четыре класса гимназии. Допуск к обучению в семинариях лиц с относительно низким образованием был связан с опасением властей по поводу нехватки духовных лиц, так как религия была важным фактором обеспечения социальной безопасности. Кроме того, преследовалась цель уменьшения роли дворянства в обществе путем создания условий для обучения в духовных семинариях крестьянских детей (Žaltauskaitė 2002, 210).

Попытки русифицировать католическую церковь встретили сопротивление. Директор департамента духовных дел иностранных исповеданий Министерства внутренних дел Российской империи Э.К. Сиверс (1817–1909), посетивший в 1873 году Самогитскую духовную семинарию, заметил, что часы, предназначенные для изучения предметов на русском языке, уменьшены наполовину (Stakauskas 2003, 58–59). В 1887 году Самогитский епископ М. Палюленис (*Mečislovas Leonardas Paliulionis*, 1834–1908), отвечая на запрос Ковенского губернатора Е.А. Куровского, (1845–1909) по поводу издания Нового Завета русским шрифтом, заметил строго, что русский алфавит не подходит для передачи звуков литовской речи и вообще католики не могут пользоваться католическими книгами, напечатанными под руководством православных духовных лиц (Stakauskas 2003, 302). Капеллан Санкт-Петербургской духовной семинарии ксендз К. Маевский при совершении богослужения отказался читать Евангелие из книги, которая не была утверждена Святым Престолом (Karevičius 2006, 62).

Католическая церковь до последнего десятилетия XIX века была польским учреждением. Языками преподавания во всех учреждениях по подготовке священников были латынь и польский. Руководители семинарий защищали польский язык как один из факторов, способствовавших сохранению католичества. В отличие от семинарий, действовавших в литовских губерниях, в Санкт-Петербурге польский язык не считался опасным для национальной идентичности. Будущие ксендзы, чаще всего родом из Северо-Западного края, придерживались польского языка не из-за особой любви к нему, но более из-за того, что видели в нем одно из средств защиты от русификации. Клирики Санкт-Петербургской духовной семинарии между собой говорили по-польски, использование русского языка руководство семинарии не только не поощряло, но запрещало. Инспектор, заставший клириков за чтением русских книг или журналов, сурово их бранил (Karevičius 2006, 60). Не все первокурсники хорошо знали латынь, поэтому даже теологические предметы преподавались на польском языке. По воспоминаниям Пр. Карявичюса, логике он учился по латинскому учебнику, однако профессор Арцимович (имя и отчество не удалось установить. — В.П.) давал объяснения по-польски (Karevičius 2006, 79).

В 90-х годах XIX века в учреждениях по подготовке католического духовенства вместе с литовской печатью распространялись и национальные идеи. Самогитская и Сейнайская семинарии были «самыми литовскими», здесь в первую очередь создавались тайные организации литовских клириков (Katilius 2009, 221). В 90-х годах XIX века литовские организации появились и в Санкт-Петербурге, первая из них — Петербургское литовское и самогитское благотворительное общество. В Самогитской семинарии с 1871 г. по указанию епископа М. Валанчюса были введены уроки литовского языка. В ходе исследования биографии епископа Пр. Карявичюса удалось обнаружить интересные факты, свидетельствующие об усилиях литовцев и латышей защитить свои национальные интересы. В 1910 году Могилевским архиепископом был назначен епископ пропольских взглядов В. Ключинский (1847—1917), отличавшийся неблагоприятным отношением к литовцам и латышам. В 1911 году он устранил из Санкт-Петербурга всех четырех латышских ксендзов — Ф. Трасуна (*Francis Trasuns*, 1864—1926), К. Скринду (*Kazimirs Skrynda*, 1875—1919), Я. Ранцана (*Jāzeņs Rancāns*, 1886—1969). Фамилию четвертого ксендза нам не удалось установить. В Санкт-Петербургской духовной семинарии не осталось и уроков латышского языка. Латышские священ-

ники подготовили протест и отправили его министру внутренних дел, чтобы тот переслал его в Рим. Епископ В. Ключинский потребовал, чтобы капитул опроверг жалобу латышей. Защищать их взялся проф. семинарии П. Карявичюс, не согласившийся подписаться под опровержением жалобы со словами: «если вы этого хотите, я подпишу протест уважаемых, но только при том условии, если к подписи приложу и свое отдельное мнение» (Karevičius 1928, 2–3). Капитул принял решение не писать никакого протеста против жалобы латышей. Похожую жалобу писали и литовцы, требуя, чтобы архиепископ прислал в костел Святой Екатерины в Санкт-Петербурге хотя бы одного священника, знающего литовский и латышский языки. Министерство не отправило в Рим ни жалобы литовцев, ни жалобы латышей; латыши-ксендзы были возвращены в Санкт-Петербург, а Я. Ранцан назначен преподавателем латышского языка в духовной семинарии.

Царские власти России не поддерживали постоянных дипломатических отношений со Святым Престолом, преследуя цель русификации католической церкви и контроля над ней, а конкордат и двусторонняя договоренность лишь на короткое время предоставили католическому духовенству возможность для поддержания официальных связей с Ватиканом. В духовных семинариях политика русификации осуществлялась через введение таких предметов, как русский язык, география и история России, которые преподавались светскими учителями.

В 90-е годы XIX века литовские союзы национального единения в первую очередь затронули Самогитскую и Сейнайтскую духовные семинарии, где большинство клириков и профессоров были литовцами, однако в Санкт-Петербурге католические иерархи соблюдали традиции польской церкви, с трудом допускали в нее латышский и литовский языки.

Источники и литература

- Ališauskas, V. (2006) *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Vilnius: Aidai. 315 p.
- Bairišauskaitė, T., Medišauskienė, Z., Miknys, R. (2011) *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. T. 8, d. 1. Vilnius: Baltos lankos. 504 p.
- Katilius, A. (2009) *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a.–XX a. pradžia)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 414 p.
- Katilius, A. (2003) Vyskupas Antanas Baranauskas ir kunigų seminarijos problemos: rusiškų disciplinų dėstymas. *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*. T. 23: 230–236.

Karevičius, P. (2006) *Mano atsiminimų gyvenimo ir bruožai*. Vilnius: Katalikų akademija. 427 p.

Karevičius, P. (1928) Lietuvių kultūros centrai. Petrapilis. *Lietuvis*, nr. 9: 2–3. [http://www.epaveldas.lt/vbspi/showImage.do?id=DOC_O_34396_1&biRecordId=\(10-01-20160 \(2016-01-10\)\)](http://www.epaveldas.lt/vbspi/showImage.do?id=DOC_O_34396_1&biRecordId=(10-01-20160 (2016-01-10)))

Mastianica, O, Pugačiauskas, V ir kt. (2015) *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 552 p.

Piročkinas, A. (2004) Lietuvių spaudos draudimo tarptautinės sąajos. *Literatūra ir menas*. nr. 300:12

Stakauskas, J. (2003) *Naujieji nacionalizmai ir katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Vilnius: Aidai. 459 p.

Šenavičienė, I. (2005) *Dvasininkija ir lietuviybė: Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 473 p.

Žaltauskaitė, V. (2013) Pasaulietinių dalykų – rusų kalbos, literatūros, tėvynės istorijos ir geografijos mokymas dvasininkų rengimo įstaigose (XIX a. antroji pusė). *Archivum Lithuanicum*. nr. 15: 321–330.

Žaltauskaitė, V. (2009) Lietuvių kalba ir jos vartotojai imperatoriškoje Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje XIX a. pabaigoje. *Archivum lituanicum*. nr. 1: 277–304.

Žaltauskaitė, V. (2003) Rusijos-Apaštalo Sosto santykių pokyčiai XIX a. paskutiniais dešimtmečiais. *Lietuvos Katalikų mokslų akademijos metraštis*. T. XXIII: 213–228.

Žaltauskaitė, V. (2002) Luomas ir etniškumas dvasininkų rengimo reformų projektuose. XIX a. paskutiniai dešimtmečiai. *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*. T. XX: 197–213.

Vida Pukiene

**Katoļu garīdzniecības sagatavošana Krievijas impērijā
19. gs. otrajā pusē – 20. gs. sākumā: nacionalitātes problēma**

Atslēgas vārdi: katoļu garīdzniecība, rusifikācija, polonizācija, ziemeļrietumu reģions

Kopsavilkums

Rusifikācijas politikai bija negatīva ietekme gan uz lietuviešiem, gan uz latviešiem. Preses aizliegums kaitēja latgaliešiem, kurus krievi sauca par latviešiem. Krievu alfabēta ieviešana tika izprasta kā pareizticības uzbrukums katolicismam. Cara valdība pielietoja arī citus Katoļu baznīcas rusifikācijas līdzekļus, kuri veicināja katoļu garīdzniecības attīstību. Jāatzīmē, ka 19. gadsimta pēdējā desmitgadē Katoļu baznīca bija poļu institūcija, tāpēc nacionālās identitātes meklējumi bija garš un sarežģīts process.

Balstoties uz publicētajiem avotiem, periodiskajiem izdevumiem, laikabiedru atmiņām un historiogrāfiju, rakstā analizētas katoļu garīdzniecības sagatavošanas īpatnības cariskajā Krievijā, kā arī lietuviešu un latviešu katoļu priesteru pretošanās krievu un poļu ietekmei, lai aizstāvētu savas nacionālās intereses. Pētījumā izmantoti Pranciška Kareviča atmiņas, kurās norādīti ziņojumi par modernā nacionālisma novēlotajām manifestācijām Sanktpēterburgā salīdzinājumā ar ziemeļrietumu reģionu.

Cariskā krievu valdība atteicās saglabāt pastāvīgas diplomātiskas attiecības ar Svēto krēslu, lai rusificētu Katoļu baznīcu un kontrolētu to, kamēr konkordāts un divpusējs nolīgums piedāvāja tikai īslaicīgas iespējas katoļu garīdzniecībai, lai uzturētu oficiālus kontaktus ar Svēto krēslu. Rusifikācijas politika tika īstenota garīgajos semināros, ieviešot tādas mācību priekšmetus kā krievu valoda, Krievijas vēsture un ģeogrāfija, ko pasniedza laicīgie skolotāji.

19. gadsimta pēdējās desmitgades laikā lietuviešu nacionālā atdzimšana atrada savu ceļu vispirms Samogitijas un Sejņu garīgajos semināros, kur topošie garīdznieki un profesori lielākoties bija lietuvieši. Katoļu hierarhi bija pieraduši pie Katoļu baznīcas tradīcijas un nevēlējās pieņemt latviešu un lietuviešu valodu.

Vida Pukene

**Training of Catholic Clergy in the Russian Empire
in the Second Half of the 19th Century–the Beginning of the 20th Century:
The Problem of Nationality**

Key words: Catholic clergy, Russification, Polonization, Northwestern Region

Summary

The Russification policy had a harmful effect on both Lithuanians and Latvians. To be more precise, the press ban affected Latgalians whom Russians by ignorance simply called Latvians. The introduction of the Russian alphabet was understood as an attempt of Orthodoxy on Catholicism. The tsarist government also enforced other means of Russification of the Catholic Church which were applied in the institutions providing training to Catholic clergy. It should be noted that in the final decade of the 19th century the Catholic Church was a Polish institution; therefore, the quest for national identity was a long and complex process.

Based on published documents, periodical press, memoirs of contemporaries and historiography, the article analyses the peculiarities of training of Catholic clergy in Tsarist Russia as well as the resistance of Lithuanian and Latvian Catholic priests to the Russian and Polish influence in order to defend their national interests. The article makes use of the memoirs of Pranciškus Karevičius providing specific examples to illustrate a statement on the belated manifestations of modern nationalism in Saint Petersburg compared to the Northwestern Region.

The tsarist Russian government refused to maintain permanent diplomatic relations with the Holy See in order to Russify the Catholic Church and to control it, whereas a concordat and a bilateral agreement provided only short-term possibilities for Catholic clergy to maintain official contacts with the Holy See. The Russification policy was implemented in priest seminaries by introducing the subjects of the Russian language, Russian history and geography taught by secular teachers.

During the final decade of the 19th century the Lithuanian National Revival first found its way to Samogitian and Sejny priest seminaries where most future priests and professors were Lithuanians; however, modern nationalism was late to emerge in Saint Petersburg, and Catholic hierarchs adhered to the tradition of the Polish Church and were not willing to accept the Latvian and Lithuanian languages.

Tālis Pumpuriņš

Pedagoga un komponista Jāņa Cimzes (1814–1881) fotoportreti

Atslēgas vārdi: 19. gadsimta fotogrāfija, Jānis Cimze (*Zimse*), Roberts Borhards, Teodors Linde, Ferdinands Kajanders, Rīga, Valka

2014. gada jūnijā apritēja 200 gadu, kopš Raunas pagasta Cimzas pusmuižā dzimis “latviešu skolotāju Tēvs”, latviešu tautasdziesmu melodiju krājējs un apdarinātājs Jānis Cimze (*Zimse*, 1814–1881). J. Cimzes jubileja bija iekļauta 2014.–2015. gada UNESCO atzīmējamo dienu kalendārā. 2014. gadā pasaulē atzīmēja fotogrāfijas izgudrošanas 175. gadadienu. 2014. gadā 175 gadu jubileja bija arī 1839. gadā Valmierā atvērtajam J. Cimzes vadītajam Vidzemes skolotāju semināram, kuru 1849. gadā pārcēla uz Valku, lai būtu iespējams sagatavot ne tikai latviešu, bet arī igauņu tautības skolotājus. Semināra pastāvēšanas laikā no 1839. līdz 1890. gadam izglītību ieguva vairāk nekā 500 tautskolotāju, tostarp nedaudz vairāk kā 100 semināristu nāca no igauņu apdzīvotajiem apgabaliem. Sakarā ar J. Cimzes jubileju autoram bija sagatavota arī populārzinātniska publikācija Valkas pašvaldības interneta mājaslapā (Pumpuriņš 2014).

J. Cimze darbojās laikā, kad fotogrāfija pastāvēja dagerotipijas veidā. Lai gan pirmie ceļojošie dagerotipisti Vidzemē minēti jau 1842. gadā, nav ziņu par kādu Cimzes portretu šajā agrīnajā fotogrāfijas tehnikā.

Līdz šim zināmi daži J. Cimzes portreti, kas ceļojuši no vienas publikācijas uz citu. Ar variantiem viņa portretu skaits, ieskaitot arī pēcnāves fotogrāfiju, nedaudz pārsniedz desmitu. No fotogrāfijas pieejamības mūsdienās šķiet, ka tas ir ļoti maz, taču jāatzīmē, ka J. Cimze ir viens no visvairāk fotogrāfijā iemūžinātajām 19. gadsimta personībām Baltijā, ja neskaita jau gadsimta pēdējos pāris gadu desmitos fotografētos. Iemūžināts dažādos dzīves posmos. Zināms, ka dzīves laikā J. Cimze fotografējies trijās fotodarbnīcās. Tās ir Roberta Borharda (*Borchardt*, 1830–1910) un Teodora Lindes (*Linde*) darbnīca Rīgā un Ferdinanda Aleksandra Kajandera (*Kajander*, 1838–1910) darbnīca Valkā. Aplūkojot visu līdz šim apzināto fotogrāfisko materiālu par J. Cimzi, iespējams izsekot arī tālaika fotogrāfijas tehniskajām iespējām un praksei.

Par agrināko Cimzes “jaunības” fotoportretu pieņemts uzskatīt fotogrāfiju, kas ar viņa rokkraksta paraugu un autogrāfu publicēta uz atsevišķas ielīmes

1914. gadā izdotajā Jura Kalniņa (Prātkopja, 1847–1919) monogrāfijā “Jānis Cimze” (Kalniņš 1914). 1939. gadā šis attēls ievietots arī Kārļa Rinkuža (1886–?) grāmatā par Cimzi (Rinkužs 1939). Cēsu Vēstures un mākslas muzejā saglabājusies Cēsu fotogrāfa Alberta Vizlas (1908–1973) fotosalonā Cēsīs izgatavota fotokopija, kuru viņš 1943. gadā dāvinājis muzejam. Oriģināls bijis Vēstures muzejā Rīgā. Fotokopijā vērojama klišejas sagatave minētajam attēlam J. Kalniņa grāmatā. A. Vizlas fotokopijā redzams, ka J. Cimzes portrets ir litogrāfija, kas pēc fotogrāfijas izgatavota Karaliskā Litogrāfijas institūta tipogrāfijā Berlīnē (*Druck d. Kon. lith. Inst. Berlin*). Litogrāfija kombinēta ar papīra lapu, kur ar J. Cimzes roku rakstīts teksts un autogrāfs. A. Vizlas fotokopijā nav salasāms ne fotogrāfijas, ne litogrāfijas autors (CM 2415). Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas eksemplārā redzams, ka litogrāfiju izgatavojis pazīstamais vācu zīmētājs, litogrāfs Pauls Rohrbahs (*Rorbach*, 1817–ap 1862) pēc Roberta Borharda fotogrāfijas (1. att.) (LUAB MB – Iz 905). Latviešu un igauņu kultūrā tik nozīmīgā Vidzemes skolotāju semināra direktora J. Cimzes litografētais portrets izgatavots 19. gadsimta 60. gadu sākumā litogrāfa Paula Rorbaha darbīnā Berlīnē.

Litogrāfijas lapas apakšējā daļā J. Cimzes rokraksta faksimils:

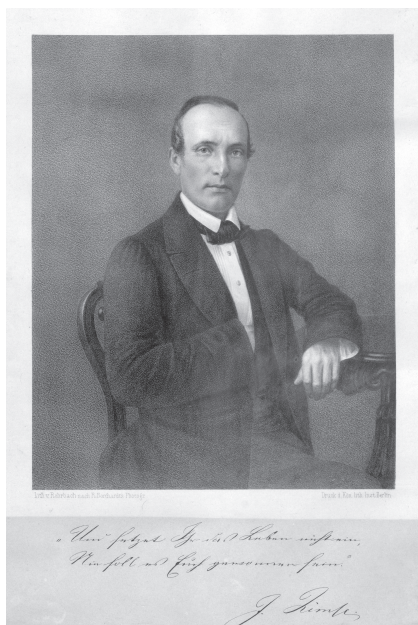
“Und setzt Ihr das Leben nicht ein,
Nie soll es Euch gewonen sein”

J. Zimse.

J. Cimze pārfrāzējis Fridriha Šilera (*Schiller*, 1759–1805) triloģijas “Valenšteins” Pirmā mednieka teikto, ko latviešu valodā varētu tulkot:

“Ja dzīvību ķīlā neliksat,
Nekad jūs dzīvības neiemantosat.”

Cēsu Jūrģu muižā dzimušais Roberts Mihaels Borhards kopā ar brāļiem Karlu (*Charles*) Amandusu Borhardu (*Borchard*, 1834–1892) un Gothardu

1. att. Jānis Cimze ap 1860. gadu.
Litogrāfija, pēc R. Borharda
fotogrāfijas izgatavojis
Pauls Rohrbahs Berlīnē
(LUAB MB – Iz 905)

Ferdinandu Borhardu (*Borchard*, 1836–1885) kā ceļojoši dagerotipisti un fotogrāfi Krievijā, Igaunijā, Vidzemē un Somijā darbojās kopš 1850. gadu sākuma. Rīgā fotogrāfs R. Borhards epizodiski darbojās kopš 1850. gadu beigām, bet pastāvīgu darbnīcu Dzirnau ielā Nr. 25 (vēlāk, pēc ielas pagarināšanas tas ir Nr. 65) ierīkoja 1860. gadā, kur darbojās arī viņa brālis G.F. Borhards. Līdz šim nav izdevies atrast fotogrāfijas oriģinālu, pēc kura P. Rorbaha darbnīcā izgatavota litogrāfija. Salīdzinot litogrāfijā attēlotā krēsla detaļas ar citām 1850. gadu beigu un 1860. gadu sākuma R. Borharda fotogrāfijās redzamām mēbelēm, var konstatēt, ka litogrāfs izmantojis fotogrāfiju, kas tapusi salonā Rīgā. 19. gadsimta beigās vai nu R. Borharda fotogrāfija, vai pēc tās izgatavotā litogrāfija kalpojusi par paraugu māksliniekam Teodoram Ūderam (1868–1915), kurš J. Cimzes portretu atveidojis Valmieras draudzes skolas 200 gadu jubilejas zīmējumā kopā ar citiem šīs skolas skolotājiem (CM 4750).

Publikācijās izplatīts J. Cimzes parādes portrets, kas tapis Teodora Lindes fotodarbnīcā, kas atradās Rīgā Elizabetes ielā 17 (RMM Nr. 89933). Šķiet, ka šis portrets, kas rāda pašapziņīgu Baltijas inteliģences pārstāvi, fotografēts 1860. gados. Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājumā ir cimzieša, skolotāja un fotogrāfa Kārļa Andersona (1844–1913) īpašumā bijis Cimzes vizītkaršu formāta (10 x 6 cm) portrets, kas ierāmēts ovālā rāmī (2. att.) (CM 112717). Šis portrets arī izgatavots T. Lindes fotodarbnīcā, taču agrāk par iepriekš minēto.

2. att. Jānis Cimze. 1860. gadi.
Fotogrāfs T. Linde Rīgā (CM 112717)

Visvairāk Cimzi fotografējis igauņu fotogrāfs Ferdinands Aleksandrs Kajanders, kura darbnīca atradās Valkā. 1898. gadā izdotajā Valkas skolotāju semināram veltītajā albumā, ko sarakstījuši bijušie audzēkņi J. Bahs, E. Inzelbergs un K. Pētersons, 143. lapaspusē ievietots F. Kajandera fotografētais J. Cimzes portrets (Bach,

Inselberg, Peterson 1898, 143. lpp.). Tas ir klasisks parādes portrets, kur portretējamā galva 1/3 pagrieziena pa labi, pašapzinīgu skatu, veste ar pulksteņķēdi. Šī pati fotogrāfija, kas kadrējot mazliet apgriezta, savulaik bijusi cimzieša, skolotāja un kordiriģenta Kārļa Reinholda (1852–1903) īpašumā, bet tagad atrodas Rakstniecības un mūzikas muzejā Rīgā (RMM Nr. 69594). Fotogrāfija vizītkaršu formā, kartona pamatnes priekšpusē iespiests “KAJANDER WALK”. Spriežot pēc apģērba un sejas, šajā laikā tapis portrets, kas atrodas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Retumu nodaļā (LNB R6902–01). Šis portrets, kur seja vairāk pagriezta profila virzienā, arī ir vizītkaršu formāta. Acīmredzot J. Cimzes fotoportreti interesējuši viņa audzēkņus un darba cienītājus, tādēļ fotogrāfam nācies vienu un to pašu portretu izgatavot atkārtoti. Līdz ar to viens un tas pats fotoportrets sastopams uz kartona pamatnēm ar dažādu grafisko noformējumu.

Interesants, 19. gadsimta fotogrāfijas tehnikas izpratnei nozīmīgs ir J. Cimzes fotoportrets, kas bijis fotogrāfa Kārļa Andersona rīcībā un tagad glabājas Cēsu Vēstures un mākslas muzejā (3. att.) (CM 110893). Fotogrāfijā, kurai apgrieztas malas, J. Cimze iemūžināts vienkāršā uzvalkā, ar attēlā vēl retušas nepielīdzinātu seju. Šo fotogrāfiju, kas tapusi 1870. gados, F. Kajanders, kurš, visticamāk, ir arī tās autors, izmantojis par pamatu J. Cimzes parādes portretiem. Viņš attēlā pieretušējis ne tikai J. Cimzes frizūru un bārdas rugājus, bet tā vienkāršo pelēko uzvalku nomainījis ar tumšu žaketi un vesti. Interesanti, ka nomainītais apģērbs nav ņemts no kāda svešinieka, bet to radišanai pieretušējot izmantotas T. Lindes fotogrāfijas ar J. Cimzi spēka gados. Toreiz ar retušu laboju ne tikai attēla defektus, bet to papildināja ar vēlamām detaļām vai arī nevēlamo noņēma. Šis interesantais fotogrāfs F. Kajandera darba materiāls ļauj ieraudzīt J. Cimzi vairāk pietuvināti ikdienai. Jāatzīmē, ka Kārlis Andersons bija ne tikai J. Cimzes audzēknis, bet arī pirmais diplomētais profesionālais fotogrāfs, kurš savu fotodarbnīcu atvēra Cēsīs 1880. gadā. K. Andersons sarakstījis pirmo rokasgrāmatu par retušu fotogrāfijā latviešu valodā.

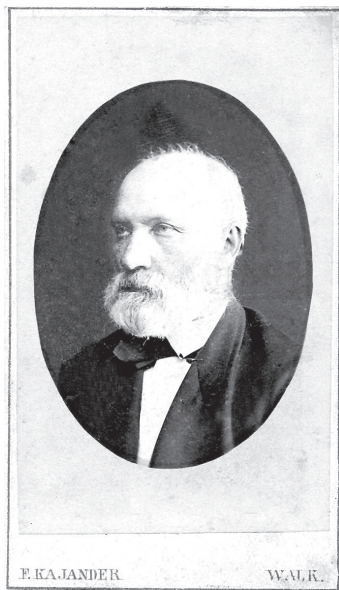

3. att. Jānis Cimze. 1870. gadi. Fotogrāfs
F. Kajanders Valkā (CM 110893)

F. Kajanders ir fotografējis J. Cimzi arī mūža nogalē (RMM Nr. 190 261). J. Cimzes portrets ar kuplo, sirmo pilnbārdu ir viens no izplatītākajiem portretiem, kas kalpojis arī par paraugu viņa atveidē citiem māksliniekiem. F. Kajanders bija fotografējis sirmo latviešu un igauņu “skolotāju Tēvu” arī zārkā (LNB RIL – 3, 199; LABR R8344 – 15, Jura Kalniņa fondā). Viņš, šķiet, ir vienīgais autors, kurš veica J. Cimzes pēcnāves fotografēšanu. F. Kajandera fotografētie Cimzes portreti vēlāk tika izdoti arī pastkartēs.

Vēl viens J. Cimzes mūža nogales fotoportrets profilā bez fotogrāfa norādes iespiests Jāņa Sērmūkšļa (1855–1913) pārstrādātajā un papildinātajā grāmatas “Dziesmu rota jauktajiem koriem” 3. izdevumā 1914. gadā (Cimze, Sērmūkslis 1914). Iespējams, ka fotoportrets tapis F. Kajandera darbnīcā. Šis pats portrets rotā arī J. Cimzes 100 gadu jubilejas programmas vāku.

Līdz šim apzināti trīs Valkas semināra audzēkņu un pedagogu grupu uzņēmumi, kur iemūžināts J. Cimze. Vecākais no tiem ir 9. kursa (1865–1868) grupas uzņēmums, kur audzēkņi kopā ar direktoru nofotografējušies

4. att. Jānis Cimze ap
1880. gadu. Fotografis
F. Kajanders Valkā
(CM 2506)

pie semināra (?) ēkas. Audzēkņu grupas priekšā uz krēsla sēž J. Cimze ar platmali galvā. Fotografijas oriģināls glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto rokrakstu nodaļā, 9. kursa seminārista, vēlākā skolotāja un rakstnieka Jura Kalniņa (Prātkopja) dokumentu fondā (LNB RX4, 25, 1 lp).

Otrs grupas uzņēmums ir no 11. kursa (1871–1874) seminārista un semināra skolotāja (1874–1880) Jāņa Sērmūkšļa dokumenta fonda Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto rokrakstu nodaļā (LNB RXA 254, 5). Fotografijā ir gan audzēkņi, gan pedagogi, kuru vidū ir J. Cimze un J. Sērmūkslis. Domājams, ka fotografija ir tapusi periodā, kad J. Sērmūkslis bija semināra skolotājs. Izcilais ērgelnieks vēlāk darbojās Liepājā.

Trešais uzņēmums ar J. Cimzi un viņa audzēkņiem ir no 1879. gada, kad semināru beidza 16. kurss (1876–1879), kurā mācījās vēlākais skolotājs un rakstnieks Apsīšu Jēkabs (īstajā vārdā Jānis Jaunzems, 1858–1929). Fotografijā ir gan J. Cimze, gan Valkas pa-

gastskolu skolotāju semināra abi direktori: Ādams Tērauds (1830–1891) un Kārlis Balzons (*Balson*, 1836–1900). Fotografija glabājas Rakstniecības un mūzikas muzejā Apsīšu Jēkaba fondā (RMM Nr. 115860).

Domājams, ka ir izgatavoti vēl citi J. Cimzes fotoportreti vai arī viņš satopams citās grupu fotogrāfijās. Iespējams, ka ar laiku izdosies J. Cimzes zināmo portretu galeriju papildināt vēl ar kādu līdz šim nezināmu fotogrāfiju. Taču tagad jau var teikt, ka J. Cimze ir viena no 19. gadsimtā visvairāk fotogrāfiski iemūžinātajām personībām Baltijā. Fotografijas ar J. Cimzi ir vērtīgi Baltijas kultūras vēstures avoti. Tie ir nozīmīgi gan pedagoģijas vēsturiekiem, gan arī fotogrāfijas vēstures pētniekiem.

Avotu un literatūras saraksts

Bach J., Inselberg E., Peterson C. (1898) *Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge: 1839–1890*. Rīga: Jonck & Poliewsky. 269 S.

Cēsu Vēstures un mākslas muzejs (CM).

Cimze J., Sērmūkslis J. (1914) *Dziesmu rota jauktajiem koriem*. 3. izd. Rīga. 452 lpp.

Kalniņš J. (1914) *Jānis Cimze, Vidzemes draudzes skolotāju semināra pirmais direktors: dzimis 21. jūnijā 1814. g., miris 10. oktobrī 1881. g.* Rīga, [b. i.]. 207 (1) lpp.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Retumu nodaļa (LNB R).

Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka (LUAB MB).

Pumpuriņš T. (2014) <http://valka.lv/wp-content/uploads/2012/11/TPumpurins.pdf> (28.08.2016)

Rakstniecības un mūzikas muzejs (RMM)

Rinkužs K. (1938) *Jānis Cimze*. Rīga, Autora izd., 1938. 196 lpp.

Tālis Pumpuriņš

**Photography Portraits of the Educator and Composer Jānis Cimze
(1814–1881)**

Key words: photography of the 19th century, Jānis Cimze (Zimse), Robert Borchard, Theodor Linde, Ferdinand Kajander, Riga, Valka

Summary

The year of 2014 marked the 200th anniversary of the birth of the outstanding Latvian educator, folksong collector, and composer Jānis Cimze. Celebration of the anniversary was marked in the UNESCO event calendar. The Vidzeme Parish School Teacher Training Seminary was established in 1839 in Valmiera, but in 1849 it was moved to Valka. Jānis Cimze was the head of the Seminary from its establishment till his own death. In the Seminary (1839–1890) approximately 400 Latvian and 100 Estonian adolescents received pedagogical education. Jānis Cimze made a significant contribution not only by preparing teachers, but by being one of the founders of the Estonian and Latvian Song Festival tradition.

So far only a few photo portraits of Jānis Cimze have been known to those interested in history of pedagogy or music that were often reprinted. In recent years, it has been possible to identify and explore a number of hitherto unknown portraits of Jānis Cimze and clarify attribution of previously known photos. During his lifetime Jānis Cimze was photographed by Robert Borchardt and Theodor Linde in Riga and Ferdinand Kajander in Valka. In total more than ten portraits of the outstanding educator from different periods of his life have been found. Jānis Cimze is one of the most photographed persons in the Baltics in the 19th century. Photos of Jānis Cimze are an important source of Baltic cultural history (also history of pedagogy and photography).

Andis Rasums

Tālās izlūkošanas operācija “Džungļi” (1943): Vācijas Federālā arhīva Militārā arhīva nodaļas materiāli

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, Vācija, izlūkošana, diversijas, *Abwehr*, *Abwehrstelle Ostland*

Pēc “zibenskara” plāna izgāšanās un vācu armijas atkāpšanās no Maskavas 1941./1942. gada ziemā kļuva skaidrs, ka bez Sarkanās armijas apgādes ceļu un rūpniecisko resursu centru (dzelzceļu mezgli, tilti, industrijas un energoapgādes uzņēmumi) Urālos un Sibīrijā sagrāves Vācijas militārā uzvara ir apgrūtināta. Turklāt Vācijai bija salīdzinoši vāji attīstīta stratēģiskā bumbveidēju aviācija, kas liedza iespēju veikt masveida iznīcinošus triecienus infrastruktūras objektiem tālu frontes aizmugurē. Šajā laikā tika uzsākts projekts par vācu izlūkošanas dienestu agentu – diversantu kaujas grupu izmantošanu minēto mērķu sasniegšanai. Papildu tiem būtu jāatbrīvo un jāapbruņo padomju Galvenās noietņu pārvaldes (turpmāk – Gulags) koncentrācijas un darba noietnēs ieslodzītie, ar kuru palīdzību jāizvērs plaša pretpadomju bruņota kustība, kas paralizētu frontes apgādi un līdz ar to ļautu vācu karaspēkam sasniegt “Barbarosas” plānā¹ paredzētos mērķus.

Minētais uzdevums sākotnēji tika uzticēts Vācu armijas militārā izlūkdienesta izlūkošanas komandām (*Abwehrkommando*, turpmāk – AK): AK 104 (izlūkošana) un AK 204 (diversijas un sabotāžās), kas bija piekomandētas armijas grupai “Ziemeļi” (*Nord*) un kuru piekritībā bija darbības rajoni Arhanģeļska, Murmanska, Vologda, Vorkuta. Vienlaikus impērijas galvenās drošības pārvalde (*Reichssicherheitshauptamt*, turpmāk – RSHA) uzsāka operāciju “Cepelins” (*Unternehmen “Zeppelin”*)², kad tika apzināta izlūkinformācija par padomju industriālajiem rajoniem, kā arī atlasīta potenciālā agentūra.

¹ Vācijas militārās operācijas pret Padomju Savienību plāns, kas paredzēja “zibenskara” sagraut PSRS un iekarot tās Eiropas teritoriju līdz Urāliem.

² RSHA 6. pārvaldes (SD ārējā izlūkošana) C nodaļas (izlūkošana pret PSRS) Z referāts. Saskaņā ar SS speciālo operāciju spēku komandiera SS oberšturmbranfirera Otto Skorzeni (*Otto Skorzeny*, 1908–1975) memuāros sniegto informāciju RSHA sadarbībā ar *Abwehr* operācijas “Cepelins” ietvaros detalizēti intervēja padomju 100 000 karagūstekņu, iegūstot ne tikai militāras, bet arī sociālpolitiskas un ekonomiskas

Kā viens no vērienīgajiem, bet nerealizētiem projektiem jāatzīmē 1942. gada jūlijā bijušā Sarkanās Armijas SA 102. strēlnieku divīzijas komandiera Ivana Bessonova (*Иван Георгиевич Бессонов*, 1904–1950)³, kurš pēc nokļūšanas gūstā kara sākumā bija sācis sadarboties ar nacistiem un izvērsis pretpadomju darbību, organizējot "Politisko centru cīņai ar boļševismu", piedāvātais Urālu sagrābšanas plāns, izmantojot gaisa desanta operācijas. Plāns paredzēja desantēt 6000 kaujinieku, kas savervēti no padomju karagūstekņiem Ziemeļdvīnas, Pečoras un Obas upju rajonā, kur jāatbrīvo nometnēs ieslodzītie, tie jāapbruņo un jāizvērs pretpadomju sacelšanās.⁴ (Чуев 2004, 245–247) Vācu gaisa spēku (*Luftwaffe*) tālās izlūkošanas grupai⁵ no lidlaukiem Somijā un Norvēģijā ar lidmašīnām He-111⁶ būtu jānogādā desanta grupas Vorkutas un Salehardas rajonos. Pēc Salehardas sagrābšanas būtu iespēja nodrošināt kaujas grupu apgādi arī pa jūru (Пязанов 2009). 1942. gada oktobrī tika uzsākts praktiskais darbs pie projekta īstenošanas, bet operācijas aktīvajai fāzei vajadzēja sākties 1943. gada vasarā. Tomēr uz minēto laiku bija sagatavotas tikai divas grupas, katrā 50–55 cilvēki un 20 radisti. Izmaiņas frontē, kā arī 1943. gada pavasarī notikušais I. Bessonova arests ieviesa būtiskas korekcijas plānos (Буровский 2012; Меленберг 2004).

Ar nolūku veikt apvidus izlūkošanu turpmākām operācijām Urālos un Sibīrijā 1942.–1943. gadā vācu izlūkdienesti desantēja atsevišķus izlūkus, kā

ziņas par dzīvi PSRS, t. sk. precīzu informāciju par stratēģiskas nozīmes infrastruktūras objektu izvietojumu un to apsardzi visā PSRS teritorijā. (Skorzeny 2007, 193).

³ I. Bessonovs iepriekš bija dienējis Iekšlietu Tautas komisariāta (turpmāk – NKVD) robežapsardzības karaspēkā. Viņš labi pārzināja nometņu sistēmu un to apsardzes īpatnības. Par izvairīšanos no dalības Ziemas karā ar Somiju atcelts no amata un pārvietots dienestā uz Aizbaikāla kara apgabalu. Sākoties karam, pārcelts dienestā uz sauszemes karaspēku kājniekiem. 1941. gada augustā, būdams aplenkumā, padevās gūstā un uzsāka sadarbību ar vācu dienestiem. 1943. gada vasarā personīgo nesaskaņu dēļ ar ģenerāli Andreju Vlasovu (1901–1946) arestēts un ieslodzīts Zaksenhauzenas koncentrācijas nometnē privilēģētā ieslodzītā statusā. 1945. gada maijā I. Bessonovu pēc paša vēlēšanās amerikāņi izdeva PSRS, kur viņš tika tiesāts.

⁴ Potenciālās diversantu darbības sektorā tikai Komi APSR bija ieslodzīti aptuveni 250 000 cilvēku.

⁵ *Aufklärungsgruppe des Oberbefehlshabers der Luftwaffe* jeb tā saucamā Rovela grupa.

⁶ He-111 modifikācija ar lidošanas tālumu 2000 km (atvieglotā komplektā ar papildu tvertnēm degvielai līdz 3000 km). Speciāli desantam paredzētā modifikācija bija paredzēta tikai 16 desantnieku desantēšanai.

arī mazas izlūku-diversantu grupas vairākus simtus kilometru aiz frontes līnijas Vologdas apgabalā, kā arī Rjazevkas (Mordovija) stacijas apkārtņē. Pārsvārā visas šīs grupas tika ātri atklātas un neitralizētas (Федеральная Служба Безопасности 2008a, 539–543; Федеральная Служба Безопасности 2008b, 118; Структура и деятельность органов германской разведки 2011).

1943. gada nogalē, realizējot operāciju "Cepelins", pēc reihsfirera Heinricha Himlera (*Heinrich Luitpold Himmler*, 1900–1945) rīkojuma tika uzsākta operācijas "Ulme" (*Unternehmen "Ulm"*) sagatavošana, kas paredzēja veikt virkni diversiju Sibīrijas pilsētā Magnitogorskā un iznīcināt tur esošās elektrostacijas un lielo metalurģisko kombinātu. Operācijas plānošana tika uzticēta RSHA diversiju speciālistam O. Skorcenī, kurš, lai gan ieguva detalizētu informāciju par pilsētu un interesējošo objektu plānojumu un apsardzi, ziņoja vadībai, ka uzskata plānu par absurdu, jo nesaskatīja nekādu iespēju praktiski to realizēt (Skorzeny 2007, 193–194).

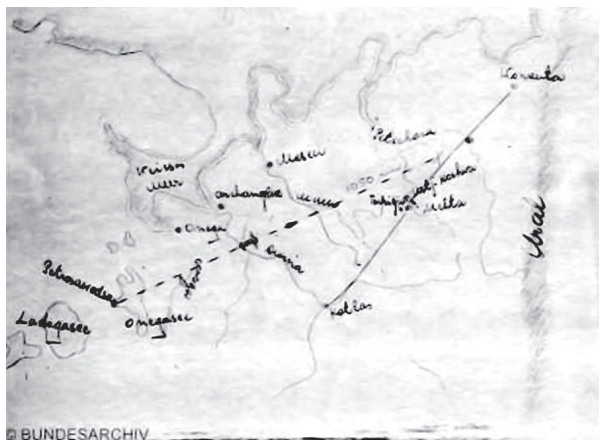
Lai gan Krievijas vēsturnieki atsaucas uz vairākām tālās izlūkošanas operācijām⁷, Vācijas Federālā arhīva Militārā arhīva nodaļā ir atrodami dokumenti tikai par vienu – operāciju "Džungļi" (*Unternehmen Dschungel*), kuru sagatavoja armijas grupas Nord izlūkošanas komanda AK 204, bet praksē realizēja Rīgā dislocētā Abvēra reģionālais Izlūkošanas centrs "Abwehrstelle Ostland" (turpmāk – AsTO). AK 204 aģents Nikolajevs⁸ no Igaunijas teritorijā izvietotās izlūkskolas Malepartus piedāvāja iznīcināt tiltu uz dzelzceļa līnijas Vorkuta–Pečori–Kotlasa, kas nodrošināja ar energoresursiem Maskavas un Ļeņingradas apgabalus. Saskaņā ar sākotnējo plānu bija paredzēts iznīcināt 1 km garu dzelzceļa koka tiltu pār Pečoras upi pie Ustj-Kožvas, kurš tiekot vāji apsargāts (plānā Ustj-Košva, ciems, 20 km no Pečoriem). Minētais diversijas akts uz ilgu laiku paralizētu dzelzceļa kustību no Vorkutas uz centrālajiem valsts rajoniem. Otrs plāna uzdevums paredzēja atbrīvot ieslodzītos dzelzceļa līnijas tuvumā (oriģinālā – atbrīvot darba verdzībā nosūtītos) un veidot no tiem kaujinieku grupas, ar kurām uzbrukt dzelzceļa un rūpniecības infrastruktūras objektiem, kā arī uzsākt pretošanās kustību padomju režīmam.⁹ Grupu no bijušajiem karagūstekņiem (kopskaitā 12 cilvēki) vadītu projekta autors

⁷ Diemžēl bez norādēm uz avotiem.

⁸ Visticamāk – aģenta segvārds.

⁹ Jāatzīmē, ka iespējamā darbības vietas izvēle visticamāk nav bijusi nejauša. 1942. gada rajona centra Ustj-Usas, kas atrodas aptuveni 100 km uz ziemeļiem no Pečoriem, tuvumā izraisījās pirmā bruņotā Gulaga ieslodzīto sacelšanās, kurā piedalījās aptuveni 80 ieslodzīto (pārējie atteicās). Nemiernieku plāns bija atbrīvot apkārtējo nometņu

Nikolajevs. Tās rīcībā būtu 2 rācijas, paredzētas darbībai 1500 km tālumā, NKVD (PSRS Iekšlietu tautas komisariāta) vienību formastērpi un bruņojums, pārtika trīs nedēļām, kā arī ieroču un sprāgstvielu krava – 950 kg. Grupas starts paredzēts 1943. gada 10. februārī no Petrozavodskas (Karēlija), desantēšanās pēc 1050 km/1050 km attālumā Ustj-Kožvas rajonā (BA MA RW 49/145, s. 62–63).

1. att. Operācijas “Džungļi” sākotnējā shēma (BA MA RW49/145, s. 64)

AK 204 vadība plānu atzina par loģisku un rūpīgi sagatavotu un virzīja tālākai apstiprināšanai, kas tika saņemta 1943. gada 5. janvārī (BA MA RW49/145, s. 61), tomēr plānotajā laikā grupa netika nosūtīta. 1943. gada 9. martā AsTO Rīgā sagatavoja jaunu pārskatu par plānoto operāciju, adresētu *Abwehr* II direktorāta (diversijas) priekšniekam pulkvedim E. Lahūsenam¹⁰, kurā informēja par izmaiņām plānā. Pēc laikapstākļu un tilta kon-

ieslodzītos, atbruņot apsardzi un neitralizēt vietējās varas iestādes, kā arī sagrābt dzelzceļu pie Kožvas. Ieslodzītajiem sākotnēji izdevās daļēji īstenot plānu un sagrābt gandrīz visu Ustj-Usu. Tā kā no pārējo nometņu ieslodzītajiem nebija atbalsta un ciema milicija izrādīja spēcīgāku pretestību, nekā gaidīts, nemiernieki bija spiesti atkāpties un pēc vairākām sadursmēm ar viņus vajājošām NKVD vienībām izklist. Gandrīz visi nemiernieki ar laiku tika sagūstīti un tiesāti. Lielākajai daļai piespriests nāvessods. Bēgļu meklēšana taigā un tundrā ilga vairākus gadus.

¹⁰ Vēlāk ģenerālmajors *Erwin Heinrich René Lahousen Edler von Vivremont* (1897–1955).

strukcijas analīzes tika secināts, ka to pilnīgi iznīcināt var, tikai izmantojot speciālas sprāgstvielas, ar kurām nav iespējams nodrošināt diversantu grupu. Saglabājot pamatmērķus, tika izstrādāts jauns plāns, kas paredzēja palielināt ekipējuma un bruņojuma kravu līdz 1600 kg, nodrošināt ar speciālu bruņojuma un sprāgstvielu pasūtījumu, kā arī izsniegt katram vīram 5000 rubļu (kopā 60 000). Grupai bija jāveic diversiju uzbrukumu sērija uz dzelzceļa līnijas Vorkuta–Kotlasas (*Воркута–Котлас*) starp Ustj-Usu (*Усть-Уса*) un Ustj-Kožvu un jāiznīcina sakaru līnijas blakus dzelzceļam. Pēc pirmajiem diversiju aktiem grupai jāatkāpjas tundrā un jānovēro trase. Līdz ko satiksme tiktu atjaunota, līdzīgu uzbrukumu vajadzēja izdarīt citā vietā. Tā jādarbojas vienu mēnesi. Šajā laikā papildus jāiznīcina 4 tilti uz Pečoras upes baseina apkārtnē, kā arī jāatbrīvo Gulaga noietnēs ieslodzītie un jāizvērs pretosšanās kustība padomju režimam. Labvēlīgos laika apstākļos jāuzbrūk iepriekš plānotajam tiltam Ustj-Kožvā. Nikolajevam jāplāno atgriešanās pāri fronteī (neprecizējot ceļu) kopā ar vīriem, kas brīvprātīgi to vēlēšies. Pārējie jānodrošina ar dokumentiem, lai tie varētu palikt savā dzimtajā pusē. Operācija bija paredzēta starp 15. un 20. aprīli (BA MA RW49/145, s. 65–67).

1943. gada 8. jūnijā AsTO sniedza atskaiti par desantēšanās operācijas norisi, kas tika uzsākta 5. jūnijā plkst. 17.15 no Kirkenesas lidlauka (Ziemeļnorvēģija) ar divām *Condor* tipa lidmašīnām¹¹. Katrā lidmašīnā bija izvietoti 6 diversanti. No sākotnēji paredzētā ekipējuma daļu vajadzēja atstāt, jo tika pārsniegts svars. Krava bija ievietota vienpadsmit 100 kg konteineros. Pirmās nepieciešamības preces tika ievietotas viegla materiāla kastēs, ko desantniekiem vajadzēja piestiprināt pie sava ķermeņa. Debesis bija apmākušās, un lidojums notika tikai pārdesmit metru virs jūras. Sākotnēji tika lidots Z–A virzienā, starp Novaja Zemļa un Kolgujeva salu uzņemts kurss Pečoru virzienā. Virzoties gar dzelzceļa līniju, pavēlē norādītais punkts sasniegts īsi pēc plkst. 23.00. Paredzētā desantēšanās vieta atradās 20 km uz Dienvidiem no mērķa objekta, pārpurvotā un nomaļā apvidū, kas labi piemērots slēptām operācijām. Lidmašīnas veica trīs lokus, desantējot grupu un kravu no 200 m augstuma. Kirkenesā lidmašīnas atgriezās 6. jūnijā plkst. 5.00 – kopā veicot 3200 km. Atgriežoties tika veikta gaisa izlūkošana, kur iegūtas ģeogrāfiska, laika apstākļu un vispārēja rakstura izlūkziņas. Lidojuma gaitā konstatēts, ka Pečoras upi pie ietekas jūrā sedz ledus bloki, plašās teritorijās nav veģetācijas un nav manāmas nekādas cilvēku darbības pēdas. Vienlaikus iegūta informācija par Ustj-Usu un Ustj-Kožvu ciemiem, dzelzceļa staciju un sliežu

¹¹ Focke-Wulf Fw 200 *Condor*, maksimālais lidošanas tālums – 3 560 km.

ceļu izvietošanu. Konstatēts, ka Ustj-Usas apkārtnē atrodas vairākas ieslodzīto nometnes. Lidmašīnu kapteiņi ziņojumu noslēdza ar secinājumu, ka gadījumā, ja lidmašīnām būtu līdzī munīcija un aviobumbas, tad tiltus un Ustj-Kožvas dzelzceļa staciju varētu bez pūlēm iznīcināt, proti, neviens šajā apkārtnē negaida vācu aviāciju un nav izveidojis pretgaisa aizsardzību (BA MA RW49/145, s. 68–71).

Noslēguma dokuments (adresēts Vācijas bruņoto spēku virspavēlniecībai) sastādīts 1943. gada 20. oktobrī un satur operācijas “Džungļi” radiopārraīžu materiālu analīzi, kuru veica AsTO radiolietu pasniedzējs feldfēbelis Kramers (*Krämer*). Grupai izsniegtais radioraidītājs bija paredzēts darbībai 2 500 km tālumā. Sakari ar grupu tika nodrošināti no Rīgā izvietotā AsTO radioraidītāja ar segvārdu “Rihards” (*Richard*). Pēc desantēšanās grupai uz pirmajiem radio sakariem vajadzēja iziet 8 dienu laikā, bet tas notika tikai 1943. gada 22. jūnijā. Pēdējais sakars fiksēts 1943. gada 7. oktobrī, pēc kā AsTO pārstāja sazināties ar grupu. Balstoties uz rācijas tehniskajām specifikācijām, pārraidītā signāla jaudas, radioziņu satura un radista rokraksta¹², vācu radioizlūkošanas tehniskie eksperti secināja, ka radioraidītājs strādā padomju drošības dienestu kontrolē, bet pati grupa visticamāk ir iznīcināta (BA MA RW49/145, s. 72–82).

Kas patiesībā notika ar grupu? Iepazītajos padomju drošības dienestu publicētajos dokumentu krājumos nav atrodama informācija par minēto operāciju. O. Rjazanovs Krievijas Federācijas izlūkošanas dienestu un speciālo uzdevumu vienību veterānu žurnālā “*Братишка*” (“Brāļuks”) bez atsaucēm uz avotiem piemin aģentu grupu Nikolajeva vadībā, kas tikusi izsēdināta operācijas “Džungļi” aprakstītajā rajonā.¹³ Pēc veiksmīgas desantēšanās nākamajā dienā grupa sapulcējusies vienkopus, tikuši atrasti arī visi konteineri. Viens no grupas nošāvis Nikolajevu, bet pārējie pieteikušies tuvākajā NKVD (IeTK) daļā, izraisot tur vērā ņemamu apjukumu, kas arī saprotams, ja tūkstošiem kilometru attālumā no frontes ierodas apbruņoti vācu izlūki-diversanti NKVD (IeTK) formās. Pēc tam sekojusi neveiksmīga radiospēle, jo bija zudusi

¹² Katram radistam ir savs rokraksts, kādā veidā tas strādā ar radiošifra atslēgu. Apmācības periodā tas tiek rūpīgi pētīts un vēlāk izmantots, lai pārliecinātos, vai ziņas raida viens un tas pats cilvēks.

¹³ Lai gan PSRS un KF, balstoties uz padomju drošības dienestu dokumentiem, ir publicēti daudzi materiāli par ciņu ar vācu izlūkdienestiem (piemēram, dokumentu krājums “*Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной Войне*”, kas iznācis 5 sējumos kopskaitā 10 grāmatās, un sniedz detalizētu pārskatu par atklātajiem vācu aģentiem), informācija par minēto operāciju nav sastopama.

daļa sakaru kodu. Savukārt Krievijas vēsturnieks S. Čujevs min I. Bessonova projekta ietvaros sagatavotās 12 cilvēku grupas NKVD formās desantēšanu Kožvas rajonā 1943. gada 2. jūnijā (Чуев, 247). 9. jūnijā notikusi kauja, kuras gaitā divi desantnieki gājuši bojā, bet pārējie sagūstīti. A. Mellenbergs, atsaucoties uz padomju spēcīgu arhīviem (nenosaucot konkrētu avotu), sniedz līdzīgu informāciju kā S. Čujevs, pieminot, ka grupa izsēdināta netālu no kolhoza "Kedrovij Šor" (*Кедровый Шор*) un to vadījis vecākais leitnants Godovs (Меленберг 2004).

Jāatzīst, ka vācu izlūkdienestu plānotās tālās izlūkošanas un speciālās operācijas bija nacistiskās Vācijas kārtējais ambiciozais projekts, kuram nebija lemts piepildīties. Nepietiekams materiāltehnisko resursu un personāla izvērtējums, patiesu izlūkziņu un mērķtiecīgas augstākās vadības politikas trūkums padarīja minētās operācijas par avantūrām, savukārt tajās iesaistītos aģentus par viegliem padomju drošības iestāžu mērķiem.

Avotu un literatūras saraksts

Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv (BA MA) RW 49 (Einheiten Abwehr)/145 (Lehrabteilung Kurfürst), s. 61–82.

Skorzeny, O. (2007) *Maine Kommando-unternehmen*. Dresden: Winkelried-Verlag. s. 446.

Буровский, А. М. (2012) *Не Вторая Мировая, а Великая Гражданская! Запретная правда о войне*. М.: Яуза-пресс. 512 с. <http://scibook.net/voennaya-istoriya/ideya-kombriga-bessonova-25989.html> (11.01.2016)

Меленберг, А. (2004) Десант на гулаг. *Новая Газета*. № 14, <http://2004.povayagazeta.ru/nomer/2004/14n/n14n-s31.shtml> (25.06.2016)

Рязанов, О. Тайные полёты Люфтваффе. *Журнал для спецназа Братишка*. 09.2009. www.bratishka.ru/2009/9/2009_9_14.php (11.12.2015)

Структура и деятельность органов германской разведки в годы Второй мировой войны. Симферополь, 2011. <http://istmat.info/node/28428> (10.01.2014)

Федеральная Служба Безопасности Российской Федерации. (2008a) В кн.: *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов*. Том 4, кн. 1. Москва: Русь, 795 с.

Федеральная Служба Безопасности Российской Федерации. (2008b) В кн.: *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов*. Том 4, кн. 2. Москва: Русь, 809 с.

Чуев, С. (2004) *Проклятые солдаты. Предатели на стороне III рейха*. Яуза, 574 с.

Andis Rasums

**Long Range Reconnaissance Operation “Dschungel” (1943):
Documents from the German Military Archives**

Key words: World War II, Germany, intelligence, sabotage, *Abwehr*, *Abwehrstelle Ostland*

Summary

In June 1943 the *Abwehrkommando* 204 of the Army Group Nord of the Nazi Germany together with the *Abwehrstelle Ostland* Stationed in Riga sent a reconnaissance-saboteur team composed of ex-Red Army prisoners of war on a long range mission (~ 1600 km) to the strategic Vorkuta–Kotla railway connection in the Urals region. The railway line was used to supply the military industry and energy facilities with raw materials and fuel (mainly oil and coal). The main goal of the operation was to evaluate and provide more details on the information provided by an asset of the intelligence school about the condition of the railway line as well as the intensity of its usage and to destroy the major junctions that would paralyze the railway traffic for months. The plan presumed freeing the detainees of the nearby Soviet penal camps (Gulag), to arm and train them and then to use them to destroy the objects of critical infrastructure in the area of the operation and to expand guerrilla warfare and saboteur attacks in the region.

The preparation and operational phase of the operation as well as the analysis of its results and the conclusion that the group has been compromised and that the radio transmissions were being controlled by the Soviet security services are documented in the reports stored in the Federal Military Archives of Germany.

Daina Roze, Evija Smiltnece

“Latviskie” augi Ogres pilsētas kultūrainavā

Atslēgas vārdi: “latviskie” augi, identitātes zīmes, kultūrainava, latviešu nācija

Latviskās identitātes zīmes atrodamas ne tikai tautastērpu sagāšās, kreklos un jostās, bet arī dārzos, kuru kopšanas tradīcija ir latviskās identitātes daļa. Ap simts svešzemju un vietējās floras lakstaugu un kokaugu kļuvuši par latviskās identitātes zīmēm. *Peonijas, dālijas, margrietiņas, floksi, samtenes, kliņģerītes, miķelītes, mārtiņprozes, sniegpulkstenītes, kārsšozes, kreses, ceriņi, jasmīni, maijrozītes, dievkociņi, jāņogas, ērkšķogas, upenes, avenes, ābeles, plūmes, ķirši, liepas, ozoli, kļavas, pīlādži, bērzi, egles, priedes, ievas, zirgkastaņas* ir biežāk nosauktie “latviskie” augi. Populārākie ir 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā muižu un zemnieku dārzos audzētie augi. Tajā laikā sāka veidoties latviešu nācija, zemnieki ieguva zemes īpašuma tiesības un iespēju *savu* māju dārzos “*audzēt to pašu, ko līdz šim tikai kungi*” (Roze, Jansone 2013, 304–310). Dārzs parāda atklātos un slēptos procesus katra cilvēka un sabiedrības ekonomiskajā, politiskajā un sociālajā dzīvē.

“Latvisko” augu klātbūtne Ogres pilsētas kultūrainavā radīja pētniecisko interesi, jo Ogres pilsētas izveidošanās un attīstība noritējusi vienlaikus ar latviešu nācijas veidošanos un pilsētas vēsturiskajā attīstībā bijuši latviešu nācijai labvēlīgi un mazāk labvēlīgi apstākļi.

Tagadējā Ogres pilsētas teritorijā 19. gadsimta vidū atradās Rīgas pilsētai piederušās Ikšķiles muižas meži un lauki ar zemnieku saimniecībām. Priekšnoteikumus pilsētas attīstībai radīja Rīgas–Dinaburgas dzelzceļa līnijas atklāšana 1861. gadā. Ērtā satiksme un gleznainā apkārtnē saistīja atpūtniekus, un jau 1862. gadā Ogre kļuva par rīdzinieku atpūtas vietu.

1908. gadā Ogrē bija 200 vasarnīcu, bet 1914. gadā – vairāk kā 300. Pirmais pasaules karš gandrīz pilnībā iznīcināja Ogres apbūvi. Pēc kara līdztekus vasarnīcām cēla mājas pastāvīgai dzīvošanai. Miesta tiesības Ogre ieguva 1920. gadā, bet 1928. gadā – pilsētas tiesības. 1925. gadā tautas skaitīšanā Ogrē saskaitīja 825 iedzīvotājus, 1930. gadā – 1290 (T. S. 1930, 2). Pagājušā gadsimta 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā Ogre kļuva par iecienītu kūrortu – kļuva (L. 1929a, 1; Ritums 1930, 1) un salīdzinājumā ar Jūrmalu lētāku atpūtas vietu, kas “neprasa lielas, greznas tualetes un mazāk izpriecu, tamdēļ te var dzīvot taupīgāk” (W. 1932, 2). Vietējā prese slavēja skaisto dabu un

veselīgo klimatu, to salīdzinot ar "pasaulslaveno Davosas dziedniecības vietu" (L. 1929a, 1). Ogrēniešu labklājību ietekmēja zaļumnieku, vasarnieku un veselības uzlabošanas nolūkā ieradušos tūristu skaits, jo vasarnieki pilsētai maksāja peldu nodokli (Vasarnieku 1930, 2), savukārt iedzīvotāji guva ienākumus par sniegtajiem pakalpojumiem. Pilsētas valde un biedrības mērķtiecīgi strādāja kūrorta labiekārtošanā, pievēršot vērību pilsētas ainavas veidošanai, īpaši *liepu* un *bērzu* aleju stādīšanai (L. 1929b, 2; Spuriņš 1931, 3), kā arī dārzkopības attīstībai, kas iedzīvotājiem nodrošināja papildu peļņu un iztiku ziemas sezonā (Suseklis 1930, 3). Dārzkopības pārraudzības biedrību "Ogres dārzi" reģistrēja 1926. gadā (Rīgas apgabaltiesas 1926, 4). Praktiskus padošus dārzkopībā 1931. gadā publicēja Ogres Tirgotāju un namsaimnieku biedrības izdotajā laikrakstā "Ogres Straume". Jānorāda, ka audzēšanai ieteica 30 puķu dažādības, no kurām mūsdienās par "latviskiem" augiem uzskata tikai četras – *magones*, *kliņģerītes*, *samtenes* un *asteres*, pārējais sortiments bija moderns. Savukārt Ogres kūrorta reklamēšanā izmantoja kultūrainavu ar "latviskajiem" augiem: "Noziedēja *ievas* un *ābelītes*, noziedēja *ceriņi*, *maijrozītes* un *jasmīni*, vēl vasara tikai sākumā, bet parādās jau agrā raža: saknītes, salātu lapiņas, odziņas. Iestāties *zemeņu* laiks" (Suseklis 1930, 3). Kā arī: "Tagad zied ķirši, plūmes, ābeles, zied plāvas, ceļmalas, zied upes krasti, zied pilsētas rūpīgi koptie dārzi [...]. Ogrē kastaņu samērā maz. Ogres krāšņuma vainagā ziedu laikā spilgtākie ir augļu dārzi un tad atkal sētmalu vai ceļmalu *ceriņi*, krāšņumaugi un arī romantiskie upes līči ar jauko ievziedu smaržu" (A. Z. 1938, 1). Minēto "latvisko" augu klātbūtni Ogres kultūrainavā apliecina arī fotogrāfijas¹. Pagājušā gadsimta 30. gadu otrajā pusē, kad par tūrisma mārketingu nopietni domāja valsts mērogā, pilsētu dēvēja par mežu, ūdens, gaisa, ziedu un ziemas sporta kūrortu, bērnu paradīzi, labāko veselšanās vietu Latvijā un makšķernieku iecienītu vietu (Ogres Tirgotāju un namsaimnieku biedrība 1934, 39). Ogres kultūrainavā saplūda pilsēta un lauki (Eliāss 1937, 2; Smarens 1937, 1; Zariņš 1937, 1).

Jaunogres kultūrainava laika gaitā piedzīvojusi viskrasākās pārmaiņas. 1926. gadā te vasarnīcas sāka būvēt Rīgas inteliģence, bet blakus, starp Daugavu un dzelzceļu, Latvijas atbrīvošanas cīņu dalībnieki. "Jaunogres labierīcības biedrība" veicināja vasarnīcu rajona izbūvi un rūpējās par biedru un vietējo iedzīvotāju kultūralo attīstību (Bērziņš 1931, 2). Starp biedrības veikumiem bija arī Jaunogres parka ierīkošana mežā un *liepu* stādīšana ielu malās (Bērziņš

¹ Pētījumā izmantoja Ogres Vēstures un mākslas muzeja (OVMM) krājumā esošās 20. gadsimta Ogres kultūrainavas fotogrāfijas.

1931, 1). Tatjanas Upmanes (1921–2005) atmiņu stāstu² pieraksti apliecina, ka, kopīgi veidojot kultūrainavu, iemītniekiem izveidojās spēcīga lokālā identitāte. Dārzi bijuši kopti, ar bagātiem puķu stādījumiem. Īpaši atmiņā palikušas balto *flokšu* rindas, *rozes*. Audzētas *ābeles*, kā arī citi augļu koki, *avenes*, *upenes* un *zemenes*. Īpašnieki grunts gabalos saglabāja *egles*, *priedes*, *bērzes*, *lazdas*, *pīlādžus*, stādīja *liepas* (1. attēls), dažos īpašumos atstāta daļa meža.

1. attēls. Ogre, Zilo kalnu prospekts Nr. 2. 1938. gada foto
(OVMM Nr. 6761)

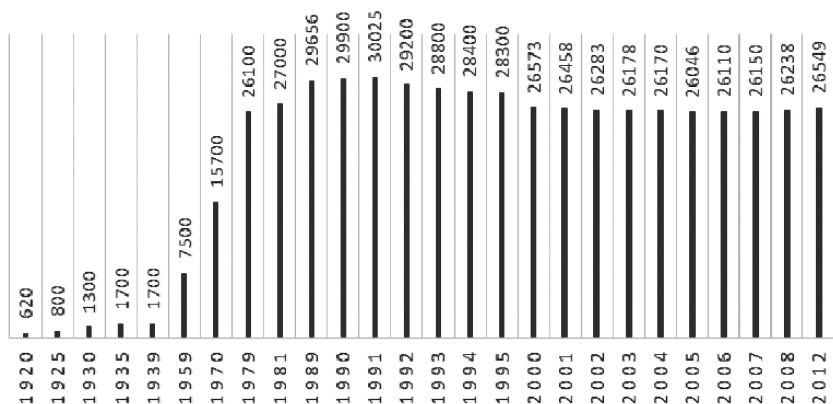
Kultūrainava un tās elementi raksturo konkrētā laika sociālās, ekonomiskās un kultūras īpatnības. Pēc Latvijas okupācijas Ogres restorānus, viesnīcas, pansijas, sanatorijas, tirdzniecības uzņēmumus un vasarnīcas, kuru kvadrātūra pārsniedza pieļaujamo platību, nacionalizēja. Pēc kara Rīgas tuvums, ērtā satiksme un maz izpostītā infrastruktūra radīja interesi par Ogrī kā potenciālu rūpniecības pilsētu. 1947. gadā Ogre kļuva par apriņķa, bet 1950. gadā – par rajona centru. Mainījās iedzīvotāju kontingents, sadzīves kultūra un pasliktinājās attieksme pret vidi (Banga 1948, 2; Jaunogrieši 1952, 2). Ogres vadība un atbildīgie dienesti centās uzturēt sakoptu pilsētas kultūrainavu, dārzkopību veicināja Ogres dārzkopības un biškopības biedrība, sniedzot praktiskus padomus, lasot lekcijas, rīkojot konkursus (Libeks 1970, 4). Tomēr laikraksts "Padomju Ceļš" regulāri publicēja rakstus, kuru ievadā

² Ogres Vēstures un mākslas muzeja zinātniskais arhīvs (OVMM ZA). T. Upmanes atmiņas.

cildināja padomju varas sniegtas iespējas un labiekārtošanā paveikto, vienlaikus norādot pilsētā daudzviet esošo vienaldzīgo un nesaudzīgu attieksmi pret vidi (Deputāti 1950, 1; Ogrēnietis 1950, 2; Rieksts, 1953, 24., 1; Tribockis 1950, 2; Velens 1954, 1). Ogi joprojām dēvēja par kūrorta, mežu un parku pilsētu, tomēr atdzīstot, ka parki un meži ir nolaisti, neapkopti un ka “daba veidojusi visus apstākļus, lai Ogre būtu skaista, bet cilvēks tai palicis parādā” (Ogrei 1964, 3).

Totalitārā iekārtā kultūrainavas maiņa varas pārstāvjiem sniedz iespēju ietekmēt atsevišķu cilvēku un sabiedrību kopumā. 1965. gadā pēc Vissavienības Tautsaimniecības padomes un Padomju Savienības Ministru kabineta Celtniecības un arhitektūras lietu komisijas lēmuma Ogres nomalē sāka būvēt trikotāžas kombinātu. Vienlaikus Jaunogrē cēla daudzstāvu dzīvojamu māju masīvus kombināta darbiniekiem un veidoja infrastruktūru, nojaucot daļu dabas vidē iederīgo, arī arhitektoniski augstvērtīgo vasarnīcu. Tam laikam drosmīgs bija Ogres pilsētas darbaļaužu deputātu Dzīvokļu komisijas priekšsēdētāja Z. Plūmes viedoklis, ka “[..] visa mūs pilsēta ir savdabīgs parks [..]. Vai mēs darām visu, lai saglabātu Ogrei dabas doto krāšņo rotu? Vai jaunos rajonus, kuri mūsu priekšā aug ļoti strauji, veidojam tādus pašus kā vecā Ogre? Straujā veidošanās ir zināmā mērā operācija, no kā uz laiku cieš viss organisms. Bet operācija nekādā gadījumā nedrīkst palikt par slimību. Nevienš mums nav devis tiesības, ceļot jauno, postīt veco. Pie tam vēl dabas doto krāšņumu, kuru neviens, pat lielākais dārznieks, mums neatdos” (Plūme 1970, 4). Nepilnu 20 gadu laikā pilsētas iedzīvotāju skaits pirmskara pilsētas iedzīvotāju skaitu pārsniedza gandrīz 17 reizes (2. attēls). No citām Padomju Savienības republikām iebraukušajiem bija atšķirīgi uzvedības modeļi un kultūras simbolu kopums. Iebraucēji veidoja vairākumu Jaunogres iedzīvotāju, lokālā identitāte netika pieņemta. Krasi mainījās atpūtas tradīcijas (Preilis 1970, 3) un uzvedības kultūra, paužot vienaldzību pret vidi un apstiprinot, ka vide ir saimnieciskās un kulturālās attīstības spogulis (Timinska, 1974, 3; Virza 1970, 2). Dzīvojamā masīvā stādījumi bija atbilstoši tālaika priekšstatiem par sabiedriskajiem stādījumiem – ar svešzemju kokiem, krūmiem un funkcionāli bezjēdzīgiem klinteņu un ligustru dzīvžogiem.

Tikai atsevišķās vietās saglabāja nelielus dabas pamatnes vai kādreizējo vasarnīcu stādījumu fragmentus. Vairumam vietējo Ogres iedzīvotāju Jaunogres daudzstāvu apbūve neradīja pozitīvas emocijas. Ar svešām rokām vai svešu ieceri veidotai kultūrainavai ir nelabvēlīga ietekme, to uztver kā identitātes vājinātāju (Kursīte 2006, 103–110). Sākoties Trešajai atmodai, daudzstāvu namu būvi Jaunogrē pārtrauca.

2. attēls. Iedzīvotāju skaita izmaiņas Ogrē. 1920.–2012. gads
 (<https://lv.wikipedia.org/wiki/Ogre> (15.01.2016))

Kopš Latvijas neatkarības atgūšanas Jaunogres daudzstāvu namu masīvā arvien biežāk novēro pašu iedzīvotāju stādījumus (3., 4., 5. attēls), kuros aug populārākie “latviskie” augi: *peonijas*, *miķelītes*, *samtenes*, *kāršrozes*, *asteres*, *margrietijas*, *flokši*, *tulpes*, *kliņģerītes*, *maijrozītes*, *jasmīni*, *ceriņi*. Tie apliecina latviešu nācijas pārstāvju klātbūtni un to sazināšanos ar latviskās identitātes zīmēm.

3. attēls. “Latviskie” augi – maijrozītes un kāršrozes Jaunogrē, Malkalnes prospektā Nr. 9. 2012. gads. D. Rozes foto

4. attēls. “Latviskie” augi – peonijas, ceriņi un jasmīni Jaunogrē, Malkalnes prospektā Nr. 19. 2013. gads. D. Rozes foto

5. attēls. Daudzstāvu dzīvojamo māju masīviem neraksturīgie stādījumi ar "latviskajiem" augiem. 2015. gads. D. Rozes foto

Kultūrainava gan veselumā, gan atsevišķos fragmentos ir nācijas atmiņas un identitātes krātuve (Kursīte 2006, 103–110). Tā palīdz nepazaudēt piederības sajūtu un veido saikni ar nākotni Jaunogres daudznacionālajā mikrorajonā, kurā joprojām dzīvo divas trešdaļas pilsētas iedzīvotāju.

Avotu un literatūras saraksts

- A. Z. (1938) Ogrē viskrāšņākais ziedu laiks. *Ogres Ziņas*, 28. maijs.
- Banga, L. (1948) Ogri tīru un skaistu! *Padomju Ceļš*, 27. maijs.
- Bērziņš, F. (1931) Ogres Otrās attīstība un izveidošanās. *Ogres Straume*, 25. jūlijs.
- Deputāti lemj par labiercībām Ogrē. (1950) *Padomju Ceļš*, 2. februāris, Nr. 15.
- Eliāss, K. (1937) Pilsēta mežu ēnā un saules kalnā. *Ogres Ziņas*, 25. jūnijs.
- Jaunogrieši. (1952) Jaunogres parks jāuzkopj. *Padomju Ceļš*, 17. jūlijs.
- L. (1929a) Ogre – Latvijas Davosa. *Ogres Straume*, 8. jūnijs.
- L. (1929b) Izdaiļosim savu pilsētu. *Ogres Straume*, 3. augusts.
- Libeks, J. (1970) Apkopsim un izdaiļosim savas sētas. *Padomju Ceļš*, 21. maijs.
- Ogrei jāklūst skaistākai. (1964) *Padomju Ceļš*, 1. oktobris, Nr. 16.
- Ogrēnietis. (1950) Posta pilsētas apstādījumus. *Padomju Ceļš*, 25. aprīlis.
- Plūme, Z. (1970) Ogre, tā ir mūsu pilsēta. *Padomju Ceļš*, 26. decembris.
- Preilis, E. (1970) Klajā laukā piedzimis. *Padomju Ceļš*, 5. decembris.
- Rieksts, A. (1953) Kad pilsētas labiekārtošanu saprot citādi. *Padomju Ceļš*, 24. novembris.
- Ritums, R. (1930) 2 stundas Ogrē. *Ogres Straume*, 14. jūnijs.

Rīgas apgabaltiesas reģistrācijas nodaļa. (1926) *Valdības Vēstnesis*, 27. septembris, Nr. 216.

Smarens, V. (1937) Ogres priekšrocības. *Ogres Ziņas*, 24. jūlijs.

Spuriņš, T. (1931) Mežu dienas. *Ogres Straume*, 25. aprīlis.

Suseklis. (1930) Ogre zemeņu laikā. *Ogres Straume*, 28. jūnijs.

Zariņš, H. (1937) Vasarnieka piezīmes. *Ogres Ziņas*, 12. jūnijs.

Timinska, S. (1974) Par skaistu un daiļu sētu. *Padomju Ceļš*, 26. decembris.

Tribockis, B. (1950) Uzposīsim un izdaiļosim savu pilsētu. *Padomju Ceļš*, 13. aprīlis.

T. S. (1930) Iedzīvotāju skaits Ogrē pēc tautas skaitīšanas materiāliem. *Ogres Straume*, 3. maijs.

Vasarnieku un peldu nodoklis. (1930) *Ogres Straume*, 19. jūlijs.

Velens, R. (1954) Vēl krāšņāka mūsu pilsēta. *Padomju Ceļš*, 8. janvāris.

Virza, A. (1970) Par Ogres pilsētas izaugsmi. *Padomju Ceļš*, 1. janvāris.

W. (1932) Pārogres labierīcības biedrība. *Ogres Straume*, 11. jūnijs.

Kursīte, J. (2006) Kultūrainava kā daļa no 'sava-svešs' binārās varas sistēmas. Grām.: *Kultūra un vara*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 103.–110. lpp.

Ogres namsaimnieku un tirgotāju biedrība (1934). *Vadonis pa Ogri*, 39. lpp.

Roze, D.; Jansone, S. (2013) "Latviskie" augi Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja arhīva materiālos. Grām.: Saleniece, I. atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli*. Daugavpils: "Saule". 304.–310. lpp.

Daina Roze, Evija Smiltnece

"Latvian" Plants in the Urban Landscape of Ogre

Key words: "Latvian" plants, signs of the identity, Latvian nation, urban landscape

Summary

Garden shows the open and hidden identification processes of each person as well as the economic, political, and social life of the society. About 100 plants (both those of the local flora and the imported one) found in farmstead gardens of Latvia have become the signs of Latvian identity. The most popular "Latvian" plants are the ones grown in gardens around the turn of the 19th and the early 20th centuries – at the time, when Latvian nation was being formed.

The presence of the “Latvian” plants in the urban landscape of Ogre caused a scientific interest because the formation of town and its development took place simultaneously with the formation of the Latvian nation. Besides the historical development of the town Latvian nation had favourable and less favourable conditions.

Ogre History and Art Museum’s stock materials (OVMM) and scientific archives materials (OVMM ZA), newspapers “Ogre Straume” (1928–1935), “Ogres Ziņas” (1937–1939), “Padomju Ceļš” (1948–1987) were used in the study. The research was supplemented by the author’s study of the urban landscape of Ogre since 1987.

The study confirmed that, under unfavourable conditions, the nation actualized signs of its identity. “Latvian” plants help not to lose a sense of belonging and linking up with the future of the multinational environment.

Ирена Салениеце

Вопросы школьной жизни Латвийской ССР в документах Латбюро ЦК ВКП(б) (1944–1947)¹

Ключевые слова: Российский Государственный архив политической истории, Латбюро, советизация, школы, учителя

В 1944 году, с продвижением Красной армии на запад и ее вступлением на территорию стран Балтии, предполагалось не только вернуть их в лоно советского государства, но и продолжить начатую в 1940 году советизацию. Для более координированного управления этим процессом, а также для преодоления имевшихся в каждой республике «серьезных недостатков и ошибок», которые, по мнению московского руководства, свидетельствовали о неспособности республиканских властей в полной мере контролировать ситуацию в регионе (Зубкова 2008, 139–140), в Центральном Комитете Всесоюзной Коммунистической партии (большеви́ков) были приняты решения о создании трех бюро: 11 ноября – по Эстонии и Литве, 29 декабря – по Латвии.²

Несмотря на некоторые нюансы в отношениях республиканских руководителей с Москвой, в целом задачи трех упомянутых структур были одинаковыми: помочь укрепить во всех республиках аппарат советской власти; ввести советскую модель хозяйствования как в промышленности, так и в сельском хозяйстве; подавить вооруженное сопротивление и очистить общество от «враждебных элементов»; сориентировать духовную жизнь на советские образцы (Таннберг 2010, 28), – то есть способствовать скорейшей советизации Латвии, Литвы и Эстонии. Как точно заме-

¹ В статье представлена вторая часть исследования, основанного на изучении документов некоторых фондов Российского Государственного архива социально-политической истории (РГАСПИ). Первая часть исследования «Школьное дело Латвийской ССР в документах Отдела школ ЦК ВКП(б) 1940–46 гг.» была опубликована ранее (Салениеце 2015).

² «На всех проектах решений есть одобрительная виза Сталина – «за». Это значит, что Сталин держал ситуацию в этих республиках под своим контролем. Бюро состояли из пяти человек: председателя, его заместителя, уполномоченного НКВД и НКГБ по соответствующей республике, первого секретаря ЦК компартии и руководителя Совнаркома республики» (Зубкова 2008, 141–142).

тил эстонский историк, «... задачей бюро был запуск процесса интенсивной советизации и скорейшее внедрение его в жизнь с тем, чтобы в самые короткие сроки сделать его необратимым» (Таннберг 2010, 28).

Председателем Латбюро был назначен влиятельный деятель ВКП(б) Н.Н. Шаталин (*Архив*; Зенькович 2002), которого затем сменил В.Ф. Рязанов (*Справочник*). В состав бюро ЦК ВКП(б) по Латвии входили также Ф.М. Бутов (заместитель председателя), уполномоченный НКГБ – НКВД СССР по Латвийской ССР А.Н. Бабкин, первый секретарь ЦК КП(б) Латвии Я.Э. Калнберзин, председатель Совнаркома ЛССР В.Т. Лацис.

В течение первых полутора лет существования бюро ЦК ВКП(б) по Латвии его руководители бдительно контролировали ситуацию в Латвии, ограничиваясь, однако, неформальными контактами с руководителями республики (в 1944–1945 гг. было проведено всего одно заседание бюро). «Все делается руками ЦК КП(б) Латвии и Совета Министров Латвийской ССР», – отмечал Рязанов (Зубкова 2008, 143). Представители Москвы формально оставались в тени, что позволяло создавать видимость того, что «строительство социализма» в Латвии идет естественным путем, без диктата Кремля.

Деятельность Латбюро продолжалась менее трех лет, оно было расформировано в 1947 году одновременно с Эстбюро и Литбюро.³ По мнению российского историка Е. Зубковой, одной из причин ликвидации этих посреднических структур стала относительная стабилизация обстановки в регионе, поскольку лишь к 1947 году было завершено фактическое создание органов советской власти на местах (в Латвии – в волостях)

³ Задачи, возложенные на Бюро, – отмечалось в соответствующем решении Политбюро ЦК ВКП(б), – «могут быть впредь осуществлены ЦК компартий Литвы, Латвии и Эстонии непосредственно». Однако вовсе отказываться от практики «наблюдения» за поведением республиканских властей Москва не спешила. В тот же день, 27 марта 1947 года, когда было решено ликвидировать Бюро по республикам Прибалтики, приняли еще одно постановление – об инспекторах ЦК ВКП(б) [...] для улучшения работы по проверке и инспектированию местных парторганов и обеспечения в этих целях дифференцированного подхода к изучению и оценке состояния партийной работы [...]. Ознакомившись с проектом этого решения, Сталин против слова «инспектора» добавляет «постоянного». Так была найдена новая, может быть не столь очевидная и навязчивая, как раньше, но все-таки форма контроля за поведением республиканских властей. В «свободное плавание» Москва никого отпускать не собиралась (Зубкова 2008, 145).

и только к этому времени можно отнести окончательное формирование во всех балтийских республиках управленческой вертикали (Зубкова 2008, 342). В целом же сам факт существования бюро послужил символическим подтверждением, что включение Латвии (как и других прибалтийских республик) в состав СССР было постоянным и необратимым (Swain 2003, 83).

В советской историографии о бюро ЦК ВКП(б) по Латвии, Литве и Эстонии упоминалось нечасто, однако совсем об этой «руке Москвы» в литературе не замалчивалось (Таннберг 2010, 15). С восстановлением независимости балтийских государств появились как исследования об отдельных бюро (Swain 2003), упоминания об их деятельности в контексте истории отдельных республик (Tininis 2003; Bleijere 2012), так и труды обобщающего характера, затрагивающие тему создания бюро ЦК ВКП(б) во всех прибалтийских республиках (Зубкова 2008; Таннберг 2010).

В историографии не уделяется специального внимания деятельности бюро ЦК ВКП(б) по прибалтийским республикам в сфере образования. При этом школа и вся система образования неизменно попадала в поле их зрения. В середине 1940-х годов не утратила актуальности выдвинутая в 1940 году задача адаптации школьного дела бывших балтийских государств к советской системе образования. Школе отводилась существенная роль в процессе советизации, поскольку именно здесь подрастающее поколение балтийских республик должно было стать «советскими людьми».

В предыдущей статье (Салениеце 2015) было констатировано, что документов Отдела школ ЦК ВКП(б), доступных в фондах РГАСПИ,⁴ недостаточно для воссоздания целостной концепции школьной политики ЦК ВКП(б) в Латвийской ССР. Было высказано предположение, что документы Латбюро содержат более полную информацию о конкретной политике ЦК компартии в сфере образования ЛССР.

⁴ Российский Государственный архив политической истории (РГАСПИ) был создан в 1999 году путем объединения Российского центра хранения и изучения документов новейшей истории (РЦХИДНИ) и Центра хранения документов молодежных организаций (ЦХДМО). Объединившиеся архивы, в свою очередь, были созданы в 1991 и 1992 годах на базе прекративших свою деятельность Центрального партийного архива Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС (ЦПА) и Центрального архива ВЛКСМ (*Российский государственный архив социально-политической истории*).

Обратимся к документам Латбюро, хранящимся в РГАСПИ. Из более чем двух миллионов единиц хранения, которыми располагает 691 архивный фонд (Характеристика фондов), были изучены дела бюро ЦК ВКП(б) по Латвии (РГАСПИ, ф. 600). Этот фонд включает в себя две описи: «Постановления, докладные записки, переписка Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии» (оп. 1, д. 1–28) и «Финансовые документы Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии» (оп. 2, д. 1–5), которые содержат 33 дела с 1945 по 1947 год, однако вторая опись отсутствует в открытом доступе. Из 28 дел первой описи к трем доступ также ограничен. Кроме того, во время работы в архиве часть заказанных дел не выдавалась для исследования без пояснений.

Сразу отметим, что вопросы школы ЛССР затрагиваются лишь в документах, касающихся ситуации в республике в целом (РГАСПИ, ф. 600, оп. 1, д. 2 (Записки, справки и информации Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии о составе руководящих работников), д. 3 (Записки, справки, информации и письма Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии о политических настроениях различных групп населения Латвии в настоящее время)). Некоторые дела, в названиях которых фигурирует упоминание школ и других учебных заведений (РГАСПИ, ф. 600, оп. 1, д. 9;⁵ д. 14⁶), не удалось получить для изучения. Тем не менее имеющиеся материалы дают возможность в общих чертах оценить состояние школьного дела в ЛССР — как послевоенную ситуацию в целом, так и наличие педагогических кадров — с точки зрения ЦК ВКП(б), что в свою очередь позволяет точнее понять характер требований «центра» к республике и возможность маневрирования местных властей в вопросах школьной жизни.

⁵ «Отчет о работе Центрального Совета Профсоюзов Латвийской ССР за 1945 год, записки, справки и информации Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии, местных партийных и советских органов, министерств и ведомств об улучшении трудовой дисциплины и массово-политической работы на предприятиях и учреждениях, о мерах по восстановлению и организации работы в школах, средних и высших учебных заведениях и лечебных учреждениях Латвийской ССР» (январь 1945 г. — апрель 1946 г., дело ограниченного доступа).

⁶ «Записки, справки и информации сотрудников Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии и ЦК КП(б) Латвии о работе партийных школ и семинаров по изучению марксистско-ленинской теории, результатах проверки качества преподавания общественных дисциплин в госуниверситете, об улучшении работы культурно-просветительных учреждений Латвийской ССР» (январь 1946 г. — февраль 1947 г., дело ограниченного доступа).

В описании ситуации в сфере образования Латвийской ССР отмечалось, что в 1946 году «в системе Наркомпроса республики имеется 6 вузов, 14 техникумов и педучилищ, 961 средних и неполных средних школ и 442 начальных школы» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 71). В составленной по архивным материалам таблице прослеживается динамика роста числа общеобразовательных школ и численности учителей по сравнению с предыдущим годом.

Таблица 1

**Статистические данные о количестве школ и составе учителей в
Латвийской ССР (1945–1946)**

Год	Количество школ	Количество учителей	Недостаток учителей	Уровень образования	Членство в ВКП(б)
1945	1193	5494	1200	высшее 639 (12,8%) н/высшее 741 (14,8%) ср. спец. 979 (19,6%) среднее 2145 (42,9%) н/среднее 495(9,9%)	27 (0,5%)
1946	1403	8829	821	высшее 20% н/высшее 15% ср. спец. среднее 53% н/среднее 12%	71 (0,8%)

Источник: РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 28;72.

Указывалось также, что в вузах работает 783 профессора, доцента и ассистента, из них 80 — члены и кандидаты партии. «В техникумах имелось 163 человека профессорско-преподавательского состава, из них членов ВКП(б) только 4 человека» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 71).

Очевиден сравнительно низкий уровень образования учителей, хотя и с тенденцией роста. В 1945 году высшее образование имели лишь 12,8% учителей, а год спустя их удельный вес вырос до 20%. Эти весьма невысокие показатели объясняются тем, что за годы Второй мировой войны из Латвии исчезла значительная часть профессионалов, которых могли частично заменить приезжие из «старых республик» СССР, а впоследствии также выпускники советских учебных заведений уже на территории Латвии. Поэтому среди первоочередных задач в ЛССР после войны была выдвинута задача форсированной подготовки специалистов, в том числе с высшим образованием.

Статистика о членстве учителей в ВКП(б) показывает еще более критические данные; в этот период даже в Наркомате просвещения ЛССР «партийная прослойка» составляла лишь 17% (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 71). Пополнение рядов коммунистов за счет латвийских учителей было сложной задачей как в силу недоверия партийных функционеров к тем, кто во время войны находился на оккупированной нацистами территории, а до того — в «буржуазной» Латвии, так и по причине малой заинтересованности местных жителей в идеях коммунизма.

Наряду с недостаточной вовлеченностью работников сферы образования в ряды коммунистов отмечается «большая засоренность» педагогического персонала. Так, например, «только по Мадонскому уезду до 80 человек учителей состояли в айзсаргах, крестьянских кулацких партиях и др. буржуазно-националистических организациях. В Вилякском уезде в ноябре — декабре за явную контрреволюционную работу было изъято 30 учителей. Причем эти учителя увлекали за собой и учащихся старших классов» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 72). В качестве примера названы конкретные лица, недостойные заниматься педагогической деятельностью: «в Екабпилсском уезде учителем средней школы работал бывший адъютант атамана Петлюры — Шницковский, при немцах был начальником полицейского участка. Инструктором Екабпилсского уездного отдела народного образования работал бывший доброволец и военный корреспондент немецкой армии, он же руководитель молодежной фашистской организации — Сакарс Валдис. Засорение кадров просвещения имеется и в других уездах» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 72).

Много фактов по Абренскому уезду приводилось в докладной записке лектора ЦК КП(б)Л Л. Альвиха от 29 марта 1945 года,⁷ например: «В некоторых школах по-старому преподают историю в искаженном виде, например, Ивана Грозного называют Иваном Опасным. Особенно неблагоприятно в Баловской [Так в тексте — И.С.] школе, где директором Кивкуцан. Преподавательница истории Яунакайс Устинья говорит школьникам: «Вы, молодежь, не можете понять, какое настало тяжелое время для латышей». Она же говорит, что «в советской конституции все по графику предусмотрено, как уничтожить народ». А учительница Книедер Вильма 18/XI

⁷ В указанном документе «антисоветские настроения» учителей вписаны в более широкий контекст как составная часть массового сопротивления местных жителей советской власти наряду с борьбой национальных партизан (Swain 2003, 70).

заявила ученице IX класса: «Тебе чекисты ногти сорвут, если ты не выучишь алгебру в такой праздничный день, как сегодня» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 3, л. 29). Облик школы в глазах лектора ЦК омрачали не только отдельные «враждебные элементы», но и поведение педагогического коллектива в целом: «В день рождества во многих классах в этой школе не было занятий. А если где и проходили занятия, то учителя выразили недовольство, что в праздничные дни приходится работать, заявив при этом, что это, мол, вина не волисполкома, а евреев, которые издают приказы сверху. В Баловской же школе пелись антисоветские песни и делались резкие выпады по адресу руководителей советского государства» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 3, л. 29–30).

Помимо компрометирующего прошлого педагогам ставилось в вину то, что «нередко отдельные учителя восхваляют ульманисовский фашистский режим, ведут антисоветскую работу, умышленно замалчивают такие термины, как «коммунистическое воспитание» и «коммунистическое мировоззрение» и т.д. Поучают учеников, чтобы «каждый честный латыш праздновал 15 мая» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 72); «есть немало учителей антисоветски настроенных, и [они] проводят враждебную пропаганду в школах» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 3, л. 29). Даже, казалось бы, такое респектабельное с точки зрения власти учреждение как Народный комиссариат просвещения ЛССР показывало неутешительную картину нелояльности работников: «За 1945 год из аппарата Наркомата было снято с занимаемых постов 40 человек бывших айзсаргов, шуцманов, меньшевиков и др. буржуазно-националистических элементов. Из 19 заведующих УОНО снято с работы 11 человек» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 71).

В Риге учителя, как и прочая интеллигенция, также не спешили включаться в новую систему. В докладе заведующего отделом агитации и пропаганды Рижского ГК КП(б)Л тов. Даболя отмечалось, что они «не хотят проявлять достаточной политической активности» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 3, л. 23). Например, «на учительской конференции Московского района все выступившие учителя говорили только по чисто методическим вопросам, никто не упомянул о новом политическом направлении, которое сейчас должны принять школы Латвии. [...] Был случай, когда к урокам русского языка учителя относились очень небрежно, не обеспечивали качества учебы, в то время как на уроке немецкого языка и других предметах тщательно работали. В школах были обнаружены случаи хранения контрреволюционной литературы, флагов буржуазной Латвии

и т.д. /Сталинский район/. В политехникуме в одном из классов висел портрет норвежского короля и за ним флаг времен Ульманиса» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 3, л. 23).

В документах ясно просматривается основное требование коммунистического руководства в отношении школ Латвии — советизация, которое в первую очередь касалось педагогического состава. Чтобы скрасить факт настороженного отношения и неприятия местным населением коммунистической перспективы, функционеры КП(б)Л в своих отчетах Латбюро показывали активную деятельность республиканских партийных и советских органов «в целях перевоспитания учительства в советском духе и повышения их деловой квалификации». По данным ЦК КП(б)Л, в 1945 году были проведены «широкие курсовые мероприятия» для 4382 участников, краткосрочные курсы директоров (1059 участников), курсы переподготовки учителей (1043); проводились также неоднократные совещания учителей (лекции). В результате учителя стали приобщаться к общественной жизни уезда или волости: они принимают активное участие в культурно-просветительных кружках; посещают партийные школы при уоках (в Риге — университет марксизма-ленинизма (250 слушателей); участвуют в избирательных комиссиях по выборам в Верховный Совет СССР (790 активистов) (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 72–73).

До сведения Латбюро доводилось, что «в целях улучшения работы с кадрами органов просвещения на бюро ЦК КП(б) Латвии 18 января 1946 г. специально был обсужден вопрос о пятилетнем плане подготовки и переподготовки кадров органов народного образования» (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 72). В соответствии с планом предусматривалось «пропустить через различные курсы в 1946 году не менее 4500 учителей, организовать при Госуниверситете годовичные курсы на 30–40 человек по подготовке учителей средних школ»; при Наркомпросе был создан институт повышения квалификации учителей (8 кафедр, 2337 слушателей), а также планировалось введение в государственном университете заочного и вечернего отделения по подготовке преподавателей средних школ. Уже в 1946 году было намечено в имеющихся педагогических учебных заведениях и из числа учащихся 11–12 классов средних школ в учительских группах подготовить 996 учителей (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 28).

Кроме того, планировалось решить проблему нехватки учителей в долгосрочной перспективе — создать в Латвии стабильную систему подготовки местных педагогических кадров:

- открыть педагогические училища в Резекне и в Риге;
- открыть «шестигодичный учительский институт в Лепае» [*Так в тексте* — И.С.];
- реорганизовать двухгодичные учительские институты в шестилетние в Даугавпилсе и Риге;
- преобразовать Латвийский институт языков и литературы в типовой педагогический институт, открыв при нем исторический и географический факультеты (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 73).

После окончания названных педагогических учебных заведений из их стен должны были выйти специалисты, в полной мере подготовленные к обучению и воспитанию латвийских детей в соответствии с советскими стандартами. Чтобы процесс обучения отвечал требованиям времени, в план был включен пункт о подготовке соответствующих программ и учебников для педагогических училищ (РГАСПИ Ф. 600, оп. 1, д. 2, л. 73). Таким образом закладывалась прочная основа для дальнейшей всеобъемлющей интеграции следующих поколений латвийского общества в советскую социально-политическую систему.

В целом, сравнивая хранящиеся в фондах Российского Государственного архива политической истории документы, имеющие отношение к сфере образования Латвийской ССР, можно сделать некоторые выводы. В документах Отдела школ ЦК ВКП(б) (РГАСПИ. Ф. 17, оп. 126) не удалось обнаружить достаточного количества информации, чтобы с уверенностью судить о том, каковы были конкретные цели ЦК Компартии непосредственно в школах ЛССР, то есть недостает материала для воссоздания концепции школьной политики ЦК ВКП(б) в Латвийской ССР.

Найти полные и достоверные данные о планах ЦК ВКП(б) в Латвии в документах Латбюро также не удалось из-за ограничений доступа к документам со стороны архива. Тем не менее доступные для изучения документы Латбюро (РГАСПИ. Ф. 600, оп. 1), хотя и не обращенные специально к сфере образования, позволяют в общих чертах оценить состояние школьного дела в ЛССР после войны с точки зрения функционеров и вполне отчетливо увидеть намерения компартии в сфере образования. Основной целью ЦК ВКП(б) в отношении Латвии была скорейшая и необратимая советизация, для осуществления которой, во-первых, был необходим разгром движения сопротивления, а во-вторых, — создание советских структур и воспитание людей в духе коммунистической идео-

логии. Школа являлась наиболее удобным инструментом для решения второй задачи при условии соответствия педагогического состава. Главными требованиями в школьном деле ЛССР в 1945–1947 гг. были «чистка» учителей и подготовка советских педагогических кадров. В изученных документах данные требования «озвучивают» сотрудники ЦК КП(б)Л, что вполне соответствует тактике действий Латбюро — осуществлять свои планы руками республиканских властей.

Список источников и литературы

Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 600 (Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии (1944–1947), опись 1. *Архив Александра Н. Яковлева / Альманах «Россия. XX век» / Биографический словарь / Шаталин Н. Н.* <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/almanah-dict-bio/1002723/23> (20.10.2016.)

Зенькович Н. (2002) *Самые закрытые люди: Энциклопедия биографий*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС Звездный мир (серия Элита). С. 632–634.

Зубкова Е. (2008) *Прибалтика и Кремль. 1940–1953*. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина (История сталинизма). 351 с.

Российский государственный архив социально-политической истории <http://rgaspi.org/> (20.10.2016.).

Салениеце И. (2015) Вопросы школы Латвийской ССР в документах Отдела школ ЦК ВКП(б) 1940–1946 гг. В кн.: *Vēsture: Avoti un cilvēki: Humanitārās fakultātes XXIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVIII*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 258.–266. lpp.

Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 – 1991 <http://www.knowbysight.info/RRR/05229.asp> (20.10.2016.).

Таннберг Т. (2010) *Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956). Исследования и документы*. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр Б.Н. Ельцина» (История сталинизма). 431 с.

Характеристика фондов Российского государственного архива социально-политической истории. *Российский государственный архив социально-политической истории*. <http://rgaspi.org/funds/characteristics> (20.10.2016.).

Bleiere, D. (2012) *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds. (Latvijas vēstures mazā bibliotēka). 159 lpp.

Swain G. (2003) “Cleaning up Soviet Latvia”: The Bureau for Latvia (Latburo), 1944–1947. In: *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. O. Mertelsmann, ed. Tartu: KLEIO. P. 63–84.

Tininis V. (2003) *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.* I t., Vilnius. P. 44–48.

Irēna Saleniece

**Latvijas PSR skolu lietas VK(b)P CK Latbiroja dokumentos
(1944–1947)**

Atslēgas vārdi: Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvs, Latbirojs, sovjetizācija, skolas, skolotāji

Kopsavilkums

Baltijas republiku sovjetizācijas sekmīgākai īstenošanai Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomiteja izveidoja Latvijas, Lietuvas un Igaunijas birojus, kas darbojās no 1944. līdz 1947. gadam. Biroju funkcija bija novērot situāciju reģionā un kontrolēt republiku vadības darbību. VK(b)P biroju historiogrāfija ir visai reprezentatīva, taču Latvijas PSR skolu dzīves jautājumi Latbiroja darbības kontekstā līdz šim netika skatīti. Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīva Latbiroja fonda dokumentu (РГАСПИ 600. f., 1. apr.) izpētes rezultātā var secināt, ka PSRS komunistiskās vadības galvenā mērķa – Latvijas sovjetizācijas – sasniegšana tika cieši saistīta ar Latvijas skolas pārveidi un vispirmām kārtām skāra pedagoģisko personālu. Kara izraisītais akūtais skolotāju trūkums un pedagogu nelojāla attieksme pret jauno varu noteica Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas darbības galvenos virzienus izglītības jomā 1940 gadu otrā pusē. Tie bija VK(b)P CK sankcionēta skolotāju sastāva “tīrīšana” un jaunu pedagogu kadru audzināšana komunisma garā.

Irēna Saleniece

**School Issues in the Archival Documents of the Bureau for Latvia
(Latburo) of the CPSU(B) CC (1944–1947)**

Key words: The Russian State Archives of Socio-Political History, the Bureau for Latvia (Latburo), sovietisation, schools, teachers

Summary

In order to implement to the full the sovietisation of the Baltic republics, the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) formed the Bureaus for Latvia, Lithuania, and Estonia acted from 1944 till 1947. The functions of the Bureaus were to monitor the situation in the region and to supervise the activities of the republics' leadership. Historiography of the topic is quite representative, however, the issues of the Latvian SSR schools have not been discussed in the context of the activities of Latburo. The study of archival documents kept in the files of Latburo in the Russian State Archives of Socio-Political History (RGASPI 600 – 1) reveals that the main aim of the USSR leadership in Latvia was sovietisation. Its success depended on the transformation of Latvian schools and, first of all, on the changes of the teaching staff. The war caused acute shortage of teachers in Latvia; part of the Latvian teachers was not loyal to the new power. That is why, in the second half of the 1940s the main directions of the activities of the Central Committee of the Latvian Communist (Bolsheviks) Party sanctioned by the CPSU(B) in the field of education were “cleaning” of local teachers and upbringing a new generation of teachers in the spirit of communism.

Gaļina Sedova (māsa Jevfrosinija)

Rīgas eparhija “Hruščova vajāšanu” laikā: priesteri Dmitrijs Okolovičs un Jēkabs Ļogkijs

Atslēgas vārdi: pilnvarotais A. Saharovs, tēvs Okolovičs, tēvs Ļogkijs, Rīgas eparhija, “Dvinskij vestņik” (1942)

Ņ. Hruščova (1894–1971) valdīšanas laiks, no vienas puses, vēsturē zināms kā “atkušņa” laiks; no otras puses, baznīcas vēsturē tas ir iegājis kā “Hruščova baznīcas reformu” un ticīgo vajāšanu laiks. Pēc vēsturnieku domām, politiskais “atkusnis” kļuva par plānotu kampaņu cīņā ar reliģiju un tradicionālajām kristīgajām konfesijām, tostarp arī ar Krievu (Krievzemes) Pareizticīgo Baznīcu (turpmāk – KPB). Hronoloģiski šis laika posms sākās 1950. gadu beigās un turpinājās līdz pat 1960. gadu vidum. Partijas ideoloģiskais aparāts tolaik kļuva karojošs tādēļ, ka padomju ļaudis arvien vairāk pievērsās baznīcai. Valdība bija spiesta steidzīgi stiprināt antireliģisku propagandu, un tas galvenokārt attiecās uz “individuālo darbu”. Žurnālos un avīzēs parādījās antireliģiski raksti, parasti anonīmi, kuros nežēlīgi izsmēja garīdzniekus. Ateistiskajai kampaņai pieaicināja arī renegātus no bijušiem garīdzniekiem. Tomēr visbīstamākais bija tad, kad ticīgos politiski apvainoja, ka viņi palīdz imperiālistiem uzsākt karu pret PSRS un brīvību mīlošām tautām. Diemžēl arī Rīgas eparhiju skāra šie procesi.

Kaut gan 1960. gadu beigās antireliģiskā kampaņa pastiprinājās, ticīgo aktivitāte Latvijā nebija samazinājusies. Valdība it īpaši bija norūpējusies Kristus Augšāmcelšanās svētku dienās, jo tad uz dievnamiem nāca daudz ticīgo, starp kuriem bija gan dažāda vecuma bērni kopā ar saviem vecākiem, gan jaunieši. Kā atzīmēja A. Saharovs (1919–2013), Ministru padomes pilnvarotais KPB jautājumos Latvijas PSR, daudzi no viņiem gāja pie grēksūdzes un arī saņēma Svēto Vakarēdienu. Pat konditorijas veikali baznīcu tuvumā Pashas svētkos tirgoja kuļiņus, diplomātiski dēvējot tos par “pavasara kūku”. Nav nejauši, ka ierēdnis ziņojis uz Maskavu par veicamu attiecīgu darbu, “apstrādājot” garīdzniekus aktīvai ateistiskai darbībai.

A. Saharovs piedalījās izmeklēšanā Pleskavas Garīgās Misijas lietā. Pēc šīs izmeklēšanas Latvijas Pareizticīgās Baznīcas klērs samazinājās par 50%. Pamata pants, pēc kura arestēja garīdzniekus un baznīcas kalpotājus, bija PSRS Kriminālkodeksa 58. pants. Pat pēc atgriešanās no ieslodzījuma klēriņus

stingri kontrolēja varas pārstāvji. Pilnvarotais, bijušais specdienesta līdzstrādnieks, nolēma izmantot to, ka garīdznieki bija ieslodzīti, sava uzdevuma izpildē. Viņa galvenais uzdevums bija nomelnot garīdzniekus un novērst tautu no baznīcas.

Vairākums eparhijas klēriķu bija dzimuši Latvijas Republikā, iegūstot šeit sistemātisku teoloģisku izglītību. Nebija izņēmums arī tēvs Dmitrijs Okolovičs (1915–1985), kurš kalpoja Valmierā, un tēvs Jēkabs Ļogkijs (1906–1982) no Rēzeknes. Viņu attiecības bija draudzīgas, un kad vienam dzīvī radās sarežģīta situācija, otrs tam izpalīdzēja.

Ticīgie atceras, ka Rēzeknes Dievmātes Piedzimšanas katedrāles draudze, kur kalpoja tēvs Jēkabs, bija diezgan liela. Draudzes locekļi cienīja savas baznīcas pārzini, viņš bija labs priesteris ar lielu autoritāti. Pie viņa griezās pēc padoma ne tikai pareizticīgie, bet arī kristieši no citām konfesijām. Tēvs Jēkabs bija lielisks sprediķotājs, un sarunas ar viņu stipri iespaidoja ticīgos. T. Tihomirova (1922) stāstīja, ka pusaudži ar lielu uzmanību klausījās viņa sprediķus. Tāpēc nav nejauši, ka aktīva kampaņa pret garīdzniecību sākās ar publikāciju Latvijas PSR presē, kuras pamatā bija ziņas no tēva Dmitrija un tēva Jēkaba krimināllietām par to, kas notika pirms desmit gadiem.

Tēva Jēkaba apsūdzības pamatā bija viņa ziņojums Viļņas metropolitam Sergijam (Voskresenskim; 1897–1944), Baltijas ekzarham. Otrā pasaules kara laikā tēvs Jēkabs bija Režicas (mūsdienu Rēzeknes) apriņķa prāvests un saskaņā ar saviem pienākumiem sniedza ziņas par apriņķa klēriķiem. Vienā no dokumentiem viņš diezgan asi izteicās par dažiem komunistiski noskaņotiem priesteriem. Jāatzīmē, ka starp Latvijas iedzīvotājiem bija diezgan daudz cilvēku, kuri pirms kara ar līdzjūtību attiecās gan pret Padomju Krieviju, gan pret komunistisko ideoloģiju. Par to raksta pazīstams Latvijas vēsturnieks profesors P. Krupņikovs, kurš pats jaunībā bija komjauniešu pagrīdes sastāvā (XX *šek* 2015, 75). Tomēr īpašu asumu tēva Jēkaba lietā ienesa Gavru pagasta (mūsdienu Pleskavas apgabals, Pitalovas rajons) iedzīvotāju liecības par vācu okupācijas laikiem. Viņi atzīmēja it kā pretpadomju priesteru sprediķus, kurus viņš teica no ambona. Bija arī aculiecinieki, kas atcerējās aizlūgumu, kurš tika nokalpots firera dzimšanas dienā. Taču Korovskas draudzes locekļi raksturoja tēvu Jēkabu kā labsirdīgu un atsaucīgu garīdznieku. Sprediķos viņš skāra teoloģiskus un garīgus jautājumus, bet, ja runāja par Padomju Krieviju, darīja to bez agresijas un naida pret padomju tautu. Runāja par kaimiņvalsts traģēdiju un tās grūtībām (Tihomirovas atmiņas, 2016).

Tādējādi visa informācija no tēva Jēkaba krimināllietas tika publicēta Rēzeknes laikrakstā "Zarja" 1961. gada 2. aprīlī (*Заря* 1961, 3). Anonīmā

rakstā ar nosaukumu "Svētā tēva divas seas" tika paziņots, ka redakcija saņēmusi vēstuli no iedzīvotājiem ar lūgumu izskaidrot tēva Jēkaba pretpadomju darbību – daži ticīgie esot apmeklējuši lekciju "Jautājumi un atbildes" Kultūras namā, kurā lektore L. Hvostova stāstījusi par priesteri Jēkabu, Rēzeknes Dievmātes Piedzimšanas katedrāles pārzini. Lektore minējusi priesteru dzīves epizodes vācu okupācijas laikā un viņa atbalstu fašistiem, par ko viņš arī bija sodīts. Vēstules autori, kuri bija vērsušies redakcijā, lūdza apstiprināt dzirdēto informāciju, jo sprediķos priesteris teicis savai draudzei, ka "bija cietis par Dieva vārdu" (*Заря* 1961, 3). Pēc tā atkaļ kļuva aktuāla gan "ideoloģiskā modriba", gan "imperialisma draudi", kuri bija atgriezušies padomju lektoru propagandas valodā (Медведев 2012, 93).

Tēvs Jēkabs dzimis pazīstama Dvinskas (tag. Daugavpils) priesteru Savvas Ļogkija (1877–1962) ģimenē. Ģimenē bija desmit bērnu, divi no tiem kļuva par priesteriem – tēvs Jēkabs un tēvs Jānis, nākamais KPB bīskaps ārzemēs. Pēc Dvinskas vidusskolas beigšanas Jēkabs iestājās Rīgas Garīgajā seminārā, 1928. gadā pabeidza to un drīz tika iesvētīts diakonu, pēc tam priesteru kārtā un nozīmēts kalpot Dievmātes Piedzimšanas dievnāmā Abrenes apriņķa Gauru pagasta Korovskā, Otrā pasaules kara laikā no 1941. līdz 1944. gadam bija šī dievnama pārzinis (LVA LNA 1419. f., 2. apr., 22. l., 7.–7. lpp. o. p.).

Pēc Latvijas Republikas pievienošanas Padomju Savienībai, 1941. gadā, pirms Otrā pasaules kara sākuma tēvs Jēkabs Korovskā tika arestēts (Голиков 1999, 93). Par to gadu vēlāk rakstīja avīze "Двинский вестник": "Naktī Korovskas draudzes namā ielauzās čekisti, satvēra tēvu Jēkabu un vienā apakšveļā aizveda uz Abrenes čeku, pasludinot viņu par "simtprocentīgu" ļaundari. Tur jau 100 arestantu gaidīja mocekļu nāvi, bet stundu pirms sprieduma izpildes sākās vācu aviācijas uzbrukums, un čekisti evakuējās. Viņi aizveda arestantus uz Ostrovas cietumu, kur viņus, tai skaitā arī tēvu Jēkabu, atbrīvoja vācieši" (*Двинский вестник* 1942, 2). Priesteru Gordija Oļševska (1897–1945) meita atceras: "Apriņķa priesterus arestēja, arī manu tēvu un tēvu Jēkabu. Kad sarkanie atkāpās, cietumā sākās ugunsgrēks, un cietumnieki nevarēja izglābties. Tēvs Gordijs vāciski sauca palīgā, un viņus izglāba vērmahta karavīri, ar tanku sagraujot cietuma sienu" (Oļševskas atmiņas 2010). Vācieši iedeva klērikiem apģērbus un palīdzēja viņiem atgriezties savās draudzēs (*Двинский вестник* 1942, 2).

Pēc Latvijas atbrīvošanas no vāciešiem un padomju varas atnākšanas 1944. gadā tēvs Jēkabs pārgāja nelegālā stāvoklī, jo saprata, ka neizturēs atkārtotu arestu. No draudzes locekļu atmiņām uzzinām, kādas smagas ciešanas pārcietis priesteris pratināšanas laikā un ieslodzījumā (Šimanovičas

atmiņas 2014). 1949. gada 25. martā no Latvijas masveidīgi deportēja t. s. kulakus, buržuāzijas un nacionālistiskos elementus, kā arī tās personas, kuras kara laikā sadarbojās ar vāciešiem. Tas pamudināja tēvu Jēkabu iegādāties fiktīvu pasi uz Juzefa Makarenko vārda, pierakstīt dažus burtus un kļūt par Juzefancu. Tad viņš griezās pēc palīdzības pie Valmieras apriņķa prāvesta, priestera Dmitrija Okoloviča, kurš palīdzēja viņam iekārtoties darbā Salacgrīvas kokmateriālu apstrādes rūpnīcā. Bet jau tā gada vasarā, kā atceras T. Tihomirova, viņš vērsās pie Rīgas un Latvijas valdošā metropolīta Venjamina (Fedčenkova; 1880–1961), kurš ieteica padoties. 1949. gada vasarā tēvu Jēkabu arestēja un pēc PSRS VDK ĀK sēdes 1949. gada 19. novembrī pēc KPFRS KL 58.–10. panta 1. d. viņam tika piespriests 10 gadu labošanas darbu nometnē Komi APSR. "Minerālu" nometnē Intas pilsētā tēvs Jēkabs atradās no 1950. līdz 1954. gadam (Голиков 1999, 93). Pēc atbrīvošanas tēvs Jēkabs atgriezās padomju Latvijā, kur ar lielām grūtībām saņēma pasi ar savu īsto vārdu. 1955. gada 5. augustā viņš sāka kalpot sava tēva, virspriestera Savvas Ļogkija, katedrāles pārziņa, vietā (LVA LNA 1419. f., apr. 2. apr., 22. l., 8. lp).

Iespējams, ka pilnvarotais A. Saharovs bija nolēmis viņu "apstrādāt" ar tīšu nolūku, jo avīzes "Zarja" raksta pamatā ir materiāli no tēva Jēkaba krimināllietas, kurus varēja izmantot pret baznīcu. Pamatā kampaņa apvainoja tēvu Jēkabu par viņa ziņojumu metropolītam Sergijam (Voskresenskim), Baltijas ekzarham. Šajā ziņojumā tēvs Jēkabs kā apriņķa prāvests asi atsaucās par dažiem komunistiski noskaņotiem priesteriem. Gavrovas pagasta iedzīvotāji minēja arī pretpadomju sprediķus, kurus it kā teicis tēvs Jēkabs. Vēl aculiecinieki atceras aizlūgumu par Hitlera veselību (*Заря* 1961, 3). Nepalika nepamanīts arī tas fakts, ka tēva Jēkaba brālis tēvs Jānis atrodas ASV. Kara beigās vācu karaspēki, atstājot Latviju, internēja daudzus LPB garīdzniekus uz Vāciju, starp viņiem bija arī tēvs Jānis Ļogkijs (citos avotos arī Legkijs – aut. piez.). Viņš bija viens no Pleskavas Misiņas aktivajiem dalībniekiem. To faktu, ka ASV dzīvo tēva Jēkaba brālis, pilnvarotais A. Saharovs uzskatīja par īpaši svarīgu pasākumos pret tēvu Jēkabu un LPB (LVA LNA 1419. f., 2. apr., 22. l., 58. lp.).

Viss iepriekš minētais tika nosaukts apsūdzības daļā, no kā tika secināts, ka priesteris bijis "aktīvs vācu palīgs un fašistu līdzskrējējs", nevis netaisnīgi cietis par Dieva vārdu. Pēc skandalozā raksta avīzē "Zarja" arī Rēzeknes pilsētas izpildkomiteja, kā savai priekšniecībai ziņoja Saharovs, saņēma sešas vēstules gan no iedzīvotājiem, gan no ticīgajiem. Tēva Jēkaba lietā atrodas piecas no šīm vēstulēm. Visizvērstākā, bet arī agresīvākā un nekonkrētākā no

tām bija P. Golubevas vēstule (LVA LNA 1419. f., 2. apr., 22. l., 15.–18. lp.). Kolektīvās vēstules bija apvainojošas, tajās tika aprakstīti priesteru "kaitīgie" sprediķi un kara propaganda, kura PSRS bija aizliegta. Vēstules tika parakstītas, bet visai neskaidri (5–8 paraksti). Autori pieprasīja, lai priesteri steidzīgi izraidītu no pilsētas vai no baznīcas (LVA LNA 1419. f., 2. apr., 22. l., 20. lp. o. p.).

Kā redzams, A. Saharovam izdevās izveidot ap priesteri nelabvēlīgu vidi. Šajā lietā būtiskais bija tas, ka viņš atņēma tēvam Jēkabam reģistrāciju – izziņu, kura atļauj kalpot baznīcā. Savukārt iesaistīt priesteri aktīvā ateistiskā darbībā pilnvarotajam neizdevās, jo priesteris uztvēra pasauli caur ticību Dievam, un to viņa nevarēja salauzt. Par kļūdām, kuras radās viņa nelegālā stāvokļa dēļ, priesteris jau bija bargi sodīts. Rēzeknes katedrāles draudzes locekļi un ticīgie konsolidējās, aizstāvēt priesteri, ko valdība nemaz nebija gaidījusi. Kopš 1962. gada pie pilnvarotā regulāri griezās draudzes aktīvs un arī citi priesteru aizstāvji (LVA LNA 1419. f., 2. apr., 22. l., 29. lp.). A. Saharovam adresētā vēstulē ticīgie pamatoti prasa atjaunot priesteri kalpošanā. Vēlāk 220 ticīgie griezās Latvijas PSR Ministru kabinetā. Nākamā vēstule bija uz Hruščova vārda, kuru parakstīja vairāk nekā 300 ticīgie (LVA LNA 1419. f., 2. apr., 22. l., 23. lp.). Uz visām šīm "vēstulēm varai" pilnvarotais uzreiz atbildēja: "Es viņam (tēvam Jēkabam – G. S.) neuzticos politiski, jo tēvs Ļogkijs nav mainījis savus pretpadomju uzskatus. Tēvs Ļogkijs sarakstās ar savu brāli, tēvu Jāni Ļogkiju, kurš dzīvo ASV". Un tikai 1964. gadā pēc Maskavas un visas Krievijas patriarha Aleksija I (Simanska; 1877–1970) personīgā lūguma tēvu Jēkabu pierēģistrēja un atļāva kalpot.

Pilnvarotā pūles pasākumu izstrādē pret Valmieras priesteri Dmitriju Okoloviču izrādījās vairāk rezultatīvas. Tēvs Dmitrijs dzimis 1915. gadā Vitebskas guberņas Drisas apriņķa Tobolkas ciemā kalpotāju ģimenē. Viņa vecāki bija vienaldzīgi pret reliģiju, tikai no 1916. gada zēns dzīvoja sava vectēva, priesteru Konstantīna Okoloviča ģimenē, kurš tolaik kalpoja Latvijā. Vēlāk viņš mācījās Režicas (tag. Rēzeknes) Komerckolā, pēc tam Rīgas Teoloģijas institūtā. 1935. gadā sāka kalpot Latvijas Pareizticīgajā Baznīcā. Pirms Otrā pasaules kara Dmitriju svētīja priesteru kārtā, un viņš sāka kalpot Vidzemes dievnamos, izpildīja arī Valmieras apriņķa prāvesta pienākumus. 1948. gadā iestājās Ļeņingradas Garīgajā akadēmijā, bet gadu vēlāk viņu arestēja VDK, pēc 58. panta viņš tika apsūdzēts uz 25 gadiem ar mantas konfiskāciju (LVA LNA 1419. f., 2. apr., 19. l., 169. lp.). Ziņas no sprieduma: pamudināja padomju pilsoņus aiziet mežā, lai neiesauktu Sarkanajā armijā;

vāca līdzekļus organizācijai "Tautas palīdzība"; nodeva policijai komunistiski noskaņotus garīdzniekus; kopš 1948. gada uzturēja attiecības ar nelegāli Jēkabu Ļogkiju un glabāja pretpadomju satura grāmatas un žurnālus (No NKVD līdz KGB 1999, 541).

Kā uzskatīja virspriesteris Georgijs Tailovs (1917–2006), tas fakts, ka tēvs Dmitrijs bija apcietināts par "pretpadomju darbību un propagandu", kļuva par izšķirošu. Sākumā vietējā Valmieras laikrakstā "Liesma" 1960. gada 8. oktobrī pret tēvu Dmitriju parādījās anonīms raksts rubrikā "Ticība un neticība" latviešu valodā ar nosaukumu "Kas ir Dimitrijs Okolovičs?" (*Liesma* 1960, 3). Pēc dažiem mēnešiem šis pats teksts tika publicēts avīzē "Cīņa" latviešu valodā, bet šo rakstu jau ilustrēja mākslinieka U. Mežavilka zīmējums. Karikatūrā bija attēlots pops, kurš iztapīgi klanījās augsti stāvošam vērmahta virsniekam. Skandalozajā publikācijā bija sīki stāstīts par priesteru sadarbību ar vāciešiem Otrā pasaules kara laikā un par to, ka padomju laikā viņš uzspieda Valmieras pareizticīgajiem svešu ideoloģiju (*Cīņa* 1960, 3). Ar to lieta nebeidzās. Pēc O. Jefimovas (1917–2007), Valmieras sirdssk. Radoņežas Sergija draudzes locekles atmiņām, 1960. gada sākumā pret priesteri it kā bija uzsākta krimināllietā. Toreiz pilnvarotais A. Saharovs pagriezta lietu šādi: "Vai nu atteiksies no priesterības, vai apcietināsim". Žurnālā "Boļševik Sovetskoj Latvii" tika atzīmēts, ka varas priekšā kulta darbinieki pirmām kārtām atbildēja par pretpadomju un kriminālo darbību, nevis par reliģiozu. Tomēr ierēdņi, atceroties Ļeņina mācību, tādā veidā varēja cinīties ar reliģiju idejiski ar preses palīdzību (Олешук 1950, 47). Visas šīs traģēdijas finālā avīzē "Padomju Latvija" 1961. gada 26. novembrī parādījās raksts "Gribu strādāt kopā ar tautu", kurā tēvs Dmitrijs publiski paziņoja par savu lēmumu atteikties no priesterības un pats parakstīja atklāto vēstuli (Околович 1961, 3).

Raksta pamatā bija doma, ka gadsimta ceturtdaļu tēvs Dmitrijs "maldījās tumsā" un tikai tagad viņam atvērušās acis. Viņu nomāca tas, ka Otrā pasaules kara laikā Pareizticīgā Baznīca atklāti atbalstīja fašistisko okupācijas režīmu, bet tās kalpotāji "kalpoja iekarotājiem", nevis aizstāvēja tēvzemi. Viņš kā priesteris jutās vilies no tā, cik netikumiski uzvedas daži eparhijas priesteri. Vēstules noslēgumā D. Okolovičs citē N. Hruščova vārdus par to, ka nedrīkst ņemt komunismā cilvēku, kurš ir apaudzis ar "kapitālistisko aizspriedumu sūnām". Kā neslēpta aģitācija tālāk sekoja kopsavilkums – palīdzēt padomju cilvēkam atrast ceļu uz laimi, līdzvērtību un brālību var partijas programma, kura tika pieņemta PSKP XXII kongresā. Vai to bija rakstījis pats D. Okolovičs, tas ir jautājums; drīzāk to bija sagatavojis pilnvarotais A. Saharovs.

Ja gadījumā ar tēvu Jēkabu ticīgie ļaudis bezbailīgi aizstāvēja savu priesteri, tad situācijā ar tēvu Dmitriju tas nenotika. Draudzes locekļi palika vienaldzīgi pret priesteru likteni, un, pēc O. Jefimovas atmiņām, ticīgie nepievērsa draudzes pārzinim atbilstošu uzmanību. Pēc publikācijas 1961. gadā viņš aizgāja ārpus štata un strādāja laicīgā darbā, jo viņam bija četri bērni skolas vecumā, ģimenei bija vajadzīga nauda. 1969. gadā D. Okolovičs nožēloja savu vājību, viņa grēksūdzi pieņēma priesteris Jēkabs, vēlāk tēvs Dmitrijs atsāka kalpošanu baznīcā. Kalpot Rīgas eparhijā viņš vairs nevarēja, tāpēc bija spiests aizbraukt uz ziemeļiem, uz Arhangeļsku (LVA LNA 1419. f., 2. apr., 19. l., 168. lp.).

Pilnvarotais izmantoja dažādus līdzekļus līdz pat šantāžai un draudiem. A. Saharovs sasniedza savu mērķi – nomelnoja priesteri ticīgo acīs. Viņam izdevās panākt, lai vairāki Rīgas eparhijas garīdznieki atteiktos no priesterības – tēvs Dmitrijs, tēvs Savelijs Denisovs, tēvs Aleksijs Čertkovs. Vēlāk tēvs Savelijs nožēloja savu vājību Latgales priesterim Vladimiram Antipovam. Kas attiecas uz Aleksiju Čertkovu, padomju laikā viņš parādīja sevi kā kaislīgs reliģijas pretinieks. Savas dzīves beigās renegāts nolēma izlīgt ar baznīcu, bet uz lūgumu par to Maskavas un visas Krievijas patriarhs Aleksijs I atbildēja, ka tam, kurš publiski zaimojis Dievu, arī publiski tas jānožēlo.

Pagāja vairāk nekā piecdesmit pieci gadi, un priesteru Dmitrija rīcība kļuva par konformisma un kompromisa ar valdību izpausmi, kurai jātiek attiecīgi novērtētai. Kaut ko līdzīgu pagājušā gadsimta 90. gados centās izdarīt viens no Latvijas Pareizticīgās Baznīcas klērikiem. Nepētot Ņ. Hruščova valdīšanas kontekstu, kad karojošais ateisms tika vērsts uz nežēlīgu cīņu ar reliģiju un sasniedza sava apogeja virsotni, dot viennozīmīgu vērtējumu nevar. Šādas akcijas ietekmēja padomju sabiedrības garīgo graušānu, renegātu problēmas Krievzemes Pareizticīgajā Baznīcā bija ļoti sāpīgas, tomēr uz ticīgajiem, arī šajā gadījumā Rīgas eparhijā, būtiski neiedarbojās. Kā parādīja pētījums, katrs pieņēma savu lēmumu, un to apliecina priesteru tēva Jēkaba pozīcija un Rēzeknes ticīgo izturēšanās, aizstāvot savu garīdznieku. Viņi pieņēma lēmumu, jo uztvēra savu vēsturi kā visas baznīcas vēstures daļu un baznīcas dzīvi kā savas dzīves neatņemamu daļu.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA) 1419. f., 2. apr., 7. l.

Oļševskas N. atmiņas. (2010) G. Sedovas arhīvs.

Tihomirovas T. atmiņas. (2016) G. Sedovas arhīvs.

- Šimanovičas T. atmiņas. (2014) G. Sedovas arhīvs.
Kas ir Dimitrijs Okolovičs? *Cīņa*, 1960, 24. dec.
Kas ir Dimitrijs Okolovičs? *Liesma*, 1960, 8. okt.
Viksne R. un Kangers K., red. (1999) *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūta apgāds.
Двинский вестник. 1942, 6 июня.
Два лица «святого отца». *Заря*. 1961, 2 апреля.
Околович Д. (1961) Хочу трудиться вместе с народом. *Советская Латвия*. 26 ноября.
Олещук Ф. (1950) Марксизм-ленинизм о религии. *Большевик Советской Латвии*. № 6.
XX век: прожитое и пережитое История жизни профессора Петра Крупникова, рассказанная им самим. (2015) Рига: Zinātne.
Голиков А., священник. Фомин С. (1999) *Кровью убежденные. Мученики и исповедники Северо-Запада России и Прибалтики (1940–1955). Мартиролог православных священнослужителей и церковнослужителей Латвии, репрессированных в 1940–1952 гг. Жизнеописания и материалы к ним*. Москва: Паломник.
Медведев Ж., Медведев Р. (2012) *Хрущев*. Москва: Время.

Galina Sedova (nun Euphrosinya)

**The Riga Diocese during “Khrushchev’s Persecutions”:
Priests Dmitriy Okolovich and Iakov Legkiy**

Key words: the Commissioner A. Sakharov, priest Dmitry Okolovich, priest Iakov Legkiy, the Riga Diocese, “Dvinskij vestnik” 1942

Summary

N. Khrushchev’s rule, on the one hand, is known in history as the “thaw” period; on the other, it has entered the church history as the period of “Khrushchev’s church reforms” and the persecution of believers. According to historians the political “thaw” was a planned campaign in the struggle against religion, against traditional Christian denominations, and in particular against the Russian Orthodox Church (hereinafter – ROC). The chronological frame of this period begins from the end of the 1950s and continues until the mid-1960s. One of the reasons of such hostile party and ideological activities

was the continuous growth of religiosity among Soviet citizens. The authorities were forced to take actions to strengthen the anti-religious propaganda measures and they were mainly concerned about "individual work". Then anti-religious articles appeared, as a rule anonymous, which brutally, mercilessly, and unsparingly made fun of priests and clergy. But political prosecution of believers was more dangerous because this helped the imperialists to unleash a war against the USSR and freedom-loving people. Unfortunately, the Riga Diocese had not escaped these processes either. An evident confirmation of the above mentioned facts were church services of clergymen, priest Dmitriy Okolovich and priest Iakov Legkiy during the described period.

Raitis Simsons

Vācu ordeņa Kurzemes zemes kundzības izveidošanās tiesiskie aspekti 13. gadsimta rakstītajos avotos

Atslēgas vārdi: Vācu ordenis, Prūsija, Livonija, Kurzemes bīskapija, zemes kundzība

Kurzeme kā atsevišķa Baltijas zeme historiogrāfijā ir apskatīta maz, jo tā parasti ir tikusi uzlūkota kā daļa no viduslaiku Livonijas. Tādēļ, analizējot Vācu ordeņa zemes kundzības izveidošanos Kurzēmē, šis reģions ir jāskata šķirti no pārējās Livonijas, lai gūtu pilnīgāku ieskatu Vācu ordeņa Kurzemes zemes kundzības vēsturē un tās tiesiskajos aspektos.

Ja par Vācu ordeņa zemes kundzības izveidošanos Prūsijā 13. gadsimtā visai regulāri pēdējo pusotru gadsimtu laikā ir notikušas dažādas diskusijas un ir apzināti dokumenti, uz kuriem ir balstījusies zemes kundzība¹, tad attiecībā uz Kurzemi jāsecina, ka te nav ne tikai aktīvu diskusiju, bet nav arī šādu tematisku dokumentu apkopojumu. Līdzīga problēma pastāv arī attiecībā uz pārējo Livonijas teritoriju, jo nedaudzajās dokumentu izlasēs par Livonijas laika periodu zemes kundzības veidošanās un pastāvēšanas tiesiskais aspekts netiek apskatīts. Piemēram, 1992. un 1998. gadā iznākušajos Latvijas vēstures avotu apskatos par aizvēstures un Livonijas laiku šis aspekts vispār ir ticis ignorēts (Zeids 1992; Meļķiņš, 1998).

Pirmie mēģinājumi izveidot Kurzēmē suverēnu teritoriāli politisku veidojumu ir datējami ar pāvesta vicelegāta Alnas Balduīna (*Baldwin von Alna*, arī – *Baudoin d'Aulne*, ? – 1243) mēģinājumu izveidot Kurzemes baznīcas valsti 13. gadsimta 30. gadu sākumā (Šterns 2002, 232–236). Šajā laikā, 1230. gada 28. decembrī un 1231. gada 17. janvārī, starp vicelegātu Alnas Balduīnu un Kurzemes ziemeļu daļas vietējiem iedzīvotājiem tika noslēgti divi miera līgumi, kas paredzēja kuršu pakļaušanos Alnas Balduīnam, pretī saņemot personīgas brīvības garantijas (SLVA 2.1: 162–163, LUB 1: 103–

¹ Par minētās diskusijas atskaites punktu parasti tiek uzskatīts 1886. gadā izdots vācu vēsturnieka Maksa Perlbača (Perlbach) sastādītais dokumentu krājums, ko veido 24 dokumenti, kas tapuši starp 1212. un 1233. gadu un apraksta Vācu ordeņa zemes kundzības iedibināšanu Prūsijas teritorijā (Perlbach, 1886).

104). Šie līgumi uzlika par pienākumu kuršiem maksāt bīskapam un prelātiem nodevas, kā arī piedalīties karagājienos.

Taču 1234. gadā Alnas Balduīns tika atcelts no legāta amata, un viņa vietā nāca Modenas Vilhelms (latīņu: *Guilielmum Mutinensis*, vācu: *Willelmus / Wilhelm von Modena*, ap 1184–1251), kurš tajā pašā gadā iecēla Engelbertu (Engelbert, Hengelbert, ?–1236) par pirmo Kurzemes bīskapu. Jaunais bīskaps drīz pēc savas iecelšanas amatā noslēdza līgumu ar Zobenbrāļu ordeni par Kurzemes sadalīšanu, paturot sev divas trešdaļas, bet Zobenbrāļu ordenim nododot vienu trešdaļu zemju – būtībā turpinot to pašu praksi, kas bija jau iedibināta Livonijā.

1236. gadā Saules kaujā Zobenbrāļu ordenis tika sakauts un gadu vēlāk ordeņa paliekas iekļautas Vācu ordenī, veidojot Vācu ordeņa atzaru Livonijā jeb Livonijas ordeni. Sacelšanās laikā tika nogalināts arī Kurzemes bīskaps Engelberts un daudzi Kurzemes bīskapijas garīdznieki (Hermann de Wartberge, 48–49), faktiski iznīcinot Kurzemes bīskapiju kā institūciju, tādēļ līdz nākamā Kurzemes bīskapa Licelburgas Heinriha (*Heinrich von Lützelburg*, ?–1274) iecelšanai 1252. gadā baznīcas intereses Kurzemes teritorijā pārstāvēja pāvesta legāts Modenas Vilhelms.

Kā pirmais dokuments, kas skar Vācu ordeņa Kurzemes zemes kundzības veidošanos Kurzēmē, jāmin pāvesta legāta Modenas Vilhelma 1237. gada 17. septembra lēmums par Kurzemes diecēzes robežu nospraušanu, paredzot, ka diecēzi veido zemes starp Nemūnu (Mēmeli) un Ventu līdz Lietuvai, kā arī zemes starp Abavu, Ventu un Zemgali (SLVA 2.1: 220, LUB 1: 153). Kaut arī šis dokuments nebija adresēts Vācu ordenim un Vācu ordenis tajā nebija minēts, tajā tika iezīmēta teritorija, ko turpmāk uzskatīja par Kurzemi. Kurzemes diecēzes dienvidu robeža pa Nemūnas upi tika apstiprināta 1243. gadā sastādītajā Prūsijas bīskapiju robežu aprakstā, kur ceturtajai Prūsijas teritorijā dibinātajai bīskapijai kā ziemeļu robeža noteikta Nemūna (PrUB 1.1: 142; Reg. 199).

1242. gada 19. aprīlī pāvesta legāts Modenas Vilhelms izdeva atļauju Vācu ordenim Kurzēmē pie Ventas upes celt pili, cietoksni vai pilsētu (SLVA 2.2: 249, LUB 1: 171). Tāpat Ordenim tika nodotas zemes divu jūdžu apkārtnē ap šo apmetni, kur tas varēja baudīt visas brīvības, tiesu varu un saņemt desmito tiesu. Būtībā tā ir pirmā liecība par ordeņa klātbūtni Kurzēmē un tā zemes kunga tiesībām. Šai pašā gadā jaunieceltais Livonijas ordeņa mestrs Groningenes Dītrihs (*Dietrich von Grünigen*, ap 1210–1259) devās uz Kurzemi apspiest kuršu sacelšanos, ko trīs gadā laikā arī paveica.

1245. gada 5. februārī (divus gadus pēc Prūsijas bīskapiju izveidošanas) pāvests Inocentijs IV (latīņu *Innocentius IV*, īstajā vārdā *Sinibaldo Fieschi*, 1195–1254) pilnvaroja savu legātu Modenas Vilhelmu noteikt Vācu ordeņa un Kurzemes bīskapijas statusu Kurzemē, kas uzskatāma par Prūsijas teritoriju (“infra Pruscie terminos”, SLVA 274, LUB 1: 180). Modenas Vilhelms attiecīgi rīkojās un divas dienas vēlāk atcēla bīskapa Engelberta un Zobenbrāļu ordeņa līgumu par Kurzemes sadalīšanu, un noteica, ka ordenim Kurzemē pienākas divas trešdaļas, bet bīskapam – viena trešdaļa zemju, līdzīgi kā tas bija Prūsijā (SLVA 2.2: 275, LUB 1: 181), kur šāds zemes sadalījums starp Vācu ordeni un Prūsijas bīskapijām tika noteikts pirms diviem gadiem (PrUB 1.1: 142; Reg. 199). Turpmākās desmitgadēs vērojama Kurzemes kā Prūsijas daļas idejas pakāpeniska transformācija: 1251. gadā Modenas Vilhelms atkārtoti uzsvēra, ka, pretēji “ļauņprātīgu un viltīgu ļaužu” teiktajam, Kurzeme ir Prūsijas daļa (SLVA 326, LUB 3: 207a), 1257. gadā pāvests Aleksandrs IV (latīņu *Alexander IV*, īstajā vārdā *Rinaldo dei Conti di Jenne*, 1185/1199–1261) atkārtoti apstiprina Kurzemes dalījumu attiecībā 2:1, jo Kurzeme atrodas Prūsijā (“quae inter regiones Prusciae totaliter computatur”, LUB 1: 316), 1260. gada 25. janvārī pāvests Aleksandrs IV no jauna apstiprināja Kurzemes dalījumu 2:1 ar norādi, ka tas ir tāds pats kā Prūsijā, taču bez piebildes par Kurzemes atrašanos Prūsijā (LUB 1: 348). Pāris mēnešus vēlāk 19. aprīlī viņš vēlreiz apstiprināja zemes dalījumu attiecībā 2:1, bet šoreiz bez atsauces uz Prūsiju (LUB 1: 351).

1245. gada jūnijā Veronā Vācu ordeņa virsmestram Heinriham Hoenloem (*Heinrich von Hohenlohe*, ap 1200–1249) izdotā Svētās Romas impērijas valdnieka Frīdriha II (*Friedrich II von Hohenstaufen*, 1194–1250) bulla jeb Veronas bulla varētu būt tieši tas dokuments, kas iedibināja Vācu ordeņa zemes kundzību Kurzemes, kā arī Zemgales un Lietuvas teritorijā – sava veida analogs Rimini bullai², kas iedibināja Vācu ordeņa zemes kundzību Prūsijā (SLVA 2.2: 279, LUB 1: 185). Vācu ordenim tika piešķirtas valdnieka tiesības pār visu zemi, tas tika atbrīvots no saistībām un nodevām, varēja iekasēt nodevas un soda naudas, iecelt soģus, spriest tiesu.

Tomēr, neraugoties uz Veronas bullas saturu un tajā noteiktajām Vācu ordeņa tiesībām Kurzemē, to nevar viennozīmīgi pieņemt kā dokumentu, kas iedibina Vācu ordeņa zemes kundzību Kurzemē. Vērtējot no vēlāko politisko notikumu perspektīvas, likumsakarīgi un joprojām neatbildēti ir divi jautājumi:

² PrUB 1.1: 56, Reg. 63.

- Kāpēc tika izdots šis dokuments, ja pieņem, ka kuršu zemes jau bija uzskatāmas par pakļautām un vietējo kuršu attiecības ar jaunajiem zemes kungiem noteica jau 1230. un 1231. gadā noslēgtie miera līgumi?
- Kāpēc Vācu ordenim bija nepieciešama īpaša atļauja pārvaldīt Kurzemi, ja pieņem, ka tā šajā laikā jau bija Livonijas sastāvdaļa un šajā teritorijā darbojās Vācu ordeņa Livonijas ordeņa atzars? Livonijas ordenis 1242. gadā bija uzcēlis pili Kuldīgā un 1243. gadā – Embūte.

Jāpiebilst, ka Veronas bullas teksts gandrīz pilnībā atkārtoto 1226. gadā (saskaņā ar jaunākajiem pētījumiem – 1235. gadā (Jasiński 2008, 83–100)) izdotās Rimini bullas tekstu un vienīgās šo dokumentu atšķirības ir Vācu ordenim piešķirto zemju nosaukumos un liecinieku sarakstā. Taču nevar noliegt, ka Veronas bulla bija sava veida imperatora atbilde Modenas Vilhelma piedāvājumam Vācu ordenim saņemt divas trešdaļas Kurzemes (Jähnig 2011, 38–40, Šterns 2002, 237–238).

Var izvirzīt hipotēzi, ka šajā laikā Kurzemes zemes kundzības jautājums ir bijis nenoteikts un ne Romas pāvestam, ne Vācu ordenim, ne Svētās Romas imperatoram nebija skaidras vīzijas par Vācu ordeņa un Baltijas zemju bīskapiju turpmāko sadarbības modeli. Jānorāda, ka šajā laikā notika prūšu sacelšanās (1242–1249), ko militāri atbalstīja Pomerānijas (poļu *Pomorze*, vācu *Pommerellen*) valdnieks Sventopolks II (*Świętopelk II Wielki*, *Swantopolk*, 1195–1266). Vienlaikus savu kulmināciju bija sasniedzis konflikts starp Svētās Romas imperatoru Frīdrihu II un Romas pāvestu Inocentiju IV, kura rezultātā 1245. gada 17. jūlijā Frīdrihs II tika atcelts no troņa un sākās politiska un militāra cīņa starp imperatoru un pāvesta politiku atbalstošiem valdniekiem.

1251. gada 24. februārī tika noslēgts izlīgums starp Livonijas un Prūsijas arhibīskapu Albertu (*Albert II Suerbeer*, 12. gadsimta beigas – 1273) un Vācu ordeņa zemes mestru Prūsijā un Kurzēmē (*“magistrum [...] in Prussia et Curonia”*) Groningenas Dītrihu. Arhibīskaps piekrita tam, ka Prūsijā un Kurzēmē ordenis var paturēt divas trešdaļas zemju, savukārt mestrs – ka arhibīskapam ir garīgā vara (*gratiis et indulgentiis*) ārpus Kurzemes un Prūsijas un garīgā vara (*iurisdictione*) pār visu Livonijas un Prūsijas baznīcas provinci (SLVA 2.2: 327, LUB 3: 208).

1252. gada 19. aprīlī tika noslēgts līgums starp Kurzemes bīskapu Licelburgas Heinrihu un Vācu ordeņa mestru Livonijā un Kurzēmē (*“magistrum [...] in partibus Lyvonie et Curonie”*) Štīrijas Andreju (*Andrēs von Stirlant*, ?–1282), kur cita starpā tika atrunāti vispārējie Kurzemes pārvaldīšanas principi, paredzot, ka lēmumus par pilsētu dibināšanu un naudas kalšanu abas

puses pieņem kopīgi (SLVA 2.2: 345, LUB 1: 234). Tāpat abas puses kopīgi pārvalda Kurzemes baznīcas. Saskaņā ar šo līgumu Kurzemes bīskaps atteicās no jebkādām pretenzijām uz Kuldīgas pili un zemēm ap pili un nodeva tās Vācu ordenim.

Balstoties uz 1252. gada 19. aprīļa līgumu, tā paša gada 29. jūlijā un 18.–19. oktobrī Kurzemes bīskaps Heinrihs un Livonijas un Kurzemes mestra (“vicem gerens magistri generalis in Lyvoniam et Cironia”)³ vietnieks Sainas Eberhards (*Eberhard von Sayn*, ?–1257) noslēdza papildu vienošanos par konkrētu darbību veikšanu Kurzemes zemes iekārtošanā. Tika nolemts celt pili un pilsētu pie Dangas ietekas Nemūnā (t. i., Mēmelburgu, Mēmeli jeb Klaipēdu), paredzot, ka tā būs Kurzemes zemes politiskais un garīgais centrs ar kopīgu Vācu ordeņa un bīskapa pārvaldi (SLVA 2.2: 348–349, LUB 1: 236–237). Tāpat abas puses piekrita, ka vienošanās par kopīgu pilsētas dibināšanu attiecas tikai uz Mēmelburgu, citur ordenis un bīskaps var celt pilsētas un ciemus pēc saviem ieskatiem. Tāpat tika precizēts, ka katram zemes kungam savās zemēs piederēs visas tiesības un vara (SLVA 2.2: 352–353, LUB 1: 240–241). Puses arī vienojās par kuršu iesaistišanu Kurzemes aizsardzībā un līdzdalību zemes kungu karagājienos (SLVA 2.2: 364, LUB 1: 250). Divus gadus vēlāk, 1254. gada 12. decembrī, kad Sēnā, Francijā, tiek izskatīts strīds starp Livonijas bīskapiem un Vācu ordeni, tika secināts, ka starp Kurzemes bīskapu un ordeņa brāļiem Kurzēmē jau ir noslēgts atsevišķs izlīgums, kas nosaka ordeņa un baznīcas attiecības Kurzēmē (SLVA 2.2: 407, LUB 1: 277).

Noslēdzošais solis Kurzemes zemes iekārtošanā bija tās sadale starp bīskapu un ordeni. 1253.–1254. gadā starp Vācu ordeni Livonijā un Kurzemes bīskapu tika noslēgti līgumi par Ziemeļkurzemes, Dienvidkurzemes un Mēmeles pils un pilsētas sadalīšanu saskaņā ar 1245. gadā noteikto proporciju 2:1, taču ezeri un akmens lauztuves palika kopīgā lietošanā. Savukārt katrs zemes kungs paturēja tiesības uz minerāliem vai metāliem savās zemēs. Tāpat puses vienojās, ka vietējie kurši saglabāja savas tiesības uz zemi (SLVA 2.2: 357–360, 371, 384–385; LUB 1: 234, 245, 248, 249, 253, 280, 282).

³ SLVA 2.2: 348, LUB 1: 236. 1252. gada 18. un 19. oktobrī noslēgtajos līgumos Sainas Eberhards minēts kā Livonijas mestra vietnieks (“*in des homeysters stede over Liflande*”, “*vices magistri generalis gerens per Lyvoniam*” (SLVA 2.2: 352, 353, LUB 1: 240–241), taču viņa pārvaldītā organizācija ir apzīmēta kā “*ordinis Theutonicorum per Lyvon[iam] et Cironiam*”, “*ordens des Dudesschenhuses to Liflande und to Curlande*” (turpat)).

Laika posmā starp 1252. un 1260. gadu Kurzeme tika iekļauta Livonijas politiskajā telpā, taču tā saglabāja Livonijā savu reģionālo savdabību, ko noteica Vācu ordeņa un Kurzemes bīskapijas savstarpējie līgumi par zemes pārvaldi Kurzēmē.

Avotu un literatūras saraksts

Bunge, F. G., Hildebrand, H., Hollander, B., Hrsg. (1853–1857) *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, Bd. I, 1–3. Reval: Kluge und Ströhm. (turpmāk – LUB)

Jähnig, B. (2011) *Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland*. Münster: LIT Verlag, 333 S.

Jasiński, T. (2008) *Kruschwitz, Rimini und die Grundlagen der Preussischen Ordenslandes. Urkundenstudien zur Frühzeit des Deutschen Ordens im Ostseeraum*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 161 S.

Melkšis, E. (red.) (1998) *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs., 1. sējums*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 348 lpp.

Perlbach, M. (1886) *Preussisch-polnische Studien zur Geschichte des Mittelalters*. H. 1, Zur Kritik des ältesten preussischen Urkunden, Halle: Max Niemeyer, 148 S.

Perlbach, M., Hrsg. (1876) *Preussische Regesten bis zum Ausgange des 13. Jahrhunderts*. Königsberg i. Pr.: Beyer. 400 S. (turpmāk – Reg.)

Philippi, R., Seraphim, A., Hrsg. (1882) *Preußisches Urkundenbuch*. Bd. 1, T. 1. Königsberg i. Pr.: Hartungsche Verlagsdruckerei, 250 S. (turpmāk – PrUB)

Šterns, I. (2002) *Latvijas vēsture. 1180–1290: Krustakari*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 735 lpp.

Švābe, A., izd. (1937–1940) *Senās Latvijas vēstures avoti*, II sējums, 1–2. burt-nīca. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 408 lpp. (turpmāk – SLVA)

Hermann de Wartberge *Chronicon Livoniae*. Vartbergas Hermaņa Livonijas hronika. Grām.: Mugurēvičs, Ē. (2005) (tul., priekšvārda un kom. aut.) *Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae. Vartbergas Hermaņa Livonijas hronika*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 37.–153. lpp.

Zeids, T. (1992) *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti (līdz 1800. gadam)*. Rīga: Zvaigzne, 216 lpp.

Raitis Simsons

Legal Aspects of the Formation of Teutonic Order's Lordship over Curonia as Seen in the Written Sources of the 13th Century

Key words: Teutonic Knights, Prussia, Livonia, Bishopric of Curonia, *Landesherrschaft*

Summary

The aim of the present paper is to demonstrate the legal aspects of the formation of Teutonic Order's lordship (*Landesherrschaft*) over Curonia in the 13th century. The following legal acts could be listed as the mile-stones of the formation of Teutonic Order's lordship over Curonia:

- 17.09.1237 – Setting of the borders of Curonian Diocese by Papal legate William of Modena.
- 19.04.1242 – Papal legate William of Modena invites Teutonic Knights to conquer Curonia, offering them a place for building a castle and granting them full lordship rights in the territories around the castle.
- 07.02.1245 – Division of Curonia by Papal legate William of Sabina between Teutonic Knights and Curonian bishop in proportion 2:1 “as Curonia is a part of Prussia” (*infra Pruscie terminos constitute*). The land division 2:1 was re-approved later in 21.02.1251 (“as Curonia is a part of Prussia”), in 16.10.1257 (“as Curonia is a part of Prussia”), in 25.01.1260 (“because there is such praxis in Prussia”) and in 19.04.1260 without any commentary.
- June 1245 – Golden Bull of Verona by Emperor Frederick II granting the lordship over Curonia to Teutonic Knights. This document has still two main unclear issues: why was the Bull issued and did Teutonic Knights use the granted rights?
- 19.04.1252 – Agreement between Curonian bishop and Master of Teutonic Knights in Livonia and Curonia about the joint lordship over Curonia. 19.10.1252 – Agreement between Curonian bishop and the Vice-Master of Teutonic Knights about the joint lordship over Memelburg – a potential capital of Curonia.
- 1253 – Three agreements about the division of the Curonian territory between Curonian bishop and Order: division of Northern part of Curonia, division of Southern part of Curonia, and division of the territory around Memelburg. These agreements closed the process of the formation of the lordship over Curonia.

It is possible to conclude that between 1252 and 1260 Curonia was included in the political space of Livonia. However, despite the lowering of its political status, Curonia kept its regional specifics – it was largely due to the agreements between the Teutonic Order and Curonian bishop regarding the *Landesherrschaft* over Curonia.

Henrihs Soms

Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtņē 1916. gadā

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, Latvijas prese, Daugavpils, Ilūkste, pozīciju karš

Pirmā pasaules kara laikā periodiskā prese bija dominējošais masu informācijas līdzeklis. 1914. gadā latviešu valodā tika izdoti 193 periodiski izdevumi – laikraksti, žurnāli, biļeteni. 1915. gadā kara apstākļos to skaits samazinājās un iznāca 93 periodiskie izdevumi, bet 1916. gadā – 36 izdevumi (*Latviešu periodika* 1977, 377–401). 1916. gadā turpināja iznākt populārie latviešu dienas laikraksti “Dzimtenes Vēstnesis”, “Jaunākās Ziņas”, “Jaunā Dienas Lapa”, “Rīgas Avīzes”, “Rīgas Ziņas”, “Līdums”. Ar 1916. gadu iznāca dienas laikraksts “Baltija” un nedēļas izdevums “Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas ziņotājs”. Kara gados reizi nedēļā Pēterburgā iznāca laikraksts latgaliešu valodā “Drywa”. Vācu okupētajā Kurzemē iznāca arī vācu valdības izdevums – ziņu lapa latviešu valodā “Dzimtenes Ziņas”, bet ar 1916. gadu vairs netika izdots laikraksta “Libausche Zeitung” pielikums latviešu valodā.

Kara laika periodikas izpēte būtiski paplašina priekšstatus par militārajām norisēm frontē, sociālajiem un politiskajiem procesiem sabiedrībā (Soms 2016, 312–324). Latviešu periodiskie izdevumi karadarbības atspoguļošanai izmantoja daudzveidīgus informācijas avotus. Viens no tiem – Krievijas armijas virspavēlniecības oficiālā informācija, kas ir specifisks un subjektīvs avots (Jēkabsons 2005, 26). Šāda veida informācija līdz šim nav izmantota vēsturnieku un novadpētnieku darbos, kaut gan sniedz samērā precīzus datus par norisēm Latvijas teritorijā pirms 100 gadiem. Specifiskas iezīmes bija arī Krievijas kara korespondentu frontes ziņojumiem. Krievijas aktīvajā armijā bija atļauts darboties vairāk nekā 10 kara korespondentiem – komentētājiem. Latviešu presē bieži tika publicēti rakstnieka, kara žurnālista Konstantina Solomonova (Šumska) (?–1938) komentāri. Laikrakstu redakcijas darbinieki un korespondenti, izmantojot oficiālos informācijas avotus, veidoja plašākus pārskatus par karadarbību atsevišķos frontes sektoros, analizēja dažādus karadarbības aspektus, kā arī publicēja savus iespaidus un vērojumus par stāvokli karadarbības tuvākajā apkārtņē. Piemēram, laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” publicēja vairākus rakstus sērijā “Kara gleznas”.

Kara aprakstu veidošanā periodiskie izdevumi izmantoja vēl vienu informācijas izplatīšanas veidu – pārpublicējumus un citējumus no citiem laikrakstiem un žurnāliem. Latviešu laikraksti Daugavpils¹ tematikai veltītajos rakstos bieži citēja Krievijas izdevumus “День” (1912–1918), “Русский инвалид” (Petrograda, 1813–1917), “Вечернее время” (Petrograda, 1911–1917), “Новое время” (Petrograda, 1868–1917), “Речь” (Petrograda, 1906–1917) un citus.

Vēstures avotos un literatūrā nav izplatīts jēdziens “Daugavpils kauja”. Atsevišķos gadījumos zinātniskajā literatūrā karadarbība šajā apvidū tiek apzīmēta kā “Daugavpils kaujas”, kas attiecināta uz 1915. gada norisēm Daugavpils frontes iecirknī – vācu uzbrukums, tā apturēšana, krievu pretuzbrukums, pozīciju kara sākums.² No šī viedokļa īpaši noderīgi ir tālaika periodikas materiāli, kuri ļauj detalizētāk un precīzāk salīdzinājumā ar citām vēstures publikācijām iezīmēt šo kauju turpmāko norisi 1916. gadā.

1915. gadā Austrumu frontē Krievijas armija Latvijas teritorijā atkāpās līdz Daugavai un uzsāka smagas aizstāvēšanas kaujas. Vācijas karaspēks ieņēma Ilūksti, un kaujas turpinājās Daugavpils placdarmā Daugavas kreisajā krastā aptuveni 25 km no pilsētas. Daugavpils placdarms bija daļa no 1300 km garās frontes līnijas, kas stiepās no Rīgas ziemeļos līdz Černovciem (Rietumukraina) dienvidos.

1915. gada nogalē karojošās puses intensīvi izstrādāja 1916. gada kara plānus. Vācija, nespēdama 1915. gadā sakaut Krieviju, cerēja 1916. gadā aktivizēt Rietumu fronti un uzvarēt Franciju. Savukārt Krievijas ģenerālštābs plānoja izvērst plašus uzbrukumus dažādos frontes sektoros (Havkin 2014, 17).

1916. gada sākumā pie Daugavpils bija izvietota 5. armija, kas bija pakļauta Ziemeļu frontes pavēlniekam. 1916. gada marta otrajā pusē Krievijas armija uzsāka plašu uzbrukumu (18 divīzijas, 350 tūkst. karavīru) pie Naročas ezera mūsdienu Baltkrievijas teritorijā, ap 100 km uz dienvidiem no Daugavpils. Šo galveno triecienu vajadzēja atbalstīt ar vietējiem uzbrukumiem vairākos virzienos, arī 5. armijai no Daugavpils placdarma Viļņas virzienā

¹ Latviešu periodikā lieto nosaukumu “Daugavpilis”, daži laikraksti (“Jaunākās Ziņas”, “Drywa”, “Latvija”) – “Dvinska”.

² Piemēram, vēsturnieka E. Andersona monogrāfijā “Latvijas vēsture. 1914–1920” (Daugava, 1967) ir apakšnodaļas “Daugavpils kauju sākums un Viļņas krišana” (85.–89. lpp.) un “Krievu pretuzbrukums un Daugavpils kauju turpinājums” (89.–90. lpp.).

(Havkin 2014, 17). Latvijas vēstures pētnieki uzskata, ka 1916. gada martā Daugavpils rajonā norisinājās sīvas cīņas (Bērziņš 1987, 122).

Aktivitātes frontē operatīvi tika atspoguļotas latviešu presē. Par to liecina, piemēram, dienas laikraksta “Dzimtenes Vēstnesis” publikācijas. Laikraksts karadarbības apskatā 1916. gada 22. martā³, atsaucoties uz Petrogradas telegrāfa aģentūru, pirmo reizi minēja Naročas ezeru – jauno kaujas lauku (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 9.(22.) marts). Jāprecizē, ka Krievijas armijas uzbrukums pie Naročas sākās pēc divu dienu artilērijas apšaudes 18. martā. Laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” karadarbības apskatos turpināja informēt lasītājus par Naročas ofensīvu, kas ilga vairāk nekā 10 dienas. Naročas kauju aprakstos ievēribu ir guvis t. s. “Ferdinanda deguns” – neliels vācu spēcīgi nocietināts uzkalns (Airapetov 2015). Tāds pats nosaukums figurēja arī 1916. gadā ziņojumos par kaujām pie Daugavpils. Par “Ferdinanda degunu” mēdza saukt frontes līnijas izliekumu pie Gorbunovkas, kur vācieši bija izveidojuši ķili krievu nocietinājumos (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 11.(24.) maijs).⁴

Uzmanība tika pievērsta arī karadarbībai uz ziemeļiem no Daugavpils. Laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” 25. martā ziņoja par Krievijas 5. armijas uzbrukumu un frontes pārrāvumu pie Jēkabpils (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 12.(25.) marts). Savukārt laikraksts ziņās par norisēm Daugavpils frontes sektorā informēja par Krievijas armijas atsevišķiem uzbrukumiem, piemēram, pie Šiskovas (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 12.(25.) marts).⁵ Tajā pašā laikā vācu aviācija pastiprinājusi gaisa uzbrukumus un nometusi uz Daugavpili 20 bumbas (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 16. (29.) marts).

Naročas operācija noslēdzās 1916. gada marta beigās. Vācu armijai izdevās nosargāt pozīcijas. Krievijas armija, virzoties pa purvainu apvidu pavasara šķīdonī, cieta smagus zaudējumus, un 29. martā uzbrukums tika pārtraukts (Bērziņš 1987, 122). Laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” 31. martā konstatēja,

³ Šeit un turpmāk laika skaitīšanā minēts jaunais stils. 1916. gada presē izmantotas abas laika skaitīšanas sistēmas.

⁴ Šāds ironisks nosaukums radās saistībā ar toreizējā Bulgārijas karaļa Ferdinanda I deguna formu. Pirmā pasaules kara laikā Ferdinands I nostājās Vācijas pusē, tātad vienlaicīgi arī savienībā ar savu pretinieku – Turciju.

⁵ Apdzīvota vieta starp Sasaļu un Sventes ezeru, 20 km no Daugavpils. Vācijas armijas ģenerālis Ē. Lūdendorfs (E. Ludendorff) savās atmiņās Krievijas armijas uzbrukumus pie Daugavpils 1916. gada martā ir raksturojis kā īpaši niknus. Uzbrukumus izdevies apturēt, vecajiem kareivjiem prasmīgi sadarbojoties ar jaunkareivjiem (Lūdendorfs 2007, 271).

ka ir iestājies atkusnis, kas sagādā lielas problēmas armijas pārvietošanā (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 18.(31.) marts). Naročas operācijas mācības atklāti presē netika apspriestas, jo tās bija saistītas ar Krievijas augstākās virspavēlniecības kļūdām (Airapetov 2015). Okupētās Kurzemes laikraksts “Dzimtenes Ziņas” puda uzskatu, ka uz dienvidiem no Daugavpils notikusi bezjēdzīga masveida cilvēku slepkavošana (*Dzimtenes Ziņas*, 1916. 29. marts). Laikraksts minēja, ka Krievijas armija šajā uzbrukumā zaudējusi 80 tūkst. karavīru (*Dzimtenes Ziņas*, 1916. 1. aprīlis).⁶

1916. gada jūnijā – septembrī Austrumu frontē tika īstenota vēl viena liela Krievijas armijas ofensīva – Luckas jeb Brusilova pārrāvums Volīnijā un Bukovinā. Lucka (Ukraina, Volīnijas apgabala centrs) atradās 740 km uz dienvidiem no Daugavpils. Krievijas armijas vadība šajā laikā plašas militāras operācijas pie Daugavpils neplānoja. Laikraksta “Dzimtenes Vēstnesis” rubrikā “Kara gleznas” korespondents F. Ozols pievērsa uzmanību tam, ka 1916. gada jūnijā un jūlijā bija pastāvīgas lietusgāzes, kas pārpludināja lēzenās un purvainās teritorijas Daugavpils apkārtnē un kavēja rosīgu karadarbību (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 1.(14.) septembris). Augustā, kad uzlabojās laika apstākļi, atjaunojās intensīvas artilērijas apšaudes. Laikraksta vērtējumā tā bija tikai spēku demonstrācija, jo tai nesevoja karaspēka uzbrukumi – “štiku cīņas” (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 1.(14.) septembris). Laikraksts “Drywa” izteica pieņēmumu, ka vācu karaspēks ar militārajām aktivitātēm pie Daugavpils centās piesaistīt Krievijas armijas uzmanību un piespiest to samazināt spēkus pie Luckas (*Drywa*, 1916. 8. jūnijs). F. Ozols laikrakstā “Dzimtenes Vēstnesis” minēja vācu artilērijas intensīvu apšaudi naktī uz 8. septembri, kas norisinājās no Daugavpils Līvānu virzienā. Apšaude turpinājusies visu nakti, un krievu karaspēka vienības devušās sekmīgā uzbrukumā, ieņemot četrus pretinieka ierakumus (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 1.(14.) septembris).

Ziņas par krievu karaspēka panākumiem Bukovinā un Galīcijā ātri izplatījās pa visu Austrumu fronti un uzlaboja karavīru noskaņojumu. Laikrakstu lasītāji tika informēti, piemēram, ka Daugavpils placdarmā karavīri ierakumos pie kārtīm piestiprinājuši plakātus ar jaunāko telegrammu ziņojumiem par vācu armijas zaudējumiem un krievu armijas trofejām. Vietās, kur karojošo pušu tranšejas bija tuvu, notikušas īsas apmaiņas ar asprātīgām un ironiskām frāzēm (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 1.(14.) septembris).

⁶ Mūsdienu Krievijas historiogrāfijā minēts līdzīgs kritušo un ievainoto skaits – 78 tūkstoši (Havkin 2014, 17).

1916. gadā latviešu prese turpināja informēt lasītājus par karadarbību pie Daugavpils, kurai bija izteikta pozīciju kara raksturs ar vietējas nozīmes kaujām. Vispirms te minams informācijas klāsts par stāvokli Daugavpilī – stratēģiski svarīgajā transporta mezglā Vācijas uzbrukuma virzienā uz Petrogradu. No aculiecinieku apraksta “Kara gleznas. Daugavpils” izrietēja, ka kara fronte 1916. gada vasarā atradās 18 verstis no pilsētas. Līdz karadarbības zonai varēja aizbraukt ar automobili 15 minūtēs. 1916. gada jūlijā bija jau apritējuši astoņi mēneši kopš karadarbības sākšanās pie Daugavpils. Aculiecinieks konstatēja, ka Daugavpils vairs nav pilsēta, bet “drīzāk kara nometne, kurā visi, kas ieročus nenes – tirgotāji, ārsti, iznēsātāji, važoni – kalpo ieroču nesējiem” (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 1.(14.) jūlijs). Notikumu vērotājs stāvokli Daugavpilī salīdzināja ar krievu rakstnieka Ļeva Tolstoja (*Лев Николаевич Толстой*, 1828–1910) aprakstīto dramatisko Sevastopoles aplenkumu Krimas kara laikā (1853–1856).⁷ Dzīvei Daugavpilī un Sevastopolē piemita “tāds pats kara stāvokļa sajaukums ar miera laika apstākļiem, mierīgums pret nākamību, un cēla pierašana pie varbūtējam briesmām” (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 1.(14.) jūlijs). Savukārt, salīdzinot dažādu pilsētu dzīvi Pirmā pasaules kara laikā, aculiecinieks konstatēja, ka Daugavpilī skaidri piemīt īpašas kara laika pazīmes un šajā ziņā Daugavpili nevar salīdzināt ar Rīgu, Varšavu un Viļņu (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 1.(14.) jūlijs).

1916. gadā latviešu presē atrodama informācija par sīvām kaujām pie Ilūkstes, Gorbunovkas, Ginovkas, Platonovkas, Šiškovas, Medumiem, Glauđāniem un citām vietām. Laikrakstu oficiālajos frontes ziņojumos figurēja arī nosacīti apkārtnes nosaukumi – “Zelta kalniņš”, “Kailais kalns”, “Ferdinanda deguns”, kurus tā laika prese lietoja ziņojumos par karadarbību arī no citiem frontes sektoriem.

Latviešu laikrakstos plaši tika komentēta karadarbība pie Ilūkstes, kuru vāciešiem bija iedevies ieņemt 1915. gada oktobrī (Soms 2016, 316). Karojošo pušu ierakumi stiepās gar Ilūkstes nomali. Presē atrodami vairāki raksti par dramatiskajiem notikumiem pie Ilūkstes. Dienas laikraksts “Jaunais Vārds” 1916. gada maijā pārpublicēja krievu laikraksta “Reč” apskatu par Ilūksti. Tajā Ilūkste nodēvēta par Daugavpils pozīciju atslēgu, jo no Ilūkstes bija tālu pārskatāma apkārtnē un iespēja attīstīt uzbrukumu gan Daugavpils virzienā, gan pa isāko ceļu (taisnā līnijā 5 km) pieklūt pie Daugavas. Krievu armija nostiprinājās Ilūkstes dienvidu un dienvidaustrumu nomalē, kas deva

⁷ Par Sevastopoles aplenkumu lasīt: Tolstojs, Ļ. *Sevastopoles stāsti*. Rīga: LVI, 1954. 120 lpp.

iespēju apšaudīt vācu ieņemtās pozīcijas. Vācieši bija spiesti pat evakuēt no Ilūkstes municiju krājumus. Maija sākumā apšaudes laikā uzsprāga vācu uzkrātā municija, sākās liels ugunsgrēks, gāja bojā vairāki vācu karavīri (*Jau-nais Vārds*, 1916. 5.(18.) maijs). Arī citas latviešu avīzes publicēja Krievijas virspavēlniecības štāba ziņojumu par lielo ugunsgrēku Ilūkstē (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 27. aprīlis (10.) maijs).

Laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” rubrikā “Kara gleznas” iekļāva apskatu “Ilūkste”, kuram autors nav norādīts (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 2.(15.) septembris).⁸ Aculiecinieks konstatēja, ka “Ilūkstes vairs nav”. Pāri palikušās akmeņu un ķieģeļu drupas tika izmantotas vācu karaspēka nocietinājumu veidošanai. Visapkārt tika izveidots eju un tranšeju labirints. Visdramatiskākā aina pavērs izrakņātajā kapsētā, kur agrāk bija vācu pozīcijas, kuras pēc tam atkaroja krievu armijas vienības. Zālē un smiltīs mētājās trūdošu miroņu kauli (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 2.(15.) septembris).

Iznīcināto būvju vidū bija 18. gadsimta Ilūkstes katoļu baznīca. Laikraksts “Drywa” 1916. gada Lieldienu numurā ievietoja rakstu par baznīcām Ilūkstē un Liksnā (*Drywa*, 1916. 6. aprīlis).⁹ Autors, aprakstot Ilūkstes jezuītu baznīcas lomu plašās apkārtnes izglītošanā, izteica dziļu nožēlu par baznīcas sagraušanu. Abas baznīcas nosauca par māsām ne tikai nelielā attāluma (4 verstis), bet arī iespējamā kopīga likteņa dēļ. Liksnas baznīca 1916. gada februārī piedzīvoja atkārtotu spēcīgu apšaudi, un dievkalpojumi baznīcā vairāk nenotika (*Drywa*, 1916. 6. aprīlis).

Pastiprinātu uzmanību preses izdevumi pievērsa cīņām pie Gorbunovkas.¹⁰ Kaujas pie Gorbunovkas ar mainīgām sekmēm turpinājās jau kopš 1915. gada septembra (Soms 2016, 316). 1916. gada aprīlī krievu armijas daļas devās kārtējā uzbrukumā pie Gorbunovkas un tuvumā esošās Ginovkas.

⁸ No raksta izriet, ka autors ir apmeklējis krievu armijas priekšējās pozīcijas pie Ilūkstes. Iespējams, ka nenorādītais autors bija “G. M-gs”, kurš ir uzrakstījis arī citus rubrikas “Kara gleznas” tēlojumus ar piemēriem no karadarbības Daugavpils apkārtnē. Turpat bija norādes, ka “G. M-ga” raksti sūtīti no armijas.

⁹ Rakstu parakstījis autors “....ītis”. Iespējams, ka tas bija Liksnas baznīcas vikārs Staņislavs Vaikuļš, kurš jau bija publicējis laikrakstā “Drywa” vairākus rakstus par kara tēmu, īpaši kara radītajiem postījumiem.

¹⁰ Gorbunovka – apdzīvota vieta, 14 km no Daugavpils, 5 km no Ilūkstes. 1916. gada kaujas pie Gorbunovkas un karavīra gaitas pie Sasaļu ezera un Daugavpils cietoksnī ir aprakstījis notikumu aculiecinieks, latviešu literāts Jānis Veselis (1896–1962) esejā “Teiksmas par manu mūžu” (1956).

Laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” tajās dienās ar trekninātiem burtiem citēja Krievijas armijas Virspavēlniecības ziņojumu par sekmīgu krievu karavīru uzbrukumu: “[...] pārrāvuši četras rindas drāšu aizžogojuma, viņi ieņēma divus augstumus uz dienvidiem un uz rietumiem no Gorbunovkas. Pretinieks sako-
poja pret šiem augstumiem artilērijas un plinšu uguni un pēc tam vairākas reizes pārgāja pretuzbrukumos, bet mēs katrreiz viņu atsviedām atpakaļ.¹¹ Kaujas lauks starp ieņemtajiem augstumiem un nākošajiem vācu ierakumiem nosēts ienaidnieka liķiem” (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 5.(18.) aprīlis).¹²

Vēstures literatūrā par Pirmo pasaules karu īpaša uzmanība tiek pievērsta modernās militārās tehnikas pielietojumam. Pētnieki norāda, ka tehnoloģiju jomā aktīva bija Vācija, toties Krievija aizvien par noteicošo karā uzskatīja “dzīvā spēka” – karavīru cīņas sparū un drošsirdību (Airapetov 2015).

Pozīciju karu raksturoja tranšeju un ierakumu sistēma, kura Vācijas un tās sabiedroto armijās tika papildināta ar modernām spēcīgi nocietinātām būvēm – blokhauziem.¹³ Tādas būves tika celtas no artilērijas apšaudes pasargātos mežainos apvidos, kā arī purvainās vietās, kur nebija iespējas izrakt dziļus ierakumus. Tieši šāds reljefs bija raksturīgs Daugavpils apkārtnes kauju laukam. Ilūkstes apkārtnē vācieši bija ierīkojuši blokhauzus, kuru izveidei tika izcirsti meži un izlietotas sagruvušo māju drupas. Viens karavīru vads šādā blokhauzā spēja apturēt veselu bataljonu (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 2.(15.) septembris). Vairākos latviešu laikrakstos tika publicēta Augstākās virspavēlniecības štāba informācija par vācu blokhauzā iznīcināšanu pie Ilūkstes 1916. gada 11. februārī (*Lidums*, 30. janvāris / 12. februāris, *Latviešu Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomitejas Ziņojums*, 4. (17.) februāris), 22. februārī (*Latviešu Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomitejas Ziņojums*, 11.(24.) februāris) un pie Sventes 20. februārī (*Lidums*, 1916. 8.(21.) februāris). Ziņas par blokhauzu iznīcināšanu netiešā veidā pavēstīja lasītājam arī informāciju par Krievijas armijas moderno lielgabalu uguns spējām. Aprakstot blokhauzus

¹¹ Ginovkas tuvumā atrodas Arāju pilskalns un Zelta kalniņš (153 m). Aprakstos par Pirmā pasaules kara kaujām pie Daugavpils vairākkārt tiek pieminēts Zelta kalniņš (Zolotaja gorka). Mūsdienu Latvijas vietvārdu datubāzē ir minēti pieci Zelta kalni (kalniņi), kuri izvietoti Šederes, Sventes, Medumu pagasta teritorijā – Pirmā pasaules kara kauju joslā (Vietvārdu datubāze).

¹² 1916. gada 14. aprīļa kauja pie Gorbunovkas attēlota vācu mākslinieka Kurda Albrehta (*Kurd Albrecht*) melnbaltajā zīmējumā, kuru publicēja ilustrētais nedēļas izdevums “*Der Krieg 1914/16 im Wort und Bild*” (*Die Krieg* 1916).

¹³ Latviešu prese lietoja jēdzienu “blokhauzi”.

pie Ilūkstes, notikumu aculiecinieks izteica viedokli, ka šādu nocietinātu pozīciju nevarēja iznīcināt pat ar 8 collu (203 mm) lielgabalu lādiņiem.¹⁴

Pozīciju kara apstākļos Vācija pie Daugavpils pielietoja vairākus lidaparātu veidus. To raksturošanai prese izmantoja jēdzienus “cepelīni”, “taubes”, “albatrosi”, “fokeri”. Latviešu prese vairākkārt informēja par cepelīnu uzlidojumiem Daugavpilij 1916. gadā, īpaši gada sākumā (*Jaunā Dienas Lapa*, 14. (27.) janvāris, 1916. 16.(29.) janvāris, *Jaunais Vārds*, 1916. 16. janvāris, *Rīgas Ziņas*, 1916. 31. janvāris / 13. februāris). Jānorāda, ka prese par “cepelīniem” dēvēja visus gaisa kuģus – dirižabļus. Cietos dirižabļus – cepelīnus, kuri ražoti konstruktora Ferdinanda fon Cepelīna rūpnīcā ar atsevišķu numērāciju, pielietoja pie Daugavpils tikai vienreiz 1915. gada oktobrī (LZ-55).¹⁵ Lidojuma laikā lielos dirižabļus pavadīja vairākas lidmašīnas. Tā laikraksts “Jaunā Dienas Lapa” ziņoja, ka janvāra beigās Daugavpilij tuvojās trīs dirižabļi (laikrakstā – cepelīni) ar vairākiem aeroplāniem. Krievijas armija pretim sūtīja labi apbruņotās lidmašīnas “Ilja Muromietis”, kuras ar ložmetēju uguni piespieda dirižabļus pārtraukt uzbrukumu pilsētai (*Jaunā Dienas Lapa*, 1916. 26. janvāris / 8. februāris).

Latviešu presē atrodama informācija arī par citiem vācu lidaparātiem – fokkeriem¹⁶, albatrosiem¹⁷ un taubēm¹⁸, kuri tika pielietoti kaujās pie Daugavpils (*Drywa*, 1916. 10. februāris, 1916. 30. novembris; *Jaunā Dienas Lapa*, 1916. 20. janvāris / 2. februāris).

No latviešu preses varam uzzināt tikai dažas norādes par Krievijas armijas tehnisko bruņojumu, jo šāda veida informācijas izplatību kontrolēja cenzūra.

¹⁴ Aprakstot blokhauzu apšaudišanu pie Misas un Rīgas, latviešu laikraksti atklāti izteicās, ka Krievijas armijai 1916. gadā bija smagā artilērija, kura spēj no 10 km attāluma sašaut blokhausus (*Baltija* 1916, 28. oktobris). No bruņojumu vēstures ir zināms, ka 1916. gadā Krievijas armija tika apgādāta ar 202 mm angļu haubicēm (Likso 2014, 113–115).

¹⁵ Raksta autoram 1915. gada latviešu periodikā neizdevās atrast informāciju par cepelīna pielietošanu pie Daugavpils.

¹⁶ Izgudrotāja E. Fokkera (1890–1939) konstruētās lidmašīnas.

¹⁷ “Albatross” bija vācu lidmašīna – iznīcinātājs. Laikraksts “Jaunā Dienas Lapa” informēja, ka pie Poguļankas (Mežciema) tika notriekta lidmašīna “Albatross”, kuras pilots iekritis kokos un miris ar sirdstrieku (*Jaunā Dienas Lapa*, 1916. 20. janvāris / 2. februāris).

¹⁸ Konstruktors I. Etrihs (jeb E. Taube, 1879–1967) bija izveidojis viegla tipa vācu lidmašīnas, kas bija līdzīgas putnam. “Taube” tulkojumā no vācu valodas nozīmē ‘balodis’.

Aprakstot kaujas pie Medumiem (18 km no Daugavpils), laikraksts “Jaunā Dienas Lapa” ziņojumā “No Dvinskas” pieminēja krievu bruņoto automobiļu pielietošanu (*Jaunā Dienas Lapa*, 1916. 20. janvāris /2. februāris).

1915. gada beigās – 1916. gadā trīs reizes nomainījās Krievijas armijas Ziemeļu frontes pavēlniecība. 1915. gada decembrī tika nomainīts ģenerālis Nikolajs Ruzskis (*Никола́й Влади́мирович Ру́зский*, 1854–1918), viņa vietā iecelts ģenerālis Pāvels Pleve (*Па́вел Ада́мович Пле́ве*, 1850–1916), kuru jau februārī nomainīja ģenerālis Aleksejs Kuropatkins (*Алексе́й Никола́евич Куропа́ткин*, 1848–1925). Savukārt augustā viņa vietu ieņēma kādreizējais frontes pavēlnieks ģenerālis N. Ruzskis (Zaleskij 2005, 784).

Pēc N. Ruzska pirmās nomaņas latviešu presē, atsaucoties uz ziņām no Stokholmas, tika publicēta norāde, ka Krievijas presei esot liegts komentēt N. Ruzska atlaišanu un bija atļauts šajā sakarā izplatīt tikai imperatora reskriptu (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 8. janvāris). Neraugoties uz šo norādījumu, latviešu presē turpmāk atrodami Ziemeļu frontes pavēlnieku darbības vērtējumi. Latviešu izdevums “Lidums” 1916. gada 14. aprīlī informēja par ģenerāļa P. Pleves nāvi un atzīmēja, ka aizgājējs vadīja Ziemeļu fronti laikā, kad karadarbībā bija iestājies klusums (*Lidums*, 1916. 1. (14.) aprīlis). “Dzimtenes Vēstnesis” tieši norādīja, ka marta ofensīvas laikā pavēlnieks A. Kuropatkins esot nesekmīgi vadījis Ziemeļu frontes uzbrukumus, kas novājinājis spēkus šajā frontes sektorā un palielinājis vācu armijas uzbrukuma draudus (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 6.(19.) maijs). Citviet laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis”, atsaucoties uz vācu preses informāciju, vēstīja, ka 1916. gada marta ofensīva – “neizdevies lielais krievu uzbrukums prasa upurus... Kuropatkins esot kritis nežēlastībā” (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1916. 19. aprīlis). Laikraksts “Drywa” 10. augusta numurā minēja N. Ruzska iecelšanu frontes pavēlnieka amatā un konstatēja, ka armijas noskaņojums pilnīgi atkarīgs “nu krīvu varoņo kara voduņa” (*Drywa*, 1916. 10. augusts)¹⁹.

1916. gada latviešu laikrakstos karadarbībai Daugavpils apkārtnē bija nozīmīga vieta. To apliecina regulāras ziņas, komentāri un citu laikrakstu materiālu pārpublicējumi par šo tēmu. Latviešu periodikas materiālus par karadarbību pie Daugavpils nosacīti var nošķirt vairākās tēmās:

- militāras aktivitātes Daugavpils placdarmā 1916. gada marta ofensīvas laikā pie Naročas ezera (100 km uz dienvidiem no Daugavpils);

¹⁹ Acīmredzot ar to tiek domāta Krievijas imperatora Nikolaja II nostāja pēc 1915. gada oktobra, kad imperators kļuva par Krievijas armijas Augstāko virspavēlnieku.

- karadarbība pie Daugavpils Brusilova pārrāvuma laikā pie Luckas Volinijā (740 km uz dienvidiem no Daugavpils.);
- dzīve Daugavpilī tiešas karadarbības apstākļos;
- lokālās militārās sadursmes Daugavpils tuvumā (Ilūkste, Gorbunovka, Ginovka, Medumi, Platonovka, Šiškova, Glaudāni un citur);
- labi apgādātās Krievijas armijas cīņa ar spēcīgo vācu nocietinājumu sistēmu (īpaši blokhauziem);
- lidaparātu izmantošana pozīciju karā.

Karadarbības apstākļos tapusi avižu informācija par notikumiem frontē vērtējama visnotaļ kritiski, jo dati atspoguļoti vienīgi no Krievijas skata punkta. Atzīstot latviešu presi par vērtīgu vēstures avotu, noderīgs būtu pētījums par Pasaules kara gadu norisēm Daugavpils apkārtnē 1917. gadā.

Avotu un literatūras saraksts

Baltija. Petrograda, 1916

Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas ziņotājs. Petrograda, 1916

Drywa. Petrograda, 1916

Dzimtenes Vēstnesis. Rīga, Pleskava, 1916

Jaunā Dienas Lapa. Rīga, Petrograda, 1916

Jaunākās Ziņas. Rīga, 1916

Lidums, Rīga. Valka. 1916

Rīgas Avīzes. Rīga, 1916

Rīgas Ziņas. Rīga, 1916

Andersons, E. (1967) *Latvijas vēsture. 1914–1920*. Stokholma: Daugava, 754 lpp.

Bērziņš, V. (1987) *Latvija Pirmajā pasaules karā*. Rīga: Zinātne, 264 lpp.

Die Krieg. (1916) 1914/1916 im Wort und Bild. 82. Heft. http://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC09345259_82191416/14/ (15.09.2016).

Latviešu periodika (1977). 3 sēj., 1. sēj. 1768–1918. Sast. K. Egle, V. Lūkina, Ā. Brempele, V. Jauģietis. LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka. 2. papild. izd. Rīga: Zvaigzne, 556 lpp.

LZ–55 <http://welweb.org/ThenandNow/LZ-55.html>.

Jēkabsons, Ē. (2005) *Krievijas armijas virspavēlniecības ziņojumi par karadarbības gaitu Latvijas teritorijā*. Latvijas Sargs. Nr. 5: 26

Soms, H. (2016) *Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1915. gadā*. Grām.: *Vēsture: Avoti un cilvēki*. XXV starptautisko zinātnisko

lasījumu materiāli. Vēsture XIX = Proceedings of the 25st International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XIX. Daugavpils: Saule, 312.–324. lpp.

Veselis, J. (1956) *Teiksma par manu mūži*. Daugava, 314 lpp.

Vietvārdu datubāze. https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.saraksts (15.09.2016).

Tolstojs, Ļ. (1954) *Sevastopoles stāsti*. Rīga: LVI, 120 lpp.

Айрапетов О. (2015) *Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914–1917). 1916 г. Сверхнапряжение*. Москва: Кучково поле. <http://www.labyrinth.ru/books/494756/>

Хавкин Б.Л. (2014) Русский фронт Первой мировой войны (1914–1918 годы). *Новая и новейшая история*. 2: 16–34.

Ликсо В.В., Шунков В.Н., Обухович В.А., Никифоров А.Ф. (2014) *Полная энциклопедия вооружений и боевой техники 1914–1918*. Москва: АСТ, 2014. 240 с.

Людендорф Э. (2007) *Мои воспоминания о войне. Первая мировая война в записках германского полководца. 1914–1918*. Москва: Центрполиграф, 271 с.

Залесский К.А. (2003) *Кто был кто в Первой мировой войне. Биографический энциклопедический словарь*. Москва: Астрель, 2003. 894 с.

Henrihs Soms

Latvian Periodical Press about the Battles in Daugavpils Vicinity in 1916

Key words: World War I, Latvian press, Daugavpils, Ilūkste, trench warfare, aviation, blockhouses

Summary

During World War I, the periodical press was the dominant means of information. The research on wartime periodicals essentially extends the perceptions about military operations at the front. In 1936, altogether 36 periodicals in Latvian were issued, among them being such popular Latvian daily newspapers as “Dzimtenes Vēstnesis”, “Jaunākās Ziņas”, “Jaunā Dienas Lapa”, “Rīgas Avīzes”, “Rīgas Ziņas”, “Lidums”, “Baltija”. During the war-time, the newspaper in the Latgalian language “Drywa” was published once a week.

Various information sources were used by the Latvian periodicals to write about and reflect military operations: official reports of the Russian

army supreme command, reviews of military correspondents, commentaries of newspaper editorial staff, as well as reprints from English, Danish, French, Swiss, and German newspapers.

The materials on the military operations near Daugavpils can be conditionally subdivided into several themes: military activities on Daugavpils bridgehead during the offensive of March 1916 near Naroča Lake (100 km to the south from Daugavpils), military operations at Daugavpils during the Brusilov's breakthrough at Lucka in Volhynia (740 km to the south from Daugavpils), life in Daugavpils under the conditions of military operations, local armed conflicts near Daugavpils (Ilūkste, Gorbunovka, Ginovka, Medumi, Platonovka, Šiškova, Gludāni), the fight of the well-supplied Russian army with the strong system of German fortifications (blockhouses), the use of aircraft in trench warfare.

The articles on military operations near Daugavpils occupied an essential place in the Latvian periodicals of 1916. However, the attitude taken towards the newspaper information produced under war conditions about the events at the front should be very critical, since the phenomena are reflected only from the viewpoint of Russia. Admitting that the Latvian press is a valuable source of history, we still consider that the research on the WWI processes in the vicinity of Daugavpils in 1917 would be highly desirable.

Vitālijs Šalda

Latviešu pilsonības attieksme pret latviešu strēlniekiem

Atslēgas vārdi: latviešu pilsonība, latviešu strēlnieki, Pirmais pasaules karš, Krievijas Pilsoņu karš, lielinieki

Mūsdienu vēstures periodikā par Pirmā pasaules kara norišu izpēti Latvijā ir konstatēts, ka “pat runājot par nosacīti vislabāk izpētīto jautājumu loku – latviešu strēlnieku vienību vēsturi, neizpētīto vai vāji izpētīto jautājumu loks ir pietiekami plašs” (Jēkabsons 2014, 6). Tāds vāji izpētīts ir arī jautājums par latviešu pilsonības attieksmi pret latviešu strēlniekiem, kuru raksta autors iztirzā uz periodikas, atmiņu un vēstures literatūras atziņu pamata.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, latviešos izpaudās ilgstoši uzkrājis naidis pret vietējiem baltvāciešu mantīgajiem slāņiem, bailes, ka, Baltijai nonākot Vācijas rokās, to vara tikai pieaugs. Daudzus latviešus aizrāva pretvāciskā propaganda un kara romantika. Latviešu pilsonība cīnījās par “Vācijas ekonomiskā jūga nokratišanu” – pret vācu kapitālu iespiešanos Baltijā, vēlējās vismaz būtiski vājināt ekonomiskos konkurentus – Baltijas vācu muižniecību un buržuāziju, kaut karš nereti tika tēlots kā 13. gadsimtā notikušo baltu cilšu cīņu turpinājums pret vācu agresiju. 1914. gadā latviešu pilsonība cerīgi uzņēma kara sākumu, tika dibinātas palīdzības komitejas karā iesauktajiem, kuras vāca ziedojumus, rūpējās par ievainotajiem. Viens no 1905. gada revolūcijas galvenajiem vadoņiem Latvijā sociāldemokrāts Janis Jansons-Brauns (1872–1917) 1915. gadā ar sarkasmu rakstīja: “Tas, ka karš tika vests pret junkurisko Vāciju, sagrozīja prātus un uz laiku padarīja daudzus par akliem carisma kalpiem.” (Jansons-Brauns 1915) Pāris nedēļās Kurzēmē ap 3 000 cilvēku pieteicās kā brīvprātīgie (*savvaļnieki*) Krievijas armijā. Pavisam tajā Pirmā pasaules kara laikā iesauca no 120 līdz 140 tūkstošu Latvijas iedzīvotāju (Bērziņš 1987, 42; 39).

Jau kara pirmajās nedēļās cīnās Austrumprūsijā, pēc dažiem datiem, piedalījās vairāki desmiti tūkstošu latviešu kareivju, jo krievu 1. un 2. armija lielā mērā komplektējās no rezervistiem, kuri bija mobilizēti Krievijas rietumu guberņās. Daudz latviešu bija iedalīti 20. korpusā, sevišķi tā sastāvā esošajā 29. divīzijā. Pēc aptuvenām, grūti pārbaudāmām ziņām, dažos šī korpusa pulkos latviešu bijis ap 80%, krievu virsnieki pat saukuši tos par “latviešu

pulkkiem” (Iksēns 1957, 27). Latviešu karavīri ciņu gaitā Austrumprūsijā cieta zaudējumus, kas, pēc vairāku autoru domām, bija vislielākie, kādus latviešu karavīri cietuši Pirmā pasaules kara kaujās. 20. korpusā pirms kaujām skaitījās 45 533 tūkstošu vīru, pēc tām tā sastāvs bija samazinājies par 34 172 vīriem (Каменский 1921). Kādā vērtējumā minēti 15 līdz 20 tūkstoši Baltijas guberņās mobilizēto karavīru, kuri zaudēja dzīvību, pazuda bez vēsts un krita gūstā. No tiem lielākā daļa bijuši latvieši (Zariņš 2014). Ir pat apgalvots, ka bojā gāja ap 25 000 latviešu karavīru (*Pirmais pasaules karš Latvijas teritorijā*). Domājams gan, ka pēdējais vērtējums ir krietni pārspīlēts. Ziņas par Krievijas armijas zaudējumiem Austrumprūsijas operācijā to neapstiprina (Skat.: *Восточно-Прусская операция*, 1914; Линец 2015).

Ražīgākais latviešu strēlnieku vēstures pētnieks V. Bērziņš uzskata, ka 20. korpusa bojāeja “mudināja latviešu sabiedrības aktīvāko daļu apsvērt lielāku nacionālu karaspēka vienību izveidošanas iespēju un to iesaistīšanu Latvijā šķērsojošās frontes stabilizācijā” (Bērziņš 2014b, 17). Diemžēl pētnieks nav norādījis avotus, kas liecinātu par šāda pamudinājuma esamību.

Ieganstu latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanai deva 1915. gada vasarā notikušais vācu armijas iebrukums Kurzēmē. Tad arī vairāki pazīstami latviešu sabiedriskie darbinieki nāca klajā ar šādu vienību radīšanas iniciatīvu. Krievijas armijas pavēlniecība piekrita Latviešu bataljonu dibināšanai. Acīmredzot kritiskais militārais stāvoklis bija galvenais faktors, kas pamudināja Krievijas armijas vadību pieņemt latviešu pilsonības priekšlikumu, kuram tā nebūtu piekritusi mazāk bīstamā situācijā. 1915. gada 19. jūlijā (1. augustā) Ziemeļrietumu frontes virspavēlnieks ģenerālis M. Aleksejevs (*Михаил Васильевич Алексеев*, 1857–1918) izdeva pavēli par latviešu strēlnieku bataljonu formēšanu. Bataljonu Organizācijas komitejā darbojās latviešu pilsonības redzamākie pārstāvji: Krievijas Valsts domes deputāti Jānis Goldmanis (1875–1955) un Jānis Zālītis (1874–1919), vairāki advokāti, banku darbinieki, agronomi u. c. Saņemot atļauju dibināt latviešu strēlnieku bataljonus, valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis 19. jūlijā izdeva uzsaukumu latviešu tautai “Pulcējaties zem latviešu karogiem!”, kura teksta autori bija rakstnieki Atis Ķeniņš (1874–1961) un Kārlis Skalbe (1879–1945). Tajā bija rindas: “Latviešu pulki kalpos Latvijas atkarošanai un aizstāvēšanai, lai tā arī turpmāk zeltu, kā nešķirama varenās Krievijas daļa.” (*Pulcējaties zem latviešu karogiem!* 1915) Par bataljonu formēšanas gaitu 1915. gadā mūsdienās ir rakstījis Kārlis Zemītis (Zemītis, 2015).

Kādreiz ir nācies dzirdēt viedokli, ka latviešu strēlnieku bataljoni organizēti arī tāpēc, lai latviešus pasargātu no tik lieliem zaudējumiem kā Austrum-

prūsijā, kur tos komandēja sveši virsnieki. Autoram nav zināmi latviešu pilsonības pārstāvji, kuri 1915. gadā būtu izvirzījuši šo argumentu pret latvisku karaspēka daļu izveidi. Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komitejas loceklis Jānis Brumelis liecinājis, ka 1915. gada 19. maijā notikušajā latviešu sabiedrisko darbinieku pirmajā apspriedē, kurā tika apskatīta ideja par latviešu vienību dibināšanu, daži no apspriedes dalībniekiem izteicās pret to. Daži uzskatīja, ka tam nepiekritis Krievijas valdība, bet “bija arī tādi, kas izteicās, ka latviešu atsevišķu karaspēku vienību izveidošana var atnest tikai pārāk lielus zaudējumus tautas dzīvajam spēkam” (Brumelis 1936, 608). Tāpat Gustavs Ķempels (?–1954) atstāstījis, ka Valsts domes loceklis J. Zālītis (1874–1919) minētajā sanāksmē sākotnēji nostājās “noteikti pret”, norādot, ka “latvieši cenšoties izvairīties no kara dienesta un ka tādēļ neesot paredzama tautas piekrišana šai lietai”. Viņš arī uzstāja, ka pirms jautājuma “galīgas izspriešanas nepieciešami izdarīt aptauju anketas veidā latviešu tautā”. Taču šīs pragmatiskās domas tika pārvarētas, atsaucoties uz latviešu zemessargu ieguldījumu Jelgavas aizstāvēšanā (Ķempels 1936, 548–549).

Arī viens no latviešu strēlnieku bataljonu organizētājiem J. Goldmanis 1917. gadā augustā, attaisnojot to izveidi, latviešu dzīvā spēka zaudējumu mazināšanas uzdevumu nav pieminējis, kaut arī norādījis, ka 1915. gada sākumā vienā kaujā Augustovas mežos latviešu karavīru zaudējumi ir bijuši gandrīz divreiz lielāki nekā strēlnieku pulku zaudējumi visā to līdzšinējā (ap divu gadu) pastāvēšanas laikā, (Goldmanis 1917) tā netieši aizstāvēt strēlnieku bataljonu, vēlāk pulku dibināšanu.

Nelatviešu (galvenokārt baltvāciešu) publicistikā atrodami apgalvojumi, ka jau 1915. gadā latviešu politiskais mērķis esot bijis panākt neatkarīgas latviešu republikas nodibināšanu. Kā norādījis Uldis Ģermanis (1915–1997): “Tās ir aplamības, kas ir pilnīgā pretrunā ar vēstures avotiem. [...] Nekas neliecina par to, ka latviešu strēlnieku bataljonu organizētāju politiskie mērķi būtu sniegušies tālāk par plašāku komunālu pašvaldību un baltvācu muižniecības privilēģiju likvidēšanu.” U. Ģermanis arī atzīmējis, ka pusgadu pēc Februāra revolūcijas J. Goldmanis presē gan izteicās: “Latviešu bataljoniem vajadzēja noderēt par ķilu, ka mēs iegūsim Brīvo Latviju”, bet 1917. gada vasarā, kad publicēts šis J. Goldmaņa atzinums, ar “brīvo Latviju” latviešu sabiedrībā parasti saprata šaurāku vai plašāku politisku autonomiju. Taču nekādus solījumus no cara valdības, tās iestādēm latviešu pilsonības pārstāvji nesaņēma (Ģermanis 1970).

Iecerētais strēlnieku galvenais uzdevums bija atvieglot Baltijā operējošam krievu karaspēkam izlūku un sakaru dienestu (Siliņš 1957, 29–30). Taču

istenībā viņiem nācās kļūt par triecienvienībām uzbrukumos un kritiskās situācijās. Latviešu strēlniekiem bija isāks apmācības laiks nekā citās daļās, viņi ātrāk tika nosūtīti uz fronti. Biežāk cīnoties kritiskās situācijās, latviešu strēlnieku rindās izredzes krist bija lielākas nekā citās armijas daļās.

Latviešu bataljonos bija atļauts komandēt latviski. Taču ir konstatēts, ka šī atļauja nekad nav tikusi izmantota. Reglamenti bija tikai krievu valodā, un latviešu virsnieki prata komandēt tikai krieviski. Visa viņu militārā terminoloģija un domāšana bija veidojusies krievu armijā un kara skolās, tā bija krieviska. Latviešu valodu varēja lietot tikai apmācībās un sadzīvē (Ģermanis 1970).

Latvijas sociāldemokrātija (turpmāk – LSD) aģitēja arī pret latviešu bataljonu dibināšanu, tāpat kā pret imperiālistisko karu kopumā. Nevarēja taču nodot internacionālisma principus un atbalstīt cara režīmu. Latviešu sociāldemokrātu viedokli labi raksturo J. Jansona-Brauna 1915. gadā rakstītie vārdi: “Viens no briesmīgākiem noziegumiem, kas guļ uz mūsu tautiskās buržuāzijas sirdsapziņas, ir daudzināto latviešu strēlnieku bataljonu dibināšana.” (Cit. pēc: Ģermanis 1999, 15)

1916. gada novembrī, kad bataljoni bija kļuvuši par pulkiem, strēlnieku skaits (rezerves pulku ieskaitot) sasniedza 30 000–35 000 vīru. Ap 8 tūkstošiem bija brīvprātīgie. Kad 1916. gada Ziemassvētku un tām sekojošo 1917. gada Janvāra kauju rezultātā latviešu strēlnieku varonīgās cīņas nenesa panākumus un strēlnieki cieta ap 9 tūkstošiem cilvēku lielus zaudējumus (kritušos, ievainotos, bez vēsts pazudušos) – apmēram trešo daļu no visiem strēlnieku spēkiem (*Latviešu strēlnieku vēsture* 1970, 58), viņos strauji pieauga pretkara noskaņojums, radās labvēlīga augsne lielinieckajai aģitācijai. Pēc Februāra revolūcijas un carisma krišanas Krievijas karavīru masas, arī latviešu strēlnieki negribēja vairs ilgstoši gaidīt, līdz sabiedrība pakāpeniski demokrātiskā ceļā atrisinās sasāpējušos valsts dzīves jautājumus.

Kā secinājis vēsturnieks Jānis Tomaševskis, 1917. gada sākumā pilsoniskās partijas un sabiedriskās organizācijas bija pārliecinātas, ka strēlnieki piekritis pakāpeniskām reformām, paļaujoties uz Pagaidu valdības labvēlīgu nostāju (Tomaševskis 2013, 96–97). Skaudrāk par to pašu rakstīja latviešu nacionālais ideologs Ernests Blanks (1894–1972): “Sabiedrība domāja, ka ar ziedojumiem naudā un ar sviestu viņa jau ir izpirkusi savus pienākumus pret strēlniekiem.” (Blanks 1922, 35) No otras puses, pilsoniskās partijas šai laikā nespēja piedāvāt ideālus, par kuriem latviešu karavīri būtu gatavi turpināt cīnīties Pirmā pasaules kara ierakumos. Tām “tikpat kā nebija ko ieteikt un solīt strēlniekiem” (Bērziņš 2014a, 235). 1917. gada 24. martā Maskavā

nodibinātā Latviešu Nacionāldemokrātu partija, it īpaši tās publicists E. Blanks, skarbi kritizēja citu pilsonisko politiku kļūdas – iniciatīvas un drosmes trūkumu, “verdziski pasīvo diedelēšanas taktiku” pret valdību un nespēju vadīt nacionālās atbrīvošanas cīņu. Pēc viņa vārdiem, “pilsoniskie tūļas” esot kļuvuši par lielinieku lauku mēslošanai, t. i., veicinājuši kreiso radikāļu panākumus, kas ar savu drosmīgo un aktīvi revolucionāro uzstāšanos spējuši aizraut latviešu strēlniekus (E. Bl. [Ernests Blanks] 1917).

Turpretī latviešu lielinieki, kuri vēl 1915., 1916. gadā aktīvi uzstājās pret strēlnieku bataljonu radīšanu, pēc Februāra revolūcijas spēja ātri pārorientēties, iegūtās legalitātes apstākļos izvērst plašu propagandu strēlniekos, pārliecināt viņus par savas politikas pareizību. E. Blanks atzīmējis: “[...] strēlnieku bataljonus pietiekošā mērā neaizrāva cīņa par Latvijas ideāliem. Cīņas lozungs revolūcijas laikā bija nepieciešams, un kad to strēlniekiem nedeva pilsoniskā sabiedrība, tad nāca lielinieki.” (Blanks 1922, 35)

1917. gadā Rīgā no 27. līdz 29. martam (no 9. līdz 11. aprīlim) notika “Apvienoto latviešu strēlnieku pulku un tiem pievienoto daļu deputātu sapulce”, ko vēstures literatūrā parasti sauc par strēlnieku I kongresu. Tajā tika kritizēta strēlnieku pulku “tēvu” – valsts domnieku J. Goldmaņa un J. Zāliša – izturēšanās un rīcība revolūcijas laikā un nolemts izteikt viņiem neuzticību (Ģermanis 1971, N. 84). To pieņēma vienbalsīgi, kas raksturo delegātu vispārējo revolucionāro ievirzi.

Daudz populārāka par šo latviešu pilsonības pārstāvju Valsts domē pozīciju strēlniekos bija boļševiku nostāja. Kādreiz publicistikā skaidro, ka latviešu strēlnieki esot sekojuši boļševikiem tāpēc, ka tie “solīja atzīt Latvijas neatkarību” (*Latviešu strēlnieki*), kas virza uz domām, ka boļševiki apkrāpa latviešu strēlniekus. Jāuzsver, ka nekādas krāpniecības no lielinieku puses nebija, ka krievu boļševiki un latviešu lielinieki presē un mutvārdu aģitācijā neatlaidīgi centās izskaidrot savu viedokli nacionālajā jautājumā, bieži atkārtodami lozungu: “Nevis tautisku apvienību, bet šķiru cīņu!” Viņi uzsvēra, ka svarīgākie un aktuālākie uzdevumi pašlaik ir izbeigt imperiālistisko karu un nodrošināt sociālisma uzvaru, jo līdz ar to būs likvidēta arī nacionālā apspiestība. 1917. gada 10. aprīlī V. Ļeņins norādīja, ka “nacionālajā jautājumā proletāriskajai partijai vispirms jāprasa, lai tiktu pasludināta un nekavējoties īstenota visu carisma apspiesto, varmācīgi pievienoto vai varmācīgi valsts robežās turēto, t. i., anektēto nāciju un tautību, pilnīga brīvība atdalīties no Krievijas”. Taču turpat tālāk arī bija teikts, ka “proletāriskā partija tiecas radīt pēc iespējas lielāku valsti, jo tas ir izdevīgāk darbaļaudim, tā tiecas pēc *nāciju tuvināšanās un tālākas saplūšanas ...*” (Ļeņins 1987, 78–79).

Tāda pat bija latviešu lielinieku nostāja. Ievērojamais latviešu lielinieku darbinieks Jūlijs Kārlis Daniševskis (1884–1938) 8. martā “Cīņā” skaidri izteica lielinieku viedokli: “[...] pirms atrisināms sociālais jautājums, pēc tam nacionālais. Jeb labāk: līdz ar sociālo jautājumu atrisināsies arī nacionālais jautājums. [...] Šķiru cīņā proletariāts atsvabinās sevi, tautas, visu cilvēci [...]. Un līdz ar internacionālā proletariāta uzvaru būs galīgi izbeigta tautu apslaktēšanās.” U. Gērmanis atzinis, ka LSD panākumus latviešu strēlnieku pulkos nodrošināja lozungs “Karš izbeidzams tikai revolucionārā ceļā, bez aneksijām un kontribūcijām, dibinoties uz tautu pašnoteikšanās tiesībām” (Gērmanis 1971, Nr. 86). Lai to panāktu, bija jāizvērs revolucionāra miera propaganda, jābrāļojas ar vācu karavīriem, lai paātrinātu viņu revolucionāro atmodu, jāapkaro Pagaidu valdība, kas gribēja turpināt karu, un jāseko LSD norādījumiem, kas pēc imperiālistiskā kara cerēja sagaidīt revolūciju kara novārdzinātajā Eiropā. Uztājoties latviešu strēlnieku II kongresā 12.–17. maijā, J. Daniševskis paziņoja: “Bet aneksiju un kontribūciju stratēģija nav tagad, biedri, mums vajadzīga; mums vajadzīga tāda valdība, kas kontribūcijas uzliktu fabrikām, aneksijas muižniekiem, un tikai tāda valdība ievēdīs Krieviju miera ostā. [...] Miers jāslēdz revolucionārām tautām, ne militāriskām valdībām; pretējā gadījumā tas būs bruņots pamiers, ne miers, un pēc dažiem gadiem būs jāizceļas atkal pasaules karam” (Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes 1917).

Strēlnieku II kongress 17. maijā pieņēma plaši pazīstamo rezolūciju, kurā bija izteikta neuzticība Krievijas Pagaidu valdībai un prasīts nodot visu varu strādnieku, zaldātu un zemnieku deputātu padomēm; tika noraidīta “aktīva aizsargāšanās [ar pretuzbrukumiem – V. Š.] taktika” un ieteikta organizēta brāļošana ar ienaidnieku, lai panāktu “mieru bez aneksijām un kontribūcijām, par tautu pašnoteikšanos” (Latviešu strēlnieku pulku apvienotās 1957, 103).

Pilsoniskās latviešu sabiedriskās organizācijas, politiskās partijas, visi latviešu nelielinieciskie laikraksti uzsāka plašu kampaņu pret šo, kā to toreiz sauca, “kauna pilno Daniševska rezolūciju”. To apzīmēja par nodevību pret Latviju un pret Krievijas demokrātiju. Pilsoniskā prese aicināja neziēdot “nevienas papīra markas lielnieciskajiem latviešu strēlniekiem, līdz kamēr viņi nav norobežējušies no tās aplamās rezolūcijas, kas tautu ved pretī postam un iznīcībai” (Vasaras svētku 1917). Sevišķi asu rakstu publicēja abi latviešu bataljonu “tēvi”, valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis, kuriem strēlnieku I kongress bija izteicis neuzticību. Strēlnieku 17. maija rezolūciju viņi raksturoja kā smagu noziegumu un pieslēšanos anarhijai, strēlnieku brāļošanos ar

vāciešiem un atsacīšanos iet uzbrukumā kvalificēja kā nacionālo interešu nodevību, apgalvoja, ka LSD biedri un latviešu strēlnieki esot Kurzemes nodevēji. Tika piedraudēts, ka strēlnieku pulki, ja tie nelabosies, nenostāties uz “tautiskas platformas”, tiks izformēti (Goldmanis, Zālītis, 1917). Protesti pret lieliniecisko II kongresa kursu izskanēja arī no pašu strēlnieku aprindām. Kā saskaitījis J. Tomaševskis, kopumā ar laikrakstu, to skaitā “Brīvā Strēlnieka”, starpniecību protestus izteica vairāk nekā desmit lielāku vai mazāku strēlnieku pulku apakšvienību, kas pieprasīja I kongresā nospraustā kursa saglabāšanu. Viņš gan arī secinājis, ka “[..] protesti bija visai vērienīgi, bet no lielākām apakšvienībām, tādām kā rotas vai bataljoni, protesti netika sagaidīti. Acīmredzot strēlnieku vairākums vēl bija apjucis vai nespēja skaidri definēt savu attieksmi pret rezolūciju” (Tomaševskis 2013). Masveida protestu no pašu strēlnieku vidus iztrūkumu var traktēt arī kā viņu klusēšanu, bet tautā taču saka: “klusēšana – piekrišana”. Turklāt, kā liecinājis pulkvedis (vēlāk ģenerālis) Kārlis Goppers (1876–1941), pēc strēlnieku II kongresa “sākās neskaitāmi mītiņi visu pulku rotās un komandās un laikraksti “Brīvais Strēlnieks” un “Cīņa” publicēja veselu rindu rotās un komandās pieņemto rezolūciju par pieslēšanos 17. maija rezolūcijām ...” (Goppers).

Tā kā pilsoniskie spēki uzstājās tikai kā strēlnieku 17. maija rezolūcijas kritiķi, nevis centās izprast tās pieņemšanas cēloņus, strēlnieki vēl vairāk atsvešinājās no nacionāli liberālajiem spēkiem. Par daudzu strēlnieku spēju “definēt savu attieksmi pret revolūciju” liecināja arī LSD biedru skaita ļoti straujais pieaugums viņu vidū. Ja martā visos strēlniekos pulkos bija tikai 70 LSD biedri, tad jūnija sākumā to bija 1 737, jūlijā – 1826, augustā – 3000 (Šiliņš 2013, 32, 33). Par pilsonisko politiku aicinājumiem turpināt karu, atkarot Kurzemi strēlnieku laikraksts ironizēja: “Ja jūs gribat vāciešus aiztriekt no Kurzemes, tad jūsu pirmais pienākums ir ņemt flinti rokās un iet uz tranšējām ...” (Tautisko birgēļu 1917).

Kā vienam no cīņas līdzekļiem, ar ko “atgriezt” latviešu strēlnieku vairākumu Bataljonu organizācijas komitejas un pilsonības ietekmē, bija jākalpo Latvju kareivju nacionālās savienības (LKNS) izveidei, kas notika Rīgā 1917. gada 5. augustā. Savienības mērķis bija Iskolastrela likvidēšana, demokrātiskas iekārtas izveide Baltijā un sakaru uzturēšana ar latviešu karavīriem krievu daļās. Taču novēloti izveidotā savienība “izrādījās mazskaitlīga un mazietekmīga” (Bērziņš 2014a, 238). Arī pēc U. Ģermaņa uzskatiem, LKNS tika izveidota par vēlu, lai spētu izrādīt nopietnu konkurenci LSD aktivitātēm (Cit. pēc: Tomaševskis 2013, 95). Turklāt, kā norādījusi strēlnieku vēstures pētniece Ilze Krigere, daudzi LKNS atbalstoši virsnieki vairāk bija saistīti ar

krievu tradīcijām un virsniecību nekā latviešu strēlniekiem. Līdz ar to organizācija kalpoja nevis kā strēlniekus un virsniekus vienojošs, bet gluži otrādi – šķeļošs spēks (Krigere, 2008).

Vēl jāpiezīmē, ka 1917. gada augustā kaujās par Rīgu latviešu strēlnieki cīnījās varonīgi, zaudējot ap 6,5 tūkstošu vīru jeb 41,5% no kritušajiem un 17% no ievainotajiem visas 12. armijas karavīriem. Pēc šīm kaujām pēc ilgāka laika strēlnieki “atkal saņēma atzinīgu vērtējumu. Par latviešu strēlniekiem rakstīja visdažādākie preses izdevumi, arī nesenie strēlnieku pulgotāji un apmeloļtāji.” (Bērziņš 2014b, 81) Piemēram, nacionāli noskaņotais dzejnieks E. Virza (1883–1940) avīzes “Lidums” slejās aprakstīja 5. Zemgales pulka varoņdarbus, uzsverot, ka tas cīnījās, “lielo brīvības ideju un cēla patriotisma iedvesmots” (Virza 1917), taču par to, kādas bija tās “lielās brīvības idejas” un vai tām maz bija kāds sakars ar “cēlu patriotismu” latviešu pilsonības izpratnē, var ilgi diskutēt. Lai nu kā, bet pilsonības attieksme pret strēlniekiem pārsvarā bija no piesardzīgas līdz noraidošai.

Kad Valkā no 16. (29.) novembra līdz 19. novembrim (2. decembrim) notika Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes (LPNP) pirmā sesija, tajā tika pieņemts arī Padomes uzsaukums latviešu strēlniekiem ar pārmetumiem par atiešanu no nacionālajiem uzdevumiem (*Latviešu Pagaidu* 1917). Latviešu Zemnieku savienības laikraksts “Lidums” bija spiests konstatēt: “Mūsu strēlnieki iet pilnīgi šķirti par sevi un gandrīz visi virsnieki atkal pilnīgi šķirti par sevi. Kur ir bijuši mēģinājumi šos divus pretējos virzienus izlīdzināt, radot kopēju nacionālu platformu? Mēs zinām gan, ka ir nodibinājusies blakus lielnieciskai otra – nacionāla kareivju organizācija (Domāta Latvju kareivju nacionālā savienība – V. Š.), bet tā vairāk nāk kā sevis suminātāja un otra tiesātāja, nevis kā kopīgu pamatu meklētāja. Tātad tipisks veco laiku šķiru gara kultivēšanas paņēmieni. Daniševskis, domājams, turējās pie citas taktikas, kad viņš gāja pie strēlniekiem. Viņš negāja pie tiem kā soģis, ne arī kā uzpūtīgs farizejs. Viņš it veikli izmantoja strēlnieku psiholoģiju, varbūt tikai tā brīža psiholoģiju, bet tomēr ir mēģinājis pieiet strēlniekiem tuvu. Un tas viņam ir līdzējis.” (Attiecību pārvērtēšana 1917).

Lai nu kā, LSD 1917. gadā uzvarēja strēlnieku bataljonu “tēvus – dibinātājus” un citus latviešu pilsoniskos politiķus cīņā par strēlnieku atbalstu. Pēc 1917. gada 17. maija rezolūcijas pieņemšanas pilsonības politiķu ietekme uz viņu lielāko daļu bija minimāla. Visspilgtāk par to liecina tas, ka 1917. gada 25. novembrī Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās strēlnieku pulkos par lieļniekiem nodoto balsu skaits sasniedza 96,5%. Kā norādījis vēsturnieks J. Šiliņš,

vēlēšanas bija godīgas. Par to liecināja kaut vai tas, ka neviens no LSD politiskajiem pretiniekiem neprotestēja pret to iznākumu (Šiliņš 2013, 35).

Pēc lielinieku apvērsuma Petrogradā nekavējoties legalizējās Vidzemes teritorijā dislocētās 12. armijas rajona Kara Revolucionārā Komiteja, dodot pavēles strēlnieku pulkiem veikt dažādus uzdevumus. Visi strēlnieku pulki šos rīkojumus izpildīja. Zināms arī, ka turpmāk strēlnieki sašķēlās. Viena daļa strēlnieku pēc Oktobra apvērsuma demobilizējās, daudzi (ap 12 tūkstošu) nonāca vāciešu ierīkotajās gūstekņu nometnēs, pēc tam 1919. gadā atkal daļa no viņiem tika iesaukta Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas armijā, tai ciešot sakāves un atkāpjoties, lielākoties to pameta un galu galā nonāca Latvijas Republikas armijā.

Otra strēlnieku daļa 1918. gada sākumā pārgāja uz Krieviju padomju varas dienestā. Pēc Latvijas atstāšanas strēlnieku pulkos bija vairāk nekā 12 tūkstošu strēlnieku, to rindas papildināja daudzi evakuētie strādnieki. 1918. gada beigās Sarkanajā armijā skaitījās ap 23 līdz 24 tūkstoši latviešu strēlnieku (Tomanis 1970, 77, 115). Krievijas pilsoņu kara gados viņi tika sūtīti uz viskritiskākajām cīņu vietām. Arī 1918. gada beigās ne tikai Padomju Latvijas izveidē, bet, kā atzīmējis J. Šiliņš, arī visas “Baltijas kampaņas norisē” Latviešu strēlnieku padomju divīzijas militārā un politiskā loma “izrādījās nepārvērtējama. Latviešu strēlnieku ierašanās izraisīja sajūsmu Latvijas iedzīvotājos un mazināja K. Ulmaņa valdības formēto latviešu nacionālo vienību kaujas spējas, kuras atteicās cīnīties pret strēlniekiem” (Šiliņš 2013, 74). Pēc Padomju Latvijas sakāves daļa strēlnieku gan dezertēja, lai paliktu Latvijā, bet atlikušie parādīja augstas kaujas spējas Krievijā cīņās pret “baltajiem”.

Pēc ģenerāļa P. Vrangeļa (*Пётр Николаевич Врангель*, 1878–1928) armijas sakaušanas 1921. gadā un 1922. gada pirmajos četros mēnešos dzimtenē atgriezās 11 395 bijušie sarkanarmieši (Bērziņš 1995, 240). Kā vērtējis V. Bērziņš, “apmēram puse vai nedaudz mazāk” no viņiem bija karojuši latviešu strēlnieku rindās (Bērziņš 2014a, 244). Daļa strēlnieku palika Padomju Krievijā, tur strādāja vai turpināja dienēt Sarkanajā armijā, tā demonstrējot savu neticību 1918. gada 18. novembrī radītajai Latvijas valstij.

Arī “balto” rindās kopumā karoja pēc aptuveniem aprēķiniem no 8 līdz 10 tūkstošu latviešu (Екабсон, Щербинский 2000, 93). Cik no viņiem bija nākuši no strēlnieku pulkiem, diemžēl nav ziņu. I. Krīgere uzskata, ka “balto” vidū vairumā gadījumu bija piespiedu kārtā mobilizētie latviešu kolonisti un evakuētie strādnieki. Tikai 3–4% bija brīvprātīgie (lielākoties virsnieki) (Nagle 2001). Zināms, ka B. Savinkova (*Борис Викторович Савинков*, 1879–1925) vadītajā Dzimtenes un brīvības aizstāvības savienībā, kuras programma pare-

dzēja “Stingras varas, nelokāmi stāvošas Krievijas nacionālo interešu sardzē” nodibināšanu, tādās kārtības Krievijā ieviešanu, “kura nodrošinās pilsoniskās brīvības un visvairāk atbildīs **krievu** [izcēlums mans – V. Š.] tautas nacionālajām interesēm” (*Красная книга ВЧК* 1989), darbojās arī vairāki desmiti latviešu virsnieku ar pulkvežiem Fridrihu Briedi (1888–1918) un Kārli Gopperu priekšgalā. F. Briedis 1918. gadā tika boļševiku sodīts par dalību sazvērestībā, bet K. Goppers vēlāk dienēja admirāļa A. Kolčaka (*Александр Васильевич Колчак*, 1874–1920) komandētajos spēkos.

Daļa latviešu strēlnieku paguva piedalīties cīņās arī Latvijas nacionālās armijas sastāvā. Bijušais strēlnieku virsnieks Pēteris Dardzāns (1889–1985) pat uzskatīja, ka Latvijas atbrīvošanas cīņās Latvijas nacionālās armijas sastāvā “apmēram 50%” bija strēlnieki (Dardzāns 1987, 377), ar to nepārprotami pielietojot veco latviešu strēlnieku pulku karavīru pilnsapulcē 1923. gada novembrī noteikto formulu, ka par latviešu strēlniekiem tiek atzīti tikai tie, kas sastāvēja pulkos līdz 1917. gada 1. oktobrim (Latviešu strēlnieki). Taču šīs ziņas nav pierādītas, un jāsecina, ka tādās nozīmes kā, piemēram, poļu leģionāriem Polijas valstiskuma atjaunošanā pēc Krievijas, Vācijas un Austro-ungārijas impēriju sabrukuma latviešu strēlniekiem Latvijas valstiskuma izcīnīšanā nebija.

Lielinieciskā latviešu prese Padomju Krievijā ne bez pamata rakstīja: “Kad imperiālistiskā kara laikā tika formēti pirmie latviešu bataljoni, Latvijas buržuāzija nebūt nedomāja, ka šie bataljoni pārvērtīsies par spēku, kuram lemts cīnīties ne buržuāzijas, bet proletariāta interesēs.” (Famozs 1929) Ja arī atmet citētajā tekstā uzsvērtο šķiriskumu, jāpiekrīt, ka tās cerības, kuras latviešu pilsoniskie politiķi saistīja ar latviešu strēlnieku bataljonu, vēlāko pulku, dibināšanu, nepiepildījās.

Latviešu strēlnieki cieta lielus zaudējumus. Tiek uzskatīts, ka Pirmajā pasaules karā latviešu strēlnieku zaudējumi sasniedza 32 tūkstošus, bet pavisam karā gāja bojā ap 62 tūkstošiem latviešu (Andersons 1967, 346). Turklāt liela daļa ārpus strēlnieku rindām karojošo latviešu bija krituši jau kara pirmajās nedēļās neveiksmīgajās cīņās Austrumprūsijā. Tātad, rēķinot no 1915. gada rudens, kad strēlnieki iesaistījās kaujās, viņu zaudējumi Pasaules karā bija krietni lielāki nekā citās armijas daļās iesaukto latviešu zaudējumi.

Nav precīzu datu par latviešu strēlnieku zaudējumiem Krievijas Pilsoņu karā, jo to rindas pastāvīgi tika papildinātas ar mobilizētajiem latviešiem. Pēc vēsturnieka un sociologa V. Štrausa vērtējuma, Pilsoņu karā no katriem desmit latviešu strēlniekiem sarkanarmiešiem astoņi gāja bojā (Штраус 1999, 24). Ir arī viedoklis, ka Pilsoņu karā “galvenokārt Ļeņina pusē pret balt-

gvardiem” krita “vismaz 28 000” latviešu (Rislaki 2008, 89). Pēc citiem aprēķiniem, Pilsu kara frontēs krituši bija ap divdesmit tūkstoši latviešu strēlnieku, pēc 1920. gada augusta Krievijas-Latvijas miera līguma – ap desmit tūkstošus atgriezās Latvijā, bet gandrīz tikpat palika Krievijā (Viksnā Dz. 1999, 54). V. Stinkulis uzskata, ka mājās atgriezās ap 10 tūkstošus bijušo strēlnieku, bet “nepilni 5 tūkstoši, galvenokārt augstākie komandieri un partijas biedri, palika Krievzemē” (Stinkulis 1994). Zināms, ka boļševiku varas iestādes latviešu strēlniekus sūtīja uz visatbildīgākajiem frontes iecirkņiem un pret viņiem vērsās arī īpašs “balto” naidīgums, var droši pieņemt, ka arī šeit viņu zaudējumi bija lielāki nekā caurmēra Sarkanās armijas daļās.

Vēstures literatūrā sastopami apgalvojumi, ka latviešu strēlnieku cīņas “dziļi saviņņoja un aizrāva tautu, un šiem pulkiem bija ārkārtēja nozīme latviešu nacionālās pašapziņas celšanā” (Ģermanis 1990, 15), ka “latviešu strēlnieku bataljoniem (vēlāk pulkiem) bija izcila nozīme latviešu tautas saliedēšanā un tās nacionālās pašapziņas kāpināšanā.” (Feldmanis 1998, 6) Secinājumu autoriem ir taisnība, ja tiek runāts par 1915.–1916. gadu. Taču vēlāk situācija mainījās.

Strēlnieku darbības vērtējums turpmāk nekad nav bijis viennozīmīgs. Pat viņu piemiņas dienas tika svinētas divos dažādos datumos. Strēlnieku atceres diena Latvijas Republikā tika atzīmēta 6. janvārī (pēc vecā stila 24. decembrī), pieminot Ziemassvētku kaujas, bet Padomju Krievijā palikušie latviešu strēlnieki savus svētkus svinēja 30. (pēc vecā stila 17.) maijā, atzīmējot pirmās klaji lielinieciskās latviešu strēlnieku pulku delegātu kongresa rezolūcijas pieņemšanu.

Ne velti Latvijas Republikā līdz 1940. gadam iznāca pētījumi, veltīti galvenokārt strēlnieku cīņām Pirmajā pasaules karā un Latvijas nacionālās armijas kaujām pret Sarkanā armiju un bermontiešiem, strēlnieku cīņas Krievijas Pilsu karā noklusējot. Jautājums bija par latviešu strēlnieku militāro un politisko nopelni vērtējumu.

Latvijas Republikas armijā latviešu strēlnieku rindās dienējušie virsnieki atpalika karjeras iespēju ziņā no “kalpakiešiem” un “ziemeļniekiem”, kas Brīvības cīņās bija karojuši Oskara Kalpaka (1882–1919) un Jorģa Zemitāna (1873–1928) vadībā, kuri nebija dienējuši latviešu strēlnieku rindās. Kad Latviešu strēlnieku biedrība jau pēc Kārļa Ulmaņa (1877–1942) 1934. gada 15. maija apvērsuma gribēja izdot latviešu strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājumu “Latviešu strēlnieki”, toreizējais kara ministrs Jānis Balodis (1881–1965), kurš arī nebija dienējis strēlnieku rindās, pieprasīja no strēlnieku pārstāvjiem oficiālu deklarāciju, ka latviešu “vecajiem strēlniekiem”

nav bijis nekāda iespaids uz brīvās Latvijas rašanos. Kā atceras Latviešu veco strēlnieku biedrības padomes priekšsēdētāja biedrs P. Dardzāns, lai dokumentu krājums varētu iznākt, šādu deklarāciju nācies uzrakstīt (Dardzāns 1987, 272).

Latviešu pilsonības attieksmi pret strēlniekiem pēc Latvijas Republikas nodibināšanas aptveroši ir aplūkojis vēsturnieks Kaspars Zellis, parādot, ka politiskās atmiņas veidošanas gaitā darbojās pretrunīgas dažādu sociālo grupu intereses, bet Latvijas valsts novilka stingru robežu starp tiem strēlniekiem, kuri pulku sastāvā bija iestājušies līdz 1917. gada rudenim un nebija karojuši Sarkanās armijas rindās, un visiem pārējiem, tādējādi nodalot “pareizos” strēlniekus no “nepareizajiem” – sarkanajiem. Taču reizē notika arī mēģinājumi radīt “mītisko latviešu strēlnieku tēlu”, “sakausēt strēlnieku un Neatkarības kara karavīru piemiņu” (Zellis 2014, 95, 99–100), tā faktiski pierakstot “vecajiem” strēlniekiem cīņu par neatkarīgu Latviju jau Pirmā pasaules kara gados.

Arī pēc Latvijas aneksijas PSRS sastāvā cilvēki strēlniekus vērtēja atbilstoši saviem politiskajiem uzskatiem. Līdz ar to “nacionālā pašapziņa” ne tikai tika “celta” un “kāpināta”, bet arī šķelta. K. Zellis konstatējis, ka mūsdienās politiskajā atmiņā vēl joprojām strikti tiek šķirti pirmie (1915–1917) strēlnieki no sarkanajiem strēlniekiem, kaut sociālajā un kultūras atmiņā strēlnieki ir latviešu karavīri, kuri no 1915. līdz 1920. gadam cīnījās latviešu strēlnieku pulkos (Zellis 2014, 94). Tiesa, publikajā telpā izskan arī mēģinājumi kā “vecos”, tā “sarkanos” strēlniekus apvienot vienotā varoņtēlā (Nagle 2001; Bērziņš 2014b, 95).

Lai arī kā politiski un ideoloģiski tiktu vērtēta latviešu strēlnieku vēsturiskā loma, nevar izvairīties no jautājuma par to, kas nes t. s. “politisko atbildību” par viņu vienību formēšanu un to tālākajām gaitām. Domājams, ka vismaz daļēji šo atbildību, arī par strēlnieku lielajiem zaudējumiem, ir jānes latviešu pilsonības politiķiem, kuri izvirzīja latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanas ideju, piedalījās to formēšanā, bet pēc tam nespēja atturēt strēlnieku lielu daļu no sekošanas lieliniekiem. Jāuzsver, ka netiek runāts par pašu strēlnieku, bet gan par to politiku atbildību, kuri izmantoja strēlniekus savu mērķu sasniegšanai. Strēlnieki par sekošanu sākotnēji latviešu pilsoniskajiem, bet vēlāk lielinieciskajiem politiķiem samaksāja ar savām asinīm un dzīvībām. Turpretī kā no 15 bataljonu Organizācijas komitejas locekļiem, tā arī citiem ievērojamākajiem tālaika latviešu pilsonības politiķiem neviens nezaudēja dzīvību karā. Pilsonības politiķu nodomi, veidojot latviešu nacio-

nālās vienības, varēja būt vislabākie, taču par rīcības vērtējumu jāspriež galvenokārt pēc tās rezultātiem.

Acīmredzot zināmas pārdomas šai sakarā bija radušās arī dažiem bijušajiem strēlnieku virsniekiem. Kad Krievijas pilsoņu kara gados sakarā ar Troickas bataljona formēšanu tā komandieris P. Dardzāns lūdza atbalstu A. Kolčaka armijā dienošajam pulkvedim Rūdolfam Bangerskim (1878–1958), tas, atsaucoties uz latviešu strēlnieku pulku dibināšanas pieredzi, atteicās “uzņemties atbildību par latviešu asins izliešanu” (Dardzāns 1987, 124). Tiesa, tas gan netraucēja viņam vēlāk kļūt par “Latviešu SS brīvprātīgo leģiona” ģenerālspektoru.

Tāpat raksta autors nebūt nav pirmais, kurš runā par “atbildību par latviešu asins izliešanu”. Jautājumu par politiku “nopelniem” jau 1924. gadā izvirzīja kāds nezināms autors (S. N.), rakstot, ka “strēlnieku toreizējo vadoņu nopelni tagad nebūtu padarāmi par varoņu leģendām, bet gan jāļauj, lai faktu loģika viņus ierindo ja ne noziegumos, tad “asprātīgā” vieglprātībā un “pārdrošā” īsredzībā katrā ziņā.” (S. N. 1924, 188.) Arī jurists un politiķis Egils Levits savā runā Cicerona balvas saņemšanas sarīkojumā 2011. gada 28. novembrī atzīmējis, ka “1915. gada strēlnieku vienību dibināšana ir jāvērtē kā tuvredzīga latviešu iesaistīšana nejēdzīgā karā” (Levits 2011). Šajā gadījumā raksta autors E. Levitam pilnībā piekrīt. Vienīgi jānožēlo, ka secinājums, “šķiet, publiskajā telpā netika pamanīts un pietiekami izanalizēts” (Zellis 2014, 103).

Ja J. Jansons-Brauns strēlnieku bataljonu dibināšanu nosauca par vienu no latviešu “tautiskās buržuāzijas” briesmīgākiem noziegumiem, autors varētu, sekojot Šarla Taleirāna (*Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord*, 1754–1838) pierakstītajiem, bet patiesībā citam franču valstsvīram – Antuānam de Mertam (*Antoine Jacques Claude Joseph Boulay de la Meurthe*, 1761–1840) piederējušajiem vārdiem “*C ’est plus clu ’un crime, c ’est une-faute*” (“Tas ir vairāk nekā noziegums, tā ir kļūda”), šo rīcību nosaukt par kļūdu, jo latviešu strēlnieku bataljonu dibināšana, kā jau iepriekš izklāstīts, latviešu nācijai nesa tikai islaicīgu “nacionālās pašapziņas” kāpinājumu, bet nedeva nekādus praktiskus ieguvumus, vienīgi lielus dzīvā spēka zaudējumus un vēl mūsdienās dažādi traktētās “veco” un “sarkano” latviešu strēlnieku leģendas.

Kļūdas cēloņi ir saistāmi gan ar latviešu pilsonisko politiku nepareizi prognozētajām visas Krievijas un arī tās latviešu teritoriju nākotnes perspektīvām karā, gan ar rūpīgi izstrādātas un konsekvēnti realizētas nacionālas politikas trūkumu. Jāatzīst, ka nākotnes prognozēšana Pirmā pasaules kara

satricinājumu apstākļos bija gaužām sarežģīta, lielākā vai mazākā mērā kļūdījās praktiski visi dažādu nāciju un dažādu virzienu politiķi, bet tāpēc kļūdas nepārstāj tādas būt.

Ne velti saka, ka kļūdas politikā ir līdzīgas nāvējošai slimībai. Kad slimību vēl var izārstēt, kļūdas bieži nav pamanāmas. Kad tās ir pamanāmas, slimība jau var būt nedziedējama. Tā tas bija arī latviešu pilsonības un strēlnieku attiecībās. Diemžēl vēl ilgi pēc Pirmā pasaules kara, Krievijas Pilsoņu kara un Latvijas Neatkarības kara latviešu pilsonība šo kļūdu nevēlējās atzīt un rūpīgi noklusēja. Vēl vairāk, Otrā pasaules kara laikā daļa latviešu pilsonības līderu no vācu okupantu izveidotās t. s. “zemes pašpārvaldes” aprindām “uzkāpa uz grābekļa” arī otro reizi – parakstot aicinājumu latviešiem iestāties “Latviešu SS brīvprātīgo leģionā” un aktīvi iesaistoties tā veidošanā. Vismaz šī rīcība mūsdienās ir atzīta par “lielu politisku kļūdu” (Feldmanis 2003, 108). Pēc autora domām, tāds pat secinājums ir jāizdara par latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanu.

Avotu un literatūras saraksts

Attiecību pārvērtēšana. (1917) *Līdums*. 14. nov.

Blanks E. (1922) *Republikas priekšvakarā. Maskavas latvju kolonija. 1915–1918*. Rīga: Latva. 44. lpp.

E. Bl. [Ernests Blanks] (1917) Lielinieku lauku mēslojāji. *Dzimtenes Atbalss*, 17. jūnijs.

Brumelis J. (1936) Pirmie soļi latviešu strēlnieku organizēšanas darbā. *Latviešu strēlnieki. Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums*. Nr. 6, maijs. 606.–609. lpp.

Dardzāns P. (1987) *Dieva plaukstā: latviešu vecā strēlnieka atmiņas, pārdomas, atziņas*. 2. sēj. Čikāga: Autora izd., 460. lpp.

Goldmanis J., Zālītis J. (1917) Protests. *Līdums*, 2. jūn.

Goldmanis J. (1914) Par Latviešu strēlnieku pulku dibināšanu un viņu nozīmi. *Līdums*. 20. augusts.

Goppers K. *Starp divām revolūcijām*. http://www.lacplesis.com/Freedom_Battle_files/Starp_divam_revolucijam.htm (22.10.2015)

Jansons-Brauns J. (1915) “Uz ežiņas galvu liku...” *Cīņa*, dec., Nr. 135–138.

Ķempels G. (1936) Kā radās latviešu strēlnieku bataljoni. *Latviešu strēlnieki. Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums*. Nr. 6, maijs. 535.–605. lpp.

Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes pirmās sesijas protokols. (1917) http://www.historia.lv/alfabets/L/la/lpnp/dokumenti/1.sesija_prot.htm // 27.12.2013)

Latviešu strēlnieku pulku apvienotās deputātu padomes rezolūcija par tekošo momentu. 1917. g. 17. (30.) maijā. (1957) *Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā. 1917. Dokumenti un materiāli.* Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 103.–104. lpp.

Latviešu Strēlnieku Pulku Apvienotās Padomes sapulce 12. maijā 1917. gadā Interim teātra telpās. (1917) *Brīvais Strēlnieks*, 17., 25. maijs.

Ļeņins V. Proletariāta uzdevumi mūsu revolūcijā. (Proletāriskās partijas platformas projekts). *Rakstu izlase 10 sējumos.* (1987) 7. sējums. Rīga: Avots, 63.–92. lpp.

Pulcējaties zem latviešu karogiem! (1915) http://lv.wikipedia.org/wiki/Pulcējaties_zem_latviešu_karogiem! (01.11.2014)

Siliņš H. (1957) Mūsu pirmās kaujas. *Strēlnieks*. Nr. 1, 29.–20. lpp.

Tautisko birģeļu kara gājiens pret latviešu strēlniekiem. (1917). *Brīvais Strēlnieks*. 1917. gada 25. maijs.

Vasaras svētku ievada vietā. (1917) *Lidums*, 21. maijs (4. jūnijs).

Virza E. (1917) Piektā Latviešu Zemgales pulka cīņas pie Ikšķiles 19. un 20. augustā. *Lidums*. 1. sept.

Andersons E. (1967) *Latvijas vēsture. 1914–1920.* Stokholma: Daugava, 755. lpp.

Bērziņš V. (1995) *Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija.* Rīga, 288. lpp.

Bērziņš V. (2014a) Latviešu strēlnieki politisko pārmaiņu apstākļos. *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos: (Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli).* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 234.–245. lpp.

Bērziņš. (2014b) *Latviešu strēlnieki Pirmajā pasaules karā (1915–1918).* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 104. lpp.

Famozs. (1929) Sarkanie latvju strēlnieki. *Krievijas Cīņa*, 28. maijs.

Feldmanis I (1998) Latvijas valsts: izveidošanās un starptautiskā atzīšana. *Latvijas vēsture*, Nr. 3 (31), 5.–19. lpp.

Feldmanis I. (2003) Latviešu un citu nevācu tautību ieroču SS vienības Otrajā pasaules karā: kopīgais un atšķirīgais. *Latvijas vēsture. Jaunie un jaunākie laiki.* Nr. 1, 103.–111. lpp.

Ģermanis U. (1970) *Zemgaliešu komandieris.* <http://zagarins.net/JG/jg80/index.html> (19.11.2015)

Ģermanis U. (1971) *Zemgaliešu komandieris. Jaunā Gaita*, Nr. 84. http://jaunagaita.net/jg84/JG84-86_Germanis-IX.htm (19.11.2015)

Ģermanis U. (1971) *Zemgaliešu komandieris. Jaunā Gaita*, Nr. 86. http://jaunagaita.net/jg86/JG86-87_Germanis-X.htm (19.11.2015)

Ģermanis U. (1990) Ceļā uz Latviju. *Raksti par mūsu vēsturi*. Upsala: Memento. 252. lpp.

Iksēns A. (1957) Strēlnieku pulki priekšteči. *Strēlnieks*. Nr. 1, 26.–28. lpp.

Jēkabsons Ē. (2014) Ievadam. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 4, 5.–7. lpp.

Krīgere I. (2008) Latviešu strēlnieki – internacionālisti vai nacionālisti? *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IX*. Sast. J. Ciganovs. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 11.–19. lpp.

Latviešu strēlnieki. <http://www.gudrinieks.lv/referati/referats/latviesu-strelnieki.html> (22.12.2013)

Latviešu strēlnieku vēsture (1915–1920). (1970) Red. J. Krastiņš. Rīga, 699 lpp.

Levits E. *Runa Cicerona balvas saņemšanas sarīkojumā 28.11.2011*. http://www.cicerons.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=51:egils-levits-cicerona-balvas-laurets-2011&catid=5:runas-2011&Itemid=22 (29.10.2015)

Nagle G. (2001) Latviešu strēlnieki. Sarkanie? *Diena*, 13. oktobris. <http://lpra.vip.lv/strelnieki.htm> (22.10.2015)

Pirmais pasaules karš Latvijas teritorijā. <http://www.uzdevumi.lv/p/vesture/12-klase/i-pasaules-kars-4018/re-d3782f72-7a17-4540-a856-84072abbd072> (19.11.2015)

S. N. (1924) Piemiņa un strēlnieki. *Domas*, Nr. 2, 186.–187. lpp.

Stinkulis V. Vai tiešām tik sarkani? *Latviešu Strēlnieks*, 1994, Nr. 4 (47).

Rislaki J. (2008) *Maldināšana: Latvijas gadījums*. Jumava, 285 lpp.

Šiliņš J. (2013) *Padomju Latvija. 1918–1919*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 263. lpp.

Tomanis B. (1970) *Revolūcijas dēļi. Latviešu strēlnieki un sarkangvardi pirmajā padomju varas gadā*. Rīga: Liesma, 313 lpp.

Tomaševskis J. (2013) Latviešu strēlnieki starp Februāra revolūciju un Oktobra apvērsumu: nacionālais faktors. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1/2, 95. lpp. http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/72-101.pdf (28.02.2015)

Tomaševskis J. (2009) Latvju kareivju nacionālā savienība: mēģinājums vienot latviešu karavīrus kopējiem nacionāliem mērķiem (līdz 1917. gada Oktobra apvērsumam). *Latvijas Kara muzeja X gadagrāmata*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 36.–48. lpp.

Viksna Dz. (1998) Strēlnieki: spožums un posts. *Latviešu saraksti (1929–1938)*. Rīga, 340. lpp.

Zariņš K. (2014) 1914. gads: mobilizācija un kaujas Austrumprūsijā. <http://www.sargs.lv/Vesture/Vesture/2014/04/30-01.aspx#lastcomment> (22.10.2015.)

Zellis K. (2014) Mūžības skartie: Latviešu strēlnieka tēls Latvijas kolektīvajā atmiņā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 4 (93), 92.–110. lpp.

Zemītis K. (2015) Latviešu strēlnieku bataljonu Organizācijas komitejas izveidošana un darbība bataljonu formēšanas posmā, 1915. gada jūlijs–decembris. *Latvijas Arhīvi*. Nr. 1, 33.–72. lpp.

Восточно-Прусская операция. (1914) [https://ru.wikipedia.org/wiki/Восточно-Прусская_операция_\(1914\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Восточно-Прусская_операция_(1914)) (22.10.2015)

Екабсон Э., Щербинский В. Участие латышей в военных формированиях белых во время Гражданской войны в России (1917–1920). *Россия и Балтия*. Выпуск 1. Москва, 2000. с. 93.

Каменский, М. П. (1921) *Гибель XX корпуса*. Петербург: Гиз, <http://militera.lib.ru/h/kamensky/index.html> (27.10.2015)

Красная книга ВЧК (1989). Том 1, 2–е изд. М.: Политиздат (по изданию 1920–1922 гг.). http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/Red_book_VChK_files/057.htm (13.12.2013)

Линец С (2015) *Первые военные операции русской армии в 1914 году: планирование и реализация*. <http://warfiles.ru/show-79039-pervye-voennye-operacii-russkoy-armii-v-1914-godu-planirovanie-i-realizaciya.html> (22.10.2015)

Штраус В. (1999) О бутовских латышах. *Бутовский полигон 1937–1938*. Книга памяти жертв политических репрессий. М.: Альзо. Вып. 3. 360 с.

Vitalijs Šalda

Attitude of the Latvian Bourgeoisie toward the Latvian Riflemen

Key words: Latvian bourgeoisie, the Latvian Riflemen, the First World War, the Civil War in Russia, the Bolsheviks

Summary

The invasion of German troops in Courland (Kurzeme) caused several public figures well-known in Latvian society to initiate the creation of the Latvian military units in the summer of 1915. In 1915–1917 they actually became shock troops in critical situations. Riflemen suffered heavy losses. Among them the anti-war mood grew rapidly, contributing favourable conditions for the Bolshevik canvassing. Even the 1st Congress of Latvian Riflemen (27–29 March (April 9–11) 1917) expressed distrust to the main figures who created Latvian National Units – the deputies of Russian State Duma, Goldmanis and Zālītis. The 2nd Congress on May 17 (30) adopted a resolution which expressed distrust to the Provisional Government and demanded to give away all power to the soviets of workers', soldiers' and peasants' deputies. Public organizations, political parties, the press of the Latvian bourgeoisie recognized its betrayal of Latvia and Russian democracy. After that the influence of Latvian bourgeoisie on Latvian Riflemen was minimal.

After the Bolshevik revolution in Petrograd, ranks of the Latvian Riflemen split. Some of them were demobilized, many got into German concentration camps. Another part in early 1918 went to Russia for the service of the Soviet regime, which sent them to the most critical points and they suffered heavy losses. After the defeat of the “whites”, part of the survivors returned home, while others remained in Soviet Russia.

Latvian Riflemen paid with their blood and lives for following the calls of initial Latvian bourgeoisie and after that the Bolshevik politicians. Waging count since the autumn of 1915, when the Latvian Riflemen engaged into fights, their losses during World War I were higher than the loss of Latvians who served in other parts of the Russian army. It is justified to say that on the fronts of the Civil War, their losses were greater than in other ordinary parts of Red Army.

Activities of Latvian politicians in creating a national Latvian battalion must be admitted as a mistake, for the Latvian people it contributed only a short-term rise of national consciousness, but did not give any practical results, in addition to the large loss of people and contradictory interpretations of legends about the “old” and “red” Latvian Riflemen. The plans of bourgeois politicians might have been good, but the activity is usually estimated by the results.

Uldis Vanags

Memuāru tipa vēstures avotu analīzes nozīme: Pētera Beltes darba “Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni” piemērs

Atslēgas vārdi: Ķemeri, Belte, kūrorts, Klīve, Jūrmala, Sloka, Totlēbens, Feihtners, SPA

Pastāv divu veidu pieejas vēstures avotiem, uz ko norādīja jau Frīdrihs Niče (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*, 1844–1900). Vienā gadījumā jāorientējas uz izcilo personību darbiem, veidojot vēstures aprakstu kā monumentālu personību inspirētu revolucionāru pārmaiņu virkni. Otrajā gadījumā jācentrējas uz sabiedrības locekļiem kopumā, veidojot evolucionisku vēstures aprakstu, kurā “nācījas gars” virza notikumus un personības (Ницше 1998, 119). No šī dalījuma veidojas attieksme pret vēstures avotiem. Pirmajā veidā ir svarīgs izcilo personu darbības apraksts un varenu notikumu episkās hronikas. Pārējais netiek ievērots, jo tam nav būtiskas nozīmes diženu personu revolucionārās darbības priekšā. Otrajā veidā tiek rūpīgi arhivēta jebkura laikmeta liecība un “noslīcināta” papīra masā, nevērtējot šos avotus un pieņemot, ka tie ir ticami “laika gara” atspulgi.

Abi ved zināmā strupceļā. Pirmajā gadījumā vēstures avota, ja vien tā nav “oficiāla” hronika, izpētei nav nozīmes, jo tas ir mazsvarīgs, un, ja kāds elements ir pretrunā ar atzītu vēstures avotu, tas jau iepriekš ir atzīstams par apšaubāmu. Otrajā gadījumā avots netiek vērtēts, jo tā ir “neieinteresētas personas liecība” par savu laikmetu, kura nav pakļaujama kritikai, jo ir tapusi attiecīgajā laikmetā un tamdēļ vien ir ticama.

Diemžēl daudzi atmiņu pieraksti vai laikabiedru atmiņas paliek šajā “krēslas zonā”, kur viena daļa pētnieku nepievērš uzmanību avota saturam, jo tas neietver pietiekami “augsta līmeņa” informāciju, savukārt citi to neizmanto, jo avota saturs bez analīzes ir pārāk pretrunīgs. Šāds liktenis ir piemēklējis arī Pētera Beltes (1862–1945) monogrāfiju “Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni”.

E. Bertelss (*Евгений Эдуардович Бертельс*, 1890–1957) priekšvārdā Kābūsa Namē (farsi – قابو سنامه – persiešu prozas enciklopēdija) tulkojumam trāpīgi teicis, ka ir daudz oficiālu hroniku, kas vēsta par valstiskām lietām, tomēr tās neskar ikdienas dzīvi. Savukārt nosacīti šauram lasītāju lokam

mērķētas grāmatas atklāj laikmeta būtību bez apoloģētikas uzslāņojuma (*Кабыс Намэ* 1958, 8).

P. Beltes grāmata ir labi pazīstama novadpētniekiem kā senākais latviešu valodā sarakstītais pētījums par Jūrmalas pilsētu ar tās tuvāko apkārtni. Šī monogrāfija, neraugoties uz autora deklarēto apakšnosaukumu¹, ir jāpieskaita memuāriem. Kaut arī darbs ir veidots ar pretenziju uz pētījumu no vissenākajiem laikiem līdz 1919. gadam, pamatā tiek apskatīts laika periods no 1812. līdz 1919. gadam. Lielāko daļu darba veido P. Beltes un viņa laikabiedru dzīves laika atmiņas par teritoriju, kurā viņš ir piedzimis, uzaudzis un visu mūžu nostrādājis.

Fundamentālajā pētījumā netiek izmantots pirmās personas vēstījums, tomēr nekļūdīgi noteicams, ka daļa aprakstu attiecas uz autora personisko pieredzi. To var identificēt pēc sīki detalizētas informācijas par faktiem, kas nav tikuši publicēti, toties ir bijuši zināmi personai, kura tajos piedalījusies. P. Belte sniedz noteiktu iestāžu detalizētu aprakstu ar algu apmēriem un ļoti intīmu jautājumu analīzi, kaut arī pamatā P. Beltes stils ir ļoti konspektīvs (Belte 1935, 192–196).

Autors pauž arī personisku attieksmi. Piemēram, viņa dzīves laikā Rīgas Jūrmala, Sloka un Ķemeri bija konkurējoši kūrorti. Tādējādi, iespējams, Ķemeru kūrorts, lai arī slavenāks par Rīgas Jūrmalu, ir aprakstīts starp citu.

P. Belte ir dzimis Salas pagastā starp Ķemeriem un Sloku 1862. gadā ģimenē, kura dzīvoja šajā rajonā jau vismaz kopš 18. gadsimta. Viņa biogrāfija ir zināma vien vispārīgi. Skoloties sācis vietējā Slokas skolā, pēc tam izglītojies pašmācības ceļā un ilgus gadus ieņēmis vietējā pašpārvaldē dažādus amatus, tostarp Krājaizdevu sabiedrības valdes priekšsēdētāja un pilsētas galvas amatu (Belte 1935, 301). Aktīva kūrortu izveide aprakstāmajā reģionā sākās vien 30 gadus pirms P. Beltes piedzimšanas, un sniegtais apraksts bieži ir aculiecinieka liecība.

Sākotnēji pētījuma mērķis bija P. Beltes grāmatu izmantot kā orientieri, lai noteiktu meklējumu areālu novadpētnieciskai ekspedīcijai. Pielietojot personīgo pieredzi kriminālistikā un uzsākot teksta analīzi, lai izveidotu piesaistes dabas vidē, konstatēts, ka dažas norādes nav iespējams izmantot. Lai veidotu piesaistes, izmantotas gan mūsdienu apvidus kartes, gan izdevumā “Jūrmala” publicētā 1836. gada Ķemeru peldvietas projekta karte (*Jūrmala* 2004, 86). Ar esošo situāciju dabā nesakrīta pirmie nosauktie orientieri Ķemeru pirms kūrorta izveides – trīs mežsargu mājas (Belte 1935, 256). Tas lika pievērst

¹ P. Belte darbam devis apakšnosaukumu “Vēsturisks apskats”.

pastiprinātu uzmanību P. Beltes darba saturam, konstatējot citas neprecizitātes un kļūdas, taču tajā pat laikā noveda pie negaidītiem atklājumiem.

P. Beltes monogrāfijas izpēti būtiski atviegloja tas, ka nebija jānodarbojas ar redakciju un tulkojumu salīdzinošo analīzi, darbs tika izdots vienreiz, 2002. gada izdevums ir oriģināla faksimils.

Analizējot kādu izdevumu, vispirms jāsaskaras ar cenzūras sekām. Vissarežģītāk ir strādāt un vērtēt tekstu, ko ir ieviesusi pašcenzūra. Pašcenzūra nereti ir neapzināts process, kurā atspoguļojas individa etniskā izcelsme, kultūras piederība un izglītība, sociālais stāvoklis un kultūrvide. Izcelsme un izglītība nosaka daudzus elementus gan apraksta objektu izvēlē, gan vērtību skalā (*Кабыс Намэ* 1958, 9).

Pētījumā noskaidrots, ka P. Belte bija germanofils, uz ko norāda viņa atsevišķi izteikumi par izglītības sistēmu, kā arī 1905.–1907. gada notikumu apraksti (Belte 1935, 138). P. Belte uzskatīja vienīgi vācisko par ievēribas cienīgu un kulturālu. Tas, protams, nepadara viņu par kārkļuvācieti, taču marķē piederību Latvijas baltvāciskajai kultūrvidei, uz ko norāda arī P. Beltes lietotā īpatnējā latviešu valodas ortogrāfija.

Neprecizitātes, kas attiecas uz mežsargu māju atrašanās vietām, ir grūti izskaidrojamas, jo Ķemeru kūrorts veidojās tieši ap tām un uz mežniecību zemes (ПСЗРИ 1863, Т XXXVI, стр. 481, закон 37649). Divas no mežsargu saimniecībām² pastāvēja P. Beltes laikā, tajās mitinājās tās pašas amatpersonu (mežziņu) ģimenes, kuras dzīvoja arī 19. gadsimta sākumā. Autors norādījis Kurzemes Klīves mežniecību Ķemeru Vēršupītes labajā krastā, kur tirgus, tai pretim otrajā krastā – Tukuma mežniecības mežsarga māju. Ķemeru ģeogrāfiskā apraksta analīzi atvieglo divi nemainīgi orientieri – Vēršupīte un Kurzemes–Vidzemes 1883. gada robeža, tagadējā Robežu iela.

Droši zināms, ka tirgus no gadsimta sākuma līdz aptuveni 1978. gadam atradās upītes kreisajā krastā, savukārt vecais tirgus atradies Ķemeru Vidzemes daļā, un Kurzemes guberņas mežniecība nevarētu būt izvietota Vidzemes guberņas mežā. Klīves mežniecība atrodas 20 km tālāk Lielupes labajā krastā. Ķemeru Vidzemes daļā ir mežsarga mājas, kurās, pēc P. Beltes datiem, dzīvojis mežsargs Ķemers. Mežniecības kompleksā patiesi ir dzīvojis un strādājis mākslinieks Miervaldis Ķemers (1902–1980)³, tomēr mežsargu ģimene bijusi

² Tukuma valsts mežniecības Liepmežu apgaitas ēkas Slampes pagastā un Slokas valsts mežniecības Ķemeru apgaitas mežsargu mājas Jūrmalā, tagadējā Durbes ielā.

³ Miervalža Ķemera memoriālais muzejs Jūrmalā, Ķemeri, Durbes ielā 21.

cita – Gefkes (vēlākais uzvārda pieraksta variants – Jefkes⁴) (LVVA 2996. f., 20. apr.).

Klīves mežsarga māja, spriežot pēc kartes, kas glabājas Klīves kroņa mežniecības arhīva fondā (LVVA 514. f., 1. apr., 66. l., 42. lp.), bijusi upītes kreisajā krastā, kur mūsdienās atrodas Ķemeru vidusskolas stadions. Savukārt Tukuma mežniecības māja Liepmeži atrodas 2 km attālumā no Ķemeriem (LVVA 3663. f., 1. apr., 264. l., 39. lp.).

1839. gada kartē atrodama Kurzemes–Vidzemes robeža, upe un ceļš, vēlākā galvenā iela Ķemeru – Tukuma iela, kā arī norādīta Slokas mežsarga mājas vieta. Tā apliecina, ka P. Belte ir apzināti vai netīši kļūdiļies. Tukuma mežsarga mājas Ķemeru nekad nav bijis. Šī pretrunīgā informācija pētījumam deva svarīgu atskaites punktu, proti, tika nosauktas divas mežniecības – Tukuma un Klīves, par kurām informāciju ir iespējams pārbaudīt arhīvā.⁵

P. Belte savā monogrāfijā apskata jautājumu par Ķemeru nosaukuma izcelsmi. Viņš uzskaita virkni personu ar uzvārdu Kemmer, vienlaikus norādot, ka tie bijuši mežsargi Slokas kroņa mežniecībā (Belte 1935, 257). Jāsaka, ka Ķemeru nosaukuma izcelsmes meklējumi un P. Beltes kļūdu iespējamā iemesla noteikšana bija interesantākais pētījumu rezultāts.

P. Belte norāda, ka Tukuma mežsarga māja bijusi Ķemeru. Tukuma Valsts mežniecības fonda arhīva materiāli norāda, ka tikai 1877. gadā Tukuma Valsts mežniecība peļņas nolūkos izdalīja no meža zemes fonda divus pirmos apbūvējamus zemes gabalus: Raganu purvs 1 un Raganu purvs 2 (LVVA 535. f., 1. apr., 14. l., 36. lp.).

Pārbaudot Tukuma kroņa mežniecības un pieejamos Slokas kroņa mežniecības štatu sarakstus, redzams, ka abās muižās par mežsargiem ir strādājuši gan Fogeli, gan Gefkes, taču nekad – Kemmeri (LVVA 2996. f., 20. apr.). Toties pārbaudot Klīves kroņa mežniecības arhīva fondu, konstatēts, ka mežsarga postenī tagadējo Ķemeru teritorijā ap 1800. gadu dzīvojuši Anša Kemmerera (*Ans Kaemmerer*) ģimene. Kā redzams no revīzijas dokumentiem, *Ans Kaemmerer* bijis valsts muižas dzimtcilvēks, kurš aptuveni 20 gadu vēlāk dokumentos sāka sevi dēvēt par Kemmer (LVVA 514. f., 1. apr., 16. l., 18. lp.). Iemesls tam bija vienkāršs. Mežzinis, neraugoties uz savu kārtu, bija izglītots cilvēks un saprata, ka ar savu sākotnējo uzvārdu ir grūti izcīnīt vietu sabied-

⁴ 19. gadsimta ortogrāfijā – Gefke.

⁵ Arhīvu materiāli par Ķemeru kūrorta vēsturi līdz 1915. gada oktobrim glabājas Krievijas Valsts vēstures arhīvā.

ribā. *Kaemmerer* literāri jātulko kā ‘kambarsulainis’ vai vienkārši ‘sulainis’. Bija pieņemami, ja dzimtzemnieku uzvārdā sauca sulaini, taču valsts amatpersonai šāds uzvārds nepiedien, un pēc Kurzemes zemnieku brīvlatīšanas tas arī tika nomainīts.

Klīves kroņa mežniecības arhīva fondā ir ziņas par vienu no kurortoloģijas pamatlicējiem – par P. Beltes pieminēto mežkungu Feihtneru (*Veichtner*), kurš bijis ne vien Klīves mežkungs, bet arī Kalnciema muižas rentnieks (*arendator*) (Kalnciema muiža ir viena no iespējamām Kurzemes hercoga Ernesta Johana Birona (*Ernst Johann von Biron*, 1690–1772) dzimšanas vietām) (LVVA 514. f., 1. apr., 310. l., 55. lp.). Pēc fonda datiem, mežkunga dzīve pēc aiziešanas no amata bijusi skandālu pilna, minēti vairāki konflikti ar Klīves muižas kroņa mežniecību (*Klivenhofisches kronsforsterei*) par meža un zemes lietošanu.

Tikpat interesanta ir P. Beltes norāde par Feihtnera kompanjonu – Trautmaņa kundzi, kura bijusi ģenerāļa Totlēbena māsa (Belte 1935, 257). Šis fakts ir tālākas izpētes vērts, jo var sniegt interesantu ieskatu Krievijas impērijas pārvaldes struktūru reālajā darbības modelī. Totlēbeni ir vācu ģimene, kas cieši saistīta ar Krievijas impēriju. Iespējamais Trautmaņa kundzes brālis ir grāfs Francis Eduards fon Totlēbens (*граф Эдуард Иванович Тотлѣбен*, 1818–1884). Iespējams, ģenerālis un grāfs varēja sniegt protekciju māsas uzņēmējdarbībai, bet 1826. gadā viņš bija vien Jelgavas (Mītavas) Otrās gildes tirgotāja astoņus gadus vecs dēls. Trautmaņa kundze ieguva tiesības celt viesu namu topošajā valsts kūrortā (Belte 1935, 257). Tādējādi, ja arī P. Beltem bija kādas ziņas par iespējamu nepotismu kūrorta izveides procesā, acīmredzot tās bijušas neprecīzas.

Jāsecina, ka P. Beltes darbs satur lielu apjomu sīku un, iespējams, precīzu ziņu un neapstiprinātu faktu, taču šī informācija ir vāji saistīta ar pavisām sastādītu naratīvu. Daļai no minētajām norisēm un notikumiem P. Beltes monogrāfija ir pirmavots – ne mazāk ticams kā oficiāli pieraksti arhīvā. Tā ir vērtīga sava laika liecība, kas satur lielu daudzumu faktu, kuri 20. gadsimta trauksmaino notikumu gaitā nav apzināti. Pētniekiem, kas vēlas izzināt Jūrmalas pilsētas vēsturi, veselības tūrisma attīstību Latvijā, kā arī Latvijas zemes tiesību un dabas aizsardzības tiesību vēsturi, P. Beltes darbs ir noderīgs tālākai izpētei.

Avotu un literatūras saraksts

Belte, P. (1935) *Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni. Rīgas Jūrmala* (faksimils, 2002).

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA) 2745. fonds, “Ķemeru Nikolaja II sanatorija.”

LNA LVVA 7457. fonds, Tukuma apriņķa pagastu māju un to īpašnieku saraksts.

LNA LVVA 514. fonds, Klīves kroņa mežniecības arhīvs.

LNA LVVA 2996. fonds, Rīgas Prefektūras pasu lietu kolekcija.

LNA LVVA 3663. fonds, Tukuma virsmežniecība (Tukuma apriņķis)

LNA LVVA 535. fonds, Tukuma kroņa mežniecība (Tukuma muiža, Tukuma apriņķis, Kurzemes guberņa).

Latvijas pilsētas valsts 20 gados (1938) [B.v.]. *Latvijas pilsētu savienības izdevums*.

Полное собрание законов Российской империи. (1863) Санкт-Петербург. *Jūrmala. Daba un kultūras mantojums*. Rīga: Neputns, 2004.

Кабус Намэ. (1958) Москва: Издательство восточной литературы.

Ницше, Ф. (1998) *Сочинения. Том I*. С-Пб: Кристалл.

Uldis Vanags

Importance of the Analysis of Memoir Type Historical Sources: Example of Peter's Belte Work “Rīgas Jūrmalas Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni”

Key words: Kemmern, resort, SPA, Kemerī, Belte, Jūrmala, Veichtner, Feichtner, Totleben

Summary

Two extreme approaches to source analysis defined by Friedrich Nietzsche mark the field of information hidden under labels “incorrect because incorrect” or “absolute truth and nothing to discuss”. Sometimes these sources, especially memoirs, can provide information, which can change our approach not only to minor facts, but also significant processes.

A good sample for this is provided by a monograph of a local historian Peteris Belte (1862–1945) “Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni” (1935). This book is less of historical research than memoirs. Belte uses popular style to tell a story from the third person point of view. The

elements of narrative reveal the content that can be known only by an insider. Belte was of a local origin and remained a local authority for almost all his life. Thus, he obviously used personal information and information provided by well-known persons.

Some incorrect information appears in an obviously wrong description of the first habitats in the territory of Kemerī resort providing indications that are possible to check through the archives. Latvia State History Archives contain undisturbed funds of state forestries at Klīve and Tukums.

It is possible to find there some clues of the origin of the resort name “Kemmer” (later Kemerī). According to a legend, its origins refer to a local forester’s surname “Kemer”. In original acts the surname was spelt “Käemerer” that can be translated into Latvian as “valet” and possibly this is the reason why the forester in the first quarter of the 19th century changed his surname to “Kemer”.

Combination of the information provided by Belte and found in the archives raises a host of questions about the standing of the resort and relations inside the ruling community of Russian Empire, leading to the families of Duke Biron, Russian Court, and the mysterious family of Totleben from Mitau (nowadays Jelgava).

Елена Варустина

Запретные книги как исторический источник

Ключевые слова: запретные книги, запрещенные книги, исторические источники, цензура, репрессии, историческое знание, история, литература, духовная жизнь

*Слово свободно, но в несвободе, запрещенное,
оно не переходит в «свободу слова»*

Лев Толстой

С тех пор как существуют книги, существует проблема их запрета, будь они написаны клинописью на глиняных табличках, иероглифами на папирусе, на бумаге, сегодня и в электронном виде.

Вначале несколько слов о понятии «запретные книги». В русском языке существует два термина: «запретные» и «запрещенные» книги. Они очень близки, в каждом из них присутствует значение «непозволительности», «недопущения». Разница существует в тонких нюансах значения слов: «запрещенный» — это недозволенный, а «запретный» — не только попавший под запрет, но и такой, куда запрещен доступ (Ожегов 1989, 177).

Прилагательное «запретный» употребляется в таких выражениях, как «запретный плод», «запретный заповедник», «запретный лес», а «запрещенный» сочетается с такими словами, как, например, «запрещенный товар», «запрещенный фильм». В приведенных выше словосочетаниях важнейшей составляющей значения является «запрет». А в слове «запретный» можно уловить дополнительный оттенок: «желанный, но недозволенный». Неслучайно выражение «запретный плод» подразумевает желание его отведать, так как он сладок, но этого делать нельзя.

В английском языке также существуют два термина, обозначающие «запрет» — *forbidden* и *banned*. Разница в употреблении этих прилагательных также минимальна. Солидные английские толковые словари находят различия в том, что термин “*forbidden*” означает “*not allowed*” (*Sex is a forbidden topic; Forbidden fruit is always more attractive*) (Dictionary 2006, 628), а слово “*banned*” означает “*to say that smth must not be done, seen, or used*” (*Smoking is banned in the building*) (Dictionary 2006, 101). Различия между этими двумя прилагательными заключаются в том, что различные

институции, структуры, государство принимают участие в запретах, выражаемых словом “banned”, или “запрещенный”, а “forbidden”, или “запретный” свидетельствует лишь об этических, моральных, религиозных или других личностных запретах. Доказательством подобного понимания может быть и этимология слова «запретить», заимствованного из церковнославянского «прѣтити» — «грозить» (Фасмер 1996, 361). Латышские словари дают перевод и с русского, и с английского языков двух терминов одним — *aizliegts*.

Исходя из подобного понимания словосочетания — запретные и запрещенные книги — можно четче разделять книги, подвергавшиеся запретам, проводить систематизацию запретительной политики в той или иной стране и культуре. Для исследования запретных и запрещенных книг, произведений искусства в качестве исторических источников подобное разделение смыслов дает возможность более полно и емко анализировать события, явления, происходившие в духовной и культурной жизни стран в те или иные исторические периоды.

Процесс формирования запретов и цензуры во всех странах прошел длительный путь от уничтожения книг, составления индексов запрещенных изданий, запретов на ввоз и распространение книг до создания спецхранов и применения административных, судебных, силовых мер воздействия на неугодных авторов.

Религиозные запреты можно отнести к самым ранним и дольше всех просуществовавшим (а в ряде стран и сегодня существующим) в мировой истории запретов на книги. Составление первого «Индекса запрещенных книг» католической церковью относится еще к середине XVI века (*Index Librorum Prohibitorum* 1559), а последнего — к середине века XX (*Index Librorum Prohibitorum* 1948). Просуществовав почти 400 лет, «Индекс» был отменен под давлением католических священнослужителей новой волны только в 1966 году. Индексы в качестве исторического источника точно отражают развитие самого института католической церкви. Каноны XIV века (Григулевич 1985, 400–402) запрещали еретические, колдовские, раскольнические тексты, книги, направленные на подрыв авторитета церкви, высмеивающие догматы, культы, нравы церкви. А по мере развития философской, естественнонаучной мысли в индексы попадают и работы естествоиспытателей и ученых: Р. Декарта в 1663 и 1720, Ф. Бэкона в 1668, Э. Дарвина в 1817, Дж. Локка в 1734, Ш. Монтескье в 1751, П. Гольбаха в 1770, Вольтера с 1752 по 1804, Ж. Фурье в 1835 году (*Index Librorum Prohibitorum* 1948).

Источниковедческий анализ списков запретных книг позволяет выстроить шкалу запретов, характерных для различных эпох и стран. Западноевропейская традиция религиозных запретов являла собой важный этап становления христианских ценностей, норм поведения, образа жизни людей. Если в средние века среди авторов запрещенных текстов большинство составляли клирики и окологерцогская образованная часть общества, то в новое время это уже и представители светской части общества. Большое количество произведений писателей XIX–XX вв., составляющих ныне классику мировой литературы, входили и в индексы запретных книг. Среди них мы найдем все любовные сочинения О. Бальзака, «Собор Парижской богородицы» В. Гюго, все произведения Э. Золя и др. (Шульгин 1956, 416–418).

Протестантская государственно-религиозная цензура также имела довольно сильное влияние и свои списки запрещенных книг. Так, в 1776 в Дании был запрещен перевод книги И.В. Гете «Страдания юного Вертера» как противоречащей лютеранской доктрине, признанной датской короной государственной религией.

Одновременно не стоит забывать, что практически все священные книги ведущих религий мира запрещались в те или иные времена. Переводы Библии с латинского на национальные языки встречали яростное сопротивление католической церкви на протяжении нескольких веков. Здесь можно вспомнить судьбу первого английского перевода Библии (1384) Джона Уиклифа (*John Wyclif*). Статут «*De heretico comburendo*» Генриха IV 1401 года не только запрещал саму книгу, но подвергал судебному наказанию владельцев Библии Уиклифа (Stewart 2010, 63–65). А перевод в 1526 году Нового Завета, выполненный Уильямом Тинделом (*William Tyndale*), стал первой печатной книгой, которую запретили в Англии и разрешили сжигать (Morgan 2009, 238–239).

В 1239 году по приказу папы Григория IX копии Талмуда были сначала конфискованы, а в 1242 году сожжены в Париже по обвинению в кощунстве и безнравственности. Подобные действия совершались и в XX веке на оккупированных нацистами территориях во время Холокоста. В Китае во время культурной революции 1960–1970-х гг. изучение и чтение в мечетях Корана было запрещено. В 1986 году в Эфиопии, при социалистическом военном правительстве, экземпляры Корана конфисковались и уничтожались армией.

Рабоче-крестьянская власть Советской России с первых лет своего существования начала антирелигиозную борьбу и уже со второй половины

20-х гг. строго регламентировала использование религиозной литературы (Библия, Коран, Талмуд), изъяв их из библиотек. Священные книги христиан, иудеев, мусульман до 90-х гг. прошлого века оставались лишь в крупнейших библиотеках СССР для пользования специалистов. Главлиту¹ же предписывалось «решительно бороться с тенденцией религиозных издательств» (ГАРФ. Ф. 393. Оп. 2. Д. 1782. Л. 224).

Попадали в список запрещенных и те произведения, которые противоречили принятым социальным, моральным или нравственным нормам. Существует целый ряд книг, которые были запретными на протяжении нескольких столетий. Это произведения острого, полемического характера высмеивали пороки и нравы общества, католической церкви. Так «Декамерон» Джованни Боккаччо попал в католический «Индекс запрещенных книг» по приказу папы Павла IV еще в 1559 году (*Index Librorum Prohibitorum* 1559). Все любовные романы Стендаля и Александра Дюма Ватикан поместил в «Индекс запрещенных книг» соответственно в 1828 и в 1863 году. Они оставались в нем вплоть до середины XX века.

К запретным книгам можно по праву отнести и роман Гюстава Флобера «Госпожа Бовари» и «Крейцерову сонату» Льва Толстого. Первый автор благодаря судебному процессу за «оскорбление морали» сразу привлек к себе внимание публики, а оправдательный приговор дал ему возможность опубликовать роман отдельным изданием и завоевать еще большую популярность. Повесть Льва Толстого была скандально известна задолго до публикации, распространяясь в рукописных списках. Необычайная притягательность толстовского произведения в российском обществе в XIX веке стала причиной цензурного запрета на публикацию, что, в свою очередь, лишь увеличило литературный успех повести.

Особое место среди запрещенных книг занимают те, которые попали под запрет по политическим, идеологическим, государственным причинам. Практически все революции, произошедшие в разных странах, начиная с XVI по XXI век, издавали списки запрещенных книг.

Стоит остановиться и на запретных книгах советской эпохи, так как запретам в Советской России подверглись не только книги политических противников, но и огромный пласт классической мировой литературы, философии, культуры. С первых лет своего существования новая

¹ Главное управление по делам литературы и издательств — советский государственный орган управления, осуществлявший с 1922 по 1991 год цензуру всех печатных изданий.

пролетарская власть закладывала основы контроля за духовной жизнью страны. Процесс этот занял несколько десятилетий и привел к тому, что появившаяся советская цензура и присущий революциям террор стали тесно связанными. Превращение цензуры в орудие террора происходило по мере укрепления государственных органов управления советского государства. Первые шаги в этом направлении были сделаны первыми декретами советской власти, запретившими выпуск контрреволюционных газет осенью 1917 года. (Декрет 1917). Борьба «с проявлениями пережитков прошлого» постепенно переросла в борьбу с нарождающимися проявлениями инакомыслия и в собственной революционной пролетарской среде. К 30-м годам в Советском Союзе сформировалась сложная структура государственного контроля над устным, печатным, художественным словом, который стал носить не только запрещающий, но и карательный характер. Многоуровневая цензура, начиная от самоцензуры и заканчивая отделами политконтроля ОГПУ/НКВД, сформировала большую армию околотитературных и внелитературных работников, контролирующих литературную и художественную жизнь общества. Редакторский, главлитовский, идеологический контроль не исчезал все годы существования советского государства.

Важность изучения запретных книг как исторического источника заключается в том, что запреты на книги дают возможность исследовать сложную структуру управленческих, репрессивных воздействий государственных структур, религиозных институтов на общество. Не стоит забывать, что личностные, семейные, традиционные запреты также имели и имеют сегодня влияние на возникновение запретов на чтение той или иной литературы, тех или иных публикаций. Манипуляции общественным сознанием со стороны государства, отдельных его структур можно четко проследить, изучая списки запрещенных произведений культуры и искусства.

Неприятие некоторой частью общества той или иной позиции по вопросам, затрагивающим религиозные, национальные, этнические, общественно-политические интересы, приводят к конфликтам и социальным взрывам. Исследуя списки запрещенных книг разных эпох, можно глубже понять истоки сегодняшних жарких дискуссий вокруг публикаций, вызывающих в обществе неоднозначные оценки.

Запретительные меры, предпринятые в отношении того или иного произведения, дают возможность получить ценную информацию не только о самом произведении, его авторе, но и о времени, в котором оно суще-

ствовало, о том, какие страхи и опасения, испытывали те, кто запрещал, а также какую информацию, заложенную в запретной книге, пытались скрыть от общества. Критическое осмысление запретных и запрещенных книг разных исторических эпох дает яркое представление об эволюции запретительных методов, их изощренности со стороны власть предержащих, с одной стороны, а с другой — показывает, какой путь прошли к читателю произведения литературы и искусства, запрещенные в разное время. Санкции против книг не действуют напрямую. Это сложный и многоплановый процесс, последствия которого порой трудно однозначно оценить.

Список источников и литературы

- Государственный архив Российской Федерации (далее — ГАРФ). Ф. 393 (Фонд Народного Комиссариата внутренних дел)
- Декрет Совета Народных комиссаров о печати от 27 октября 1917 года. В кн.: *Декреты Советской власти* (1957). Т.1. Москва: Госполитиздат.
- Index Librorum Prohibitorum* (1559). Index of Prohibited Books from the Roman Office of the Inquisition. Facsimile from the Original in the Houghton Library/ Cambridge. Massachusetts. 1980. <http://www.aloha.net/~mikesch/ILP-1559.htm> (03.03.2015)
- Index Librorum Prohibitorum* (1948). <http://www.cvm.qc.ca/gconti/905/BABEL/Index%20Librorum%20Prohibitorum-1948.htm> (03.03.2015)
- Григулевич И. (1985) *Инквизиция*. Москва: Политиздат, 1985. 448 с.
- Даль В. (1978) *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва: Русский язык. Т. 1. 699 с.
- Ожегов С. *Словарь русского языка* (1989). Москва: Русский язык. Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Шведовой. 750 с.
- Фасмер М. (1996). *Этимологический словарь русского языка*. СПб.: Терра-Азбука. В 4 т. Т. 3. 832 с.
- Шульгин М. (1956). Из папского “индекса запрещенных книг”. *Вопросы истории религии и атеизма*, Вып. IV. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Italy/XVIII/1780-1800/Index_zapr_knig/text1.phtml?id=12683 (03.03.2015)
- Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary*. (2006) London: Pearson, Longman. 1949 p.
- Graham S. (2010) *Britannia. 100 Documents That Shaped a Nation*. London: Callisto. 434 p.

The Merriam-Webster Dictionary (2005). Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Incorporated. 701 p.

Morgan K.O. (2009) *The Oxford Illustrated History of Britain*. Oxford, New York: Oxford University Press. 683 p.

Jeļena Varustina

Aizliegtās grāmatas kā vēstures avots

Atslēgas vārdi: aizliegtās grāmatas, vēstures avoti, cenzūra, represijas, vēstures zināšanas, vēsture, literatūra, garīgā dzīve

Kopsavilkums

Grāmatu aizliegumi pastāv tikpat ilgi kā pašas grāmatas. Krievu valodā tiek lietoti divi vārdi aizliegto grāmatu apzīmējumam: *запрещенные* un *запретные*. Vārdā *запрещенные* nozīmes svarīgākais aspekts ir aizliegums, bet vārdā *запретные* ietverta papildu nozīme: “kārotais, bet neatļautais”. Arī angļu valodā pastāv divi vārdi, kas apzīmē aizliegumu: *forbidden* un *banned*. Atšķirība šo vārdu lietojumā ir minimāla. Pamatojoties uz vārdu salikuma “aizliegtās grāmatas” nozīmes niansēm, pastāv iespēja precīzāk sistematizēt grāmatas, kuras tika aizliegtas, un veikt aizliegumu politikas izpēti kādā valstī un kultūrā. Izmantojot aizliegtās grāmatas un mākslas darbus kā vēstures avotus, rodas iespēja pilnīgāk analizēt dažādu valstu garīgās un kultūras dzīves notikumus un parādības atšķirīgos vēstures periodos.

Elena Varustina

Banned Books as Historical Sources

Key words: banned books, forbidden books, historical sources, censorship, repressions, historical knowledge, history, literature, inner life

Summary

Books have always been around and so were the bans on them, no matter what manner they were written in, i.e. cuneiform writing on clay tablets, hieroglyphs on papyrus, simply on paper, or in electronic form.

In Russian, there are two terms that have similar meaning, “forbidden” and “banned”. These two adjectives are intertwined as they both express the idea of impropriety and inadmission. The difference lies in the subtle nuances of word meanings. “The Dictionary of Russian Language” by S.I. Ozhegov explains “forbidden” as simply unaccepted. At the same time “banned” means

not only forbidden but also not allowed by law. In the dictionary by V.I. Dal the above mentioned adjectives are given as synonyms. This difference shows the historical path taken by these words in the last 150 years and the new meanings they acquired along the way. For instance, the adjective “forbidden” is being used in such expressions as the “forbidden fruit”, “forbidden reservation”, and “forbidden forest”. The examples for “banned” include “Smoking is banned” and “banned movies”.

In order to analyze both banned and forbidden books and works of art as historical sources it is important to clearly see the difference between them as it helps to understand more vividly the events and social phenomena that took place in spiritual and cultural life of different countries in the past.

Iłona Vaškevičiūtė

Burial Items and Their Image in the Afterlife

Key words: Baltic tribes, burial items, image, afterlife

The burial of the dead with abundant burial items was the prevailing custom in the Baltic world. Burial items became increasingly common from the 2nd century A.D. Such a practice can definitely be traced to the improved quality of life of indigenous people, determined by iron extraction and production as well as the spread of intensive and versatile contacts with the ancient world.

While researchers are opening the door into the material life of ancient Balts, the perception of their spiritual life remains a riddle, which is not very easy to solve. On the one hand, we find numerous burial items placed in the grave (up to 25–30 items can often be counted) and conclude that all the items possessed by the dead used to be put into the grave; on the other hand, we read the testimonies recorded in written sources on how the possessions of the dead were given away in the course of games and gambling during an extended funeral: “Then on that same day that they intend to bear him to the pyre, they distribute his possessions, whatever remains after the drinking and the games, into five or six lots, sometimes into more, according to the amount of property. Then they deposit it, the largest lot about one mile from the settlement, then the second largest, then the third largest, until it is all deposited within a mile. Then all the men who owned the swiftest horses in the land shall be assembled about five or six miles from that property. Then they all gallop towards that property; then the man who has the swiftest horse comes to the first lot and to the largest, and so one after another, until it is all won... And when his goods are thus completely distributed, then the dead man is carried out and cremated with his weapons and his clothing.” (*Lietuvos* 1972, 7). Therefore, from a present-day perspective, it is not easy to judge what comprised the possessions of the dead person. Anyway, while investigating burial grounds, we find the dead buried with abundant burial items. Researchers classify them into several groups: working tools, weapons (mainly in male burials), jewellery, items for household or ritual uses, attributes from the horse’s and horseman’s gear. Of course, we are all perfectly aware that the number of burial items is not the only feature describing the social status of the dead in society. Even from today’s perspective, items did not

have equivalent values: a regular knife cannot be paralleled to a sword; a brooch of foreign origin cannot match up to an awl, etc., though when burial items are counted, both items are treated as one unit. Of course, this aspect was already taken into account by other researchers (Jovaiša 1997, 15–47; Michelbertas 1997). However, with such a mechanical classification of burial items based on contemporary evaluation system, we possibly miss another issue of paramount importance – what does the item from the natural life on earth mean in the afterlife? Until now, most researchers have considered burials with abundant jewellery to be “rich” burials. Sigita Bogužaitė-Talačkienė pointed out in her study that an item which is least commonly found in burials is possibly most valuable as opposed to that which is most commonly found (Bogužaitė-Talačkienė 2013). In that case, a working tool rarely placed in the grave might be more valuable than the item which is frequently found in graves, such as a brooch. However, does such a viewpoint apply to a pre-state society? Jewellery, like other items, is found in graves, i.e. the items put with the dead to be used in the afterlife. We all agree that the items found in a grave had previously been used in real life – working tools and weapons with split blades; sometimes they clearly show the signs of breaking and remake (they are shortened; with smaller blades, etc.); jewellery is also often mended, remade into a smaller size, etc. We are again posing a question about the purpose of placing burial items in the grave. As regards jewellery, the answer seems to be clear – adorned with it, the dead person is heading to a better and more virtuous life. We can probably all agree about that. However, the underlying doctrine of all religions is immortality or eternal life in the eternity more virtuous than the life on earth. Then what is the purpose of weapons and even working tools? When trying to evaluate burial items in terms of property, most researchers prioritise luxurious items – jewellery or exceptional weapons. After counting the dominant group of items in burials, we will see that jewellery indeed makes up the majority of burial items. According to the estimates by the example of Semigallian burial-grounds, working tools make up from 6% (Pavirvytė) to 20% (Jauneikiai), weapons – from 18% (Stungiai) to 23% (Jauneikiai), items for household use and other items comprise other 2–3% of burial items (Vaškevičiūtė 2004, 40, 48). The remaining percentage, i.e. over 55%, falls to jewellery. In fact, the percentage is not absolutely accurate. It should be noted that Semigallian burials are often found robbed with the central part of the grave or the area of the chest dug up and bronze items collected by leaving iron articles only. The percentage of such graves is rather high. Such a robbed grave only contains bones, turned

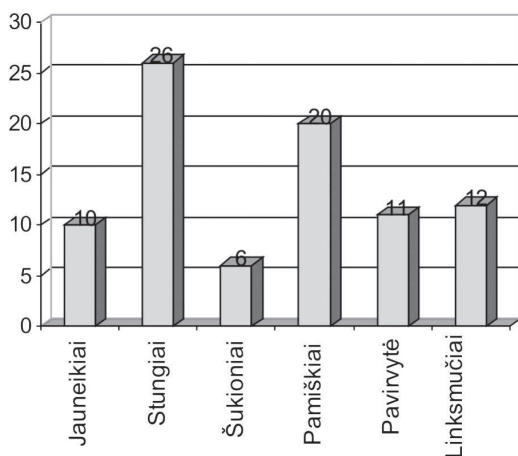
green by former bronze items. We therefore believe that the percentage of jewellery found in graves should not be lower than 65%.

It means that jewellery was the most frequent burial item. Hence, a natural question is whether jewellery is indeed the most valued item considering that it is the most frequent burial item. Occasionally, a piece of jewellery performs a certain function. For example, certain pins found in female and male graves are located above arm bones or even in the skull area. It is known that such pins were used to fasten burial shrouds (Vaškevičiūtė 2000, 227). Hence, a question can be posed once again – what is the role of one or another burial item in a grave? One thing is certain – not all jewellery is “jewellery”; some pieces of jewellery found their way to the grave as items performing a certain function, for instance, a massive male bracelet placed in the grave of a young girl or two pins with their shafts knotted with a chainlet in the grave of a warrior, or a spearhead in a woman’s grave, etc. These items represent gifts to the dead. It is likely that there used to be more of such gifts but they are difficult to trace.

The research carried out by Ernestas Vasiliauskas is especially interesting and valuable. He addressed one type of crossbow brooches – owl-shaped brooches. These brooches are rather rare; a considerable amount of time and resources was required to make them. Other burial items found next to them (5 spearheads, a neck-ring, a massive bracelet in grave 79 of the Čunkāni – Dreņģeri burial-ground; the only silver neck-ring with interfitting terminals in the whole burial-ground, a pin and a bracelet in grave 422 of the Jauneikiai burial-ground, etc.) are likely to testify to the exceptional economic, political, and cult related position of the dead. The author argued that an owl, considered to be a symbol of the deity of wisdom, strategy, and war in the ancient world, could embody the semantic meanings of a warrior, his experience and wisdom. The owners of these brooches were first of all warriors (some of them were possibly the chiefs of the rising soldiery), and a crossbow owl-shaped brooch reflected his, as an elite warrior’s (or chief’s), status in society (Vasiļausks 2012, 258). It means that in this case a piece of jewellery – a brooch – is not merely décor or a decorative element on a garment. A brooch is considered to be a token of a military chief taking a certain, apparently higher, status in respect of other warriors. The presence or absence of such a token could also determine a certain position in the afterlife.

Apparently, it would be meaningful to seek for more equivalents of such type in the semantics of other groups of burial items as well. It was as far back as the second half of the previous century that Laima Vaitkunskienė

shifted her attention to neck-rings. After analysing this group of burial items, she concluded that neck-rings used to be worn by individuals having a certain status; therefore, only a small number of the dead were buried with neck-rings (Vaitkunskienė 1977, 24). To illustrate this fact by the material from Semigallian burial-grounds, the graves of the dead buried with neck-rings would show the following percentages: 10% of the dead are buried with neck-rings in the Jauneikiai burial-ground, 11% in Pavirvytė, 12% in the Linksmučiai burial-ground, 20% in the Pamiškiiai burial-ground, 26% in the

Picture 1. Graphic. Neck-rings

Stungiai burial-ground; the proportion is slightly lower in the Šukioniai burial-ground – 6% (Picture 1).

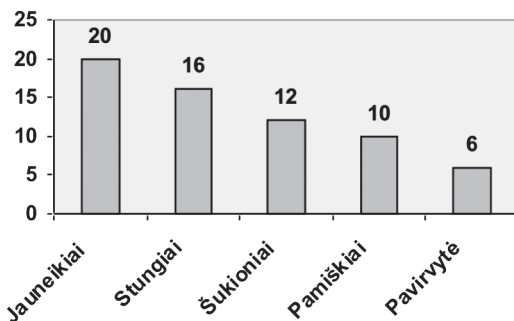
In the analysis of the purposes of placing Roman coins in the graves, Eugenijus Jovaiša established that the placement of coins in the grave reflects some sort of a targeted tradition, which was most likely related to the part of the Aestian community engaged in the trade with Romans. After examining a multitude of burials with Roman coins, the author con-

cludes that the coin of the Roman Empire found in graves was a symbol of belonging of the Aestian family to the class of Roman merchants (Jovaiša 2014, 114).

As regards working tools, the observations are even more interesting. It should be noted that a comparatively low percentage of the dead was buried with them. Their distribution in Semigallia is as follows: 20% in Jauneikiai, 16% in Stungiai, 10% in Pamiškiiai, 12% in Šukioniai and only 6% of all burial items in Pavirvytė (Picture 2) (Vaškevičiūtė, Cholodinskienė 2008, 75). Why does a dead person need working tools? It is a natural question to ask. It may be supposed that he will hardly need to do arduous agricultural labour. There are no ploughing tools in the graves (the only tool of such type was found in the so called “farmer’s” grave in the Šveicarai barrow-site dated 2nd–3rd century) (Antoniewicz 1979, 212), nor such tools inseparable from a

farmer as a shovel, etc. Hence, perhaps the absence of such tools in burials is not accidental. Further we will analyse the working tools found in graves.

Axes make up the first group. They are found in male graves exclusively and may represent both weapons and working tools. Lately, most researchers tend to

Picture 2. Graphic. Working tools

attribute axes found in burials to the group of weapons (Jovaiša 2014, 209). Sickles and scythes are another group of burial items which is also characteristic of men. Researchers tend to associate sickles and scythes found in graves with horse riding, whereas certain sickles found in barrows without any remains of the dead (or a horse skeleton) are linked with symbolic burials of horses (Bliujienė 1992, 118). It means that a scythe or a sickle in a grave does not represent a working tool either; they are rather an attribute of a rider or a proof that a man buried with a sickle or a scythe, like with a bit or a spur, was an owner of a battle horse, a rider, a person belonging to a certain social class (Picture 3).

Picture 3. Reketė. Grave no. 48

(Kuršiai. The Curonians. Baltic Archeological Exhibition. Catalogue. Lietuvos nacionalinis muziejus. Latvijas Vestures muzejs, 2009, 55)

A needle, an ordinary tool from the first sight, reveals even more interesting facts. It was not very common to bury a body with a needle. We have 12 units of needles from the burial monuments dating back to the Old Iron Age (Michelbertas 1985, 166). Female graves with needles dating back to later periods are not very numerous either (Tautavičius 1996, 122). It is noteworthy that burials with needles were not found even in the burial-grounds after extensive investigations (e.g. 303 graves in the Samogitian burial-ground of Žviliai, 217 graves in the Pagrybis burial-ground or 375 graves in the Highlander burial-ground of Plinkaigalis). At this point, it is probably worth mentioning the Curonian burial-ground of Laiviai with as many as 19 graves (out of 373) including needles (Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002).

There are five of such burials in the southern part of Semigallia: grave 58 in Jauneikiai, grave 11 in Kurmaičiai-Linksmėnai, grave 1 in Linkuva, grave 119 in Šukioniai (Vaškevičiūtė 2010, 67–76) and a grave in Taukuočiai (Buivydienė 2009). It should again be noted that burials with needles stand out from the surrounding burials by the abundance of burial items and their untraditional character. Out of five burials mentioned before, only three were found with no signs of destruction. All three burials are distinguished by an extraordinary abundance of burial items. The number of neck-rings in them alone speaks for itself: the woman buried in Taukuočiai wore three neck-rings, in Jauneikiai – four neck-rings and as many as five neck-rings in Kurmaičiai-Linksmėnai. Even one neck-ring in a grave is enough to show a higher social status of the dead person, not to mention such a high number of neck-rings. In addition to neck-rings, the dead females also had other jewellery, which can reasonably be considered expensive: pins with their heads adorned with silver plates, bracelets, amber beads, a mould (Šukioniai). In Jauneikiai the woman is buried with a headband. This burial item is also an indication of a higher social status of the dead; besides, there is an opinion that young, unmarried girls would decorate their heads with headbands (Vaškevičiūtė 1992, 128). Hence, it seems that a needle in a grave rendered a different, symbolic meaning rather than that related to the woman's daily occupation. A needle takes a special place in Lithuanian folklore – it is an item meaning both a trivial thing and an “actor” of various practices of witchcraft which can both bring and reverse misfortunes; finally, due to an exceptionally “female attribute” – an eye for threading a yarn – a needle is paralleled to a woman (Menušlę 1970; Patarlės 1958). A custom of using needles for witchcraft among young females was recorded by ethnologist Angelė Vyšniauskaitė (Vyšniauskaitė 1961, 139). This information does not exclude the idea that even after

death a maiden needed a needle “to attract the opposite sex”. The custom according to which a needle is an important tool in the bride’s dowry helping to “stitch” a new family is also known in Belarus (Беларуская 2006, 203), whereas a specific instance of placing a needle in the bride’s grave was recorded in the Curonian and Prussian funeral descriptions by Alessandro Guagnini (Baltų 2001, 495). Thus, the Semigallian graves including needles would not reject the idea that young, possibly unmarried, maidens used to be buried with this burial item. The material from the investigated burial-grounds shows that needles in a grave are found rather rarely, and even though they are found in a place typical of a working tool, they cannot be attributed to the group of working tools. They are placed in the graves of young female individuals whose graves stand out for the abundance of burial items and their untraditional character (Picture 4), whereas a comparative material (historical and ethnographic sources) would prompt an assumption that young maidens are buried in graves with needles and abundant burial items representing the accumulated property which comprised their dowry (Vaškevičiūtė 2010, 76).

Picture 4. Kurmaičiai-Linksmėnai. Grave no. 11

A hoe is yet another female working tool of interest to us, which requires a more thorough look. All hoes found in graves had a blunt end and 15–22 cm long, of 4.3–6.5 cm width widening blades, wooden shafts. Two small hoes with only 10–11 cm long and 3.5 cm wide blades were found in the Jauneikiai burial-ground. It is believed that this tool is intended for crushing and loosening the soil after ploughing or when preparing the soil for a vege-

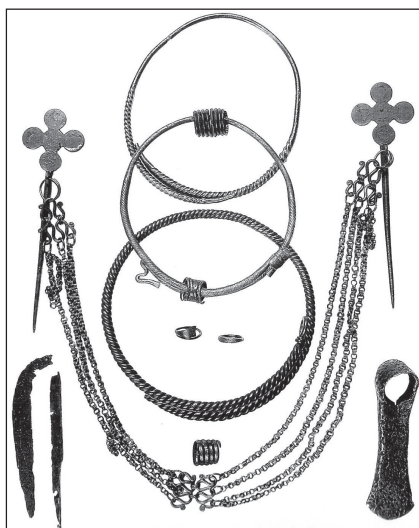
table garden. Hoes are especially rare in graves. Usually, there are indications in literature that hoes are a characteristic working tool of Semigallian women, whereas several isolated instances of their finding in places other than Semigallia (in central and eastern Lithuania) are only a reflection of connections with this region (Lietuvos 1961, 308). In Latvia's territory hoes are also found in the area inhabited by Semigallians exclusively (*Latvijas* 1974, 153). However, even in southern Semigallia hoes were only found in Jauneikiai (24 units), Stungiai (6 units), and Diržiai (1 unit) burial-grounds. Pavirvytė deserves a special mention – hoes (2 units) were found in male rather than female graves. In fact, an opinion can also be found in literature according to which male graves without spearheads can be attributed to those dead men who had no right to carry a weapon while they were alive: slaves and freed slaves; according to Icelandic Grey Goose Laws (*Grágás*), a freed slave could only carry a hoe as a weapon (Lietuvos 2013, 253). Unfortunately, the burials in Pavirvytė do not confirm such a statement. Graves 2 and 22 belong to men with burial items characteristic of a truly extraordinary mortal: a sheathing of a drinking horn, two spearheads, a fighting knife-sword, a scythe, horseshoe-shaped brooches, a crossbow poppy-seed brooch, an amber bead, a twisted-wire neck-ring and a necklace made of shells, a decorative belt with fringes, massive bracelets, rings. Further we will analyse what burial items were found along with hoes in female graves. Attention is again drawn by the fact that all graves (those which were not robbed) are rich in burial items: in two graves the dead females are buried with headbands (an especially flamboyant headband made of 10 rectangular bronze plates was found in grave 439 in the Jauneikiai burial-ground); all dead women were buried with two pins joined by pendants and chainlets. The flat parts of pins and pendants are often coated with silver; nearly all graves included two rather luxurious spiral bracelets consisting of 10 spirals; the dead wore neck-rings; some of them had amber beads or a necklace made of bronze spirals. A grave in the Ciemalde burial-ground is especially rich: as many as three neck-rings, a pair of pins connected with a long chainlet with two pairs of W-shaped pendants and an identical connecting plate, etc. were found in it (Picture 5). There was not a single burial with a hoe, where a dead woman would not stand out by rich burial items; therefore, a question can reasonably be posed why rich women were buried with a hoe, i.e. a low-prestige burial item from a contemporary perspective. The answer could be simple – the purpose of hoes in the afterlife was not equivalent to their purpose in the natural life on earth. A hoe was rather a proof that the dead woman was a large landowner who

should have a respective social standing in the afterlife as well.

Therefore, to summarise everything stated above, we can make a definite conclusion that before gaining the status of burial items, jewellery, weapons, or working tools “changed” their intended purpose and turned into mere symbols in the afterlife, expressing the person’s social position and social standing or his or her occupation.

Picture 5. Ciemalde. Grave no. 10 (Žiemgaliai. *The Semigallians. Baltic Archeological Exhibition. Catalogue.*

Lietuvos nacionalinis muziejus. Latvijas Vestures muzejs 2005, 56)

References

- Antoniewicz, J. (1979) *Bałtowie Zachodni*. Olsztyn–Białystok. 243 p.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II: XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. (2001) Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 800 p.
- Bliujienė, A. (1992) Alinkos (Raistinės) pilkapiai. In: *Lietuvos archeologija*. T. 8. Vilnius: Mokslo. 105–127 p.
- Bogužaitė-Talačkienė, S. (2013) *Materialioji gintaro tradicija Vakarų Lietuvos kapinynuose su akmenų vainikais lyginamojoje Baltų kultūrų plotmėje*. Daktaro disertacija, Klaipėda.
- Buivydienė, J. X a. radiniai gali pakoreguoti istoriją. *Šiaulių kraštas*, 2009. Gegužės (May) 22.
- Gintautaitė-Butėnienė, E., Butėnas, E. (2002) Laivių kapinynas. In: *Lietuvos archeologija*. T. 22. Vilnius: Diemedis. 9–198 p.
- Jovaiša, E. (1997) Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. In: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Istorija. T. 35. 15–47 p.
- Jovaiša, E. (2014) *Aisčiai. Raida*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. 380 p.
- Latvijas PSR archeologija*. (1974) Rīga: Zinātne. 374 p.

- Lietuvos archeologija*. T. IV. (2013) Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 298 p.
- Lietuvos TSR archeologijos bruožai*. (1961) Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 562 p.
- Lietuvos TSR istorijos chrestomatija*. (1972) Kaunas: Šviesos leidykla. 320 p.
- Menų mįslę keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės*. Paruošė K. Grigas. (1970) Vilnius: Vaga. 199 p.
- Michelbertas, M. (1997) *Paragaudžio pilkapynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 212 p.
- Michelbertas, M. (1985) *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas. 272 p.
- Patarlės ir priežodžiai*. (1958) Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. 151 p.
- Tautavičius, A. (1996) *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos pilys. 368 p.
- Vaitkunsienė, L. (1978) Socialinės nelygybės atspindžiai žemaičių laidojimo paminkluose (Žasino kapinynas, Šilalės raj.) (X–XI a.). In: *Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai*. 23–35 p.
- Vasiļausks, E. (2012) Pūces sakta no Kurmaiču-Linksmēnu kapulauka. Dažas piezīmes par zemgaļu simboliem. In: *Inkluzīvi*. Sast. J. Kursīte. Rīga. 253–260 p.
- Vaškevičiūtė, I. (1992) IV–XI a. įvijiniai pagalviai. In: *Lietuvos archeologija*. T. 8. Vilnius: Mokslas. 128–134.
- Vaškevičiūtė, I. (2000) Stungių kapinynas. In: *Lietuvos archeologija*. T. 20. Vilnius: Diemedis. 225–262 p.
- Vaškevičiūtė, I. (2004) *Žiemgaliai V–XII amžiais*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 152 p.
- Vaškevičiūtė, I. (2010) Adatos žiemgalių moterų kapuose. In: *Florilegium Lithuanum*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. 67–76 p.
- Vaškevičiūtė, I., Cholodinskienė, A. (2008) *Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai)*. Vilnius: Diemedis. 200 p.
- Vyšniauskaitė, A. (1961) Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. In: *Iš lietuvių kultūros istorijos*. T. 3. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 132–157 p.
- Беларуская міфалогія: энцыклапедычны слоўнік*. С. Санько [і ініі.]. (2006) Мінск: Беларусь. 599 p.

Ilona Vaškevičiūtė

Apbedīšanas inventārs un tā atveidojums aizkapa dzīvē

Atslēgas vārdi: baltu ciltis, apbedījumi, priekšstati, aizkapa dzīve

Kopsavilkums

Senajiem baltiem bija paradums apglabāt mirušos, izmantojot bagātīgu kapu inventāru. Līdzās rotaslietām, ieročiem, sadzīves lietām un priekšmetiem ar rituālu nozīmi apbedījumos var sastapt arī darbarīkus. Rodas jautājums, ar kādu mērķi darbarīki tika pievienoti apbedījumam; vai aizkapa dzīvē tie funkcionē tikai kā darbarīki vai arī tiem tika piešķirta cita loma? Visu reliģiju pamatā ir ideja par nemirstību un mūžīgo dzīvi citā pasaulē.

Uz mirušā sociālo statusu norāda ne tikai priekšmetu skaits, bet arī šo mantu vērtība. Iespējams, ka visvērtīgākais ir tas priekšmets, kas apbedījumos sastopams visretāk. Balstoties uz zemgaļu apbedījumu materiālu, redzams, ka rotaslietas ir 55–65% no visām senlietām, ieroči – 20%, bet darbarīki – tikai 6–16%. Aršanai paredzētie darbarīki apbedījumos nav atrasti; visbiežāk ir sastopami cirvji, taču tie var tikt izmantoti arī kā ieroči. Sirpis un izkaps tiek uzskatīti par jātnieka un zirga priekšmetiem, adatas ir rets atradums, kas galvenokārt sastopams jaunu neprecētu meitu apbedījumos kā pūra sastāvdaļa. Kapli tiek atrasti tikai bagātu sieviešu apbedījumos un paredzēti nebūt ne zemes irdināšanai; kaplis ir simbols, kas norāda, ka aizgājējs ir turīgs cilvēks, visdrīzāk – liela zemes gabala īpašnieks.

Balstoties uz 5.–12. gadsimta kuršu uz zemgaļu apbedījumu materiāla izpēti, jāsecina, ka darbarīki atspoguļoja mirušā statusu dzīves laikā un garantēja tādu pašu statusu arī aizkapa dzīvē.

Guntis Vāveris

Augusta Dombrovska sociālā darbība kā *atturībnieku pilsētas* izveides mēģinājums Vecmīlgrāvī (1899–1914)

Atslēgas vārdi: Augusts Dombrovskis, Vecmīlgrāvis, atturības pilsēta, atturībnieku kopiena, strādnieki, 20. gadsimta sākums, Rīgas apriņķis

Viens no ievērojamākajiem 19. gadsimta beigu – 20. gadsimta sākuma latviešu uzņēmējiem un sabiedriskajiem darbiniekiem Augusts Dombrovskis (1845–1927) pētnieku uzmanību galvenokārt saistījis kā kultūras mecenāts.¹ Leģendām apvīta ir viņa biogrāfija, viņa kā sabiedriskā darbinieka tēls, morāles īpašības, ideāli, kas jau laikabiedriem ļāva skatīt šo vīru kā “visai retu parādību latviešu tautas pelēkajā vienmuļajā dzīves klajumā” (Kreichbergs 1910, 3). Tomēr ļoti minimāli pētnieki uzmanību pievērsuši A. Dombrovskim kā būtiskam Latvijas atturības kustības darbiniekam un viņa centieniem Vecmīlgrāvī izveidot atturībnieku kopienu – strādnieku ciematu ar izglītības, kultūras un tirdzniecības iestādēm un bez alkohola klātbūtnes.

Raksta mērķis ir analizēt A. Dombrovska praktisko darbību un tās pamatojumu veicināt atturībnieku kopienas veidošanos Vecmīlgrāvī. Šādu atturībnieku kopienu vēstures izpētei Rietumu autori pievērsušies jau kopš 20. gadsimta 70. gadiem, pilsētu sociālās vēstures, reliģisko kustību, pilsētībūvniecības u. c. izpētes jautājumu kontekstā. Kaut arī Rietumu (ASV, Lielbritānijas, Vācijas) zemju atturības kustības vēsturiskā pieredze ir krietni bagātāka, salīdzinot ar Baltijas reģionu, tomēr arī Latvijas atturības kustības vēsturiskā pieredze paver plašas izpētes perspektīvas. Šī raksta kontekstā uzmanība tiek pievērsta atturībnieku kopienas vēsturei Latvijas teritorijā konkrēta piemēra un konkrētas darbības izpausmes ietvaros.

¹ Piemēram, skolotāja Andreja Grāpja 2006. gadā publicētais darbs “Augusts Dombrovskis. Mūžs un veikums”, publicista Ivara Bērziņa 1993. gadā publicētā brošūra “Augusts Dombrovskis un Ziemeļblāzma” un Sarmītes Pijoles 1988. gadā publicētais darbs “Kokapstrādes kombināts “Mīlgrāvis” 100 gados”, u. c. darbi.

Atturības pilsētas koncepcija

Kopš 19. gadsimta vidus atturības kustība bija viena no pirmajām modernā laikmeta globālajām kustībām. Tas bija laikmets, kad sabiedrībā, salīdzinot ar 18. gadsimtu, mainījās attieksme pret alkohola lietošanu. Amerikāņu atturības kustības vēstures pētnieks Harijs Dž. Levins (Levine) uzskata, ka ir pamats runāt par īpašu atturības kultūru, izejot no ģeogrāfiskiem un reliģiskiem kritērijiem, uzsverot, ka tieši protestantisma zemēs (ASV, Lielbritānija, Vācijas ziemeļu zemes, Skandināvija, Somija) un valstīs, kur nepastāv vīna raudzēšanas tradīcijas, atturības kustības idejām bija daudz lielāka piekrišana (Levine 1993, 16–36).

Alkohols tika pasludināts par destruktīvu sociālu ļaunumu, kas vainojams nabadzības, trūkuma, amorālas uzvedības un slimību izplatībā (Vāveris 2014, 177). Cīņā pret t. s. žūpošanu tika īstenoti dažādi sabiedrību disciplinējoši pasākumi, kas uzsvēra no alkohola atturīga dzīvesveida morālos un ekonomiskos ieguvumus jeb sabiedrībai derīgo, lai tā kļūtu labāka (Sulkunen & Warpenius 2000, 425). Viens no praksē īstenotajiem pasākumiem sabiedrības disciplinēšanai Rietumu valstu (ASV, Lielbritānija u. c.) atturības kustības pieredzē bija *atturības pilsētas* (Temperance Town) izveides mēģinājumi.

Atturības pilsētas koncepcija ietver saimnieciski attīstītas un kulturāli izglītotas paraugpilsētas modeli, kurā nepastāv alkohola lietošana. 19. gadsimtā priekšstatī par *atturības pilsētu* veidojās laikmeta sociālo un saimniecisko pārmaiņu kontekstā. Bija pārliecība, ka atturības kustības idejas kalpos kā sabiedrību disciplinējošs un labākas dzīves sekmējošs instruments.

Vēsturiski šādas *atturībnieku pilsētas* tika mēģināts veidot industriālo lielpilsētu priekšpilsētu vidē, kur notikušo sociālo pārmaiņu rezultātā atturība kļuva par sabiedrībā nepieciešamu morāles īpašību (Claybaugh 2006, 1154). Šādu pilsētas daļu veidošanās bija privātu, visbiežāk turīgu, sabiedriski aktīvu un harizmātisku personu iniciatīvas rezultāts, redzot iespējas risināt virkni aktuālu sociālu problēmu konkrētajā vidē. Atturībnieku pilsētai raksturīgs bija atturības kustību atbalstošu organizāciju – biedrību, draudžu un uzņēmēju darbība, kas kopā veidoja atvērtu kopienu ar savu kultūru, kuras pamatā bija dzīvesveids bez alkohola. Piemēram, Kārdifā *atturībnieku pilsēta*² jeb konkrēta pilsētas daļa Kārdifas dienvidrietumos praksē pastāvēja no 1860. līdz 1930. gadam. Šajā pilsētas daļā, ko apdzīvoja strādnieki, 19. gadsimta otrajā pusē tika uzceltas dzīvošanai un uzņēmējdarbībai paredzētas

² Plašāku informāciju par atturībnieku pilsētu Kārdifā skatīt Fisk, S. [b. g.]

divstāvu rindu ēkas, skolas ēkas un sanāksmju halle (Temperance Hall), kas kalpoja kā nonkonformistu³ draudzes sanākšanas un dievkalpojumu noturēšanas vieta. Kopējā lielpilsētas sociālajā vidē šāda atturības pilsētas kopiena kalpoja kā alternatīva dzīvesveida paraugs un savdabīgs *pilsēta pilsētā* modeļa piemērs.

A. Dombrovskis un atturības kustība

1. att. Augusts Dombrovskis [b.g.]
(Bērziņš, I. (2001)

Augusts Dombrovskis un Ziemeļblāzma. Rīga: N.I.M.S. 44 lpp.)

A. Dombrovska kā aktīva atturības kustības darbinieka ideāli virzīja cilvēku uz personības izkopšanu un ikdienas ieradumu pašdisciplīnu, ko nodrošina izglītības un kultūras apguve. Divu ģimenes locekļu pretēji piemēri – vectēva Nikolaja protestantiski⁴ no alkohola atturīgais un tēva Johana alkoholisma agresīvais, ģimenes nabadzību izraisošais – jau bērnībā ielika pamatus A. Dombrovska pārliecībai par atturīga dzīvesveida morālām un ekonomiskām priekšrocībām. Turpmākais A. Dombrovska ceļš līdz veiksmīgam uzņēmējam un mecenātam ir *self-made* vīra paraugs.⁵ (1. att.)

Rietumu zemēs sākotnēji kustības priekšgalā darbojās garīgās autoritātes – dažādu draudžu un evaņģēlisko kustību harizmātiskie vadītāji, uzsverot alkohola dzeršanas grēcīgumu, bet kopš 19. gadsimta otrās puses līdz ar dažādu zinātņu jomu (medicīnas, socioloģijas) attīstību alkohola lietošanas ieradumu skaidrošanā parā-

³ Nonkonformisti uzsvēra alkohola dzeršanas grēcīgumu un centās atbrīvot sabiedrību no alkohola lāsta (Sulkunen & Warpenius 2000, 429).

⁴ Atslēgas vārds minēto labumu gūšanai bija paškontrolē – protestantisma vidē ļoti būtiska īpašība, ko sekmē atturība (Levine 1993, 24).

⁵ Kaut arī nevar noliegt A. Dombrovska fantastiskos panākumus būvniecības u. c. tehnisko prasmju, valodu un uzņēmējdarbības prakses apgūšanā pašmācības ceļā, tomēr, 16 gadu vecumā uzsākot darba gaitas pie tēvabrāļa Jēkaba Dombrovska (1824–1887) viņam piederošajā kokzāģētavā Rīgā, Jāņavārtos, J. Dombrovskis noteikti bija iecerējis brāļadēlu kā savu uzņēmējdarbības turpinātāju un apzināti virzījies viņa attīstību.

dijās uz šīm zinātnēm balstīti argumenti, kurus papildināja arī nacionālās kustības, sieviešu emancipācijas u. c. sabiedrisku grupu argumenti. Tādējādi 19. gadsimta beigās bija radīta laikmetam moderna ideju platforma kustības pamatojumam un tālākai attīstībai, kas ietekmēja A. Dombrovsku sociālo darbību. Dažādu ideju saskarsmi atturības kustības kontekstā labi ilustrē Rīgas piemērs 20. gadsimta sākumā, kad te darbojās dažādu ideju – sociālu, demokrātisku, evaņģēlisku un nacionālu – padošas atturības biedrības (Vāveris 2014).

A. Dombrovskis sekoja šo biedrību darbībai un iepazīnās ar atturības kustībai veltīto literatūru. Iespējams, ka tirdzniecības sakari ar Lielbritānijas kokrūpniekiem un finanšu iestādēm (RMM, 66476. f., b. lpp.) ļāva viņam tieši iepazīties ar atturības kustības ideju realizācijas praksi.

Rīgas apriņķa ziemeļu nomalē Vecmīlgrāvī A. Dombrovskis ieradās 1888. gadā jau kā labu reputāciju sabiedrībā guvis kokapstrādes nozares uzņēmējs un izveidoja kokzāģētavu. A. Dombrovskis bija uzņēmējs, kura “dotaits vārds un solījums bija drošāks par jebkādu apzieģelētu un parakstītu dokumentu” (Kreichbergs 1910, 16). Kokzāģētavā nopelnītais A. Dombrovskim bija “tikai nepieciešamais priekšdarbs, uvertūra tai burvīgai simfonijai, kāda rodas krājuma dalīšanā starp trūcīgajiem” (Kreichbergs 1910, 5). Peļņa tika investēta⁶ sociālos bezpeļņas projektos ar vēlmi veidot vidi, kas strādniekus atradina no alkohola klātbūtnes ikdienā. Arī Rietumu zemju praksē šāda atsaucība atturības kustības idejām no uzņēmēju interesēm bija vecināt to, lai strādnieki būtu skaidrā, ierodoties laikus darbā, un spējīgi strādāt (Claybaugh 2006, 1154). A. Dombrovska darbību *atturībnieku pilsētas* izveidē Mīlgrāvī hronoloģiski var iedalīt divos posmos: 1) 1899.–1906. gads; 2) 1907.–1914. gads.

1899–1906

1899. gadā kāpās starp Mīlgrāvja muižas zemēm un Rīnužu ciematu A. Dombrovskis uzsāka bērnudārza ēkas celtniecību⁷ (2. att.). Divstāvu koka ēkas un blakus esošās rotundas projektu izstrādājis pats A. Dombrovskis,

⁶ Pēc raksta autora aprēķiniem, balstoties uz dažādos avotos (Bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” darbības pārskatos, rakstos presē par biedrības u. c. namu Vecmīlgrāvī celtniecību un laikabiedru atmiņās) minētajiem skaitļiem, A. Dombrovskis sociālos pasākumos ieguldījis vairāk nekā pusmiljonu rubļu.

⁷ Šāda iniciatīva nebija nekas laikmetam unikāls, jo bērnudārzi tika iekārtoti arī citviet Rīgā. Plašākam ieskatam skatīt Jonīte 2011.

Kulminācija bija A. Dombrovska finansiālais atbalsts 1904. gadā izveidotās Mīlgrāvja Bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” nama celtniecībai un parka iekārtošanai. Biedrība pulcēja galvenokārt vietējos strādniekus un to ģimenes. Tā kļuva par galveno vietējās kultūras dzīves rīkotāju, atvērtu gan strādnieku, gan pilsētas inteliģences sabiedriskai un kulturāli radošai izpausmei. 1905. gada revolūcijas priekšvakarā ar A. Dombrovska gādību “Ziemeļblāzma” bija lielākā biedrība Rīgas apriņķī, bet vietējie “ļaudis sāka pierast pie izpriecām bez alkohola” (R31V, 980, bez lpp.).

(Plan der Stadt Riga und deren Umgebung verkleinert nach dem von der Rigaschen Stadtverwaltung im Jahre 1902 herausgegebenen Plan. F. A. Brockhaus' Geogr.-artist. Anstalt, Leipzig.)

3. att. Strādnieka ģimenes ēka ar sētu. Fonā Mīlgrāvja Bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” biedrības nams Mīlgrāvī (R31V krājums, bez nr., 1916. gada 23. maijs, autors nezināms)

Biedrība “Ziemeļblāzma” darbojās nacionālu ideju ietekmē, izturot ļoti sīvu konkurenci ar popularitāti gūstošajām sociālisma idejām. Neskatoties uz biedrības valdes un paša A. Dombrovskā izteiktām iebildēm, biedrības namā 1905. gadā vairākkārt uzstājās sociālistisko ideju aģitatori (Grāpis 2006, 69). 1905. gada revolūcijas kaislību rezultātā soda ekspedīcija 1906. gada 21. janvārī namu nodedzināja, bet pats A. Dombrovskis teju izglābās no notiesāšanas par revolucionāru darbību⁸ (Bankins 1934, 4).

1907–1914

Apbrīnojama ir tobrīd 60 gadus vecā A. Dombrovskā apņēmība turpināt aktīvu sabiedrisku darbību atturībnieku kopienas izveidē Mīlgrāvī. 1907. gada vasarā tika uzbūvētas trīs jaunas sabiedriskas ēkas⁹ – pagaidu ēka bied-

⁸ Evaņģēliski luteriskās Baltās baznīcas draudzes mācītājs Mārtiņš Bankins (1864–1939) presē (“Jaunākās Ziņas”) publicētajās atmiņās atceras, ka 1905. gadā Vecmīlgrāvī notikuši bija vien daži mītiņi un gājieni ar sarkano karogu, kā arī vienreiz aģitatori ielauzušies baznīcā bikts laikā. A. Dombrovskis ticis apsūdzēts mītiņu rīkošanā, tautas musināšanā pret valdību, kā arī par to, ka viņa kokzāģētavā esot darināti zobeni.

⁹ Savā 1925. gada sastādītajā testamentā A. Dombrovskis apliecina, ka visi nami celti ar viņa gādību. Testamentā rakstīts, ka “Bezalkohola biedrībai “Ziemeļblāzmas” lietošanā ir no manis nodots zem nosacījumiem biedrības nams ar inventāru, parku

rībai, Pārtikas biedrības preču veikals un bezmaksas pansija (t. s. Burtnieku nams) latviešu literātiem un māksliniekiem, kas pulcēja nacionāli orientētu latviešu inteliģenci ar Krišjāni Baronu (1835–1923) priekšgalā. Nereti inteliģence nosodīja dzeršanas problēmu zemākajos sabiedrības slāņos (Snow 1991, 247). A. Dombrovska pulcētās inteliģences atturīga dzīvesveida piemēram bija jākalpo vietējiem iedzīvotājiem kā paraugam, ko atveidot.

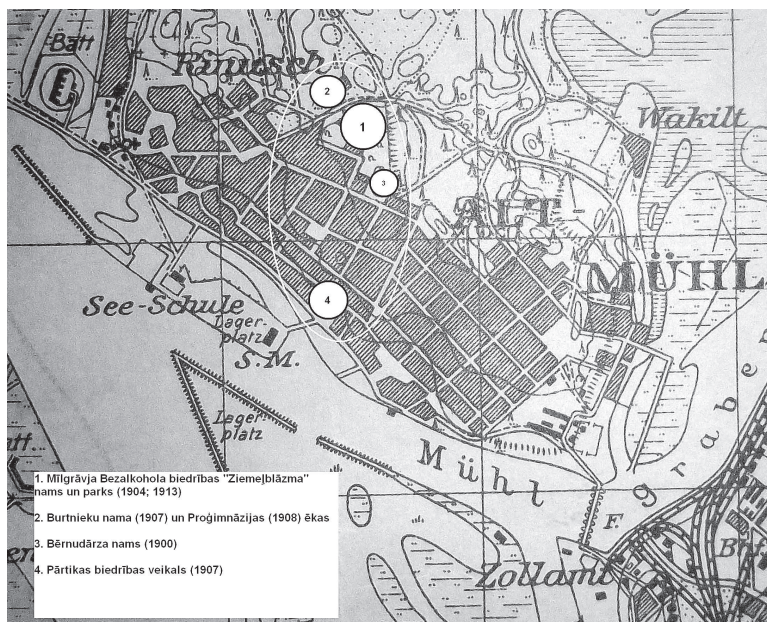
1908. gadā tika uzcelta skolas ēka un paralēli turpinājās strādnieku māju celtniecība. Jaunajā ciematā, kas ieguva Kalnciema nosaukumu, līdz 1914. gadam tika uzceltas 163 ēkas (LNA LVVA, 1070. f., 6. apr., 598. l., 10.–12. lp.). Visbeidzot 1913. gada 1. septembrī tika svinīgi atklāts jaunuzceltais biedrības nams, kas bija klasisko Rietumeiropas zemēs esošo atturības haļļu paraugs, kur tās kalpoja kā alternatīva sanāksšanas vieta bez alkohola klātbūtnes (Davidson 2006, 15). A. Dombrovska celtā nama arhitektūra atgādināja cietoksni ar klasisku halles plānojumu, turklāt nams atradās ģeogrāfiski augstākajā Mīlgrāvja punktā kā izteikta dominante uz 1–2 stāvu koka apbūves fona (4. att.).

4. att. Mīlgrāvja Bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” nams, 1910. gada pavasaris (R31V krājums, bez nr., b.g., autors nezināms)

un citiem piederumiem. No manis celta arī ēka proģimnāzijai, kā arī Rakstnieku nams, saukts “Burtnieku nams”; abi nami celti uz gruntsgabaliem, kas arī manim pieder.” (LVA LNNA, 3860. f. (Jēkabpils notārs Jānis Kreicbergs), 1. apr., 87. l., 44. lpp.)

Visdrīzāk šādu vietas izvēli noteica ne tikai praktiski apsvērumi (iegādei pieejamie gruntsgabali), bet arī ideja celt namu kā zināšanu un patvēruma cietoksni, paceļoties pāri ikdienas vienmuļajai dzīvei.¹⁰ Šajā darbības posmā *atturībnieku pilsēta* Mīlgrāvī ieguva konkrētas telpiskas un arhitektoniskas aprises (5. att.).

5. att. Vecmīlgrāvja plāns ap 1916. gadu
(Izgriezums no "Planmaterial der 8. Armee" un
atzīmējumus kartē veicis raksta autors)

Līdz Pirmajam pasaules karam "Ziemeļblāzmas" tālākais idejiskais darbības virziens saistāms ar jaun nacionālisma idejām kultūras un izglītības darbā, cenšoties uzturēt lojālas pavalstnieku attiecības ar valsts iestādēm. Biedrība norādīja uz to, ka tēriņi alkoholam atņem līdzekļus labākam uzturam, apģērbam un dzīvesvietas iekārtošanai (McAllister 2012, 9). Arī pēc 1905. gada revolūcijas Mīlgrāvī absolūtais vairums iedzīvotāju bija strādnieki, un biedri-

¹⁰ Lidzīgas iezīmes ir evaņģēliskās kustības "Pestīšanas armija" principam – celt savas ēkas kā cietoksni, patvērumu tajās pilsētas daļās, kur pastāv sociāla rakstura problēmas un kur jaunā ēka dominē uz vienmuļās arhitektūras fona.

bas piedāvātā intelektuālā un izglītojošā kultūras vide un iespējas līdzdarboties tās veidošanā sniedza viņiem izdevību sava un ģimenes materiālā stāvokļa uzlabošanai. Cīņā pret joprojām starp strādniekiem popularitāti iemantojošām sociālisma idejām A. Dombrovskim Mīlgrāvī bija izdevies “mazināt proletāriešu sajūtu” (Akmens 1937, 302), uz ko norāda “Ziemeļblāzmas” biedru skaita pieaugums – no 102 biedriem 1906. gadā (LNA LVVA, 3. f., 5. apr., 2204. l., 28. lp.) līdz 290 biedriem 1910. gadā (LNA LVVA, 3. f., 5. apr., 2316. l., 6. lp.), kulmināciju sasniedzot 1913. gadā, kad tajā bija 338 biedri (MBBZ 1914, 2).¹¹

Kaut arī biedru skaits pakāpeniski pieauga, tas tomēr bija niecīgs, salīdzinot ar līdzīgu biedrību biedru skaitu Rietumu valstīs. Iemesli plašas kustības iztrūcumam meklējami tajā, ka alternatīvu izvēlē biedrība vai krogs strādnieki nereti izvēlējās krogu, jo tur nepastāvēja sociāla hierarhija, bet vienlīdzība starp citiem apmeklētājiem un personiskā rīcības brīvība. Biedrībā turpretī bija hierarhija un noteikumi (valde, statūti), kas nozīmēja pakļaušanos vadības lēmumiem vai autoritātei (Roberts 1991, 101).

Pirmā pasaules kara priekšvakarā A. Dombrovska iniciatīvas rezultātā bija izveidojusies atturībnieku kopiena un radīti priekšnoteikumi tās tālākai attīstībai. A. Dombrovska darbību šādas kopienas izveidē var raksturot kā mēģinājumu izveidot *atturībnieku pilsētu*, kas ir unikāls sociālās darbības paraugs Latvijas vēsturē.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 3. f. (Vidzemes guberņas kanceleja), 5. apr., 2204. l., 2316. l.

LNA LVVA, 1070. f. (Mangaļu pagasta valde), 1. apr., 80. l.

LNA LVVA, 1070. f., 6. apr., 598. l.

LNA LVVA, 3860. f. (Jēkabpils notārs Jānis Kreicbergs), 1. apr., 87. l.

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums (turpmāk – RMM), 66476. f. (Augusts Dombrovskis), Kētes Erdmanes atmiņas par Augustu Dombrovski senioru, mašīnraksts, 1975. gada 5. maijs.

Rīgas 31. vidusskolas muzeja krājums (turpmāk – R31V), Nr. 980 (Ziemeļblāzma), Stundas apdare un J. Plātuma atmiņu noraksts, mašīnraksts, b. g.

¹¹ Zināms, ka 1910. gadā no 290 biedriem 240 (83%) bija Vecmīlgrāvja iedzīvotāji – tur esošo ciematu Mīlgrāvja muižas (ieskaitot arī Kalnciemu) un Rīnužu iedzīvotāji, kuri lielais vairums bija vietējo fabriku (visupirms Dombrovska kokzāģētavas) strādnieki (LNA LVVA, 3. f., 5. apr., 2316. l., 5.–8. lp.).

Bankins, M. (1934) Kā soda ekspedīcijas tiesāja Augustu Dombrovski. *Jau-nākās Ziņas*, 24. novembris.

Kreicbergs, J. (1910) *Augusts Dombrovskis. Biografisks zīmējums*. Rīga. 30 lpp. Milgrāvja Bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzmas” darbība par 1913. gadu. Milgrāvis: Milgrāvja Bezalkohola biedrība “Ziemeļblāzma”. 12. lpp.

Akmens (1937) Augusts Dombrovskis. Grām.: Dauge, A. (red.) *Lielās Perso-nības III*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums. 297.–313. lpp.

Claybaugh, A. (2006) “*Temperance*” in *American History Through Literature, 1820–1870*. http://scholar.harvard.edu/files/claybaugh/files/claybaugh_scribners_temperance.pdf?m=1360041217 (16.10.2016.)

Davidson, A. (2006) “Try the alternative”: the built heritage of the Tempe-rance Movement. *The Journal of the Brewery History Society*. No. 123.

Fisk, S. [b. g.] *Abandoned Communities. Temperance Town*. <http://www.abandonedcommunities.co.uk/temperancetown.html> (16.10.2016.)

Grāpis, A. (2006) *Augusts Dombrovskis. Mūžs un veikums*. Rīga: INDEX i. 432 lpp.

Jonīte, V. (2011) *Mazo bērnu aprūpes un audzināšanas pirmsākumi Rīgā*. Rīga: Autorizdevums. 129 lpp.

Levine, G. H. (1993) Temperance Cultures: Alcohol as a Problem in Nordic and English-Speaking Cultures. In: Drummond, D. C., Edwards, G., Lader, M. (ed.) *The Nature of Alcohol and Drug-Related Problems*. New York: Oxford University Press, pp. 16–36.

McAllister, A. (2012) On the Temperance Movement. In: *BRANCH: Britain, Representation and Nineteenth-Century History. Extension of Romanticism and Victorianism on the Net* http://www.branchcollective.org/?ps_articles=annemarie-mcallister-on-the-temperance-movement

Mortimer, D. (2014) *Cardiff: The Biography*. Aberley Publishing. 240 p.

Roberts, J. S. (1991) The Tavern and Politics in the German Labor Movement, c. 1870–1914. In: Barrows, S., Room, R., (ed.) *Drinking: Behavior and Belief in Modern History*. Oxford: University of California Press, pp. 98–111.

Snow, G. E. (1991) Socialism, Alcoholism, and the Russian Working Classes before 1917. In: Barrows, S., Room, R., (ed.) *Drinking: Behavior and Belief in Modern History*. Oxford: University of California Press, pp. 243–265.

Sulkunen, P., Warpenius, K. (2000) Reforming the self and other: the tempe-rance movement and duality of modern subjectivity. *Critical Public Health*, Vol. 10, No. 4: pp. 425–438.

Vāveris, G. (2014) Evaņģēlisko atturības biedrību darbība, 1893–1914. *Ceļš*, Nr. 64: 176–191.

Vāveris, G. (2014) Atturības biedrību darbība Rīgā un tās apriņķī, 1891.–1914. gads. Nr. 3/4: 81–117.

Guntis Vāveris

Attempts of Temperance Town Planning in Vecmilgravis by Merchant Augusts Dombrovskis (1899–1914)

Key words: Augusts Dombrovskis, Vecmilgravis, Temperance town, Temperance community, working class, early 20th century, Riga district

Summary

Throughout the 19th and early 20th century, the Temperance movement appeared as one of the first global movements. Movement activists proclaimed alcohol to be a social evil that was to blame for poverty, crime, anti-hygienic living conditions, and immoral behaviour and provided several prospects of solving these social issues.

Forming Temperance Town was a shape of alternative lifestyle model offered by the Temperance community. Organized by local Temperance activists, in several parts of industrial cities (e.g. Cardiff) local Temperance communities found it possible to organize an environment free from alcohol.

At the beginning of the 20th century in Riga district suburb Milgravis, a Latvian merchant, patron, and temperance movement activist Augusts Dombrovskis (1845–1927) launched a remarkable social program to dispose of local social issues including alcohol consumption. This program was composed of building houses and providing the necessary infrastructure for kindergarten (1899), local Temperance society “Northstar” (1904 & 1913), workshop for procreative Latvian intelligentsia (1907), alcohol free shop (1907), school (1908) along with the financial support to sawmill workers for private house building.

As a unique sample in Latvian Temperance movement history, these activities by Dombrovskis can be regarded as an attempt to create Temperance Town. Between 1899 and 1914 Dombrovskis set perspective foundations for future evolving of alcohol free society in Milgravis.

The author of the present article provides a survey of Dombrovskis’ activities from a different perspective in the context of Global Temperance Movement.

Steven A. Vickers Jr.

Green Growing Pains: The Formation of the Green Party in Ireland, 1981–1992

Key words: Ireland, nationalism, Green Party, environmental politics, elections

On 27 November 1981, Christopher Fettes, a Dublin schoolteacher, wrote a letter to the editor of the *Irish Times* in response to a 14 November 1981 article by John Cooney, which discussed the success of environmental parties within Europe (Cooney 1981). Throughout the short letter, Fettes emphasized the need for the creation of a new party that would be in opposition to both traditional capitalist and socialist ideals (*Letter to the Editor* 1981, IELA). He desired an entirely new political system, one that would see the emphasis shifted away from the state and toward local communities. By penning this letter, Fettes began the process of creating an entirely new political entity within Ireland. His party, the Ecology Party (which was renamed the Green Alliance in 1983 and ultimately named the Green Party in 1988) was one based upon the prospect of progress, not upon the nationalist dream of a united Ireland.

How was the Green Party able to establish itself within an Irish political landscape dominated by nationalistic ideals and Civil War-era divisions? This paper argues that after an initial struggle to organize itself, the eventual success of the Green Party was due to its ability to present itself as a viable alternative to this decades-old political system. Although it had to adapt to some conventions of Irish politics such as political campaigning and inclusion of non-environmental issues, the party's larger success was to place itself aside from, rather than within, the normal political spectrum. Members actively campaigned against excessive consumerism and the materialism resulting from capitalism. They promoted ideals of environmental consciousness, sustainable economics, and industry. At the same time, the party argued that a purely socialist society would be fiscally dangerous, warning against nationalization of resources (Boyle 2006, 24–29). It sought to distance itself from the politics of left and right. Other parties, built upon the remnants of a centuries-long struggle for independence, continued to cling to the political squabbles of a generation past.

Since the creation of the Irish Free State in 1921, civil war-era divisions dominated the political landscape in Ireland. Most of the political leaders in the decades following the civil war were veterans, and they continued to focus on developing a fully independent Irish republic through the two dominant political parties of the twentieth century, Fianna Fáil and Fine Gael (Foster 1992, 226). Even when, in 1949, Ireland officially declared itself fully independent from Britain, the fierce nationalist spirit continued in the Republic's politics, but much of the focus turned northward to the six counties over which the British flag still flew. The issue of the North came into ever sharper focus in the 60s, 70s, and 80s, as the violent conflict escalated. This conflict, known as the Troubles, resulted in decades of bombings, murders, kidnappings, and general violence.

Birth of the Green Party

Less than a week after Fettes's letter was published, a meeting was held in Dublin's Central Hotel for like-minded individuals that "Favour a store-house economy, non-exploitive approach to nature, land reform, human scale institutions, alternative technology, a basic income for all, and the de-centralisation of political power," (*Inaugural Gathering* 1981, IELA). In all, nearly eighty people attended the meeting. After some debate, the attendees formed the Ecology Party of Ireland, the first political party in the Republic of Ireland's history created without any previous political affiliation. This is in contrast to the major parties, which had branched from parties involved in the War of Independence and the resulting civil war – the only exception being the Labour Party, which formed pre-independence (Boyle 2006, 25–28). The formation of the party reflected the members' desire to see real change in the Irish political status quo.

At the time of its founding, there was significant political fatigue within Ireland. In November 1982, Irish citizens went to the polls for the third time in only eighteen months. In June 1981 and February 1982, the Dáil had been dissolved and new elections held due to its inability to pass a budget. In November 1982, this occurred once again (Penniman, Rae, and Farrell 1987, 10–25). During their campaigning, Fianna Fáil and Fine Gael focused all their energy on attacking one another for perceived failure. Fianna Fáil criticized the need for a general election, "This unwanted and unnecessary general election has been forced on the people by Fine Gael..." (*Taoiseach's Message* 1982, IELA). Many Irish citizens voted for Fianna Fáil because their parents and grandparents had supported the party since its origins in the War of

Independence debates about the Treaty and the Civil War. The party used nationalist rhetoric as a banner call to mobilize these voters, not to gain new ones, promoting statements such as, “Fianna Fáil see Northern Ireland as the major national issue and its peaceful solution as our primary political priority,” (*Taoiseach’s Message* 1982, IELA). Fine Gael focused all their efforts in attacking the Fianna Fáil leadership of the late 70s and early 80s by stating, “Why are we in such a mess today? Because we have been misled,” (*Settle Things* 1982, IELA). Nearly every election leaflet and pamphlet focused on this power struggle.

The Ecology Party entered into its first election during November 1982. Seven candidates from the party contested the elections (three in Dublin, two in Cork, one in Limerick, and one in Wicklow). According to Dan Boyle, a future Green TD, “Whoever wanted to be a candidate was allowed to stand,” (Boyle 2006, 40). No one expected to be elected, but they used what little media attention they had during the election as an opportunity to introduce themselves to the Irish people. In the Dublin Central by-election of 1983, party member Tony Ryan seemed to have just been thrown into the election through little choice of his own. Ryan did not have any previous political experience. He had not run in the local election the previous year and had little connection to the people of the Dublin Central district. His sole qualification was that he lived in Dublin Central, making him eligible to run for the office. Like the candidates of 1982, he probably represented a group within the constituency. However, he did not have a broad based support and was ultimately unsuccessful in his efforts (Boyle 2006, 49–50). This signified that the problems were largely organizational.

The decentralized nature of the party put all members’ interests on a level footing, preventing it from presenting a uniform platform, limiting the reach of Ryan’s campaign. As often is the case with new organizations, ideals of the founders and the reality of the world conflicted with one another. Ryan’s failed election gave evidence to this. On his election leaflets, many different policies linked together to form a honeycomb-like design, giving the impression that no policy is central to the party and that all are equal (*Tony Ryan* 1983, IELA). While decentralization was a founding principle of the organization, without some unified identity and organizational structure, there was little chance of electoral success.

In an attempt to gain more votes and to promote the party’s interest in green politics, the party changed their name to The Green Alliance/ *An Comhaontas Glas*. The new name aimed to convey that the party was a collection

of local groups working on the national level, independent, yet cooperative. Members hoped that, by reorganizing the structure of the party, it would create a unified, collective identity to which voters could relate. They added the Irish translation of “The Green Alliance” into its full, official name upon the suggestion of party member Bert Walsh (Boyle 2006, 53). The use of the Irish language had the added consequence of promoting the party as being in touch with its Irish roots. This allowed the party to associate themselves with the strong Irish identity, which was embedded within Ireland’s society.

The newly reorganized and renamed Green Alliance made a show of force in the local elections in 1985. Thirty-nine candidates contested the elections, including twenty-nine candidates for seats in Dublin. Again, the Greens saw the election primarily as an opportunity to present the ideals of the party rather than a real opportunity for success (Boyle 2006, 61). With such a large number of candidates and such limited financial resources, the party developed a generic election leaflet, printed in green ink against a yellow background. It focused on the presentation of the party’s stance on various issues. The leaflet provided just a few square inches of space, at the bottom of one page, upon which a candidate could stamp personal information (*Green Party leaflets* 1985, IELA). Though the leaflet projected uniformity, however, the design prevented Green Party candidates from capitalizing on the intimately personal nuance of Irish election campaigning.

Some members did not rely on the generic pamphlet, such as Enid O’Dowd, the Pembroke Ward candidate. She created her own leaflet which balanced the party’s platform with information about her own goals and desires for office (*Enid O’Dowd* 1985, IELA). O’Dowd did not win the election. She was in competition with several well-known career politicians such as Joe Doyle and Carmencita Hederman. She did, however, show that some members within the party were attempting to relate to the electorate through their literature.

Commonly, political leaflets for all parties adopted a relatively standard template, listing the party platform, but the focus was typically on the candidate and included biographical information. One example from another party was Anne Brady, a Fianna Fáil candidate for the Blackrock electorate. Brady’s campaign literature included a color photo of her and two other Fianna Fáil candidates, clearly listing all of her political experience and education below the photo (*Blackrock Candidates* 1985, IELA). She easily earned a seat on the council. Betty Reeves, the Green candidate for the same region, used the generic leaflet provided by the party, only stamping it with, “Vote

No. 1 Betty Reeves” (*Betty Reeves* 1985, IELA). She was unable to secure enough votes to be elected.

The Green Alliance failed to break into the national political stage during the 1987 General Elections, despite putting forward nine candidates. However, the elections were not a complete failure. The Green Alliance votes doubled from the elections of November 1982 (Boyle 2006, 40). The changing political literature of the party attributed to this increase in awareness. During the election, the candidates produced literature that was less uniform and more personal in nature. Both Roger Garland and Ann McGoldrick, for example, included their photos and brief biographies in their campaign materials. They were still printed in green ink, but this time against a white background, similar to O’Dowd’s leaflets in 1985. The literature still contained the party platform, but greater effort was placed on connecting with the constituents than previously (*Roger Garland and Ann McGoldrick* 1987, IELA). This indicated that the candidates were beginning to understand that Irish politics was more than just about ideas and policies; they needed to reach the voters on a more personal level if they wished to win elections (Boyle 2006, 72).

Entering the Dáil

In 1988, on the suggestion of member John Gormley, the party changed its name one final time, to “The Green Party”. The change did not come without internal conflict. In order to compromise with the more radical members, the Irish translation remained alongside the English one. Members spent the time between elections actively participating in well-publicized environmental campaigns, such as reducing air pollution in Dublin. They worked on becoming more organized and structured in an attempt to garner a broader electoral support (Boyle 2006, 76 and 81).

Dáil elections were called again in 1989. As the results from the polls rolled in, many members were shocked by what they witnessed. The party successfully elected its first TD, Roger Garland in Dublin South. Its other candidates also received a surprisingly high number of votes, including John Gormley, who received four thousand, just shy of being successfully elected (Lavrey 1989). These results evidence the growing political momentum of the Green Party.

Garland quickly became known for being outspoken in Dáil. In his maiden speech, he made certain that the members of the Dáil knew that the Green Party would not be playing by the rules. He stated, “Everybody in this country knows there is not a tittle of difference between the policies of the three

parties of the right. It is all about personalities and style and not about issues. The electorate are sick and tired of party games,” (Garland 1989, *Debates*). Garland abruptly pointed out that all parties on the right were essentially the same, and that the Green Party desired to skip the political games and address issues that faced the nation. It was with the election of Trevor Sargent in 1992, however, that the Green Party began to more regularly articulate their national position on non-Green issues. Sargent became the face of the Green Party and ensured that the citizens of Ireland equated the Green Party with a political organization willing to ignore decades-old quarrels and put the interests of the people first.

In an interview with the author, Sargent confirmed that there was a renewed focus on the proper development of campaign literature after the 1987 elections. He also agreed on the correlation between election campaigning and electoral success. During the early history of the party, he explained, the leaflets were one, generic template for the whole country, printed at the party’s volunteer-run head office. By 1989, his campaign decided to focus the entire leaflet on the constituency itself, even printing it locally (Sargent 2015, Interview). Sargent understood that, in order to reach the electorate, he needed to change the way he approached the development of campaign literature; there was a need to embrace the local nature of Irish campaigning.

Sargent’s speeches in the Dáil were void of the nationalist rhetoric often used by other politicians. On 17 December 1993, during a debate in the Dáil concerning the Northern Ireland peace process, John O’Donoghue, a Fianna Fáil TD from Kerry, stated, “No Government of this State has the right to say to Northern Nationalists that we will not reflect in our laws their fundamental right to be Irish if they so wish,” (O’Donoghue 1993, *Debates*). He accused loyalists of committing violence through social and economic deprivation, along with retaliatory strikes. Instead of encouraging peace on all sides, his statements shifted the blame for violence in Northern Ireland. He also glorified Irish nationalism, giving evidence to a continued nationalist sentiment within the Dáil.

In the same debate, Sargent focused his efforts on ensuring the protection of civil liberties of all those in Northern Ireland. Sargent was concerned about the nationalist support drowning the voices of the minority community. In response to the nationalist rhetoric of O’Donoghue and his cohort of supporters, Sargent stated, “We hear about the concerns and fears of the Protestant community in the North. Those fears and concerns are real and providing

concessions to Protestant values will go some way to allaying those fears,” (Sargent 1993, *Debates*). He promoted neither a loyalist nor a republican agenda with this speech. Instead, he worked for the end of violence and the protection of the rights of all people, even if they were a minority.

While the Greens did not provide the nationalist rhetoric of the other parties, the Northern Ireland question remained a major issue for the party. The Green Party developed a close bond with its sister organization in Northern Ireland. The Greens believed that working across borders was vital to the peace process. The first agreed policy of the Green Party was in regard to Northern Ireland and its relationship with a sister organization there. The Northern Ireland Greens operate independently but share policies and resources. They also assist with each other’s election campaigns. This relationship led to the formation of the first non-sectarian political party in Ireland (Sargent 2015, Interview). This showed that, for the Greens, there was little doubt as to the importance of Northern Ireland. The Greens’ focus was not on nationalism and the prospect of unification but rather peaceful, non-sectarian cooperation.

Other cultural aspects of Irish identity meanwhile featured prominently in the Green Agenda. The use and the expansion of the Irish language were always a concern of the Green Party. According to Sargent, “In general, the membership had a wish to support and cherish the Irish language, not unlike the desire to save a rare animal from extinction,” (Sargent 2015). Sargent himself was a long-time supporter of the use and expansion of the Irish language. In nearly every address given before the Dáil, he would either open or close his statements with a statement in Irish. Sargent was also a former school teacher and promoted education, particularly that of the Irish language. He was instrumental in the passing of an education bill in 1998 that encouraged further governmental support for Irish education. Sargent believed that the use of the Irish language was important in Irish society. He campaigned for the development of a bilingual society which would see the expansion of the use of the Irish language. By placing such an emphasis on the Irish language, he connected with the strong sense of Irish identity found throughout Ireland without having to pursue any nationalist agenda.

Conclusion

The significance of the Green Party’s rise lay in its ability to establish itself within the Irish political landscape of the late twentieth century. It was the first party in Ireland created independently of any civil war-era organi-

zation. Consequently, it experienced growing pains as it travelled a long road to materialize as a unified entity. The party experienced three name changes and a great deal of restructuring while it attempted to capture a widening audience within Ireland. It was forced to adopt some aspects of the old political system, namely focusing on developing a personal connection to the voters. With the election of two consecutive TD's, (Garland, then Sargent) they ensured a position of influence for years to come. They had continued success with the election of six local officials (in rural areas not traditionally supportive of the party) in 1994. The same year, two members, Patricia McKenna and Nuala Ahern won two of the fifteen Irish seats in the European Parliament. By 2002, six Greens held seats in the Dáil, making it one of the largest parties within the assembly, enabling it to present, vote on, and pass bills, which would have previously been difficult. It also proved to be a testament to the success of the party to connect with the Irish population (Boyle 2006, 127–129, 140–150, 173–175).

References

- Irish Election Literature Archive (hereafter IELA), www.irishelectionliterature.wordpress.com. accessed 2015.14.12.
- Sargent, Trevor (2015) Interview with author. Email interview. 2015. 29.03.
- Cooney, John (1981) "Ecologist MPs Not a Freak Following," *Irish Times*, 1981. 14. 11.
- Lavery, Don (1989) "Greens' Full Bloom in a Harvest of Votes," *Irish Independent*, 1989. 17. 06.
- Boyle, Dan (2006) *A Journey to Change: 25 years of the Green Party in Irish Politics*. Dublin: Nonsuch.
- Foster, R. F. (1992) *The Oxford History of Ireland*. Oxford: Oxford University Press.
- Penniman, Howard Rae, and Brian Farrell (1987) *Ireland at the Polls, 1981, 1982, and 1987: A Study of Four General Elections*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Garland, Roger (1989) *Nomination of the Taoiseach*, 26th Dáil, June 29, Vol. 391, no. 1. <http://debates.oireachtas.ie/dail/1989/06/29/>. accessed 2014. 14. 07.
- O'Donoghue, John (1993) *Joint Declaration on Peace in Northern Ireland*, 27th Dáil, December 17, Vol. 437, no. 5. <http://debates.oireachtas.ie/dail/1993/12/17/00004.asp#N220/>. accessed 2014. 01. 12.

Sargent, Trevor (1993) *Joint Declaration on Peace in Northern Ireland*, 27th Dáil, December 17, Vol. 437, no. 5. <http://debates.oireachtas.ie/dail/1993/12/17/00004.asp#N220/>. accessed 2014. 14. 12.

Sargent, Trevor (1998) *Joint Declaration on Peace in Northern Ireland*, 28th Dáil, July 3, Vol. 493, no. 6. <http://debates.oireachtas.ie/dail/1998/07/03/00052.asp#N561/>. accessed 2014. 01. 12.

Stivens A. Vikers jun.

Zaļo partijas dibināšana Īrijā (1981–1992)

Atslēgas vārdi: Īrija, nacionālisms, Zaļo partija, vides aizsardzības politika, vēlēšanas

Kopsavilkums

Gandrīz visa 20. gadsimta garumā Īrijas politiskajā ainavā dominēja nacionālistu ideāli un Pilsoņu kara laikmeta šķelšanās. 80. gados neapmierinātība ar izveidojušos situāciju noteica vairāku mazu partiju dibināšanu. Daudzām partijām bija niecīga ietekme, izņemot Zaļo partiju. Zaļo partijai izdevās integrēties politiskajā sistēmā, kuru monopolizēja trīs politiskie spēki.

Rakstā apzināts, kā veidojās un attīstījās Zaļo partija 20. gadsimta 80. gadu Īrijas politiskajā vidē. Zaļo partija sevi pozicionēja kā alternatīvu vecajai politiskajai sistēmai, neturpināja pagātnes kaujas, bet koncentrējās uz ilgtspējīgu attīstību nākotnē, sasaistot ar spēcīgu īru nacionālo identitāti. Par to liecina galvenokārt Zaļo partijas priekšvēlēšanu publikācijas. Līdzās vēlēšanu literatūrai pētījumā izmantoti parlamenta debašu protokoli.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Ilga Apine

Habilitēta vēstures doktore
Latvijas Universitāte Filozofijas
un socioloģijas institūts
anna_f@inbox.lv

Tatjana Barteļe

Vēstures doktore
RISEBA (Latvija)
tmb@inbox.lv

Tatjana Bogdanoviča

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte
tb13011@lu.lv

Bogušs Bomanovskis

PhD kandidāts
Lodzas universitāte (Polija)
b.bomanovski@gmail.com

Domininks Burba

Humanitāro zinātņu doktors
Lietuvas Edukoloģijas
universitāte
domininkasb@gmail.com

Edgars Ceske

Vēstures doktors
Turaidas muzejrezervāts
(Latvija)
ceske@inbox.lv

Irina Gordejeva

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Valsts humanitārā
Universitāte
gordnepl@gmail.com

Jevgeņijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā universitāte
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiute

Humanitāro zinātņu doktore
Lietuvas Edukoloģijas
universitāte
sandra.grigaraviciute@leu.lt

Maija Grizāne

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitāte
majja.grizane@gmail.com

Oskars Gruziņš

Sociālo zinātņu maģistrs
Latvijas Universitāte
Oskars.Gruzins@lu.lv

Aleksandrs Ivanovs

Vēstures doktors
Daugavpils Universitāte,
Rēzeknes Tehnoloģiju
akadēmija, REGI
aleksandrs.ivanovs@du.lv

Galina Jakovļeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitāte (Baltkrievija)
gnyakovleva@mail.ru

Gintauts Jakštis

Lietuvas Militārā akadēmija
gintautasjakstys@gmail.com

Ēriks Jēkabsons

Vēstures doktors
Latvijas Universitāte
Eriks.Jekabsons@lu.lv

Anete Karlsonē

Vēstures doktore
Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
anete.karlsonē@gmail.com

Iveta Krilova

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitātē
nikki75@inbox.lv

Aiste Lazauskiene

Humanitāro zinātņu doktore
Šauļu Universitātē (Lietuva)
aiste@smf.su.lt

Sigits Lūžis

Filoloģijas maģistrs
Vītauta Dižā universitātē
(Lietuva)
sluzys@yahoo.com

Artjoms Mahlins

Vēstures maģistrs
Daugavpils pilsētas dome
Artyom.makhlin@gmail.com

Vladislavs Malahovskis

Vēstures doktors
Rēzeknes Tehnoloģiju
akadēmija (Latvija)
vladism@inbox.lv

Arturs Medveckis

Pedagoģijas doktors
Liepājas Universitātē
arturs.medveckis@liepu.lv

Sergejs Menčēna

Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā Universitātē
men_sv@tut.by

Monika Mihališina

Filoloģijas doktore
Varšavas Universitātē (Polija)
michaliszyn_monika@yahoo.com

Arvīds Mikalausks

Humanitāro zinātņu doktors
Vītauta Dižā universitātē
(Lietuva)
a.mikalauskas@pmdf.vdu.lt

Maksims Moisejevs

Vēstures zinātņu kandidāts
Maskavas Arheoloģijas muzejs
(Krievija)
maksi-moisee@yandex.ru

Jevgenija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Vispārējās vēstures institūts
(Krievija)
ezis08@gmail.com

Zane Nemme

Vēstures maģistre
Andreja Pumpura Liepārdes
muzejs (Latvija)
Zane.Nemme@inbox.lv

Guntis Pakalns

Filoloģijas doktors
Latvijas Universitātes aģentūra
Literatūras, folkloras un
mākslas institūts
1859@inbox.lv

Vida Pukiene

Humanitāro zinātņu doktore
Lietuvas Edukoloģijas universitātē
pukiene@gmail.com

Tālis Pumpuriņš

Vēstures doktors
Cēsu Vēstures un mākslas
muzejs (Latvija)
talis.pumpurins@cesis.lv

Andis Rasums

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitātē
andis.rasums@inbox.lv

Daina Roze

Bioloģijas doktore
Nacionālais botāniskais dārzs
(Latvija)
daina.roze@gmail.com

Irēna Saleniece

Vēstures doktore
Daugavpils Universitātē
irena.saleniece@du.lv

Gaļina Sedova (māsa Jefrosinija)

Teoloģijas maģistre
Latvijas Pareizticīgā Baznīca
ort.loza@gmail.com

Raitis Simsons

Vēstures maģistrs
A/s "Rietumu Banka" (Latvija)
raitiss@btv.lv

Evija Smiltneiece

Vēstures maģistre
Ogres Vēstures un mākslas
muzejs (Latvija)
evija.smiltneiece@gmail.com

Henrihs Soms

Vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
henrihs.soms@du.lv

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
vitsalda@gmail.com

Uldis Vanags

Sociālo zinātņu maģistrs
Izglītības kvalitātes valsts
dienests (Latvija)
uldis.vanags@gmail.com

Jeļena Varustina

Vēstures zinātņu kandidāte
Sanktpēterburgas Valsts
universitātē (Krievija)
e.varustina@spbu.ru

Ilona Vaškevičiute

Humanitāro zinātņu doktore
Lietuvas Edukoloģijas
universitātē
ilona.vaskeviciute@leu.lt

Guntis Vāveris

Vēstures maģistrs
Latvijas Nacionālais arhīvs
Latvijas Valsts vēstures arhīvs
guntis.vaveris@arhivi.gov.lv

Stivens A. Vikers jun.

Vēstures bakalaurs
Marķetas Universitātē (ASV)
steven.vickers@marquette.edu

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības registr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija

Iespiests SIA „Latgales druka”
Baznīcas iela 28, Rēzekne, LV-4601, Latvija